

STUDIA HISTORICA JYVÄSKYLÄENSIA 38

AARO HARJU

MAALAISKANSAKOULUJEN TARKASTUS-
TOIMI VUOSINA 1861–1921

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO, JYVÄSKYLÄ 1988

STUDIA HISTORICA JYVÄSKYLÄENSIA 38

AARO HARJU

MAALAISKANSAKOULUJEN TARKASTUSTOIMI VUOSINA 1861 - 1921

Esitetään Jyväskylän yliopiston humanistisen tiedekunnan suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi yliopiston vanhassa juhlasalissa (S 212) marraskuun 12. päivänä 1988 kello 12.

SUMMARY

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO, JYVÄSKYLÄ 1988

MAALAIKANSAKOULUJEN TARKASTUSTOIMI VUOSINA 1861 - 1921

STUDIA HISTORICA JYVÄSKYLÄENSIA 38

AARO HARJU

MAALAISKANSAKOULUJEN TARKASTUSTOIMI VUOSINA 1861 - 1921

Summary

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO, JYVÄSKYLÄ 1988

IRN:ISBN:978-951-39-7953-9
ISBN 978-951-39-7953-9 (PDF)
ISSN 0081-6523

ISBN 951-679-992-2
ISSN 0081-6523
Jyväskylän yliopiston monistuskeskus
Jyväskylä 1988

ABSTRACT

Harju, Aaro, Maalaiskansakoulujen tarkastustoimi vuosina 1861 - 1921.

The inspection of the rural elementary schools during 1861 - 1921.

Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto 1988. - 520 s.

Studia Historica Jyväskyläensia 38

ISBN 951-679-992-2

ISSN 0081-6523

Diss.

From the very beginning, inspection work was a central part of the elementary school system. The government, which supported the schools, wanted also to supervise them. The purpose of this supervision was to control the legality and expediency of elementary schools. Supervision was handled by the National Board of Education, the district government inspectors and the elementary school boards. The main responsibility for supervision fell upon the district inspectors of elementary schools while the Board of Education, being a central administrative board, led the elementary school system and generally supervised its functioning.

During 1871 - 1885 local part-time inspectors were acting as the government inspectors. The majority of them were priests. However, due to their lack of pedagogical knowledge they were replaced in 1885 by full-time inspectors with pedagogical education. The task of these inspectors was to visit every school yearly, evaluate teacher's work as well as the standard of equipment. Additionally, they were obliged to guide the teacher and to demand that the school boards improve teaching equipment, furniture and buildings. Hence, the work of the inspectors was not only in controlling but had also a significant developing influence.

The government inspectors of elementary schools had to also take care of numerous administrative tasks in addition to the controlling and developing work. Nearly all matters concerning school and teachers circulated to the Board of Education through the inspectors. So in that sense they were the chief education officers but with little powers.

The supervising institutions had many more tasks and significance than just the inspection of school affairs. The inspectors were the controllers and developers of the elementary schools as well as the managers of school matters.

inspection, local inspectors, district inspectors
Board of Education, school boards
rural elementary schools

ALKUSANAT

Valtion Kouluhallinnon Virkamiehet ry. ehdotti keväällä 1976 Jyväskylän yliopiston Suomen historian laitokselle tutkimuksen tekemistä kansakouluntarkastajista. Kun apulaisprofessori *Erkki Lehtinen* esitti aihetta allekirjoittaneelle, hän mainitsi, että aiheesta voisi tehdä vaikka väitöskirjan. Valitsin aiheen. Myös ajatus väitöskirjan tekemisestä jäi elämään mielessä.

En voinut toteuttaa tutkimusta alkuperäisen ajatuksen ja aikataulun mukaisesti, koska tutkimusta varten ei järjestynyt rahoitusta. Tein aihepiiristä kuitenkin yliopistolliset opinnäytteet filosofian maisterin tutkintoa varten. Kun päätin jatkaa opintoja työni ohella, pitäydyin edelleen samassa aihepiirissä, johon olin perehtynyt jo varsin laajasti.

Tutkimuksen eri vaiheissa on opettajani professori *Mauno Jokipii* ohjannut, kannustanut ja tukenut minua monin eri tavoin. E erityisen kiitollinen olen professori *Jokipille* siitä rohkaisusta, jota olen vuosien varrella saanut. Myös monissa käytännön asioissa professori *Jokipii* on ollut suureksi avuksi. Hän oli lisensiaattityöni toinen tarkastaja; olen pyrkinyt ottamaan hänen lausuntonsa ehdotukset huomioon. Lisensiaattityön toinen tarkastaja professori *Aimo Halila* on kansakouluhistorian eksperttinä auttanut minua monissa asiakysymyksissä. Arvokkaita neuvoja olen saanut myös kouluneuvos *M.O. Karttuselta*, joka on itsekin tutkinut kansakoulujen tarkastustoimintaa.

Ystävien tuki on ollut matkan varrella mieluisaa. Kun ystävinä on ollut vielä historiantutkijoita, on ystävydestä ollut myös paljon hyötyä. Kiitos vuosien yhteistyöstä filosofian maisteri *Erkki Laitiselle*, filosofian tohtori *Touko Perkolle* ja filosofian tohtori *Jorma Keräselle*.

Tutkimuksen kieliasun on korjannut ammattitaidolla humanististen tieteiden kandidaatti *Ilkka-Pekka Innanen* ja konekirjoituksen on hoitanut *Katriina Kuikko*. Englanninkieliset referaatit on laatinut filosofian maisteri *Kristina Kähönen*. Lämmin kiitos heille. Kiitos myös Jyväskylän yliopiston julkaisutoimikunnalle, joka on hyväksynyt teoksen *Studia Historica Jyväskylälänsia -sarjaan* ja mahdollistanut näin työn julkaisemisen.

Kiitos myös niille ystäville, joiden avulla olen saanut nauttia taloudellista tukea Suomen Kulttuurirahastolta, Suomen Kulttuurirahaston Keski-Suomen rahastolta ja Alkio-opistolta.

Vaimoni lentoemäntä *Pia Kyyrö-Harju* ansaitsee rakkaimmat kiitokset. Hän on jaksanut kiitettävästi ymmärtää kirjoituspöydän ääressä ahertanutta aviomiestään. Tutkimuksen tekeminen työn ohella on vaatinut lukuisten yhteisten vapaahetkien uhraamista tieteelle.

Keltamotiellä syysiltana 1988

Aaro Harju

SISÄLLYS

1. TUTKIMUKSEN TAVOITTEET JA LÄHTÖKOHDAT	
1.1. Tutkimustehtävä	11
1.2. Katsaus aikaisempaan tutkimukseen	15
1.3. Tutkimusmenetelmä	18
1.4. Lähteistö.	19
2. TAUSTAA	
2.1. Kansanopetus ja sen valvonta ennen kansakouluasetusta.	25
2.2. Oppikoulujen tarkastus ennen vuotta 1870.	29
3. KANSAKOULUJEN TARKASTUKSEN JÄRJESTÄMINEN	
3.1 Tarkastuskysymyksen hahmottelua.	39
3.2. Cygnaeuksen ehdotus ja tarkastuskomitean mietintö	51
3.3. Kansakouluasetuksen määräykset	62
3.4. Vertailua ulkomaihin.	71
4. KANSAKOULUHALLINNON JA VALVONTAJÄRJESTELMÄN KOKONAISUUS	
4.1. Koulutoimen ylihallitus - kouluhallitus.	78
4.2. Kansakouluntarkastajat	85
4.3. Johtokunnat	89
5. KOULUTOIMEN YLIHALLITUKSEN TARKASTUSTYÖ	
5.1. Uno Cygnaeus Suomen ensimmäisenä kansakoulujen tarkastajana	92
5.1.1. Tarkastusten määrä	92
5.1.2. Tarkastusten muoto ja sisältö.	96
5.1.2.1. Tarkastustapahtuma	96
5.1.2.2. Cygnaeuksen tarkastuksissaan noudattamat periaatteet	99
5.2. Ylihallituksen muiden tarkastajien tarkastustyö.	109
5.2.1. Tarkastushenkilöstö	109
5.2.2. Tarkastustyö	120

6. SIVUTOIMISTEN PAIKALLISTARKASTAJIEN TARKASTUSTYÖ
1871/74 - 1885

6.1. Paikallisten kansakouluntarkastajien asettaminen	126
6.2. Tarkastajat ja tarkastusalueet	131
6.3. Koulujen tarkastaminen	139
6.3.1. Tarkastustapahtuma ja sen sisältö	139
6.3.2. Tarkastustyön arviointi	146
6.4. Muiden virkatehtävien hoito	152
6.5. Palkkaus	153

7. PIIRITARKASTAJAJÄRJESTELMÄ 1885 - 1921

7.1. Järjestelyn uudistaminen	156
7.1.1. Ensimmäinen yritys	156
7.1.2. Uudistuksen hyväksyminen ja vastaanotto	159
7.1.3. Julistus kahdeksasta kansakouluntarkastajasta ja tarkastajien johtosääntö	170
7.2. Järjestelyn läpiajo	174
7.3. Taistelu kelpoisuusehdoista - maisteri vai kansakoulun- opettaja	183
7.4. Tarkastajat ja tarkastuspiirit	189
7.4.1. Tarkastajat	189
7.4.2. Tarkastuspiirit	205
7.4.3. Kreikkalaiskatolisten koulujen tarkastus	216
7.4.3.1. Ensimmäisen sortokauden aikana	216
7.4.3.2. Toisen sortokauden aikana	229
7.5. Tarkastajien virka-asemaan liittyvät kysymykset	238
7.5.1. Virkojen vakinaistaminen	238
7.5.2. Palkkaus	244
7.5.3. Virka-aseman madaltuminen	254
7.6. Tarkastajien jatkokoulutus ja itsensä kehittäminen	255
7.6.1. Ulkomaiset opintomatkat ja harjoittelu yli- hallituksessa	255
7.6.2. Tarkastajakoukukset	260

8. PIIRITARKASTAJIEN TARKASTUSTYÖ 1885 - 1921

8.1. Tarkastusten määrä ja tarkastusmatkat	264
8.2. Tarkastustapahtuma	275

8.3.	Tarkastustyön sisältö	285
8.3.1.	Opetuksen seuraaminen, arviointi ja kehittäminen . . .	285
8.3.1.1.	Pestalozzilais-diesterwegiläisen pedagogiikan aika 1800-luvun lopulla.	285
8.3.1.2.	Herbartilais-zilleriläisyyden valta-aika 1800-luvun lopulta 1920-luvulle	295
8.3.1.3.	Työkouluuute valtaa alaa 1910-luvulta lähtien	305
8.3.2.	Koulun muun toiminnan arviointi.	318
8.4.	Uskonnonopetuksen valvonta	322
8.5.	Ristiriitoja ja vaikeuksia.	331
8.6.	Tarkastustyön arviointi	338
8.6.1.	Tarkastusten objektiivisuus ja hyöty	338
8.6.2.	Tarkastajien ja opettajien suhteet	347
9.	PIIRITARKASTAJIEN MUU TOIMINTA 1885 - 1921	
9.1.	Tarkastustyöhön liittyneiden tehtävien hoito.	354
9.1.1.	Tehtävät ja niiden hoito	354
9.1.2.	Huomautuksia ja kritiikkiä	369
9.2.	Tarkastajat valtiollisesti syytettyinä	375
9.3.	Kehittämistyö	388
9.3.1.	Tarkastajien oman toiminnan kehittäminen	388
9.3.1.1.	Työmäärän vähentäminen ja työn järjeistäminen.	388
9.3.1.2.	Läänin- ja apulaistarkastajaesitykset	394
9.3.1.3.	Toimintavapauden lisääminen ja tarkastus- työn tehostaminen	398
9.3.1.4.	Toiminnan yhtenäistäminen	403
9.3.2.	Tarkastajat kansakoululaitosta kehittämässä	405
9.3.2.1.	Kansakoululaitoksen rakenteen parantaminen	405
9.3.2.2.	Kansakoulutyön tehostaminen	415
9.3.2.3.	Opettajien piirikokoukset ja yleiset kansa- koulukokoukset	424
YHTEENVETO		429
LIITTEET		435
LÄHTEET		477
SUMMARY		515

1. TUTKIMUKSEN TAVOITTEET JA LÄHTÖKOHDAT

1.1. Tutkimustehtävä

Kansakoululaitoksen alkuna voi pitää vuotta 1866, jolloin annettiin asetus kansakoulun perustamisesta. Uuteen koulumuotoon liittyi olennaisena osana sen tarkastus. Uno Cygnaeus, joka kansakoulun suunnitteli, piti tarkastusta kansakoulun luonnollisena osana ja jopa välttämättömänä koulun menestymiselle. Samalla tavalla ajattelivat yhteiskunnan edustajat, jotka koulun rahoittivat. Näin kansakoulujen tarkastus liittyi olennaiseksi osaksi koulujen toimintaa jo alusta alkaen.

Kansakoulujen tarkastus muodosti kolmiportaisen asteikon. Ylinnä oli koulutoimen yllähallitus, joka johti ja valvoi valtakunnallisesti kansa- ja oppikouluja sekä vapaata kansansivistystyötä. Välitasolla toimivat kansakouluntarkastajat, jotka oli palkattu erikseen maalaiskuntiin ja kaupungeihin. Maalaiskansakoulujen tarkastajilla oli tietyt piirit, mutta kaupungeilla oli omat tarkastajansa. Alimmalla tasolla olivat johtokunnat, joilla oli muiden tehtävien ohella myös velvollisuus pitää silmällä koulujen toimintaa.

Tästä tarkastustoimen kokonaisuudesta on otettu tutkimuskohteeksi maaseudun kansakoulujen tarkastus vuosina 1861 - 1921. Tavoitteena on selvittää tarkastustoimen kokonaisuus määräyksineen, järjestelyineen ja käytännön toimintoineen. Tutkimus alkaa vuodesta 1861. Uno Cygnaeus alkoi silloin työskennellä kansakoulujen ylitarkastajana. Hän oli maamme ensimmäinen kansakoulujen tarkastaja, joka loi muodot ja käytännöt tarkastustyölle vuosikymmeniksi eteenpäin. Työ päätetään vuoteen 1921, jolloin oppivelvollisuuslaki astui voimaan. Maalaiskansakoulujen tarkastuksen kannalta se ei ollut mikään mullistava taitekohta mutta päätti vapaaehtoisen, taistelevan vaiheen kansakoululaitoksen historiassa, vaiheen jossa kansakouluntarkastajat olivat olleet keskeisesti mukana. Kaikkein luontevin päätepiste tutkimukselle olisi ollut vuosi 1970, jolloin kansakoulujen tarkastusjärjestelmä perusteellisesti uudistettiin. Silloin lakkautettiin kansakouluntarkastajien virat ja luotiin uusi piirihallinto. Se olisi venyttänyt tutkimusajanjakson kuitenkin liian pitkäksi, mikä olisi ohentanut työn syvyyttä ja tuonut liian paljon ainesta yhdessä opinnäytteessä hallittavaksi ja perusteellisesti selvitettäväksi. Tämä oli alkuperäinen

tavoite, mutta työtä tehdessä havaitsin tutkimusajanjakson lyhentämisen välttämättömäksi mainitsemistani syistä. Vuosi 1921 ei ole ehdoton rajapyykki, vaan eräissä asioissa mennään hieman sen yli, jos se on asiakokonaisuudelle välttämätöntä.

Tarkastustoimen kokonaisuudesta on otettu tutkimuskohteeksi vuosilta 1861 - 1921 maalaiskansakoulujen tarkastus. Siitä käsitellään sekä koulutoimen ylihallituksen¹, maalaiskansakouluntarkastajien että johtokuntien osuus. Kaupunkikansakoulujen tarkastus jää työn ulkopuolelle. Se oli luonteeltaan aivan erityyppistä maalaiskansakoulujen tarkastukseen verrattuna. Lisäksi kaupunkikansakoulujen tarkastajat olivat lainsäädännöllisesti ja hallinnollisesti eri asemassa kuin heidän maalaisvirkaveljensä. Edelleen kaupunkikansakoulujen tarkastusta kuvaava lähteistö on hyvin puutteellinen, joten aiheesta on vaikea laatia tieteelliset kriteerit täyttävää tutkimusta. Tämän työn osaksi sitä ei ollut mahdollista eikä järkevää ottaa.

Kansakoulujen valvontatyössä ylihallituksen ja kansakouluntarkastajien osuus on selkeä, johtokuntien epäselvempi. Johtokunnille valvontatyö oli vain pieni osa niiden kokonaistyötehtävistä ja liittyi johtokuntien kouluja tukevaan ja ylläpitävään rooliin, ei niinkään toimintaa kontrolloivaan. Koska johtokunnille säädettiin myös koulutyön valvontavelvoite, tutkimuksessa selvitetään, millä tavalla johtokunnat tämän veloitteen täyttivät ja mikä rooli niillä oli maalaiskansakoulujen tarkastustoimen kokonaiskentässä.

Kansakoulujen tarkastustyötä tehtiin kahdelta tasolta, keskusjohdosta ja piiritasolta. Piirien kansakouluntarkastajien toiminta selvitetään tutkimuksessa mahdollisimman kokonaisvaltaisesti, koska se liittyi kauttaaltaan koulutyön valvontaan ja kehittämiseen. Molemmat tehtävät nivoutuivat kansakouluntarkastajien työssä yhdeksi kokonaisuudeksi. Sen sijaan tarkastajien virkatyön ulkopuolinen toiminta jätetään tutkimuksessa vain maininnoille, koska se menee ohi tutkimusaiheen. Työ ei ole elämäkerrallinen kuvaus kansakouluntarkastajista vaan tutkimus maalaiskansakoulujen tarkastustoimesta.

Koulutoimen ylihallituksen kohdalla rajan vetäminen käsiteltävien ja poisjätettävien asioiden välillä on ongelmallisempi. Koulutoimen ylihallitus

¹ Urho Somerkivi, Gösta Cavonius ja M.O. Karttunen ovat kirjoittaneet kirjan Kouluhallitus-Skolstyrelsen 1869-1969. Kouluhallituksen tarkastustyö jää tässä tutkimuksessa varsin vähälle huomiolle.

joutui keskusvirastona johtamaan, kehittämään ja valvomaan kansakoululaitosta. Käytännössä tämä merkitsi hyvin monenlaisten asioiden käsittelemistä ja moneen asiaan osallistumista. Tässä tutkimuksessa käsitellään koulutoimen ylihallituksen laajasta tehtäväkentästä vain kansakoulujen tarkastustyö. Muu jätetään mainintojen varaan, koska se ei liity tutkimuksen aiheeseen. Lisäksi kouluhallituksesta on kirjoitettu lukuisissa tutkimuksissa. Niissä tosin ylihallituksen suorittama kansakoulujen tarkastustyö on jäänyt vähälle huomiolle.

Koulutoimen ylihallituksen perustamisvaiheet käsitellään hyvin seikka-peräisesti, koska ne nivoutuivat tiukasti kansakoulujen tarkastusjärjestelmän luomiseen.

Kansakoulujen tarkastus ei ollut irrallinen osa kansakoululaitoksen kokonaisuudessa vaan tiiviisti siihen liittynyt. Kansakoululaitoksen yleistä historiaa käsitellään tutkimuksessa sen verran kuin on tarpeen kokonaiskuvan muodostamiseksi. Yleinen osa jätetään mahdollisimman vähäiseksi, koska se on yleisesti tunnettua ja siitä on kirjoitettu lukuisia seikkaperäisiä tutkimuksia ja kirjoitelmia.

Jos haluaa eritellä tutkimustehtävää eli maalaiskansakoulujen tarkastusta, siitä avautuu seuraavia osaprobleemoja:

1) Tarkastustoimen järjestäminen

Ennen kuin maalaiskansakoulujen tarkastusta pystyy selvittämään, on tutkittava miten tämä toiminta Suomessa järjestettiin. Tähän mennessä se on ollut tutkimatta lukuun ottamatta koulutoimen ylihallituksen perustamista, jota on tutkittu varsin paljon. Kokonaisvaltainen selvitys tarkastustoimen järjestämisestä on työn keskeisimpiä tutkimusongelmia. Tavoitteena on löytää vastaus kysymyksiin, mistä Uno Cygnaeus ja muut kansakoululaitoksen hahmottelijat saivat ideansa tarkastustoimen järjestämiseen ja millaiseksi tämä toiminta eri vaiheiden kautta muodostui.

2) Tarkastajat henkilöinä

Ketkä kansakoulujen tarkastuksesta käytännössä huolehtivat, minkä ikäisiä tarkastajat olivat, millainen koulutus heillä oli, missä tehtävissä he toimivat ennen tarkastajaksi tuloa, mihin he siirtyivät tarkastajan virasta jne?

3) Tarkastuspiirit

Kansakoulut oli jaettu tarkastusta varten määräpiireihin. Mitkä nämä olivat, minkä kokoiset ne olivat eri vuosina jne?

4) Tarkastustyö

Koulujen tarkastaminen on päätutkimuskohde tässä työssä. Kuinka monta koulua vuosittain tarkastettiin, mikä oli tarkastusten muoto ja sisältö? Kiinnostava kysymys on, muuttuiko tarkastusten muoto, määrä ja sisältö tultaessa vuodesta 1861 vuoteen 1921. Tärkeä osa-alue on myös se pedagoginen näkemys, mikä tarkastajilla oli ja miten se heijastui heidän työhönsä. Tarkastajat olivat pedagogisia koulutyön valvoja. Tarkastajien pedagoginen näkemys pyritään tutkimuksessa selvittämään yleisesti, ei ainedidaktisesti.

5) Tarkastajat kansakoululaitosta kehittämässä

Kansakouluntarkastajat eivät vain valvoneet kouluja vaan pyrkivät myös monella tavalla kehittämään niitä. Millaista kehittämistyö oli, mihin asioihin se kohdistui ja mitä tuloksia siitä oli?

6) Tarkastajien asema kansakoulun hallinnossa

Kansakouluntarkastajia oli sekä keskusjohdossa että välitasolla. Mikä tarkastajien todellinen asema oli kouluhallinnon hierarkiassa ja miten se muuttui vuosikymmenien kuluessa kummallakin tasolla?

7) Tarkastustyön merkitys

Kaikesta toiminnasta on kysyttävä, onko sillä jotain merkitystä ja jos on, niin mitä. Näin pyritään tekemään myös maalaiskansakoulujen tarkastustoiminnasta tässä tutkimuksessa.

Edellä on käytetty jo sanoja tarkastus ja valvonta. Niitä käytetään tutkimuksessa lähes synonyymeinä kuitenkin sillä erotuksella, että tarkastus on koulujen konkreettista tarkastamista; valvonta yleispiirteisempää koulujen toiminnan silmälläpitoa. Joissakin tapauksissa ero on selvä, joissakin ei, minkä vuoksi sanoja on vaikea yhdenmukaisesti käyttää

mainituissa eksakteissa merkityksissä. Joskus sanojen vaihtelua on käytetty hyväksi myös tautofonian välttämiseksi.

1.2. Katsaus aikaisempaan tutkimukseen

Kansakoulujen tarkastustoimintaa ovat historioitsijoista tutkineet oikeastaan vain *F.A. Heporauta* ja *Aimo Halila*. *Heporaudan (Hästeskon)* vuonna 1916 julkaisema *Piirteitä Suomen kansakoululaitoksen historiasta* käsittelee suppean yleispiirteisesti tarkastustoimen järjestelyä kansakoululaitoksen osana. Samantapaisesti mutta seikkaperäisemmin käsittelee *Aimo Halila* teossarjassaan Suomen kansakoululaitoksen historia I - IV (1949, 1950) kansakoulujen tarkastustoimintaa. *Halilan* teoksesta saa hyvän yleiskuvan tarkastustoimen järjestelystä ja kokonaisuudesta. Käytännön tarkastustyöhön hänkään ei juuri puutu.

Ilppo E. Klemetti laati vuonna 1957 pro gradu -tutkielman aiheesta Suomen kansakoulujen tarkastus ennen piiritarkastajan toimien perustamista. Vaikka työ on tehty Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitokselle, se on puhdas historiallinen selvitys. *Klemetti* antaa tutkimuksessaan seikkaperäisen kuvan tarkastustoiminnan alkuvaiheista Suomessa. Hän on tehnyt huolellisia arkistotutkimuksia ja käyttänyt keskeisimmän kirjallisuuslähteistön. Näitä hän referoi kuitenkin varsin suoraan analysoimatta aineistoa ja itse kysymystä. Lisäksi työssä on joitakin asiapuutteita. Näistä huolimatta tutkimus on *Aimo Halilan* kansakoululaitoksen historian ohella toistaiseksi laajin ja seikkaperäisin kansakoulujen tarkastustoimintaa käsitelleistä tutkimuksista.

Entinen kansakouluntarkastaja ja kouluhallituksen kouluneuvos *M.O. Karttunen* on julkaissut vuonna 1983 tutkimuksen *Kansakouluntarkastajat ja heidän seuraajansa, Suomen koulutoimen piirihallinnon tarkastajamatrikkeli 1861 - 1980*. *Karttunen* esittää työssään jokaisen tarkastajan elämäkerran ja toiminnan eri tarkastuspiireissä. Työstä on ollut tavattoman suuri apu tälle tutkimukselle, koska se on antanut valmiit elämäkertatiedot kaikista tarkastajista.

Alpo K. Rapila on laatinut *Koulu ja menneisyys XXII* -julkaisuun (1984) tutkielman aiheesta Etelä-Pohjanmaan kansakoulujen tarkastus talvella 1872. Siinä hän selvittää lähinnä *K.G. Leinbergin* tarkastusmatkaa kevättalvella 1872. Lisäksi *Rapila* selostaa *Cygnaeuksen* tarkastusmat-

koja, joista hänen antamansa kuva jää kuitenkin puutteelliseksi. Leinbergin kaksi tarkastusmatkaa hän sen sijaan selittää yksityiskohtaisesti.

Neljässä kasvatustieteellisessä tutkimuksessa on selvitetty kansakouluntarkastajien toimintaa. Entinen tarkastaja *Uno Tuomola* julkaisi vuonna 1969 väitöskirjan aiheesta Kansakouluntarkastajaan kohdistuvista rooliodotuksista. *Tuomola* selvittää tutkimuksessaan, millaisia odotuksia eri tahot (kouluhallitus, opettajat, johtokuntien jäsenet, kuntien edustajat ja oppilaiden vanhemmat) kohdistivat tarkastajiin ja millainen heidän mielestään oli ns. ihannetarkastaja persoonana. *Tuomolan* tutkimukset osoittavat, että tarkastajiin kohdistui monia toisilleen vastakkaisia odotuksia, joita heidän oli vaikea täyttää. Opettajat odottivat tarkastajalta toista kuin johtokuntien jäsenet tai oppilaiden vanhemmat. Kansakouluntarkastaja joutui toimimaan tässä erilaisten odotusten ja toiveiden kentässä ja hän joutui itse ratkaisemaan kantansa asioihin.

Anneli Lindbergin pro gradu -tutkielma Kansakouluntarkastajain käsityksiä eri teitä valmistuneista opettajista (Jyväskylä 1962) selvittää sitä, kummat olivat tarkastajien mielestä parempia opettajia, seminaarista vai korkeakoulusta valmistuneet. *Lindberg* löysi tarkastajien arvioinneista joitakin vähäisiä eroja.

Jorma Vuoren pro gradu -tutkielma Kansakouluntarkastajien suorittamien opetustehokkuuden arviointien käyttökelpoisuudesta (Tampere 1965) vertaa tarkastajien arviointeja opettajien aikaisempaan seminaarimenes-tykseen. *Vuori* sai tulokseksi pientä positiivista korrelaatiota.

Marja-Leena Ansalan pro gradu -tutkielma Kansa- ja peruskoulujen tarkastuskertomusten reliabiliteetti Lapin läänissä (Turku 1975) selvittää eri tarkastajien arviointien yhdenmukaisuutta tilanteissa, kun sama tarkastaja arvioi opettajan työskentelyn kaksi eri kertaa tai kun kaksi eri tarkastajaa arvioi samaa opettajaa. Tulokset osoittavat voimakkaasti positiivista korrelaatiota edellisessä mutta voimakkaasti negatiivista korrelaatiota jälkimmäisessä tapauksessa.

Kasvatustieteilijöiden tutkimukset menevät oman tutkimusajanjaksoni ulkopuolelle. Näin näillä töillä ei ole varsinaista lähdearvoa. Eniten hyötyä on ollut *Ansalan* ja *Tuomolan* tutkimuksista, koska niistä on saatu vertailuaineistoa tähän työhön.

Veli Nurmen tutkimus *Uno Cygnaeus, Suomalainen koulumies ja kasvattaja* (1988) on seikkaperäinen elämäkertateos kansakoululaitoksen suunnittelijasta ja perustajasta. *Nurmi* käsittelee teoksessaan pääpiirteis-

sään myös Cygnaeuksen tarkastustyön puuttumatta kuitenkin yksityiskohtiin ja työn sisältöön.

Uno Cygnaeusta ovat käsitelleet tutkimuksissaan myös mm. *Jussi Isosaari, Erkki Lahdes, Heikki Lehmusto, Ilkka Sotka* ja *Tuure Norkama*.² Nämä tutkimukset liittyvät lähinnä Cygnaeuksen elämänsäkaareen, hänen kansakoululaitosta koskeneisiin ajatuksiinsa tai hänen kasvatusta ja opetusopillisiin mielipiteisiinsä. Näistä aiheista ovat kirjoittaneet monet muutkin, mutta tekstejä ei voi pitää varsinaisina tutkimuksina. Vaikka edellä luetellut tutkimukset eivät käsitelleetkään Cygnaeuksen tarkastustyötä, ne ovat olleet tärkeitä lähteitä tälle tutkimukselle.

Yksittäisiä tarkastajia koskevia tutkimuksia on kolme. *Jussi Isosaari* julkaisi vuonna 1960 tutkimuksen nimeltä Olai Wallin kansakouluntarkastajana. *Elli E. Kilpi* teki vuonna 1951 pro gradu -tutkielman aiheesta Olai Wallin. *Aarni Voipio* julkaisi Mikael Soinisen elämäkerran vuonna 1944. Näissä tutkimuksissa kyseisten henkilöiden tarkastustyö jää kokonaisvaltaisesti selvittämättä.

Entinen tarkastaja *Pentti Vasunta* suunnitteli kansakoulujen tarkastusta käsittelevää tutkimusta ja julkaisi *Koulu ja menneisyys* -lehdessä vuonna 1964 tutkimussuunnitelman. Työn aiheena oli maalaiskansakoulujen tarkastuksen historia Cygnaeuksen ja paikallistarkastajien aikana v. 1866 - 1884. Työ jäi tutkimussuunnitelman asteelle.

Kansakoulujen tarkastamista koskeva tutkimus on ollut tähän mennessä suhteellisen vähäistä. Lisäksi kokonaistutkimus aiheesta on puuttunut.

² Isosaari, Jussi, Jyväskylän seminaarin kasvatusta ja opetusopin opetus vuosina 1865 - 1901. Jyväskylän kasvatustieteellisen korkeakoulun julkaisuja XXV. Pieksämäki 1961; Lahdes, Erkki, Kansakoulumme opetusmenetelmien kehitystä tällä vuosisadalla. Kasvatus ja koulu 1964; Lahdes, Erkki, Didaktiikan kehityslinjoja. Kansakoulu 1866 - 1966. Keuruu 1966; Lehmusto, Heikki, Kasvatustieteiden historia. Kuopio 1951; Sotka, Ilkka, Uno Cygnaeuksen ja Mikael Soinisen pedagoginen sukulaisuus. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä 1973; Norkama, Tuure, Uno Cygnaeuksen opettajajaihanne ja nykyaika. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä 1953.

1.3. Tutkimusmenetelmä

Tutkimusmenetelmä työssä on historiallis-geneettinen. Säilynyt lähdeaineisto muodostaa tietoperustan, jota analysoimalla luodaan kuva tutkitavasta aiheesta.

Lähteistö on työssä pääosin kertovaa. Asiakirjalähteitä on jonkin verran. Näitä ovat mm. lait, asetukset, tilastot, valtiopäiväasiakirjat, valtiokalenterit ja komiteoiden mietinnöt. Ne muodostavat perustan työlle, sillä niistä on saatu keskeisin tieto tutkimukseen.

Kertovat lähteet, kuten kertomukset, kirjeet ym., ovat sinänsä helpokäyttöisiä, mutta luotettavan kuvan muodostaminen niistä on ajoittain vaikeaa. Lähteissä on paljon kuvailua ja mielipiteitä eikä aina selviä faktoja. Ne eivät anna suoria ja ehdottoman luotettavia vastauksia asetettuihin kysymyksiin. Vastauksia on etsittävä kiertotietä ja tietojen luotettavuutta on testattava vertaamalla eri lähteistä saatua tietoa. Näin menetellen kertova lähteistökin voi antaa luotettavan kuvan. Samalla virhepäätelmät voi minimoida.

Keskeisin tutkimusongelma työssä on kansakouluntarkastajien valvontatyön kasvatus- ja opetusopillisen sisällön selvittäminen. Olettaisi, että tähän löytyy suora vastaus tarkastajien laatimista tarkastuskertomuksista. Näin ei kuitenkaan ole. Kertomukset on laadittu hyvin lyhytsanaisesti. Jos tarkastajan kertomuksessa luki, että opettajan opetus oli tyydyttävää tai että hän oli antanut opetusopillisia ohjeita, se ei vielä paljon kerro. Asia on selvitettävä kiertotietä. Tutkimuksessa käytetään seuraavaa menetelmää. Ensin on perehdytty tarkastajien kasvatus- ja opetusopillisiin käsityksiin. Nämä on selvitetty säilyneistä kirjallisista lähteistöistä (kirjat, lehti- ym. artikkelit, keskustelupöytäkirjat eri kokouksista ja matkakertomukset ulkomaisista opintomatkoiista). Kun näin saatua tietoa on verrattu tarkastuskertomusten tietoihin, on voitu päätellä tarkastajien valvontatyön sisältö.

Lähteistö antaa mahdollisuuden kysymyksen selvittämiseen vain yleisesti. Tarkastajakohtaiseen analyysiin ei voi mennä. Syynä on se, että läheskään joka tarkastajalta ei ole säilynyt kirjallista dokumenttia, josta selviäisi hänen kasvatus- ja opetusopillisten periaatteidensa yksityiskohdat. Näin työssä joutuu tyytymään yleiskuvan antamiseen tarkastustyön opillisesta sisällöstä. Tässä tarkastelussa ei mennä myöskään oppiainekohtaiseen analyysiin, koska se johtaisi tutkimuksen liian kauas pääasiastaan

eikä siihen lähteistökään anna mahdollisuutta kuin muutaman tarkastajan osalta. Esimerkiksi se, mitä kirjoitustyyliä kukin tarkastaja ainekirjoituksen opetuksessa suosi, ei ole olennaista. Tärkeämpää on se pedagoginen ja metodinen periaate, minkä mukaan lapsia tuli tarkastajien mukaan koulussa opettaa ja kasvattaa. Tämä pyritään työssä selvittämään edellä kerrotulla metodilla.

Antaako käytetty metodi tieteellisesti pätevän kuvan selvitetävästä asiasta? Yleispiirteisesti antaa mutta pakottaa jättämään yksilökohtaiset ja yksityiskohtiin menevät analyysit pois, koska näistä on mahdoton muodostaa luotettavaa kuvaa.

Muiden tutkimusongelmien selvittämisessä vastaavia vaikeuksia ei ole. Vastaukset näihin kysymyksiin löytyvät lähteistöstä vertaamalla eri lähteiden tietoja keskenään ja testaamalla näin tietojen luotettavuutta.

1.4. Lähteistö

Tutkimuksen keskeisin lähteistö sijaitsee Kouluhallituksen arkistossa (KHA), joka on sijoitettu Valtionarkistoon (VA). Kansakoulujen tarkastusta käsittelevä lähteistö on runsas ja lähes täydellinen. Tärkein lähderyhmä ovat kansakouluntarkastajien tarkastuskertomukset. Kansakouluntarkastajat laativat kultakin työvuodelta kertomuksen, johon he merkitsivät jokaisen tarkastetun koulun omine arvioineen.

Kertomuksessa on mainittu koulun nimi, opettajan nimi, oppilaiden lukumäärä sekä tarkastajan arvio opettajan opetuksesta (jokaisesta opettajasta erikseen), rakennusten kunnosta ja koulukalusteista. Lisäksi tarkastaja merkitsi huomautuksia-sarakkeeseen, jos hänellä oli jotain erityistä sanottavaa koulun toiminnasta tai sen työskentelyn parantamisesta.

Kertomuksista selviävät näin tarkastusmäärät ja tarkastajan arvioinnit niin opetuksesta, rakennuksista kuin koulukalusteistakin. Lisäksi kertomuksista saa tietoja siitä, millä tavalla tarkastajat pyrkivät kansakoulujen toimintaa kehittämään ja mihin asioihin he päähuomionsa kiinnittivät. Nämä ovat arvokkaita tietoja arvioitaessa tarkastajien toimintaa kansakoulujen kehittäjinä ja heidän toimintansa painopisteitä. Valitettavasti vain kaikki tarkastajat eivät käyttäneet huomautuksia-saraketta merkintöjen tekemiseen. Heidän osaltaan tiedot on ollut etsittävä muista lähteistä tai ne ovat jääneet saamatta.

Kertomussarja on täydellinen mutta metodisesti vaikeasti hyödynnettävä. Tähän on viitattu jo edellisessä luvussa. Tarkastajien kommentit heidän vaikutelmistaan koululta ovat lyhyitä. Lisäksi tarkastustyön kriteerit olivat eri tarkastajilla erilaiset. Näin kertomusten tiedot eivät ole yhteismitallisia. Kvantitatiivisen puolen ne kertovat täydellisesti, mutta kvalitatiivisessa suhteessa ne ovat tulkinnanvaraisempia. Tämä tosiasia on ollut pakko hyväksyä. Kertomuksista on hyödynnetty kaikki mahdollinen tietäen kvaliteetin tulkinnanvaraisuus ja tarkastajien persoonasta johtuva subjektiivisuus. Kuten edellä on kerrottu kertomusten tulkinnassa on käytetty apuna muita kertovia lähteitä saatavilta osin.

Kertomuksia täydentävät tarkastajien yleiskatsaukset piirien koulujen toiminnasta. Niissä tarkastajat esittävät numerotiedot koulujen ja opettajien ja oppilaiden määristä sekä luonnehtivat vapaasti tarkastuspiirinsä kouluolojen yleistä kehitystä. Oli monia, jotka pääsivät pitkälle objektiivisuuden tiellä luonnehdinnoissaan, mutta myös optimisteja, jotka korostivat iloisesti saavutuksiaan; oli myös pessimistejä, jotka liioittelivat epäkohtia. Koska täysin luotettavaa kuvaa luonnehdintojen oikeellisuudesta on mahdoton saada, luonnehdintoja on käytetty työssä vain viitteellisesti. Tutkimusta ei ole rakennettu millään tavalla niiden varaan eikä ole tarvinnutkaan, koska tutkimuskohteena ei ole kouluolojen yleinen kehitys, mistä tarkastajat lähinnä yleiskatsauksissa kertoivat, vaan tarkastustyö.

Joka tapauksessa yleiskatsaukset antavat viitteellisen kuvan kansakoulujen yleisestä tilasta eri tarkastuspiireissä ja joitakin hajahuomioita siitä, millä tavoin tarkastajat ovat työskennelleet koulujen toiminnan kehittämiseksi.

Toinen keskeinen arkistolähde on kirjeistö. Senaatin kirkollisasiaintoimituskunnan, koulutoimen ylihallituksen, tarkastajien ja johtokuntien kirjeenvaihto oli vilkasta. Kirjeistä löytyy monia kertomusten kuvaa täydentäviä tietoja tarkastustyöstä. Kirjeistöstä löytyvät mm. opettajien, johtokuntien ja kuntien anomukset ja ilmoitukset, tarkastajien lausunnot, kyselyt ja tiedotukset, kouluylihallituksen tiedustelut, päätökset ja määräykset. Näin ne sisältävät runsaasti faktoja, mutta myös mielipiteitä, huolenaiheita, työn vaikeuksien ilmaisuja jne. Tarkastajien omien arkistojen kirjeet ovat olleet tässä suhteessa antoisia.

Uno Cygnaeuksen yksityiskirjeistöstä ei ollut sen sijaan paljon hyötyä, koska se käsitteli lähinnä kansakoulun yleistä järjestämistä ja seminaareja.

Kirjeistöä täydentävät ylihallituksen kiertokirjeet, joista huomattava osa osoitettiin juuri kansakouluntarkastajille. Niistä löytyy monta tärkeää päätöstä, joilla täsmennettiin tarkastajien tehtäviä tai annettiin ohjeita tai asetettiin rajoituksia heidän työnsä. Tarkastajien matkakertomuksista löytyvät heidän ulkomaiden kouluoloista saamansa vaikutteet.

Tärkeimmät asiat käsiteltiin ja päätettiin senaatin talousosaston ja koulutoimen ylihallituksen yleisistunnoissa. Näiltä osin istuntojen pöytäkirjat ovat työn arvokas primaarilähde. Paikallisen tason eli kansakoulujen aineistosta työssä on käytetty koulujen vuosikertomuksia. Näistä ei ole kuitenkaan löydettävissä eräitä poikkeuksia lukuun ottamatta mitään lisää siihen, mikä ilmenee jo tarkastajien kertomuksissa, yleiskatsauksissa ja kirjeistössä.

Kansakouluntarkastajien arkistot sijaitsevat maakunta-arkistoissa. Arkistot ovat hyvin vajavaiset. Niissä ei ole kirjeenvaihtoa ja riita-asioiden tutkintapöytäkirjoja lukuun ottamatta mitään sellaista, joka ei olisi jo valtionarkistossa. Kirjeistö on puhtaasti virkakirjeenvaihtoa. Arkistoja on käytetty tutkimuksessa täydentämään valtionarkistossa olevaa lähdeaineistoa.

Lähdejulkaisuista tutkimuksessa käytetään valtiopäiväasiakirjoja ja Suomen valtiokalenteria. Tarkastustoimen perusteet hyväksyttiin valtiopäivillä, joilla käyty keskustelut ovat mielenkiintoisia ja tärkeitä kysymykselle. Säätöjen pöytäkirjat ja valtiopäivävaliokuntien mietinnöt ovat tästä syystä keskeisiä lähteitä. Säätöjen, hallituksen ja hallitsijan päätökset julkaistiin lakeina ja asetuksina, jotka löytyvät asetuskokoelmasta. Niissä on säädökset tarkastustoimen perusteista sekä tarkastajien virka-asemasta ja tehtävistä. Suomen valtiokalenterista löytyvät tarkastajien nimet ja heidän piirinsä jokaiselta vuodelta.

Suomen virallisesta tilastosta (SVT) löytyvät kansakoulujen numerotiedot. Tilastojen johdanto-osassa on vuosittain ja varsinkin viisivuositain katsaus kansakoululaitoksen kehitykseen, joka sisältää selonteon myös tarkastustoiminnasta. Sieltä on löytynyt ajankohtaista tietoa kansakoulujen tarkastustoimeen liittyvistä kysymyksistä eri vuosilta. Samantapainen lähdesarja on senaatin kirkollistoimituskunnan kertomukset vuosilta 1870 - 1910.

Kansakoululaitosta käsittelevää kirjallisuutta on julkaistu runsaasti. Useimmat niistä keskittyvät kansakoulujen opetukselliseen toimintaan, joka sivuaa tutkimusaihetta mutta ei kosketa sitä suoranaisesti. Kansa-

koulujen tarkastamisesta ja kansakoulujen tarkastajista on kirjoitettu suhteellisen vähän. Keskeisimmät tarkastustoimen järjestelyä koskevat kirjallisuuslähteet ovat *Aimo Halilan*, *F.A. Heporaudan* ja *Ilppo E. Klemetin* edellä mainitut tutkimukset sekä *Uno Cygnaeuksen* Kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä. Kokoomateoksiin Suomen kansakoulu 1866 - 1916 ja Kansakoulu 1866 - 1966 sisältyy lukuisia tarkastustyötä sivuavia artikkeleita. Kouluhallituksen toimintaa valottaa *Urho Somerkiven*, *Gösta Cavoniuksen* ja *M.O. Karttusen* teos *Kouluhallitus - Skolstyrelsen 1869 - 1969*.

Henkilöhistoriallinen kirjallisuus kansakouluntarkastajista on vähäinen. *Gustaf F. Lönnbeck* on julkaissut teoksen *Uno Cygnaeus, Suomen kansakoulun isä*. *Veli Nurmen*, *M.O. Karttusen*, *Aarni Voipion* ja *Ellin Kivilen* edellä mainitut teokset edustavat niitä harvoja poikkeuksia, jolloin tarkastajasta on kirjoitettu elämäkerrallinen teos.

Kaikkein runsain kirjallisuuslähteistö löytyy kasvatus- ja opetusopista. Erinomaisia yleisteoksia ovat *Jussi Isoaaren* Jyväskylän seminaarin kasvatus- ja opetusopin opetus vuosina 1865 - 1901, *Grue-Sörensenin* Kasvatuksen historia II, *Heikki Lehmuston* Kasvatusopin historia ja *Paavo Päivänsalon* Suomen kasvatusopillisen tutkimuksen historia. *Erkki Lahdeksen* artikkelit *Kasvatus ja koulu -aikakauskirjassa* (1964) ja *Kansakoulu 1866 - 1966 -julkaisussa* ovat samaan verrattavia. Aikakauskirja *Kasvatus* sisältää monia hyviä pedagogisia kirjoituksia. *Uno Cygnaeuksen* kasvatusopillista ajattelua valaisevat hänen itsensä laatima teos *Kirjoitukset, Ilkka Sotkan* pro gradu -tutkielma *Uno Cygnaeuksen ja Mikael Soinisen pedagoginen sukulaisuus* sekä *Tuure Norkaman* pro gradu -tutkielma *Uno Cygnaeuksen opettajaihanne ja nykyaika*. Merkittävimpiä muusta pedagogisesta kirjallisuudesta ovat *Olai Wallinin* *Kansakoulun yleinen kasvatus- ja opetusoppi*, *Mikael Soinisen* *Opetusoppi I - II* ja *A.K. Ottelinin* *Kasvatusopin pääpiirteet II*. Niissä ovat kyseisten pedagogien ajatukset heidän itsensä ilmaisemina. *Pertti Vierulan* pro gradu -tutkielma *Mikael Soininen ja herbartilaisuus* valaisee Mikael Soinisen suhdetta herbartilaiseen kasvatusoppiin ja sen soveltamista suomalaiseen kansakouluun. Hyvä lähde on ollut myös *Sinikka Karhuvaaran* pro gradu -tutkielma *Koulu kasvattajana*, jossa on esitelty keskeisimpien pedagogien kasvatusajatuksia.

Arvokkaan kirjallisuuslähteistön työlle muodostavat kansakouluntarkastajien kokousten pöytäkirjat. Maalaiskansakouluntarkastajat pitivät

määrävuosina kokouksia, joissa he käsittelivät ajankohtaisia omaan työhönsä liittyneitä kysymyksiä. Kokousten alustukset olivat asiantuntevia puheenvuoroja ja siksi erinomaisia lähteitä tutkimukselle. Esimerkiksi sellaiset alustukset kuin *K.G. Aminoffin* Mitä olisi tehtävä, jotta piiritarkastajat paremmin voisivat tai ennättäisivät positiivisesti vaikuttaa piiriensä kouluolojen hyväksi? ja Tarkastusten järjestäminen viidennessä tarkastajakokouksessa vuonna 1904, *Kaarlo K. Mäkisen* Miten olisivat kansakoulujen tarkastukset järjestettävä, jotta ne paremmin vastaisivat tarkoitustaan? viidennessä tarkastajakokouksessa vuonna 1904, *A.K. Otte-linin* Skulle ej arbetar vinna genom minskad centralisering? kuudennessa tarkastajakokouksessa vuonna 1908, *Albin Järvisen* Piiritarkastajain virka-asema ja tehtävät yhdeksännessä tarkastajakokouksessa vuonna 1930 ja *Otto Erkkilän* Maalaiskansakoulujen tarkastustoiminnan tehostamisesta yhdeksännessä tarkastajakokouksessa vuonna 1930 sisälsivät ajankohtaista tietoa tarkastajan näkökulmasta omaan työhönsä. Myös kokousten keskustelut ja päätökset ovat antaneet sellaista tietoa tarkastajien mielipiteistä, jota muualta ei ole ollut saatavissa. Aineisto on myös varsin luotettavaa, koska tarkastajat esiintyivät toistensa ja kouluylhallituksen edustajien keskuudessa. Näin alustuksissa tai keskustelupuheenvuoroissa ei voinut esittää väärää tai perusteetonta.

Vastaavantyyppinen lähdesarja on ollut yleisten kansakoulukokousten ja opettajien piirikokousten pöytäkirjat. Niiden avulla on saanut valaisua tarkastajien koulupoliittisiin näkemyksiin sekä kasvatus- ja opetusopillisiin periaatteisiin. Tämän kuten edellä luetellunkaan aineiston käytössä ei ole ollut mitään poikkeuksellisia lähdekriittisiä vaikeuksia.

Kansakoulualan lehdet ja niissä julkaistut artikkelit muodostavat hyvin tärkeän lähderyhmän. Tarkastajat itse kirjoittivat jonkin verran ja myös heistä kirjoitettiin ajoittain. Eräät näistä kirjoituksista olivat ns. asiantuntija-artikkeleita. Tällainen oli esimerkiksi *Oskar Hynenin* artikkeli Muistoja nykyisen kansakoulujen tarkastusjärjestelmän syntyajoilta. Suurin osa kirjoituksista oli mielipideilmaisuja, joissa ei ole varsinaisia asiasivirheitä mutta asenteellista painottuneisuutta johonkin suuntaan. Näiden kirjoitusten kohdalla on jouduttu käyttämään tiukkaa lähdekritiikkiä. Asenteellisuus on yleensä kuitenkin niin selvää, että sen tunnistaminen ei ole tuottanut vaikeuksia.

Tutkimukselle tärkeimmät kansakoulualan lehdet ovat olleet Kansakoulu (1875 - 1881), Kansakoulun Lehti (1883 - 1938), Opettajain Lehti

(1900, 1906 - 1973), Kasvatus ja koulu (1914 - 1969) sekä Työkoulu (1915 - 1917). Lehdissä kuvastuu tarkastajien ja vielä enemmän opettajien mielipide kansakoulupoliittisista kysymyksistä.

Sanomalehdissä käsiteltiin suhteellisen vähän tarkastustyöhön liittyneitä kysymyksiä. Lähinnä vain silloin, kun tarkastustoimen järjestelyä muutettiin eli 1870- ja 1880-luvulla, lehdistö otti innokkaammin asiaan kantaa. Lisäksi kiihkeän puoluetistelun vuosina 1890-luvulla lehtien palstoilla keskusteltiin kansakoulujen tarkastustoimen järjestämisestä. Kansakouluväellä oli omat lehtensä, joissa se saattoi käydä koulupoliittista keskustelua; siihen ei tarvittu sanomalehtiä.

Tutkimusajanjakso estää haastattelujen laajemman käytön lähteenä. On kuitenkin kaksi henkilöä, jotka ovat itse toimineet tarkastajina ja tutkineet kysymystä. He ovat M.O. Karttunen ja Uno Tuomola. Heiltä olen saanut monia hyviä ideoita ja näkemyksiä varsinkin käytännön tarkastustyöstä. Vertailuaineiston saamiseksi haastattelin kirjallisesti 10 entistä tarkastajaa ja 60 entistä kansakoulunopettajaa. Haastattelujen hyötyarvo jäi vähäiseksi, koska haastateltavat eivät kyenneet kertomaan muuta kuin omasta toimiajastaan, joka useimmilla ajoittui sota- tai sen jälkeiseen aikaan. Aineistoa ei voinut näin juuri käyttää, koska se olisi saattanut antaa väärän kuvan 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun tilanteesta, vaikka kansakoulujen tarkastaminen ei paljon muuttunutkaan 1900-luvun alusta 1940-luvulle.

Tutkimuksessa käytetään yhtä karttapohjaa tarkastuspiirien rajojen esittämiseen.

2. TAUSTAA

2.1. Kansanopetus ja sen valvonta ennen kansakouluasetusta

Kansan opettaminen alkoi Suomessa katolisella keskiajalla. Kansanopetustyö jäi kuitenkin korkeamman opetuksen varjoon. Vasta puhtasopisen ajan luterilainen kirkko aloitti 1600-luvulla määrätietoisen kansan sivistämisen. Ensimmäiset kansanopetusinstituutiot aloittivat työnsä. Näitä olivat maaseudulla lukkarin- ja pitäjänkoulut, lukukinkerit, rippikoulu ja eräät maalaispedagogiot.¹ 1700- ja 1800-luvun uusia koulumuotoja olivat lastenkoulut ja kyläkoulut.² Kaupungeissa opetuksesta huolehtivat pedagogiot, sunnuntaikoulut, tehtaankoulut ja mamsellinkoulut.³ Ensimmäisiä uudentyyppejä kouluja maassamme olivat ns. Ahlmanin ja Antellin koulut sekä Bell-Lancasterkoulut.⁴

Näiden eri koulu- ja opetusmuotojen ansiosta suurin osa Suomen kansaa osasi 1800-luvun puolivälissä lukea välttävästi ja tunsi kristinopin perustotuudet.⁵ Kaupungeissa kansanopetus oli pitemmällä kuin maaseudulla.⁶

¹ Hyötyniemi, J.E., *Kansanopetus ennen kansakoululaitosta*. Suomen kulttuurihistoria III. Jyväskylä 1935, s. 369; Cavonius, G., *Folkskollärarnas föregångare i Finland*. Helsingfors 1943, s. 343; Heparauta, F.A., *Suomen kansakoululaitoksen historia*. Helsinki 1945, s. 11; Halila, Aimo, *Suomen kansakoululaitoksen historia I*. Turku 1949, s. 21, 24, 28, 34; Halila, Aimo, *Kansanopetus ennen kansakoululaitosta*. Oma Maa 2. Porvoo 1958, s. 76-78.

² *Kansakoulu 19/1878*, s. 148; Wichmann, V.K.E., *Suomen kasvatuksen ja opetuksen historia*. Helsinki 1903, s. 76-77; Viitanen, O., *Turun kansanopetuksen historia*. Turku 1947, s. 76-77; Halila I 1949, s. 75.

³ Halila I 1949, s. 87-91; Halila 1958, s. 79.

⁴ Heparauta 1945, s. 22, 27; Halila I 1949, s. 113, 133; Somerkivi, Urho, *Bell-Lancasterin vuoro-opetusjärjestelmä Suomessa*. Helsinki 1952, s. 51, 67, 76; Lahdes, Erkki, *Ahlmanin pitäjänkoulut*. Kansakoulun edeltäjät Tampereen ympäristössä. Tampere 1958, s. 224-225, 232.

⁵ Luttinen, Raimo, *Läskunnighet och undervisning i Finland före folkskolväsendet*. Ur nordiska kulturhistoria. Läskunnighet och folkbildning före folkskolväsendet. XVIII nordiska historikermötet Jyväskylä 1981. Mötesrapport III. *Studia historica Jyväskyläensia* 22, 3. Jyväskylä 1981, s. 251-252.

⁶ Halila I 1949, s. 87.

Kansan opettamista kontrolloitiin alusta alkaen. Valvonta kuten koulujen muodollinen hallintokin oli kirkon tehtävänä. Piispat olivat Skandinaviassa valvoneet 1100-luvulta lähtien tarkastusmatkojen avulla seurakuntaelämää ja papiston toimintaa.⁷ Kun papisto alkoi huolehtia myös kansan opetuksesta, opetuksen valvonta tuli osaksi piispojen tarkastustyötä. Suomessa näin tapahtui 1500-luvun puolivälistä lähtien.⁸ Piispojen velvollisuus tarkastaa kansanopetusta sisällytettiin myös vuonna 1571 annettuun kirkkojärjestykseen. Siinä Ruotsi-Suomen piispat määrättiin tarkastusmatkoillaan valvomaan sekä kansankasvatusta yleensä että erityisesti koulujen toimintaa hiippakunnissaan. Tarkastus koski sekä kansanopetusinstituutioita että oppikouluja.⁹ Puhdasoppisten piispojen aikaan tämä piispantarkastus sai todellisen kansanopetuksen tarkastamisen luonteen, sillä kyseiset piispat olivat erityisen innokkaita kansanopetustyön edistäjiä mutta myös sen valvojia. Paljolti juuri heidän ansiostaan kansanopetustyö lähti Suomessa liikkeelle.¹⁰

Kansanopetuksen tarkastusvelvollisuutta laajennettiin Suomessa 1600-luvulla, kun piispa Isak Rothovius määräsi myös rovastit tekemään omia tarkastuksiaan ja valvomaan niiden yhteydessä papiston kansanopetusta.¹¹ Piispa Juhana Gezeliuksen toimesta tämä rovastien tarkastusvelvollisuus ulotettiin vuonna 1683 koskemaan myös kouluja.¹² Tämä piispojen ja rovastien tarkastusvelvollisuus sisällytettiin sitten vuoden 1686 kirkkola-

⁷ Lempiäinen, Pentti, Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 73. Joensuu 1967, s. 13.

⁸ Raitio, K., Varhaisempi kansanopetus. Suomen kansakoulu 1866-1916. Helsinki 1916, s. 12.

⁹ Vikman, K.O., Suomen kansan lukutaidon synty ja kehitys Ruotsin vallan aikana. Helsinki 1910, s. 21; Lempiäinen 1967, s. 255.

¹⁰ Heporauta 1945, s. 11-13.

¹¹ Raitio 1916, s. 18; Parvio, Martti, Isaacus Rothovius Turun piispa. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 60. Forssa 1959, s. 167-168.

¹² Ljungberg, E., Kansanopetus ja kansakoulut Suomessa. Helsinki 1887, s. 5-8; Salenius, J.M., Karjalan ja Savon ensimmäisiä koulumestareita. Kuopio 1899, s. 11; Lempiäinen 1967, s. 417.

kiin, joka pysyi voimassa aina vuoden 1869 kirkkolain uudistukseen asti.¹³

Muodoltaan piispan- ja rovastintarkastukset olivat samankaltaiset: molemmissa seurakunta velvoitettiin kokoontumaan kirkkoon, jossa jumalanpalveluksen yhteydessä kuulusteltiin myös seurakuntalaisten kristinopintietoa ja lukutaitoa. Tarkastaessaan koulua piispat ja rovastit arvioivat opettajan opetustyön ja tutkivat hänen edesottamuksensa myös koulutyön ulkopuolella. Koulujen tarkastukset olivat julkisia tilaisuuksia, joihin seurakuntalaiset saattoivat kokoontua. Ne kestivät joko osan päivää tai koko päivän. Piispat tekivät tarkastusmatkojaan vuosittain, mutta hiippakuntien laajuuden vuoksi ne sattuivat yhden seurakunnan osalle noin 3-5 vuoden välein. Rovastintarkastuksia oli sen sijaan vuosittain.¹⁴

Kirkollisen kansanopetuksen valvonta ei rajoittunut pelkästään piispojen ja rovastien pitämiin tarkastuksiin, vaan myös seurakuntien papeilla oli oma kontrollivelvollisuutensa. Alkuaan pappien tuli itse huolehtia kansan opettamisesta. Tämä tehtävä muuttui kuitenkin 1600- ja 1700-luvulla opetuksen valvonnaksi, kun lukkarit ja erityiset koulumestarit alkoivat opettaa.¹⁵ Opetustyön valvontaan velvoitti seurakunnan papistoa sekä vuoden 1686 kirkkolaki että vuoden 1723 ja 1762 kuninkaallinen päätös. Niissä seurakuntien papistoa ja erityisesti seurakunnan kirkkoherraa kehoitettiin pitämään silmällä lukutaidon ja kristinopin opetusta seurakunnassaan.¹⁶

¹³ Kerkkonen, K., Kirkollinen kansanopetuksemme ennen kansakouluasetuksen ilmestymistä. Kasvatus ja koulu 1915-1916, s. 384.

¹⁴ Kansakoulu 8/1875, s. 101; Hirsjärvi, Tarmo, Tammelan kansanopetuksen vaiheet 1. Forssa 1921, s. 18-19; Laurila, J. Jaakko J., Someron kansanopetuksen vaiheet. Forssa 1932, s. 21-29; Lempiäinen 1967, s. 132, 136, 141, 281, 330, 417-418.

¹⁵ Salenius 1899, s. 13; Lönnbeck, Gustaf, F., Suomen kansakoulu ja Uno Cygnaeus. Tammisaari 1890, s. 7; Heporauta 1945, s. 17; Halila I 1949, s. 124.

¹⁶ Sipola, Arvi, Vanhin kansanopetus Tampereen tarkastuspiirin alueella. Opettajain Lehti 1945, s. 1017; Heporauta 1945, s. 17; Lähde, Vihtori, Onko alempi kansanopetuslaitoksemme (pikku- eli kiertokoulut) oleva kirkollinen vaiko kunnallinen? Kansakoulun Lehti 4-6/1906, s. 158-159.

Kirkkoherrat¹⁷ valvoivat tätä lukukinkereillä ja rippikoulussa sekä vieraillemalla pitäjän kouluissa, joissa he saattoivat pitää myös julkisia tutkintoja.¹⁸ Näin kirkollinen ja kansanopetuksellinen valvontatyö nivoutuivat yhteen ylätasolta alatasolle asti. Sitä tekivät samat henkilöt ja samat instituutiot.¹⁹

Kun Suomessa alettiin suunnitella kansakoululaitosta, kirkollinen tarkastusinstituutio oli jo jäsentynyt kokonaisuudeksi. Ylinnä olivat piispojen johtamat tuomiokapitulit, näiden alapuolella lääninrovastit rovastikunnissaan ja alimmalla tasolla seurakuntien papisto kirkkoherran johdolla. Tämä tarkastusjärjestelmä säilytti merkityksensä vielä kansakoulujen perustamisen jälkeenkin, sillä kirkollinen kansanopetus, joka muodosti opetuksen alun ja säilyi määrällisesti tärkeimpänä opetusmuotona 1900-luvulle asti, pysyi kirkon valvonnassa niin kauan kuin sitä oli olemassa.²⁰ Näin kansakoulujen perustamisen jälkeen Suomessa oli olemassa kaksi rinnakkaista kansanopetuksen tarkastusjärjestelmää: kirkollisen kansanopetuksen valvonta ja maallisten kansakoulujen tarkastus.

¹⁷ Kirkollisten tehtävien lisäksi kirkkoherran tehtäviin ei kuulunut vain kouluopetuksen valvonta vaan lukuisia muitakin yhteiskunnallisia toimia. Hänen tuli vanhastaan johtaa puhetta pitäjänkokouksissa. Pitäjänkokousten tehtävänä oli mm. huolenpito teiden ja siltojen kunnossapidosta ja viljamakasiineista. Kirkkoherran oli huolehdittava väestökirjanpidosta, tehtävä ilmoitukset irtolaisista, valvottava tarttuvien tautien leviämistä jne. Kirkkoherra ei ollut näin vain tuomiokapitulin vaan myös läänin kuvernöörin käskyläinen. Juva, Mikko, Suomen sivistyneistö uskonnollisen vapaamielisyyden murroksessa 1848-1869. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 51. Forssa 1950, s. 48-49.

¹⁸ Heparauta 1945, s. 13, 14, 25; Nim. A.S., Ahlmanin koulusta kansakouluun. Opettajain Lehti 1945, s. 1019.

¹⁹ Kirkollisten viranomaisten lisäksi myös maaherroilla oli mahdollisuus puuttua läänin kouluoloihin. Kuninkaan kirjeessä vuodelta 1768 oikeutettiin maaherrat lähettämään mietintöjä ja ehdotuksia maalaiskuntien koululaitoksen kehittämisestä. Kirjeen oikeuttamina maaherrat tutkivat pitäjien kouluoloja virkamatkoillaan 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa. Varsinaisina tarkastusviranomaisina maaherroja ei voi kuitenkaan pitää. Lähinnä heidän tuli mahdollisuuksien mukaan edistää läänin kouluoloja. Lähde 1906, s. 160.

²⁰ Hirsjärvi II 1921, s. 77; Lehmusto, Heikki, Kappale suomalaista sivistyshistoriaa. Suomalaisen Kansakoulun Ystävät 1889-1929. Helsinki 1930, s. 11.

2.2. Oppikoulujen tarkastus ennen vuotta 1870

Kansanopetusinstituutioiden ohella myös oppikoulut kuuluivat alusta lähtien kirkon hallintaan ja valvontaan. Oppikoulujen toiminta oli keskiajalta lähtien kehittyneempää ja jäsenyneempää kuin kansanopetusinstituutioiden, ja niiden valvontaan kiinnitettiin enemmän huomiota. Kouluja valvoivat piispat seurakuntien papiston avustamina. Hallinnollisesti koulut olivat piispojen johtamien tuomiokapitulien alaisia.²¹

Oppikoulujen tarkastus ei ollut tyydyttävällä kannalla 1500-luvulla ja 1600-luvun alussa. Arkkipiispat koettivat korostaa piispoille ja tuomiokapituleille säännöllisen valvonnan merkitystä.²² Vuoden 1649 koulujärjestyksessä pyrittiinkin valvontaa tehostamaan ottamalla käyttöön tutkintolautakunta. Lautakunnan esimiehenä toimi piispa, joku tuomiokapitulin jäsen tai lääninrovasti ja jäsenenä joku tuomiokapitulin jäsen sekä koulu-kaupungin rovasti ja pormestari. Tutkintolautakunnan toimivalta oli ver-raten laaja. Sen tuli tutkia luokittain oppilaiden edistystä, muistuttaa opettajia opetuksen puutteista ja virheistä sekä "saattaa kaikki sopusointuun koulujärjestyksen kanssa".²³

1600-luvun lopulla ja 1700-luvun alussa tulivat tunnetuksi ns. eforit oppikoulujen hallinnossa ja valvonnassa. Piispa oli hiippakuntansa pääkaupungin johtavan oppikoulun (Turussa katedraalikoulun, sitten lukion, Porvoossa lukion) eforus. Hän tarkasti koulun ja huolehti sen kehittämisestä. Näin hiippakunnan muissakin kouluissa, sillä piispa ei ollut vain hiippakunnan ylin koulujen valvoja vaan myös koulutoimen ylin johtaja. Eforina toimimisen ideana olikin, että piispa ei vain valvonut kouluja vaan piti niistä kaikella tavalla huolta ja koetti kehittää niiden toimintaa. Eforin toiminta virallistettiin vuoden 1724 koulujärjestyksessä.²⁴

²¹ Hanho, J.T., Suomen oppikoululaitoksen historia I. Ruotsin val-lan aika. Porvoo 1947, s. 11, 20; Isosaari, Jussi, Suomen koululaitoksen rakenne ja kehitys. Keuruu 1973, s. 9.

²² Hanho 1947, s. 20-21.

²³ Hanho 1947, s. 40.

²⁴ Takolander, Alfons, Erik Gabriel Melartin, hans liv och verk-samhet. Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 22. Ekenäs 1927, s. 170-175; Hanho 1947, s. 59, 73; Rosenqvist, V.T., Skolans skiljande från kyrkan. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja VI 1916. Jyväskylä 1917, s. 232-233; Halila, Aimo, Suomen oppikoulujen vuositutkintojen ja

Vuoden 1724 koulujärjestyksessä täsmennettiin edelleen oppikoulujen tarkastusta. Piispojen ja superintendenttien (= tarkastajien) tuli huolellisesti valvoa hiippakuntansa koulujen toimintaa. Valvonta edellytti koulujärjestyksen mukaan säännöllisiä tarkastuskäyntejä kouluilla. Lisäksi piispat veloitettiin olemaan erityisesti vuositutkinnoissa läsnä, jotta he saisivat oikean käsityksen opettajien opetusmenetelmistä ja oppilaiden edistymisestä.²⁵

Koska piispa ei ehtinyt tarkastaa säännöllisesti hiippakunnan kaikkien koulujen toimintaa, hän nimitti muiden koulujen kuin piispankaupungin lukion, piispan oman koulun, inspektoreiksi eli tarkastajiksi sopivaksi katsomansa henkilöt. Piispankaupungin alempien oppikoulujen inspektorina oli tavallisesti joku lukion lehtoreista. Hiippakunnan muiden koulujen inspektoriksi piispa nimitti tavallisesti koulupaikkakunnan kirkkoherran tai kontrahtirovastin. Piispankaupungin ulkopuolella olevan lukion inspektorina oli tavallisesti kontrahtirovasti. Näistä yleissäännöistä oli joitakin poikkeuksia. Yleensä jokaisella oppikoululla oli oma inspektori, inspector scholae. Tosin Helsingissä oli ajoittain kaikilla kouluilla yhteinen tarkastaja, inspector scholarum.²⁶

Kirkollisten viranomaisten lisäksi myös maallisten virkojen haltijat tarkastivat oppikouluja. Kuvernöörit, senaattorit ja kenraalikuvernöörit tai heidän edustajansa vierailivat kouluilla ja tutkivat niiden toimintaa. Tutkinta kohdistui ensi sijassa koulutoimen yleisiin edellytyksiin, kuten talouteen, rakennuksiin jne. Valtiovallan toimesta tarkastettiin *Aimo Halilan* mukaan oppikouluja yleensä vain silloin, kun piispan kertomus koulutoimen tilasta antoi tähän erityisen aiheen. Poikkeuksena olivat siviililukiot, joiden vuositutkinnoissa oli piispan tai inspektorin lisäksi oltava läsnä senaatin kirkollistoimituskunnan päällikön tai jonkun muun

tarkastusten muodoista 1800-luvulla ennen kouluylivaltuutuksen perustamista. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 105. Nova et vetera. Joensuu 1978, s. 61.

²⁵ Hanho 1947, s. 73.

²⁶ Halila, Aimo, Suomen oppikoulujen tarkastustoimen ongelmia ennen vuoden 1843 koulujärjestystä. Historiallinen arkisto 70. Forssa 1975, s. 15-16; Halila, Suomen oppikoulujen vuositutkintojen... 1978, s. 62.

opetusasioita harrastavan henkilön, jonka senaatti oli tehtävään määrännyt.²⁷

Vaikka oppikoulujen tarkastajat olivat yleensä pappeja, he olivat lähes poikkeuksetta koulutoimeen hyvin perehtyneitä henkilöitä. Myös tuomiokapitulien jäsenten enemmistö oli oppikoulujen lehtoreita. Koulut olivat näin varsin asiantuntevan johdon ja valvonnan alaisia.²⁸

Ylimpänä opetusviranomaisena toimi Suomessa aluksi kansliakollegio. Koska kansliakollegio ei kyennyt aikaansaamaan mitään parannusta valtakunnan koululaitoksessa, se lakkautettiin vuonna 1801, ja sen tehtävät siirrettiin ns. kanslerikunnalle. Hanhon mukaan esikuvana oli Preussin vastaava järjestely. Siellä oli perustettu vuonna 1787 erityinen koulutoimen ylihallitus. Kanslerikunta toimi jonkinlaisena kouluylihallituksena, ja sen alaisina olivat johonkin määrään tuomiokapitulit hiippakuntien paikallisina kouluhallituksina.²⁹

Suomen valtiollisen järjestysmuodon muuttuessa vuonna 1809 hallituskonseljille annetun johtosäännön mukaan valtion oppilaitokset tulivat taas kansliatoimituskunnan alaisiksi. Vuonna 1843 (määräys vuodelta 1841) ne siirtyivät kirkollisasiaintoimituskunnan alaisuuteen, jossa ne tulivat säilymään itsenäisyyden aikaan asti. Kirkollisasiaintoimituskunta ja sitä edeltäneet virastot eivät käytännössä valvoneet oppilaitoksia, vaan hoitivat hallituksen alaisuudessa opetustointia koskevia yleisiä asioita. Virastot olivat osa koululaitoksen hallintokoneistoa mutta ei valvonta- ja tarkastusjärjestelmää.³⁰

Vanhan Suomen oppikoulujen ylin hallinto- ja valvontajärjestelmä oli edellä olevasta poikkeava. Vanhan Suomen oppikoulut olivat 1800-luvun alusta lähtien uudelleen toimintansa aloittaneen Tarton yliopiston valvonassa. Vuonna 1812 koulut määrättiin Porvoon piispan ja tuomiokapitulin alaisuuteen. Samalla erityinen koulutoimen johtajan virka lakkautettiin.

²⁷ Halila 1975, s. 19; Halila, Suomen oppikoulujen vuositutkintojen... 1978, s. 63.

²⁸ Halila 1975, s. 16, 25.

²⁹ Hanho 1947, s. 89-90; Vuorela, Tapani, Taantumuksesta uudistuksiin 1825-1868. Opetusministeriön historia II. Pieksämäki 1980, s. 53.

³⁰ Halila, Aimo, Suomen oppikoulujen tarkastustoimen ongelmia 1843-1856. Aate ja yhteiskunta. Mikko Juvalle omistettuja tutkielmia. Keuruu 1978, s. 206; Hanho, J.T., Suomen oppikoululaitoksen historia II 1809-1872. Porvoo 1955, s. 155.

Ratkaisu herätti tyytymättömyyttä. Erityisesti E.G. Melartin, joka oli ollut Viipurin kuvernementin koulutoimen johtaja ja innokas koulutoimen kehittäjä, kritisoi ratkaisua ja toimi sen hyväksi, että koulut irrotettaisiin kirkon hallinnosta ja valvonnasta. Melartinin perusteluna oli se, että Viipurin alueen koulut taantuivat Porvoon vanhoillisen piispan ja tuomiokapitulin alaisuudessa. Tuloksena oli kulttuuritaistelu, joka päättyi Melartinin voittoon. Viipurin läänin koulut siirrettiin vuonna 1814 ensimmäisen koulukomission valvontaan. Viipurin läänissä toteutettiin näin ensimmäisen kerran selkeästi se ratkaisu, että koulut olivat kirkosta riippumattoman elimen valvottavina. Käytäntö jatkui vuoteen 1819, jolloin komissio vapautui omasta pyynnöstään työläästä erikoistetävästä, joka oli vienyt sen työaikaa kohtuuttomasti. Viipurin läänin koulut siirtyivät Porvoon piispan ja tuomiokapitulin alaisuuteen. Poikkeuksena oli Viipurin lukio, jota valvoi tästä lähtien erityinen collegium gymnasticum. Sen puheenjohtajana oli Porvoon piispa ja jäsenenä lukion omat yliopettajat. Collegium gymnasticum valvoi Viipurin lukiota vuodet 1819 - 1843.³¹

Oppikoulut kuten myös kansanopetusinstituutiot olivat pääosin kirkon ohjauksessa ja valvonnassa, vaikka jo 1700-luvun lopulla yritettiinkin erottaa koululaitos kirkon ohjauksesta ja asettaa se pääasiallisesti maallikoista koostuvan keskushallituksen valvontaan. Tämä valistusaikakauden yritys ennakoiti tulevia muutoksia. Niiden aika ei ollut kuitenkaan vielä. Kouluopetuksen pääasiallinen tehtävä oli palvella kirkkoa ja pappissivistystä, minkä vuoksi myös sen valvonta pysyi kirkolla.³²

1800-luvun alkupuolella oppikoulujen valvonnan tehottomuutta arvoiteltiin yhä yleisemmin. Toisen koulukomission (asetettiin vuonna 1825) puheenjohtaja, prokuraattori C. Walleen antoi vuonna 1833 lausunnon, jossa hän katsoi, että oppilaitostemme puutteet johtuivat kolmesta syystä. Yksi oli alempien oppikoulujen valvonnan puute. Walleenin mukaan piispojen ja tuomiokapitulien täysivaltaisuus koululaitoksen hallinnossa ja valvonnassa ei ollut tuottanut "edullisia tuloksia". Osasyynä oli se, että piispoilla ja tuomiokapituleilla oli paljon muitakin tehtäviä kuin pelkkä

³¹ Valtionarkisto (VA), Tuomiokapitulien kouluarkisto (TKA), luetelon esipuhe; VA, Gunnar Sarvan kokoelma. Sarva, Gunnar, Kouluhallituksen historia I 1870-1902. Käsikirjoitus. Kansio III, s. 1-4; Halila 1975, s. 13-14; Vuorela 1980, s. 55-59.

³² Hanho 1947, s. 88-89.

koulujen valvonta.³³ Samaa mieltä oli myös komission jäsen, sittemmin arkkipiispa E.G. Melartin.³⁴

Ensimmäinen ehdotus, jossa hahmoteltiin varsin yksityiskohtaisesti tulevan kouluhallituksen kokoonpanoa ja tehtävää, on vuodelta 1825. Helsingin kirkkoherra E.A. Crohns ehdotti silloin järjestettäväksi tieteellisen sivistyksen saaneista jäsenistä koostuva "johtokunta" valvomaan maan koululaitosta. Vastaavia kouluhallituskavailuja oli myös toisessa koulukomissiossa Melartinin ja Walleenin toimesta. Tämäntapaista ehdotusta ei otettu kuitenkaan komission lopulliseen mietintöön, joka valmistui vuonna 1826. Huomiotta jäi myös komission käytettävissä ollut Turun yliopiston konsistorin lausunto, jossa ehdotettiin oppikoulujen siirtämistä yliopiston valvontaan. E.G. Melartin oli esittänyt samaa jo 1810-luvulla.³⁵

Vuonna 1841 kenraalikuvernööri Menshikovin esityksestä maan kumpaankin hiippakuntaan asetettiin sivutoimiset venäjän kielen opetuksen tarkastajat.³⁶

Vuoden 1843 koulujärjestyksessä oppikoulujen tarkastus säilytettiin ennallaan, vaikka arvovaltaiselta taholta oli jo useampaan otteeseen vaadittu kirkon irrottamista koulujen valvonnasta. Venäläinen hallitusvalta ja kirkko eivät nähneet tätä tarpeelliseksi. Niinpä vuoden 1843 koulujärjestyksessä määrättiin, että piispojen ja tuomiokapitulien tuli valvoa alueidensa oppikoulut sekä päättää kaikki opettajien virassaoloa koskevat asiat. Kunkin oppikoulun inspehtoriksi piispan ja tuomiokapitulien tuli nimittää sen seurakunnan kirkkoherra, missä oppikoulu sijaitti. Jos hän ei ollut tehtävään sovelias, tuli inspehtoriksi valita joku lähiseurakunnan kirkkoherra.³⁷

³³ Hanho 1955, s. 42-43; Halila 1975, s. 20.

³⁴ Suomen elämäkerrasto. Toimittanut ja kirjoittanut Ilmari Heikinheimo. Porvoo 1955, s. 509; Takolander, Alfons, Erik Gabriel Melartin, hans liv och verksamhet. Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 21. Ekenäs 1926, s. 212-213.

³⁵ Somerkivi, Urho, Kouluhallitus ja koulutoimen kehittyminen satavuotiskautena 1869-1969. Teos Kouluhallitus-Skolstyrelsen 1869-1969. Toimittaneet Urho Somerkivi, Gösta Cavonius ja M.O. Karttunen. Vantaa 1979, s. 17; Rosenqvist 1917, s. 224; Halila 1975, s. 12, 18-19, 21.

³⁶ Hanho 1955, s. 56; Halila 1975, s. 22.

³⁷ As.kok. 6.11.1843, § 17-18, s. 17-18; Halila 1975, s. 23.

Koulujärjestyksessä kavennettiin piispan valtaa valvoa kouluja. Hänen tuli tehdä työ tästä lähtien yhdessä tuomiokapitulin kanssa. Koulujärjestys lakkautti piispan aseman koulujen eforina.³⁸

Koulujärjestyksen mukaan piispan tuli vieraillla hiippakunnan oppikouluissa vähintään kerran kolmessa vuodessa, hiippakuntakaupungin kouluissa vuosittain. Piispan ollessa estynyt tarkastuskäynnit suoritti tuomiorovasti tai joku muu tuomiokapitulin jäsenistä. Koulujen inspektorit velvoitettiin "usiammittain käymän katselemassa heidän huomaansa uskottuja oppilaitoksia, nähdäksensä sekä opettajain opetuslaatua, että oppilasten oppimista ja käytöksiä".³⁹ Jos senaatti halusi saada tarkempaa tietoa koulujen tilasta, senaatin tuli määrätä henkilö pitämään koululla ylimääräinen tutkinto.⁴⁰ Valtiovallan oikeus tarkastaa oppikoulutointa sanottiin näin selvästi julki.

Vaatimukset koulujen hallinnon erottamiseksi kirkosta voimistuivat 1840-luvun lopulla ja 1850-luvulla. Lehtori T.T. Renvall⁴¹ ehdotti vuonna 1848 pääkaupunkiin perustettavaa oppikoulujen keskushallitusta, jonka alaisena olisi koko "opillinen" opetustoimi yliopistoa myöten.⁴² Senaatin talousosaston varapuheenjohtaja Lars Gabriel von Haartman ja professori Frans Ludvig Schauman vaativat koulun erottamista kirkosta vuonna 1855. Tästä huolimatta vuonna 1856 annettu uusi koulujärjestys säilytti koulujen hallinnon ja valvonnan ennallaan.⁴³ *Jussi Isoaari* on todennut, että 24.3.1856 pidetyssä keisarin esittelyssä esiteltiin samalla kertaa moderni kansanopetuksen uudistusvaatimus ja hyväksyttiin taantumuksellinen oppi-

³⁸ Rosenqvist 1917, s. 233.

³⁹ As.kok. 6.11.1843, § 26-27, s. 21-22.

⁴⁰ As.kok. 6.11.1843, § 36, s. 27.

⁴¹ T.T. Renvall oli sittemmin mm. kansakouluasetusehdotusta tarkastamaan nimetyn komitean jäsen ja yksi kirkkomme johtohahmoja.

⁴² Halila, Suomen oppikoulujen tarkastustoimen... 1978, s. 207.

⁴³ Hanho 1955, s. 114-115, 126; VA, Gunnar Sarvan kokoelma, s. 10.

koulujen koulujärjestys.⁴⁴ Koulujärjestys laadittiin arkkipiispa Edvard Bergenheimin johdolla⁴⁵

Määräykset oppikoulujen tarkastuksesta muuttuivat hieman vuoden 1856 koulujärjestyksessä verrattuna vuoden 1843 järjestykseen. Kun vuoden 1843 koulujärjestyksessä oli mainittu aina piispa ja tuomiokapituli, mainittiin nyt eräissä valvontaa koskevissa kohdissa vain piispa.⁴⁶ Näin piispalle annettiin heidän painostuksestaan hieman lisää itsenäisyyttä koulujen valvonnassa. Koulun inspektoriksi, ei enää inspehtoriksi kuten aikaisemmin, saattoi piispa valita jonkun soveliaan henkilön koulukaupungista tai sen läheisyydestä. Kirkkoherra ei ollut enää itseoikeutettu oppikoulujen tarkastaja. Yliopistokaupungeissa inspektorin virka alempia oppikouluja varten kuului lastenopetus- ja koulutusopin professorille. Nämä

⁴⁴ Isosaari 1973, s. 14.

⁴⁵ Bergenheimin johdolla aikaansaatu klerikaalinen lopputulos vuoden 1856 koulujärjestyksessä ei tyydyttänyt valtiojohtoisuutta kannattaneita byrokraatteja. Mm. von Haartman kritisoi koulujärjestystä ja vaati kirkon vaikutusvallan vähentämistä koulujen hallinnossa ja valvonnassa. Kirkollistoimituskunnan päällikkö Casimir von Kothén katsoi, että kuvernöörit olisi tullut määrätä lääniensä oppikoulujen tarkastajiksi. Näkemys-eroissa heijastui Suomen kulttuuripolitiikan silloinen jännitystilä. Piispat aavistivat uusia valtiollistamishankkeita ja koettivat varmistaa asemaansa mm. oppikoulujen tarkastustoimessa. Valtiovallan edustajien vaatimukset koulun erottamiseksi kirkosta vastaavasti voimistuivat.

Kirkon yksinvaltiutta koulutyön valvonnassa murennettiin useilla uusilla koulutoimen alueilla. Merikoulujen, Turun (yksityisen) kauppakoulun, teknillisten reaalikoulujen ym. johtokuntien ja vastaavien puheenjohtajina olivat kuvernöörit. Tarkastustoiminta oli näissä oppilaitoksissa uskottu johtokunnalle, etenkin sen puheenjohtajalle, jonka asema oli vahvasti korostunut koulun johtajaan verrattuna. Mustialan opiston hallintovaliokunnan (johtokunnan) puheenjohtajana ja oppilaitoksen valvojana oli aluksi valtiovaraintoimituskunnan päällikkö. Yksi hallintovaliokunnan jäsenistä valittiin vuodeksi kerrallaan inspehtoriksi, mutta ylin tarkastaja oli oppilaitoksen valvoja, siis toimituskunnan päällikkö. Halila, Suomen oppikoulujen tarkastustoimen... 1978, s. 209-211.

⁴⁶ Halilan mukaan kyseessä oli ilmeisesti asetuksen kiireellisestä valmistelusta johtuneet epäjohtonmukaisuudet. Halila, Aimo, Suomen oppikoulujen tarkastustoimi v:n 1856 koulujärjestyksen mukaan. Turun historiallinen arkisto 34. Turku 1980, s. 96.

merkitsivät ensimmäistä askelta uuteen suuntaan. Määräykset koulujen varsinaisesta tarkastamisesta pysyivät ennallaan.⁴⁷

Valtionarkistossa olevien tutkintapöytäkirjojen mukaan piispat vierailivat 1800-luvun puolivälissä yhdellä koululla keskimäärin kerran neljässä vuodessa.⁴⁸ Ajoittain he kiersivät kouluja yhdessä senaatin kirkollistoimiskunnan päällikön kanssa. Väli vuosina koulun tutki yleensä tuomiorovasti. Näin koulujärjestyksen säädös tarkastusten tiheydestä tuli täytettyä. Koulun inspektoriksi määrätty henkilöt vierailivat kouluilla vuosittain. Heidän käyntinsä ajoittuivat yleensä kevääseen vuositutkinnon yhteyteen. Inspektori piti näin koulujärjestyksen edellyttämän julkisen kuulustelun. Erityistä tarkastusta lukuvuoden aikaan inspektorit eivät näytä juuri tehneen, vaikka sitä koulujärjestyksessä edellytettiin. He liittivät tarkastuksen julkisen kuulustelun yhteyteen. Näin kaksi tehtävää tuli hoidettua yhdellä kertaa. Piispa ja tuomiorovasti kävivät kouluissa pitkin lukuvuotta.⁴⁹

Piispa, tuomiorovasti tai inspektori viipyivät koululla muutamasta tunnista kolmeen päivään. Piispan vierailu oli yleensä lyhytkestoisempi kuin muiden tarkastajien. Vierailun kesto riippui siitä, oliko kyseessä "yksinkertainen" vai "pitkä tarkastus". Ns. yksinkertaisessa tarkastuksessa tutkittiin yleensä vain koulun opetus. Sen sijaan ns. pitkässä tarkastuksessa käytiin läpi opetuksen lisäksi myös koulun talous, asiakirjat ja rakennukset sekä pidettiin huolellinen opettajakokous, jossa tarkastaja arvioi eri opettajien opetuksen ja antoi ohjeita ja muistutuksia.⁵⁰

⁴⁷ As.kok. 7.4.1856, § 17-21, s. 19-21; Myös pääkaupungin yksityiset oppikoulut ottivat inspektorikseen yliopistomiehen. Esim. Helsingfors lyceumin inspektoreina toimivat mm. professorit A. Laurell, F.L. Schaudman, J.V. Snellman ja Z.J. Cleve. Pääkaupungin rouvasväenkoulun inspektorina oli professori M. Akiander. Halila, Suomen oppikoulujen vuositutkintojen... 1978, s. 62.

⁴⁸ Autonomian ajan alussa piispat eivät ehtineet vieraila näin usein kouluilla. Varsinkin periferiassa sijainneet koulut jäivät pitkiksi ajoiksi ilman piispan vierailua. Halila 1975, s. 24.

⁴⁹ VA, TKA, Eri koulujen vuositutkintoasiakirjat 1843-1870.

⁵⁰ VA, TKA, Eri koulujen vuositutkintoasiakirjat 1843-1870; Halila, Suomen oppikoulujen vuositutkintojen... 1978, s. 65-71; Halila 1980, s. 97; Tiensuu, Kyllikki, Edvard Bergenheim. Toiminta koulumiehenä ja arkkipiispana vuoteen 1863. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 133. Helsinki 1985, s. 206-227.

Tarkastus oli varsinkin piispan johdolla merkkitapaus koululla. Piispat ilmoittivat yleensä hyvissä ajoin etukäteen saapumisensa koululle, joten tutkintaan osattiin varautua. Paikalla olikin opettajien ja oppilaiden lisäksi eri säätyjen edustajia ja paikkakunnan muita asukkaita. Tarkastuksessa käytiin läpi yleensä kaikkien opettajien opetus. Opetustyön tuloksellisuus arvioitiin siten, että tarkastaja määräsi kuulusteltavat kohdat eri oppiaineista ja opettaja suoritti kyselyn tai luetti oppilaita ja piti kirjoitus- ja laskukokeen. Aina tarkastaja ei määrännyt kuulusteltavia kohtia, vaan rehtori ojensi tarkastajalle valmiin tutkintojärjestyksen aikatauluineen, jota seurattiin. Myös kyselyyn saattoivat tarkastajat joskus osallistua, kuten heidän toivottiin ohjeiden mukaan menettelevän.⁵¹

Arviointi perustui aina pelkästään oppilaiden tieto- ja taitomäärään, ei esimerkiksi opettajan opetusmetodiin. Kun kaikki oppiaineet oli muutamain kysymyksen tai tehtävän käyty läpi, tarkastaja selaili vielä oppilaiden vihkot. Lopuksi arvioija piti koulun oppilaille puheen, jossa hän kehotti oppilaita ahkeraan opiskeluun ja siveelliseen elämään. Tutkinnosta laadittiin aina pöytäkirja, josta toinen kappale jäi koululle ja toinen lähetettiin tuomiokapituliin.⁵²

Koulutoimen ylihallituksen perustaminen vuonna 1870 muutti oppikoulujen tarkastuskäytännön. Oppikoulut siirtyivät kirkollisilta instituutioilta koulutoimen ylihallituksen hallinnon ja valvonnan alaisiksi. Ylihallituksen kuudesta jäsenestä kolme oli oppikoulujen ylitarkastajia. Heidän tuli tarkastaa alaisiaan oppikouluja "niin useasti kuin tapahtua taitaa ja asianhaarat sitä vaativat". Piirustuksen, soiton, laulun ja voimistelun tutkinnassa he saivat käyttää asiantuntijoiden apua tarpeen mukaan. Oppikoulujen uskonnonopetuksen valvonta jätettiin piispan, tuomiokapitulin ja apuna toimivan seurakunnan papiston valvontaan.⁵³

Koulutoimen ylihallituksesta annetun asetuksen mukaan keskusvirastolla oli apunaan oppikoulujen "peräänkatsomisessa" kouluneuvosto (vuo-

⁵¹ VA, TKA, Eri koulujen vuositutkintoasiakirjat 1843-1870; Halila, Suomen oppikoulujen vuositutkintojen... 1978, s. 65-71.

⁵² VA, TKA, Eri koulujen vuositutkintoasiakirjat 1843-1870; Halila, Suomen oppikoulujen vuositutkintojen... 1978, s. 65-71; Halila 1980, s. 97-98.

⁵³ As.kok. 29/1869, § 10, 14, s. 3-5.

desta 1918 vanhempainneuvosto). Se saattoi olla jokaisella koululla, mutta myös yhteinen useammalle oppikoululle. Kouluneuvostoon kuului 3 - 5 kunnan tai kaupungin ehdottamaa ja ylihallituksen valitsemaa jäsentä. Kouluneuvoston tehtävä oli "tarkalla vaarinpidolla" seurata koulun toimintaa ja oppilaiden siveellistä käytöstä sekä "ajoittain tarkastamalla ottaa varma tieto" koulun toiminnasta.⁵⁴ Tehtävä oli samantyyppinen kuin kansakoulujen johtokuntien.

Vuoden 1872 koulujärjestyksessä veloitettiin joku ylihallituksen ylitarkastajista käymään vuosittain jokaisessa oppikoulussa. "Kaukaisten vähempään koulujen suhteen" saattoi tehdä erityisestä syystä poikkeuksen. Tarvittaessa koulut tuli tarkastaa useamminkin. Määräykset itse tarkastustapahtumasta olivat samansisältöiset kuin aikaisemminkin. Määräyksistä puuttuivat ohjeet tarkastustyön sisällöstä.⁵⁵ Myöskään ylitarkastajien toimialasta ei säännöksissä ollut määräyksiä. Hyvin pian työnjako muodostui kuitenkin sellaiseksi, että yksi edusti humanistisia aineita, toinen filologisia ja kolmas fyysis-matemaattisia.⁵⁶

Oppikoulujen venäjän kielen opetusta tarkastamaan tuli senaatin talousosaston määrätä erityinen "tutkija".⁵⁷

Oppikoulujen tarkastus oli kansanopetuksen tapaan kirkollisten viranhaltijoiden tehtävänä. Kansanopetuksen osalta tilanne muuttui kansakouluasetuksen säätämisen yhteydessä vuonna 1866; oppikoulujen osalta kouluoimen ylihallituksen aloittaessa työskentelynsä vuonna 1870. Sen jälkeen oppikoulujen valvonta oli uskonnonopetusta lukuun ottamatta ylihallituksen ylitarkastajien tehtävänä. Kouluneuvostojen rooli jäi koulujen työtä tukevaksi; niistä ei tullut varsinaista tarkastusinstituutiota, vaikka koulujärjestys olisikin antanut tähän mahdollisuuden.

Oppikoulujen tarkastusinstituutio oli jo olemassa siinä vaiheessa kun Suomeen ryhdyttiin suunnittelemaan kansakoululaitosta. Näin se oli yhtenä tieto- ja kokemuspohjana myös uuden kansakoululaitoksen suunnittelijoille.

⁵⁴ As.kok. 29/1869, § 15-16, s. 5-6; As.kok. 26/1872, § 84, s. 29; Isosaari 1973, s. 80.

⁵⁵ As.kok. 29/1869, § 71-72, s. 25-26.

⁵⁶ Somerkivi 1979, s. 29.

⁵⁷ As.kok. 26/1872, § 79, s. 28.

3. KANSAKOULUJEN TARKASTUKSEN JÄRJESTÄMINEN

3.1. Tarkastuskysymyksen hahmottelua

Kun Suomessa alettiin 1800-luvun puolivälissä hahmotella kansakoululaitosta¹, koulujen tarkastuskysymys tuli esille jo ensimmäisissä seikkaperäisemmissä esityksissä. Tämä ei ollut mitenkään poikkeuksellista, sillä erilaisia kouluja oli valvottu jo keskiajalta lähtien ja valtionhallinnossa oli erityinen tarkastajien virkakunta jo 1800-luvun puolivälissä. Esim. vuonna 1875 oli sellaisia tarkastajia kuin tullitarkastaja, puustellintarkastaja, vankihuoneiden tarkastaja ja luokkahuoneiden tarkastaja kadettikoulussa.² Eräissä ensimmäisissä kansakoulua koskevissa esityksissä hahmoteltiin jo varsin yksityiskohtaisesti, miten kansakoulujen tarkastus tuli järjestää. Periaatteellisesti tärkeämpää oli kuitenkin keskustelu siitä, kenelle koulujen valvontavalta kuului. Tästä kysymyksestä keskusteltiin yhdessä kansakoulujen tulevan hallinnon kanssa. Siksi näitä tarkastellaan myös seuraavassa läheisesti toisiinsa liittyneinä.

Siinä vaiheessa kun kansakoulujen tarkastuskysymystä alettiin pohtia, oppikoulujen hallinnon ja valvonnan uudistamisesta oli keskusteltu jo pitkään. Jo valistusaikakautena 1770-luvulla keskusteltiin koululaitoksen erottamisesta kirkon hallinnosta ja valvonnasta ja asettamista pääosin maallikoista kokoonpannun keskushallituksen alaisuuteen.³ Arkkipiispa E.G. Melartin, prokuraattori C. Walleen ja kirkkoherra E.A. Crohns sekä senaatin talousosaston varapuheenjohtaja L.G. von Haartman vaativat 1820-, 1830- ja 1850-luvulla koulun erottamista kirkon hallinnosta kuten edellä on kerrottu.

Suunnitelmia erityisen ylihallituksen perustamisesta kouluja varten esitettiin näin 1800-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä, mutta vielä poikkeuksellisesti ja varsin epämääräisessä muodossa. Aika ei ollut vielä kypsä pitemmälle menneisiin pohdintoihin. Vasta 1840-luvulta lähtien lausuttiin selkeämmin ja yleisemmin julki se mielipide, että tuomiokapitu-

¹ Kansan sivistystasoa ei pidetty Suomessa riittävän korkeana 1800-luvun alkupuolella. Sanomalehdistössä ja muussa julkisessa keskustelussa vaadittiin kansan opetusta tehostettavaksi. Mm. sellaiset henkilöt kuin J.V. Snellman, Agathon Meurman ja v. Knorring kirjoittivat 1850-luvulla kansanopetuksen tarkoituksesta ja sen järjestämisestä jo varsin konkreettisesti. Hyötyniemi 1935, s. 395; Halila I 1949, s. 173-175, 210, 220-226.

² As.kok. 35/1875, s. 1-13.

³ Hanho 1947, s. 88-89.

lit soveltuivat huonosti koulujen hallinto- ja valvontaelimiksi, vaikka lukioiden lehtorit olivat niissä enemmistönä. Syynä oli se, että tuomiokapitulien aika ei riittänyt sekä kirkko- että koulukysymysten perusteelliseen hoitamiseen. Lisäksi lehtorien jäsenyys tuomiokapitulissa oli hankalaa, koska he olivat kahdessa roolissa. He olivat sekä opettajia että tuomiokapitulissa itsensä valvojia. Monen mielestä myös kirkolliset kysymykset olisivat tulleet paremmin hoidetuiksi, jos tuomiokapitulit olisivat voineet keskittyä pelkästään niihin.⁴

Ensimmäinen esitys, jossa puututtiin kansanopetuksen tarkastuskysymykseen, oli Lars Gabriel von Haartmanin johtaman kansanvalistuskomitean mietintö vuodelta 1851. Mietintö oli myös ensimmäinen kansakoululaitosta koskeva virallisempi suunnitelma. Tämä hallituksen asettama komitea, joka suositteli lähinnä uskonnollisen opetuksen parantamista, esitti myös koulujen hallinto- ja valvontavaltaa ajan tavan mukaan kirkollisille elimille. Mietinnön mukaan koulujen keskushallituksina toimisivat hiippakuntien tuomiokapitulit. Varsinaisina tarkastusinstituutioina säilyisivät piispan- ja rovastintarkastukset. Piispa tarkastaisi seurakuntien lastenopetusta mahdollisimman usein ja lääninrovasti vierailisi vuosittain kaikissa seurakunnissa ja tutkisi opetusta. Paikallisesti opetusta valvoisivat kirkkoherrat ja kappalaiset, jotka veloitettaisiin seuraamaan lastenopetuksen edistymistä lukukinkereillä ja vieraillemalla seurakunnan kouluissa mahdollisimman usein. Lisäksi kuvernöörien olisi hallituksen puolesta valvottava, että papisto paneutui kansansivistämistyöhön aikaisempaa perusteellisemmin. Kuvernöörien tuli toimia yhteistyössä tuomiokapitulien kanssa.⁵

Tarkastustyön käytännön järjestelyistä komitea esitti, että seurakunnan kirkkoherran tuli lukukinkereiden jälkeen lähettää vuosittain lääninrovastille selonteko lastenopetuksen edistymisestä seurakunnassaan. Tämän jälkeen rovastin oli tehtävä tarkastusmatka rovastikuntansa kaikkiin seurakuntiin ja tutkittava papiston ja seurakuntalaisten läsnäollessa lastenopetuksen edistymistä. Tarkastuksissa laaditut pöytäkirjat, kuten myös edellä mainitut kirkkoherrojen selonteot lääninrovastit lähettivät tuomio-

⁴ Hanho 1955, s. 156; Skol-Tidning 2/1848, s. 1.

⁵ Lönnbeck, Gustaf, F., *Folkskoleidens utveckling i Finland från nittonde århundradets början till 1866*. Helsingfors 1887, liite A, s. 18-19, 74; Heporauta 1945, s. 42-43; Halila I 1949, s. 193-197.

kapitulille, joka puolestaan antoi oman kertomuksensa hiippakunnan opetustoimen tilasta senaatille.⁶

Vuoden 1851 komitean mietintö, joka jäi itämaisen sodan vuoksi toteutumatta, ei olisi toteutuessaan tuonut tarkastustoimen järjestelyyn mitään olennaisesti uutta. Ainoastaan eri tarkastusinstituutioiden keskinäiset suhteet määritettiin mietinnössä aikaisempaa täsmällisemmin.

Keisari Aleksanteri II:n kehotuksesta vuonna 1856 senaatti velvoitti tuomiokapitulit laatimaan ehdotuksen kansakoululaitoksen järjestämisestä.⁷ Tuomiokapitulit päätyivät esittämään täsmälleen samanlaista koululaitosta ja tarkastusjärjestelmää kuin vuoden 1851 komitea.⁸ Tuomiokapituliensesitykset vilkastuttivat kuitenkin yleistä keskustelua, ja myös kansakoulujen valvonta tuli pohdinnan alaiseksi. Tosin tuomiokapituliensesityksistä annetuissa lausunnoissa, joihin senaatti tarjosi kaikille kansalaisille mahdollisuuden, vain kuudessa (19:stä) puututtiin jollakin tavoin koulujen hallintoon ja valvontaan. Näistä yksi oli pastori, opettaja ja johtaja Uno

⁶ Lönnbeck 1887, liite A, s. 19.

⁷ Kansakouluasia meni vuonna 1856 merkittävästi eteenpäin keisarin myötävaikutuksesta. Mitkä voimat olivat tämän kansallemme niin merkittävän hankkeen takana, on lopullisesti selvittämättä. Erään sitkeästi jatkuneen käsityksen mukaan asian saattoi esityslistalle yliopiston sijaiskansleri, vapaaherra J.R. Munck, joka perusti vuonna 1857 maatilalleen, Hausjärvellä sijainneeseen Erkylän kartanoon kansakoulun alustalaistensa lasten opetusta varten. Isosaari 1973, s. 18; Nurmen mukaan laajan uudistusohjelman taustalla olivat ennen muuta ministerivaltiosihteeri Alexander Armfelt, valtiosihteerin viraston toimistos sihteeri S.H. Antell ja kenraalikuvernööri F.W.R. Berg. Nurmi, Veli, Uno Cygnaeus. Suomalainen koulumies ja kasvattaja. Helsinki 1988, s. 75; Kenraalikuvernööri von Berg oli uudistusmielinen mies, joka ymmärsi, että Suomessa tarvitaan määrättyjä muutoksia. Hänen aikanaan Suomessa saatiinkin alulle merkittäviä uudistuksia. Myös kansanopetuksen uudistamistarpeen von Berg hyväksyi, joskin hän vastusti sitä Cygnaeuksen suunnittelemassa muodossa. Krusius-Ahrenberg, Lolo, Kenraalikuvernööri kreivi Berg. Historiallinen aikakauskirja 33 1935, s. 122; Furuholm, E., Ur Finlands kulturhistoria under 1840-1870 talen 1. 1902. Helsingin yliopiston kirjasto (HYK) B 1765, s. 40, 66-69.

Jussi Isosaaren mukaan vuonna 1856 ei ollut kysymys kansanopetuksen pohjan laajentamisesta, koska entinen kirkollinen sivistystarve oli jo saavutettu koko kansan keskuudessa, vaan sivistyksen tason kohottamisesta. Isosaari 1973, s. 18.

⁸ Halila I 1949, s. 202; Heparauta 1945, s. 45; Vuoristo, Armas, Papiston suhde kansakoulukysymykseen 1800-luvun alusta kansakoulun perustamiseen. Koulu ja menneisyys. Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja 1958-1959, XI. Helsinki 1959, s. 89; Isosaari 1973, s. 18-19.

Cygnaeuksen lausunto⁹, jota käsitellään tuonnempana. Kolmessa lausunnossa esitettiin kansakoulujen johdon ja valvonnan säilyttämistä kirkollisilla elimillä. Koulujen lähin valvonta haluttiin jättää seurakunnan papiston tehtäväksi.¹⁰ Eräs lausunnonantajista (A.E. Granfelt, teologian tohtori ja Tammelan rovasti) hahmotteli järjestelmää, joka olisi ollut pitemmälle viety muunnos tuomiokapitulien esityksestä. Siinä lääninrovasti olisi vapautettu pastoraalisista tehtävistä ja velvoitettu panemaan täytäntöön tuomiokapitulien päätökset. Lisäksi kyseinen lääninrovasti, jota Granfelt nimitti "tarkastajaksi tai superintendentiksi" (=ylikaitsija, ylitarkastaja) ja jollainen olisi ollut jokaisessa läänissä, olisi tarkastanut piirinsä koulut vuosittain ja seurakunnat ainakin joka kolmas vuosi.¹¹

Kaksi lausunnonantajaa vastusti kansakoulujen alistamista kirkon johtoon ja valvontaan. He eivät kuitenkaan määritelleet täsmällisemmin, miten koulujen valvonta olisi järjestettävä. Lähinnä valvontaa ehdoteltiin paikallisten koulujohtokuntien tehtäväksi, jollaisia esityksissä kaavailtiin.¹²

Edellä käsitellyt tuomiokapitulien esitykset ja niistä annetut lausunnot - Cygnaeuksen lausuntoa lukuun ottamatta - eivät pystyneet esittämään mitään kovin olennaista koulujen järjestämisestä eikä valvonnastaan. Esitykset puolsivat lähinnä silloisen käytännön jatkamista.

Edellisiä huomattavasti merkittävämpiä olivat samoihin aikoihin ilmestyneet J.V. Snellmanin (1856 ja 1857) ja Agathon Meurmanin (1857) kirjoitukset. Molemmat osoittivat kirjoituksillaan perehtyneensä kansakoulukysymykseen ja tutustuneensa sen ajan johtaviin koulupoliittisiin virtauk-

⁹ Cygnaeus toimi tähän aikaan Pietarin Pyhän Marian seurakunnan kirkkokoulun opettajana ja johtajana sekä ruotsalaisen kirkkokoulun inspektorina (=tarkastajana). Hänellä oli takanaan monivuotinen kokemus kansansivistystyöstä Viipurissa, Pohjois-Amerikassa ja Pietarissa. Lisäksi hän oli perehtynyt syvällisesti ulkomaiseen, lähinnä saksalaiseen ja sveitsiläiseen kansanopetuspedagogiikkaan. Mm. sellaiset pedagogit kuin Pestalozzi, Fröbel ja Diesterweg olivat jo tähän aikaan hänen suuria esikuviaan. Järvinen, Albin, Suomen kansakoulun isä. Helsinki 1934, s. 1; Heporauta 1945, s. 45-48, 53; Nurmi 1988, s. 45-46.

¹⁰ Lönnbeck 1887, liite B, s. 39-49.

¹¹ Lönnbeck 1887, liite B, s. 38; Hirsjärvi II 1921, s. 114; A.E. Granfelt ja Uno Cygnaeus tunsivat hyvin toisensa, sillä he olivat saaneet yhteistä kotiopetusta ja opiskelleet yhtä aikaa Helsingin yliopistossa. Nurmi 1988, s. 17, 24.

¹² Lönnbeck 1887, liite B, s. 23, 36-38.

siin Keski-Euroopassa. Kirjoituksissa esitetyillä mielipiteillä oli merkittävyyttä paitsi itse esityksinä myös sikäli, että ne ilmestyivät ennen Uno Cygnaeuksen julkisia kannanottoja.

Senaattori J.V. Snellman kirjoitti Litteraturbladissa vuosina 1856 ja 1857 tulevien kansakoulujen valvonnasta. Merkittävin ajatus Snellmanilla oli vaatimus kansakoulujen omasta, kirkosta erillään olevasta kouluhallituksesta, jollaista oli jo aikaisemminkin hahmoteltu. Snellman vaati, että valtion tuli valvoa kaikkia oppilaitoksia. Hän ei halunnut antaa koulujen valvontaa papistolle, koska konsistorien jäsenillä oli muutenkin paljon tehtävää, eikä hän ollut vakuuttunut kaikkien seurakuntapappien kansakouluasian harrastuksesta. Toinen pappi saattaisi olla myötämielinen kansakoulua kohtaan, toinen ei. Vain kotien uskonnonopetuksen valvonnan Snellman halusi säilyttää papistolla.¹³

Snellman palasi kansakoulujen valvontakysymykseen vuonna 1860; samaan aikaan Uno Cygnaeus jo laati omaa ehdotustaan kansakouluasetukseksi. Snellman oli hieman muuttanut käsityksiään aikaisemmasta. Hän totesi jälleen, että tuomiokapitulit eivät olleet hoitaneet koulujen valvontaa riittävän tehokkaasti eivätkä ne silloisessa kokoonpanossaan siihen soveltuneetkaan. Tästä huolimatta Snellman ei ollut valmis syrjäyttämään tuomiokapituleja täysin koulujen hallinnosta ja valvonnasta, vaan halusi säilyttää ne uudistetuin kokoonpanoin paikallisina kouluhallituksina.¹⁴

Pääkaupunkiin sijoitettua keskushallitusta Snellman ei enää varauksetta kannattanut. "On varsin valitettavaa, jos koulun hallitus suoraa päätä siirrettäisiin tuomiokapituleista jonkun johtokunnan haltuun pääkaupunkiin." Snellman pelkäsi, että jouduttaisiin epävarmalle pohjalle, jos koulut joutuvat "milloin diplomaatin, milloin kenraalin, milloin lakimiehen, milloin minkin hallittavaksi" ja kouluista sekä oppilaista tehdään politiikan pelinappuloita ja keskusvirastosta virkavallan alistamisväline kouluja

¹³ Snellman, J.W., Grunderna för ett förslag till folkskolans i Finland ordnande. Litteraturblad 10/1856; Heporauta 1945, s. 48; Halila I 1949, s. 215; Lehmusto, Heikki, Snellman kasvatustieteellisenä ajattelijana. Jyväskylä 1926, s. 78; Hämäläinen, Antti, Mistä Uno Cygnaeus sai kansakoululaitosta koskevat aatteensa? I. Kasvatustieteellinen aikakauskirja 1957 XCIV 3-4, s. 133; Salomaa, J.E., Snellmanin ajatuksia opetuksesta ja koululaitoksesta. Kasvatus ja koulu 1944, s. 143.

¹⁴ Snellman, J.W., Skollärarmötena och skolstyrelsen. Litteraturblad 5/1860; Lehmusto 1926, s. 189-193; Hanho 1955, s. 159; Somerkivi 1979, s. 18.

kohtaan. Tätä peläten hän halusi edetä varovasti ja kokeillen. Tulisiko keskushallitus asettaa ja millä kokoonpanolla sekä tehtävillä, siihen hän ei vastannut selvästi. Tärkeimpinä hän piti nyt hiippakuntakouluhallituksia. Koulujen uskonnonopetuksen valvonnan hän halusi jättää kirkon tehtäväksi.¹⁵

Snellman kosketteli vuonna 1860 myös koulujen käytännön tarkastamista. Hän esitti, että jos keskushallitus asetetaan, siihen tulisi valita niin paljon jäseniä, että heistä ainakin kaksi voisi matkustella lukukausien aikana ympäri maata tarkastamassa kouluja. Jotta tarkastus olisi huolellinen eikä hätiköity, kouluhallituksen jäsenen tuli viipyä vähintään kaksi viikkoa jokaisessa koulussa. Näin pitäisi olla, mutta Snellman epäili, että ei ollut mahdollista järjestää sellaista kouluhallitusta, johon olisi kuulunut tällaisia "matkustelijoitakin".¹⁶

Kun Suomessa parhaillaan mietittiin kansakoulujen tulevaa keskushallitusta, Snellman toivoi suunnittelutyöltä malttia ja harkintaa. Muutoin voitaisiin tehdä kohtalokkaita virheitä. Tällä huomautuksella Snellman viittasi Uno Cygnaeuksen samanaikaisiin toimiin kansakoululaitoksen suunnittelutyössä. Hän näki niissä ilmeisesti liiallista kiirehtimistä ja halusi näin hieman tönäistä Cygnaeusta¹⁷, jonka ajatusten mukaan kansakoululaitosta maahamme toteutettiin. Vaikka kansakouluja ja niiden val-

¹⁵ Snellman 1860; Lehmusto 1926, s. 189-193; Somerkivi 1979, s. 18; Hanho 1955, s. 159; Hollo, Juho, Snellmanin ja Cygnaeuksen pedagogisista periaatteista erityisesti kansakoulukysymyksessä. Tidskrift utg... XLVIII 1911, s. 345-346.

¹⁶ Snellman 1860; Lehmusto 1926, s. 189-193; Somerkivi 1979, s. 18; Hanho 1955, s. 159.

¹⁷ Snellman suhtautui aluksi Cygnaeukseen suopeasti ja nosti häntä esiin. Vuoden 1860 paikkeilla Snellmanin asenne muuttui. Kun hän luki Cygnaeuksen kansakouluasetusehdotuksen, hän pettyi siihen monilta keskeisiltä kohdin ja alkoi rajusti arvostella esitystä. Cygnaeus koki Snellmanin pahimmaksi vastustajakseen. Heidän erimielisyytensä ei johtunut pelkästään persoonakysymyksistä, vaan siinä oli merkittävää periaatteellista näkemyseloa. Rein, Th., Juhana Vilhelm Snellman II. Helsinki 1928, s. 220-223; Schybergson, C.M., Uno Cygnaeus och krisen i folkskolefrågan. Skolhistoriskt arkiv V. Ekenäs 1959, s. 90.

vontaa ei järjestettykään Snellmanin ehdotusten¹⁸ mukaan, hänen ajatuksillaan kansakoulujen tulevasta valvonnasta oli myöhempää kantavuutta.

Toinen edellä mainituista kirjoittajista, talonpoikaissäädyn vahva mies Agathon Meurman¹⁹, käsitteli kirjoituksessaan (v. 1857) kansakoulujen valvontakysymystä Snellmania suppeammin. Hän esitti yhden keskeisen ajatuksen kuitenkin samalla tavoin kuin Snellman: kansakoululaitoksen tuli saada oma kirkosta erillään oleva keskushallitus.²⁰

Vuonna 1857 tarkastuskysymyskeskusteluun osallistuivat myös Liperin rovasti A.J. Alopaeus ja toimittaja Carl Qvist. Alopaeus julkaisi Wiborg-lehdessä pitkän artikkelin, missä hän asettui vastustamaan tuomiokapituli-
en esitystä. Hän katsoi papiston varsinaisen tehtävän rajoittuvan sananjulistukseen ja sielunhoitoon. Olisi papiston rasittamista panna sitä vastuuseen maallisen sivistyksen jakamisesta, jonka suuntaa sillä ei ollut kuitenkaan edellytyksiä eikä mahdollisuuksia valvoa. Kirkon työ ja kansanopetus tuli erottaa toisistaan ja antaa jälkimmäinen maallikkojen hoidettavaksi.²¹

Alopaeuksen mielipiteeseen yhtyi Wiborg-lehden radikaali toimittaja Carl Qvist. Hänen mielestään kirkollisesta valvonnasta koitui haittaa, koska se muodosti "esteen täysin oikeutetulle, maallisen yleisen kansansivistyksen kehitykselle, jonka edistäminen ja levittäminen kaikkien yhteiskuntaluokkien keskuuteen juuri on kansakoulun oikea tehtävä". Qvist vaati kirkon ja kansakoulun täydellistä eroa.²²

Ajatukset kansakoulujen valvonnasta ja tarkastamisesta olivat kovin ylimalkaisia ennen Uno Cygnaeuksen julkista esiintymistä. Yksi tärkeä periaate oli kuitenkin lausuttu jo julki: kansakoulujen johto ja valvonta

¹⁸ Snellmanin ajatuksissa oli itsenäinen leima. Hän pohjasi ne omiin kokemuksiinsa ja omaan ajatteluunsa. Jos haluaa löytää ulkomaisia vaikutteita hänen ajattelustaan, ne on etsittävä lähinnä Ruotsista, jonka kouluolot hän tunsu hyvin. Halila I 1949, s. 210.

¹⁹ Agathon Meurman oli aktiivinen kansanopetuksen uudistuksen harrastaja. Virkkunen, Paavo, Agathon Meurman. Henkilö ja elämäntyö II 1855-1880. Helsinki 1938, s. 25-31.

²⁰ Meurman, A., Om finska folkskolans organisation. Åbo 1857, s. 68; Heperauta 1945, s. 49.

²¹ Wiborg 14/20.2.1857, 17/3.3.1857, 20/13.3.1857, 24/27.3.1857.

²² Wiborg 25/31.3.1857.

oli erotettava kirkosta oman keskusjohdon alaiseksi.²³ Muilta osin tarkastustoimen hahmottelu jäi vuoden 1857 jälkeen yksin Uno Cygnaeuksen tehtäväksi ja toteutettavaksi pääosin hänen ajatustensa mukaisesti.

Uno Cygnaeus käsitteli ensimmäisen kerran kansakoulukysymystä julkisesti Wiborg-lehdessä²⁴ vuonna 1857.²⁵ Hän kosketteli jo tässä ensimmäisessä kirjoituksessaan kansakoulujen tulevaa valvontaa. Hän hyökäsi erittäin kiivaasti papistoa ja tuomiokapituleja vastaan, joiden tarkoituksena oli saada kansakoulujen johto ja valvonta kirkon käsiin.²⁶ Cygnaeus ilmoitti suoraan, että Suomen papisto ei ole kelvollinen valvomaan kansakouluja. Perusteluna hän mainitsi:

"Useimmilta Suomen papeilta puuttuu yleistä kasvatusopillista sivistystä eivätkä he lainkaan tunne muiden maiden kansakoululaitosta ja vielä senkin tähden, että monenlaiset hallinnolliset tehtävät vaativat jo niin paljon herrojen pastorien aikaa, että se, minkä pastorien virkatoiminnassa tulisi olla pääasia, yksityinen sielunhoito, on meidän maassamme jäänyt hyvin syrjään."²⁷

²³ Sama koski oppikouluja. Hanho 1955, s. 156-159.

²⁴ Lehden valinta oli mielenkiintoinen, sillä Viipurissa ilmestyneestä Wiborg-lehdestä oli tullut vuonna 1855 alkaneen vapaamman ajan vapaamielisen ajattelutavan ensimmäinen selväpiirteinen tulkki. Lehden taustaryhmänä vaikutti uskonnollisesti ja poliittisesti radikaali viipurilainen ryhmä. Lehden toimittajina olivat Johannes Alfthan ja Carl Qvist. He edustivat sen ajan jyrkintä uskonnon- ja kirkonvastaista kantaa maassamme. Qvist mm. vaati ensimmäisenä Suomessa julkisesti valtion ja kirkon eroa 1850-luvun lopulla. Poliittisesti heitä innoitti helmikuun vallankumouksen aatteet. Lehti oli luettu ja arvostettu, vaikka sen radikaalit ajatukset eivät saaneetkaan Suomessa juuri kannatusta. Cygnaeuksen jyrkkä kannanotto vuonna 1857 sopi hyvin lehden linjaan. Juva 1950, s. 97-99.

²⁵ Cygnaeuksen varhaista kiinnostusta valvontakysymykseen kuvaa se, että hän jo vuosina 1847 - 1849 esitti ministerivaltiosihteeri Alexander Armfeltille, että Pietarin suomalaisen koulun johtoon pitäisi valita asiantuntemattoman kirkkoneuvoston sijasta kouluasioita tunteva koulu-komitea. Komitea asetettiin vuonna 1850. Cygnaeus oli vähentämässä näin jo varhain papiston vaikutusvaltaa koululaitoksen johdossa. Nurmi 1988, s. 50.

²⁶ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä. Helsinki 1910, s. 5-6; Heporauta 1945, s. 52; Halila I 1949, s. 249.

²⁷ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 5-6.

Cygnaeus antoi vielä lisätodisteen pappien kasvatustieteellisen sivistyksen puutteellisuudesta. Hän totesi pappien opettaneen heikosti uskontoa lukukinkereillä ja rippikoulussa. Cygnaeus tuomitsi jyrkästi senaikaisen opetustavan niin kouluissa kuin muissakin opetustilanteissa.²⁸ Tästä hänellä oli omakohtaista kokemusta pappis- ja opettajavuosiltaan.²⁹

Kun Cygnaeus oli osoittanut papiston, jonka tehtävien pääpaino oli hengellisessä työssä kykenemättömyyden valvoa kansakoululaitosta, hän esitti seuraavankaltaisen toivomuksen:

"Ymmärtäköön Suomen papisto, tunnustaen kasvatustieteellisten tietojensa puutteellisuuden ja siitä johtuvan kykenemättömyytensä järjestämään ja ohjaamaan ajan vaatimuksia vastaavaa kansakoulua Suomessa julkisesti kieltäytyä tehtävästä, johon he eivät pysty."³⁰

Cygnaeus kehotti papistoa edistämään kansakoululaitosta omissa seurakunnissaan eikä pyrkimään sen johtoon. Hän korosti, että kansansivistyksestä ei tule epäkristillistä, vaikka papisto ei kansakoululaitosta johdakaan.³¹

Nämä Cygnaeuksen ajatukset ovat kiintoisia sikäli, että papit tulivat toimimaan ensimmäisinä kansakoulujen tarkastajina. Hänen papistoon kohdistamansa arvostelu on nähtävä lähinnä kritiikkinä ylintä ja vanhinta papistoa kohtaan, jonka valtapyyteitä Cygnaeus näki mm. tuomiokapitulien esityksissä. Kirjoituksessahan Cygnaeus tuomitsi nimenomaan papiston pyrkimyksen saada koko kansakoululaitos johtoonsa ja valvontaansa. Tämä tarkoitti lähinnä kansakoulujen keskushallintoa. Arvostelu ei liene koskenut niinkään tavallista seurakuntapapistoa, jonka mahdollisuudet kansakoululaitoksen johtoon ja valvontaan olivat varsin vähäiset. Lisäksi Cygnaeus mainitsi kirjoituksessaan, että nuorempi papisto, jonka tietomäärä paremman koulutuksen ansiosta oli suurempi kuin vanhemman papiston,

²⁸ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 5-6.

²⁹ Juva 1950, s. 116.

³⁰ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 7; Halila I 1949, s. 250.

³¹ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 8-9; Halila I 1949, s. 250.

ymmärsi olla pyrkimättä kansakoulun johtoon ja keskittyi kansakoulun edistämiseen omissa seurakunnissaan.³²

Cygnaeus lausui mielipiteensä selkeästi julki edellä mainitussa artikkelissa. Kansakoululaitoksen johto ja valvonta oli erotettava kirkollisista elimistä. Vastaavanlaisen vaatimuksen olivat hetkeä aikaisemmin esittäneet myös J.V. Snellman ja Agathon Meurman. Kovin paljon Wiborg-lehden artikkelista ei poikennut se lausunto, jonka Cygnaeus lähetti tuomiokapitulien esityksestä senaatille samana vuonna 1857. Tähän lausuntoon, joka tunnetaan nimellä "Hajanaisia mietteitä Suomeen aiotusta kansakoulusta", sisältyi kuitenkin eräs täsmennetty mielipide. Se kuului seuraavasti:

"Tämän seminaarin samaten kuin vastaisuudessa koko kansakoululaitoksen ylintä valvontaa ja johtoa ei olisi annettava tuomiokapituleille ja papistolle, vaan Helsinkiin sijoitettavalle Kouluhallitukselle."³³

Cygnaeuksen esitys kouluhallituksesta oli periaatteeltaan samanlainen kuin Snellmanin ja Meurmanin, mutta se sisälsi ehdotuksen kouluhallituksen kokoonpanosta ja selvän maininnan siitä, että tälle ylihallitukselle tulisivat kuulumaan sekä kansakoulujen ylin johto että ylin valvonta. Cygnaeus lienee saanut vaikutteet esitykselleen lähinnä Saksasta, jossa Berliinin seminaarin johtaja ja Cygnaeuksen ihailema pedagogi A. Diesterweg oli aikanaan esittänyt vastaavaa järjestelyä Saksan koululaitukseen, mutta joutunut vallanpitäjien epäsuosioon liiallisen vapaamielisyy-

³² Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 9-10; Uskonnollisesti Cygnaeus edusti vapaamielistä kristillisyyttä, joka pyrki omakohtaiseen syvälliseen uskon kokemiseen ilman ortodoksista dogmatiikkaa tai pinnallistunutta ja maallistunutta valtiokirkollisuutta. Hänelle oli tärkeintä sovituksen ja pelastuksen tarve, ja hän uskoi tien näiden saavuttamiseen aukeavan yksin uskon kautta. Cygnaeus edusti samaa kristillisesti vapaamielistä näkemystä kuin esimerkiksi Agathon Meurman. He vastustivat jyrkimpien vapaamielisten ajatuksia, mutta eivät olleet myöskään tyytyväisiä 1800-luvun puolivälin virallisen kirkon vanhakantaiseen oppiin ja toimintaan. Juva 1950, s. 111-116, 221-222; Vrt. Nurmi 1988, s. 203; Nim. S.O-ne., Kaksi tärkeätä Uno Cygnaeuksen ehdotusta toteuttamatta. Opettajain Lehti 41/1906, s. 450; Sainio, Matti, A., Lähteitä Suomen kansakoulun esihistoriaan. Koulu ja menneisyys XVI. Helsinki 1964, s. 81.

³³ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 20.

tensä takia.³⁴ Lisäksi Preussiin oli muodostettu vuonna 1787 koulutoimen lihallitus.³⁵ Toisaalta Cygnaeus on saattanut saada ajatuksen erityisesti kouluhallituksesta myös Venäjältä, jossa jo vuonna 1802 koululaitos oli erotettu kirkon valvonnasta ja siirretty tätä varten perustetun ns. sivistysministeriön alaisuuteen. Lisäksi Tarton yliopiston yhteyteen perustettiin vuonna 1803 Venäjän Itämeren alueen kouluja varten erityinen koulukomissio, joka koostui yliopiston eri tiedekuntien professoreista³⁶, kuten Cygnaeuksenkin aluksi hahmottelema kouluhallitus.³⁷ Kun Cygnaeus asui Viipurissa, hänellä oli oiva tilaisuus seurata niitä virtauksia, jotka olivat meneillään Euroopassa, lähinnä Saksassa ja Venäjällä. Tähän Viipurin kosmopoliittinen luonne ja sen läheiset kontaktit naapurimaihin antoivat hyvät mahdollisuudet.

Mielenkiintoinen on kysymys, oliko Snellmanin kouluhallitus-ajatuksella vaikutusta Cygnaeukseen. Todennäköisesti ei ollut, sillä Cygnaeus koki Snellmanin kilpailijakseen ja toisaalta haki esikuvansa ulkomailta, ei kotimaasta. Luonnollisesti Suomessa käyty keskustelu vaikutti Cygnaeuksen mielipiteenmuodostukseen.

³⁴ Sipola, Arvi, Kansakouluasetuksemme synty. Kasvatus ja koulu. Toinen vuosikerta vv. 1915-1916. Helsinki 1916, s. 390-391; Nurmi 1988, s. 202; A. Diesterweg edusti uskonnollisesti rationaalista koulukuntaa. Hänen mukaansa maailman kantava voima oli järjellisyys. Jokainen ihminen käsitti maailman omilla aivoillaan. Kaiken lähtökohta, mutta myös päämäärä oli ihminen. Diesterwegin mukaan ei ollut muuta auktoriteettia kuin ihminen, ei ollut Jumalan antamaa esivaltaa, ei uskonnollisia perusteita. Oma järki ja oma omatunto olivat viimeinen oikeusaste. Diesterweg vaatikin ihmisen vapauttamista valtion ja kirkon määräysvallasta. Ei ole ihme, että näine ajatuksineen Diesterweg herätti levottomuutta valtaapitävissä niin Saksassa kuin Suomessa. Cygnaeuskin, joka oli Diesterwegin suuri ihailija, joutui epäilysten alaiseksi Suomessa, mikä osaltaan vaikeutti hänen ajatustensa toteuttamista. Barth, P., Geschichte der Erziehung. Leipzig 1920, s. 671.

³⁵ Hanho 1947, s. 89.

³⁶ Hämäläinen 1957, s. 202; Vrt. Nurmi, Veli, Cygnaeuksen kansakoululaitosehdotusten alkuperä. Kasvatus ja koulu 1/1963, s. 2; Hollo 1911, s. 347-350.

³⁷ Cygnaeuksen ehdotus sisälsi diplomatiaa, sillä hän esitti kouluhallituksen puheenjohtajaksi kirkollistoimituskunnan päällikköä ja jäseniksi kasvatustieteen, tieteiden järjestelmän ja käytännöllisen teologian professoreja sekä kirkollistoimituskunnan esittelijäsihteeriä. Virkojen haltijat olivat tuolloin Furuhjelm, Snellman, Schauman ja Waenerberg. Nurmi 1988, s. 85.

Cygnaeuksen ajatukset ja hyökkäily papistoa vastaan herätti ymmärrettävästi vastarintaa. Tämän Cygnaeus sai myöhemmin kokea. Eräät pitivät hänen ajatuksiaan täysin mahdottomina. Mm. kenraalikuvernööri von Berg ja arkkipiispa Bergenheim olivat Cygnaeuksen kuuleman mukaan lausuneet, että kansakoulun emansipaatio papiston valvonnasta oli "eine unreife idee", joka oli muutettava.³⁸

Kansakoulukysymys ei ollut hahmottunut kovinkaan pitkälle, kun ensimmäinen säädös asiasta annettiin 19.4.1858. Keisari antoi julistuksen "perustuksista kansakouluopetuksen järjestämistä varten Suomen suuriruhtinaanmaassa". Julistus sisälsi yleisiä kansakoulua koskevia periaatteita ja eräitä käytännön toimenpiteitä kansakouluasian edistämiseksi. Eräät julistuksen määräykset koskivat myös kansakoulujen tulevaa valvontaa.³⁹

Julistuksessa todettiin, että kansakoulujen lähin valvonta tuli jättää koulujen johtokunnille. Kunnalla oli oikeus valita näihin jäsenet. Kansakoulujen ylivalvonnasta⁴⁰ tuli huolehtimaan pääkaupunkiin sijoitettu keskushallitus, joka koostuisi muutamista hallituksen valitsemista taitavista ja ahkerista miehistä.⁴¹

Maininta keskushallituksesta oli yllättävä siinä suhteessa, että ajatusta oli Suomessa käsitelty vasta epämääräisesti ja vain yksittäisten henkilöiden toimesta. Viralliset kannanotot asiasta puuttuivat. Joka ta-

³⁸ Tiensuu 1985, s. 316.

³⁹ Cygnaeus lähetti suunnitelmansa "Hajanaisia mietteitä Suomeen aiotusta kansakoulusta" senaattiin syyskuussa 1857. Senaatti hyväksyi esityksen, ja keisari vahvisti sen vuonna 1858. Esityksen johdosta annettiin 19.4.1858 "Armollinen julistus perustuksista kansakouluopetuksen järjestämistä varten Suomen suuriruhtinaanmaassa". Julistus sisälsi eräitä tulevan kansakoulun pääperiaatteita: valtionavun myöntämisen kunnalle kiinteän kansakoulun perustamiseen, seminaarin perustamisen ja säädöksen kansakoululaitoksen keskushallituksesta. As.kok. 19.4.1858, s. 112-113; Lönnbeck 1887, s. 99; Halila I 1949, s. 251-264.

⁴⁰ Kansakoulukysymyksen kannalta myöhempiä vuosina varsin keskeinen persoona professori, sittemmin arkkipiispa F.L. Schauman kirjoitti kansakouluasiasta artikkelin *Tidskrift för finska kyrkan* -lehteen vuonna 1858. Hän iloitsi kirjoituksessa siitä, että kansakoulujen valvonta päätettiin jättää vuoden 1858 julistuksessa kunnan valitsema johtokunnalle ja ylivalvonta keskushallitukselle. Nim. F.L.S. (Schauman), *Om folk-skolefrågan i vårt land. Tidskrift för finska kyrkan* 6/1858, s. 365.

⁴¹ Tarjanne, A.J., *Kansakouluasetuksen synty. Suomen kansakoulu 1866-1916*. Helsinki 1916, s. 54; *Heporauta* 1945, s. 59; Lönnbeck 1887, s. 93, 99; Halila I 1949, s. 263.

pauksessa tällä julistuksella käytännössä sinetöitiin kirkon ja koulun ero. Uutta julistuksessa oli maininta, että koulujohtokunnat huolehtivat kansakoulujen lähimmästä valvonnasta. Kansakoulujen keskushallituksen kokoonpanoksi ei esitetty sitä, mitä Uno Cygnaeus oli ehdottanut. Keisari halusi jättää keskushallituksen jäsenten valinnan hallituksen vapaaseen harkintaan.

Yksi senaatin esittämä lausuma vuoden 1858 julistuksesta puuttui. Se koski keskushallituksen jäsenten tehtäviä. Senaatti oli esittänyt mm., että keskushallituksen jäsenten tuli valvoa kansakouluja vieraillemalla henkilökohtaisesti niissä. Keisari ei halunnut sisällyttää tätä vierailuvelvoitetta julistukseen. Julistus jäi panematta välittömästi täytäntöön. Se jäi odotamaan kansakouluasian muuta edistymistä.

Samassa yhteydessä, kun keisarin julistus annettiin, lähetettiin tuomiokapituleille kirjelmä opetustyön valvonnasta. Kirjelmässä kehoitettiin tuomiokapituleja valvomaan, että kirkkolaissa säädetty lasten alkuopetus tuli järjestetyksi. Tätä opetusta valvoi seurakuntapapisto.⁴² Kirjelmä vaikutti tarkastustyön myöhempään järjestelyyn, sillä se vahvisti lasten alkuopetuksen jäämisen kirkon valvontaan.

Papisto vastusti tässä vaiheessa lähes yksimielisesti kirkon ja koulun eroa. Vastustuksen päähahmo oli arkkipiispa Bergenheim. Papiston rintama ei ollut kuitenkaan yksimielinen, sillä professori F.L. Schauman kannatti eroa, millä tuli olemaan myöhemmin hyvin ratkaiseva merkitys, sillä Schauman nautti laajaa arvonantoa niin papiston keskuudessa kuin muisakin kansalaispiireissä.⁴³

3.2. Cygnaeuksen ehdotus ja tarkastuskomitean mietintö

Senaatti sai vuoden 1858 julistuksessa luvan valita sopivan henkilön tutustumaan kansakouluoloihin kotimaassa ja ulkomailla. Tultuaan valituk-

⁴² Tarjanne 1916, s. 54; Heporauta 1945, s. 60.

⁴³ Helle, Väinö, Suomen kansakoulun synty. Piirteitä kansanopetuksen siirtymisestä kirkolta valtiolle. Käsikirjoitus n. 1940. Sakari Helteen hallussa Oulussa, s. 190-202.

si tähän tehtävään⁴⁴ Uno Cygnaeus teki matkat vuosina 1858 ja 1859. Ulkomaanmatka suuntautui Ruotsiin, Tanskaan, Saksaan, Sveitsiin ja Hollantiin. Cygnaeus sai matkalta monia vaikutteita, joita hän hyödynsi hahmotellessaan kansakoulujen tulevaa tarkastusta.

Kenties tärkein vaikutelma, jonka Cygnaeus ulkomaanmatkaltaan sai oli että hän vakuuttui täydellisesti kansakoulujen tarkastustoiminnan tärkeydestä. Matkan jälkeen Cygnaeus piti kansakoulujen kelvollista tarkastusta toisena pääehtona kansakoululaitoksen menestymiselle. Toinen pääehto oli pätevä opettajisto. Cygnaeus toisti matkan aikana alituisen tarkoituksenmukaisen ja huolellisen tarkastuksen merkitystä. Hän vakuutui tästä jo ensimmäisessä matkakohteessaan, kun hän tutustui Ruotsin kansakouluoloihin.⁴⁵

Ruotsin kansakoululaitos ei Cygnaeuksen mukaan kelvannut millään tavalla Suomelle esimerkiksi. Erityisesti kansakoulujen johto ja valvonta oli järjestetty epäonnistuneesti. Kansakoulut olivat tuomiokapitulien alaisia eikä niillä ollut omaa keskushallitusta. Tätä Cygnaeus piti suurimpana syynä Ruotsin kansakoulujen heikkoon tilaan, kuten myös valistuneet ruotsalaiset koulumiehet olivat tehneet.⁴⁶ (ks. s. 71) Tuomiokapitulien edustajat ja papisto eivät Cygnaeuksen mukaan omanneet sellaista tietoa ja taitoa, että he olisivat kyenneet kunnolla tarkastamaan kansakouluja.

⁴⁴ Cygnaeuksen valinta tehtävään ei ollut ollenkaan itsestään selvyys, koska hänellä oli merkittäviä vastustajia alusta alkaen. Näitä olivat mm. kenraalikuvernööri Berg, L.G. von Haartman, arkkipiispa Bergenheim, J.V. Snellman. Myös F.L. Schauman ja A. Meurman kritisoivat monissa keskeisissä kohdin Cygnaeuksen suunnitelmia, enemmän tosin vasta sen jälkeen kun Cygnaeuksen ehdotus oli valmistunut. Cygnaeuksen valinnan tehtävään ratkaisi Nurmen mukaan hänen pedagoginen kyvykkyytensä, persoonallisuuden laatunsa, kielitaitonsa ja liberaalinen maailmankatsomuksensa. Cygnaeus tunsikin myös kaikki tärkeät henkilöt A. Armfeltista lähtien. Hän oli lisäksi hyvin innostunut asiaan. Nurmi 1988, s. 79-82, 116-119; Nurmi, Veli, Maamme koulutusjärjestelmä eilen, tänään, huomenna. Juva 1983, s. 38.

⁴⁵ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 35-37; Heporauta 1945, s. 54, 58-61; Halila I 1949, s. 270-271.

⁴⁶ Ruotsissa vieraillessaan Cygnaeus tapasi Ruotsin johtavan koulupoliitikon Torsten Rudenschöldin. Hän kannatti myös maallikkojen johtamaa koululaitosta, joskin halusi säilyttää läheiset suhteet koulun ja kirkon välillä. Aquilonius, Klas, *Det svenska folkundervisningsväsendet 1809-1860*. Teos Svenska folkskolans historia II. Toim. Viktor Fredriksson. Stockholm 1942, s. 372-378; Stenius, Martti, Zachris Joachim Cleven suhde Suomen kansa- ja oppikoulujen uudistukseen hänen professorikautenaan 1862-1882. Kasvatusopillinen kirjasto n:o 2. Vammala 1938, s. 67.

Koulujen tarkastustoiminta oli ollut varsin puutteellista. Nämä kokemukset saivat Cygnaeuksen kirjoittamaan:

"... tarkoituksenmukainen, ei pikkumainen, vaan kuitenkin varsin huolellinen tarkastus on kansakoulun menestyksen toinen pääehto. Sellaisen tarkastuksen pystyvät järjestämään ja toteuttamaan vain asiantuntevat ja kasvatusopillisesti sivistyneet henkilöt."⁴⁷

Cygnaeus ilmoitti jälkimmäisessä virkkeessä jo selkeästi, mitä hän edellytti koulujen tarkastajilta. Huomattava on myös, että Cygnaeus puhui matkakertomuksessaan ensi kerran kansakoulujen tarkastamisesta - ei enää ylimalkaisesti koulujen valvonnasta ja siitä kuinka se tulisi järjestää.

Sama vakaumus, johon Cygnaeus oli tullut Ruotsissa, vahvistui hänen tutustuessaan Tanskan kansakouluihin. Niissä Cygnaeus näki kuitenkin jo hyviä puolia, joista tärkein oli se, että kansakoululaitos oli erityisen sivistysministeriön alainen ja kansakoululaitoksella oli oma ylijohtajansa. Huonoa järjestelyissä oli se, että piispoille oli jätetty valtaa valvoa kansakouluja ja että rovastit ja pastorit tarkastivat paikallisesti maaseudun kansakoulut. Perustelut järjestelyn huonoudelle olivat samat kuin ennen; papit eivät olleet onnistuneita pedagogeja, eikä kukaan heistä voinut seurata kahden tieteenalan kehitystä, pedagogian ja teologian, mitä virkojen kelvollinen hoito olisi Cygnaeuksen mukaan edellyttänyt.⁴⁸

Kaikkein antoisimmaksi tarkastuskysymyksen kuten koko kansakoululaitoksen kannalta muodostui Cygnaeuksen vierailu matkansa pääkohteissa Saksassa ja Sveitsissä. Näiden maiden kouluoloihin Cygnaeus oli jo aikaisemmin tutustunut kirjallisuuden perusteella ja keskustelemalla Pietarissa ja Viipurissa asuneiden saksalaisten kanssa. Saksassa Cygnaeus keskittyi ensi sijassa seminaariasioihin, eikä hän täällä juuri koulujen tarkastuskysymykseen paneutunut. Erään merkittävän keskustelun Cygnaeus kuitenkin kävi. Vieraillessaan Dresdenissä pedagogi Pettermanin luona Cygnaeus sai käytännön vihjeen tarkastustoimen järjestämiseen. Petterman korosti Cygnaeukselle erityisten piiri- eli läänitarkastajien välttämättö-

⁴⁷ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 37.

⁴⁸ VA, Uno Cygnaeuksen yksityisarkisto 602: 15, 1-3, Olsen, J., Uno Cygnaeus, s. 26-27; Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 38-39; Halila I 1949, s. 272.

myyttä ylijohtajan (=kansakoulujen keskusviraston päällikön) apuna.⁴⁹ Mieliä vahvisti Cygnaeuksen vakaumus, että koulujen tarkastus oli annettava erityisesti tätä tehtävää varten valituille henkilöille.

Tutustuessaan Sveitsin kansakoululaitokseen Cygnaeus sai käytännön esimerkin, millä tavoin kirkosta erillinen tarkastus oli järjestetty. Sveitsissä kouluja valvoivat useimmissa kantoneissa näiden koulutarkastajat ja koulutoimikunnat. Koulutarkastajat olivat samalla välittäviä elimiä kantonin ylimmän kouluviraston ja paikallisten kouluviranomaisten kesken. Seurakunnan papiston tuli tarkastaa koulujen uskonnon opetusta ja vieraililla kouluissa muutenkin mahdollisimman usein opettajia auttamassa ja tukemassa. Cygnaeus piti Sveitsin kansakoululaitosta parempana kuin Saksan: yksi syy oli opettajien tarkempi valvonta.⁵⁰

Ulkomaanmatkan anti tarkastuskysymykselle oli merkittävä. Cygnaeuksen käsitykset tarkastustoiminnasta selkiytyivät huomattavasti matkan aikana. Kun hän vertaili keskenään eri maiden tarkastusjärjestelmiä ja niiden vaikutusta kansakoululaitokseen, hän saattoi nähdä kunkin järjestelmän hyvät ja huonot puolet. Näistä hänen oli helppo valita omasta mielestään parhaiten soveltuvat osat Suomen kansakoululaitokseen. Matkan aikana Cygnaeukselle selkeni erityisesti kaksi asiaa: 1) tarkastustoiminta oli yksi kansakoulun menestymisen pääedellytyksistä, 2) tarkastustoiminta oli järjestettävä hallinnollisesti tehokkaaksi ja annettava asian- tunteville, erityisesti tätä tehtävää varten valituille henkilöille.

Palattuaan ulkomaanmatkalta Cygnaeus sai keisarilta luvan vuonna 1860 ryhtyä laatimaan kansakouluasetusehdotusta. Samalla Cygnaeus nimettiin kansakoulujen ylitarkastajaksi. Hän tulisi johtamaan myös perustettavaa opettajanvalmistusseminaaria.⁵¹ Cygnaeuksen nimitys ylitarkastajaksi tuli hieman yllättäen, sillä kansakoululaitoksen suunnittelu oli vasta alkuvaiheessaan. Tiedossa ei ole, keneltä ajatus ylitarkastajan viran perustamisesta oli lähtöisin. Toimenpide sopi kuitenkin hyvin siihen Cygnaeusta tukevaan linjaan, joka kirkollistoimituskunnan päälliköllä Harald

⁴⁹ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 150; Lönnbeck, Gustaf, F., Uno Cygnaeus, "Suomen kansakoulun isä". Helsinki 1910, s. 93.

⁵⁰ Lönnbeck 1890, s. 21; Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 53-54; Heporauta 1945, s. 63.

⁵¹ Halila I 1949, s. 279; Lönnbeck 1887, s. 102-103; VA, Uno Cygnaeuksen yksityisarkisto 602: 16, 1, G.W. Waenerbergin kirje Cygnaeukselle 17.2.1860.

V.V. Furuhjelmilla ja esittelijäsihteeri Gabriel Waenerbergilla oli alusta alkaen ollut. Tällä ratkaisulla turvattiin jo alkuvaiheessa Cygnaeuksen asema tulevan kansakoululaitoksen johtajana. Samoin ratkaisu turvasi Cygnaeuksen ja hänen perheensä taloudellisen aseman.

Kansakouluasia oli menossa eteenpäin näinä valtiollisesti vapautuvina aikoina. Kansakoulun ja myös oppikoulun liberaalinen kehittäminen 1850- ja 1860-luvun vaihteessa ei ollut mikään irrallinen ilmiö vaan osa laajemmasta yhteiskunnallisesta uudistusprosessista. Sen ilmentyminä olivat esimerkiksi kaupan vapautuminen vuosina 1859 - 1861, käsityön vapautuminen ammattikuntapakosta vuonna 1859 ja säätyvaltiopäivien kokoontuminen pitkän tauon jälkeen vuonna 1863.

Yhtenä osana Cygnaeuksen kansakouluasetusehdotukseen kuului suunnitelma kansakoulujen valvonnasta ja tarkastamisesta. Ehdotuksen johdannossa Cygnaeus luokitteli kansakoulujen tarkan valvonnan erääksi pääedellytykseksi sille, että kansakoululaitos tulisi menestymään.⁵² Hän olikin paneutunut huolella tarkastuskysymyksen järjestämiseen.

Cygnaeus ehdotti kansakoulujen ylintä valvontaa ja johtoa kansakoulujen keskushallitukselle. Ajatus kansakoulujen omasta keskushallituksesta oli uusi, sillä tähän asti oli puhuttu vain pääkaupunkiin sijoitettavasta keskushallituksesta tai kouluhallituksesta. Myöskään Cygnaeus ei ollut puhunut nimenomaan kansakoulujen keskushallituksesta kuten hän nyt teki ensimmäisen kerran. Keskushallituksen muodostaisivat kirkollistoitustuskunnan päällikkö puheenjohtajana, kansakoulujen ylitarkastaja sekä kolme hallituksen määräämää asiaan perehtynyttä miestä. Lisäksi keskushallitus voisi kutsua tarvittaessa eri osista maata muutamia kansansivistystä harrastavia miehiä saadakseen luotettavaa tietoa kansakoulujen tilasta ja tarpeista. Miten nämä kutsuttaisiin ja mikä heidän asemansa olisi, siitä Cygnaeus ei maininnut mitään. Myös kansakoulujen ylitarkastajan valinta ja pätevyysehdot jäivät avoimiksi.⁵³

Keskushallituksen yksi tehtävä oli Cygnaeuksen mukaan tarkastaa vuosittain tietty määrä kouluja, jotta keskushallitus saisi välitöntä tietoa kansakoulujen toiminnasta. Tarkastuksissa oli kiinnitettävä ensisijainen

⁵² Cygnaeus, Uno, Förslag rörande Folkskoleväsendet i Finland. Helsingfors 1861, s. 3-4; Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 179.

⁵³ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 304; Halila I 1949, s. 287; Cygnaeus 1861, s. 97-98.

huomio opettajan opetustapaan ja hänen kasvatusopilliseen edistymiseensä, lasten kohteluun koulussa sekä lasten siisteys- ja järjestysaistiin. Tarkastuksesta oli pidettävä pöytäkirjaa, joka oli jätettävä keskushallitukselle.⁵⁴

Kansakoulujen lähivalvojiksi Cygnaeus ehdotti piiritarkastajia, joita keskushallituksen tuli asettaa tarpeen mukaan lääneittäin, kihlakunnittain tai piireittäin. Piiritarkastajiksi valittujen tuli olla pedagogisesti sivistyneitä, ja heidän virkansa olisivat päätoimisia. Kyseisten henkilöiden tuli tarkastaa piirinsä koulut niin usein kuin mahdollista ja tehdä lisäksi keskushallituksen määräämiä tarkastuksia. Vierailun tuli kestää kussakin koulussa vähintään kaksi päivää. Piiritarkastajien oli valvottava sekä johtokuntia, joiden lähimpiä esimiehiä he olivat, että opettajia, jotta nämä täyttäisivät heille säädetyt velvollisuudet. Tarkastuksessa oli katsottava, että koulut olivat asianmukaisessa kunnossa ja toimivat kansakouluasetuksen edellyttämällä tavalla. Cygnaeus edellytti kuitenkin, että tarkastajien työ ei saanut olla vain valvovaa ja arvostelevaa, vaan heidän tuli myös auttaa ja tukea opettajia sekä yleensä edistää kansakoululaitosta.⁵⁵

Alimmiksi valvontaviranomaisiksi Cygnaeus ehdotti koulujohtokuntia, kuten jo vuoden 1858 julistuksessa oli edellytetty (s. 50). Johtokuntien tuli muiden tehtävien ohella myös valvoa kansakouluja. Lisäksi Cygnaeus kehotti johtokuntia valitsemaan erityisiä rouvasväenyhdistyksiä valvomaan tyttökoulujen järjestystä, siisteyttä ja siveellisyyttä.

Cygnaeus edellytti, että johtokunnan jäsenet ja erityisesti sen puheenjohtaja vierailivat kouluilla niin usein kuin mahdollista, kuitenkin vähintään joka toinen viikko. Jäsenten oli valvottava, että koulu toimi kansakouluasetuksen säätämällä tavalla. Lisäksi johtokunnan jäsenten oli rohkaistava tunnollista opettajaa tai huomautettava heikommalle parannusta kaipaavista puutteista. Cygnaeus kehotti johtokunnan jäseniä valvomaan yhdessä opettajan kanssa kotiopetusta ja lastenkouluja, joita hän ei halunnut jättää papiston valvontaan.⁵⁶

⁵⁴ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 306-307.

⁵⁵ Cygnaeus 1861, s. 98; Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 191, 304, 324-326; Halila I 1949, s. 288.

⁵⁶ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 191, 305-309, 327-328; Cygnaeus 1861, s. 98-101; Halila I 1949, s. 288.

Vaikka Cygnaeus ei halunnut antaa kansakoululaitoksen johtoa ja valvontaa kirkollisille elimille, hän suunnitteli papistolle muita tehtäviä. Papiston tuli auttaa opettajia pitämään koulua säännöllisesti siten, että he vaikuttivat sielunpaimenina lapsiin ja heidän vanhempiinsa. Lisäksi papiston tuli kirkkoherran johdolla tarkastaa koulujen uskonnonopetus niissä seurakunnissa, joissa oli kaksi pappia. Edelleen papiston oli valvottava että kansakoululaitosta koskevia asetuksia noudatettiin kouluissa, ja huomautettava laiminlyönneistä kansakoulujen piiritarkastajille.⁵⁷ Cygnaeus sääti papiston roolin kansakouluja avustavaksi, ei niitä johtavaksi tai valvovaksi.

Edellä esitetty Cygnaeuksen ehdotus kansakoulujen valvonnasta muodosti kolmiportaisen asteikon, jossa kukin tarkastusinstituutio omalla tasollaan valvoi kouluja. Ylimmällä tasolla oli kansakoulujen keskushallitus, jolle kuului koulujen ylivalvonta. Välitasolla olivat kansakoulujen piiritarkastajat ja alimmalla tasolla johtokunnat, jotka huolehtivat koulujen lähivalvonnasta kunnittain. Keskushallituksen rooli oli ennen muuta kansakoululaitosta johtava ja sen toimintaa edistävä, piiritarkastajien koulujen opetusta valvova ja johtokuntien koulujen säännöllisestä toiminnasta huolehtiva.

Merkittävin ja aikaisempaan verrattuna uusi ajatus oli Cygnaeuksen ehdotus kansakoulujen piiritarkastajista, joille jäisi päävastuu koulujen lähivalvonnasta. Esityksessä näkyvät ulkomailta, lähinnä Sveitsistä saadut vaikutteet (ks. s. 76).

Cygnaeuksen esitys tarkastustoimen järjestämisestä oli hyvin ansioikas, sillä siinä luotiin selkeä ja kokonaisvaltainen järjestelmä, jollaista missään muualla ei vielä ollut olemassa. Selvää mallia tarkastustoimen järjestämiseen Cygnaeus ei saanut mistään, vaan hän loi eri tahoilta saamistaan vaikutteista oman järjestelmänsä. Tosin vaikutteet Sveitsistä ja Saksasta olivat selvät. Lisäksi Cygnaeus oli saanut yksittäisiä vaikutteita saksalaisilta pedagogeilta, Venäjän koululaitoksesta sekä J.V. Snellmanilta.⁵⁸

⁵⁷ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 341-342.

⁵⁸ Vrt. Palmen, E.G., Suomen kansakoulun synty. Valvoja 1888, s. 13-14; Leinberg, K.G., Puhe Jyväskylän seminaarin 25-vuotisessa juhlassa kesäkuun 16 p. 1888. Tidskrift utgifven af Pedagogiska Föreningen i Finland XXV 1888, s. 391-392.

Samaan aikaan kun Cygnaeus laati ehdotusta kansakoulutoimen tulevasta järjestelystä, oppikoulujen hallinto- ja valvontakysymyksen uudelleen järjestäminen oli konkretisoitunut. Oppikoulunopettajat pitivät vuonna 1860 hiippakunnittain kokoukset, joissa he vaativat koululaitokselle omaa, yhteistä keskushallitusta tai kouluhallitusta Helsinkiin. Keskushallitus koostuisi yliopiston professoreista ja opettajajäsenistä, ja he tekisivät tarkastusmatkoja maan eri kouluihin.⁵⁹

Senaatti otti asian käsiteltäväkseen vuonna 1861 ja päätti, että kysymys kouluhallinnon uudistamisesta oli ratkaistava valtiopäivien myötävaikutuksella. Koululaitoksen asettaminen erityisen keskushallituksen alaiseksi ja tuomiokapitulien uudelleen järjestäminen jätettiinkin vuonna 1862 kokountueen ns. tammikuun valiokunnan käsiteltäväksi. Valiokunnan selvä enemmistö kannatti kirkosta erillään olevaa koulujen keskushallitusta. Kun senaatti antoi lausunnon valiokunnan esityksestä, senaatin enemmistö kannatti yllättäen aikaisemmasta poiketen hiippakuntakouluhallitusten muodostamista ja vain vähemmistö puolsi kouluhallituksen nimeä kantavaa keskushallitusta sen alaisine piirihallituksineen.⁶⁰ Senaatti kannatti näin hajautettua kouluhallintomallia.

Senaatti asetti erityisen komitean tarkistamaan Cygnaeuksen kansakouluasetusehdotusta. Tämä ns. tarkastuskomitea⁶¹ ei pitäytynyt alkuperäisessä tehtävässään vaan sai valtuuden laatia uuden ehdotuksen, jonka se jätti senaatille kesäkuussa 1862.⁶² Komitea pitäytyi pääosin niihin ehdotuksiin, joita Cygnaeus oli tehnyt. Eräissä peruskysy-

⁵⁹ Hanho 1955, s. 158, 160.

⁶⁰ Rauhala, K.W., Keisarillinen Suomen senaatti 1809-1909. II 1859-1909. Helsinki 1921, s. 34; Pöytäkirjat pidetyt siinä Suomen neljän säädyn valiokunnassa, joka Keisarillisen Majesteetin armollisen ilmoitus-säännön mukaan maaliskuun 29 (huhtikuun 10) päivältä 1861 yhtyi Helsingissä, tammikuun 20- maaliskuun 6 päivinä 1862. Helsinki 1862, s. 202.

⁶¹ Tarkastuskomitean puheenjohtajana toimi senaattori S. Gripenberg ja jäseninä professorit F.L., Schauman, E. Lönnrot ja M. Akiander, tuomiorovasti T.T. Renvall, rovasti J.F. Bergh, opettajat L.L. Lauren, A. Soldan ja K.G. Leinberg, koulujohtaja A. Manninen, koulumestari A. Svedberg ja maanviljelijä A. Meurman. Syyskuun 19. päivänä 1861 komitean jäseneksi kutsuttiin lisäksi lehtori Z.J. Cleve, jonka käsialaa lopullinen mietintö lähinnä oli. Klemetti, Ilppo, E., Suomen kansakoulujen tarkastus ennen piiritarkastajantoimien perustamista. Pro gradu -tutkielma. Helsinki 1957, s. 41; Halila I 1949, s. 301; Cygnaeus pääsi vaikuttamaan komitean kokoonpanoon. Mm. Snellman jätettiin pois komiteasta. Nurmi 1988, s. 121-123; Leinberg, K.G., Kansakoululaitoksemme puolivuosisataismuisto 24.3.1856-24.3.1906. Kansakoulun Lehti 4-6/1906, s. 150; Meurman, A., Kansakoululaitoksemme puolivuosisataismuisto 24.3.1856-24.3.1906. Kansakoulun Lehti 4-6/1906, s. 155; Komiteaan ei päässyt myöskään arkkipiispa Bergenheim, joka kannatti loppuun asti koulujen valvonnan säilyttämistä tuomiokapituleilla. Tiensuu 1985, s. 304.

⁶² Leinberg 1906, s. 149.

myksissä ja varsin monissa yksityiskohdissa se esitti kuitenkin Cygnaeuksen ehdotuksesta poikkeavia kannanottoja. Näin myös tarkastustoimen järjestelyssä.

Komitea esitti kansakoulujen keskuselimeksi päähallitusta, jonka kokoonpano vastasi Cygnaeuksen esityksestä poiketen lähinnä tuomiokapitulien (Turun, Porvoon ja Kuopion "lehtorikapitulit") kokoonpanoa.⁶³ Ehdotetun päähallituksen tuli johtaa ja "tarkalla huolenpidolla valvoa maan kansakoulutointa". Lähinnä valvonta jäi päähallituksessa kansakoulujen ylitarkastajan huoleksi, jonka tuli tarkastaa vuosittain niin monta kansakoulua kuin oli "mahdollista ja tarpeen vaatimaa". Päähallitukseen kuuluivat itseoikeutettuina jäseninä senaatin kirkollistoimituskunnan päällikkö, kansakoulujen ylitarkastaja, yliopiston käytännöllisen jumaluusopin professori ja kasvatusopin professori. Päähallituksen viidenneksi jäseneksi komitea esitti asessoria. Hänet valittaisiin siten, että kansakoulunopettajat esittäisivät kolmea henkilöä, joista senaatti nimittäisi yhden. Cygnaeuksen esittämien lisäjäsenten hankintaa maaseudulta komitea ei pitänyt tarpeellisena.⁶⁴

Kansakoulujen tarkempaa valvontaa varten komitea esitti kansakoulu-tarkastajia. He olivat periaatteessa samoja viranhaltijoita kuin Cygnaeuksen ehdottamat piiritarkastajat. Komitea (käytännössä Z.J. Cleve) ei hyväksynyt kuitenkaan piiritarkastaja-nimen käyttöä, koska sanalla piiri oli sen mielestä ehdotuksessa toisenlainen merkitys (tarkoitettiin koulupiiriä). Maalaiskansakouluja varten koulu-tarkastajia tuli asettaa tarpeen mukaan. Komitea ei halunnut sitoa nimittäjän käsiä "lääneihin, kihlakuntiin tai piireihin" kuten Cygnaeus oli esittänyt. Erityisesti Z.J. Cleve ja F.L. Schauman pitivät tätä liian monimutkaisena järjestelynä. Maalaiskansakoulu-tarkastajat asetti päähallitus, mutta kaupungeilla oli oikeus valita tarkastajansa itse joko "pitäjänkokouksessa tai muulla siellä määrättyllä

⁶³ VA, Senaatti, Talousosaston kirjediaari 37/368 1862, Underdånigt Förslag till Nådig Förordning angående Folkskoleväsendets organisation i Storfurstendömet Finland; Mietteitä ja ehdotuksia Suomen kansakoulutoimesta. Komiteanmietintö 1863:1. Helsinki 1864, s. 5-6; Hanho 1955, s. 156-163.

⁶⁴ Mietteitä ja ehdotuksia Suomen kansakoulutoimesta 1864, s. 5-8, 86-87.

tavalla".⁶⁵ Kelpoisuusehtona kansakoulutarkastajan virkaan oli, että henkilö oli "uskottu ja kansanopetusta harrastava mies". Tämän tarkemmin komitea ei halunnut kelpoisuusehtoja määritellä, koska se pelkäsi, että oli vaikeaa saada virkoihin suuret vaatimukset täyttäviä henkilöitä.⁶⁶

Kansakouluhallinnon alimpana portaana olivat johtokunnat, kuten myös Cygnaeuksen esityksessä. Nämä tuli valita jokaiseen koulupiiriin, ei yhteiseksi kaikille kunnan kouluille, kuten Cygnaeus oli esittänyt. Komitea lievensi johtokuntien tarkastusvelvollisuutta. Se ei edellyttänyt johtokuntien jäseniltä tarkastuskäyntejä koulussa vaan velvoitti näitä vain yleisesti seuraamaan opetusta ja koulun toimintaa. Komitea lievensi näin johtokuntien valvontavastuuta siitä, mitä Cygnaeus oli esittänyt. Johtokuntien rooliksi tuli koulun johtaminen ja sen etujen valvonta, ei koulujen tarkastaminen.⁶⁷

Tarkastuskomitea hylkäsi kokonaan Cygnaeuksen esityksen rouvasväenyhdistyksistä, jotka pitäisivät silmällä tyttökansakouluja. Myös kotiopetuksen ja lastenkoulujen valvonnasta komitea oli eri mieltä Cygnaeuksen kanssa. Se esitti näiden säilyttämistä papiston valvonnassa. Komitea pelkäsi rettelöitä, jos kouluhallinto (kansakoulunjohtokunta ja opettaja) sekaantui alkuopetukseen.⁶⁸ Samaa mieltä oli ollut alusta lähtien kirkkolistoimituskunta Waenerbergia lukuun ottamatta.⁶⁹

Komitean mietintö poikkesi tarkastustoimen osalta jonkin verran Cygnaeuksen esityksestä. Merkittävimmät eroavuudet koskivat kaupunkien erikoisasemaa, piiritarkastajien virka-asemaa, johtokuntien roolia valvontatyössä ja uskonnonopetuksen tarkastusta. Komitea esitti Z.J. Cleven aloitteesta, että kaupungit saisivat valita tarkastajansa itse ja määrätä niiden virka-asemasta ja tehtävistä. Näin ne olisivat eri asemassa kuin

⁶⁵ Tässä lienee tapahtunut erehdys, sillä väestön itsehallinnollisena elimenä kaupungeissa oli raastuvankokous eikä pitäjänkokous.

⁶⁶ Mietteitä ja ehdotuksia Suomen kansakoulutoimesta 1864, s. 8, 89; Stenius 1938, s. 68.

⁶⁷ Mietteitä ja ehdotuksia Suomen kansakoulutoimesta 1864, s. 11; Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 305; Halila I 1949, s. 368; Halila II 1949, s. 391-392.

⁶⁸ Mietteitä ja ehdotuksia Suomen kansakoulutoimesta 1864, s. 115.

⁶⁹ Vuorela 1980, s. 243.

maalaiskunnat, joille tarkastajat määräsi päähallitus. Tässä esityksessä komitea lienee pitänyt esikuvana lähinnä ruotsalaista järjestelyä.⁷⁰ (s. 72). Komitea ei halunnut lähinnä Z.J. Clevestä johtuen kansakouluntarkastajista päätoimisia viranhaltijoita, kuten Cygnaeus oli esittänyt, vaan jätti kysymyksen avoimeksi.⁷¹ Lisäksi komitea supisti johtokuntien roolia koulujen valvonnassa eikä esittänyt uskonnonopetuksen valvontaa papistolle. Komitean mielestä papiston valvontaoikeus aiheuttaisi vain sekaanusta ja häiriötä koulutyössä.⁷²

Periaatteellisesti merkittävin oli komitean kannanotto kaupunkien erikoisasemasta. Se katsoi, että kaupunkien tuli saada itse määrätä kansakoulujensa järjestämisestä, jotta ne voisivat nauttia tarpeellista vapautta ja menestyisivät näin paremmin. Komitean mielestä kansakoulutoimi oli ja sen tuli olla kaupungeissa erilainen kuin maaseudulla, koska kaupunkilaisten sivistyksen tarve oli toisenlainen ja "painavampi" kuin maaseutuväestön.⁷³ Kaupunkilaista pidettiin vielä 1860-luvun Suomessa tärkeämpänä ihmisenä kuin maalaista.

Kun tarkastuskomitean mietintö oli tullut senaattiin, tämä pyysi Uno Cygnaeuksen lausuntoa siitä. Cygnaeus kosketteli lausunnossaan lähinnä kansakoulun yleistä järjestelyä ja puuttui vain eräisiin tarkastustoimen yksityiskohtiin. Hän ei voinut hyväksyä sitä, että komitea jätti kotiopetuksen ja lastenkoulujen valvonnan edelleen seurakuntien papistolle. Cygnaeuksen mielestä papiston tehtävä oli huolehtia seurakuntien uskonnollisesta elämästä eikä valvoa kansakouluja ja muuta opetusta. Cygnaeus halusi säilyttää myös rouvasväenyhdistykset tyttökoulujen valvojina. Lisäksi hän puuttui päähallituksen ja johtokuntien kokoonpanoon mutta ei

⁷⁰ Martti Steniuksen mukaan Z.J. Cleve sai kaupunkien erikoisasema-ajatukseensa vaikutteita Diesterwegiltä, jonka mukaan pienelle kouluyhdyskunnalle oli annettava suhteellisen laaja itsenäisyys, jotta valtion erikoispyyteet eivät pääsisi johtamaan koululaitosta harhaan ja ottamaan sitä pelkäksi välikappaleekseen. Stenius 1938, s. 67; Cygnaeus piti Cleveä Snellmanin ohella hankalimpana vastustajanaan. Nurmi 1988, s. 121.

⁷¹ Stenius 1938, s. 69.

⁷² Mietteitä ja ehdotuksia Suomen kansakoulutoimesta 1864, s. 124-125.

⁷³ Mietteitä ja ehdotuksia Suomen kansakoulutoimesta 1864, s. 35, 111.

esimerkiksi sellaisiin tärkeisiin asioihin kuin kaupunkien erikoisasemaan tai kansakouluntarkastajien virka-asemaan.⁷⁴

3.3. Kansakouluasetuksen määräykset

Senaatilla oli käytettävissään tarkastuskomitean mietintö, siitä pyydettyt lausunnot ja Cygnaeuksen alkuperäinen esitys vuonna 1863. Senaatti jätti asian kuitenkin hautumaan syyskuuhun 1865, mutta esitti keisarille, että väliaikainen seminaari avattaisiin 1.8.1863 ja että seminaarin johtajaksi määrättäisiin toistaiseksi kansakoulujen ylitarkastaja Uno Cygnaeus. Keisari hyväksyi esityksen 17.3.1863.⁷⁵

Oppikoulujen opettajat kokoontuivat samanaikaisesti kesällä 1863 ensimmäiseen yleiseen opettajainkokoukseen. Kokous piti välttämättömänä erityistä kouluhallitusta, jonka hallintoon kuuluisivat oppikoulujen lisäksi ammatti- ja kansakoulut. Oppikouluväki puhui koko ajan kaikille kouluille yhteisestä kouluhallituksesta. Lisäksi kokous toivoi paikallisia kouluhallituksia. Tuomiokapitulit antoivat esityksestä lausuntonsa vuonna 1864. Ne hyväksyivät periaatteessa koululaitoksen oman, kirkosta erillään olevan keskushallituksen, mutta eivät yhtyneet opettajainkokouksen kannanottoon keskushallituksen koostumuksesta. Lisäksi tuomiokapitulit kannattivat maan jakamista koulupiireihin piirihallintoineen.⁷⁶ Papiston keskuudessa oli tullut 1850-luvun lopulla hallitsevaksi periaate, että kirkon viranhaltijoiden tuli vapautua maallisista tehtävistä ja keskittyä seurakunnalliseen työhön. Osasyynä muuttuneeseen asenteeseen oli herännäisyyden merkityksen kasvulla kirkon sisällä. Myös johtavan papiston oli tunnustettava mielialojen muutos sekä yleensä yhteiskunnassa että kirkon sisällä ja luovuttava yhteiskunnallisista tehtävistä hengellisen työn hyväksi.⁷⁷

Vaikka voimakkaasti vaadittiin koulun eroa kirkosta, taustalla ei useimmilla ollut kristinuskonvastainen asenne. Päinvastoin useimmat olivat sitä mieltä, että koulun hengen tuli pysyä kristillisenä. Kuvaavaa on professori, sittemmin arkkipiispa Frans Ludvig Schaumanin näkemys. Hän teologina kannatti puhtaasti pedagogisista syistä koulun erottamista kirkon hallinnosta. Schaumanin mukaan koulu tuli jättää asiaan perehtynei-

⁷⁴ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 353-357.

⁷⁵ Heparauta 1945, s. 71-77; Lönnbeck 1887, s. 104; Halila I 1949, s. 304.

⁷⁶ Hanho 1955, s. 161-162; Somerkivi 1979, s. 18; Ruutu, Martti, Koulumme muotoutumiskaudelta sata vuotta sitten. Kasvatusopillinen aikakauskirja 1963, s. 170.

⁷⁷ Juva 1950, s. 156-160, 164.

den henkilöiden johdettavaksi. Vastaavasti kirkon tuli keskittyä kristilliseen työhön ja vapautua maallisista tehtävistä.⁷⁸

Vaikka koulujen hallinnon uudelleen järjestämistä kannatettiin varsin yksimielisesti, asian ratkaisu siirtyi useita vuosia. Syynä oli se, että kysymys kouluhallituksen perustamisesta liittyi läheisesti valmisteltavana olevan kirkkolakiehdotuksen hyväksymiseen. Tämä viivästytti myös kansakouluasetuksen antamista. Uusi kirkkolakiehdotus valmistui vuonna 1863. Siinä ei ollut enää määräystä piispan ja tuomiokapitulin velvollisuudesta valvoa koululaitosta. Lakiehdotuksessa sanottiin vain, että piispan tuli valvoa kristinopin opetusta seurakunnissa ja kouluissa. Näin lakiehdotuksessa esitettiin kaikkien koulujen uskonnonopetuksen valvontaa papistolle. Tarkastuskomitea ei ollut näin esittänyt.⁷⁹ Se, että kirkkolakiehdotuksessa hyväksyttiin kirkon ja koulun ero johtui professori F.L. Schaumanista, joka laati esityksen. Hänen ansiostaan kirkon sisällä kyettiin toteuttamaan tarpeellinen uudistus. Uudistuslinja oli taitavan maltillinen. Sillä tyynteltiin muutosta vaatineiden mielialoja mutta ei murrettu liiaksi vanhaa traditiota.⁸⁰

Kirkkolakiehdotuksen edellä olevat kohdat tulivat säätyjen käsiteltäväksi vuosien 1863 - 1864 valtiopäivillä. Säädyt kannattivat yksimielisesti kouluhallinnon erottamista tuomiokapituleista ja sellaista muutosta tuomiokapitulien järjestelyyn kuin kirkkolakiehdotuksessa oli esitetty. Senaatti yhtyi säätyjen mielipiteeseen, mutta halusi siirtää koulu-uudistuksen toteuttamista siksi, kunnes kirkon ja koulun eroa edellyttävä kirkkolakiehdotus oli hyväksytty ja saanut lain voiman. Vuonna 1865 senaatti asetti komitean⁸¹ valmistelemaan ehdotusta kouluhallituksen järjestämisestä. Tälle professori Cleven johtamalle komitealle kuului lisäksi ehdotuksen laatiminen alkeis- ja tyttökoulujen uudelleen järjestämisestä ja eräistä muista koululaitosta koskevista asioista. Komitea lähetti ehdotuksensa senaatille marraskuussa 1865. Sen mielestä vaatimus koulun erottamisesta kirkosta johtui Suomen yhteiskunnallisissa oloissa tapahtuneista muutoksista. Yhteiskunnallinen kehitys oli laajentanut koulun tehtäviä ja itsenäistyttänyt koulua kirkosta. Siksi oli välttämätöntä erottaa kirkon ja koulun hallinto toisistaan ja muodostaa ne koostumukseltaan sellaisiksi, että ne palvelivat mahdollisimman hyvin kummankin omia erityistarpeita. Eräänä komitean pontimena oli yhtenäisyyden ja yhdenmukaisuuden lisää-

⁷⁸ Rosenqvist, V.T., Frans Ludvig Schauman. Skrifter utgivna af Svenska Litteratursällskapet i Finland CCVI 1928, s. 192-216.

⁷⁹ Hanho 1955, s. 163.

⁸⁰ Pirinen, Kauko, Schaumanin kirkkolain synty. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 132. Helsinki 1985, s. 141-142; Isosaari 1973, s. 30; Juva 1950, s. 222, 227; Somerkivi 1979, s. 19; Ruuth, Martti, 1850- ja 1860-lukujen merkityksestä Suomen kirkkohistoriassa. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 22 1932. Helsinki 1934, s. 152.

⁸¹ Komitean puheenjohtajana toimi Z.J. Cleve ja jäsenenä A.E. Arppe, M. Akiander, J.E. Bergroth, K.G. Leinberg, T.T. Renvall, C.W. Ahrenberg ja J.W. Kalm. VA, Senaatti, Talousosaston kirjediaari 83/351 1865, Koulukomitean mietintö 6.11.1865.

minen maan koululaitoksessa. Tähän päästiin vain oman, kaikille kouluille yhteisen keskushallinnon avulla.⁸²

Komitea esitti kouluylhallituksen muodostamista. Sen jäseniksi tulisivat ylijohtaja ja kuusi jäsentä, jotka olisivat kasvatus- ja opetusopin professori, normaalikoulun tarkastaja, kaksi oppikoulujen ylitarkastajaa, kansakoulujen ylitarkastaja ja asessori. Komitea hyväksyi papiston oikeuden valvoa koulujen uskonnonopetusta. Sen sijaan se ei esittänyt koulujen uskonnonopettajien nimitysoikeutta tuomiokapituleille, jota säädöissä ja kirkon piirissä oli vaadittu. Käytäntö hajottaisi komitean mielestä liikaa koulujärjestelmän kokonaisuutta. C.W. Ahrenberg jätti komitean mietintöön vastalauseen, jossa hän vaati kirkolle lisää valtaa kouluylhallituksessa ja koulujen valvonnassa.⁸³

Samalla kun Cleven johtama komitea työskenteli ja jätti esityksensä senaatille⁸⁴, kirkollistoimituskunnassa laadittiin lopullinen ehdotus kansakouluasetukseksi. Ehdotuksen laati käytännössä toimituskunnan esittelijäsihteeri Gabriel Waenerberg.⁸⁵ Keisari hyväksyi sen, ja niin asetus kansakoulutoimen järjestämisestä Suomessa annettiin 11.5.1866. Siinä säädettiin ne periaatteet, joiden mukaan kansakoululaitos tuli Suomeen järjestää. Ne koskivat myös kansakoulujen tarkastusta.

Kansakoulujen keskushallituksena tuli asetuksen mukaan toimimaan kansakoulutoimen yllähallitus, ei koulutoimen yllähallitus, jollaista Cleven johtama komitea oli esittänyt senaatille samanaikaisesti, kun senaatissa laadittiin lopullista kansakouluasetusehdotusta. Tässä on osin ristiriitaisuutta. Se osoittaa toisaalta, että kansa- ja oppikoululaitos ymmärrettiin toisistaan täysin erillisiksi instituutioiksi, joita kehitettiin toisistaan erillisinä. Tämä ajattelutapa oli myöhemminkin selkeästi nähtävissä. Toi-

⁸² *Ecklesiastik expeditionens i Kejsarliga Senaten för Finland berättelse 1870-1887*. Helsingfors 1888, s. 87-88; Hanho 1955, s. 163-164; Rauhala 1921, s. 34; Somerkivi 1979, s. 19-20.

⁸³ VA, Senaatti, Talousosaston kirjediaari 83/351 1865, Koulukomitean mietintö 6.11.1865.

⁸⁴ VA, Senaatin kirkollistoimituskunnan arkisto (SKA), Mietinnöt 1866 De 58, mietintö 15.2.1866.

⁸⁵ Waenerberg pysyi Cygnaeuksen läheisenä tukijana loppuun asti. Halila I 1949, s. 258-259; Rosenqvist, V.T., Gabriel Mauritz Waenerberg. Helsingfors 1911, s. 46-58.

saalta asetuksessa kuitenkin mainitaan, että kansakoulutoimen yllhallituksen kokoonpano, joka jätettiin avoimeksi, määrätään "yhdessä kysymyksen kanssa maan koulutoimen yllhallituksesta yleisesti". Kysymys oli näin lopullisesti hahmottumatta ja ajatus kansakoulutoimen omasta yllhallituksesta lienee tullut asetukseen niin viime vaiheessa, että sitä ei ollut ehditty kunnolla miettiä ja valmistella. Luultavaa on, että Cygnaeuksen ystävät Waenerberg ja Furuhjelm ottivat tämän Cygnaeuksen ajatuksen asetukseen miettimättä sen täytäntöönpanoa täsmällisemmin.

Kansakoulutoimen yllhallituksen tehtävänä oli asetuksen mukaan johtaa ja valvoa maan kansakoulutointa. Valvonta oli lähinnä ylivalvontaa: yllhallituksen tuli pitää silmällä kansakoulujen yleistä toimintaa ja huolehtia siitä, että ne toimivat lakien, asetusten ja muiden säädösten mukaan. Valvontaan kuului myös tarkastamisvelvollisuus, sillä yllhallituksen jäsenten tuli vieraila kansakouluissa ja seminaarissa niin usein kuin se oli mahdollista ja tarpeellista.⁸⁶ Kysymys kansakoulutoimen yllhallituksen kokoonpanosta jätettiin asetuksessa avoimeksi. Tosin kansakoulujen ylitarkastaja tuli olemaan yksi sen jäsen (katso kansakoulujen ylitarkastajan valinnasta ja pätevyyskriteereistä s. 80).⁸⁷

Kansakoulujen tarkempaa silmälläpitoa varten tuli asettaa "kansakouluntarkastajajoukko eli inspektoreita hyvinuskottujen ja kansanopetusta harrastavien miesten seasta". Maalaiskansakouluille tarkastajat määräsi yllhallitus, mutta kaupungit saivat valita tarkastajansa itse joko yleisessä pitäjänkokouksessa tai muulla siellä määrättyllä tavalla.⁸⁸ Kansakouluntarkastajan tärkein tehtävä oli "paikalla käyden katsoa opetuksen, järjestyksen ja kurinpidon perään kaikissa hänen tarkastuspiirissään olevissa ja muun viraston alle kuulumattomissa kansakouluissa" (käytännössä yläkan-

⁸⁶ As.kok. 12/1866, § 3-4, s. 3-4; Halila I 1949, s. 367; Heporauta 1945, s. 81.

⁸⁷ As.kok. 12/1866, § 2-3, s. 3.

⁸⁸ Kaupungit ja maalaiskunnat asetettiin erilaiseen asemaan kansakoulujen perustamisessa ja niiden rakenteessa. Kaupunkien tuli perustaa riittävä määrä kansakouluja. Maalaiskunnat saivat perustaa kouluja, jos halusivat. Koulujen tuli olla alempia tai ylempiä kansakouluja erikseen tai yhdistettynä. Maalaiskuntiin perustettiin pelkästään ns. yläkansakouluja. Yläkansakoulu käsitti neljä vuosiosastoa, jotka käytyään oppilas oli suorittanut koko kansakoulukurssin. Velvoitetta neljän vuosiosaston läpikäymiseen ei ollut, vaan koulun saattoi lopettaa jo yhdenkin lukuvuoden jälkeen. Tästä vapaaehtoisuuden periaatteesta pidettiin kiinni aina vuoteen 1921. Halila I 1949, s. 368-372.

sakouluissa). Tarkastajan tuli olla mahdollisuuksien mukaan läsnä ja "määrätä järjestys" kouluissa pidettävissä vuositutkinnoissa. Virkamatkoi- laan tarkastajat saivat kahden hevosen kyydin ja kahdeksan markan päivärahan. Varsinaista palkkaa heille ei säädetty.⁸⁹

Kansakouluntarkastajan muita tehtäviä olivat opettajan vaalin vahvis- taminen ja virkaan asettaminen sekä opettajien toiminnan arvostelu vi- rassa ja sen ulkopuolella. Tarkastajan oli tutkittava ja vahvistettava koulun johtajan tekemä ja johtokunnan hyväksymä työ- ja opetusjärjes- tys, joka sisälsi työvuoden opetussuunnitelman oppikirjoineen. Tarkastaja myönsi opettajille yli 14 vuorokauden virkavapaudet; lyhyemmät myönsi johtokunta. Hän lähetti vuosittain ylihallitukseen piirin kansakoulujen vuosikertomukset, jotka johtokunnat olivat hänelle toimittaneet. Näiden kertomusten perusteella tarkastajan tuli laatia tilastollinen yhteenveto piirin koulujen toiminnasta ja lähettää se tarpeellisten muistutusten ja

⁸⁹ As.kok. 12/1866, § 11-13, s. 6-7; Kansakouluasetuksen määräyk- set olivat samantyyppiset kuin olivat vuoden 1843 ja 1856 koulujärjestys- ten koskien oppikoulujen valvontaa. Koulujärjestysten mukaan piispan ja tuomiokapitulin tuli "peräänkatsoa ja vaaria pitää" hiippakunnan oppikou- luista ja valvoa jatkuvasti ja mahdollisimman tarkasti "oikeaa järjestystä" kouluissa. Piispan ja tuomiokapitulin tuli tutkia opettajan käytöstä kou- lussa ja yksityiselämässä ja, jos aihetta ilmeni, nuhdella häntä tai erottaa virasta ja pidättää osa palkasta. Piispan ja tuomiokapitulin apuna valvon- nassa toimi vuoden 1843 koulujärjestyksen mukaan inspehtori, joka oli sen seurakunnan kirkkoherra, jossa koulu sijaitsi tai joku muu lähiseura- kunnan kirkkoherroista. Vuoden 1856 koulujärjestyksen mukaan piispa saattoi nimetä inspehtoriksi kenet tahansa ei välttämättä kirkkoherraa.

Koulujärjestyksen mukaan tarkastajien tuli kuunnella kaikkien opettajien opetusta sekä pitää yhteinen "tutkistelemus". Lisäksi tarkastajan tuli tutkia oppilaiden vihkot, koulun matrikkeli, kalustoluettelo ja kassakirja. Tutkinnan lopuksi tarkastajan tuli keskustella opettajien kanssa "antaak- sensa heillen ne muistutukset ja tiedot, joiden antoon johdatusta on ollut, ja kuullaksensa heidän ajatuksensa niistä toimituksista, jotka ope- tuksen edesauttamiseksi olisivat tarpeelliset".

Jokaisen lukuvuoden lopussa piti jokaisessa koulussa järjestää julkinen "eksamina eli tutkistelemus", jossa piispan, tuomiorovastin, tuomiokapitu- lin jäsenen tai inspehtorina toimineen kirkkoherran tuli olla läsnä. Tut- kinnasta tuli tehdä kertomus tuomiokapitulille.

Jos aihetta ilmeni opetuksessa, kurinpidossa tai opettajan elämässä ym., piispan tuli toimittaa normaalin tarkastuksen lisäksi ylimääräinen tutkinta koululla.

Piispa ja tuomiokapituli olivat velvolliset ennen vuoden loppua antamaan senaatille kertomuksen hiippakunnan koulujen tilasta edellisenä lukuvuon- na. As.kok. 6.11.1843, § 17-38, s. 17-28; As.kok. 7.4.1856, § 18, s. 20.

ehdotusten kera ylihallitukseen. Lisäksi tarkastajan tuli kutsua vuosittain piirinsä opettajat koolle ja toimia kokouksen puheenjohtajana.⁹⁰

Näiden tehtävämääräysten lisäksi, jotka koskivat sekä maalais- että kaupunkikansakoulujen tarkastajia, asetukseen sisältyi joukko säädöksiä, joilla täsmennettiin maalaiskansakouluntarkastajien asemaa ja tehtäviä. Nämä täsmennykset liittyivät lähinnä opettajien valintaan ja rankaisuun. Kansakoulun opettajan valitsi asetuksen mukaan johtokunta, ja tarkastaja vahvisti vaalin.⁹¹ Jos tarkastaja ei hyväksynyt valintaa, hänen tuli lykätä asia ylihallituksen ratkaistavaksi. Tarkastajan vahvistamasta vaalista ei voinut asetuksen mukaan valittaa. Ylihallitukseen saattoi tehdä ns. kaipuun, ja jos ylihallitus katsoi virheen tapahtuneen, se saattoi vain muistuttaa asianosaisia mutta ei muuttaa päätöstä.⁹²

Kun opettaja oli valittu, tarkastajan tai johtokunnan puheenjohtajan tuli asettaa hänet juhlallisesti virkaan kahdeksi koevuodeksi. Koevuosien jälkeen opettajalle tuli antaa tarkastajan ja johtokunnan puheenjohtajan allekirjoittama virkavahvistuskirja, jos johtokunta ja tarkastaja totesivat hänet virkaan soveliaaksi. Mikäli näin ei ollut, opettajalle oli määrättävä lisää koeaikaa tai erotettava hänet virasta.⁹³

Miten niissä tapauksissa oli meneteltävä, jolloin tarkastaja ja johtokunta olivat erimielisiä, ei asetuksessa säädetty ennen vuotta 1893. Silloin tehdyllä lisäyksellä määrättiin, että erimielinen asia tuli siirtää ylihallituksen ratkaistavaksi.⁹⁴

Jokaisen viiden vuoden palvelun jälkeen johtokunnan tuli antaa opettajalle todistus viran hoitamisesta ja toimittaa se piirin kansakouluntarkastajalle. Hän lähetti sen edelleen lausuntonsa kera ylihallitukseen määräaikaisia palkankorotuksia (myöhempiä ikälisiä) varten.⁹⁵

⁹⁰ As.kok. 12/1866, § 12, s. 6-7.

⁹¹ Oppikouluissa opettajat valitsi ja nimitti tehtävänsä tuomiokapituli ja vuodesta 1870 lähtien koulutoimen ylihallitus. As.kok. 6.11.1843, § 50, s. 37; As.kok. 29/1869, § 10, s. 4.

⁹² As.kok. 12/1866, § 130-133, s. 44-45; Kansakouluasiain Tietokirja. Toimittanut K.G. Aminoff. Helsinki 1914, s. 196.

⁹³ As.kok. 12/1866, § 130-133, s. 44-45.

⁹⁴ As.kok. 9/1893, § 131, s. 4.

⁹⁵ As.kok. 12/1866, § 130-133, s. 44-45.

Tarkastajalla ja johtokunnalla oli varsin suuret valtuudet rangaista opettajaa, jos tämä antoi aihetta tyytymättömyyteen. Lievin rangaistus oli tarkastajan tai johtokunnan puheenjohtajan yksityinen varotus. Jos tämä ei auttanut, johtokunta saattoi yhdessä tarkastajan kanssa "ilman enimmittä tempuitta" erottaa koeajalla olleen opettajan virastaan.⁹⁶ Tarkastajan tuli ilmoittaa erottamisesta ylihallitukseen. Jos johtokunta ja tarkastaja olivat rankaisusta erimielisiä, asia piti lykätä ylihallituksen ratkaistavaksi.⁹⁷

Vakinaisen opettajan erottaminen ei ollut aivan yhtä yksinkertaista kuin koevuosilla olevan. Kansakouluntarkastajan tuli ensin tutkia hänen väitetty rikkeensä, ja jos aihetta ilmeni, nostaa syyte johtokunnassa opettajaa vastaan. Vakinaisen opettajan rankaisun valta oli johtokunnalla. Jos hänet erotettiin, hänellä oli oikeus valittaa ylihallitukseen, jonka tuli siinä tapauksessa lopullisesti ratkaista asia.⁹⁸

Kansakoulujen paikallisiksi kouluviranomaisiksi määrättiin asetuksessa koulujohtokunnat. Ne tuli asettaa jokaiseen maalaiskuntaan ja kaupunkiin. Johtokuntien tärkeimmäksi tehtäväksi määrättiin "yleisesti valvoa koulun oikeutta ja etua sekä järjestää ja ohjata sen toimessaoloa". Johtokunnan jäsenten tuli seurata tarkasti oppilaiden koulunkäyntiä, opettajan opetusta sekä koulun muuta toimintaa. Heidän tuli vieraila kouluissa mahdollisuuksien mukaan. Lisäksi johtokunnan jäsenten oli huolehdittava koulun rakennusten ja opetusvälineiden kunnosta sekä riittävydestä.⁹⁹ (Lisää johtokunnista s. 89).

⁹⁶ Vuonna 1918 koevuosilla olleet opettajat saatettiin rankaisukysymyksissä samaan asemaan kuin vakinaiset opettajat. As.kok. 80/1918, § 136, s. 1-2.

⁹⁷ As.kok. 12/1866, § 136, s. 46-47; Oppikoulun opettajat erotti tehtävistään ylihallitus, aikaisemmin tuomiokapituli. As.kok. 26/1872, § 74-77, s. 26-28; As.kok. 7.4.1856, § 22-25, s. 21-22.

⁹⁸ As.kok. 12/1866, § 136, s. 46-47.

⁹⁹ As.kok. 12/1866, § 14-16, s. 7-9; Halila I 1949, s. 368. Seurakunnan kirkkoherraa ei kelpuutettu itseoikeutetusti johtokunnan puheenjohtajaksi. Sen sijaan uudessa kunnallishallintoasetuksessa vuodelta 1865 kirkkoherra tai hänen edustajansa oikeutettiin osallistumaan niihin kunnallislautakunnan kokouksiin, joissa käsiteltiin kansakoulu- sekä vaivais- ja terveydenhoitoon liittyviä asioita. Tämä säädös antoi kirkkoherralle mahdollisuuden osallistua kansakoulua koskevien asioiden käsittelyyn kunnallishallinnossa. Säädös otettiin kansakouluasioiden osalta vuoden 1898 uudistettuun kunnallishallintoasetukseen. Vuoden 1917 kunnallislaisissa pykälä oli muotoiltu niin, ettei sillä ollut enää käytännön merkitystä. As.kok. 4/1865, § 45, s. 17, 21/1898, § 69, s. 21, 108/1917, § 67, s. 22.

Kansakoulujen johtokunnille annettiin asetuksessa mahdollisuus käyttää hyväksi rouvasväenyhdistysten apua tyttökoulujen valvonnassa. Mikäli mainittua yhdistystä ei seudulla ollut, johtokuntaan oli mahdollista valita yksi tai useampia lisäjäseniä rouvasväen edustajista. Kotiopetuksen ja lastenkoulujen valvonta jätettiin asetuksessa seurakunnan papistolle¹⁰⁰, kuten jo vuonna 1858 oli määrätty.

Edellä esitetty kansakoulujen tarkastusjärjestelmä oli lähes samanlainen kuin tarkastuskomitea oli esittänyt. Poikkeuksena oli kansakoulutoimen ylihallituksen nimi ja kokoonpano, jonka asetus jätti myöhemmin määrättäväksi, sekä maininta rouvasväenyhdistyksistä, jonka senaatti otti Cygnaeuksen esittämällä tavalla mukaan asetukseen. Aivan uutena asetukseen tuli määräys, jonka mukaan yksityinen kansakoulu oli samanlaisen valvonnan ja tarkastuksen alainen kuin valtionapua nauttiva kunnallinenkin koulu.¹⁰¹

Kansakoulun opetus jätettiin kokonaisuudessaan vuoden 1866 asetuksessa kansakouluntarkastajien valvontaan. Tässäkin kohdassa on havaittavissa tiettyä ristiriitaisuutta, kuten ylihallituksen osalla. Kansakouluasetuksen tarkastuskomitea ei ollut esittänyt koulujen uskonnonopetuksen valvontaoikeutta papistolle, mutta Cleven johtama koulukomitea esitti. Esittelijäsihteeri Waenerberg hyväksyi koulukomitean esityksen kirkollistoimituskunnassa mainiten mietinnössään erityisesti, että se koski myös kansakouluja.¹⁰² Silti hän ei kirjoittanut sitä kansakouluasetusehdotukseen. Näin se ei tullut myöskään asetukseen. Tässä lienee tapahtunut jonkinlainen kömmähdyks. Asia korjattiin vuoden 1869 asetuksella koulutoimen ylihallituksesta. Siinä oikeutettiin piispat valvomaan koulujen uskonnonopetusta hiippakunnassaan tekemällä joko itse tarkastusmatkoja

¹⁰⁰ Kansakouluasetuksessa määrättiin että lapsen tuli osata lukea sujuvasti ja tietää kristinopin perustotouudet tullessaan kansakouluun. Näiden tietojen ja taitojen opettaminen eli alkuopetus jäi kotien tehtäväksi, joskin siitä käytännössä huolehtivat kirkolliset koulut. Syynä oli se, että seurakunnat velvoitettiin kansakouluasetuksessa huolehtimaan siitä, että lapset, jotka eivät kotona saaneet riittävää alkuopetusta, saivat sen seurakunnan lastenkouluissa. Näin kirkollinen kansanopetus kytkettiin osittain kansakoulujärjestelmän osaksi. Castren, Zachris, Koululaitos ja vapaa kansansivistystyö. Suomen Kulttuurihistoria IV. Jyväskylä 1936, s. 515; Halila I 1949, s. 368-370; As.kok. 12/1866, § 14, s. 8 ja § 116, s. 39-40.

¹⁰¹ As.kok. 12/1866, § 148, s. 50.

¹⁰² VA, SKA, Mietinnöt 1866 De 58, mietintö 15.2.1866.

tai huolehtimalla valvonnasta paikallisen papiston välityksellä. Lisäksi piispat saivat lähettää ylihallitukseen uskonnonopetusta koskevia muistutuksia ja parannusehdotuksia.¹⁰³ Tällä määräyksellä kansakoulujen uskonnonopetuksen valvonta jätettiin virallisesti papiston hallintaan.¹⁰⁴

Arvioitaessa kansakoulujen tarkastustoimen järjestelyä on aikaisemmista analysoinneista poiketen todettava, että tarkastushallinnosta ei tullut niin keskitettyä ja kokonaisvaltaista kuin alunperin näytti. Syynä oli lähinnä kaupunkien asettaminen maalaiskunnista poikkeavaan asemaan. Suomeen luotiin kaksi hallinnollisesti erillistä tarkastusjärjestelmää. Kaupunkien erikoisasema hajotti tarkastushallinnon kokonaisuuden ja toi siihen osan, joka oli pitkälti irti kansakoulujen keskusjohdon kontrollista.

Jos kaupunkien erikoisasema hajotti tarkastushallintoa, johtokuntien tarkastusroolin kaventaminen eheytti sitä. Päävastuu koulujen valvonnasta jäi kansakoulujen keskushallitukselle ja kansakouluntarkastajille. Johtokuntien tuli avustaa näitä pitämällä silmällä koulujen toimintaa ja lasten koulunkäyntiä. Pääasiana johtokunnilla oli huolenpito kansakoulujen säännöllisestä toiminnasta, ei niiden valvonta.

Kansakouluasetus sisälsi määräyksiä tarkastustoimen hallinnosta mutta ei yksityiskohtaisempia ohjeita käytännön tarkastustyöhön. Avoimeksi jäivät esimerkiksi sellaiset kysymykset, kuinka usein koulut tuli tarkastaa, mihin asioihin tarkastajan tulisi huomionsa kiinnittää, kauanko yhden tarkastuksen tuli kestää jne. Kansakouluasetuksen säätämisen aikoihin ei oltu ilmeisesti vielä kypsiä antamaan tällaisia ohjeita. Niiden aika tuli vasta, kun oli saatu käytännön kokemusta tarkastustyöstä. Lisäksi asetuksessa jätettiin täsmällisemmin määrittelemättä kansakouluntarkastajien ja johtokuntien keskinäinen virkasuhde. Tarkastajat olivat periaatteessa johtokuntien yläpuolisia viranomaisia, mutta heille ei annettu silti mitään esimiesasemaa johtokuntiin nähden.¹⁰⁵ Nämä olivat itsenäisiä kunnallisia hallintoelimiä, jotka hoitivat omat tehtävänsä olematta tarkastajien johto- tai käskyvallan alaisia.

¹⁰³ As.kok. 29/1869, § 10, 14, s. 3-5; Asiakirjat valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1872, yleisen valitusvaliokunnan mietintö n:o 17, IV, s. 283; Valtionarkiston yleisluettelo III. Helsinki 1971, s. 219; Tidskrift utgifven af Pedagogiska Föreningen i Finland 1/1870, s. 66.

¹⁰⁴ Tidskrift utg... 1/1870, s. 65.

¹⁰⁵ Cygnaeus oli hahmotellut näin kansakouluasetusehdotuksessaan.

3.4. Vertailua ulkomaihin

Jos Suomen kansakoulujen tarkastusjärjestelmää verrataan vastaaviin ulkomaisiin, voidaan sen todeta olleen rakenteeltaan ehkä kaikkein selkein ja kokonaisvaltaisin. Tämä johtui lähinnä kolmesta syystä: Suomen kansakoululaitos luotiin yhtenäisen suunnitelman pohjalta, ja sen järjestämisessä käytettiin apuna ulkomaisia kokemuksia. Lisäksi Suomessa kiinnitettiin tarkastustoimen järjestelyyn poikkeuksellisen paljon huomiota, koska Uno Cygnaeus oli niin vakuuttunut tämän tärkeydestä kansakoulujen menestymiselle.

Ruotsissa kansanopetuksen valvonta oli alun alkaen papiston käsissä. Piispat ja tuomiokapitulit sekä kirkkoherrat valvoivat kansanopetusinstituutioiden toimintaa. Tämä tilanne vahvistettiin vuoden 1842 kansakouluasetuksessa, jolla luotiin Ruotsiin lakisäätäinen kansakoululaitos. Papiston asemaa korosti vielä se, että jokaisessa koulupiirissä oli kirkkoherran puheenjohtajuudella toimiva kouluhallitus, joka vastasi Suomen kansakoulujohtokuntaa.¹⁰⁶ Tämä kouluhallitus muutettiin vuonna 1862 kouluneuvostoksi.¹⁰⁷

Kansakoulutoimen johto oli Ruotsissa kirkollisministeriöllä. Maahan muodostettiin kansakoulutoimisto vuonna 1864 käsittelemään kansakouluasioita. Kansakoulujen tarkastukseen ja valvontaan tämä toimisto ei puuttunut. Kouluhallinnon väli-instansseina toimivat tuomiokapitulit mm. hyväksymällä koulusäännöt ja ratkaisemalla valitukset opettajien asettamisesta ja erottamisesta.¹⁰⁸

Kansakoulujen tarkastusta ei pidetty Ruotsissa riittävän tehokkaana. Vuosien 1853 - 1854 valtiopäivillä tehtiinkin aloite, jossa esitettiin kolmea tai neljää valtiollista kansakouluntarkastajaa. Esitys ei mennyt lävit-

¹⁰⁶ Leinberg, K.G., *Folkskoleförhållanden i Sverige och Norrige. Iakttagelser under en resa 1873.* Helsingfors 1874, s. 18-21; *Uusi Suometar* 16.8.1894 n:o 189. Jyväskylän yliopiston kirjasto. Sanomalehtikokoelma. (JYK). Mikrofilmirulla (MF) 2983; *Aquilonius* 1942, s. 273-318; Ruge, Herman, *Pohjoismaiden koulujärjestelmät.* Keuruu 1961, s. 58; Kajava, Kalevi, *Läntisen Euroopan kouluolot.* Porvoo 1960, s. 32.

¹⁰⁷ Sörensen, Anna, *Det svenska folkundervisningsväsendet 1860-1900.* Teos Svenska folkskolans historia III. Toim. Viktor Fredriksson. Stockholm 1942, s. 32.

¹⁰⁸ Sörensen 1942, s. 7-11, 28; Sipola, Arvi, *Ruotsin kansanopetuksen vaiheita alkaen vuodesta 1862.* Kasvatus ja koulu 1943, s. 78.

se. Pappis- ja talonpoikaissäätö vastustivat sitä lähes yksimielisesti. Niiden mielestä uusi tarkastusjärjestelmä oli tarpeeton, se aiheuttaisi vain kustannuksia ja toisi turhaan uusia virkamiehiä. Samoin kävi vuosien 1856 - 1858 valtiopäivillä.¹⁰⁹

Esitys valtiollisista kansakouluntarkastajista meni läpi vuosien 1859-1860 valtiopäivillä. Pappissäätö vastusti esitystä, koska se tulkitsti sen epäluottamuslauseeksi papistolle aikaisemmasta kansakoulujen valvontatyöstä. Luonnollisesti myös vaikutusvallan väheneminen kansakoululaitoksessa huolestutti säätöä. Tosin kansakoulujen uskonnonopetuksen valvonta säilyi papistolla.¹¹⁰

Ensimmäiset 20 kansakouluntarkastajaa aloittivat työnsä vuonna 1861. Heistä vain yksi oli päätoiminen. Muut olivat päätoimeltaan lähinnä pappeja tai opettajia.¹¹¹ Suurimmilla kaupungeilla oli omat kunnalliset tarkastajansa 1850- ja 1860-luvun vaihteesta lähtien.¹¹²

Tarkastuskysymys oli Ruotsissa vuosikymmenien keskustelunaihe valtiopäivillä. Sitä vaadittiin tehostettavaksi joko lisäämällä sivutoimisten tarkastajien määrää tai palkkaamalla päätoimisia tarkastajia. Myös tarkastustoimen vapautumista kirkon vaikutusvallasta vaadittiin. Huomattava osa tarkastajista oli pappeja. Lisäksi kaikki tarkastajat valittiin niin, että piispat esittivät sopivia henkilöitä näihin toimiin.¹¹³

Tarkastajien määrää lisättiinkin 28:aan vuonna 1864. Heistäkin vain yksi oli päätoiminen. Muut olivat pääosin pappeja ja opettajia.¹¹⁴

Tyytymättöminä valtion tarkastustyön tehottomuuteen ja sen liialliseen riippuvuuteen kirkollisista instituutioista maakäräjät alkoivat palkata 1860-luvun puolivälistä lähtien omia tarkastajia. Heidän tuli ohjata ja valvoa läänin koulujen toimintaa. Valtaosa näistäkin tarkastajista oli sivutoimisia.¹¹⁵

¹⁰⁹ Aquilonius 1942, s. 337, 402.

¹¹⁰ Aquilonius 1942, s. 414-415; Sörensen 1942, s. 13; Sipola 1943, s. 78.

¹¹¹ Sörensen 1942, s. 15; Sipola 1943, s. 70-71.

¹¹² Sörensen 1942, s. 48-55.

¹¹³ Sörensen 1942, s. 16-17, 21, 28-31; Sipola 1943, s. 76.

¹¹⁴ Sörensen 1942, s. 17.

¹¹⁵ Sörensen 1942, s. 17-21.

Vaikka kansakoulujen tarkastustyön tehostamisesta keskusteltiin kaikilla valtiopäivillä 1860-, 1870- ja 1880-luvulla, esitykset eivät menneet lävitse. 1890-luvulla mielenkiinto tarkastustyön tehostamiseen jopa väheni. Sitä pidettiin jo turhankin tehokkaana, koska tarkastajat vaativat liian innokkaasti seurakuntia kohentamaan koulujen ulkoisia varustuksia. Se tosin myönnettiin pappissäädyssäkin, että opetuksen seurantaan tarkastajat eivät olleet kiinnittäneet tarpeeksi huomiota eikä kaikilla ollut siihen edellytyksiäkään.¹¹⁶ Lukuvuonna 1900 - 1901 kansakouluntarkastajien lukumäärä oli 47. Heistä 11 oli päätoimisia.¹¹⁷

Oman keskusviraston, kansakouluylhallituksen Ruotsin kansakoulut saivat vuonna 1913. Tämä ratkaisu vähensi tuomiokapitulien vaikutusvaltaa kouluihin. Samaan suuntaan vaikutti lääninhallitusten valtaoikeuksien lisääminen kansakouluasioissa. Silti tuomiokapitulit säilyivät kansakouluhallinnon väli-instansseina yli vuoden 1921. Myös kirkkoherrojen itseoi-keutettu puheenjohtajuus maalaiskansakoulujen kouluneuvostoissa säilyi aina vuoteen 1930, vaikka sitä oli yritetty poistaa 1850-luvulta lähtien. Kaupungeissa tosin päätösvalta siirtyi kansakouluasioissa kirkkokokoukselta ja kirkkovaltuutetuilta kaupunginvaltuutetuille vuonna 1909.¹¹⁸

Erityisestä kansakouluylhallituksesta luovuttiin Ruotsissa vuonna 1919, kun kaikki koulumuodot siirrettiin yhteisen kouluylhallituksen alaisuuteen.¹¹⁹

Ruotsin kansakoululaitoksen suuri kysymys oli päätoimisten kansakouluntarkastajien saaminen. Vuonna 1914 tämä vihdoin onnistui. Maa jaettiin 34 tarkastusalueeseen. Suurimmissa kaupungeissa säilyivät omat kunnalliset tarkastajansa. Lisäksi suuremmat koulupiirit velvoitettiin vuonna 1917 asettamaan omat kunnalliset kansakoululaitoksen johtajansa. Nämä olivat joko tarkastajia tai yliopettajia. Heillä oli kaksinainen rooli: he valvoivat mutta myös johtivat koulupiirin kansakoulujen toimintaa (vrt. keskisuuret kaupungit Suomessa s. 87). Valtion päätoimiset kansakoulun-

¹¹⁶ Sörensen 1942, s. 22-31.

¹¹⁷ Bruce, N.O., *Det svenska folkundervisningsväsendet 1900-1920. Teos Svenska folkskolans historia IV. Toim. Viktor Fredriksson. Stockholm 1940, s. 6.*

¹¹⁸ Bruce 1940, s. 92-100; Sipola 1943, s. 77-78; Aquilonius 1942, s. 334-335.

¹¹⁹ Bruce 1940, s. 59-69, 72.

tarkastajat toimivat ylihallituksen johdon ja valvonnan alaisina. Vuonna 1919 tarkastajien lukumäärä nostettiin 52:een.¹²⁰

Norjassa kansakouluja valvoi alkuaikoina papisto piispan johdolla. Vuodesta 1889 lähtien alettiin asettaa valtion palkkaamia kansakouluntarkastajia. Näiden ns. koulutirehtöörin toimialueena oli hiippakunta. Koulutirehtöörin valvottaviksi kuuluivat niin maalais- kuin kaupunkikoulutkin suurimpia kaupunkeja lukuun ottamatta. Niissä oli omat tarkastajansa. Ylinnä oli kirkollis- ja opetusministeriö.¹²¹

Tanskassa kansakoulujen hallinto ja valvonta oli annettu sekä maallisille että kirkollisille elimille. Ylimpänä hallintovirastona toimi sivistysministeriö. Sen alaisuudessa työskenteli kansakoulujen ylitarkastaja, joka johti ja valvoi maan kansakoulutointa. Paikallisesti näistä tehtävistä huolehtivat kirkolliset viranhaltijat. Piispat, rovastit ja seurakuntien papit tarkastivat kukin omilla toimialueillaan kansakouluja. Järjestely oli yhdistelmä vanhemmasta kirkollisesta ja uudemmasta maallisesta valvontakäytännöstä.¹²²

Saksassa kansakoulujen tarkastus liittyi ennen vuotta 1872 kiinteänä osana kirkolliseen hallintoon. Koulujen piiri- ja paikallistarkastajina toimivat papit. He valvoivat kouluja oman työnsä ohella.¹²³ Vuonna 1872 annettu koulutarkastuslaki muutti tilanteen. Koulujen tarkastus siirtyi valtion ja sen alaisten virkamiesten tehtäväksi. Valtio nimitti alue- tai piiritarkastajat ja paikallistarkastajat. He toimivat kirkko-, koulu- ja terveydenhoitoasioista vastaavan ministeriön ja kouluylihallituksen alaisuudessa. Alue- tai piiritarkastajat vierailivat jokaisella alueensa koululla vähintään kerran vuodessa. He olivat toimenkuvaltaan samantapaisia vi-

¹²⁰ Bruce 1940, s. 74-77, 80, 85; Sipola 1943, s. 79.

¹²¹ Asiakirjat valtiopäiviltä Helsingissä vuosina 1877-1878 II, yhdistetyn valtio- ja talousvaliokunnan mietintö n:o 2, s. 10; Ruge 1961, s. 50; Leinberg 1874, s. 21-25; VA, Kouluhallituksen arkisto (KHA), Kansanopetusosasto (Ko), Kouluhall. virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 2-3, A.G. Hovilaisen matkakertomus vuodelta 1890 ja M.A. Knaapisen matkakertomus vuodelta 1911.

¹²² Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 35-37; Kansakoulun Lehti 1903, s. 87.

¹²³ Das Volksschulwesen im Preussischen Staate. I. Berlin 1886, s. 33-34.

ranomaisia kuin Suomen kansakouluntarkastajat. Koulujen lähivalvonnasta huolehtivat paikallistarkastajat.¹²⁴

Tämä oli yleisjärjestely, joka poikkesi jonkin verran eri osavaltioissa ja kaupungeissa toisistaan. Preussissa koululaitosta johti ja ylinnä valvoi kirkko-, koulu- ja terveydenhoitoasioista vastaava ministeriö. Ministeriön alaisuudessa toimivat provinssihallitukset ja provinssikoulukollegiot. Provinssit oli jaettu alueisiin tai piireihin, joista jokaisessa toimi omat kansakouluntarkastajat. He huolehtivat koulujen varsinaisesta tarkastamisesta. Alue- tai piiritarkastajista vain neljännes oli päätoimisia. Koulujen lähivalvonta oli uskottu aluekoulutarkastajille. Heistä suurin osa oli pappeja, ja he valvoivat kouluja yleensä oman seurakuntansa alueella. Preussissa koulujen tarkastus oli näin sekoitus maallista ja kirkollista hallintoa.¹²⁵

Saksin (Sachsenin) kuningaskunnassa kansakoulujen tarkastus oli niin ikään alunperin papiston tehtävänä. Vuonna 1873 tämä tehtävä annettiin erityisesti palkatuille, kasvatusopillisen koulutuksen saaneille henkilöille. Papistolle jäi uskonnonopetuksen valvonta.¹²⁶ Baijerissa kouluja valvoivat alue- tai piiritarkastajat. Heidän alaisuudessaan toimivat paikallistarkastajat, jotka huolehtivat koulujen lähivalvonnasta. Lisäksi Baijerissa toimi koulupoliiseja, jotka tekivät läheistä yhteistyötä kansakouluntarkastajien kanssa.¹²⁷ Badenissa tarkastusjärjestely oli hyvin edellisten kaltainen. Poikkeuksena oli se, että täältä puuttuivat paikalliset aluekoulutarkastajat.¹²⁸

¹²⁴ Nim. F.H., Folkskoleväsendet i Sachsen. Tidskrift utg... 1873, s. 127-128; Bök, Emil, Från en studieresa. Tidskrift utg... XXIX 1892, s. 369-371; Paulsen, Friedrich, Saksan kasvatusolojen historiallinen kehitys. Turku 1918, s. 229; Froese, Leonhard, Deutsche Schulgesetzgebung. Kleine pädagogische texte. Hefte 19. Berlin 1965, s. 83.

¹²⁵ Bexell, Joh:s, Den tyska folkskolan. Lund 1916, s. 70-72; Paulsen 1918, s. 229.

¹²⁶ VA, KHA, Ko, Kouluhallituksen virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 1, O.Fr. Borgin matkakertomus vuodelta 1886.

¹²⁷ Heppe, H., Geschichte des deutschen Volksschulwesens. III. Gotha 1858, s. 79-80, 109-110, 186.

¹²⁸ Bexell 1916, s. 70-73.

Sveitsistä puuttui valtakunnallinen kansakouluhallinto. Siellä kukin kantoni johti ja valvoi itsenäisesti kansakoulujaan. Ylimpänä oli kouluvirasto, jonka alaisuudessa työskentelivät koulutarkastajat ja koulutoimikunnat. Ne tarkastivat kansakouluja. Paikalliset kouluviranomaiset huolehtivat kansakoulujen lähivalvonnasta suomalaisten johtokuntien tapaan. Seurakuntien papistolle oli Sveitsissä jätetty kansakoulujen uskonnonopetuksen tarkastaminen kuten Suomessa sekä opettajan auttaminen lasten koulunkäynnin valvonnassa.¹²⁹ Sveitsin kansakoulujen tarkastusjärjestelmä vastasi Saksan tapaan pitkälle suomalaista järjestelyä, sillä maat olivat olleet tärkeimpinä esikuvina Uno Cygnaeukselle, kun hän suunnitteli kansakoululaitosta Suomeen. Merkittävin ero sveitsiläisen ja suomalaisen järjestelyn välillä oli, että Sveitsissä kansakoulujen valvonta oli jaettu kantoneittain itsenäisiin yksiköihin, kun taas Suomessa kansakoulut olivat valtakunnallisen keskusjohdon alaisia.

Venäjällä kansakoulut toimivat kansanvalistusministeriön alaisuudessa. Ministeriö johti kansakouluja valtakunnallisesti. Seuraavassa tasossa toimivat kouluhallintopiireittäin kuraattorit, joiden johtamat virastot saattoivat myös tarkastaa kouluja. Kussakin piirikunnassa ja kuvernementissä oli kouluasiainneuvosto, johon kuului yhtenä jäsenenä kansanvalistusministeriötä edustava koulujen tarkastaja. Hän oli pedagoginen asiantuntija, joka valvoi koulujen opetuksellista tasoa. Paikallisesti toimivat piirikoulujen tarkastajat, joita papisto avusti. Lisäksi papit valvoivat koulujen uskonnonopetuksen kuten Suomessa.¹³⁰

Venäjän kansakoulujen tarkastusjärjestelmä oli hyvin moniportainen, mikä lienee johtunut lähinnä valtakunnan suuresta koosta. Suomenlahden eteläpuolella Virossa kouluja valvoi 1800-luvun alkupuolella ja puolivälissä papisto ja aateli kouluylikomitean pitäessä niitä valtakunnallisesti silmällä. Vuonna 1886 Viron koulut joutuivat Venäjän kansanvalistusministeriön alaisiksi. Kouluja varten palkattiin venäläiset kansakouluntarkastajat. Samoin kävi Liivinmaalla. Baltian maiden itsenäistyttyä niihin luotiin

¹²⁹ Lönnbeck 1890, s. 21; Hunziker, O., *Das Schweizerische Schulwesen*. Berlin 1893, s. 10, 25-26; Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 53-54; Heporauta 1945, s. 63.

¹³⁰ Hämäläinen 1957, s. 202; Aurola, Eelis, Venäjän koululaitos ja Uno Cygnaeus. Yleispiirteitä Venäjän uuden ajan koulutoimen kehityksestä ja tämän ilmeisestä vaikutuksesta Suomen kansakoulun perusideoihin. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia n:o 6 1969, s. 24, 30, 50-51, 55, 58.

uudenlainen kansakoulujen valvontajärjestelmä. Viro jaettiin 30 tarkastuspiiriin, joissa kussakin oli oma tarkastaja. Hänen tuli valvoa sekä kansa-, oppi- että ammattikouluja. Suurimmilla kaupungeilla oli omat tarkastajat.¹³¹

Pohjoismaissa kansakoulujen tarkastus oli sekä kirkollisen että maallisen hallinnon alainen. Useimmissa Saksan osavaltioissa ja Sveitsin kantoneissa kansakouluja valvoivat keskusvirasto ja sen alaiset piiri- ja paikallistarkastajat sekä johtokunnat. Venäjällä kansakoulujen valvonnasta huolehtivat pääosassa valtakuntaa maalliset kouluviranomaiset.

¹³¹ Aurola 1969, s. 91, 97-98; Vesterinen, Leeni, Kansansivistys. Teos Viro ja virolaiset. Toim. Gunnar Sarva. Porvoo 1919, s. 62-63; Opettajain Lehti 29/1906, s. 275; VA, KHA, Ko, Kouluhallituksen virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 6, A. Salokanteleen matkakertomus vuodelta 1928.

4. KANSAKOULUHALLINNON JA VALVONTAJÄRJESTELMÄN KOKONAISUUS

4.1. Koulutoimen yllhallitus - kouluhallitus

Kansakoulujen keskushallitus jätettiin vuonna 1866 perustamatta. Kansakouluasetuksessa puhuttiin kansakoulutoimen yllhallituksesta ja määrättiin sille tehtäviä, mutta viraston kokoonpano jätettiin avoimeksi ja sen perustaminen siirrettiin myöhemmäksi. Väliaikaisesti ylimpänä kouluviranomaisena toimi senaatin kirkollistoimituskunta. Kansakoulujen ylitarkastaja, joka oli asetettu tehtäväänsä jo vuonna 1861, avusti tätä kansakoulua koskevissa asioissa.¹ Kirkollistoimituskunnalla oli hoidettavanaan koko kulttuurisektori, minkä vuoksi se ei voinut kovin yksityiskohdallisesti paneutua kansakoulukysymyksiin. Tämä lisäsi Uno Cygnaeuksen valtaa näiden asioiden hoidossa.

Hallitus antoi Cleven komitean esitykset, jotka sisälsivät mm. ehdotuksen kouluyllhallituksen perustamisesta, vuoden 1867 valtiopäiville. Senaatin esityksen mukaan kouluyllhallitukseen tulisi kuulumaan ylitirehtööri ja säästäväisyssyistä vain neljä jäsentä. Säädyt hyväksyivät senaatin esityksen. Kun senaatti puolsi vuonna 1867 uuden kirkkolakiehdotuksen hyväksymistä, esteet kouluhallinnon lopullisesta erottamisesta kirkosta olivat poistuneet. Uusi kirkkolaki ja asetus kouluyllhallituksesta pyrittiin antamaan samanaikaisesti.²

Poliittinen tilanne oli maassa kuitenkin muuttunut. Liberalismin kausi alkoi olla ohi ja yleisvenäläinen byrokratia voimistui. Kaikkialla Euroopassa valtaa saanut kansallisuusliike muodostui Venäjällä vanhoillisten slavofiilien vaikutuksesta kansallistaantumukseksi, joka ei katsonut suojein silmin voimakasta kansallista uudistuspolitiikkaa Suomessa.³

¹ Kallio, Niilo, Kouluhallituksen historiaa pääjohtajien toimintakausien valossa. Opettajain Lehti 48/1959, s. 4; Valtionarkiston yleisluettelo III 1971, s. 217.

² Hanho 1955, s. 164-166.

³ Somerkivi 1979, s. 20.

Muuttuneet valtiolliset olot saivat aikaan sen, että hallitsija ei hyväksynyt sellaisenaan senaatin⁴ kouluhallitusehdotusta. Ylioppilaiden vuoden 1869 alussa toimeenpanemat mielenosoitukset ja järjestyshäiriöt herättivät levottomuutta Venäjän valtaapitävissä. Yleistä huomiota herätti myös Porvoon lukiolaisten järjestämä karnevaalikulkue laskiaistiistaina samana vuonna. Kulkueen eräs jäsen esitti korkea-arvoista herraa liehittelemässä kaunista, ylpeää naista. Tämän katsottiin tarkoittaneen silloista kenraalikuvernööriä, kreivi Adlerbergia ja hänen suhdettaan erääseen seurapiirikaunottareen. Hallituspiireissä lukiolaisten pilailua pidettiin kenraalikuvernöörin häpäisemisenä. Valtaapitävät katsoivat tämän johtuneen siitä, että koululaitoksessa ei ollut kiinnitetty riittävästi huomiota nuorison siveelliseen kasvatukseen. Tämä tuli vaikuttamaan myös koulu-ylihallituksen järjestelyyn.⁵

Ohjaksia tiukennettiin yleisemminkin. Yliopiston varakansleriksi nimettiin kenraaliluutnantti, vapaaherra Casimir v. Kothen. Kirkollistoimituskunnan ansiotunut päällikkö H.V.V. Furuhjelm oli pakotettu eroamaan vuonna 1868 jouduttuaan kenraalikuvernööri Adlerbergin epäsuosioon.⁶

Senaatin koulu-ylihallitusesitys meni vuonna 1869 Suomen asiain komitean käsiteltäväksi. Kenraalikuvernööri Adlerberg valvoi itse komitean istunnoissa esityksen käsittelyä. Kenraalikuvernöörin vaatimuksesta esitys muuttuikin siitä, mitä senaatti oli ehdottanut. Suomen asiain komitean tekemän esityksen mukaan koulu-ylihallitukseen kuului sivutoiminen puheenjohtaja ja kuusi jäsentä, joista kaksi olisi sivutoimisia ja määrätty tehtävänsä epämääräiseksi ajaksi maan ylimmistä virkamiehistä, yksi olisi kansakoulujen ylitarkastaja ja kolme muuta oppikoulujen ylitarkastajia. Myös ylihallituksen tehtävissä korostettiin kenraalikuvernöörin vaatimuksesta kurinpidon valvontaa ja edellytettiin oppilaille annettavan "oikea käsitys alamaisen velvollisuudesta ja kunnioituksesta Esivaltaa kohtaan..." (ks. s. 82).⁷

Keisari hyväksyi Suomen asiain komitean esityksen, ja niin asetus koulutoimen ylihallituksesta annettiin 24.11.1869. Samana vuonna tuli voimaan uusi kirkkolaki, josta poistettiin määräys piispan ja tuomiokapitulin velvollisuudesta valvoa koululaitosta. Laissa sanottiin vain, että

⁴ Senaatin esityksen laati uusi kirkollistoimituskunnan päällikkö J.Ph. Palmén, joka pyrki ottamaan huomioon eri henkilöiden, mm. Cygnaeuksen toiveet ylihallituksen kokoonpanon ja tehtävien suhteen. VA, Gunnar Sarvan kokoelma, s. 41.

⁵ Hanho 1955, s. 166-167.

⁶ Hanho 1955, s. 167.

⁷ Somerkivi 1979, s. 21; Hanho 1955, s. 167-168.

piispan tuli valvoa kristinopin opetusta sekä seurakunnissa että kouluissa.⁸ Asetuksessa koulutoimen ylihallituksesta piispa ja tuomiokapituli oikeutettiin lisäksi lähettämään ylihallitukseen muistutuksia ja ehdotuksia koulujen uskonnonopetuksesta.⁹

Uusi keskusvirasto, koulutoimen ylihallitus, aloitti toimintansa asetuksen mukaan 1.7.1870. Tosi asiassa ylihallitus piti ensimmäisen istuntonsa jo 2. päivänä helmikuuta.¹⁰ Kansakoululaitos ei saanut omaa keskushallitusta, kuten kansakouluväki oli koko ajan suunnitellut ja toivonut ja vuoden 1866 asetuksessa oli luvattu. Koulutoimen ylihallituksen alaisuuteen kuuluivat sekä kansakoulut, seminaarit että oppikoulut. Poliittisista tarkoituseristä johtui, että esimiehelle ja kahdelle maan korkeista virkamiehistä valitulle hallintovirkamiehelle ei säädetty minkäänlaisia pätevyyskriteerejä. Kansakoulujen ylitarkastajan pätevyysvaatimukset olivat kansakouluasetuksessa mainitut eli "hän läpikäytyjen oppinäytteiden tahi ulosannettujen kirjateosten kautta on osoittanut korkeampaa tieteellistä sivistystä ja maan oppilaitoksissa hankkinut itsellensä tarpeellisen kokemuksen yleisesti koulun ja opetuksen sekä erittäisin kansakoulun suhteen, sekä esiintuonut asianomaiselta professorilta Aleksanterin yliopistossa annetun todistuksen siitä, että hän tarpeellisella taidolla saattaa puheessa ja kirjoituksessa käyttää suomen kieltä".¹¹ Kouluylihallituksen jäsenet nimitti keisarisuuriruhtinas Suomen kenraalikuvernöörin esityksestä. Kansakoulujen ylitarkastajan osalta tuli tässä suhteessa muutos kansakouluasetuksen määräyksiin, jossa ylitarkastajan valinta oli annettu keisarille ylihallituksen ehdotuksen perusteella. Ylihallitus tuli toimimaan senaatin kirkollistoimituskunnan alaisuudessa.¹²

⁸ As.kok. 30/1869, § 356, s. 95.

⁹ As.kok. 29/1869, § 14, s. 5.

¹⁰ As.kok. 29/1869, § 20, s. 7; Tidskrift utg... 1/1870, s. 67; Nurmi 1988, s. 159.

¹¹ As.kok. 12/1866, § 7, s. 5; As.kok. 29/1869, § 3, s. 2.

¹² As.kok. 29/1869, § 1-2, s. 1-2; Asiakirjat valtiopäiviltä vuonna 1872, yleisen valitusvaliokunnan mietintö n:o 17, IV, s. 281-282; Härkönen, Mirja, Kouluylihallituksen ensimmäisen päällikön Casimir von Kothenin koulupolitiikka. Helsinki 1982, s. 6; Somerkivi 1979, s. 29; As.kok. 12/1866, § 6, s. 4.

Kouluylihallituksen kokoonpano¹³ ja jäsenten nimittämismenettely poikkesivat siitä, mitä senaatti, valtiopäivät ja vuoden 1865 koulukomitea olivat esittäneet. Hallitusmuodon mukaan avoimet virat oli ollut tapana täyttää kollegisissa virastoissa saman virkakunnan tekemän ehdollepanon perusteella. Näin meneteltiin monissa kollegisissa virastoissa, mutta ei koulutoimen ylihallituksessa. Käytäntö muuttui vasta vuonna 1874, jolloin keisari alkoi nimittää ylihallituksen ylitarkastajat senaatin tekemän ehdollepanon perusteella. Samalla sivutoimiset esimiehen ja toisen korkeista virkamiehistä valitun hallintovirkamiehen toimet muutettiin päätoimisiksi ylitirehtöörin ja ylitirehtöörin apulaisen viroiksi. Keisari nimitti edelleen näiden virkojen haltijat ilman hakemusta kuten sivutoimisen "neuvottelevan virkamiehen", jolla nimellä toista entistä virkamiesjäsentä alettiin kutsua.¹⁴

Suurinta mielipahaa ja pelkoa herätti vapaaherra Casimir von Kothenin nimittäminen ylihallituksen ensimmäiseksi esimieheksi. Tämä yliopiston varakansleri tunnettiin omavaltaiseksi ja Suomen laeista ja tšekäläisistä ajatustavoista piittaamattomaksi henkilöksi. Snellman, joka oli jo vuonna 1860 pelännyt, että keskushallituksen johtoon voitaisiin nimittää "milloin diplomaatti, milloin kenraali... (v. Kothen oli kenraaliluutnantti) saattoikin todeta vuoden 1872 valtiopäivillä keskusteltaessa kouluasioista:

"Nyt on saatu kouluhallitus. Olkoon kaukana minusta olettaa kellään kouluhallituksen jäsenellä olevan muita kuin hyviä ja isänmaallisia aikeita. Mutta kun sanotaan, että tämän kouluhallituksen asettamisen ei olisi pitänyt herättää levottomuutta maassa, silloin puhutaan minun mielestäni väärin. Laitos sellainen kuin tämä, kokoonpanoltaan sellainen, jommoista meidän

¹³ Koulutoimen ylihallituksen ensimmäiseksi puheenjohtajaksi nimettiin vapaaherra Casimir v. Kothen sekä jäseniksi siviilitoimituskunnan päällikkö S.H. Antell, kirkollistoimituskunnan päällikkö J.Ph. Palmen, kansakoulujen ylitarkastaja Uno Cygnaeus ja oppikoulujen ylitarkastajiksi professori J.G. Frosterus, normaalikoulun rehtori J.E. Bergroth ja dosentti Carl Synnerberg. Erikoista oli, että kirkollistoimituskunnan päällikkö J.Ph. Palmen oli samalla toimituskunnan alaisen keskusviraston jäsen. Rauhala 1921, s. 158; Hanho 1955, s. 169; Palmen ja Antell olivatkin jäävejä käsiteltäessä kouluasioita senaatissa. Heikkilä, Markku, Kielitaitelusta sortovuosiin 1869-1917. Opetusministeriön historia III. Helsinki 1985, s. 28.

¹⁴ As.kok. 29/1874, s. 1-2; Somerkivi 1979, s. 29; Hanho 1955, s. 169-178; Rauhala 1921, s. 229-230; *Ecklesiastik expeditionens i Kejsersliga Senaten för Finland berättelse 1870-1887*, s. 90-91.

maassa ei vielä ole nähty, sellainen hallitus, ei voi olla muuta kuin levottomuutta herättävä."¹⁵

v. Kothen oli ylihallituksen päällikkönä vuoteen 1873, jolloin hänen oli erottava kaikista viroistaan Suomessa jouduttuaan entisen tukijansa, kenraalikuvernööri Adlerbergin epäsuosioon.¹⁶

Koulutoimen ylihallituksen tärkeimpänä tehtävänä oli johtaa ja valvoa maan koulutointa. Sen tuli ratkaista tai esittää keisarin päätettäväksi koulutointa koskevat asiat sekä tehdä kansanopetusta koskevia parannusehdotuksia keisarille. Kansakoulut, oppikoulut ja seminaarit ylihallituksen jäsenten tuli tarkastaa mahdollisuuksien ja tarpeiden mukaan. Harrasteaineiden eli piirustuksen, musiikin ja voimistelun sekä kansakoulunopettajaseminaareissa vielä lastenhoidon ja teknisten käsitöiden tarkastamisessa ylihallituksella oli mahdollisuus käyttää apunaan asiantuntijoita. Tämä säädös tuli asetukseen Uno Cygnaeuksen esityksestä. Nämä ylihallituksen päätehtävät säilyivät muuttumattomina vuoteen 1921 asti.¹⁷

Vuoden 1869 asetuksen mukaan ylihallituksen velvollisuutena oli:
 "1:ksi huolta pitää kaikista sen hoitoon asetetuista oppilaitoksista ja sitä varten katsoa että opetusta annetaan tarkasti noudattamalla voimassa olevia määräyksiä: kiinteästi katsoa kurinpidon perään näissä oppilaitoksissa ja tarkasti valvoa että oppilaisille annetaan oikea käsitys alamaisen velvollisuudesta ja kunnioituksesta Esivaltaa kohtaan ynnä säädyllisyydestä ja yleisestä järjestyksestä: sekä joka kolmas vuosi Hänen Keisarilliselle Majesteetillensa antaa lavea kertomus oppilaitosten työtoimesta, kuin myös, milloin se tarpeelliseksi nähdään, ehdotuksia semmoisiin toimenpiteisiin, jotka katsotaan tarpeellisiksi edistämään opetuksen tasaista menoa ja soveliaampata vaarinpitoa kuria koskevasta järjestyksestä;

2:ksi käsitellä ja edeltävalmistaa kaikki ne koulutointa koskevat jutut ja asiat, jotka ovat lähetettävät Hänen Keisarillisen Majesteettinsa Armosta päätettäväksi;

3:ksi edellämainittuihin yleisiin oppilaitoksiin määrättyssä järjestyksessä asettaa opettajia ja opettajattaria sekä tarkasti katsoa että he velvollisuutensa täyttävät;

4:ksi yksityisten oppilaitosten suhteen käyttää sitä silmälläpitoa, joka Asetuksen mukaan 7 päivältä huhtikuuta 1856 on maan Tuomiokapituleille kuulunut;

¹⁵ Lehmusto 1926, s. 192.

¹⁶ Hanho 1955, s. 176-178.

¹⁷ As.kok. 29/1869, § 10, s. 3-4; As.kok. 40/1898, § 12, s. 5-6; As.kok. 98/1918, § 2, s. 1-2.

5:ksi muutoin ylösottaa, päättää ja täytäntöön saattaa kaikki semmoiset koulutointa koskevat jutut ja asiat, joita tähän asti voimassa olleiden asetusten mukaan on Tuomiokapituleissa käsitelty;

6:ksi asianomaisella Yli-inspektorilla, niin useasti kuin tapahtua taitaa ja asianhaarat sitä vaativat, tarkastuttaa Ylihallituksen peräänkatsannossa olevia oppilaitoksia; ja käytettäköön tässä, milloin niin tarpeelliseksi katsotaan opetuksen tarkastamista varten kuvaannossa, soitannossa, laulannossa ja voimistelussa sekä, mitä kansakoulunopettaja-seminaariin tulee, ruumiillisessa lastenhoidossa ja keinollisissa käsitöissä, asian ymmärtävien henkien apua, jotka siitä saavat yleisistä varoista kyydin ja päivätrahtamentin;

7:ksi vuotuisesti valmistaa ja painoon toimittaa tarkka tilastollinen silmäys erinäisten oppilaitosten tilasta ja toimesta; sekä

8:ksi noudattaa mitä Asetuksen mukaan kansakoulutoimesta toukokuun 11 päivältä 1866 Ylihallitukselle eriksensä kuuluu.¹⁸

Tärkein kansakouluasioiden hoitaja ylihallituksessa oli kansakoulujen ylitarkastaja. Hän valmisteli ja esitteli asiat ylihallituksen yhteisistunnolle, jossa ne ratkaistiin. Koska ylihallituksen päälliköt eivätkä sen jäsenet tunteneet suurta kiinnostusta kansakouluasioihin, ylitarkastaja Uno Cygnaeus saattoi hoitaa nämä asiat varsin itsenäisesti. Lisäksi ylihallituksen muut jäsenet luottivat Cygnaeuksen harkintaan. Ylihallituksen kollegio yleensä vain siunasi Cygnaeuksen ehdotukset. Vastaavasti Cygnaeus tuki oppikoulujen ylitarkastajia oppikouluasioissa, joita kohtaan ylihallituksessa tunnettiin suurempaa kiinnostusta kuin kansakouluasioihin. Lähes samanlaisena tilanne jatkui myös Cygnaeuksen seuraajien aikana.¹⁹ Ylihallituksen muu kansakoulujen tarkastushenkilöstö käsitellään kappaleessa 5.2.1.

Kansa- ja oppikouluasiat käsiteltiin ylihallituksessa samassa yhteisistunnossa vuoteen 1885 asti. Silloin asiat erotettiin eri istuntoihin, vaikkakin kaikkien jäsenten tuli olla läsnä kaikissa istunnoissa. Tästä lähtien puhutaan kansakouluosastosta, vaikka osastojako vahvistettiin virallisesti vasta vuonna 1898. Silloin annettiin uusi ohjesääntö ylihallitusta varten. Ylihallituksen yhteisistuntoon ottivat osaa ylitirehtööri, ylitirehtöörin apulainen ja kaikki ylitarkastajat. Muut ylihallituksen jäsenet ottivat osaa asioiden käsittelyyn, jos asiat koskivat heidän toimipiiriään. Ne asiat, jotka eivät menneet yhteisistuntoon, käsiteltiin kansakouluosastolla.

¹⁸ As.kok. 29/1869, § 10, s. 3-4.

¹⁹ Somerkivi 1979, s. 28; VA, Gunnar Sarvan kokoelma, s. 63; Nurmi 1988, s. 168.

Sen työskentelyyn otti osaa vain kansakouluhenkilöstö ja ylitirehtööri, jos halusi. Osastojako järkeisti keskusviraston työskentelyä.²⁰

Suomen itsenäistyminen muutti hallintokoneistomme rakennetta. Ylimmiksi hallintoviranomaisiksi tulivat presidentti ja valtioneuvosto. Kirkollistoimituskunnan tilalle tuli jo vuonna 1917 kirkollis- ja opetustoimituskunta ja vuonna 1918 kirkollis- ja opetusministeriö.²¹ Koulutoimen ylihallituksen nimi muutettiin vuonna 1918 kouluhallitukseksi ja annettiin aseus sen uudelleen järjestämisestä. Ylijohtajan johtama kouluhallitus jaettiin kolmeen osastoon, joista yksi oli kansanopetusosasto (muut oppikoulu- ja lastensuojeluosasto sekä vuodesta 1920 lähtien ruotsinkielinen osasto). Ylijohtajan nimitti senaatti (vuodesta 1919 presidentti) hakemuksetta. Samoin senaatti/presidentti nimitti kouluhallituksen muut jäsenet viraston ehdollepanon jälkeen (osastopäällikön toimeen vain lausunto).²²

Ylihallituksella oli keskeinen rooli kansakoulu- ja muiden kouluasioiden hoidossa. Kouluhallinto oli hyvin keskitetty, vaikka esimerkiksi kansakoulut toimivat kunnallisina laitoksina ja niillä oli omat hallintoelimensä, johtokunnat. Kunnallinen itsehallinto oli kuitenkin käytännössä alistettu keskitetylle kouluhallinnolle. *Alfred Salmela* mainitsee käsitellessään kansakouluhallinnon kehitystä autonomian aikana vuonna 1936, että senaatin ja kenraalikuvernöörin poliittinen asennoituminen korosti vielä ylihallituksen itsenäistä roolia. Kun senaatti ja kenraalikuvernööri puuttuivat koulujen lupapäivien järjestelyyn, koulujen havaintovälineiden tarkoituksenmukaisuuden arviointiin ja kun nämä vaativat Venäjän maantiedon, historian ja kielen opetuksen lisäämistä kouluissa, ylihallitus joutui usein huomauttamaan senaatille, että se puuttui ylihallituksen toimivaltaan kuuluviin asioihin. Tämä oikeuksien puolustus ja taistelu sortotoimenpiteitä vastaan vahvisti ylihallituksen asemaa suhteessa senaattiin ja kirkollistoimituskuntaan. Esimerkiksi viraston päällikkö Y.K. Yrjö-Koskinen oli mestari puolustamaan keskusviraston oikeuksia venä-

²⁰ Somerkivi 1979, s. 29; As.kok. 40/1898.

²¹ Tiihonen, Seppo - Tiihonen, Paula, Suomen hallintohistoria. Helsinki 1983, s. 164, 329.

²² As.kok. 98/1918, § 3, 10, 23, s. 2-8; Somerkivi 1979, s. 60-61.

läistämistoimenpiteitä vastaan. *Salmela* nimittää kouluhallinnon kehitystä "omituiseksi ja omintakeiseksi".²³

4.2. Kansakouluntarkastajat

Toisena portaana kansakoulujen johto- ja valvontatyössä olivat kansakouluntarkastajat.²⁴ He olivat välijohtajia ja lähivalvojia, jotka toimivat koulutoimen ylihallituksen alaisuudessa. Kansakouluntarkastajien tärkeimmäksi tehtäväksi määrättiin kansakoulujen "tarkempi silmälläpito". He olivat lähinnä kansakoulujen valvojia, mutta heillä oli myös hallinnollisia tehtäviä. He ratkaisivat itsenäisesti eräitä asioita ja alistivat loput ylihallituksen tai kaupungeissa myös koulujohtokunnan/valtuuston päätettäväksi. Päätehtävänä kansakouluntarkastajilla oli kuitenkin koulujen tarkastaminen. He kiersivät alueensa kouluilla ja pitivät huolen siitä, että nämä toimivat lakien ja muiden säädösten mukaan sekä "asiallisella ja järkevällä" tavalla. Valvonta oli siis sekä laillisuus- että tarkoituksenmukaisuuskontrollia. Lisäksi tarkastajien tuli opastaa opettajia ja johtokuntia ja edistää näin kansakoululaitoksen menestystä.

Kansakouluntarkastajat olivat yksittäisviranomaisia, joilla ei ollut avustavaa henkilökuntaa. He toimivat tietyissä piireissä ylihallituksen etäiskontrollin alaisina. Lisäksi tarkastajat olivat erityishallintoviranomaisia, joille laeissa, asetuksissa ja muissa säädöksissä oli annettu tiettyjä kansakouluhallintoon liittyneitä tehtäviä.²⁵

Kansakouluntarkastajien virkakunta säädettiin vuoden 1866 asetuksessa kahtalaiseksi. Valtion palkkaamat kansakouluntarkastajat valvoivat maaseudun kansakouluja; toisaalla olivat kaupunkien kansakouluntarkastajat, jotka olivat itsenäisiä kunnallisia viranomaisia. Heidän virka-aseman-

²³ Salmela, Alfred, Kansakouluhallinnon kehityksestä viime vuosikymmeninä. Suomen kasvatusopillisen yhdistyksen aikakauskirja LXXIII 1936, s. 230.

²⁴ Oppikouluilla vastaavia välijohtajia ja lähivalvojia ei ollut vuodesta 1870 lähtien, vaan niiden toimintaa valvoivat ylihallituksen ylitarkastajat paikallisten kouluneuvostojen avulla. As.kok. 29/1869, § 1-2, 15, s. 1-2, 5.

²⁵ Tuomola, Uuno, Kansakouluntarkastajaan kohdistuvista rooli-odotuksista. Pieksämäki 1969, s. 22.

sa, tehtävänsä ja käytännön toimintansa olivat niin erilaiset, että he olivat todellisuudessa eri tyyppisiä viranhaltijoita, vaikka virkanimike olikin sama.

Kansakouluasetuksessa jätettiin kaupungeille suuri vapaus järjestää oma tarkastustoimintansa. Ne saivat valita oman kansakouluntarkastajan, jonka vaalia ei tarvinnut edes alistaa ylihallituksen vahvistettavaksi. Eräät kaupungit menettelivätkin omavaltaisesti eivätkä valinneet tarkastajaa lainkaan. Kouluja valvoi johtokunta tai joku sen jäsen. Tämä periaatteessa kansakouluasetuksen vastainen menettely jatkui eräissä kaupungeissa muutamia vuosia, ennen kuin ylihallitus lopetti sen. Tähän ylihallituksella oli mahdollisuus, koska se vahvisti kaupunkien kansakoulujen ohjesäännöt, joissa määrättiin tarkastajan valinnasta, virka-asemasta ja palkkauksesta sekä täsmennettiin tarkastajan tehtäviä siitä mitä sisältyi kansakouluasetukseen.²⁶

Kaupunkien kansakouluntarkastajat olivat tyyppillisiä kunnallisia virkamiehiä. Heidän suhteensa valtion viranomaisiin olivat etäiset ja itsenäiset. Tämä näkyi siinä, että kaupunkien tarkastajat olivat hyvin löyhästi ja osin epämääräisesti ylihallituksen johtovallan alaisia. Heidän ei tarvinnut esimerkiksi laatia kertomusta toiminnastaan ylihallitukselle. Alistussuhde oli olemassa, mutta se ei ollut aivan selvä eikä käytännössä vaikuttanut kovin paljoa kaupunkitarkastajien työhön.²⁷

Kaupunkien kansakouluntarkastajat valittiin ennen kunnallislain uudistusta (1875) yleisessä kunnallis- tai kirkonkokouksessa, raastuvankokouksessa jne. Menettely oli kirjava. Vuoden 1875 kunnallislain jälkeen se yhtenäistyi. Tarkastajien valinta siirtyi kaupungin valtuusmiehille, sittemmin valtuustolle.²⁸ Useimmat kaupunkien kansakouluntarkastajat olivat vuosina 1866 - 1921 sivutoimisia. Päätoiminen tarkastaja oli ennen vuotta 1921 vain Helsingissä (1871), Porissa (1873), Turussa (1878), Viipurissa (1881), Tampereella (1890), Kuopiossa (1894), Vaasassa (1898) ja Oulussa (1913). Helsingissä tarkastajia oli vuoden 1908 jälkeen jo kolme.

²⁶ As.kok. 12/1866, § 11-12, s. 6-7; VA, KHA, Jakamaton kouluhallitus (Jkha), Kansakoulujen ohjesäännöt 1879-1880 Eo 1.

²⁷ Salmela, Alfred, Kansakoulun hallintoa. Porvoo 1933, s. 211-212; Valtionarkiston luettelo ks. kohta Kansakoulutarkastajien tarkastuskertomukset Em.

²⁸ VA, KHA, Jkha, Kansakoulujen ohjesäännöt 1879-1880 Eo 1.

Pienemmissä kaupungeissa, joita oli vuonna 1870 25, 1890 28 ja 1910 30, ei katsottu tarvittavan päätoimista tarkastajaa, vaan niissä kansakoulujen valvonta annettiin oppikoulun tai seminaarin lehtorille, papille, kaupungissa asuvalle valtion kansakouluntarkastajalle tai vaikkapa kunnanlääkärille.²⁹ Hän tarkasti oman työnsä ohella kaupungin muutamia kansakouluja.

Tarkastajien virka-asema vaihteli kaupungeissa huomattavasti. Suurimmissa kaupungeissa tarkastaja oli esimiesasemassa koulujohtokuntaan, jollaisia kaupungeissa oli tavallisesti vain yksi, ja koulun johtajiin nähden. Hänen virka-asemansa lähenee maaseudun kansakouluntarkastajien asemaa. Sama oli tilanne aivan pienissä kaupungeissa. Toisin oli sen sijaan keskikokoisissa kaupungeissa. Niissä katsottiin tarvittavan erityinen kansakoulujen yhteinen johtaja. Kun hänellä ja kansakouluntarkastajalla ei ollut johtokuntien mukaan riittävästi yksinään tehtävää, nämä toimet päätettiin yhdistää. Valittiin kansakouluntarkastaja, jolle langetettiin myös koulujen johtajan hallinnolliset tehtävät.³⁰ Menettely hämärsi tarkastajan virka-asemaa. *Alfred Salmela* kirjoittaa asiasta näin:

"Itse asiassa yhtä selvästi kuin kansakouluntarkastaja oli johtokunnan yläpuolella, yhtä ilmeisesti kaupungin kansakoulujen yhteinen johtaja oli johtokunnan alapuolella, vieläpä johtokunnan käskyläinenkin. On selvää, että näiden toimien yhdistämisessä yhdelle henkilölle syntyi huomattavia vaikeuksia ja epäjohtamukaisuuksia."³¹

Alfred Salmela jakaa kaupunkiemme tarkastajat kolmeen ryhmään 1900-luvun alussa. Hänen jakotapansa ja -perusteensa ovat seuraavat:

"1. Osa tarkastajista on likipitään samassa asemassa kuin maaseudun piiritarkastajat. He ovat johtokunnan esimiehiä, vahvistavat johtokunnan päätökset, milloin ne heidän vahvistettavakseen on alistettava, antavat johtokunnille ohjeita, määräyksiä,

²⁹ Karttunen, M.O., Kansakouluntarkastajat ja heidän seuraajansa. Suomen koulutoimen piirihallinnon tarkastajamatrikkeli 1861-1980. Turku 1983, s. 10; Suomen valtiokalenteri vuodelle 1871, s. 365, 1891, s. 118-139, 1911, s. 130-165.

³⁰ Salmela, Kansakoulun hallintoa... 1933, s. 212-213; Salmela, Alfred, Kaupungin kansakouluntarkastajan tehtävät uuden järjestysmuotoasetuksen mukaan. Ensimmäinen kaupunkikansakoulujen tarkastajain kokous 1932, s. 15-16.

³¹ Salmela, Kansakoulun hallintoa... 1933, s. 213.

nuhteita ja muistutuksia, edustavat valtiovaltaa ja kouluhallitusta ja toimivat sen valtuuksin, vieläpä alistumatta kaupunginhallituksen taikka kaupunginvaltuuston alaisuuteen.

2. Osa tarkastajia on nimellisesti piiritarkastajan asemassa niissä asioissa, joissa heidän lain tai asetuksen mukaan on valvottava johtokunnan päätöksiä ja toimintaa, mutta tosiasiassa ja suurimmaksi osaksi he ovat johtokunnan alaisia kaupungin kaikkien kansakoulujen yhteisiä johtajia. He valmistelevat asiat johtokunnan kokouksiin, mikäli johtokunta heitä siihen kehoittaa, ovat johtokuntien kansakoululainsäädännön käsikirjana ja pedagogisena ohjaajana, joka aina on valmis palvelukseen, silloin kuin häneltä pyydetään tai vaaditaan tietoa tai ohjetta. Tähän ryhmään kuuluvat tarkastajat voivat joskus myös sulattaa johtokunnankin tehtävät omaan toimeensa. Silloin johtokunnasta tulee enemmän tai vähemmän pelkkä muodollisuus, joka toimii, ei itsenäisenä, vaan tarkastajan mielipiteitten ja vaatimusten tulkkina.

3. Kolmas tarkastajien luokka käsittää tehtävänsä vain lain ja asetusten muodollisuuksien täyttämiseksi. He kuuntelevat joskus opettajien opetusta, mutta eivät sano siitä hyvää enempää kuin pahaakaan, myöntävät opettajille ikälisiä, vahvistavat vaaleja ja allekirjoittavat valtakirjoja suunnilleen sellaisina, kuin ne heille esitetään.³²

Tarkastajien virkakunta oli kirjava sekä koostumukseltaan että asemaltaan. Myös heidän toimintansa oli varsin epäyhtenäistä. Tilanteeseen ei oltu tyytyväisiä varsinkaan pienissä ja keskisuurissa kaupungeissa. Asiaan kiinnitettiin huomiota, mutta sitä ei saatu korjatuksi ennen vuotta 1921.³³

Luonteeltaan kaupunkitarkastajan työ oli toisenlaista kuin maaseudun virkaveljen. Kaupunkitarkastajalla oli valvottavana vain muutama koulu suppealla alueella. Hän saattoi paneutua aivan eri tavalla niiden valvontaan kuin laajan piirin tarkastaja, joskin sivutoimisuus rajoitti monessa kaupungissa tarkastajan työskentelymahdollisuuksia. Tarkastajien hallinnollisen aseman ja osin tehtävien erilaisuus loitonsi heitä lisää toisistaan. Maalaiskansakouluntarkastajia käsitellään luvusta 6 lähtien.

³² Salmela, Kansakoulun hallintoa... 1933, s. 214.

³³ Nim. Yksi joukosta, Kaupunkilaiskansakoulujen tarkastajat. Opettajain Lehti 5/1909, s. 49; Nim. Tuomas, Kansakoulujen tarkastus pikkukaupungeissa. Opettajain Lehti 35/1910, s. 375-376; Nim. V.J., Kansakoulujen tarkastus pikkukaupungeissa. Opettajain Lehti 36/1910, s. 390-391; A.J. Tarjanteen avauspuhe ensimmäisessä kaupunkien kansakouluntarkastajien kokouksessa 1932. Opettajain Lehti 17/1932, s. 264-265.

4.3. Johtokunnat

Alimpana portaana kansakoulujen hallinnossa olivat johtokunnat. Maaseudulla ne valittiin tavallisesti erikseen jokaiselle koululle, vaikka kansakouluasetuksessa jätettiin mahdollisuus valita johtokunta myös yhteisesti kaikille kunnan kouluille. Johtokuntaan kuului neljästä kuuteen "hyvin uskottua ja kansanopetusta harrastavaa miestä" sekä opettaja itseoikeutettuna jäsenenä. Johtokunnan tärkeimpänä tehtävänä oli kansakoulun asioiden hoito. Se perusti koulun, valitsi opettajat, huolehti opetusvälineiden ja koulurakennusten kunnosta, hoiti koulun rahavaroja, hyväksyi opettajan laatiman opetussuunnitelman, lähetti opettajan tekemän koulun vuosikertomuksen tarkastajalle, antoi opettajalle virkavahvistuskirjan sekä todistuksen määrävuosipalveluksesta ja myönsi opettajalle alle 14 vuorokauden virkavapaudet.³⁴ Kaupungeissa tehtävät saattoivat olla vielä tätä hieman laajemmat, sillä niissä johtokuntien asema oli keskeisempi kuin maaseudulla.

Kansakoulun asioidenhoidon lisäksi johtokunnille säilytettiin vuoden 1866 asetuksessa myös valvontavastuuta. Niiden tuli huolehtia, että lapset kävivät koulussa säännöllisesti ja opettajat hoitivat tehtävänsä moitteetta. Johtokunnan jäsenten tuli vierailta kouluissa kontrolloidakseen sen toimintaa. Kuinka usein, se jätettiin asetuksessa sanomatta.³⁵ Vaikka johtokuntien valvontaroolia ei määritelty kansakouluasetuksessa täsmällisesti, se oli tarkoitettu kansakouluntarkastajien työtä tukevaksi lähikontrolliksi.

Johtokuntien käytännön työ painottui koulujen juoksevien asioiden hoitoon ja huolenpitoon niiden toimintaedellytyksistä. Painotus oli luonnollinen, sillä lähinnä sitä varten johtokunnat oli asetettu. Opettajat, kansakouluntarkastajat ja ylihallitus eivät olleet kuitenkaan tyytyväisiä johtokuntien toimintaan. He katsoivat johtokuntien laiminlyövänsä tehtäviään tai hoitavan niitä heikosti. Kansakoulujen opetusvälineet tai rakennukset olivat usein rempallaan, opettajalle kuuluva kaivo poraamatta,

³⁴ As.kok. 12/1866, § 14-16, s. 7-9; Halila I 1949, s. 368; Maukonen, Pauli, Kansakoulunjohtokunnan asema ja tehtävät Suomen kansakoululaitoksessa sekä näiden tehtävien käytännöllinen toteuttaminen erään maalaiskansakoulun johtokunnan toiminnan valossa. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä 1961, s. 5.

³⁵ As.kok. 12/1866, § 16, s. 8-9.

vuosikertomukset myöhässä jne. Tämä tehtävien verkkainen hoitaminen aiheutti jatkuvaa valitusta 1800-luvun lopulla.³⁶

Kansakouluväki oli asettanut johtokuntiin suuria toiveita, sillä niiden työ koettiin tärkeäksi kansakoululaitoksen menestymiselle. Näissä toiveissa kuitenkin petyttiin. Johtokuntien jäsenet eivät jaksaneet eikä heillä ollut aina kykyä paneutua koulujen asioihin niin kuin oli odotettu ja toivottu. Kaikilla ei ollut haluakaan. Monet johtokuntien jäsenet pitivät itseään liian arvovaltaisina henkilöinä jaksakseen paneutua koulun asioihin. Lisäksi eräät opettajat valittivat joidenkin johtokuntien jäsenten suhtautuvan penseästi kouluunsa. Johtokuntien oli tosin joskus toimittava hiukan hankalassa tilanteessa, sillä opettajat ja tarkastajat odottivat niiltä ripeää kansakoulun kehittämistä; kunnan edustajat puolestaan koulusta aiheutuneiden menojen kurissa pitämistä. Johtokuntien jäsenet eivät aina itsekkään tienneet, kumpaa roolia heidän olisi tullut edustaa, mikä aiheutti ponnettomuutta työskentelyyn. Edellä sanottu ei koske kaikkia tutkimusajanjakson maalaisjohtokuntia, vaikkakin oli useimmille leimallista. Joillakin kouluilla johtokunnat olivat opettajien vahvoja tukijoita.³⁷

Kansakoulujen tarkastamiseen johtokunnat eivät käytännössä osallistuneet. Ne ymmärsivät työnsä lähinnä koulujen ylläpitämiseksi, ei sellaiseksi kaksitahoiseksi toiminnaksi, jossa tuli sekä ylläpitää koulua että valvoa sitä. Kansakouluasetuksen ajatus oli liian epärealistinen toteutuakseen. Johtokunnan puheenjohtajana toiminut seurakunnan pappi saattoi joskus alkuaikoina pistäytyä koululla, mutta hänenkin vierailunsa harvenivat, kun koulut pääsivät hyvään toiminnan alkuun. Muita jäseniä ei kouluissa juuri näkynyt, kuten opettajat asian ilmaisivat. Tämä oli vahinko, sillä moni johtokunnan jäsen ja sitä myötä paikkakuntalainen olisi suhtautunut kouluun paljon myönteisemmin, jos johtokuntien jäsenet

³⁶ Kansakoulu 1/1877, s. 4, 8/1877, s. 58, 9/1877, s. 66, 13/1878, s. 101; Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset IV 1899, s. 15, VI 1908, s. 144, IX 1920, s. 268; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1920 En 1-8; Neljästoista yleinen Suomen kansakoulukokous 1908. Helsinki 1909, s. 155-163; Nim. A.J. (Järvinen), Kansakoulun johtokunta ja opettaja. Kansakoulun Lehti 14/1893, s. 120; Isosaari 1973, s. 64; Keskustelut kolmannessa julkisessa Suomen kansakoulukokouksessa 1875. Jyväskylä 1875, s. 41.

³⁷ Kansakoulu 1/1877, s. 4, 8/1877, s. 58, 9/1877, s. 66, 13/1878, s. 101; Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset IV 1899, s. 15, VI 1908, s. 144, IX 1920, s. 268; Neljästoista yleinen Suomen kansakoulukokous 1908, s. 155-163.

olisivat tutustuneet koulujen toimintaan. Monet harhakuvitelmat olisivat sitä myötä poistuneet.³⁸ Johtokuntien vähäinen osallistuminen koulujen tarkastamiseen heikensi tarkastustyön kokonaisvaikutusta.

Kansakouluväki otti johtokuntien heikohkon tehtävien hoidon vakavasti. Se mietti 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa keinoja asiantilan korjaamiseksi. Näitä ei kuitenkaan löydetty, sillä johtokuntien itsenäiseen asemaan paikallisen tason edustajina ei haluttu kajota eikä alistaa niitä esimerkiksi kansakouluntarkastajien suoraan käskyvaltaan.³⁹ Tilanne jäi ennalleen. Kansakouluväki sopeutui johtokuntien itselleen valitsemaan rooliin eikä pyrkinyt sitä enää väkisin muuttamaan. Kun kansakoulut olivat lisäksi vakiinnuttaneet toimintansa ja asiat etenivät omalla painollaan, kysymys menetti ajankohtaisuutensa.

³⁸ Fränti, S., Maalaiskansakoulujen johtokunnat. Hämeenlinna 1909, s. 17; Kansakoulu 24/1876, s. 194, 1/1877, s. 4, 4/1877, s. 25-27, 8/1877, s. 58; VA, KHA, Jkha, Kansakouluntark. saapuneet kirjeet 1874-1880 Ed 1; Asiakirjat vp:ltä 1882, valtiovaliokunnan mietintö n:o 10, III, s. 5; Opettajain Lehti 16/1918, s. 194; Sanomia Turusta 43/23.10.1874. Helsingin yliopiston kirjasto (HYK) MF 7867; Viipurin Sanomat 38/14.2.1889 HYK MF 2833, Sananen kansakoulujen johtokunnille maalla; Neljästoista yleinen Suomen kansakoulukokous 1908, s. 163; Halila II 1949, s. 394; Maukonen 1961, s. 36.

³⁹ Kansakoulu 1/1877, s. 4, 8/1877, s. 58, 9/1877, s. 66, 13/1878, s. 101; Neljästoista yleinen Suomen kansakoulukokous 1908, s. 155-176.

5. KOULUTOIMEN YLIHALLITUKSEN TARKASTUSTYÖ

5.1. Uno Cygnaeus Suomen ensimmäisenä kansakoulujen tarkastajana

5.1.1. Tarkastusten määrä

Uno Cygnaeus aloitti kansakoulujen tarkastamisen Suomessa. Hän toimi kansakoulujen ylitarkastajana vuodet 1861 - 1888. Koko maan ainoana kansakoulujen tarkastajana hän toimi vuodet 1861 - 1871/74. Cygnaeus antoi muodon ja sisällön kansakoulujen tarkastamiselle. Lisäksi hän oli esikuva myöhemmille tarkastajille.

Ylitarkastaja Cygnaeuksen ensimmäiset vuodet kuuluivat kansakoululaitoksen suunnittelussa. Kun vuoden 1866 kansakouluasetus oli annettu, Cygnaeus paneutui kansakoulujen perustamiseen¹ sekä muiden kouluasioiden hoitoon. Lisäksi hän toimi vuodet 1863 - 1869 Jyväskylän seminaarin johtajana.² Nämä moninaiset tehtävät eivät estäneet Cygnaeusta myöskään tarkastamasta kouluja. 25.2.1863 hän tarkasti Sippolan kansakoulun

¹ Kun kansakouluasetus annettiin, Suomessa oli 20 sellaista oppilaitosta, joita opetus suunnitelmien ja opetustapojen puolesta voi pitää kansakouluina. Nämä koulut tulivat saamaan valtionapua kansakoulusta annettujen sääntöjen perusteella.

Kansakoulujen perustaminen 1860-luvun lopulla oli vilkasta. Uusia kouluja syntyi vuosittain noin 20. Lukuvuonna 1870-1871 Suomessa oli 108 maalaiskansakoulua 70 kunnassa. 1870-luvulla koulujen perustaminen hieman laantui. Syynä olivat taloudelliset esteet ja vastustuksen lisääntyminen kansakoulua kohtaan. Maalaisväestö piti kansakoulun käymistä turhana: kiertokoulussa saatu opetus oli aivan riittävä maanviljelijän ammattiin. Muutoinkin kansakoulua epäiltiin. Sen pelättiin vieraannuttavan lapsia työstä ja opettavan harhaoppia jopa epäkristillisyyttä. Myös papisto toimi tällöin enemmän kiertokoulujen kuin kansakoulujen puolesta. Lukuvuonna 1880-1881 maalaiskansakouluja oli kuitenkin jo 457, oppilaita 17 731 ja koulukuntia 284. Aalto, Teemu, Kansakunta kerää voimia 1855-1890. Kansakunnan historia 4. Porvoo 1976, s. 611-612; Heporauta 1945, s. 98-99; VA, KHA, Jkha, Kouluhallituksen kansakoululaitosta koskevat tilastolliset yhteenvedot 1872-1884 Hb 1; Suomen virallinen tilasto (SVT) X Kansanopetus. 5-vuotiskertomukset 1865-1905. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1865-1886, s. 28; Lönnbeck, G., Mietteitä kansakouluasioissa. Helsinki 1889, s. 6, 33-35; Kurvinen, Onni, Suomen kirkolliset lastenkoulut kansakoululaitoksen synnyn jälkeen. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 48-51 1958-1961. Forssa 1963, s. 243-244; Halila II 1949, s. 41, 49, 60, 66, 119-120, 333-334.

² Lönnbeck 1910, s. 116-117.

ja teki kesällä 1864 matkan Etelä-Pohjanmaalle, Munsalaan ja Vähäänkyröön.³ Näin kansakoulujen tarkastaminen oli pantu Suomessa alulle jo ennen kansakouluasetuksen antamista ja varsinaisten kansakoulujen perustamista toisin kuin *Ilppo E. Klemetti* ja *Alpo Rapila* ovat esittäneet.⁴

Seuraavat matkansa Cygnaeus teki vuosina 1867 ja 1868. Ensin mainittuna vuonna hän teki kaksi matkaa Itä-Suomeen ja toisena vuonna kolme matkaa Keski-Suomeen ja Hämeeseen.⁵ Cygnaeus halusi käydä kouluilla, vaikka hänellä oli paljon muutakin tehtävää. Tämä osoittaa kuinka tärkeänä hän piti henkilökohtaisen kontaktin luomista kouluihin heti niiden perustamisvaiheessa.

Kun Cygnaeuksesta tuli päätoiminen kansakoulujen ylitarkastaja vuonna 1869, hän saattoi tarkastaa kouluja aikaisempaa enemmän⁶, vaikka kansakouluasioiden määrä kasvoikin sitä mukaan kuin koulujen määrä lisääntyi (liite 1). Tarkastusmatkoille Cygnaeusta houkuttelivat halu nähdä omat koulut toiminnassa ja monien kansakoulun ystävien pyynnöt saada nähdä koulumuodon isä omalla koululla. Eräs esimerkki tällaisesta pyynnöstä on Viitasaaren koulujohtokunnan puheenjohtajan kirje Cygnaeukselle alkuvuodesta 1870: "Hartain toivoni olisi että Herra Ylitarkastaja Cyg-

³ VA, KHA, Kansakoulujen ylitarkastaja (Ky), Kirjekonseptit 1861-1869 Da 1, Cygnaeuksen kirje senaatin kirkollistoimituskunnan päällikölle 19.5.1864; Helsingin Sanomat 54/1863, s. 11; Rapila, Alpo, K., Etelä-Pohjanmaan kansakoulujen tarkastus talvella 1872. Koulu ja menneisyys XXII. Helsinki 1984, s. 126.

⁴ Ilppo E. Klemetti esittää tutkimuksessaan, että Cygnaeus olisi aloittanut tarkastukset vasta vuonna 1867. Klemetti 1957, s. 56. Alpo Rapila antaa taasen ymmärtää, että Cygnaeus olisi aloittanut tarkastukset vasta 1870-luvun alussa lukuun ottamatta Sippolan koulua. Rapila 1984, s. 126.

⁵ VA, KHA, Ky, Kirjekopioiden jäljennöksiä 1866-1869 Da 3, Ylitark. kirje senaatin kirkollistoimituskunnan päällikölle 21.5.1868; VA, KHA, Ky, Senaatilta saapuneet kirjeet 1861-1870 Ea 1, Senaatin kirkollistoimituskunnan kirje kansak. ylitarkastajalle 8.7.1868 ja 10.11.1868.

⁶ Kansakoulujen ylitarkastajan tapaan tekivät oppikoulujen ylitarkastajat vastaavia valvontamatkoja maan eri osiin. Myös kirkollistoimituskunnan päällikkö Furuhjelm tarkasti oppilaitoksia. Hän oli läsnä mm. Jyväskylän seminaarin ensimmäisessä vuositutkinnossa ja tarkasti Waenerbergin kanssa monia maan oppilaitoksia, joukossa muutamia maalaiskansakouluja vuodesta 1863 lähtien. Laajin tarkastusmatka oli vuonna 1868. VA, SKA, Sekalaisia kouluja koskevia asiakirjoja 1842-1888, Ec 4, 1868 toimitettua koulujen tarkastusta koskevia asiakirjoja; Nurmi 1988, s. 138-140; Vuorela 1980, s. 229.

naeus kävisi hetikin kouluamme tarkastamassa, jolloin myös elähdyttävillä puheilla voisi synnyttää seurakuntalaisissamme halua ja intoa naisopettajan saamisesta tänne."⁷ Myös senaatti toivoi, että Cygnaeus vierailisi kouluilla ja tekisi propagandaa kansakouluasian puolesta.⁸

Cygnaeus oli ylihallituksen toiminnan alussa syksyllä 1870 huomiota herättävän pitkiä aikoja tarkastusmatkoilla eikä osallistunut esimerkiksi keskusviraston ensimmäisiin istuntoihin. Cygnaeus halusi keskittyä kansakoulujen tutkimiseen ja tukemiseen. Osasyynä lienee ollut se, että hän tunsii asemansa kiusalliseksi von Kothernin johtamassa virastossa. Hän oli mieluummin matkoilla.⁹

Vuosina 1869 - 1874 Cygnaeus teki kaikkiaan neljätoista tarkastusmatkaa. Ne suuntautuivat Uudenmaan, Hämeen, Viipurin, Mikkelin, Vaasan ja Kuopion lääneihin. Matkojen ansiosta noin kolmannes kouluista tuli vuosittain tarkastetuksi.¹⁰ Lisäksi Jyväskylän seminaarin johtaja K.G. Leinberg tarkasti helmi-maaliskuussa 1872 Cygnaeuksen pyynnöstä ja ylihallituksen toimeksiannosta 22 koulua Vaasan ja Oulun lääneissä. Matkasuunnitelman Leinbergille laati Cygnaeus.¹¹ Vuoden 1874 jälkeen tiedot Cygnaeuksen matkoista jäivät hatariksi, sillä kertomuksia ei ole säilynyt. Toimeksiannoista ja matkalaskuista¹² voi päätellä, että hän tarkasti kouluja vuoteen 1881 asti. Matkoja oli korkeintaan yksi tai kaksi vuodessa. Tutkittujen koulujen määrä jäi näin hyvin vähäiseksi. Päävastuu kansakoulujen valvonnasta oli vuonna 1874 siirtynyt paikallisille kansakoulun-

⁷ Klemetti 1957, s. 59.

⁸ VA, KHA, Ky, Senaatilta saapuneet kirjeet 1861-1870 Ea 1, Senaatin kirjelmä 6.8.1869.

⁹ VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1870-71 Ca 1, ks. ylihal. ensimmäiset istunnot; Nurmi 1988, s. 159.

¹⁰ VA, KHA, Ky, Kirjekonseptit 1861-1869 Da 1, Ylitark. kirje kirkollistoimituskunnan päällikölle 18.11.1869; VA, KHA, Ky, Senaatilta saapuneet kirjeet 1861-1870 Ea 1, Kirkollistoimituskunnan kirjeet ylitark:lle 6.8.1869 ja 16.12.1869; VA, KHA, Jkha, Kansakoulujen ylitark. kirjekonseptit 1869-1884 Db 1, Ylitark. kirje kirkollistoimituskunnalle 27.6.1870; VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1879 Eh 1; VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1870-74 Ca 1-4.

¹¹ Rapila 1984, s. 127-128, 142; VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1872 Ca 2, ylihal. istunto 18.1.1872.

¹² Toimeksiannoista ja matkalaskuista ei selviä tarkastettujen koulujen määrä eikä sijainti. Cygnaeus anoi aina luvan matkoihinsa.

tarkastajille, joita mainittuna vuonna alettiin asettaa. Kansakoulujen ylitarkastaja keskittyi kansakouluasioiden hoitoon ylläpitämisessä. Seminaareissa Cygnaeus kävi vuosittain vuoteen 1886 asti. Ne olivat Cygnaeuksen silmäterä, ja niissä hän vieraili vielä silloinkin, kun hänen terveytensä alkoi heiketä.¹³ Cygnaeus kuoli 2.1.1888.¹⁴

Cygnaeuksen matkat eivät säilyneen materiaalin mukaan suuntautuneet tasaisesti maan kaikkiin osiin. Pohjois-Suomessa hän ei käynyt tietävästi kertaakaan. Myös Lounais-Suomi jäi yllättävän vähälle huomiolle. Cygnaeus näyttää tarkastaneen kansakoulut määrälaitoksiin (Jyväskylän ja Tammissaaren seminaarit, Siitoisten koulu ja Nygårdin kasvatuslaitos Viipurissa) tekemiensä virkamatkojen yhteydessä. Nämä matkat suuntasivat kansakoulutarkastukset niihin kouluihin, jotka sijaitsivat reitin varrella. Muiden alueiden koulut jäivät selvästi useammin tarkastamatta.¹⁵

Uno Cygnaeus tarkasti kansakouluja varsin systemaattisesti siihen asti, kunnes hän sai apua koulujen valvontaan (1874). Tämän jälkeen hänen kouluvierailunsa olivat satunnaisia. Niiden tarkoituksena olikin lähinnä säilyttää kosketus kansakoulutyön arkeen ja valaa kansakouluisän hahmossa uskoa ja henkeä opettajiin ja johtokuntien jäseniin. Luonnollisesti kansakouluasioiden hoito ylläpitämisessä piti Cygnaeuksen hyvin perillä kansanopetuksen tilasta maassa. Myös asioita käsitellessään Cygnaeus saattoi valvoa kansakoulujen toimintaa. Jos käsiteltävänä oli valtionapuanomus opettajan palkkaamiseksi, opettajan palkankorotukseen ja opetusvälineiden hankintaan tai valitus opettajan/johtokunnan oletetusta rikkeestä tai koulun vuosikertomus jne., asiapaperit antoivat valaistusta koulun työstä, jota päätöksenteolla saattoi ohjailta. Tiedonantojen, tilastojen ja kertomusten teon yhteydessä Cygnaeus joutui analysoimaan koko

¹³ VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1870-84 Ca 1-14; VA, KHA, Jkha, Senaatin kirjeet ja määräykset 1870-84 Ea 1-14; VA, KHA, Ko, Senaatin kirjeet ja määräykset 1885-1888 Ea 1-4; Nurmi 1988, s. 173.

¹⁴ Karttunen 1983, s. 37.

¹⁵ VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-79 Eh 1; VA, KHA, Jkha, Senaatin kirjeet ja määräykset 1870-84 Ea 1-14; Cygnaeus teki matkansa Jyväskylästä käsin hevoskyydillä. Helsingistä matkoja saattoi tehdä myös junalla. Cygnaeuksen elinaikana valmistuivat seuraavat rautatieyhteydet: Helsinki - Hämeenlinna 1862, Riihimäki - Pietari 1870, Hanko - Hyvinkää 1873, Porvoo - Kerava 1874, Hämeenlinna - Tampere - Turku 1876, Tampere - Vaasa 1883, Simola - Lappeenranta 1885, Seinäjoki - Oulu 1886 ja Pännäinen - Pietarsaari 1887.

maan kansakoululaitoksen toimintaa. Cygnaeuksen laaja ystäväpiiri ja kirjeenvaihto auttoivat häntä pysymään hyvin selvillä johtamansa kansakoululaitoksen toiminnasta, vaikka aktiivinen tarkastustyö jäikin vuoden 1874 jälkeen vähäiseksi.

5.1.2. Tarkastusten muoto ja sisältö

5.1.2.1. Tarkastustapahtuma

Uno Cygnaeus tarkasti kansakouluja sekä niiden normaaleina työpäivinä että kevätjuhlan eli vuositutkinnon yhteydessä. Tarkastukset olivat muodoltaan ja sisällöltään hieman erityyppisiä. Normaalina työpäivänä pidetty tutkinta kesti tavallisesti yhden päivän (5 - 6 tuntia). Joskus Cygnaeus tarkasti erilliset mutta lähekkäin sijainneet poika- ja tyttökoulut samana päivänä. Samoin hän saattoi toisinaan viipyä kaksikin päivää yhdellä koululla, kun hän vihki ensimmäisenä päivänä koulun juhllallisesti käyttöön ja järjesti toisena päivänä opettajan kanssa opetusta. Kaksi tai kolme tuntia kestäneissä vuositutkinnoissa Cygnaeus saattoi olla kahdellakin koululla samana päivänä. Kun tutkinta oli päättynyt, ylitarkastaja siirtyi aina illalla seuraavalle koululle, johon hän majoittui. Vain erittäin pitkissä siirtymisissä Cygnaeus uhrasi matkustamiseen kokonaisen päivän.¹⁶

Cygnaeuksen normaalina työpäivänä pitämä tarkastus noudatti aina tiettyä kaavaa. Hän aloitti tutkinnan perehtymällä koulun opetus- ja työjärjestykseen. Siitä valittiin ne aineet, joita Cygnaeus toivoi opettajan opettavan. Usein ne olivat kyseisen päivän oppiaineet, mutta yhtä tavallista oli, että mukaan otettiin aine, jota ei ollut merkitty päivän lukujärjestykseen. Kun opetettavat aineet oli sovittu, seurasi opetuksen kuuntelu. Cygnaeus seurasi peräpenkiltä opettajan työskentelyä ja teki merkintöjä muistikirjaansa. Välillä hän saattoi tutkia itsekin lasten tietoja kyselemällä tai määräämällä pienen kokeen. Opetuksen kuuntelun lomassa Cygnaeus silmäili oppilaiden vihkot sekä luokan päiväkirjan.¹⁷

¹⁶ VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1879 Eh 1, Cygnaeuksen tarkastuskertomukset 1870-1872.

¹⁷ VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1879 Eh 1, Cygnaeuksen tarkastuskertomukset 1870-1872.

Kun opetuksen kuuntelu oli päättynyt, ylitarkastaja tutki oppilaiden käsityöt, koulun arkistokirjat sekä opetusvälineet ja koulurakennukset. Sen jälkeen hän keskusteli opettajan kanssa esittäen havaintonsa hänen työskentelystään sekä antoi ohjeita. Keskustelu ei jäänyt pelkäksi kritiikin esittämiseksi, sillä Cygnaeus opasti aina opettajaa ja kannusti häntä uhrautuvaan työskentelyyn. Kaiken päätteeksi Cygnaeus piti vielä johtokunnan kokouksen, jossa hän keskusteli koulun ylläpitäjien kanssa kansakouluuutteen kannatuksesta paikkakunnalla, koulun ulkoisista varustuksista sekä tarvittavista parannuksista. Cygnaeus tiesi, että kansakoulun menestyminen riippui pitkälti johtokunnan jäsenten asenteesta, minkä vuoksi hän valoi näihin uskoa kansansivistystyön hyödyllisyydestä.¹⁸

Cygnaeuksen vierailu oli merkkitapaus pienen maalaiskoulun historiasa. Vaikka Cygnaeus saapui tarkastamaan koulua, hänet otettiin juhlavieraana vastaan. Häntä ei pidetty ei-toivottuna tutkijana vaan aina tervetulleena kansakoulun isänä. Cygnaeus ilmoitti usein saapumisestaan koululle¹⁹, minkä vuoksi hänen vierailuunsa osattiin varautua. Opettaja harjoitutti oppilaita ja somisti paikkoja. Koulu saatettiin jopa koristella juhlakuntoon. Kun Cygnaeus ajoi koulun pihaan kahden hevosen vetämissä vaunuissa, olivat mielet jännittyneitä. Tapahtuma oli suuri hetki niin opettajalle kuin oppilaillekin. Vaikka monet opettajat olivat Cygnaeuksen entisiä oppilaita, kansakoulun isän saapuminen omalle koululle oli tapaus, joka hermostutti useimpia.²⁰

Cygnaeus käytti kouluvierailuja kansakoulupropagandan tekemiseen. Hän piti aina oppilaille puheen, jossa hän korosti kansakoulun hyödyllisyyttä ja opettajan tekemän työn merkittävyyttä. Jos tutkintaan oli saapunut johtokunnan jäseniä ja lasten vanhempia, kuten usein oli, hän piti laajemman puheen, jossa hän kannusti heitä kansansivistystyöhön.²¹

¹⁸ VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1879 Eh 1, Cygnaeuksen tarkastuskertomukset 1870-1872.

¹⁹ Olli Vuorinen väittää toisin kirjassaan Pikku kohtauksia 1. Uno Cygnaeuksen muisto. Porvoo 1910, s. 142.

²⁰ Relander, Oskar, Tietoja ja muistelmia Kymölän eli Siitosen kansakoulusta. Suomen kansakoulu 1866-1916. Helsinki 1916, s. 333; Vaara, Väinö, Valkealan ensimmäisen poika- ja tyttökoulun alkuvaiheet. Suomen kansakoulu 1866-1916. Helsinki 1916, s. 338-339.

²¹ VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1879 Eh 1, Cygnaeuksen tarkastuskertomukset 1870-1872.

Kansakoulun vuositutkinnon yhteydessä pidetty tarkastus poikkesi normaalina työpäivänä pidetystä tutkinnasta. Kansakoulut pitivät vuositutkintoja eri päivinä lukuvuoden lopulla, joten tarkastajalla oli mahdollisuus olla läsnä monen koulun kevätjuhlassa. Opettaja ja oppilaat olivat valmistautuneet huolella lukuvuoden päättäjäisiin. Koulu oli koristeltu ja luokkahuone oli täyttynyt lasten vanhemmista ja muista kansakoulun ystävistä. Cygnaeuslaisen kansakoulun vuositutkinto poikkesi meidän päiviemme kevätjuhlasta. Tutkinto oli nimensä mukainen. Sen tarkoituksena oli tutkia lasten tietoja ja esitellä lukuvuoden aikaan opittua lasten vanhemmille. Oppilaiden kuulustelu vei pääosan vuositutkinnon ajasta. Lisäksi oppilaat asettivat näytteille vihkonsa, piirustuksensa ja käsityönsä. Vuositutkinto oli sen luonteinen, että se oli juhla lasten vanhemmille mutta piinallinen koettelemus opettajalle ja oppilaille.²²

Uno Cygnaeuksen läsnäolo antoi tutkinnolle poikkeuksellista arvokkuutta. Ylitarkastaja seurasi opettajan pitämää kuulustelua mutta määräsi aina itse ne kohdat oppikurssista, joissa opettajan tuli oppilaita tentittää. Cygnaeus merkitsi havaintonsa muistikirjaansa ja keskusteli niistä opettajan kanssa tutkinnon päätyttyä. Tutkinnon aikana hän ei koskaan sekaantunut opettajan opetukseen, koska hän ei halunnut alentaa huomautuksillaan opettajan arvoa oppilaiden eikä heidän vanhempiensa silmissä. Tästä Cygnaeus oli hyvin tarkka.²³

Cygnaeus ei tyytynyt kevätjuhlassa vain opetuksen seurantaan vaan teki myös kansakoulupropagandaa. Tilaisuus oli siihen otollinen, sillä kansakoulujen vuositutkinnot herättivät alkuvuosina suurta mielenkiintoa, minkä vuoksi yleisöä oli läsnä runsaasti. Cygnaeus pitikin vuositutkinnoissa aina puheen, jossa hän kansan uskonnollisiin tunteisiin vedoten puhui voimakkaasti kansakouluuutteen puolesta. Kansakoulun markkinointi

²² Halila II 1949, s. 310-313; Tuunainen, Suoma, Kansakoulun kevätjuhla. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä 1962, s. 4; Tutkinto oli analoginen esim. rippikoulun tai yliopiston päästötutkinnon kanssa.

²³ VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1879 Eh 1, Cygnaeuksen tarkastuskertomukset 1870-1872; Vuositutkinto oli alkuvaiheessa ilman ylitarkastajankin läsnäoloa juhlahetki kyläläisille. Liakka, Niilo, Kansanopetustoimen kehityksestä Ilmajoella. Vaasa 1910, s. 98.

oli keskeisellä sijalla Cygnaeuksen kaikissa tarkastuksissa, mutta erityisen näkyvästi se oli esillä vuositutkinnoissa.²⁴

5.1.2.2. Cygnaeuksen tarkastuksissaan noudattamat periaatteet

Uno Cygnaeus oli kansansivistysmies ja kansakoulun hengen luoja, ei niinkään opetusmetodikko.²⁵ Tämä näkyi hänen tarkastustyössään, kuten oli näkynyt kansakoululaitoksen suunnittelussakin.²⁶ Cygnaeus pani tarkastuksissaan pääpainon kansakouluaatteen levittämiseen, "oikeahenkisten" kansakoulujen luomiseen ja kasvatuskysymyksiin. Yhtä tärkeitä hänelle eivät olleet opetuksen pienet yksityiskohdat. Tämäntapainen painotus sopi siihen ajankohtaan, jolloin Cygnaeus kouluja tarkasti. Kansakouluaate oli uusi ja sillä oli monenlaisia vaikeuksia tulla yleisesti hyväksytyksi. Tärkeintä oli saada kansakoulut hyvän toiminnan alkuun, ja tähän Cygnaeus tarkastustyöllään pyrki.

Kun Cygnaeus saapui koululle, hän edellytti, että siellä vallitsi puhtaus ja siisteys. Tässä kysymyksessä hän oli hyvin ehdoton. "Älköön opettaja kärsikö mitään likaa lasten ruumiissa, vaatteissa, vihkoissa, kirjoissa tahi muussa, eikä myöskään tomua ja siivottomuutta kouluhuoneessa."²⁷ Likaisuus oli laiskuutta, ja laiskuus veltostutti ihmistä. Cygna-

²⁴ VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1879 Eh 1, Cygnaeuksen tarkastuskertomukset 1870-1872; Heperauta 1945, s. 106-107; Janakkala ennen ja nyt. Janakkala-seuran julkaisuja IX 1960, s. 3-6.

²⁵ Metodiikka = opetusmenetelmäoppi, didaktiikka = opetussuunnitelmaoppi.

²⁶ Tämä näkyi myös siinä, että säädökset kansakoulujen toimintamuodoista olivat alkuvaiheessa vajavaiset. Kansakouluasetuksesta puuttuivat ohjeet ja määräykset mm. sellaisista asioista kuin luokkien määrä, oppiaineiden opetusjärjestys ja kurssivaatimukset, yksiolettajaisen maalaiskansakoulun opetuksen tarkempi järjestäminen, oppilaiden siirto vuosiosastolta toiselle jne. Nämä puutteet, jotka olivat sikäli luonnollisia, että kansakoulujen työskentelyä ei osattu tarkemmin ohjata, häiritsivät kansakoulujen toiminnan alkutaipaletta. Halila I 1949, s. 377; Heperauta 1945, s. 87.

²⁷ VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1879 Eh 1, Cygnaeuksen tarkastuskertomukset 1870-1872; Uno Cygnaeuksen Kirjotukset 1910, s. 192.

eus näki epäsiisteyden jopa merkkinä sielun likaisuudesta, joka antoi hyvän kasvupohjan pahoille hengille.²⁸

Yhtä tärkeää kuin siisteys oli hyvä järjestys ja kuri. Cygnaeus ei hyväksynyt pienintäkään vallattomuuden ilmentymää. Lasten tuli istua tunneilla hiirenhiljaa. He saivat vastata, kun opettaja kysyi. Muuten heidän tuli ääneti mutta valppaasti seurata opetusta. Yhtä kurinalaisesti lasten tuli käyttäytyä välitunneilla sekä palatessaan luokkaan. Mitään melua tai kolinaa ei saanut kuulua. Kun opettaja laski kolmeen, oppilaat asettuivat istumaan "suorina, so. luonnollisessa asennossa, kädet pulpetilla ja silmät luotuina opettajaan". Jos opettaja ylläpiti hyvää järjestystä ja kuria, hänen ei tarvinnut käyttää ankarampia rangaistuksia. Hyvä opettaja hallitsi luokkaansa "silmäyksellään, ei pampulla".²⁹

Cygnaeuksen kurivaatimus ei ollut omana aikanaan mitenkään poikkeuksellinen. Hän oli omaksunut sen oppi-isiltään Johann Heinrich Pestalozzilta ja Adolf Diesterwegiltä.³⁰ Kaikki kolme näkivät kurin kasvatuskeinona. Se jalosti ihmistä ja johti sisäiseen kasvuun. Jos koulussa oli huono kuri ja järjestys, siellä vallitsivat viidakon lait. Tällainen koulu oli Cygnaeuksen mielestä opettajien kidutuslaitos ja turmeli lasta henkisesti.³¹

²⁸ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 192-193.

²⁹ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 316, 524-525.

³⁰ Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827) oli yksi suurimmista kansakoulupedagogeista. Hän loi sosiaalipedagogiikan, jossa yhdistyivät perinteinen kristillishumanistinen kasvatuskäsitys individuaalisuuteen ja sosiaalisuuteen. Pestalozzi pyrki osoittamaan sosiaalisten ja kasvatuksellisten kysymysten yhteenkuuluvuuden. Hän ja hänen merkittävin oppilaansa Adolf Diesterweg (1790-1866) olivat Uno Cygnaeuksen suuria esikuvia ja aatteellisia oppi-isiä. Ottelin, A.K., Kasvatusopin historian oppikirja. Helsinki 1910, s. 197-198; Natorp, Paul, Johann Heinrich Pestalozzi. Porvoo 1926, s. 212; Lehmusto 1951, s. 228-229; Schulze, Guenter, Friedrich Adolph Wilhelm Diesterweg. Lebensbilder grosser Pädagogen. Berlin 1961, s. 25, 45; Karhuvaara, Sinikka, Koulu kasvattajana. Pro gradu -tutkielma. Helsinki 1954, s. 12.

³¹ Ottelin 1910, s. 217-218; Lönnbeck 1910, s. 138; Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 197-198. Oppikouluja koskevassa vuoden 1856 koulujärjestyksessä määrättiin koulukurista mm. seuraavasti: "Kaikkien, jotka alkeisopistossa nauttivat opetusta, pitää aina määrättyillä ajoilla tuleman sinne, hiljaisuudessa odottaman opetuksen alkamista, siitä visusti vaaria ottaman, kotona ahkerasti itsensä siihen valmistaman, ja aina ahkeroin voittaa totista taitoa, ja niin oppihuoneessa kuin ulkona, varinottaman kaikki, mitä hyvään järjestykseen ja oikiaan käyttöön ja

Läheisesti kurivaatimukseen liittyi oppilaiden kuuliaisuus opettajaa kohtaan. "Koulu vaatikoon ankarinta kuuliaisuutta ilman vastaansanomista." Cygnaeuksen teksti on yksiselitteisen selvä. Oppilaan tuli totella opettajaa ja hyväksyä, mitä tämä sanoi tai vaati. Ilman tottelemista ihminen ei jalostunut siveellisesti, vaan hänessä pääsivät vallalle ihmisluonnon huonoimmat ominaisuudet.³²

Opettajan työskentelyn seuraaminen vei pääosan Cygnaeuksen tarkastusajasta. Se olikin periaatteellisesti tärkeintä, sillä lopultakin opettaja teki koulun, kuten Cygnaeus usein korosti. Hänestä riippui, oppivatko lapset ja millaisia ihmisiä heistä kasvoi.³³ Cygnaeus piti tärkeimpänä opettajan oikeaa vakaumusta ja asennetta; metodiikan hallinta oli toisarvoisempaa. Opettajan tuli täyttää korkeat siveellis-moraaliset kriteerit. Hänen tuli olla Jumalaa pelkäävä, kunniallinen ihminen, joka uhraisi elämänsä kansansivistystyölle. Opettajan täytyi kelvata esikuvaksi oppilaille. Hänen ulkoisen olemuksensa tuli henkiä arvokkuutta, hänen käytöksensä tuli olla ystävällistä mutta vakavaa. Opettaja ei saanut elää sopimattomasti myöskään omassa kodissaan. Hänen tuli olla kaikkien inhimillisten heikkouksien yläpuolella.³⁴

Kansakoulunopettajan oli Cygnaeuksen mielestä oltava sekä kasvattaja että kouluttaja. "Kansakoulu on kasvatuslaitos, joka ei ole pelkkä läksynlukulaitos, missä lapsille opetetaan niukka määrä ulkoläksyjä sekä koneellista ajatuksettoman sisäluvun taitoa, vaan laitos, missä lapsia harjoitetaan ei ainoastaan varoituksilla ja kehoituksilla, vaan esimerkin ja tottumuksen voimalla käsittämään ajan arvoa ja työn kunniaa sekä

elämään kuuluu. Jokainen käyköön siis usein kirkossa, myös lukutermiin välillä, kohdatkoon opettajoihinsa kuuliaisuudella ja kunnioittamisella, kanssaoppilaisiansa sovinnolla ja ystävyydellä, ja ei ainoasti näitä, mutta myös jokaista muuta niin, että ei kukaan tulisi sanoilla, käytöksillä eli töillä solvaistuksi, vääritytyksi eli vahingoitetuksi, ja välttäköön itsekukin tunnollisesti kaikkea, jonka tietää hyödyttömäksi, luvattomaksi eli ei oikiaksi." As.kok. 7.4.1856, § 88, s. 60.

³² Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 197.

³³ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 199.

³⁴ Norkama 1953, s. 19; Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 199-200; Sotka 1973, s. 97; Nurmi, Veli, Opettajan koulutuksen tähänastinen kehitys. Juva 1979, s. 157.

herätetään työteliäisyyteen, utteruuteen ja yritteliäisyyteen."³⁵ Kasvatus ja opetus liittyivät niin läheisesti toisiinsa ettei niitä voinut erottaa. Kasvatus oli Cygnaeuksen mukaan ihmisen kaikkien taipumusten ja voimien sopusuhtaista kehittämistä. Opetus oli kasvatuskeino, joka herätti ihmisessä halua kasvattavaan toimintaan. Cygnaeus vaati, että kaiken opetuksen tuli olla kasvattavaa. Muulla opetuksella ei ollut mitään arvoa.³⁶ Ajatukset olivat suoraan omaksuttu Pestalozzilta ja Diesterwegiltä.³⁷

Cygnaeus asetti korkeimmaksi kasvatustavoitteeksi Bormannin kristillisen päämäärän: jumalankaltaisuuden. Ihminen oli Jumalan kuva, joka alkujaan oli syntinen mutta jolla oli pelastuksen tarve ja mahdollisuus. Ihmisen tuli kuitenkin asettaa oma tahtonsa Jumalan tahdon alaiseksi ja alistua hänen johdettavakseen.³⁸ "Kaiken kasvatuksen on oltava pohjaltaan uskonnollista eli tarkoittaa ihmisen itsekkäisyyden, itserakkauden ja omanvoitonpyynnin kuolettamista. Koulu on käsitettävä pyhitetyksi paikaksi, Herran huoneeksi, ja kansakoulun työ jumalanpalvelukseksi."³⁹ Näissä Cygnaeuksen sanoissa kuvastuu hänen vahva kristillinen elämänsä katsomuksensa, joka oli hänen kasvatusajattelunsa perustana. Tässä hengessä opettajan tuli kasvattaa oppilaista "uskonnollissiveellisiä olentoja, Jumalan kuvia, joksi lapsi on luotu".⁴⁰ Kansakoulun tuli tehdä heistä "käytännöllisiä kristittyjä".⁴¹

Kansakoulun ei tullut kasvattaa vain ihmisyksilöitä vaan tehdä heistä myös yhteiskuntaelämään kykeneviä kansalaisia. Cygnaeus käytti termiä "käytännöllisesti kelvollinen kansalainen". Hän oli ihminen, joka halusi ja

³⁵ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 180; Vrt. Rudenschöld, T., Johdatus kansakoulun järjestämiseen. Kuopio 1859, s. 25-26.

³⁶ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 183, 440; Isosaari 1961, s. 86; Lönnbeck 1910, s. 149; Salo, Aukusti, Pikkulasten kasvatus Uno Cygnaeuksen kansansivistysjärjestelmässä. Hämeenlinna 1939, s. 421, 424.

³⁷ Ottelin 1910, s. 197-198; Natorp 1926, s. 212; Lönnbeck 1910, s. 137; Ottelin, A.K., Kasvatusopin pääpiirteet II. Opetusoppi. Helsinki 1931, s. 146-147; Lehmusto 1951, s. 228-229.

³⁸ Isosaari 1961, s. 87-90.

³⁹ Norkama 1953, s. 8-9.

⁴⁰ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 441.

⁴¹ Norkama 1953, s. 10.

osasi tehdä yhteistä hyvää. Hän oli kätevä ja kykeni selviytymään joka-päiväisen elämän eri tilanteista. Hän oli kuuliainen ja velvollisuudentuntoinen.⁴² Kaikki nämä aitopestalozzilaiset ihanteet tuli opettajan oppilaisiinsa iskostaa.

Opettajan opetustavalta Cygnaeus edellytti havainnollisuutta, johdonmukaisuutta ja perusteellisuutta. Hän oli pestalozzilaisen havainto-opetuksen kannattaja.⁴³ Kansakouluikäinen lapsi ei kyennyt vaatimaan abstraktiseen ajatteluun; hän oppi paremmin aistiensa välityksellä. Lapsille tuli näyttää esineitä ja opettaa "asioita" "sanojen" sijasta. Opetus tuli aloittaa tutuista ja lapsille läheisistä asioista. Vasta kun nämä oli opittu, tuli siirtyä etäisempiin ja vaikeampiin kysymyksiin. Havainto-opetus perustui lapsen omaan keksimiseen ja löytämiseen. "Koulussa tuli etsinnän ja löydännän vallita." Lapsille ei tullut syöttää kaikkea tietoa valmiina, vaan heidän tuli saada itse etsiä ja löytää sitä. Tämä teki opiskelun mielenkiintoiseksi, mikä oli tärkeä edellytys sille, että oppilas jaksoi koko ajan havainnoida. Opettajalle tämä oli vaativaa, mutta se oli ainoa keino päästä pysyviin oppimistuloksiin. Se takasi myös sen, että oppilaista ei tullut ajatteluun arkoja, tietoaan liioittelevia eikä ahdasmielisiä. Näin koulusta tuli kasvatus- ja kehityslaitos, ei pelkkä tekninen opetusinstituutti.⁴⁴

Oikeaoppinen havainto-opetus oli kansakoulun alkuaikoina vaikeaa, sillä opetusvälineet olivat puutteelliset. Kaikki opettajat eivät myöskään

⁴² Lönnbeck 1910, s. 145; Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 441; Ottelin 1910, s. 205; Kuosmanen, Risto, Johann Heinrich Pestalozzi II-III. Porvoo 1939, s. 818; Isosaari 1961, s. 89.

⁴³ Johann Heinrich Pestalozzi oli havainto-opetuksen uranuurtaja. Hänen mukaansa se takasi parhaan oppimistuloksen, koska se perustui lapsen luontaiseen kykyyn oppia paremmin aistien kuin ajattelun kautta. Pestalozzille havainto jäi vielä lähinnä ulkokohtaiseksi, vaikka hän ymmärsi sisäisenkin havainnon olemassaolon ja tärkeyden. Kasvatus 1932, s. 335-339; Karhuvaara 1954, s. 9-11; Grue-Sörensen, K., Kasvatuksen historia II. Porvoo 1961, s. 31; Pestalozzia ennen jo tsekkiläinen Johan Amos Comenius (1592-1670) ja ranskalainen Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) olivat korostaneet havainnon merkitystä opetuksessa. Comenius, J.A., Selections from his Works. Prague 1964, s. 39-70; Komensky (Comenius), J.A., Analytische Didaktik und andere pädagogische Schriften. Berlin 1959, s. 33-43; Johan Amos Comenius. Prague 1958, s. 10-15.

⁴⁴ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 195-196; Kasvatus 1932, s. 336-339.

tunteneet tätä metodia, sillä he eivät olleet käyneet seminaaria.⁴⁵ Uno Cygnaeus tiesi tämän ja otti sen arvioinneissaan huomioon. Hän opasti opettajia, joilta puuttui tieto uusimmasta opetusmetodiikasta. Niitäkään, joilla tämä tieto oli mutta jotka eivät kyenneet sitä täydellisesti soveltamaan, hän ei moittinut, jos heillä oli oikeasuuntaista yritystä. Mutta jos tätä yritystä puuttui, Cygnaeus nuhteli opettajaa ankarasti kutsumustyönsä heikosta hoitamisesta. Cygnaeus arvosti kaikessa utteruutta ja oikeaa asennoitumista työhön, vaikka loisteliisiin tuloksiin ei päästykään.⁴⁶

Läheisesti havainto-opetukseen liittyi geneettisen metodin käyttö, jonka Cygnaeus omaksui niin ikään Pestalozzilta ja Diesterwegiltä.⁴⁷ Geneettinen metodi tarkoitti opetuksen sovittamista oppilaan luontaisiin kehitysvaiheisiin. Lapsi kehittyi fyysisesti ja psyykkisesti asteittain. Niin tuli myös opetuksen vaikeutua ja monipuolistua. Opetuksen tuli edetä tutusta tuntemattomaan, läheisestä etäiseen, yksinkertaisesta yhdistettyyn ja esimerkistä yleiseen lakiin. Kerralla tuli opettaa vain niin paljon kuin lapsi kykeni sisäistämään. Opettajan tuli kerrata opittua ja siirtyä uuteen vaikeusasteeseen vasta, kun edellinen asia oli täydellisesti omaksuttu. Näin opetus eteni johdonmukaisesti ja järjestelmällisesti. Se oli samalla perusteellista ja tuotti pysyviä oppimistuloksia.⁴⁸

Oppitunnin kulusta Cygnaeus antoi seuraavanlaisen ohjeen:

"Tunti aloitetaan viimeksi opitun kertaamisella. Sen jälkeen lukevat oppilaat määrätyn oppimäärän luku- tai oppikirjasta opettajan läsnäollessa ja hänen avullaan, milloin selitykset ja

⁴⁵ Kansakoulun opettajilta ei vaadittu alkuaikoina seminaarin käymistä. Näin vanhoilla kylä- ym. koulujen opettajilla oli mahdollisuus tulla valituksi uuden kansakoulun opettajiksi, vaikka seminaarin käyneet olivatkin etusijalla. Halila I 1949, s. 374.

⁴⁶ VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1879 Eh 1, Cygnaeuksen tarkastuskertomukset 1870-1872.

⁴⁷ Pestalozzi oli huomattavin geneettisen metodin kehittäjä ja sovelluttaja kasvatustieteeseen. Landquist, John, Pedagogikens historia. Lund 1941, s. 146-149; Kasvatus 1932, s. 293-294; Ottelin 1910, s. 217-218.

⁴⁸ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 448; Kasvatus 1932, s. 293-294; Grue-Sörensen 1961, s. 26-27; Norkama 1953, s. 28-30, 95; Iso-saari 1961, s. 86; Rauhamaa, O., Uno Cygnaeus. Opettajain Lehti 41/1906, s. 444.

tiedonannot sattuvat olemaan tarpeen, ja lopuksi pitää opettaja täydentävän ja valaisevan esitelmän luetusta oppimäärästä, jolloin oppilaiden on totuttava tekemään lyhyitä muistiinpanoja tai alustaa hän keskustelun asiasta.⁴⁹

Opetuksen tuli olla mahdollisimman oppilaskeskeistä. Lasten tuli saada itse tehdä, toimia. Opettajan oli pysyteltävä taustalla ja vain ohjattava oppilaiden toimintaa. Cygnaeuksen ihanteena oli työ- tai toimintakoulu, joka kehitti oppilaiden ajattelua ja toimintakykyä eikä ahtanut heihin merkityksetöntä muistitietoa. Kansakoulujen työskentelymallina olisi tullut olla "kasvatus työn kautta työhön". Tämä Cygnaeuksen markkinoima fröbeliläinen⁵⁰ ajatus ei saanut Suomessa jalansijaa. Cygnaeus koetti puhua siitä lämpimästi tarkastuksissaan, mutta opettajat eivät kyenneet, vaikka he olisivat halunneet, soveltamaan sitä käytännön opetukseen. Oppilaiden omatoimisuuden sijaan jäi opettajakeskeisyys ja työkouluun sijaan oppikirjakoulu.⁵¹

Työkouluajatuksen läpiajaminen oli Cygnaeukselle kuitenkin niin rakas asia, että hän teki jokaisessa tarkastustilaisuudessa kaikkensa sen hyväksi. Hän puhui harjoituksen ja käytäntöön soveltamisen tarpeellisuudesta, oppilaiden omatoimisesta tekemisestä ja opettajan ohjaavasta roolista. Erityisen ponnekaasti hän puhui käsitöiden kasvattavasta merkityksestä. Maalaisväestö ei ymmärtänyt käsitöiden kuten ei myöskään voimistelun ja laulun opettamista kansakoulussa. Cygnaeus sai tehdä

⁴⁹ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 462.

⁵⁰ Friedrich Fröbel (1782-1852) oli aikansa tunnetuin työkasvatuspedagogi. Hänen ajatuksensa tekivät Cygnaeukseen syvän vaikutuksen, ja tämä koetti markkinoida niitä Suomessa saamatta suurempaa vastakaikua. Fröbel pyrki leikin ja askartelun avulla kehittämään lapsen "luontaisia taipumuksia": ruumiin ja sielun voimia, muoto- ja kauneusaistia sekä luomiskykyä. Hän halusi herättää lapsessa hänen luontaista toiminnallisuuttaan ja pitää häntä leikin avulla alituisessa toiminnassa, jonka Fröbel uskoi kehittävän lasta ja tuottavan tälle iloa ja mielihyvää. Landquist 1941, s. 163; Fröbel, Grundsätze, Zweck und inneres Leben der allgemeinen deutschen Erziehungsanstalt in Keilhau. Ges. Schriften I. Lange 1942, s. 242-245; Petersen, Peter, Friedrich Fröbel. Deutschlands grösster Erzieher. Gotha 1942, s. 25-27; Lönnbeck 1910, s. 139, 158.

⁵¹ Lönnbeck 1910, s. 140, 149; Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 182; Halila II 1949, s. 292; Karhuvaara 1954, s. 9-11; Jussila, Juhani, Työkasvatuksen tavoitteet Suomen kansakoululaitoksen järjestämisestä koskevissa suunnitelmissa vuosina 1856-1866. Pro gradu -tutkielma. Helsinki 1964, s. 32-33; Päivänsalo 1954, s. 62.

hartiavoimin töitä vakuuttaakseen johtokuntien jäsenet näiden aineiden välttämättömyydestä oppilaiden sopusointuiselle kehitykselle. Vähitellen valistustyö toi tuloksia, ja niin näiden aineiden opettaminen aloitettiin kansakoulussa 1870- ja 1880-luvulla. Koskaan ne eivät saaneet sellaista asemaa kuin Cygnaeus oli ajatellut eikä niiden kautta tehty kansakoulutamme toiminnallista työkoulua. Vielä heikommin kävi Cygnaeuksen lastentarha-ajatuksen. Se ei saanut lainkaan yleistä kannatusta eikä lastentarhoja perustettu kansakoulujen yhteyteen, vaikka niitä oli aluksi seminaareissa.⁵²

Muita Cygnaeuksen opetusopillisia ohjeita ja vaatimuksia olivat opetuksen selkeys, sujuvuus ja eloisuus. Opettajan tuli opettaa lempeästi mutta voimakkaasti ja arvokkaasti. Hänen tuli tehdä lyhyitä ja täsmällisiä kysymyksiä, jotka oli "muodostettu kasvatustieteellisesti" eli kehittävästi. Oppilaan tuli puolestaan vastata kysymyksiin selvästi, kuuluvalla äänellä ja täydellisin virkkein. Oppilaiden tuli olla tunneilla reippaita ja iloisia ilman hälinää ja levottomuutta. Annetut tehtävät tuli tinkimättä suorittaa. Tässä suhteessa opettaja ei saanut osoittaa pienintäkään epäjohtomukaisuutta eikä horjuvuutta.⁵³

Cygnaeus vaati opettajilta ja oppilailta ahkeraa työntekoa. "Koulussa tulee työntöön hengen vallita." "Kouluopiskelu ei saa olla leikkiä, vaan vakavaa työtä, joka vaatii voimainponnistusta." Cygnaeus oli itse työteliäs ja vaati sitä myös muilta. Hän varoitti työn liiasta helpottamisesta ja vaikeuksien poistamisesta, koska ihminen siten laiskistuisi. Tyhjä keskustelu ja vain mieluisten asioiden tekeminen olivat turmiollista, sillä ne veltostivat ja heikensivät nuorisoa. Cygnaeuslaisessa kansakoulussa kaikkien tulikin ahertaa väsymättä päivästä toiseen.⁵⁴

⁵² VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1879 Eh 1, Cygnaeuksen tarkastuskertomukset 1870-1872; Cygnaeus, Uno, Några ord om småbarnsskolor och deras af behofvet påkallade förbättring. Litteraturblad 4/1859, s. 160; Hilden, Konrad, Uno Cygnaeus Suomen kansakoulutoimen järjestäjänä. Raabe 1899, s. 19; Blomstedt, Yrjö, Uno Cygnaeuksen työkasvatus-aatteen muistoksi. Jyväskylä 1910, s. 8-10; Halila II 1949, s. 220, 291, 295.

⁵³ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 334, 448, 525; Halila II 1949, s. 292; Norkama 1953, s. 28-30, 95; Isosaari 1961, s. 86.

⁵⁴ Lönnbeck 1910, s. 140; Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 192-194.

Vaikka opettajan tuli olla vaativa ja tarvittaessa ankara, hänen tuli kohdella rakkaudella oppilaitaan. Koulussa tuli vallita sydämellisen yhteishengen ja toveruuden. Tätä Cygnaeus tarkastuksissaan painotti ja asetti sen suurten opillisten saavutusten edelle. Kansakoulun tuli olla toinen koti lapselle. Vain siten kansakoulu saattoi päästä niihin kasvatustavoiteteisiin, joihin se pyrki. Opillisten tavoitteiden saavuttaminen oli helpompaa, mutta ne eivät yksinään riittäneet Cygnaeukselle. Tärkeintä oli, että kansakoulu kykeni kasvattamaan lapsista hyviä ihmisiä ja kunnan kansalaisia.⁵⁵

Nämä ajatukset mielessään Cygnaeus kansakouluissa kiersi. Hän puhui niiden puolesta ja koetti niitä vaatia, mutta tavoitteiksi ne luonnollisesti osin jäivät.⁵⁶ Kuten edellä on jo mainittu, Cygnaeus ymmärsi maalaiskansakoulujen vaikeudet. Hän ei tavoitellut kaikkea hyvää yhdellä kertaa vaan koetti päästä asteittain eteenpäin. Ensimmäisellä sijalla oli kansakoulujen perustaminen ja niiden saattaminen hyvään toiminnan alkuun. Toisena oli opettajien kannustaminen ja rohkaisu ja kolmantena koulun ulkoisten puitteiden parantaminen. Cygnaeus opasti ja valoi uskoa opettajiin ja johtokuntien jäseniin. Hän tinki vaatimuksissaan erityisesti johtokuntien kohdalla, joiden huolena olivat koulun ulkoiset varustukset: kouluhuoneistot, koulukalusteet, opetusvälineet. Niissä oli paljon puutteita, joita Cygnaeus pyrki poistamaan ystävällisin kehotuksin. Hän vältti jyrkkiä vaatimuksia, sillä hän tiesi kuntien taloudelliset mahdollisuudet rajallisiksi ja vastustuksen kansakoulua kohtaan yleiseksi.⁵⁷ Tässä suhteessa idealistinen Cygnaeus osoitti realismin tajunsa. Hänen olisi olettanut vaativan hyvin ehdottomasti opettajia ja johtokuntia täyttämään kaikki ne vaatimukset ja ylevät päämäärät, jotka hän oli kansakoululle suunnit-

⁵⁵ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 196, 198.

⁵⁶ Suomen kansakoulu oli järjestetty tehtävältään laajaksi ja päämäärältään korkeaksi. Kansakoulun tuli toimia Uno Cygnaeuksen sanontaa käyttäen "kansan korkeakouluna" ja tyydyttää koko kansan sivistystarpeet. Koulun korkeat päämäärät saivatkin eräät aikalaiset epäilemään kansakoulun onnistumisen mahdollisuuksia. Epäily oli varsin aiheellista, kun ottaa huomioon väestön henkisen tason ja aineelliset edellytykset 1860-luvun Suomessa. Kansakoulun rakentaminen hiukan ihanteelliselle, käytännön realiteetteja huonosti huomioon ottavalle perustalle oli peräisin Uno Cygnaeukselta jota elähdytti sosiaali-pedagoginen idealismi. Hali-la II 1949, s. 148-149.

⁵⁷ VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1879 Eh 1, Cygnaeuksen tarkastuskertomukset 1870-1872.

tellut. Lähdemateriaalin perusteella näin ei kuitenkaan alkuaikoina käynyt.

Opettajilta Cygnaeus edellytti ahkeruutta ja oikeaa kasvatusasennetta. Jos opettaja kykeni vielä oikeaoppiseen opetukseen, hän oli hyvin iloinen. Heikompia opettajia hän neuvoi ja kannusti. Yleensä Cygnaeus oli tyytyväinen tarkastustensa tuloksiin. Kansakoulut olivat päässeet hyvään toiminnan alkuun, ja valtaosa opettajistoa teki työtään sydämen hartaudella. Erityisesti seminaarin käyneet opettajat saivat Cygnaeukselta kiitosta. Se millä tavalla Cygnaeukselle tyypillinen subjektiivisuus vaikutti hänen tarkastustyöhönsä ei ole muutoin lähteistöstä arvioitavissa kuin että seminaarin käyneen opettajan opetus oli aina parempaa kuin seminaarin käymättömän.⁵⁸

Kun kansakoulujen perustamisvaihe oli ohi, Cygnaeuksen vaatimukset tiukkenivat. Hän alkoi edellyttää oikean asenteen lisäksi tuloksia. Tämä koski sekä opettajia että johtokuntien jäseniä. Cygnaeuksen tiukentunut asenne näkyi entistä suuremman huomion kohdistamisena opettajan opetustyöhön ja sen tuloksellisuuteen, tihentyneinä huomautuksina opettajille ja ankarampina vaatimuksina johtokunnille. Kohtuuttomiksi Cygnaeuksen toiveet eivät kuitenkaan koskaan muodostuneet. Hän ymmärsi rajoittavat realiteetit ja sovitti vaatimuksensa niihin.⁵⁹ Lisäksi Cygnaeus pyrki siihen, että tarkastajasta, oli hän kuka tahansa, ei tulisi vikoja etsivää, rankaisevaa virkamiestä vaan kansakouluväen tukija ja opastaja. Cygnaeus tiesi, että hyvällä sai aikaan parempia tuloksia kuin pahalla.⁶⁰

Uno Cygnaeuksen tarkastustyön suurin merkitys oli siinä, että hän rohkaisi kansakoulun ystäviä eri puolilla maata uhrautuvaan työhön arvokkaan asian puolesta. Yksistään hänen vierailunsa olivat suuri tapaus paikkakuntien kansakouluväelle. Rohkaisua tarvittiinkin, sillä kansakoululaitos joutui käymään kulttuuritaistelun oikeutuksestaan. Opettajien auttaminen, johtokuntien innostaminen ja propaganda kansakouluatteen puolesta olivat tärkeintä Cygnaeuksen työssä. Ne vaikuttivat psykologi-

⁵⁸ VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1879 Eh 1, Cygnaeuksen tarkastuskertomukset 1870-1872.

⁵⁹ VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1879 Eh 1, Cygnaeuksen tarkastuskertomukset 1870-1872.

⁶⁰ Vasunta, Pentti, Maalaiskansakoulujen tarkastuksen historia Cygnaeuksen ja paikallistarkastajien aikana vv. 1866-1884. Koulu ja menneisyys XVI. Helsinki 1964, s. 16.

sesti paljon, vaikka niillä ei koulujen ongelmia poistettukaan. Cygnaeus loi lisäksi mallin myöhemmille tarkastajille. Hänen tarkastustyönsä ansios- ta kansakoulujen valvonta oli asiantuntevalla alulla.

5.2. Ylihallituksen muiden tarkastajien tarkastustyö

5.2.1. Tarkastushenkilöstö

Kansakouluasioiden lisääntyminen pakotti järjestämään apua Uno Cygnaeukselle. Hän valitti jo vuodesta 1871 lähtien, että hän ei ehdi yksin hoitaa kansakouluasioita ylihallituksessa ja tarkastaa kouluja eri puolilla maata. Kysymys oli kansakouluasioiden hoidon ja kansakoulujen tarkastamisen kokonaisuudesta, jonka Cygnaeus yksin hoiti alkuvuosina. Kasvavan työruuhkan purkaminen vaati lisähenkilökuntaa samanaikaisesti keskusvirastoon ja kentälle. Seuraavassa keskitytään tarkastajahenkilö- kunnan lisäämiseen ylihallituksessa. Luvusta 6 lähtien puhutaan aluetar- kastajien valinnasta ja työstä.

Ylihallitus esitti Cygnaeuksen aloitteesta toisen kansakoulujen ylitar- kastajan⁶¹ palkkaamista 23.1.1873. Senaatti hylkäsi kuitenkin esityksen kirkollistoimituskunnan suosituksesta, koska säädöt eivät olleet myöntä- neet kuluvalle viisivuotiskaudelle suostuntavaroja tähän tarkoitukseen. Vasta vuonna 1875 kannatti senaatin mielestä ylihallituksen palata asiaan sen mukaan, mitkä siihenastiset kokemukset olivat.⁶²

Näin ylihallitus tekikin ja esitti 15.4.1875, että ylihallitukseen tulisi muodostaa oma osasto kansakouluasioita varten. Siihen asti kunnes tämä toteutuu ylitarkastajalle tulisi palkata apulainen hoitamaan lähinnä kirjal-

⁶¹ Cygnaeus ehti jo kysyä tehtävään Jyväskylän seminaarin johta- jaa K.G. Leinbergia. Myöhemmin Cygnaeuksen ja Leinbergin välit viileni- vät. Suurimpana syynä oli se, että Leinberg kannatti alkuopetuksen jär- jestämistä toisin kuin Cygnaeus. Leinberg pyrki hankkimaan näin suomen- mielisten tukea päästäkseen ylitarkastajaksi. Cygnaeus näet mietti eläk- keelle siirtymistä vuonna 1874. Leinbergin kannanotot ja pyrkyryys suu- tuttivat Cygnaeuksen. Nurmi väittääkin, että Cygnaeus pitkitti eläkkeelle siirtymistään estääkseen Leinbergin valinnan seuraajakseen. Nurmi 1988, s. 171-172.

⁶² VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1873 Ca 3, ylihal. istunto 23.1.1873; VA, SKA, Mietinnöt 1873 De 65, mietintö 28.3.1873; VA, Senaatti, Talousosaston ptk 28.3.1873 MF Sen 345.

lisiä tehtäviä ja auttamaan ylitarkastajaa koulujen tarkastamisessa. Esitystä perusteltiin myös yhteydenpidolla paikallisiin kansakouluntarkastajiin, joita vuodesta 1874 lähtien oli alettu nimittää. (s. 131).⁶³

Senaatti⁶⁴ puolsi ylihallituksen esitystä, ja 3. päivänä syyskuuta 1875 se saattoi ilmoittaa ylihallitukselle keisarin myöntäneen 3 000 markan vuotuisen määrärahan apulaisen palkkaamiseen.⁶⁵ Ylitarkastajan apulaiseksi palkattiin 25.10.1875 Porin kaupungin kansakouluntarkastaja pedagogiikan kandidaatti Aksel Berner, jota Cygnaeus oli tehtävään esittänyt. Hän avusti esimiestään tilastojen ja kertomusten laadinnassa, kirjeenvaihdossa ja kansakoulujen tarkastamisessa sekä esitteli asiat niissä ylihallituksen istunnoissa, joissa ylitarkastaja ei voinut olla läsnä.⁶⁶

Koska ylitarkastajan apulaisen palkkio oli kovin pieni (3 000 mk vuodessa), Cygnaeus esitti 22.8.1877, että keskusvirastoon tulisi perustaa avustavan ylitarkastajan toimi 5 000 markan vuosipalkalla. Tällöin ylitarkastajan apulaiselle varattua määrärahaa ei tarvittaisi. Ylihallitus hyväksyi esityksen ja lähetti sen senaattiin. Senaatti ei pitänyt kuitenkaan kiirettä asian käsittelyllä. Niinpä ylihallitus ehti esittää 14.10.1878, että määräraha apulaisen palkkaamiseen säilytettäisiin mutta apulaisen toimi muutettaisiin kanslistin toimeksi. Avustavasta ylitarkastajasta keskusvirasto ei puhunut enää mitään, vaan esitti jälleen ylitarkastajan apulaista 5 000 markan palkkiolla.⁶⁷

⁶³ VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1875 Ca 5, ylihal. istunto 15.4.1875; Koulu-ylihallituksen alainen kertomus kansakoulujen tilasta maassa lukuvuonna 1873-1874. Jyväskylä 1875, s. 53.

⁶⁴ G. Waenerberg oli ehdottanut ylihallituksen neuvottelevan virkamiesjäsenen toimen muuttamista toiseksi kansakoulujen ylitarkastajan viraksi. Senaatissa kukaan ei kannattanut tätä esitystä. VA, SKA, Mietinnöt 1875 De 67, mietintö 27.5.1875; VA, Senaatti, Talousosaston ptk 27.5.1875 MF Sen 369.

⁶⁵ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 15.4.1875 MF Sen 367; VA, Senaatti, Talousosaston ptk 27.5.1875 MF Sen 369; VA, KHA, Jkha, Senaatin kirjeet ja määräykset 1875 Ea 5, senaatin kirje ylihal:lle 3.9.1875; VA, Gunnar Sarvan kokoelma, s. 130.

⁶⁶ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 25.10.1875 MF Sen 372; VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirja 1875 Ca 5, ylihal. istunto 13.9.1875.

⁶⁷ VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirja 1877 ja 1878 Ca 7 ja 8, ylihal. istunnot 22.8.1877 ja 14.10.1878; VA, Senaatti, Talousosaston ptk 29.11.1878 MF Sen 407.

Senaatti suhtautui ylihallituksen anomuksiin periaatteessa myönteisesti. Käytössä olevat suostuntavarat eivät kuitenkaan tarkoitukseen riittäneet. Koska senaatissa tiedettiin ylihallituksen kansakouluhenkilöstön työpaine, se myönsi muista varoista ylihallitukselle 2 000 markan vuotuisen määrärahan ajalle 1.1.1879 - 31.12.1882. Keskusvirasto sai itse päättää määrärahan käytöstä. Vuonna 1880 ylihallitusta kehoitettiin lähettämään täydellinen määrärahaesitys viraston käyttötarpeista vuonna 1883 alkavaa uutta varainhoitokautta varten.⁶⁸

Ylihallitus ei käyttänyt määrärahaa toisen apulaisen palkkaamiseen kuten senaatti oli tarkoittanut vaan entisen apulaisen palkan korottamiseen. Näin se nousi Cygnaeuksen toivomaan 5 000 markkaan vuodessa, jolla palkalla oli saatavissa pätevä henkilö pysymään tehtävässä. Cygnaeuksen mielestä yksi pätevä oli parempi kuin kaksi epäpätevää.⁶⁹ Aksel Berner oli tällä välin siirtynyt Turun kaupungin kansakouluntarkastajaksi. Uudeksi ylitarkastajan apulaiseksi oli 1.8.1878 lähtien palkattu filosofian kandidaatti Gustav Lönnbeck, Cygnaeuksen tuleva vävy.⁷⁰ Vuonna 1882 senaatti uudisti päätöksensä 2 000 markan vuotuisesta lisämäärärahasta vuosiksi 1883 - 1885. Määräraha käytettiin koko ajan apulaisen palkan parantamiseen, ei ylimääräisen apulaisen palkkaamiseen.⁷¹

Ylihallitus palasi henkilökuntakysymykseen senaatin lupaamana ajan-kohtana vuonna 1880. Cygnaeus valitti töiden paljoutta ja paikallisten kansakouluntarkastajien nopeaa vaihtuvuutta (s. 136). Kansakoulujen valvonta ei ollut tyydyttävää eikä riittävää. Myös ylihallituksen tarkastustyö jäi liian vähäiseksi henkilökuntapuutteen vuoksi. Ylihallitus esittikin Cygnaeuksen toivomuksesta kanslistin palkkaamista virastoon kansakouluasioiden hoitoa varten. Näin ylitarkastaja ja hänen apulaisensa voisivat keskittyä paperitöiden sijasta enemmän kansakoululaitoksen johtami-

⁶⁸ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 29.11.1878 MF Sen 407; VA, KHA, Jkha, Senaatin kirjeet ja määräykset 1878 Ea 8, senaatin kirje ylihal:lle 29.11.1878.

⁶⁹ VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1880 Ca 10, ylihal. istunto 25.11.1880.

⁷⁰ Karttunen 1983, s. 38, 47.

⁷¹ *Ecklesiastik expeditionens i Kejsrerliga Senaten för Finland berättelse 1870-1887*, s. 92.

seen ja valvontaan.⁷² Keisari myönsikin pyydetyn 3 000 markan vuotuisen määrärahan apulaisen palkkaamiseen vuoden 1881 alusta lähtien. Tehtävään valittiin filosofian kandidaatti Aleksanteri Haapanen.⁷³ Henkilöstöpula ylihallituksessa hellitti olennaisesti. Vuoden 1885 alusta toimi muutettiin kanslistin viraksi Haapasen hoitamana.⁷⁴

Samalla kun sivutoimisten kansakouluntarkastajien sijaan palkattiin päätoimiset läänittäiset tarkastajat myös ylitarkastajan apulaisen toimi muutettiin kansakouluntarkastajan toimeksi ylihallituksessa 5 000 markan palkalla 1.1.1885 alkaen. Esiteksen tästä oli ylihallitus tehnyt vuonna 1880 vuoden 1882 valtiopäiville, joka hyväksyi tarvittavan määrärahan. Keisarillinen julistus asiasta annettiin 30.5.1884.⁷⁵ Kansakouluntarkastajan tehtävään valittiin yksimielisesti Gustav Lönnbeck.⁷⁶ Ylihallituksen kansakouluntarkastajan pätevyysehdoiksi määrättiin filosofian kandidaatin tutkinto ja pedagogiikan tutkinnolla tai muuten osoitettu taito pedagogiikassa. Lisäksi tarkastajan tuli olla hyvin kokenut kansakouluasioissa sekä hallita virkamieheltä vaadittava suomen ja ruotsin kielen taito. Kansakouluntarkastajan tehtävänä oli ohjesäännön mukaan osallistua kansakouluasioiden käsittelyyn ylihallituksessa ja auttaa ylitarkastajaa kertomusten, tilastojen ym. teossa sekä tarkastaa ylihallituksen toimeksiannon mukaan kansakouluja ja seminaareja.⁷⁷

Kansakoulujen ylitarkastajan toimi vapautui 2.1.1888, kun kansakoulun isä ja tarkastustyönkin uranuurtaja Uno Cygnaeus kuoli. Cygnaeuksen seuraajaksi ei valittu hänen pitkäaikaista apulaistaan ja läheistä työtoveriaan filosofian tohtori Gustav Lönnbeckiä vaan Uudenmaan piirin kansakouluntarkastaja filosofian maisteri Anders Floman. Floman oli koke-

⁷² VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1880 Ca 10, ylihal. istunto 25.11.1880.

⁷³ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 16.12.1880 MF Sen 431; VA, Gunnar Sarvan kokoelma, s. 132-133.

⁷⁴ As.kok. 10/1884, s. 1-3.

⁷⁵ *Ecklesiastik expeditionens i Kejsrerliga Senaten för Finland berättelse 1870-1887*, s. 93; As.kok. 10/1884, s. 1-2.

⁷⁶ Karttunen, M.O., Kouluhallituksen virkamiehet 1869-1969. Kouluhallitus - Skolstyrelsen 1869-1969. Toimittaneet Urho Somerkivi, Gösta Cavonius ja M.O. Karttunen. Vantaa 1979, s. 159-202.

⁷⁷ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 19.12.1884 MF Sen 473.

neempi kentällä mutta tunki huonommin ylihallituksen toiminnan kuin Lönnbeck. Valinnan taustalla lieneekin ollut lähinnä kieli- ja puoluepoliittisia syitä. Floman oli suomenmielinen kun taas Lönnbeck kuului Helsingfors Dagbladin avustajakuntaan ja kannatti liberaalista puolueohjelmaa. Senaatti kirkollistoimituskunnan päällikön Y.S. Yrjö-Koskisen johdolla valitsikin Flomanin Leo Mechelinin kannattaessa Lönnbeckiä. Pätevin hakija Jyväskylän seminaarin johtaja K.G. Leinberg syrjäytyi asettamiensa taloudellisten ehtojen vuoksi.⁷⁸

G.F. Lönnbeck närkästyti ratkaisusta niin, että pyysi välittömästi eroa ylihallituksen kansakouluntarkastajan toimesta ja siirtyi Helsingfors Dagbladin päätoimittajaksi.⁷⁹ Kun kansakouluntarkastajan toimi vapautui, senaatti tiedusteli ylihallitukselta, voisiko toimen kokonaan lakkauttaa. Syynä oli ilmeisesti se, että Cygnaeus oli viimeisinä vuosinaan sairastellut varsin paljon ja silti työt ylihallituksessa oli kyetty tekemään. Kun nyt ylitarkastajaksi tuli täysivoimainen mies, senaatti arveli selvittävän pienemmällä henkilöstöllä.⁸⁰ Ylihallitus vastasi tointa tarvittavan, mihin myös senaatti tyytyi.⁸¹ Näin toimi voitiin julistaa loppuvuodesta 1888 haettavaksi. Tehtävään valittiin Viipurin piirin kansakouluntarkastaja Aksel Berner, joka palasi näin ylihallitukseen. Ylihallitus oli esittänyt tehtävään ensimmäiselle ehdokassijalle kanslisti Aleksanteri Haapasta. Miksi ylihallituksen ehdotus syrjäytettiin? Berner oli selvästi kokeneempi, joten senaatti päätti valita hänet. Ehkäpä ylihallitus joutui hienotunteisuussyistä asettamaan oman työntekijänsä ensimmäiselle ehdokassijalle, vaikka toiseksi sijoitettu Berner oli selvästi ansioituneempi. Senaatin ei tästä perusteesta tarvinnut välittää.⁸²

⁷⁸ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 1.3.1888 MF Sen 510; VA, Gunnar Sarvan kokoelma, s. 463, 476, 482; Lönnbeck kertoo päiväkirjassaan, että hän tiesi jo ennen nimitystä, ettei häntä valita, koska hän oli ollut liian lähellä Cygnaeusta. Hän ei ollut myöskään papiston eikä fennomaa-nien mieleen. G. Lönnbeckin Anteckningar 1872 - 88 (päiväkirja).

⁷⁹ Karttunen, Kouluhallituksen virkamiehet... 1979, s. 165-166.

⁸⁰ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 26.4.1888 MF Sen 512.

⁸¹ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 18.10.1888 MF Sen 516; VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirjat 1888 Cc 4, ylihal. istunto 18.5.1888.

⁸² VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirjat 1888 Cc 4, ylihal. istunto 27.11.1888; VA, Senaatti, Talousosaston ptk 30.1.1889 MF Sen 518 A.

Haapasen aikoessa siirtyä sivuuttamisensa vuoksi muihin tehtäviin ylihallitus anoi ja senaatti myönsi hänelle palkkionkorotuksen. Kanslistin toimi muutettiin vuoden 1889 julistuksella aktuaarin viraksi, johon Haapanen valittiin. Vihdoin vuonna 1892 Haapanen valittiin ylihallituksen kansakouluntarkastajaksi Bernerin kuoltua.⁸³

Kansakouluasioita hoitaneiden henkilöiden määrää lisättiin seuraavan kerran vuonna 1896, kun perustettiin kansakouluasioiden sihteerin toimi. Vuonna 1899 toinen kansakouluntarkastaja aloitti työnsä. Tehtävään valittiin entinen piiritarkastaja ja Jyväskylän seminaarin johtaja Y.K. Yrjö-Koskinen. Osastojaon virallistamisen yhteydessä (1898) kansakouluosastoon tuli ylitirehtöörin apulainen⁸⁴, joka myös osallistui kansakouluasioiden käsittelyyn. Ensimmäiseksi ylitirehtöörin apulaiseksi valittiin kansakoulujen ylitarkastaja A.W. Floman. Uudeksi kansakoulujen ylitarkastajaksi nimettiin Rauman piirin kansakouluntarkastaja Gustav F. Lönnbeck, joka palasi näin ylihallitukseen. A.W. Floman olisi toivonut tehtävään Y.K. Yrjö-Koskista, ei entistä kilpailijaansa ja jyrkän perustuslaillista Lönnbeckiä. Kansakouluosastoon kuului lisäksi erityinen aistivalliskoulujen tarkastaja vuodesta 1892 lähtien. Henkilökuntaa tarvittiinkin, sillä kansakouluosaston valvontaan kuuluivat kansakoulut, seminaarit, aistivalliskoulut ja vapaa kansansivistystyö. Viimeksi mainittua edustivat aluksi kansanopistot niihin liittyneine maamies- ja emäntäkouluineen sekä erilliset emäntä-, käsityö- ym. koulut. Sittemmin mukaan tulivat työväenopistot ja kirjastot. Kaikki nämä olivat ylihallituksen kansakouluosaston johdon, valvonnan ja tarkastuksen alaisia.⁸⁵

⁸³ Keisarillisen Suomen senaatin kirkollisasiain-toimituskunnan kertomus 1888-1890. Helsinki 1891, s. 24; VA, Gunnar Sarvan kokoelma, s. 270; VA, Senaatti, Talousosaston ptk 12.10.1892 MF Sen 557.

⁸⁴ Ylitirehtöörin apulainen, kansakoulujen ylitarkastaja ja sihteeri, josta tuli myöhemmin lainoppinut kouluneuvos, olivat osaston äänivaltaisia jäseniä ylihallituksen yhteisistunnoissa vuodesta 1898 lähtien. Kansakouluntarkastajat ja aistivalliskoulujen tarkastajat olivat sitä vain oman toimipiirinsä asioiden osalta. As.kok. 40/1898, § 6, s. 3.

⁸⁵ Somerkivi 1979, s. 29-31, 53-54; Karttunen, M.O., Kouluhallitus ja vapaa sivistystyö. Kouluhallitus-Skolstyrelsen 1869-1969. Toimittaneet Urho Somerkivi, Gösta Cavonius ja M.O. Karttunen. Vantaa 1979, s. 145-149; Karttunen, M.O., Suomen kansanopisto 1889-1979. Forssa 1979, s. 150; VA, Senaatti, Talousosaston ptk 18.10.1898 MF Sen 650; VA, KHA, Ko, Konzeptipöytäkirjat 1898-99 Cc 14-15, ylihal. istunnot 2.12.1898 ja 14.3.1899; VA, Senaatti, Talousosaston ptk 21.12.1898 MF Sen 654,

Ylihallituksen jäsenten nimittämiskäytäntöä muutettiin vuonna 1898. Ylitirehtöörin nimitti keisari senaatin esityksestä. Kansakoulujen ylitarkastajan nimitti senaatti ylihallituksen lausunnon jälkeen ja kansakouluntarkastajat ylihallituksen virkaehdotuksen perusteella.⁸⁶

Kouluylihallituksen pitkäaikainen ylitirehtööri Lorenz Leonard Lindelöf oli oppikoulumiehenä osoittanut vähän kiinnostusta kansakouluasioihin. Tilanne muuttui vuonna 1902, kun uudeksi ylitirehtööriksi valittiin kansakoulumies Y.K. Yrjö-Koskinen. Hänen aikanaan kansakoululaitosta kehitettiin voimakkaasti vaikeista sortovuosista huolimatta. Samaa voi sanoa Yrjö-Koskisen seuraajasta Mikael Soinisesta, joka toimi viraston päällikkönä vuodesta 1917 lähtien.⁸⁷

1900-luvun alkupuolella ylihallitukseen tarvittiin jälleen lisää tarkastajahenkilöstöä. Koska vakinaisia virkoja oli vaikea saada, ylihallitus anoi vuonna 1904 oikeutta käyttää jotain piiritarkastajaa apujäsenenä asioiden käsittelyssä. Senaatti suostui viraston toivomukseen ja myönsi kuuden kuukauden palkkaa vastaavan määrärahan. Ylihallitus palkkasi tehtävään 15.11.1904 lähtien piiritarkastaja A.J. Tarjanteen. Käytännöstä tuli pysyvä, ja niin Tarjanne hoiti tehtävää lähes yhtäjaksoisesti vuoden 1907 loppuun asti (piiritarkastaja K.G. Aminoff 7.1. - 7.3.1907). Koska tarve oli jatkuva, keisari myönsi ylihallitukseen kolmannen kansakouluntarkastajan viran

6.3.1899 MF Sen 656 ja 25.5.1899 MF Sen 661; Aistivammaisten koulujen valvonta oli alkuaikoina järjestetty kaksijakoisesti. Kuurojenkoulut olivat tuomiokapitulien alaisia, mutta sokeainkoulut olivat ylihallituksen johdon ja valvonnan alla. Ylihallitus teki vuonna 1874 periaatepäätöksen sivutoimisen aistivammaisten opetuksen tarkastajan toimen perustamisesta. Asia raukesi kuitenkin, kun ylihallitus ryhtyi puuhaamaan ylitarkastajalle apulaista kansakouluasioita varten. Sittemmin aistivammaisopetuksen puuhamiestä C.A. Alopaeus esitti useammankin kerran erityistä aistivammaisopetuksen tarkastajaa. Asia ei kuitenkaan edennyt. Vasta vuonna 1892 nimettiin ylihallitukseen aistivammaiskoulujen tarkastaja. Tehtävään valittiin V. Forsius, joka teki keskusvirastossa pitkän ja ansiokkaan päivätyön. Nurmi 1988, s. 213-215.

⁸⁶ As.kok. 40/1898, s. 2.

⁸⁷ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 10.4.1902 MF Sen 705; Karttunen, Kouluhallituksen virkamiehet... 1979, s. 160-165.

vuonna 1906. Tehtävään valittiin A.J. Tarjanne vakinaisesti vuoden 1908 alusta.⁸⁸

Tilanne ei tästä helpottanut. Ylihallituksen tehtävien kasvua kuvaavat seuraavat luvut:⁸⁹

	1905	1910	1915
Saapuneita kirjeasioita	3452	5130	4551
Saapuneita anomusasioita	516	936	1005
Lopullisesti käsitellyistä asioista lähteneitä kirjeitä	4408	6605	6135
Päätöksiä	69	117	99
Määräyksiä ja valtakirjoja	126	167	147

Ylihallitus jatkoikin senaatin suostumuksella käytäntöä, että joku piiritarkastajista työskenteli apujäsenenä keskusvirastossa. Tilanne jatkui lähes yhtäjaksoisesti 1.2.1908 - 31.5.1912. Lisäksi 15.9.1908 - 31.12.1909 välisen ajan oli vielä ylimääräinen apujäsen, koska ylitirehtööri Y.K. Yrjö-Koskinen toimi senaattorina ja ylitirehtöörin apulainen W. Tawaststjerna oli hänen sijaisenaan. Jatkuva apujäsenen käyttö osoitti, että ylihallitus tarvitsi neljännen kansakouluntarkastajan viran, jonka se sai vuonna 1910. Virka täytettiin pysyvästi 1912. Ylihallituksen apujäseninä vuosina 1908 - 1912 toimivat piiritarkastajat K.G. Aminoff, O. Vuorisalmi, A. Järvinen, K. Levon, K.K. Mäkinen ja Onni Rauhamaa, joka valittiin kansakouluntarkastajan virkaan ensin väliaikaisesti ja vuonna 1912 vakinaisesti.⁹⁰

Tästä ratkaisusta huolimatta ylihallitus käytti vielä vuosina 1913 ja

⁸⁸ As.kok. 20/1906; SVT X Kansanopetus. Kertomukset Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1886-1905, s. 112 ja 1905-1910, s. 305, 310.

⁸⁹ SVT X Kansanopetus. Kertomukset Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 303 ja 1910-1915, s. 371.

⁹⁰ SVT X Kansanopetus. Kertomukset Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 304-310 ja 1910-1915, s. 374-382; Ecklesiastikexpeditionens i Kejsrerliga Senaten för Finland berättelse 1908. Helsingfors 1910, s. 16; Ecklesiastikexpeditionens i Kejsrerliga Senaten för Finland berättelse 1909-1910. Helsingfors 1912, s. 22; As.kok. 67/1910.

1914 ajoittain piiritarkastaja K.G. Aminoffia ja K. Kerkkosta lisäjäsenedä asioidensa hoitamisessa.⁹¹

Vuodesta 1910 ylihallituksella oli mahdollisuus palkata erityinen puutarhanhoidon neuvoja. Tässä tehtävässä toimi K. Kalervo. Hän ei kuulunut tarkastajahenkilöstöön mutta auttoi työllään sekä ylihallituksen tarkastajia että piirien kansakouluntarkastajia: he saivat ammattimiehen tukea pyrkimyksilleen edistää kasvitärhanhoitoa ja -opetusta Suomen maalaiskansakouluissa.⁹²

Kouluhallituksen uudelleenjärjestelyn jälkeen vuonna 1918 kansanopetusosastoon kuuluivat osastopäällikkö sekä seitsemän muuta kouluneuvosta (entisiä kansakouluntarkastajia), joista kuusi edusti kansakouluja ja yksi kansan- ja työväenopistoja. Lisäksi osastolla toimi yksi lainoppinut kouluneuvos, sihteeri ja kaksi kasvitärhanhoidon neuvojaa. Osastojen yhteisiä virkamiehiä olivat eri harjoitusaineiden tarkastajat. He valvoivat sekä kansa- että oppikoulujen harjoitusaineiden opetusta.⁹³

Kansakouluasioiden hoitajat ylihallituksessa/kouluhallituksessa vuosina 1870 - 1921 olivat kootusti seuraavat:⁹⁴

Viraston päälliköt:

Casimir von Kothen	09.11.1869 - 17.12.1873
Lorenz Leonard Lindelöf	16.09.1874 - 10.04.1902
Y.K. Yrjö-Koskinen	21.08.1902 - 31.05.1917
August Mikael Soininen	01.06.1917 -

Ylitirehtöörin apulaiset (vuodesta 1918 lähtien kouluneuvokset)

Anders W. Floman	18.10.1898 - 01.09.1902
Werner Tawaststjerna	22.01.1903 - 29.11.1911
Kaarlo A. Franssila	vt. 01.10.1911 - 31.05.1912
	vak. 01.06.1912 -

⁹¹ SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1910-1915, s. 375, 382.

⁹² Ecklesiastikexpeditionens i Kejsrerliga Senaten för Finland berättelse 1909-1910, s. 24.

⁹³ As.kok. 98/1918, § 10, 23, s. 4-8; Somerkivi 1979, s. 60-61.

⁹⁴ Karttunen, Kouluhallituksen virkamiehet... 1979, s. 159-202; SVT X Kansanopetus. Kertomukset Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 310 ja 1910-1915, s. 382.

Kansakoulujen ylitarkastajat (vuodesta 1918 lähtien osastopäälliköt)

Uno Cygnaeus		01.02.1861 - 02.01.1888
Anders Wilhelm Floman		01.05.1888 - 18.10.1898
Gustav F. Lönnbeck		06.03.1899 - 31.12.1912
Konrad Hilden		01.01.1913 - 16.04.1916
Artturi J. Tarjanne		08.08.1916 -

Ylitarkastajan apulaiset

Aksel Berner		25.10.1875 - 31.07.1878
Gustav F. Lönnbeck		01.08.1878 - 21.05.1885

Kansakouluntarkastajat (vuodesta 1918 lähtien kouluneuvokset):

Gustav F. Lönnbeck		22.05.1885 - 26.04.1888
Aksel Berner		01.02.1889 - 11.03.1892
Aleksanteri Haapanen		12.10.1892 -
Y.K. Yrjö-Koskinen		31.05.1899 - 21.08.1902
Hjalmar Basilier	vt.	23.04.1902 - 01.06.1902
	vak.	15.08.1902 -
Artturi J. Tarjanne	apujäsen	15.11.1904 - 15.05.1905
	"	01.09.1905 - 01.06.1906
	"	01.08.1906 - 06.01.1907
	"	07.03.1907 - 31.12.1917
	vak.	01.01.1908 - 08.08.1916
Onni Rauhamaa	apujäsen	01.02.1908 - 01.07.1908
	väliaik.	01.09.1911 - 01.06.1912
	vak.	01.09.1912 -
Kaarlo Kerkkonen	lisäjäsen	01.07.1912 - 31.08.1912
	"	01.06.1913 - 31.08.1913
	"	01.06.1914 - 31.11.1914
	apujäsen	01.12.1914 - 15.05.1917
	vak.	15.05.1917 -
Juho Rannisto		01.03.1919 -

Apu- ja lisäjäsenet, joita ei ole edellä mainittu

Karl G. Aminoff	apujäsen	07.01.1907 - 07.03.1907
	"	15.09.1908 - 31.12.1909
	lisäjäsen	01.09.1910 - 31.05.1912
	"	01.05.1913 - 31.05.1913
	"	01.09.1913 - 30.11.1913
	"	15.01.1914 - 31.05.1914
Oskar Vuorisalmi	apujäsen	01.09.1908 - 31.01.1909
Albin Järvinen	"	01.02.1909 - 31.06.1909
Kaarle Levon	"	01.09.1909 - 31.01.1910
Kaarlo K. Mäkinen	"	01.02.1910 - 31.06.1910

Harrasteaineiden tarkastajat:

Aksel Törnudd	tilap. laulutark. 1912-1913 laulunopetuksen tarkastaja 01.02.1919 -
Ivar Wilskman	voimistelun ja terveysopin ope- tuksen tarkastaja 01.09.1918 -
Lilli Törnudd	piirustuksen ja käsityönopetuk- sen tarkastaja 14.12.1918 -
Toivo Salervo	piirustuksen, veiston ja kauno- kirjoituksen tarkastaja 17.12.1918 -
Anni Collan	voimistelun ja terveysopin ope- tuksen tarkastaja 01.02.1919 -

Kansakouluasioiden hoitajat ylihallituksessa olivat kokeneita ja ansi-
oituneita kansakoulumiehiä. Heillä oli kaikilla akateeminen loppututkinto.
Viraston päälliköistä Yrjö-Koskinen ja Mikael Soininen olivat toimineet
kansakoululaitoksen palveluksessa ja olleet mm. kansakoulujen piiritarkas-
tajina. Ylitirehtöörin apulaisista Flomanilla oli kenttäkokemusta. Hän oli
toiminut kansakouluntarkastajana ja seminaarinjohtajana. Hän toimi Cyg-
naeuksen jälkeen myös kansakoulujen ylitarkastajana. Muista ylitarkasta-
jista myös Lönnbeckillä ja Tarjanteella oli kansakouluntarkastajatausta.⁹⁵

Ylitarkastajan apulaisista ja kansakouluntarkastajista kaikki muut
paitsi Lönnbeck ja Haapanen olivat toimineet kansakouluntarkastajina.
Lönnbeck (toimi piiritarkastajana vasta myöhemmin) ja Haapanen ansioi-
tuivat ylihallituksessa tehden siellä pitkän päivätyön.⁹⁶

Ylihallitus oli monelle kansakoulumiehelle uran tavoiteltu päätepiste.
Sinne siirryttiin opettajan, seminaarinjohtajan ja kansakouluntarkastajan
tehtävistä. Tällainen urakierto takasi ylihallitukseen vahvan kansakoulu-
poliittisen asiantuntemuksen.

⁹⁵ Karttunen 1983, s. 38-48.

⁹⁶ Karttunen 1983, s. 38-63; M.O. Karttuselta on jäänyt pois mat-
rikkelitiedoista se, että G.F. Lönnbeck toimi Rauman piirin kansakoulun-
tarkastajana 7.1.1898 - 6.3.1899 välisen ajan.

5.2.2. Tarkastustyö

Ylihallituksen⁹⁷ muiden kansakouluntarkastajien kuin Uno Cygnaeuksen valvontatyö ei muodostunut määrällisesti kovin suureksi. Ylihallitus keskittyi johtamaan ja kehittämään kansakoululaitosta. Valvonta oli lähinnä yleis- ja ylikontrollia. Tähän antoi hyvän mahdollisuuden se kirjallinen materiaali, jota koulut ja alueelliset kansakouluntarkastajat lähettivät keskusvirastoon. Materiaalin avulla ylihallitus saattoi seurata hyvin kansakoulujen ja alaistensa viranomaisten toimintaa. Seuranta oli samalla toiminnan valvontaa.⁹⁸

Kansakoulujen ylitarkastaja ei kansakouluissa juuri vierailut sen jälkeen, kun Uno Cygnaeus lopetti kansakoulujen tarkastamisen 1880-luvun alussa. Ylitarkastaja keskittyi kansakoululaitoksen johtamiseen ja kansakouluasioiden hoitoon ylihallituksessa. Seminaareissa hän tosin vieraili säännöllisesti. Kansakoulujen valvontatyö jäi ylihallituksen kansakouluntarkastajien tehtäväksi. Tiedot heidän kouluvierailuistaan ovat alkuvuosilta hatarat. Tarkastusten määrästä ja matkojen kohteista ei ole saatavissa täsmällisiä tietoja. Tarkastusmääräykset, matkalaskut ja säilyneet kertomukset paljastavat kuitenkin, että ylihallituksen kansakouluntarkastajat tekivät vuosittain yhden tai kaksi tutkintamatkaa maan eri osiin. Aina silloin kun virastoon palkattiin lisää henkilökuntaa tarkastustyö oli hetken aikaa vilkkaampaa. Tarkastajien matkat eivät suuntautuneet tasaisesti maan eri kouluille, vaan Etelä- ja Länsi-Suomen kansakoulut olivat selvästi useammin tutkinnan kohteina kuin maan muiden osien koulut. Ylihallituksen tarkastajat tutkivat samalla matkalla sekä maalais- että kaupunkikoulut määräalueella.⁹⁹

⁹⁷ Johdonmukaisuuden vuoksi jatkossa käytetään vain nimitystä ylihallitus, vaikka kyse olisi myös vuoden 1918 jälkeisistä vuosista.

⁹⁸ VA, KHA, Ky, Kirjekonseptit 1861-1869 Da 1, Kirjekopioiden jäljennöksiä 1866-1869 Da 3, Saapuneet kirjeet 1861-1869 Ec 1; VA, KHA, Jkha, Kansakoulun johtokunnilta saapuneet kirjeet 1870-1884 Ed 3, Kansakouluntarkastajilta saapuneet kirjeet 1874-1884 Ed 1-2, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1884 Eh 1-2 jne.

⁹⁹ VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-79 Eh 1; VA, KHA, Jkha, Maaseudun kansakouluntarkastajien kertomukset ja tilastolliset yhteenvedot 1872-84 Ha 2; VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirjat 1885, 1890, 1895, 1900 Cc 1-16; VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1905, 1910, 1915, 1920 Ca 8-34; VA, KHA, Jkha, Senaatin kirjeet ja määräykset 1870-

Ylihallitus pyrki tehostamaan omaa tarkastustyötään vuosisadan vaihteessa. Se halusi persoonallisempaa kosketusta kouluihin, joista todettiin liiaksi etäännytyn. Myös piirien kansakouluntarkastajien toiminnan valvonta edellytti tarkastusten lisäämistä.¹⁰⁰ Käytännössä ne eivät kovin paljoa lisääntyneet, yksittäisiä vuosia lukuun ottamatta. 1910-luvulta lähtien ylihallitus käytti alaisiaan kansakoulujen piiritarkastajia apunaan koulujen tutkinnassa. Piiritarkastajat vierailivat ylihallituksen toimeksiantosta määräalueen kouluilla ja raportoivat matkansa tulokset virastolle.¹⁰¹ Piiritarkastajat hoitivat oman valvontatyönsä ohella näin myös ylihallituksen tarkastustehtävää vähäisessä määrin.

Vuodesta 1899 lähtien ylihallituksen jäsenten ja ylihallituksen puolesta tutkintamatkoja tehneiden kansakouluntarkastajien tarkastusmatkoista on saatavissa täsmälliset tiedot. Ne ilmenevät seuraavasta asetelmasta. Mukana ovat vain eri tarkastuspiireihin suuntautuneet laajemmat vierailut. Siinä ei mainita jollekin koululle tehtyä yksittäistä virkamatkaa, jonka tarkoituksena oli esimerkiksi riidan selvittäminen piirijaosta, koulupaikan valinnasta tai opettajan käytöksestä.¹⁰² Tällaisia yksittäisiä matkoja ylihallituksen jäsenet tekivät vuodessa useita. Tarkastuspiireihin suuntautuneet matkat olivat vuosina 1899 - 1921 seuraavat. Liitteestä 2 näkyvät matkojen kohteet, niiden tekijät ja matkojen kesto.

1884 Ea 1-14; VA, KHA, Ko, Senaatin kirjeet ja määräykset 1885-1893 Ea 1-19; SVT X Kansanopetus. Kertomukset Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1886-1905, s. 107, 1905-1910, s. 271, 1910-1915, s. 340.

¹⁰⁰ SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1886-1905, s. 106.

¹⁰¹ VA, KHA, Ky, Kirjekonseptit 1861-1869 Da 1; VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1884 Eh 1-2; SVT X Kansanopetus. Kertomukset Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1886-1905, s. 107, 1905-1910, s. 271, 1910-1915, s. 340.

¹⁰² Ks. esim. VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1905, 1910, 1915, 1920 Ca 8-34.

Koulutoimen ylihallituksen tarkastukset vuosina 1899 - 1921¹⁰³

Vuosi	Tarkastuksia	T a r k a s t a j a n a		
		ylihallituksen kansakouluntarkastaja	muu ylihal. jäsen	piiri-tarkastaja
1899	1	1	-	-
1900	2	2	-	-
1901	2	2	-	-
1902	0	-	-	-
1903	1	1	-	-
1904	2	1	1	-
1905	1	1	-	-
1906	4	-	4	-
1907	3	2	1	-
1908	2	2	-	-
1909	3	3	-	-
1910	3	3	-	-
1911	2	1	-	1
1912	0	-	-	-
1913	5	2	1	2
1914	1	-	-	1
1915	5	3	1	1
1916	3	2	-	1
1917	0	-	-	-
1918	1	1	-	-
1919	0	-	-	-
1920	0	-	-	-
1921	0	-	-	-

Tarkastusten määrä vaihteli nolasta viiteen. Vuosien 1919, 1920 ja 1921 tiedoissa täytyy olla virhe, sillä tarkastusten puuttuminen ei tunnu uskottavalta, koska ylihallitus kykeni tarkastuksiin myös maailman- ja

¹⁰³ SVT X Kansanopetus. Kertomukset Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1886-1905, s. 107, 1905-1910, s. 271, 1910-1915, s. 340; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1912-1921 Em 35-50.

kansalaissodan vuosina: miksi ei sitten sen jälkeen. Lähteistä ei löytynyt kuitenkaan mainintaa asiasta.

Ylihallituksen edustajat tutkivat tarkastuspiireihin suuntautuneilla matkoilla piirin koulujen ja kansakouluntarkastajan toimintaa.¹⁰⁴ 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä tulivat lähes kaikki piirit kertaalleen tarkastettua, 1910-luvulla noin puolet (ks. liite 2). Täsmällisempää tietoa ei voi antaa, koska piirien määrä lisääntyi vuosikymmenien kuluessa. Ylihallituksen tarkastusten määrä oli suhteellisen vähäinen ja harvempi kuin esimerkiksi piispantarkastusten, joita pidettiin noin joka viides vuosi. Kun ylihallituksen tarkastaja saapui piiriin, hän seurasi opetusta ja tutki opetusvälineet, koulutalot sekä arkistot noin 10 - 20 koulussa. Piiritarkastaja seurasi matkalla mukana. Tutkinta kohdistui lähinnä koulun ulkoisiin olosuhteisiin ja asiakirjoihin. Opetuksen arviointi jäi niin vähäiseksi, että sillä ei ollut merkitystä tarkastajille itselleen eikä opettajille. Pedagogisesti ylihallituksen jäsenten tarkastustyöllä ei ollut käytännössä mitään merkitystä, minkä vuoksi sitä ei tässä arvioida. Toinen syy on lähdepohjan kapeus. Se ei mahdollista luotettavan kuvan muodostamista tarkastajien valvontatyön pedagogisesta sisällöstä. Kun ylihallituksen jäsen vieraili piirissä, hän arvioi myös kansakouluntarkastajan toiminnan koulutyön valvojana, kanslian pitäjänä sekä suhteiden hoitajana piirin opettajiin ja johtokuntiin. Tämä arvio oli tarkka ja asiantunteva. Siihen ylihallituksen jäsenillä, joista useimmat olivat entisiä kansakouluntarkastajia, oli tietoa ja taitoa.¹⁰⁵

Havaintonsa tarkastajat välittivät kertomuksessaan ylihallitukselle. Heidän arviointinsa piirien kansakouluntarkastajien toiminnasta olivat kiittäviä tai moittivia tilanteen mukaan. Kovin ankaria tarkastajat eivät arvioinneissaan olleet, sillä jos oli jotain huomautettavaa, he tekivät sen

¹⁰⁴ Ruotsissa ylihallituksen jäsenet vierailivat tarkastajien luona ja seurasivat näitä näiden virkamatkoilla 1910-luvulta lähtien. Bruce 1940, s. 77.

¹⁰⁵ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1900-1921 Em 5-50, Ylihallituksen tarkastajien kertomukset, jotka löytyvät erillisinä vihkoina em. kansioista. Kussakin kansiossa on 1-5 ylihal. tarkastajan kertomusta; SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 271.

kertomuksissaan varsin lempein sanakääntein. Joka tapauksessa he esittivät kritiikkiä, jos siihen oli aihetta.¹⁰⁶

Ylihallituksen kansakouluntarkastajien lisäksi harrasteaineiden tarkastajat tutkivat maalaiskansakouluja vuodesta 1918 lähtien. P.J. Hannikainen tarkasti kansakoulujen laulunopetusta tosin jo lukuvuonna 1909 - 1910 ylihallituksen toimeksiannosta.¹⁰⁷ Voimistelun ja terveysopin, piirustuksen ja käsityönopetuksen sekä laulunopetuksen tarkastajat vierailivat vuonna 1919 135 maalaiskansakoulussa ja vuonna 1920 129:ssä. Kukin heistä tutki vain oman oppialansa opetusta. Heidän ansiostaan erikoisaineiden tarkastus pätevoityi huomattavasti aikaisemmasta, sillä muut tarkastajat olivat perehtyneet lähinnä lukuaineiden arviointiin.¹⁰⁸

Ylihallituksen tarkastustyö kosketti 1870-luvun alussa läheisesti kouluja, sillä Uno Cygnaeuksen ansiosta noin kolmannes kouluista tuli vuosittain tutkittua. Kun kansakoulujen alueelliset tarkastajat aloittivat työnsä 1870-luvun puolivälissä, ylihallituksen valvontatyö muuttui yleiskontrolliksi tarkastustyön kohdistuessa vain muutamaan kymmeneen kouluun vuodessa. Tästäkin suuri osa oli erilaisten riita-asioiden ja epäselvyyksien selvittämistä. Vuosisadan vaihteessa tulivat kuvaan mukaan tarkastuspiirien tutkimiset, jolloin selvitettiin muutaman kansakoulun toiminta piirissä ja tutkittiin kansakouluntarkastajan työskentely koulujen lähivalvojana.

Ylihallitus sai tarkastustyönsä ansiosta omakohtaista tietoa kansakoulujen ja alaistensa viranomaisten toiminnasta. Samalla ylihallitus säilytti elävän kosketuksen kenttään. Se osoitti kansakouluväelle, että keskusvirasto valvoo sen toimintaa muutenkin kuin vain papereiden avulla. Ylihallitus valvoi aktiivisesti myös alaistensa piirien kansakouluntarkastajien työtä. Heidän toiminnastaan ylihallitus oli tosin jo varsin hyvin perillä muutenkin, sillä keskusvirasto ja piirien kansakouluntarkastajat työskentelivät läheisessä yhteistyössä hoitaessaan kansakoulujen asioita. Aktiivi-

¹⁰⁶ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1900-1921 Em 5-50, Ylihal. tarkastajien kertomukset.

¹⁰⁷ Tirkkonen, Eeva, Musiikinopetuksesta Suomessa vuosina 1866-1925. Koulu ja menneisyys XVI. Helsinki 1964, s. 31.

¹⁰⁸ VA, KHA, Ko, Kouluhallituksen virkamiesten tarkastuskertomukset 1919-1920 El 3, ks. harrasteaineiden tarkastajien tarkastuskertomukset.

nen tarkastustyö täydensi kuitenkin näin saatua kuvaa ja piti alaiset virkeinä.

Ylihallituksen tarkastustyö ei määrällisesti noussut sellaiseksi, että se olisi poistanut muun valvontatarpeen. Päävastuu tarkastustyöstä jäi piirien kansakouluntarkastajille. Ylihallitus osoitti kuitenkin tarkastuksillaan, että se halusi seurata aktiivisesti kansakouluväen työskentelyä ja säilyttää elävän kosketuksen kansakoulutyön arkitodellisuuteen.

6. SIVUTOIMISTEN PAIKALLISTARKASTAJIEN TARKASTUSTYÖ 1871/74 - 1885

6.1. Paikallisten kansakouluntarkastajien asettaminen

Vuoden 1866 asetukseen sisältyi määräys kansakouluntarkastajien asettamisesta "koulujen lähempää silmälläpitoa varten". Tätä säädöstä ei pantu alussa täytäntöön, vaan ylitarkastaja Uno Cygnaeus valvoi yksin kansakouluja. Vuoden 1867 valtiopäivillä varattiin määräraha tarkastajien palkkaamiseen vuosiksi 1871 - 1875.¹ Ensimmäiset tarkastajat nimitettiinkin vuonna 1871. Tämä ei tapahtunut kuitenkaan Uno Cygnaeuksen aloitteesta, kuten olisi olettanut, vaan tulevien tarkastajien omasta esityksestä. Elokuussa 1871 Saloisten seurakunnan kirkkoherra Edward Wilhelm Borg ja Virolahden seurakunnan apulaispappi Ferdinand Johan Masalin pyysivät Cygnaeukselta, että ylihallitus nimeäisi kansakouluasetuksessa säädetyn tarkastajan heidän kuntiensa kansakouluille. Ylihallitus päätti 7.9.1871, että E.W. Borg nimetään Saloisten ylemmän poikakansakoulun tarkastajaksi ja F.J. Masalin Virolahden ylemmän kansakoulun tarkastajaksi.² Näin oli yksittäisten aloitteiden pohjalta nimetty ensimmäiset sivutoimiset paikalliset kansakouluntarkastajat. He ryhtyivät matka- ja päivärahakorvauksella tarkastamaan oman kuntansa kansakoulua. Käytäntö vastasi vanhaa mallia. Oppikoulujen ja varhaisempien kansanopetusinstituutioiden valvojina olivat olleet oman seurakunnan papit.

Tämän pitemmälle ylihallitus (lähinnä Uno Cygnaeus) ei halunnut mennä syksyllä 1871. Kun Tyrvännön kansakoulujohtokunnan puheenjohta-

¹ Asiakirjat vp:ltä 1872, valtiovaliokunnan mietintö n:o 6, 11, s. 48.

² VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1870-71 Ca 1, ylihal. istunto 7.9.1871; VA, KHA, Jkha, Kansak. johtok. saapuneet kirjeet 1870-1884 Ed 3, T. Kotasen kirje Cygnaeukselle 22.3.1872; VA, KHA, Jkha, Ylitark. kirjekonseptit 1869-1884 Db 1, Ylihal. lausunto keisarille 24.2.1873; VA, KHA, Ko, Kertomukset koululaitoksen toiminnasta 1865-1886 Di 1; Colliander, O.I., Suomen kirkon paimenmuisto I. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia VIII. Helsinki 1910, s. 569, 818.

ja C. Packalen anoi koululle tarkastajan nimeämistä, ylihallitus päätti 9.11.1871, että toistaiseksi koululle ei valita omaa tarkastajaa.³

Cygnaeuksella oli kehittymässä muita vaihtoehtoja kansakoulujen lähivalvonnan hoitamiseksi. Ennen kuin Cygnaeus ja ylihallitus lähtivät kamppailuun kansakoulujen lähivalvonnan ratkaisemisesta, ne nimesivät vielä yhden paikallisen kansakouluntarkastajan. Vapaaherra Linder anoi marraskuussa 1872, että Karjaan kirkkoherra E.W. Stadius nimettäisiin kunnassa olevan kansakoulun tarkastajaksi. Ylihallitus suostui anomukseen 5.12.1872.⁴ Näin oli vuosien 1871 ja 1872 aikana nimetty kolme paikallista kansakouluntarkastajaa. He valvoivat kukin yhden kansakoulun toimintaa ja saivat työkuluihinsa korvauksen yleisistä suostuntavaroista. Kansakoulujen lähivalvonta oli pantu alulle, vaikkakin vanhan mallin ja käytännön mukaisena.

Uno Cygnaeusta seurakuntien pappien nimeäminen omien kuntiensa kansakoulujen tarkastajiksi ei viehättänyt. Hän haaveili muuta ratkaisua. Cygnaeus valitti vuodesta 1871 lähtien, että hän ei ehtinyt yksin valvoa kansakouluja riittävän hyvin. Koulujen määrän kasvaessa yhä suurempi osa niistä jäi vuosittain tarkastamatta. Tätä Cygnaeus piti hyvin valitettavana. Hän oli vakuuttunut omilla tarkastusmatkoillaan siitä, että "kansakoulut tarvitsevat taajoja tarkastuksia, joissa nuoret opettajat saavat kipeästi kaipaamaansa johdatusta, kehotusta ja lohdutusta pysyäkseen virkeinä".⁵ Cygnaeuksen käsitys ei ollut muuttunut siitä, minkä hän oli saanut jo ulkomaiselta tutustumismatkaltaan. Keväällä 1872 Cygnaeus saikin käyttää seminaarinjohtaja K.G. Leinbergia apunaan koulujen tarkastamisessa.⁶ (ks. s. 94)

Kysymys pysyvän avun järjestämisestä Uno Cygnaeukselle vaati ratkaisua. Koulutoimen ylihallitus puuttui asiaan kertomuksessaan koulutoimen tilasta lukuvuodelta 1871 - 1872. Se mainitsi, että ylitarkastajan

³ VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1870-71 Ca 1, ylihal. istunto 9.11.1871.

⁴ VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1870-71 Ca 1, ylihal. istunto 5.12.1872.

⁵ VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-79 Eh 1, Cygnaeuksen tarkastuskertomukset vuosilta 1871, 1872.

⁶ VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1872 Ca 2, ylihal. istunto 18.1.1872.

avuksi olisi saatava asiantuntevia tarkastajia, koska koulujen määrä kasvoi koko ajan ja opettajista vain puolet oli seminaarin käyneitä (liite 1). Ylihallitus oli kertomuksen mukaan "jo kauan aikonut tehdä Teidän Keisarilliselle Majesteetillenne alamaisen ehdotuksen kansakoulu-inspektorien asettamiseksi maalla olevia kouluja varten, 11 §:n mukaan Armolli- sessa Kansakouluasetuksessa 11 p:ltä toukokuuta 1866, mutta Ylihallitus on ollut epätiedossa miten tämä tarkastustoimi olisi sopivimmin järjestettävä, sillä Ylihallitus luulee tietävänsä kuinka vaikeata on saada useampia henkiä, jotka olisivat edes jotenkin sopivia näihin tarkastustoimiin. Kansakoulun asia on meillä vielä liian nuori, voidaksemme toivoa, että löytyisi isompi joukko ihmisiä, jotka käsittävätkin kansakoulun tarkoituksen ja tuntevat sen ajanmukaisen järjestyksen."⁷

Tästä syystä ylihallitus ehdotti, että maa tulisi jakaa isompiin tarkastuspiireihin, niin että jokaisessa läänissä olisi yksi tarkastaja. Näin selvittäisiin kahdeksalla henkilöllä. Mutta ylihallitus jatkoi epäilevää spekulointiaan. "Mutta siitä seuraa taas vaikeus löytää semmoisia miehiä, jotka varsinaisilta toimiltaan joutaisivat tekemään tarkastusmatkoja läänissä lukukauden aikana." Ylihallitus eli oikeammin Cygnaeus, joka kertomuksen oli laatinut, oli näin hyvin epäileväinen alueittaisten kansakouluntarkastajien valinnasta. Ylihallitus puhui koko ajan sivutoimisista tarkastajista, koska säädyt eivät olleet esittäneet varoja pää- tai sivutoimisten tarkastajien palkkaamiseen. Lähinnä Cygnaeusta arvelutti vaikeus löytää päteviä henkilöitä sivutoimisiin tehtäviin. Tästä syystä ylihallitus mainitsi kertomuksessaan, että se oli toistaiseksi lykännyt esitystä kansakouluasetuksessa mainituista tarkastajista.⁸

Lisähenkilökunnan palkkaaminen kansakoulujen tarkastustyöhön tuli ylihallituksessa pian jatkokäsittelyyn. Cygnaeus esitti 23.1.1873 pidetyssä istunnossa uutta ratkaisua, toisen kansakoulujen ylitarkastajan palkkaamista. Esityksen taustalla oli se epäily, jonka Cygnaeus oli edellä mainitussa kertomuksessa esittänyt pätevien aluetarkastajien löytämisestä. Toisen ylitarkastajan palkkaaminen olisi ratkaisu, jolla voitettaisiin aikaa,

⁷ Kertomus kansakoulutoimen tilasta Suomessa lukuvuonna 1871-72. Helsinki 1874, s. 45.

⁸ Kertomus kansakoulutoimen tilasta Suomessa lukuvuonna 1871-72, s. 45.

kunnes päteviä aluetarkastajia voitaisiin valita. Ylihallitus yhtyi Cygnaeuksen näkemykseen ja esitti yksimielisesti asiaa senaatin ja kenraalikuvernöörin kautta keisarille.⁹ Senaatin talousosasto ei halunnut kuitenkaan viedä asiaa eteenpäin ennen kuin se oli saanut ylihallitukselta selvityksen, mihin toimenpiteisiin tämä oli ryhtynyt kansakouluasetuksessa mainittujen tarkastajien valitsemisessa.¹⁰

Ylihallitus antoi selvityksen 27.2.1873. Sen mukaan jo ylihallituksen toiminnan alussa oli herätetty kysymys asetuksessa mainittujen tarkastajien asettamisesta. Heitä ei ollut kuitenkaan nimetty, koska tehtäviin olisi ollut vaikea saada maaseudulla henkilöitä, joilla olisi ollut "lämmin harrastus kansakouluasiaan sekä tarpeellinen tietämys kansakoulupedagogiikasta ja kansakoulun ajanmukaisesta organisaatiosta". Epäpäteviä henkilöitä ei tehtävään kannattaisi valita. Koska valinta saattaisi aiheuttaa monin paikoin suuria "arveluttavuuksia", ylihallitus oli asettanut toistaiseksi paikalliset kansakouluntarkastajat vain Saloisissa, Virolahdella ja Karjaalla. Lisäksi ylihallitus mainitsi, että se ei ollut saanut "pysyvää vakuutusta" siitä, tulisiko tarkastaja valita yhteisesti kaikille kunnan kouluille vai erikseen jokaiselle koululle. Mitä mieltä kukin ylihallituksen jäsen oli ei asiapapereista selviä. Tämän vuoksi asiassa ei tulisi kiirehtiä vaan valita ylihallitukseen toinen kansakoulujen ylitarkastaja johtamaan ja valvomaan koko maan kansakoululaitosta.¹¹

Ylihallituksen selvitys senaatille oli arvelua ja selittelyä. Tosiasiassa se ei ollut tehnyt asiassa mitään. Ainakaan ylihallituksen asiapapereista ei löydy mainintaa siitä, että se olisi konkreettisesti selvittänyt ja tutkinut mahdollisuutta löytää sopivia henkilöitä kansakoulujen paikallisiksi tarkastajiksi. Asiassa luotettiin Cygnaeuksen tietämykseen ja mielipiteeseen. Viivyttelyn taustalla oli Uno Cygnaeuksen halu välttää pappien valitseminen paikallistarkastajiksi. Cygnaeus tiesi, että papit olivat käytännössä ainoita, joita virkoihin olisi ollut saatavissa. Heitä hän ei ha-

⁹ VA, KHA, Jkha, Konzeptipöytäkirjat 1873 Ca 3, ylihal. istunto 23.1.1873; VA, KHA, Ko, Kertomukset koululaitoksen toiminnasta 1865-1886 Di 1; Hynen, Oskar, Muistoja nykyisen kansakoulujen tarkastusjärjestelmän syntyajoilta. Kansakoulun Lehti 1906, s. 362.

¹⁰ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 13.2.1873 MF Sen 344.

¹¹ VA, KHA, Jkha, Konzeptipöytäkirjat 1873 Ca 3, ylihal. istunto 27.2.1873; Kerkkonen, K., Kansakoululaitoksemme ulkonainen kehitys. Suomen kansakoulu 1866-1916. Helsinki 1916, s. 250.

lunnut kuitenkin valita, koska papit eivät olleet kyenneet antamaan opettajille "sellaista tukea ja neuvoa, jota he olisivat kaivanneet".¹² Cygnaeus koetti voittaa aikaa, jotta kansakoulujen lähivalvojiksi olisi ollut saatavissa pedagogisesti koulutettuja henkilöitä. Sama asenne, joka Cygnaeuksella oli ollut jo kansakouluasetusehdotusta laatiessaan, oli näin säilynyt (vrt. s. 46).

Senaatin talousosasto käsitteli asiaa uudelleen 28.3.1873 saatuaan ylihallituksen selvityksen. Senaatin mielestä esitys toisesta ylitarkastajasta oli hylättävä, koska säädöt eivät olleet myöntäneet kuluvalle viisivuotiskaudelle suostuntavaroja tähän tarkoitukseen. Senaatti kehottikin ylihallitusta nimeämään paikallisia kansakouluntarkastajia, joiden matkaym. kuluihin varoja oli olemassa.¹³

Kysymystä kansakouluntarkastajien asettamisesta käsiteltiin tässä vaiheessa lähinnä ylihallituksessa ja Cygnaeuksen ystäväpiirissä. Julkisesti asiaan otti kantaa vain Wiborgs Tidning. Lehti vaati yhtä tarkastajaa jokaiseen kuntaan. Hänet valitsisi kunnallinen itsehallintoelin. Tärkein kriteeri tarkastajalle oli lehden mukaan lämmin suhtautuminen kansansivistykseen; pedagoginen tietämys oli vähäarvoisempi.¹⁴

Ylihallitus palasi asiaan 27.11.1873. Paikallisten kansakouluntarkastajien nimeämisen hyväksi ei ollut tehty mitään eikä ilmeisesti aiottukaan, sillä ylihallitus päätti tehdä uuden esityksen senaatille. Viraston jäsenet olivat kuitenkin erimielisiä esityksen sisällöstä. Cygnaeus korosti jälleen asiantuntevan, jatkuvan kontrollin tärkeyttä ja vaati yhtä päätoimista tarkastajaa jokaiseen lääneen. Hän perusteli jälleen hyvin monisanaisesti sivutoimisten, epäpätevien henkilöiden mahdottomuutta hoitaa tehtävää niin, että siitä olisi hyötyä nuorelle kansakoululaitokselle. Erityisesti hän keskittyi jälleen pappien epäsovivuuden todisteluun. Cygnaeuksen mielestä päätoimisia kansakouluntarkastajia voisi asettaa aluksi vain runsaskoului-

¹² VA, KHA, Jkha, Kansakoulujen ylitarkastajan kirjekonseptit 1869-1884 Db 1, U. Cygnaeuksen kirje ylihallitukselle 5.11.1872.

¹³ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 28.3.1873 MF Sen 345; Kerkkonen 1916, s. 250; Hynen 1906, s. 362; VA, Gunnar Sarvan kokoelma, s. 65; VA, KHA, Ko, Kertomukset koululaitoksen toiminnasta 1865-1886 Di 1.

¹⁴ Wiborgs Tidning 135/18.11.1873 HYK MF 9820, Några ord rörande de blifvande folkskoleinspektionsbefattningarne i landskommunerna.

siin lääneihin. Näin kustannusten lisäystä voisi porrastaa.¹⁵ Enemmistö ylihallituksen jäsenistä kannatti kuitenkin kustannussyistä kolmen päätoimisen tarkastajan palkkaamista. Kaksi jäsenistä vaati 12 - 15 sivutoimisen tarkastajan valitsemista, koska päätoimisten viranhaltijoiden palkkaaminen yleisistä suostuntavaroista vaati säätyjen päätöksen, minkä aikaansaamisen he pelkäsivät kestävän useita vuosia. Tehtävässä olisi heidän mielestään tärkeintä asianharrastus ja ahkeruus, eivät teoreettiset tiedot. Näin papit olisivat hyvin sopivia näihin toimiin.¹⁶

Ylihallituksen esitys kolmen päätoimisen tarkastajan palkkaamisesta ei tyydyttänyt senaattia lainkaan. Se käski 16.1.1874 hyvin teräväsävyydesti ylihallitusta valitsemaan kansakouluasetuksen 11.§:ssä mainittuja tarkastajia. "Te ette ole edes osottanut, että olette yrittänyt mutta ette onnistunut ottaa palvelukseen sellaisia paikallistarkastajia."¹⁷ Ylihallituksen oli vihdoin toteltava ja ryhdyttävä etsimään lisää sopivia henkilöitä kansakoulujen paikallisiksi tarkastajiksi.

6.2. Tarkastajat ja tarkastusalueet

Uno Cygnaeus käynnisti ylihallituksen toimeksiannosta paikallisten tarkastajien etsinnän vuoden 1874 alussa. Hän lähestyi kirjeellä 23 henkilöä, joita ylihallitus päätti Cygnaeuksen esityksestä pyytää tehtävään ja kysyi, voisivatko he ottaa valvontaansa hänen ehdottamansa koulut. Jos pyydetty henkilö suostui, tarkastettavat koulut tulivat samalla sovituksi. Jos henkilö ei halunnut ottaa tehtävää vastaan, Cygnaeus pyysi häntä ehdottamaan jotain toista, joka olisi sopiva kansakoulujen valvojaksi. Näin Cygnaeus hoiti tulevien kansakouluntarkastajien etsinnän.¹⁸

¹⁵ VA, KHA, Jkha, Konzeptipöytäkirjat 1873 Ca 3, ylihal. istunto 27.11.1873; VA, KHA, Jkha, Kansakoulujen ylitarkastajan kirjekonseptit 1869-1884 Db 1, U. Cygnaeuksen kirje ylihallitukselle 27.11.1873.

¹⁶ VA, KHA, Jkha, Konzeptipöytäkirjat 1873 Ca 3, ylihal. istunto 27.11.1873.

¹⁷ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 16.1.1874 MF Sen 353; VA, KHA, Ko, Kertomukset koululaitoksen toiminnasta 1865-1886 Di 1.

¹⁸ VA, KHA, Jkha, Konzeptipöytäkirjat 1874 Ca 4, ylihal. istunto 19.2.1874; VA, KHA, Jkha, Ylitark. kirjekonseptit 1869-1884 Db 1.

Kysytyistä 23 henkilöstä 15 oli pappeja. Seminaarinjohtajia oli kolme, yksi oli kaupungin kansakouluntarkastaja, yksi oli luutnantti, yksi lää-
ninagronomi ja kaksi tilanhaltijaa. Joukossa oli kirkkoherra E.W. Borg,
joka oli jo vuonna 1871 nimetty oman kuntansa kansakoulun valvojaksi.
Sen sijaan F.J. Masalinia ja E.W. Stadiusta ei kysytty alueeltaan laajem-
paan kansakouluntarkastajan tehtävään.¹⁹ Masalin tosin toimi uudelleen
paikallistarkastajana vuodet 1883 - 1885. Paikallisiksi kansakouluntarkas-
tajiksi pyydetty henkilöt olivat pääosin pappeja. He olivat käytännössä
ainoita, joilla oli mahdollisuus ja edes jonkinlainen pätevyys tarkastaa
kansakouluja sivutoimisesti. Cygnaeus tiesi tämän ja joutui taipumaan,
vaikka hän olikin tehnyt kaikkensa estääkseen pappien pääsyn kansakou-
lujen lähivalvojiksi. Kun Cygnaeus valitsi sopivia tarkastajakandidaatteja,
hän asetti etusijalle paikallisesti arvostetut kirkonmiehet, joilla oli lähei-
set suhteet johtokuntiin. Ajan lautakuntatavan mukaan seurakunnan pappi
kuului usein kansakoulun johtokuntaan. Cygnaeus arveli näiden lisäävän
arvovallallaan kansakoulun suosiota maaseudulla.²⁰

Kysytyistä henkilöistä kahdeksan ilmoitti, että he eivät voi ottaa
vastaan ehdotettua tehtävää. Tämä oli suhteellisen paljon ja tuki jollain
tavalla sitä Cygnaeuksen väitettä, että sivutoimiseksi tarkastajiksi olisi
vaikea löytää riittävästi halukkaita henkilöitä, vaikka Cygnaeuksen väit-
teen taustalla olikin lähinnä hänen haluttomuutensa asettaa sivutoimisia
kansakouluntarkastajia. Kahdeksasta kieltäytyneestä kaksi suostui lopulta
tehtävään. Lisäksi ylihallitus kysyi seitsemältä uudelta henkilöltä, olisi-
vatko he halukkaita valvomaan lähialueensa kansakoulujen toimintaa. Yksi
kieltäytyi ja yksi halusi jakaa hänelle ehdotetun valvonta-alueen. Ylihal-
litus suostui tähän ja niin oli 24 henkilöä tullut valituksi. Loppukesällä
1874 kutsuttiin vielä yksi henkilö tarkastajaksi.²¹

¹⁹ VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1874 Ca 4, ylihal. istunto
19.2.1874.

²⁰ VA, KHA, Ko, Kertomukset koululaitoksen toiminnasta 1865-1886
Di 1; Halila II 1949, s. 399; VA, KHA, Jkha, Ylitark. kirjekonseptit 1869-
1884 Db 1; Vasunta 1964, s. 55, 60.

²¹ VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1874 Ca 4, ylihal. istunnot
16.4. ja 7.5. ja 18.8.1874; VA, KHA, Jkha, Senaatin kirjeet ja määräykset
1874 Ea 4.

Tehtävään kysytyjen henkilöiden vastauksista ilmenevät ne perusteet, miksi he suostuivat toimeen tai kieltäytyivät siitä. Ensimmäinen vastaus (suomentaen):

"Pitäessäni kansakoulua erittäin tärkeänä seikkana rakkaalle isänmaallemme tahdon vähäisen kykyeni mukaan mielelläni vaihtaa sanotun asian menestykseksi. Suurella mielihyvällä olen yrittävä korkeassa Asetuksessa määrätyn ehdoin hoitaa sen toimen, johon kouluylhallitus on luottamuksella minut kutsunut, että kansakouluntarkastajana valvon kansakouluja Luumäen, Valkeakosken, Sippolan, Kymin, Vehkalahden ja Virolahden kunnissa. Ainoastaan eräs asia on täyttänyt minut epäilyllä. Porvoon Kunnianarvoisa Tuomiokapituli on nimittäin määrännyt minut hoitamaan toistaiseksi oman toimeni ohella myös kappalaisen tehtäviä. Nykyoloissa on vaikea saada papin apulaista naapuripitäjistä siksi aikaa, kun poistuu omasta seurakunnastaan. Koska olen ainoa pappi täällä 1. päivään toukokuuta 1875 saakka, jolloin tänne pitäisi kappalaisen tulla, en voi käyttää tarkastusmatkoihin niin paljon aikaa kuin asian tärkeys vaatisi, joten ymmärrän sen tähden tulevan ilmaantumaan suurta puutteellisuutta, mutta tahdon, niin paljon kuin aikani sallii ja kykenen, yrittää hoitaa kyseistä tarkastustointia, jonka täten ilmoitan halulla vastaanottavani."²²

Kielteisistä vastauksista löytyvät ne kaksi tärkeintä syytä, joiden vuoksi pyydetty henkilöt eivät olleet halukkaita ryhtymään sivutoimiseksi tarkastajaksi (vastaukset suomentaen):

"Vastauksena kuluvan vuoden heinäkuun 3:ntena päivätyyn kirjelmäänne saan nöyrimmin ilmoittaa, etten uskalla suostua Herra Ylitarkastajan minulle hyväntahtoisesti tarjoamaan Kansakouluntarkastajan toimeen siitä syystä, etten ole pätevä siihen."²³

"Vastauksena äskeisen helmikuun 19:ntenä päivätyyn Ylihallituksen kunnioitettuun kirjelmään numero 223 saan nöyryydellä ilmoittaa, etten siitä korvauksesta, jonka § 13 Keisarillista asetusta 11. toukokuuta 1866 määrää, voi ottaa huolehtiakseni sanotussa kirjelmässä minulle tarjotusta toimesta. Syynä siihen, miksi vastaukseni on viipynyt näin kauan, on, että olen puhutellut useita tällä seudulla asuvia, siihen mielestäni sopivia henkilöitä, mutta myöskin he ovat antaneet kielteisen vastauksen.

²² VA, KHA, Jkha, Senaatin kirjeet ja määräykset 1874 Ea 4, N.G. Arppen kirje Cygnaeukselle 20.3.1874.

²³ VA, KHA, Jkha, Senaatin kirjeet ja määräykset 1874 Ea 4, F. Caurinin kirje Cygnaeukselle 18.7.1874.

Mainitun asetuksen 11 §:n mukaan olisi kansakouluntarkastajan käsittääkseni toimitettava suurin osa tehtävistään korvauksetta, millä ei liene toimeen saatavissa tunnollista haltijaa. Joka kirjeenvaihdosta yms. päivärahan veloittamisen pitäisi jokaisesta tuntua lievimmän sanoen sopimattomalta, ja siten ei tarkastajalle jää jäljelle, kun korvausta muista toimista kuin matkoista hänelle ei ole myönnetty, muuta kuin palkatonta työtä ynnä maksuja, sillä vieläpä postimaksutkin on tarkastajan suoritettava omista varoistaan."²⁴

Sivutoimisiksi kansakouluntarkastajiksi valitut henkilöt nimettiin tehtäviinsä heinä- ja elokuussa 1874. Ensimmäiset heistä aloittivat koulujen valvomisen kuitenkin jo huhtikuussa, heti kun he olivat tehtävään suostuneet.²⁵

Kansakoulujen lähivalvonta aloitettiin näin uudesta pisteestä vuonna 1874, vaikka ensimmäiset tarkastajat oli valittu jo 1871. Vuotta 1874 voi pitää kansakoulujen paikallistarkastuksen varsinaisena alkuna, koska kolmen aikaisemmin nimetyn henkilön valvontatyö rajoittui vain kolmen kunnan alueelle ja oli siten kovin suppea-alaista.

Valituista kansakoulujen lähivalvojistä käytetään seuraavassa nimitystä paikallistarkastaja. Se kuvaa hyvin heitä erotukseksi myöhemmistä tarkastajista. Vuonna 1874 valitut kansakoulujen lähivalvojat olivat paikallisia henkilöitä, jotka valvoivat muutaman kansakoulun toimintaa. He olivat paikallisen tason edustajia, jotka hoitivat valtion heille uskomaa tehtävää. Lisäksi senaatti käytti paikallistarkastajan nimitystä niissä kirjelmissä, joissa se kehotti ylihallitusta valitsemaan kansakouluasetuksen määräämiä koulujen lähivalvojia.

Tarkastajiksi valitut 25 henkilöä, heidän varsinainen virkansa ja asuinpaikkansa sekä tarkastusalueet on esitetty liitteissä 3 ja 4. Tarkastajat on ryhmitelty havainnollisuuden vuoksi lääneittäin, vaikka aluejako ei aivan läänirajoja noudattanutkaan.

Tarkastajaluettelo osoittaa, että pääosa valituista henkilöistä oli pappeja. Vain viisi edusti muuta ammattiryhmää. Heidän joukossaan olivat sellaiset tunnetut kansansivistysmiehet kuin A.W. Floman, K.G. Leinberg ja Aksel Berner. Lisäksi tarkastajaksi nimettiin mm. jumaluusopin tohtori,

²⁴ VA, KHA, Jkha, Senaatin kirjeet ja määräykset 1874 Ea 4, E.L. Bergrothin kirje Cygnaeukselle 18.3.1874.

²⁵ VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1874 Ca 4, ylihal. istunnot 16.7., 18.8., 25.9. ja 13.10.1874.

kirkkoherra A.E. Granfelt. Valitut henkilöt olivat monella tavalla sopivia tehtävään. He olivat olleet mukana kirkollisessa kansanopetustyössä jo ennen kansakoulujen perustamista. Kun kansakouluja alkoi syntyä, monet valituista olivat olleet niitä innokkaasti perustamassa ja tukemassa. Suhteet johtokuntiin ja kunnallisiin viranomaisiin olivat läheiset; toimivatpa eräät johtokuntien puheenjohtajinakin. Lisäksi ainakin kahdeksalla oli oppikoulun opettaja- tai johtajakokemusta. Tarkastajiksi valitut henkilöt olivat suhtautuneet myötämielisesti kansakouluihin ja pitivät suurena kunniana saada palvella niitä omalta vähäiseltä osaltaan.²⁶ "Pappistarkastajat" olivat lopultakin parhaat mahdolliset sivutoimiseksi, palkattomiksi kansakouluntarkastajiksi. Parempiakaan ei ollut niissä oloissa mahdollisuus saada.

Paikallistarkastajilla ei ollut valvottavanaan varsinaista piiriä, vaan määrätyt koulut nimettyjen kuntien alueella. Aluejako ei kattanut koko maata, sillä mukaan oli otettu vain ne kunnat, joissa jo oli koulu tai koulu oli perusteilla. Tarkastettavat alueet olivat kooltaan hyvin epäyhtenäisiä. Pienimpiin kuului ensimmäisten paikallistarkastajien aikaan vain kaksi koulua kahden kunnan alueella ja suurimpiin 19 koulua yhdeksän kunnan tai 14 koulua 11 kunnan alueella. Keskimäärin tarkastajilla oli valvottavana 9,7 koulua 6,3 kunnan alueella. Alueet jäivät näin varsin pieniksi, sillä monen koulun tarkastaminen sivutyönä ei ollut mahdollista.

Ensimmäiset paikallistarkastajat eivät pysyneet kauan tehtävissään. He erosivat ja heidän tilalleen oli valittava uusia. Lisäksi kansakoulujen määrän kasvu pakotti lisäämään tarkastajien lukumäärää. Lopputuloksena oli tarkastajien määrän nousu 49:ään. Kaikkiaan paikallistarkastajana toimi vuosina 1871 - 1885 89 henkilöä. Erilaiset paikallistarkastajiston muutokset näkyvät seuraavasta asetelmasta, johon on koottu numerotiedot vuosilta 1871 - 1885.

²⁶ VA, KHA, Jkha, Kansakoulun johtokunnilta saapuneet kirjeet 1870-1884 Ed 3; VA, KHA, Jkha, Ylitark. kirjekonseptit 1869-1884 Db 1; Vasunta 1964, s. 55.

Vuosi	Uusia tarkastusalueita	Virastaronneita tarkastajia	Eronneiden tilalle valittuja	Ilman tarkastajaa olevia alueita	Vuoden lopussa tarkastusalueita		Kaikkiaan tarkastajina toimineita henkilöitä
1871	2	-	-	-	2	2	2
1872	1	-	-	-	3	3	3
1873	-	-	-	-	3	3	3

1874	25	-	-	-	25	25	27
1875	2	2	2	-	27	27	31
1876	5	6	6	-	32	32	43
1877	-	3	1	1	31	30	45
1878	3	4	4	1	34	33	51
1879	7	7	7	1	41	40	65
1880	-	4	-	4	41	37	65
1881	4	1	3	4	45	41	73
1882	4	8	8	3	49	46	84
1883	-	2	5	-	49	49	88
1884	-	1	1	-	49	49	89
1885	-	-	-	-	49	49	89

Paikallistarkastajia erosi vuosittain yhdestä kahdeksaan. Heidän tilalleen ei saatu valituksi aina uutta henkilöä, vaan eräät alueet olivat jonkin aikaa ilman tarkastajaa. Tällaisia alueita oli 1880-luvun alussa peräti neljä. Lisäksi yksittäiset koulut olivat ajoittain pitkänkin aikaa ilman valvontaa, sillä kukaan tarkastaja ei huolinut niitä alueeseensa. Heillä oli valvottavia kouluja ennestäänkin riittävän paljon. Paikallistarkastajien lukumäärää ei lisätty enää vuoden 1882 jälkeen, koska säädöt olivat päättäneet tarkastusjärjestelyn muuttamisesta.²⁷

Uusien tarkastajien löytäminen työllisti Uno Cygnaeusta suunnattomasti. Hänen oli 1880-luvulla suorastaan pyydeltävä henkilöitä tehtävään, sillä halukkaita oli enää vähän tarjolla. Tieto tehtävän raskaudesta oli levinnyt ja samalla innostus palkattomaan virkaan hiipunut. Cygnaeus sai yhä enemmän kieltäviä vastauksia. Tehtävään olikin valittava se, joka

²⁷ Asiakirjat vp:ltä 1882, säätyjen vastaus esitykseen n:o 37, III, s. 1-2.

suostui sen vastaanottamaan. Tiukkaan karsintaan ei ollut varaa. Tilanne oli Cygnaeukselle masentava. Hän oli pitänyt tarkastusta yhtenä kansakoulun menestymisen perusedellytyksistä. Nyt tarkastustoimen järjestely ei ollut kuitenkaan kohdallaan. Kansakoulun lähivalvoja oli lukumääräisesti liian paljon, ja he vaihtuivat kohtuuttoman usein. Lisäksi osa kouluista oli jatkuvasti ilman tarkastajaa. Toiminnasta puuttui sellainen yhtenäisyys ja pitkäjännitteisyys, mitä Cygnaeus oli edellyttänyt ja suunnitelmissaan ehdottanut. Järjestely oli hajanainen ja jatkuvassa käymistilassa. Vaikka tilanne ei ollut Cygnaeuksen mieleen, hän ei mahtanut sille mitään. Syy oli itse järjestelyssä. Cygnaeus teki sen minkä kykeni eli värväsi uusia henkilöitä avoimna oleviin tarkastajan toimiin.²⁸

Tarkastajien nopeaa vaihtumista kuvaa se, että koko 11-vuotisen ajanjakson vuodesta 1874 paikallistarkastajana toimi vain viisi henkilöä, mutta yhden vuoden peräti 10. Keskimäärin tarkastajat viihtyivät toimissaan 4,6 vuotta. Tavallisin syy eroamiseen oli tehtävän raskaus. Muita syitä olivat asuinpaikan vaihto, kuolema tai heikko terveys.²⁹

Liitteissä 5 - 9 on tiedot paikallistarkastajista alueineen vuosilta 1876, 1880 ja 1884. Vuodet ovat esimerkkivuosia. Jokaisen tarkastaja- ja aluevaihdoksen esittäminen olisi vienyt kohtuuttoman suuren osan tutkimuksesta. Näistäkin esimerkkitapauksista voi nähdä tarkastustoimen kehityksen vuosina 1874 - 1885. Lisäksi liitteessä 10 on luettelo kaikista paikallistarkastajana toimineista henkilöistä. 89 henkilöä on luetteloitu niin, että saman alueen tarkastajat seuraavat toisiaan virkanimitysjärjestyksessä. Jokaisesta tarkastajasta on mainittu hänen ammattinsa, asuinpaikkansa ja ne vuodet, jolloin hän tehtävää hoiti.

Kuten ensimmäiset niin myöhemmätkin tarkastajat olivat ammatiltaan pääosin pappeja. Heitä oli 75 eli 84% kaikista 89 tarkastajasta. Muiden

²⁸ VA, KHA, Jkha, Eri viranomaisilta ja yksityisiltä saapuneet kirjeet 1870-1884 Ed 4, J.F. Sahlbergin kirje ylihalille 17.11.1881 ja G. Roseliuksen kirje Cygnaeukselle 3.10.1882; VA, KHA, Jkha, Ylitark. kirjekonseptit 1869-1884 Db 1, Cygnaeuksen kirjeet G.J. Ahlmanille 30.8.1883, A.G. Westerlundille 9.1.1883 ja G. Roseliukselle 27.9.1882; VA, KHA, Jkha, Kansakouluntark. saapuneet kirjeet 1881-1884 Ed 2, ks. esim. vuoden 1881 ja 1883 kirjeet; VA, KHA, Ko, Kertomukset koululaitoksen toiminnasta 1865-1886 Di 1; Hynen 1906, s. 363.

²⁹ VA, KHA, Jkha, Ylitark. kirjekonseptit 1869-1884 Db 1; VA, KHA, Jkha, Kansakouluntark. saapuneet kirjeet 1874-1880 Ed 1; VA, KHA, Jkha, Maaseudun kansakouluntark. kertomukset ja tilastolliset yhteenvetot 1872-1884 Ha 2.

ammattiryhmien edustajia (14 kpl) olivat kaksi seminaarin johtajaa, yksi seminaarin lehtori, kaksi kaupungin kansakouluntarkastajaa, kaksi filosofian maisteria, kaksi piirilääkäriä, kaksi tilanhaltijaa, yksi kassanhoitaja, yksi maanviljelyneuvoja ja yksi ruukinomistaja. Osa tarkastajista oli entisiä tai silloisia oppikoulujen inspektoreita.³⁰ Lisäksi osa oli aikaisemmin ollut opettajana kansa- tai oppikoulussa.³¹

Paikallistarkastajien valvonta-alueet koostuivat muutaman maalaiskunnan alueella sijainneesta koulusta (ks. liitteet 3 - 9). Alueet olivat kooltaan loppuun saakka hyvin epäyhtenäisiä. Esimerkiksi vuonna 1884 yhteen alueeseen kuului vain seitsemän koulua yhden kunnan tai kolme koulua kahden kunnan alueella. Toiseen alueeseen kuului sen sijaan 20 koulua 16 kunnan tai 23 koulua 11 kunnan alueella. Keskimäärin piireihin kuului vuonna 1884 12 koulua 7 kunnan alueella. Alueiden kokoeroissa ei ollut mitään selvää maantieteellistä jakaumaa, joskin Pohjois-Suomessa sijainneet olivat kooltaan jonkin verran suurempia kuin Etelä-Suomessa olleet (ks. liitteet 3 - 9).³²

Tarkastusalueet määräytyivät loppuun asti samalla tavalla kuin alussa. Uno Cygnaeus ehdotti jollekin henkilölle tiettyjen koulujen tarkastamista. Jos hän suostui, alue tuli määräytyksi. Tarkastusalueista sopiminen kävi loppuaikoina hyvin hankalaksi, sillä tarkastajaksi suostuneet ilmoittivat, mitkä koulut he ovat valmiit valvomaan. Ilmoitus ei käynyt aina yksin Cygnaeuksen esityksen kanssa. Hänen olikin neuvoteltava, suostuteltava tai koetettava saada jäljelle jääneet koulut naapurialueen tarkastajalle. Seurauksena oli usein pitkälinen kirjeenvaihto aina kun tarkastajat vaihtuivat tai uusille kouluille oli valittava ensimmäinen valvoja. Tilanne oli hankala ja Cygnaeusta stressaava.³³ Kansakoulujen paikallistarkastajat hoitivat tehtävää kesään 1885 asti.

³⁰ VA, TKA, ks. eri koulujen vuositutkintoasiakirjat 1843-1870.

³¹ Helle, s. 408, 414.

³² VA, KHA, Jkha, Ylitark. kirjekonseptit 1869-1884 Db 1; VA, KHA, Jkha, Kansakouluntark. saapuneet kirjeet 1874-1880 Ed 1; VA, KHA, Jkha, Kansakoulun johtok. saapuneet kirjeet 1870-1884 Ed 3; Tidskrift 1877-1883.

³³ VA, KHA, Jkha, Ylitark. kirjekonseptit 1869-1884 Db 1, Cygnaeuksen kirjeet J. Sahlmanille 31.10.1881 ja G.J. Ahlmanille 30.8.1883; VA, KHA, Jkha, Kansakouluntark. saapuneet kirjeet 1874-1880 Ed 1; VA, KHA, Jkha, Kansakoulun johtok. saapuneet kirjeet 1870-1884 Ed 3, J.K. Teinarin kirje Cygnaeukselle 29.8.1881; Halila II 1949, s. 399-400; Hynen 1906, s. 363.

6.3. Koulujen tarkastaminen

6.3.1. Tarkastustapahtuma ja sen sisältö

Kansakoulujen paikallistarkastajat, jos jätetään huomiotta jo vuosina 1871 ja 1872 nimetyt, aloittivat koulujen valvonnan loppukeväästä 1874. Koska heidän tietämyksensä kansakoululainsäädännöstä ja pedagogiikasta oli vähäinen, Uno Cygnaeus piti heille neuvontatilaisuuden samana vuonna. Tilaisuuksia oli pidettävä kaikkiaan viisi kesällä ja alkusyksystä eri puolilla maata, koska senaatti ei myöntänyt varoja tarkastajien yhteisen kokouksen pitoon. Tilaisuuksiin osallistui kaikkiaan 15 tarkastajaa 25:stä. Kokousten esitelmöitsijänä toimi Uno Cygnaeus, joka selosti kansakoulutoimen yleisiä periaatteita Suomessa. Lisäksi hän selvitti yksityiskohtaisesti kansakouluntarkastajan tehtävät ja esitti omat mielipiteensä siitä, millä tavalla tarkastajan tuli työskennellä. Cygnaeus välitti näin ensimmäisille paikallistarkastajille omat tarkastuseriaatteensa, joiden mukaan hän toivoi ja oletti uusien alaisten työskentelevän. Erityisesti hän korosti tarkastajan oikeaa asennetta työhönsä sekä sitä, että hänen tuli olla opettajien tukija ja neuvoja eikä vain näiden työn valvoja ja arvostelija. Paikallistarkastajat olivat hyvin kiitollisia Cygnaeuksen neuvoista, sillä he olivat joutuneet uuteen tehtävään täysin valmentautumattomina.³⁴

Ensimmäisille paikallistarkastajille järjestetyt koulutustilaisuudet jäivät lajissaan ainoiksi. Senaatin talousosasto ei myöntänyt ylläpidolle varoja niiden pitämiseen.³⁵ Se ei nähnyt kokouksista vastaavaa hyötyä, "koska oli epävarmaa tulisiko se kokemus, jonka yksi tai toinen heidän joukostaan saisi neuvottelusta yleisessä kokouksessa, koitumaan kansakouluasian hyödyksi".³⁶ Myöhemmät paikallistarkastajat joutuivat aloittamaan näin työnsä ilman esivalmennusta tehtävään. He loivat itse omat periaatteensa ja normistonsa tai omaksuivat ne edeltäjiltään. Tämä oli lähtötilanne, kun yleensä pedagogisesti kouluttamattomat henkilöt

³⁴ VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1879 Eh 1, Cygnaeuksen kertomus virkamatalta vuonna 1874.

³⁵ VA, KHA, Ko, Kertomukset koululaitoksen toiminnasta 1865-1886 Di 1; VA, KHA, Jkha, Kansakouluntark. saapuneet kirjeet 1874-1880 Ed 1, Otto A. Stenrothin kirje ylihal:lle 30.4.1879.

³⁶ VA, KHA, Jkha, Senaatin kirjeet ja määräykset 1878 Ea 8, Kirkollistoimituskunnan kirje ylihal:lle 5.12.1878.

valvoivat seminaarin käyneiden opettajien toimintaa ja hoitivat muita tarkastajalle kuuluneita virkatehtäviä vuosina 1874 - 1885.

Paikallistarkastajat vierailivat kaikilla alueensa kouluilla yleensä kerran vuodessa.³⁷ Jotkut kävivät kouluilla sekä syys- että kevätlukukautena³⁸, jotkut tarkastivat kotipitäjänsä kouluja muita useammin. Nämä olivat kuitenkin poikkeuksia, samoin kuin sekin, että joiltakin tarkastajilta jäi osa kouluista vuosittain valvomatta työkiireiden tai esimerkiksi kirkolliskokous- tai valtiopäiväedustuksen vuoksi. Cygnaeus oli kehottanut tarkastajia käymään kouluilla mikäli mahdollista kerran lukukaudessa. Tähän heillä ei näytä olleen halua eikä kaikilla mahdollisuuttakaan, sillä eräät piirit olivat kooltaan varsin suuria.³⁹

Paikallistarkastajat vierailivat kouluilla tavallisimmin toukokuussa ja kesäkuun alussa. Koulujen työvuosi oli päättymässä ja työn tulokset nähtävissä. Ajankohta sopi hyvin koulun tarkastamiseen. Lisäksi kouluissa pidettiin touko-kesäkuun vaihteessa vuositutkintoja, joissa tarkastajat koettivat olla mukana. He yhdistivätkin usein koulun tarkastamisen ja vuositutkinnossa läsnäolon. Näin molemmat tulivat hoidettua yhdellä kertaa ja samalla tuli täytetyksi kansakouluasetuksen määräys, jonka mukaan tarkastajien tuli olla "mahdollisuuksien mukaan" läsnä koulujen vuositut-

³⁷ Ruotsissa yhdellä sivutoimisella kansakouluntarkastajalla oli valvottavana 75 - 200 koulua. Jos hän olisi halunnut vieraila kaikilla kouluilla vuosittain, olisi hänen ollut tarkastettava 4 - 5 koulua päivässä. Tähän tarkastajat eivät kyenneet ja niinpä koulu tuli tarkastettua kerran kahdessa tai kolmessa vuodessa. Silloinkin tarkastus oli hätäinen ja keskittyi pääosin koulun ulkoisiin varustuksiin. Opetuksen seuranta saati ohjaaminen jäi hyvin vähäiseksi. Tässä suhteessa tilanne Suomessa oli parempi. Sörensen 1942, s. 16, 22.

³⁸ Tarkastajia, jotka vierailivat kouluilla melko säännöllisesti sekä syys- että kevätlukukautena, olivat A.A. Fleege Snappertunasta, M.Fr. Kotilainen Elimäeltä, C.H. Ekblom Lemulta, B. Sarlin Valkealasta, W. Forsman Hämeenlinnasta ja E.G.J. Roschier Lapin pitäjistä. VA, KHA, Jkha, Maaseudun kansakouluntark. kertomukset ja tilastolliset yhteenvedot 1872-1884 Ha 2.

³⁹ VA, KHA, Jkha, Maaseudun kansakouluntark. kertomukset ja tilastolliset yhteenvedot 1872-1884 Ha 2; VA, KHA, Jkha, Kansakouluntark. saapuneet kirjeet 1874-1880 Ed 1, N.M. Roslinin kirje ylihal:lle 24.8.1876.

kinnoissa.⁴⁰ Samalla tavalla olivat menetelleet aikaisemmin oppikoulujen pappistarkastajat.

Tarkastajat kävivät yleensä yhdellä koululla (= yksi yhteiskansakoulu tai erillinen poika- tai tyttökoulu⁴¹) yhtenä päivänä. He eivät tutkineet kaikkia alueensa kouluja peräjälkeen vaan tekivät kahdesta kahdeksaan matkaa parin kolmen viikon aikana.⁴² Useimpien tarkastajien päätyö ei antanut mahdollisuuksia olla useita päiviä peräkkäin poissa viranhoidosta. Monista matkoista aiheutui ylimääräisiä kuluja valtiolle, minkä vuoksi senaatin kirkollistoimituskunta huomautti ylihallitukselle kaksi eri kertaa, että yhden tai kahden matkan vuodessa tulisi riittää paikallistarkastajille kuten se riitti muillekin vastaaville virkamiehille.⁴³ Myös Uno Cygnaeus oli suositellut koulujen tutkimista peräkkäin, jotta tarkastaja sai oikean kokonaiskuvan tilanteesta ja saattoi vertailla tasapuolisemmin eri kouluja keskenään.⁴⁴ Paikallistarkastajien oli kuitenkin vaikea noudattaa näitä suosituksia, koska päävirka asetti omat rajoituksensa matkojen tekoon, minkä vuoksi entinen käytäntö jatkui.⁴⁵

Paikallistarkastajat viipyivät yleensä kolmesta neljään tuntia yhdellä koululla. Jos tarkastus ajoittui vuositutkinnon yhteyteen, tarkastaja seurasi opettajan pitämää lasten kuulustelua. Tutkittavat kohdat oppikurssista päätti tarkastaja, joka saattoi myös itse kuulustella lapsia. Kun kuulustelu oli ohi, tarkastaja jakoi todistukset koulunsa päättäneille oppilaille ja piti puheen, jossa hän korosti kansakoulun merkitystä ja antoi

⁴⁰ VA, KHA, Jkha, Maaseudun kansakouluntark. kertomukset ja tilastolliset yhteenvedot 1872-1884 Ha 2; VA, KHA, Jkha, Maalaiskansakoulujen vuosikertomukset esim. 1876-1877 Ei 11, Ptk Toijalan kansakoulun vuositutkinnosta, Janakkalan kansakoulun vuosikertomus.

⁴¹ Kansakoulussa opetettiin alussa tyttöjä ja poikia erikseen. Koulut sijaitsivatkin usein erillisinä yksikköinä eri kyläkunnilla. Hyvin nopeasti yhteiskansakoulut vakiintuivat kuitenkin kansakoulujemme perusmuodoksi. Halila I 1949, s. 321-322; Halila II 1949, s. 85.

⁴² VA, KHA, Jkha, Maaseudun kansakouluntark. kertomukset ja tilastolliset yhteenvedot 1872-1884 Ha 2.

⁴³ VA, KHA, Ko, Kertomukset koululaitoksen toiminnasta 1865-1886 Di 1.

⁴⁴ VA, KHA, Ko, Ylitark. ja kouluhal. olevan kansakouluntark. kirjjekonseptit 1885-1891 Db 1, Cygnaeuksen kirje ylihal:lle 16.12.1886.

⁴⁵ VA, KHA, Jkha, Maaseudun kansakouluntark. kertomukset ja tilastolliset yhteenvedot 1872-1884 Ha 2.

kristillis-siveellisiä elämänohjeita lapsille ja heidän vanhemmilleen. Tutkinnan päätyttyä tarkastaja silmäili oppilaiden vihkot ja käsityöt sekä tarkasti koulun arkistokirjat, opetusvälineet ja rakennukset. Jos johtokunnan jäseniä oli saapunut paikalle hän keskusteli heidän kanssaan koululla havaitsemistaan puutteista ja niiden korjaamisesta.⁴⁶ Tutkintakaava oli hyvin samantyyppinen kuin aikaisemmin oppikouluissa.

Kaikki opettajat eivät olleet ilahtuneita tarkastajan läsnäolosta vuositutkinnossa. He katsoivat sen häiritsevän vuositutkinnon juhluunonetta. Tarkastajat tekivät juhlista eksaameja, joissa opettajia ja oppilaita piinattiin liiallisella tutkinnalla:⁴⁷

"Vuositutkinnon pitäisi oleman virvoittavana, vapaana, mieltä ylentävänä juhlapäivänä sekä kansan että oppilaiden ja opettajien kesken, jommoisena se ei tule olemaan koskaan niin kauvan, kun tarkastajat mielivaltaisilla aivan ahtailla läksyin määräämissillään kadottavat oppilailta ja opettajilta kokonansa aineessa liikkumisen vapauden ja siten orjuuttavat tutkintoin ja juhlan viettämisen... Voisivathan tarkastajat, joiden pitäisi olla koulun edistäjiä ja jotka myös saavat palkan vaivoistansa (= eivät saaneet A.H.), käydä lukuvuoden aialla koulua tarkastamassa niin monta kertaa, ettei tarvitseisi vuositutkinnoissa käyttää keinoja, jotka suoraan vastustavat koulun edistystä... Tutkintoin tällä kannalla ollessa kansalla on syytä murista, ettei siellä koulussa paljon ennätetä oppia, kun se kuulee tutkinnoissa muutamaa lausetta jauhettavan, ongittavan ja kaivettavan."⁴⁸

Kirjoittaja ei vastustanut oppilaiden kuulustelua kevätjuhlassa vaan sitä, että tarkastajat tekivät juhlista liiallisia eksaameja. Tarkastajat itse olivat asiasta toista mieltä, vaikka he pilasivatkin monen opettajan juhlapäivän liian tiukalla tutkinnalla. Tarkastajat katsoivat, että kevätjuhlan tuli olla näytöstilaisuus oppilaiden vanhemmille. Jos tarkastaja piti samalla oman tutkintansa, se ei häirinnyt juhlan kulkua vaan sopi luontevasti sen ohjelmaan. Tätä kaikki opettajat eivät hyväksyneet, koska oppilaiden kuulustelu kevätjuhlassa ei antanut välttämättä oikeaa kuvaa opettajan

⁴⁶ VA, KHA, Jkha, Maaseudun kansakouluntark. kertomukset ja tilastolliset yhteenvedot 1872-1884 Ha 2; VA, KHA, Jkha, Kansakouluntark. saapuneet kirjeet 1874-1880 Ed 1, esim. B.J. Anthonin kirje 29.8.1883; Halila II 1949, s. 312-313.

⁴⁷ Kansakoulu 21/1881, s. 164-165; Halila II 1949, s. 312-315.

⁴⁸ Nim. -m P-n, Laulusta ja vuositutkinnoista kansakouluissamme. Kansakoulu 23/1881, s. 178.

taidoista. Hän saattoi olla hyvä kasvattaja ja kouluttaja, vaikkeivat lapset vuositutkinnossa kaikkia asioita oppikursseista muistaneetkaan.⁴⁹

Normaalina työpäivänä pidetty tarkastus poikkesi jonkin verran vuositutkinnon yhteydessä pidetystä. Tutkittavana oli koulun luonnollinen opetustapahtuma. Tilanteen aitouden pilasi tosin usein se, että opettajat tiesivät tai ainakin osasivat odottaa tarkastajan vierailua, vaikka he eivät etukäteen tulostaan ilmoittaneetkaan. Sana valvovan henkilön liikkumisesta alueella kiiri nopeasti.⁵⁰

Kun paikallistarkastaja tutki koulua sen normaalina työpäivänä, hän seurasi opetusta ja tutki koulun ulkoisia toimintaedellytyksiä. Pääosa ajasta kului opetuksen kuunteluun. Tarkastaja seurasi peräpenkiltä opettajan työskentelyä, kun hän opetti lapsia päivän lukujärjestyksen mukaan. Harvoin tarkastaja sekaantui opetuksen kulkuun kysymyksin tai kommentein. Päiväkirjan, vihkot ja käsityöt hän tutki tunnin kuluessa tai välitunneilla. Kun opetuksen seuranta oli päättynyt, tarkastaja silmäili koulun opetusvälineet ja rakennukset. Näiden tutkiminen jäi paikallistarkastajalla yleensä vähäiseksi ja ylimalkaiseksi. Lopuksi hän piti johtokunnan kokouksen, jos johtokunnan jäseniä oli saapunut riittävästi paikalle. Yleensä näin ei ollut.⁵¹

Tarkastaja merkitsi havaintonsa muistiin ja välitti ne kertomukseensa ylihallitukselle. Keskusvirasto sai näin vuosittain tarkastajien arviot koulun rakennusten ja opetusvälineiden kunnosta, koulujen yleisestä toiminnasta sekä opettajien työskentelystä.⁵² Lisäksi eräät tarkastajat esittivät mielipiteensä kansanopetuksen yleisestä tilasta ao. paikkakunnilla (vanha papillinen tapa). Tiedot jäivät ylihallituksen käyttöön, joka sai

⁴⁹ Kansakoulu 21/1881, s. 164-165.

⁵⁰ VA, KHA, Jkha, Maaseudun kansakouluntark. kertomukset ja tilastolliset yhteenvedot 1872-1884 Ha 2.

⁵¹ VA, KHA, Jkha, Maaseudun kansakouluntark. kertomukset ja tilastolliset yhteenvedot 1872-1884 Ha 2, esim. Otto A. Stenrothin kertomus lukuvuodelta 1879-1880, K.G. Leinbergin kertomus lukuvuodelta 1875-1876 ja A.A. Fleegen kertomus lukuvuodelta 1879-1880.

⁵² Ruotsissa tarkastajien oli lähetettävä vuodesta 1914 lähtien matkasuunnitelmansa ylihallituksen hyväksyttäväksi puolivuositain. Samoin he lähettivät puolivuositain lyhyen selonteon toiminnastaan. Laajempi selonteko tuli toimittaa vuosittain kuten Suomessa. Bruce 1940, s. 77.

näin aikaisempaa paremman käsityksen koulujen toiminnasta ja pystyi samalla valvomaan paikallistarkastajien työtä.⁵³

Kun paikallistarkastaja vieraili koululla, hän kiinnitti huomionsa lähinnä kahteen asiaan. Toinen oli yleinen järjestys, siisteys ja kuri, toinen opettajan opetustyön tuloksellisuus. Järjestyksen ja siisteyden arviointi oli helppoa. Siihen pystyi jokainen. Vaikeampaa oli sen sijaan arvioida opettajan työskentelyä. Koska useimmilta paikallistarkastajilta puuttui pedagoginen koulutus, he turvautuivat terveeseen maalaisjärkeen. He kuuntelivat, millä tavalla opettaja kyseli lapsilta läksyjä. Jos kysely oli reipasta, selkeää ja kuuluvaäänistä, se täytti hyvän opetuksen kriteerit. Oppilaiden tuli osata vastata kysymyksiin oikein, nopeasti ja kuuluvalla äänellä. Uuden läksyn valmistamiseen tarkastajat eivät juuri huomiota kiinnittäneet eikä sitä "vanhassa koulussa" paljoa harrastettukaan. Tärkeintä tarkastajille olivat opetustyön näkyvät tulokset. Heidän tietonsa eivät riittäneet opetusmetodin arviointiin.⁵⁴ Cygnaeus oli edellyttänyt tarkastajien valvovan, että opettajat noudattivat Jyväskylän seminaarin mallikoulun opetusmetodia. Useimmat tarkastajat joutuivat ilmoittamaan, että he eivät kyenneet tehtävää täyttämään, koska heillä ei ollut tietoa metodista. Eräs tarkastaja ilmaisi asian näin:

"Seurauksena tietämättömyydestäni seminaareissa noudatetusta oppimethodista, en voi täysin sanoa, seuraako piirin opettajat tätä. Kaikissa tapauksissa sanoneet ankarasti noudattavansa sitä metodia ja järjestystä, jota seminaarissa oppineet."⁵⁵

Useimpien tarkastajien taidot eivät riittäneet opetuksen rakenteelliseen arviointiin. He tyytyivät opetustyön tuloksiin ja vetivät niistä omat johtopäätöksensä. Yhtä paljon tarkastajat kiinnittivät huomiota myös oppilaiden käyttäytymiseen tunnilla. Oppilaiden tuli olla reippaita ja

⁵³ VA, KHA, Jkha, Maaseudun kansakouluntark. kertomukset ja tilastolliset yhteenvedot 1872-1884 Ha 2.

⁵⁴ VA, KHA, Jkha, Maaseudun kansakouluntark. kertomukset ja tilastolliset yhteenvedot 1872-1884 Ha 2, esim. K.G. Leinbergin kertomus lukuvuodelta 1875-1876, M.F. Kotilaisen kertomus lukuvuodelta 1875-1876, Otto A. Stenrothin kertomus lukuvuodelta 1879-1880, A.A. Fleeegen kertomus lukuvuodelta 1879-1880 ja S. Hirvisen kertomus lukuvuodelta 1880-1881; VA, KHA, Jkha, Kansakouluntark. saapuneet kirjeet 1874-1880 Ed 1.

⁵⁵ VA, KHA, Jkha, Maaseudun kansakouluntark. kertomukset ja tilastolliset yhteenvedot 1872-1884 Ha 2, P. Krankin kertomus 20.8.1878.

tarkkaavaisia mutta istua hiljaa pulpeteissaan. Jos he osoittivat pientäkään levottomuuden merkkiä, opettaja sai herkästi tarkastajan papereihin merkinnän "heikko järjestyksen ylläpitäjä". Hyvä kuri oli vanhan koulun tuntomerkkejä, ja siitä paikallistarkastajatkin pitivät tinkimättä kiinni.⁵⁶

Edellä sanottu pätee useimpiin paikallistarkastajiin. Heidän joukossaan oli kuitenkin henkilöitä, jotka kertomusten perusteella kykenivät muita asiantuntevampaan opetustyön arviointiin. Heitä olivat ainakin Anders Floman, Karl Wiwolin, Aksel Berner, Berndt Anthoni, J.E. Korsström, Erik Roschier, K.G. Leinberg, A.E. Granfelt, Edward Reinius, Oskar Hynen ja Herman Backman. Useimmat henkilöistä olivat saaneet pedagogisen koulutuksen ja toimineet opettajina. He kiinnittivät muita enemmän huomiota opettajan opetusmetodiin. Opettajan tuli opettaa pestalozzilaisdiesterwegiläisten periaatteiden mukaan havainnollisesti, selkeästi ja innostavasti. Hänen tuli sovittaa opetus oppilaiden kehitystasoon ja edetä tutuista asioista tuntemattomiin ja helpoista vaikeisiin. Opettajan työ ei saanut jäädä pelkäksi muistitiedon jakamiseksi, vaan hänen tuli kasvattaa ja kehittää lapsia sopusuhtaisesti.⁵⁷

Uskonnollisuus oli useimmille paikallistarkastajille tärkeä asia, ja se heijastui heidän työssään. Kun tarkastajat seurasivat opetusta, he kiinnittivät päähuomiionsa uskonnon opetukseen. Opettajilta tarkastajat edellyt-

⁵⁶ VA, KHA, Jkha, Maaseudun kansakouluntark. kertomukset ja tilastolliset yhteenvedot 1872-1884 Ha 2; VA, KHA, Jkha, Kansakouluntarkastajilta saapuneet kirjeet 1874-1880 Ed 1; Lilja, Salomon, Vanha koulu. Suomen kansakoulu 1866-1916. Helsinki 1916, s. 351; Yhtä tarkka oli koulukuri myös oppikoulussa vuoden 1872 koulujärjestyksen mukaan:

"1. Oppilas harrastakoon jumalanpelkoa, hyviä tapoja sekä vaarinottakoon oppilaitokselle säätyä järjestystä.

2. Oppilaan pitää osoittaman kunnioitusta ja välttämätöntä kohteliaisuutta opettajiansa kohtaan sekä kuuliaisuudella ja nöyryydellä vastaan ottaman heidän ohjeitansa, varoituksiansa ja rankaisemisiansa.

5. Oppilaan pitää alati määrätyle kellon lyömälle tuleman opetushuoneeseen, puhtaana ja siivosti vaatetettuna sekä tarpeellisilla oppikirjoilla varustettuna, kuin myös ääneti odottamaan opetuksen alkamista, seuraa sitä alituisella tarkkaamisella ja kotona ahkerasti itseänsä siihen valmisteleman.

7. Oppilas vaarinottakoon oppikartanon ulkopuolella kaikkea, mikä hyvään järjestykseen sekä siveään ja kunnolliseen käytökseen kuuluu." As.kok. 26/1872, § 35, s. 13.

⁵⁷ VA, KHA, Jkha, Maaseudun kansakouluntark. kertomukset ja tilastolliset yhteenvedot 1872-1884 Ha 2, ao. tarkastajien kertomukset.

tivät kristillis-siveellistä mieltä, joka näkyi heidän kasvat- ja opetustyössään sekä yksityiselämässä. Tutkintojen päätteeksi pitämässään puheissa tarkastajat korostivat uskonnollisia arvoja ja kansanopetustyön kristillisiä päämääriä. Heidän ajattelutapansa voi kiteyttää erään tarkastajan lausumaan: "Kansankasvatus ei ole vain tietyn määrän tietojen hankkimista, vaan kristillistä kasvatusta Jumalan valtakuntaa varten."⁵⁸

6.3.2. Tarkastustyön arviointi

Paikallistarkastajien työ ei täyttänyt asetettuja kriteerejä. Tarkastusten määrä jäi odotettua pienemmäksi. Kun paikallistarkastajat kävivät keskimäärin vain kerran vuodessa alueensa kouluilla, sitä ei voi pitää kovin paljon, koska piirit olivat pieniä. Tarkastajat itse valittivat töidensä paljoutta, minkä vuoksi he eivät ehtineet paneutua koulujen valvontaan niin perusteellisesti kuin olisivat halunneet.⁵⁹ Myös opettajat olivat pettyneitä tarkastusten vähäisyyteen. Heidän mieleensä oli ilmeisesti kansakoulujen lähivalvoista käydyn kamppailun aikana iskostunut käsitys, että tulevat kansakouluntarkastajat vierailevat tavan takaa kouluilla. Kun näin ei käynyt, opettajat arvostelivat paikallistarkastajia liian harvoista koulukäynneistä.⁶⁰

Useimpien paikallistarkastajien työssä oli nähtävissä pedagogisen koulutuksen puute. He eivät osanneet arvioida pätevästi opetusta eivätkä kyenneet neuvomaan opettajia. Viimeksi mainittu oli suuri puute, sillä kansakoulujen opetustyö oli 1870-luvun lopulla ja 1880-luvun alussa vielä hapuilevaa. Tämä johtui puutteellisista määräyksistä ja ohjeista sekä lukuisista epäpätevistä opettajista.

⁵⁸ VA, KHA, Jkha, Kansakouluntark. saapuneet kirjeet 1874-1880 Ed 1, Pöytäkirja kansakoulunopettajien vuosikokouksesta Kruunupyysssä 25.8.1879.

⁵⁹ VA, KHA, Jkha, Kansakouluntarkastajilta saapuneet kirjeet 1874-1880 Ed 1, esim. N. Grotenfeltin kirje 8.1.1875 ja K.E. Järnefeltin kirje 7.9.1881.

⁶⁰ Keskustelut neljännessä yleisessä kansakoulukokouksessa 1878. Helsinki 1878, s. 11-14; Nim. O.W., Kansakoulujen tarkastuksesta maalla. Keski-Suomi 8/29.1.1881 HYK MF 12012; Savonlinna 3/22.4.1876 HYK MF 13338, Pari toivoa kansakoulu-alallamme; Uusi Suometar 116/29.9.1879 HYK MF 123, Kansakoulujen tarkastus; Nim. Joku, Kansakoulujen tarkastuksesta maalla. Uusi Suometar 76/25.6.1880 HYK MF 124.

Opetusmetodisesti kansakoulussa ei päästykään alussa niihin tavoitteisiin, jotka sille oli asetettu. Askel vanhan koulun koneellisesta ulkokuopetuksesta uuden koulun havainnolliseen, kehittävään ja oppilaiden omatoimisuuteen perustuvaan opetukseen oli liian pitkä lyhyessä ajassa otettavaksi. Uudistus pysähtyi kehittävän kyselyn ja vuoropuheisen opetuksen käyttöönottoon. Ne uudet menetelmät, joita toivottiin käytettävän uuden tehtävän valmistuksessa, eivät tulleet vielä käyttöön. Tunti kului lähinnä vanhan läksyn kyselyssä. Samalla oppilaiden kokonaisvaltainen kehittäminen ja kasvattaminen jäi mekaanisen opetuksen varjoon.⁶¹

Syyt opetuksen jääntiin entiselle kannalle olivat monet. Näitä olivat lasten heikko alkuopetus, oppilasaineiden heterogeenisuus, koulunkäynnin epäsäännöllisyys, oppikirjojen ja havaintovälineiden puutteellisuus, ympäristön harjoitusaineita kohtaan tuntema ennakkoluulo, opettajakunnan epäpätevyys sekä puutteelliset säädökset opetustyön järjestelystä varsinkin yksiopettajaisessa koulussa. Viimeksi mainittu puute oli opettajille hankala. Heidän oli itse ratkaistava, kuinka paljon he opettivat eri oppiaineita, mitkä olivat näiden sisällöt ja oppiennätykset, miten lukujärjestys tuli laatia ja miten opettaa yksinään neliosastoista koulua. Vapaudesta oli tiettyä etua mutta pääosin haittaa. Nuoret opettajat olivat sormi suussa, varsinkin kun heille ei opetettu seminaarin mallikoulussa neljän osaston yhtäaikaista opettamista, eivätkä sitä osanneet opettaa paikallistarkastajatkään.⁶²

Kukin opettaja ratkaisi ongelman omalla tavallaan. Toinen opetti uskontoa 10 - 12 tuntia viikossa, toinen neljä tuntia. Kuka oli taitava piirustuksessa, hän antoi lasten piirtää joka päivä mutta laiminlöi muita aineita. Kussakin oppiaineessa käytiin läpi se oppimäärä, mikä ennätettiin. Opetuksen järjestelyyn ei keksitty muuta ratkaisua kuin että kaikki oppilaat seurasivat samaa oppikurssia vuodesta toiseen. Menettely osoittautui käytännössä parhaaksi, koska suurin osa oppilaista kävi alkuaikoina koulua vain yhden tai kaksi lukuvuotta.⁶³

Liiallinen kirjavuus ja vaikeudet opetuksen järjestelyssä tiedostettiin koulutoimen ylläpidossa. Ylitarkastaja Cygnaeuksen ja tarkastaja Gustav Lönnbeckin toimesta laadittiin vuonna 1881 ns. mallikurssit, joiden mukaan opetus kansakouluissa tuli järjestää. Nyt määrättiin vihdoin, mitä oppiaineita kansakoulun oppimäärään kuului, kuinka monta viikkotuntia näitä oli opetettava eri vuosiosastoilla ja mitä kussakin aineessa oli ennätettävä. Vaikka mallikurssien käyttöönotto kesti vuosia, yhdenmu-kaistivat ne joka tapauksessa kansakouluissa annettua opetusta.⁶⁴

⁶¹ Lilja 1916, s. 349-350; Vaara 1916, s. 339; Koivisto, J., Elimäen varhaisempi kirkollinen opetus ja Mustialan koulun 70-vuotisvaiheet 1864-1934. Kouvola 1935, s. 76; Halila II 1949, s. 220, 291, 295; Aalto 1976, s. 616; Tosin eteenpäin oli menty varhaisemmista ajoista. Vrt. esim. Nim. Jnen, A. (Järvinen), Piirteitä kansakoulun opetustoiminnan kehityksestä. Opettajain Lehti 19/1916, s. 230.

⁶² Keskustelut Suomen kuudennessa yleisessä kansakoulukokouksessa 1884. Sortavala 1884, s. 33-39; Nim. Jnen 1916, s. 231-232.

⁶³ Mäkinen, Kaarlo, K., Kansakoulun opetustoiminnan kehitystä. Suomen kansakoulu 1866-1916. Helsinki 1916, s. 214; Nim. Jnen 1916, s. 232; Halila II 1949, s. 221, 228.

⁶⁴ Nim. Jnen 1916, s. 232.

Mallikurssien puutteena oli se, että niissä ei vielääkään kyetty antamaan tarkempia opetusmetodisia ohjeita. Neljä vuosiosastoa suositeltiin jaettavaksi kahteen luokkaan, joita alettiin kutsua alaluokaksi ja yläluokaksi. Miten näitä tuli opettaa, sitä ei selvästi sanottu. Suositus oli, että ensimmäisellä vuosiosastolla tuli opettaa tietyt perusasiat, joita toisella osastolla kerrattiin. Yläluokalla (kolmannella ja neljännellä osastolla) kerrattiin puolestaan alaluokalla opittua ja täydennettiin aikaisempia tietoja. Näin läksykuntien määrä, joita oli usein peräti neljä voitiin vähentää kahteen tai peräti yhteen. Tunti ei kulunut enää kokonaan läksyjen kuulusteluun, vaikka uuden tehtävän valmistus jäi edelleenkin vähäiseksi. Lisäksi menettelystä oli se haitta, että kansakoulukurssi oli jatkuvaa kertaamista, mikä ei oppilaita innostanut. Tosin menettelyllä saavutettiin se etu, että jo kahden vuoden kuluttua koulussa keskeyttävä oppilas oli saanut oppiakseen kansakoulukurssin keskeisen aineksen.⁶⁵

Mallikurssit olivat opetusopillisesti vanhentuneet jo syntymähetkellään. Ne suosivat tiedon runsasta jakamista, kiireistä kuulustelua, jatkuvaa kertaamista ja mekaanista päähämpäämistä rauhallisen syventelyn, havainnollisuuden ja soveltamiseen pyrkivän opetuksen sijasta. Lisäksi mallikursseihin sisällytetty tietoaaines oli aivan liian runsas, mitä opettajat seuraavina vuosina jatkuvasti valittivat.⁶⁶

Mallikurssien myötä vakiintunut rinnakkaisopetus, joka perustui "keskitsevään menetelmään" eli "laajenevien piirien" hyväksikäyttöön, hallitsi kansakoulujemme opetusta 1890-luvulle asti. Tätä opetusta kehitettiin 1880-luvulla siten, että osalle oppilaista alettiin antaa ns. hiljaisia töitä samalla kun opettaja opetti muita oppilaita. Näitä hiljaisia töitä käytettiin lähinnä laskennossa, kirjoituksessa ja piirustuksessa. Menettely vapautti opettajan keskittämään huomionsa määräryhmien opettamiseen, samalla kun toiset saivat rauhassa tehdä itsenäisesti omia tehtäviään. Menetelmä helpotti opettajan työtä mutta lisäsi myös oppilaiden omakohtaista tekemistä, jota kansakoulussamme kovasti kaivattiin.⁶⁷

Keskitsevä opetus oli opettajalle vaikea ja vaativa, vaikka hän käyttikin hiljaisia töitä apunaan. Saman asian opettaminen neljälle eri osastolle erilaisin vaikeusastein vaati opettajalta kekseliäisyyttä ja oppilaiden hyvää hallintaa. Lisäksi menetelmästä oli oppilaille omat haittansa. Edellä on jo viitattu alinomaiseen kertaamiseen. Toinen haitta oli se, että alemmat osastot joutuivat pakostakin seuraamaan ylempien osastojen opetusta,

⁶⁵ Mäkinen 1916, s. 215; Saarni, N., Miten kertaukset olisi tarko-
tustaan vastaavimmin järjestettävä? VIII kansakoulujen piiritarkastajien
kokous 1916, s. 134; Halila II 1949, s. 227; Isosaari 1961, 167-169; Lahdes
1966, s. 154.

⁶⁶ Lahdes 1966, s. 154.

⁶⁷ Oppikirjakomitean mietintö 1899, s. 11; Forsman, K.W., Keskit-
sevä ja vuoro-opetus sekä kansakoulun lukujärjestys. Kansakoulun Lehti
XVI/1898, s. 532-534; Yrjö-Koskinen, Y.K., Neliosastoinen, yhden opetta-
jan hoitama kansakoulu. Kansakoulun Lehti XV/1897, s. 160-161; Forsman,
K.W., Vielä neljän osaston opettamisesta. Kansakoulun Lehti XV/1897, s.
231; Forsman, K.W., Lyhyt opastus maakansakoulun opetuksessa ja hoi-
dossa. Vaasa 1903, s. 34-37; Junntila, Frans, Opas neliosastoisen kansa-
koulun opettajille. Rauma 1908, s. 9, 14-15.

mistä ne eivät kyenneet paljoakaan ymmärtämään. Näin niiden aika meni osittain hukkaan.⁶⁸

Opetusmetodiikka oli useimmalle paikallistarkastajalle ylivoimainen asia. Opettajat joutuivatkin etsimään yrityksen ja erehdyksen kautta parhaan opetustavan ja opetuksen järjestelyn. Tarkastajat eivät osanneet tässä opettajia auttaa eikä sitä voinut heiltä edellyttääkään, sillä vastavaan eivät pystyneet myöskään Cygnaeus eivätkä seminaarin opettajat.⁶⁹

Paikallistarkastajien työtä haittasi edelleen toiminnan epäyhtenäisyys. Kukin tarkasti koulun parhaaksi katsomallaan tavalla. Kun tarkastajat vaihtuivat usein, muuttuivat myös ohjeet ja määräykset häiritsevän tiuhaan. Opettajat olivat hämillään ja valittivat tarkastajien epäjohtonmukaisen työn häiritsevän heidän koulunpitoaan.⁷⁰

Tarkastajien heikko koulutus näkyi myös opetusvälineiden tutkimisessa. Tarkastajat eivät osanneet arvioida, olivatko ne riittävät vai tarvittiinko kouluun joitain uusia. Jos opettaja oli toivonut johtokunnalta jotain havaintovälinettä mutta ei ollut sitä saanut, tarkastajan arvovalta ei aina riittänyt johtokuntien jäsenten mielipiteen muuttamiseen. Sama koski koulurakennusten korjaamista. Jos johtokunta ei ollut ryhtynyt epäkohtia poistamaan, tarkastaja ei kyennyt sitä läheskään aina tähän pakottamaan. Hänen oli käännyttävä yllähallituksen puoleen ja pyydetävä virka-apua. Sitä tarkastajat saivat, mutta samalla meni aikaa hukkaan.

⁶⁸ Reini, Juho, Eikö olisi edullista ottaa vuorolukujärjestelmä moniosastoisissa kansakouluissa yleensä käytäntöön? V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904, s. 58; Yrjö-Koskinen 1897, s. 160-161; Junttila 1908, s. 9, 14-15; Forsman 1903, s. 34-37.

⁶⁹ VA, KHA, Jkha, Maaseudun kansakouluntark. kertomukset ja tilastolliset yhteenvedot 1872-1884 Ha 2; VA, KHA, Jkha, Kansakouluntark. saapuneet kirjeet 1874-1880 Ed 1; Uusi Suometar 129/30.10.1876 HYK MF 121; Kansakoulu 24/1880, s. 186; Nim. Joku 1880; Savonlinna 3/22.4.1876 HYK MF 13338, Pari toivoa kansakoulu-alallamme; Borgåbladet 86/25.10.1884 HYK MF 8558; Nim. Opettaja, Vielä kansakoulu-tarkastuksesta. Vaasan Lehti 29/11.4.1888 HYK MF 14277; Heparauta 1945, s. 143; Halila II 1949, s. 400.

⁷⁰ Kansakoulu 24/1880, s. 186; Heparauta 1945, s. 139-140; Kansakoulun Lehti 3/1883, s. 31; Kansakoulu 24/1876, s. 194 ja 13/1878, s. 101-103.

Jos johtokunnat olisivat totelleet tarkastajia, puutteet olisivat tulleet paljon nopeammin korjatuiksi.⁷¹

Myös aikalaisten arvio paikallistarkastajien työstä oli voittopuolisesti negatiivinen. Opettajat pitivät tarkastajien pedagogista tietämystä liian vähäisenä. He katsoivat tarkastajien opastaneen heitä aivan liian vähän, minkä vuoksi tarkastusten hyöty oli jäänyt olemattomaksi. Eräs opettaja purki tuntojaan Gustav Lönnbeckille vuonna 1880 näin:

"Ei se pappien tai jonkun muun miehen sivutoimeksi sovi, niin tärkeä toimi, jos mieli niistä jotakin hyötyä olla nuorelle kansakoululaitokselle. Eivät muuta kuin sortavat opettajaa. Eivät kykene sillä kerran käynnillä kuin vuositutkinnoissa pistäytyvät arvioimaan opettajan käytöstä, ahkeruutta ja kykyä."⁷²

Opettajien negatiivisia arvioita lisäsivät varmasti myös eräiden tarkastajien luonteenpiirteet. Kaikki eivät olleet leppoisia ja hyväntahtoisia herrasmiehiä, vaan joukossa oli myös oikukkaita ja varsin ankaria.⁷³ He eivät olleet opettajien mieleen, mikä oli ymmärrettävää, koska kyseessä oli esimies ja oman toiminnan arvioija. Lisäksi on huomattava, että Suomessa elettiin 1870-luvulla ja 1880-luvun alussa vielä sääty-yhteiskunnassa. Papisto kuului herrasäätyyn, kansakoulunopettajat eivät. Tämä heijastui varmasti pappistarkastajien ja opettajien välisiin suhteisiin.

Uno Cygnaeuksen mielipiteen paikallistarkastajien työstä voi hyvin arvata. Hän tiesi jo tarkastajia asettaessaan, että he eivät kykene sellaiseen tehtävien hoitoon kuin hän edellytti. Cygnaeus ei kuitenkaan syyttänyt tarkastajia vaan tarkastustoimen järjestelyä. "Ei se pappien tai jonkun muun miehen sivutoimeksi sovi, niin tärkeä toimi" kuvaa hyvin myös Cygnaeuksen asennetta. Kouluttamattomat henkilöt oli pantu hoitamaan liian vaativaa tehtävää. Heiltä ei voinut edellyttää mahdottomia. Uno Cygnaeusta suretti kuitenkin hänelle rakkaan tarkastustoimen alen-

⁷¹ VA, KHA, Jkha, Ylitark. kirjekonseptit 1869-1884 Db 1, Cygnaeuksen kirje koulujohtokunnalle Huittisissa 30.5.1883; VA, KHA, Jkha, Kansakouluntark. saapuneet kirjeet 1874-1880 Ed 1, W. Forsmanin kirje ylihal:lle 30.8.1879 ja C.O. Mellbergin kirje ylihal:lle 27.9.1880; Kansakoulun Lehti 3/1883, s. 31.

⁷² VA, KHA, Jkha, Eri viranomaisilta ja yksityisiltä saapuneet kirjeet 1870-1884 Ed 4, K. Sormusen kirje G. Lönnbeckille 5.10.1880.

⁷³ Halila II 1949, s. 312.

nustila. Järjestely oli hajanainen ja valvojen työ epäpätevää. Tilanne korjautui vain tarkastustoimen järjestelyä muuttamalla.⁷⁴

Uno Cygnaeusta häiritsi erityisesti se, että tarkastajien merkitys kansakoulujen kehittämisessä oli jäänyt liian vähälle. Hän oli ajatellut kansakouluntarkastajille keskeistä roolia opettajien työn ohjaajina ja johtokuntien neuvojina ja patistajina. Paikallistarkastajat eivät tähän kyenneet. Heidän hallinnollinen asemansaakaan ei noussut niin korkeaksi kuin Cygnaeus oli ajatellut. Kansakoulujen isä tiesi useimpien paikallistarkastajien yrittäneen parhaansa eikä moittinut heitä henkilöinä. Häntä huolestutti vain tarkastustoimen ja koko kansakoululaitoksen tulevaisuus, minkä vuoksi hän yritti päästä sivutoimisista tarkastajista mahdollisimman nopeasti parempaan organisaatiomalliin.⁷⁵

Johtokuntien jäsenten ja todennäköisesti myös oppilaiden vanhempien käsitykset paikallistarkastajien työstä lienevät olleet edellisiä positiivisemmat. He arvostivat tarkastajien hyvää paikallistuntemusta ja läheistä suhdetta alueiden väestöön. Heille oli vähemmän tärkeää, osasiko tarkastaja arvostella opettajan työtä oikeaoppisesti tai neuvoa häntä riittävästi. Johtokuntien jäsenet olivat varmasti mielissään myös siitä, että tarkastajat eivät esittäneet liikaa parannuksia koulujen opetusvälineisiin ja rakennuksiin.

Vaikka paikallistarkastajien työtä on helppo arvostella, siitä on löydettävissä positiivistakin. Tarkastajat pyrkivät hoitamaan työnsä mahdollisimman hyvin. Se että he eivät yltäneet 10 pisteen suoritukseen, ei ollut varsinaisesti heidän vikansa vaan järjestelyn. Tarkastajat olivat joutuneet tehtävään, johon heitä ei ollut koulutettu. Paikallistarkastajat lisäsivät kuitenkin omalla arvovallallaan kansakoulun suosiota maaseudulla. He tunsivat paikalliset olot ja edistivät koulujen juurtumista ympäris-

⁷⁴ Halila II 1949, s. 399-400; VA, KHA, Jkha, Kansakoulujen ylitar-
kastajan kirjekonseptit 1869-1884 Db 1; Hynen 1906, s. 363; VA, Uno
Cygnaeuksen yksityisarkisto 602:15, 1-3, Cygnaeuksen kirje F.W. Sund-
vallille 27.10.1882.

⁷⁵ Halila II 1949, s. 399-400; VA, KHA, Jkha, Kansakoulujen ylitar-
kastajan kirjekonseptit 1869-1884 Db 1; Hynen 1906, s. 363; VA, Uno
Cygnaeuksen yksityisarkisto 602:15, 1-3, Cygnaeuksen kirje F.W. Sundval-
lille 27.10.1882.

töönä.⁷⁶ Teiskon kansakoulun johtokunta ilmaisi asian vuosikertomukseensa 1876 - 1877 näin:

"Koulun suhteen ei johtokunnalla ole muuta muistuttamista kuin ainoastaan lausuttavana se toivoi että piirikunnan koulujentarkastajat taajaan kävisivät kouluja tarkastamassa, kun uskottava ja nähtynä on että he sen kautta herättävät suurempaa suosioa koulua kohtaan."⁷⁷

Paikallistarkastajien työn suurin merkitys oli lopultakin siinä, että he edistivät kansakoulujen leviämistä ja sopeutumista omiin yhteisöihinsä. Lisäksi kansakoulujen valvonta oli heidän ansiostaan selvästi aikaisempaa paremmassa tilassa. Koulut tulivat tarkastetuksi säännöllisesti, ja asetuksessa edellytetty hallinnollinen väliporras oli sentään olemassa.

Paikallistarkastajat tekivät työtään sivutoimena ja palkatta. Se oli kunnioitettava suoritus henkilöiltä, joita ei juuri kiitetty tehtävän hoidosta. He jättivätkin oman vaikka vaatimattoman jälkensä kansakoulujen historiaan hoitamalla vaativaa lähivalvojan tehtävää 11 vuoden ajan.

6.4. Muiden virkatehtävien hoito

Muita virkatehtäviä kuin käyntejä kouluilla paikallistarkastajilla oli vähän. Syynä oli valvottavien koulujen pieni määrä. Joka tapauksessa tarkastajat vahvistivat koulujensa opetussuunnitelmat ja työjärjestykset sekä opettajien valinnat. He myönsivät opettajille virkavapautta ja allekirjoittivat näiden virkavahvistuskirjat. Opettajat hoitivat virkaa ensin kaksi koevuotta, minkä jälkeen heillä oli mahdollisuus saada virkavahvistuskirja toimeensa ja päästä näin vakinaisiksi opettajiksi. Edelleen tarkastajat lähettivät koulujen vuosikertomukset ja niistä laaditut tilastolliset yhteenvedot, kuntien valtionapuhakemukset, opettajien palkankorotus-, eläke- ja sairausapuanomukset sekä omat tarkastuskertomuksensa ylihallitukseen. Lisäksi he lähettivät ylihallitukselle tämän pyytämät lau-

⁷⁶ Nim. Kansan ystävä, Maalais-kansakoulujen olleesta ja tulevasta tarkastuksesta sananen. Uusi Suometar 150/1.7.1884 HYK MF 129; Nim. B.P., Koulujen nyt loppuva tarkastus. Uusi Suometar 189/15.8.1884 HYK MF 129; Vasunta 1964, s. 56-57.

⁷⁷ VA, KHA, Jkha, Maalaiskansakoulujen vuosikertomukset 1876-1877 Ei 11, Teiskon kansakoulun vuosikertomus.

sunnot ja selvitykset sekä välittivät keskusviraston ja senaatin päätökset opettajille, johtokunnille ja kunnille. Ylihallituksella oli tapana lähettää kaikki päätöksensä tarkastajien kautta asianomaisten tietoon.⁷⁸

Tarkastajien oli edelleen allekirjoitettava oppilaiden päästötodistukset ja annettava todistus lastenkoulunopettajien valmistuskurssiin osallistujille (vuodesta 1879). Jälkimmäisen todistuksen anto edellytti, että tarkastaja piti tutkinnon ja lähetti kurssin päätyttyä kertomuksen ylihallitukseen. Samalla hän anoi palkkiota kurssin opettajille. (ks. lisää s. 167 ja 365) Kun johtokunta oli valinnut kouluun uuden opettajan ja tarkastaja vahvistanut vaalin, hänen tuli ilmoittaa valitun nimi ylihallitukseen. Lisäksi hänen oli laskutettava omat matka- ja postikulunsa keskusvirastolta.⁷⁹

Kansakouluasetus edellytti, että tarkastajat olisivat kutsuneet piirinsä opettajat vuosittain kokoukseen, jossa he olisivat pohtineet pedagogisia kysymyksiä ja pyrkineet kehittämään alueen kansakoulujen toimintaa. Tällaisia kokouksia paikallistarkastajat järjestivät harvoin.⁸⁰

Paperityöt olivat oma lisä tarkastajien kokonaistyömäärässä. Vaikka ne eivät paikallistarkastajia suuresti rasittaneet, oli niiden hoidosta silti oma vaivansa.⁸¹

6.5. Palkkaus

Kansakoulujen paikallistarkastajat eivät saaneet työstään varsinaista palkkaa. Heille maksettiin vain matkakustannusten korvausta.⁸² Kansakouluasetuksessa luvattu "kahden hevosen kyyti ja kahdeksan markan päiväraha" päti vuoteen 1876, jolloin uusi matkustussääntö tuli voimaan.

⁷⁸ VA, KHA, Jkha, Kansakouluntark. saapuneet kirjeet 1874-1884 Ed 1-2; VA, KHA, Jkha, Kirjediaari 1876 Aa 7 ja 1882 Aa 14.

⁷⁹ ibid; VA, KHA, Ko, Kirjediaari 1898 Aa 14.

⁸⁰ VA, KHA, Jkha, Maaseudun kansakouluntark. kertomukset ja tilastolliset yhteenvedot 1872-1884 Ha 2; Uusi Suometar 239/17.10.1881 HYK MF 125.

⁸¹ VA, KHA, Jkha, Kansakouluntark. saapuneet kirjeet 1874-1884 Ed 1-2.

⁸² Myös oppikoulujen varhaisemmat tarkastajat eli piispa, tuomirovasti, tuomiokapitulin jäsen tai kirkkoherra saivat vain matkakorvauksen ja päivärahan. Heillekään ei maksettu minkäänlaista palkkiota. As. kok. 6.11.1843, § 29, s. 22.

Siihen oli otettu myös kansakoulujen inspektorit. Heidät sijoitettiin kudenteen matkustusluokkaan oppikoulun lehtoreiden ym. kanssa. Tarkastajat saivat matkoiltaan kahdeksan markan päivärahan. Kyytikorvausta heille maksettiin 20 penniä virstalta eli 1,067 kilometriltä. Jos tarkastajat matkustivat höyrylaivalla, he saivat korvauksen yhdestä ensimmäisen luokan ja junassa yhdestä toisen luokan (vastaa nykyistä ensimmäistä luokkaa) paikasta.⁸³

Tarkastaja sai päivärahan jokaiselta toimituspäivältä sekä jokaiselta sellaiselta matkapäivältä, jonka hän käytti osaksi tai kokonaan matkustamiseen. Matkapäiviä laskiessaan tarkastaja sai lukea jokaisen 10 peninkulman eli 106,9 kilometrin matkan kyydillä yhdeksi matkapäiväksi. Jos peninkulmien luku ei täsmännyt täysiin matkapäiviin, vaan peninkulmia jäi esimerkiksi yksikin ylimääräisiä, tarkastaja sai laskea nämä ns. ylijäämäpeninkulmat vielä yhdeksi matkapäiväksi. Junalla tai laivalla 10 tunnin matka luettiin yhdeksi matkapäiväksi. Tässäkin tapauksessa kaksi tai useampi ns. ylijäämätunti oikeutti yhteen lisämatkapäivään ja siten päiväraha korvaukseen. Jos tarkastaja käytti osaksi kyytiä osaksi junaa tai laivaa, yhden tunnin juna- tai laivamatka vastasi yhden peninkulman kyytimatkaa.⁸⁴

Tarkastaja ei voinut lukea hyväkseen eri matkapäivää paluumatkasta, jos matka asuinpaikasta toimituspaikkaan tai matka toimituspaikkojen välillä oli lyhyempi kuin 21,4 kilometriä kyydillä tai kesti junalla/laivalla alle kaksi tuntia eikä toimitus kestänyt puolta päivää kauempaa. Tällöin hänelle maksettiin korvaus vain yhdestä matka- ja yhdestä toimituspäivästä.⁸⁵

Vuoden 1875 matkustussääntö pysyi voimassa vuoden 1884 loppuun. 20.10.1884 annettiin uusi sääntö, joka tuli voimaan 1.1.1885. Siinä tarkastajien saamia matkakorvauksia hieman korotettiin. Koska uuden säännön määräykset koskivat lähinnä tulevia kansakoulujen piiritarkastajia, niitä ei oteta tähän yhteyteen, vaikka paikallistarkastajat ehtivätkin nauttia niistä puoli vuotta.⁸⁶

⁸³ As.kok. 12/1866, § 13, s. 7 ja 35/1875, s. 5-6.

⁸⁴ As.kok. 35/1875, s. 17-18.

⁸⁵ As.kok. 35/1875, s. 18.

⁸⁶ Ks. As.kok. 16/1884.

Tarkastajien saamat matka- ja päivärahat olivat keskimäärin 300 - 500 markkaa vuodessa. Ne vaihtelivat varsin paljon eri tarkastajilla, mikä johtui piirien kokoeroista. Esimerkiksi vuonna 1880 Oulun läänin pohjoisen alueen tarkastaja, kirkkoherra J.Fr. Thauvon laskutti valtiolta 1 360 markkaa. Sen sijaan Koivulahden ja Pirttikylän pitäjien tarkastaja, kirkkoherra K.E. Karsten laskutti vain 60 markkaa. Vuonna 1884 matkalaskujen suuruudet vaihtelivat yhtä paljon, vaikka markkamäärät olivatkin hieman kohonneet. Kaikkiaan valtiolle aiheutui menoja paikallistarkastajien matka- ja päivärahoista vuonna 1876 11 297 markkaa, vuonna 1880 17 330 markkaa, vuonna 1882 17 600 markkaa ja vuonna 1884 22 484 markkaa. Yhden tarkastajan osalle näistä tulee 353, 433, 374 ja 458 markkaa.⁸⁷

Tarkastajien matkoista saama korvaus oli pieni hyvitys vaivannäöstä, sillä matkakulut eivät olleet yhtä suuret kuin niistä maksettu korvaus. Tosin yksikään tarkastaja ei päässyt päivärahoilla rikastumaan, koska toimituspäiviä oli vähän ja matkat lyhyitä.

Paikallistarkastajat saivat matkakulujen lisäksi korvauksen myös postimenoistaan. Heillä oli vapaakirjeoikeus vuoteen 1881. Kun se poistettiin, tarkastajien oli laskutettava postikulunsa ylihallitukselta. Korvauksen saaminen edellytti postikirjan pitämistä, johon tarkastajat merkitsivät kaikki lähettämänsä kirjeet. Siitä aiheutui lisää työtä, minkä vuoksi ylihallitus koetti saada paikallistarkastajille takaisin heidän vapaakirjeoikeutensa, mutta turhaan.⁸⁸

Tarkastajille maksettiin korvaukset käytännössä siten, että he lähettivät eritellyt laskut ylihallitukseen, joka hyväksyi ne. Ylihallitus toimitti korvaushakemukset edelleen senaatin talousosastoon, joka määräsi läänien kuvernöörit maksamaan rahasummat lääninrahastoista tarkastajille.⁸⁹

⁸⁷ VA, KHA, Jkha, Senaatin kirjeet ja määräykset 1874-1884 Ea 4-14; VA, KHA, Ko, Kertomukset koululaitoksen toiminnasta 1865-1886 Di 1.

⁸⁸ VA, KHA, Jkha, Kansakouluntark. saapuneet kirjeet 1874-1880 Ed 1, esim. E. Borgin kirje Cygnaeukselle 29.12.1874; VA, KHA, Ko, Yli-tark. ja kouluhallituksessa olevan kansakouluntark. kirjekonseptit 1885-1891 Db 1, O. Hynenin kirje ylihal:lle 20.7.1885 ja U. Cygnaeuksen kirje A.G. Hovilaiselle 8.2.1887.

⁸⁹ VA, KHA, Jkha, Kansakouluntark. saapuneet kirjeet 1874-1880 Ed 1.

7. PIIRITARKASTAJAJÄRJESTELMÄ 1885 - 1921

7.1. Järjestelyn uudistaminen

7.1.1. Ensimmäinen yritys

Kansakoulujen lähivalvontaa ei ollut vuonna 1874 järjestetty Uno Cygnaeuksen toivomalla tavalla. Hän pyrkiin järjestelyn nopeaan muuttamiseen. Ylihallitus esitti Cygnaeuksen aloitteesta kahdeksan päätoimisen, vakinaisen tarkastajan palkkaamista vuonna 1876. Cygnaeuksen ja ylihallituksen jäsenten mielipiteissä oli tapahtunut eräs muutos. Vuonna 1873 he olivat esittäneet tarkastajien valintaa vain viideksi vuodeksi kerrallaan. Nyt he esittivät vakinaisia viranhaltijoita.¹ Ylihallituksen perustelut kahdeksan päätoimisen tarkastajan palkkaamiselle olivat ne "puutteet ja hankaluudet", joita tarkastajien löytämisessä ja koulujen valvonnassa oli esiintynyt.² Ylihallituksen perustelut olivat varmat, vaikka paikallistarkastajat olivat ehtineet työskennellä vasta kaksi vuotta. Esitys nojautuikin vähintään yhtä paljon ylihallituksen jäsenten (lähinnä Cygnaeuksen) ennakoasenteisiin kuin kokemuksesta saatuun tietoon.

Senaatti hyväksyi tällä kertaa ylihallituksen ehdotuksen ja lähetti sen säätyjen käsiteltäväksi vuosien 1877 - 1878 valtiopäiville. Senaatti esitti 90 000 markkaa tarkastajien palkkaamiseen vuosiksi 1878 - 1892. Lisäksi tarkastajien matkakuluihin tulisi varata 12 000 markkaa vuosittain. Tarkastajat asetettaisiin tehtäviinsä asteittain. Ensin valittaisiin neljä tarkastajaa ja sen jälkeen yksi vuosittain.³

Keisarin nimissä annettu hallituksen esitys joutui valtiopäivillä ensin yhdistetyn valtio- ja talousvaliokunnan käsiteltäväksi. Siellä kysymystä pohdittiin pitkään. Valiokunnan jäsenet olivat ylihallituksen kanssa samaa mieltä huolellisen tarkastuksen välttämättömyydestä mutta eri mieltä sen

¹ VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1873 Ca 3, ylihal. istunto 27.11.1873.

² Asiakirjat vp:ltä 1877-1878 II, yhdistetyn valtio- ja talousvaliokunnan mietintö n:o 2, s. 9.

³ Asiakirjat vp:ltä 1877-1878 II, esitys n:o 31, s. 12; Halila II 1949, s. 401.

järjestämisestä. Edusmiehet katsoivat, että kansakouluntarkastajan tuli käydä "usein" kouluilla. Tähän eivät kyenneet lääneittäin palkatut tarkastajat. Toiseksi valiokunnan jäsenet vastustivat tarkastajien asettamista vakinaisiksi valtion virkamiehiksi, koska menettely ei varmistaisi millään tavalla tehtävien oikeaa hoitamista. Valiokunta totesikin lopuksi mietinnössään, että tarkastusjärjestelmän uudistamiseen ei ollut tarvetta. Järjestely oli silläan hyvä, kunhan tarkastajiksi valittaisiin vain kasvatustieteellisesti koulutettuja henkilöitä, ja heille maksettaisiin "kohtuullinen korvaus" työstä. Valiokunta esittikin säädyille, että pyydetty 90 000 markkaa jätettäisiin ylihallituksen käytettäväksi kasvatustieteellisesti koulutettujen henkilöiden palkkaamiseen. Ylihallitus saisi määrätä tarkastuspiirien koot ja tarkastajien palkan suuruuden.⁴

Yhdistetyn valtio- ja talousvaliokunnan mietintö poikkesi näin tärkeimmässä kohdassa ylihallituksen ehdotuksesta. Siinä ei esitetty kahdeksan vakinaisen, päätoimisen tarkastajan palkkaamista, vaan ainoastaan kasvatustieteellisesti koulutettujen henkilöiden valitsemista tarkastajiksi. Olisivatko he pää- vai sivutoimisia, jätettiin esityksessä avoimeksi.

Valiokunnan mietintö tuli säätyjen käsiteltäväksi. Aatelis- ja porvarissäädyssä se hyväksyttiin keskusteluitta.⁵ Pappis- ja talonpoikaissäädyssä siitä puhuttiin sen sijaan pitkään. Asia herätti näissä säädyissä mielenkiintoa, koska se kosketti monia pappissäädyn jäseniä ja maaseudun kansakouluja.

Pappissäädyssä asiasta keskusteltiin vilkkaasti. Pääosa puheenvuoron käyttäjistä vastusti⁶ esitystä. He katsoivat esityksen kumoavan tarkas-

⁴ Asiakirjat vp:lta 1877-1878 II, yhdistetyn valtio- ja talousvaliokunnan mietintö n:o 2, s. 7-12.

⁵ Protokoll fördr hos Finlands Ridderskap och Adel vid Landtdagen år 1877-1878 III. Helsingfors 1877-1879, s. 108-138; Borgareståndets protokoll vid landtdagen i Helsingfors år 1877-1878 I. Helsingfors 1899, s. 222.

⁶ Ruotsissa vastaava keskustelu oli käyty 1850-luvun valtiopäivillä. Sielläkin papisto piti valtion kansakouluntarkastusta täysin turhana kokien koko keskustelunkin asiasta lähinnä epäluottamuslauseena itseään kohtaan. Kansakoulujen tarkastus siirtyi kirkkoherroilta ja piispoilta uskonnonopetusta lukuun ottamatta valtion kansakouluntarkastajille vuodesta 1861 lähtien. Tästäkin lähtien sivutoimisista tarkastajista pääosa oli pappeja. Kun heidän toimiaan yritettiin muuttaa päätoimisiksi 1800-luvun lopulla, papisto vastusti tätä sitkeästi. Se piti tarkastusta vain väliaikaisena asiana, joka poistuisi kun kansakoululaitos vakiintuisi. Päätoimisten

tustoimen silloisen järjestelyn, joka oli täysin tyydyttävä ja riittävä. Uudistus ei parantaisi mitään mutta aiheuttaisi valtiolle suuria kustannuksia.⁷ Virassa ollut kansakouluntarkastaja, kirkkoherra A. Lyra käytti mielenkiintoisen puheenvuoron. Hän piti esitystä pyrkimyksenä muuttaa tarkastajien tehtäviä ja toimenkuvaa. Tarkastajista pyrittiin tekemään kiertäviä virkamiehiä, jotka käväisisivät silloin tällöin kouluilla ja kokoaisivat tilastot. Lyra vertasi uusia tarkastajia jopa venäläiseen kenraaliin, joka "militaristisella tavalla" yllättäisi koulun nähdäkseen, oliko koulusällissa siistiä, päiväkirja kunnossa jne. Tämän jälkeen korkea virkamies ajaisi tiehensä kirjoittaakseen kotonaan matkalaskun ja tarkastuskertomuksen.⁸

Kaikki pappissäädyn edustajat eivät vastustaneet esitystä. He pitivät tärkeänä saada pedagogisesti koulutettuja kansakouluntarkastajia. Säätö hylkäsi valiokunnan esityksen äänin 18 - 13.⁹

Talonpoikaissäädystä valiokunnan mietintö sai suopeamman vastaanoton. Enemmistö puheenvuoron käyttäjistä kannatti esitystä. Näin mm. säädyn kaksi johtomiestä Edvard Avellan ja Agathon Meurman. Edellinen oli valmis hyväksymään esityksen, jos valittaisiin kahdeksan kansakouluntarkastajaa ja heidän piirinsä määräisi valtiopäivät, ei ylihallitus. Meurman sen sijaan hyväksyi valiokunnan esityksen vain, jos määräraha jaettiin silloisille kansakoulujen tarkastajille. Hän ei hyväksynyt missään tapauksessa kahdeksan vakinaisen tarkastajan palkkaamista. Mielipiteet osoittavat, kuinka eri perustein valiokunnan esitystä tuettiin. Eräät talonpoikaissäädyn edustajat pitivät esitystä turhana, koska kansakoulujen tarkastus oli Suomessa järjestetty riittävän hyvin. He eivät kaivanneet mitään parannuksia. Talonpoikaissäätö päätti lopulta yksimielisesti hyväksyä esityksen, jos siihen lisättiin vaatimus, että valitun kansakouluntar-

kansakouluntarkastajien palkkaaminen onnistuikin Ruotsissa vasta vuoden 1914 jälkeen. Aquilonius 1942, s. 415; Sörensen 1942, s. 16; Bruce 1940, s. 74-76.

⁷ Presteståndets protokoll vid landtdagen i Helsingfors år 1877-1878 III. Helsingfors 1897-1898, s. 1688-1728.

⁸ Presteståndets protokoll vid landtdagen i Helsingfors år 1877-1878, III, s. 1725-1726.

⁹ Presteståndets protokoll vid landtdagen i Helsingfors år 1877-1878, III, s. 1721-1728.

kastajan tuli osata piirinsä väestön kieltä ja tuntea muutenkin alueensa oloja.¹⁰

Koska kaikki säädöt eivät olleet hyväksyneet valiokunnan esitystä, se palasi takaisin samaan valiokuntaan. Tämä ei muuttanut esitystään vaan ehdotti pappissäädyille sen hyväksymistä ja talonpoikaissäädyille luopumista lisäyksestä, joka oli itsestään selvä.¹¹

Pappissääty suostuikin valiokunnan toivomukseen mutta talonpoikaissääty ei.¹² Näin asia joutui vahvistetun valtiovaliokunnan käsiteltäväksi. Siellä valiokunnan alkuperäinen esitys hyväksyttiin vielä kertaalleen. Talonpoikaissääty ei kuitenkaan taipunut, ja niin ehdotus määrärahasta pedagogisesti koulutettujen tarkastajien palkkaamiseen jäi hyväksymättä pienen lisäyksen takia, koska määräraha-asioissa vaadittiin kaikkien säätyjen yksimielisyys.¹³

7.1.2. Uudistuksen hyväksyminen ja vastaanotto

Ajatus tarkastustoimen uudistamisesta ei hautautunut, vaikka esitys ei tullutkaan hyväksytyksi vuosien 1877 - 1878 valtiopäivillä. Se pysyi jatkuvasti esillä, ja siitä keskusteltiin yhä vilkkaammin. Neljännessä yleisessä kansakoulukokouksessa vuonna 1878 oli eräänä keskustelukysymyksenä "Miten olisi kansakouluin tarkastus järjestettävä...?" Mielipiteet jakautuivat. Puhujien enemmistön mielestä tarkastus olisi annettava pedagogisesti koulutetuille henkilöille. He eivät pitäneet silloista tarkastusta tyydyttävänä. Muutama puhuja olisi halunnut säilyttää tarkastuksen enti-

¹⁰ Suomen talonpoikaissäädyn pöytäkirjat valtiopäivillä 1877-1878 II. Helsinki 1901, s. 1244-1248.

¹¹ Asiakirjat vp:ltä 1877-1878, II, yhdistetyn valtio- ja talousvaliokunnan yhteensovitusesitys mietinnöstä n:o 2, s. 2-3.

¹² Presteståndets protokoll vid landtdagen i Helsingfors år 1877-1878, IV, s. 2216; Suomen talonpoikaissäädyn ptk vp:llä 1877-1878, II, s. 1589.

¹³ Suomen talonpoikaissäädyn ptk vp:llä 1877-1878, II, s. 1847-1849; Asiakirjat vp:ltä 1877-1878, säätyjen vastaus esitykseen n:o 31, s. 4-5; Krusius-Ahrenberg, Lolo, Vuoden 1869 valtiopäiväjärjestys. Suomen kansanedustuslaitoksen historia II. Helsinki 1981, s. 313.

sellään. Asiasta ei tehty minkäänlaista päätöslauselmaa, vaan Uno Cygnaeus julisti tapansa mukaan keskustelun vastaukseksi kysymykseen.¹⁴

Sanomalehdissä nimimerkkikirjoittajat ja lehtien toimitukset ottivat ajoittain kantaa kansakoulujen tarkastamiseen 1880-luvun alussa. Mielipidejakauma oli samanlainen kuin kansakoulukokouksessakin. Kirjoittajien enemmistö halusi uusia pedagogisesti koulutettuja tarkastajia. Vähemmistö tahtoi pitää tarkastuksen ennallaan, koska sen mielestä uudistus ei toisi mitään parannusta tullessaan.¹⁵ Ehdottipa eräs nimimerkki Vaasan Lehdessä vuonna 1882, että luovuttaisiin erityisistä tarkastajista kokonaan ja velvoitettaisiin seurakunnan pappi, joka toimisi johtokunnan itseoikeutettuna puheenjohtajana, myös valvomaan koulua. Näin säästettäisiin kirjoittajan mukaan valtion varoja ja saataisiin joka koululle oma tarkastaja.¹⁶

Myös koulutoimen ylihallitus oli aktiivinen. Se uudisti esityksensä kahdeksan päätoimisen kansakouluntarkastajan palkkaamisesta vuoden 1882 valtiopäiville. Esityksen perustelut olivat samat kuin edellisellä kerralla.¹⁷

Keisarin nimissä annettu senaatin esitys oli rakennettu siten, että mm. tarkastukseen osoitettavat varat tultaisiin ottamaan yleisen valtiorahaston varoista. Niiden käytöstä päättämiseen ei tarvittu säätyjen suostumusta, vaan ne olivat hallituksen vapaasti käytettävissä. Säätyjen asiaksi jäi näin osoittaa varat vain kansakoulujen ylläpitoon suostuntavaroista. Säädyt vastustivat menettelyä, mutta suostuivat kuitenkin siihen.¹⁸

¹⁴ Keskustelut neljännessä yleisessä kansakoulukokouksessa 1878, s. 11-15.

¹⁵ Kansakoulu 24/1880, s. 188; Keski-Suomi 8/29.1.1881 HYK MF 12012, Kansakoulujen tarkastuksesta maalla; Vaasan Lehti 20/19.3.1882 HYK MF 14274, Muutama sana kansakoulujen tarkastuksesta maalla; Rauman Lehti 29/19.7.1884 HYK MF 17622, Uudet kansakoulujen tarkastajat; Borgåbladet 86/25.10.1884 HYK MF 8558.

¹⁶ Vaasan Lehti 20/19.3.1882 HYK MF 14274, Muutama sana kansakoulujen tarkastuksesta maalla.

¹⁷ Asiakirjat vp:ltä 1882, III, keisarin esitys n:o 37, s. 10-13.

¹⁸ Asiakirjat vp:ltä 1882, III, keisarin esitys n:o 37, s. 13-14, säätyjen vastaus esitykseen n:o 37, s. 6-8; Tuominen, Uuno, Säätyedustuslaitos 1880-luvun alusta vuoteen 1906. Suomen kansanedustuslaitoksen

Kun säädyt olivat hyväksyneet edellä mainitun menettelyn, niiden päätöksellä tarkastajakysymyksen suhteen ei ollut tosiasiallista merkitystä. Hallitus toi kuitenkin asian säätyjen käsittelyyn ja säädyt ottivatkin siihen kantaa. Esitys joutui valtiopäivillä valtiovaliokunnan käsiteltäväksi, joka otti kantaa myös päätoimisten kansakouluntarkastajien asettamiseen. Valiokunnassa esitykseen suhtauduttiin epäilevästi.

Valiokunnan jäsenet eivät uskoneet, että 4 000 markan vuosipalkalla saataisiin päteviä henkilöitä tarkastajiksi. Uudistus ei näin parantaisi kansakoulujen silloista valvontaa. Toiseksi valiokunnan jäsenet kavahtivat sitä, että uusi järjestely valaisi kaikki kansakoulut samaan muottiin, kun kouluja pitäisi päinvastoin kehittää paikallisten olojen ja tarpeiden mukaisesti. Lisäksi valiokunnan jäsenet pelkäsivät uudistuksen laajentavan kansakoulun ja kirkon välistä kuilua, mitä he eivät toivoneet.¹⁹

Valtiovaliokunta piti esittämiään epäilyjä painavina mutta ei halunnut silti tyrmätä ylihallituksen ehdotusta. Se ehdotti säädylle esityksen hyväksymistä mutta vain sillä ehdolla, että tarkastajia ei asetettu vakinai- siksi valtion virkamiehiksi vaan tilapäisiksi, satunnaista palkkiota nautti- viksi. Valiokunnan jäsenet halusivat kokemusta uudesta järjestelystä ennen kuin he olivat valmiit vakiinnuttamaan sen.²⁰ Näin tarkastajat olisivat olleet helposti erotettavissa, jos järjestely osoittautuisi epäonnis- tuneeksi. Ylihallitus olikin jättänyt esityksestään pois sanan "vakinainen", joten valiokunnan kannanotto ei ollut keskusviraston esityksen vastainen, vaikka ylihallituksessa olisikin haluttu tarkastajista heti vakinaisia virka- miehiä. Keskusvirasto jätti maininnan pois ehdotuksestaan, koska se tiesi edellisten valtiopäivien kokemuksesta, että säädyt eivät tulisi missään tapauksessa hyväksymään vakinaisia tarkastusvirkamiehiä.

Säädyt suhtautuivat valiokunnan mietintöön samalla tavoin kuin edel- lisillä valtiopäivillä. Aatelis- ja porvarissäädystä se hyväksyttiin keskus-

historia III. Helsinki 1964, s. 337-338; Suomen talonpoikaissäädyn pöytä- kirjat 1882 II. Helsinki 1901, s. 956-958.

¹⁹ Asiakirjat vp:ltä 1882, III, valtiovaliokunnan mietintö n:o 10, s. 6.

²⁰ Asiakirjat vp:ltä 1882, III, valtiovaliokunnan mietintö n:o 10, s. 6.

teluitta. Näiden säätyjen edustajia ei kiinnostanut, millä tavoin maalaiskansakoulujen tarkastus tulisi järjestää.²¹

Pappis- ja talonpoikaissäädystä mietinnöstä sen sijaan keskusteltiin jälleen vilkkaasti ja varsin periaatteellisestikin. Erityisesti pappissäädystä esityksen vastustajat olivat aktiivisia. He pitivät esitystä epäluottamuksena papistoa kohtaan, joka oli valvonut uhrautuvasti kansakouluja oman toimensa ohella ja edistänyt koulujen leviämistä maaseudulle. Vastustajat näkivät uudistuksessa halun syrjäyttää papisto täydellisesti kansakoulujen hallinnosta ja maallistaa koulut lopullisesti. He uskoivat tämän koituvan kansakoululaitoksen tappioksi. Vastustajat arvelivat, että uudistuksen taustalla oli ylihallituksen halu saada tarkastajiksi henkilöitä, jotka olisivat keskusviraston työrukkasia ja toteuttaisivat sen päätöksiä välittämättä paikallisista tarpeista ja toiveista. Tämä vieroittaisi maalaisväestön kansakoulusta. Lisäksi vastustajat uskoivat, että kahdeksan miestä ei ehtisi tarkastaa maan kaikkia kouluja riittävän huolellisesti, joten uudistus todellisuudessa huonontaisi koulujen silloista valvontaa.²²

Pappissäädyn erään edustajan, kirkkoherra Nestor Järvisen²³, puheenvuorossa tiivistyivät monet uudistuksen vastustajien mielipiteet. Järvinen moitti ylihallitusta siitä, että se ei luottanut henkilöihin, jotka halusivat omantuntonsa vuoksi hoitaa tehtävänsä mahdollisimman hyvin. Sen jälkeen hän tyrmäsi ajatuksen, että kahdeksan miestä ehtisi tarkastaa kunnolla kaikki maan kansakoulut. "Sellaisille miehille tarkastus olisi yhtä kiittämistä paikasta toiseen." "Tarkastaja olisi aina matkalla, aina kaukana koulusta ja opettajasta." "Johtokunnalle ja opettajalle hän olisi jonkinlainen komentaja ja kummitus."

²¹ Protokoll förda hos Finlands Ridderskap och Adel vid Landtdagen år 1882 III. Helsingfors 1883, s. 1012; Borgareståndets protokoll vid Landtdagen i Helsingfors år 1882 III. Helsingfors 1909, s. 126-127.

²² Presteståndets protokoll vid Landtdagen i Helsingfors år 1882 III. Helsingfors 1905, s. 1263-1288; Halila II 1949, s. 18-20; Heporauta 1945, s. 124.

²³ Nestor Järvinen oli Jyväskylän seminaarin ensimmäisiä opettajia, joka vuonna 1881 erosi seminaarin lehtorin virasta ja siirtyi Jyväskylän maaseurakunnan, myöhemmin Juvan kirkkoherraksi. Hän oli seminaarissa Cygnaeusta vastaan nousseen opposition johtaja ja toimi nyt hyvin innokkaasti kirkollisen kansanopetuksen puolesta kansakouluja vastaan. Raitio, K., Jyväskylän seminaarin 50-vuotinen toiminta. Jyväskylä 1913, s. 300-325; Halila, Aimo, Jyväskylän seminaarin historia. Porvoo 1963, s. 77-78.

Puhuja suositteli tarkastuksen pitämistä ennallaan siihen asti, kunnes eläkkeelle siirtyneistä kansakoulunopettajista voitaisiin valita kokeneita ja opettajien luottamusta nauttavia tarkastajia. Hän varoitti puheessaan kuulijoita niistä ulkopuolisista vieraista voimista, jotka uudistuksen myötä uhkasivat kansakouluja. Lisäksi Järvinen väheksyi vielä pedagogisen tietämyksen merkitystä tarkastajan työssä:

"Eivät ne niin maailman mainioita ole, nuo kansakoulumetodit; saa järki mies ne päähänsä kun käy kylällä kysymässä, miten siellä ollaan ja eletään. Minä olen vaan tahtonut sanoa, että jos lasketaan kansakoulujen tarkastus sille tolalle, kuin nyt on ehdotettu, niin joutuu kansakoulu uralle, josta ei tiedä, mitä sieltä tulee ja jolta on vaikeaa päästä takaisin. Parempi pyy pivossa kuin kaksi oksalla."²⁴

Valiokunnan esitystä puolsivat pappissäädyssä hieman yllättävästi silloiset ja myöhemmät kansakoulujen paikallistarkastajat. He, kirkkoherat Salomon Hirvinen, A.O. Törnudd ja Fr.W. Fredriksson, kannattivat pedagogisesti koulutettujen tarkastajien palkkaamista, koska kansakoulujen silloinen valvonta ei ollut riittävän pätevää. He uskoivat, että harvemmistakin tarkastuksista olisi enemmän hyötyä kuin tiheistä ja pinta-puolisista, jos niitä tekisivät asiantuntevat henkilöt. Pelko kansakoulujen joutumisesta epäkristillisiin käsiin oli heidän mielestään turha. Pedagogisesti sivistyneistäkin henkilöistä oli löydettävissä riittävä määrä kristillisen vakaumuksen omaavia tarkastajia.²⁵

Kun pitkä ja värikäs keskustelu oli päättynyt, pappissääty pääsi vihdoinkin äänestämään. Tulos oli 23 - 10 esitystä vastaan.²⁶ Tämä oli odotettavissa, sillä säädyn jäsenet pitivät uudistusta epäluottamuslauseena "pappistarkastajia" ja koko papistoa kohtaan. Lisäksi uudistus toteutessaan kaventaisi olennaisesti papiston vaikutusvaltaa kansakoulujen hallinnossa.

Myös talonpoikaissäädyssä valiokunnan mietintö synnytti vilkkaan keskustelun. Puhujien enemmistö kannatti esitystä, koska kansakoulujen

²⁴ Presteståndets protokoll år 1882, III, s. 1263-1266, 1283-1284.

²⁵ Presteståndets protokoll år 1882, III, s. 1278-1280.

²⁶ Presteståndets protokoll år 1882, III, s. 1288; Österbladh, Kaarlo, Pappissääty Suomen valtiopäivillä 1809-1906. I 1809-1885. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 34. Turku 1933, s. 494.

tarkastus ei ollut Suomessa riittävän pätevää. Vastustajien mielestä tarkastajia ehdotettiin liian vähän. He eivät ehtisi tarkastaa kouluja riittävän perusteellisesti. Lisäksi vastustajat pelkäsivät uuden järjestelyn vieraannuttavan johtokunnat ja kunnat kansakoulusta sekä syventävän koulujen ja kirkon juopaa. Pitivätpä eräät kiisteltyjä tarkastajia täysin turhina kansakoululaitokselle. Säädyn enemmistö hyväksyi kuitenkin esityksen äänin 26 - 22.²⁷

Kolme säätyä hyväksyi hallituksen esityksen kahdeksan kansakoulun-tarkastajan palkkaamisesta. Koska kyse ei ollut suostuntavarojen käytöstä, säätyjen päätöksellä ei ollut käytännön merkitystä. Se oli lähinnä mielenilmaisu asiaa kohtaan.²⁸ Joka tapauksessa vuoden 1882 valtiopäivillä siunautui päätös asettaa sivutoimisten paikallistarkastajien tilalle kahdeksan päätoimista kansakouluntarkastajaa. Heitä ei tultu asettamaan virkoihinsa vakinaisesti vaan tilapäisesti²⁹, minkä vuoksi tarkastajat eivät saaneet työstään varsinaista palkkaa, vaan palkkiota, eivätkä he olleet oikeutettuja palkankorotuksiin, eläkkeeseen eikä leski- ja orpokassan jäsenyyteen.

Syy tarkastajien virka-aseman tällaiseen järjestelyyn löytyy 1870- ja 1880-luvun aatepoliittisesta ilmastosta. Valtion tarkastajien pelättiin yhdenmukaistavan liikaa kansakouluja ja hävittävän koulujen paikallista omaleimaisuutta sekä kunnallista luonnetta. Ajan vapaamieliset ja antibyrokraattiset aatevirtaukset pyrkivät torjumaan kaiken, jossa nähtiin yritystä valtiojohtoisuuden ja virkavaltaisuuden lisäämiseen.³⁰ Tätä nähtiin ylihallituksen ehdotuksessa, minkä vuoksi säädyt eivät olleet valmiita vakinaistamaan virkoja. Kaiken taustalla piili venäläisen virkavallan ja virkavaltaisuuden pelko. Huolestuneisuutta lisäsi Baltian maiden kohtalo.

²⁷ Suomen talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1882, II, s. 957-958, 962-965.

²⁸ Asiakirjat vp:ltä 1882, III, säätyjen vastaus esitykseen n:o 37, s. 1-2; Tuominen 1964, s. 337-338.

²⁹ Myöskään Ruotsissa ei haluttu vakinaisia eikä edes päätoimisia tarkastajia. Asiasta käytiin polemiikkia kaikilla valtiopäivillä 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa. Tarkastajavirat pysyivätkin palkkiovirkoina vuoteen 1914 asti ja pääosin sivutoimisinä. Sörensen 1942, s. 16; Bruce 1940, s. 74-76.

³⁰ Halila II 1949, s. 401.

Niissä ilmaantui venäläistämistoimenpiteet 1880-luvun alussa. Ne tulivat koskettamaan myös kansakoululaitosta.³¹ (ks. s. 76)

Senaikaisia mielialoja kuvaa Oskar Hynen kirjoituksessaan vuodelta 1906:

"...kun Cygnaeus puhui, että hajaantumista oli torjuttava ja pyrittävä yhtenäisyyteen ja johdonmukaisuuteen, teki mielikuviutus uudesta tarkastustyöstä jäykkään, kurkkua myöten napitetuun univormuun puetun hirviön ruoska toisessa ja tilastolankettien palstaviivain toisessa kädessä. Viivoittimella oli tarkoitus muka saavuttaa yhtenäisyys vuosikertomuksissa ja ruoskalla ahtaissa oloissa toimivan opettajan nahkaan piiskattava yhtenäisyys, johdonmukaisuus ja utteruus työssä."³²

Kun uusiin tarkastajiin suhtauduttiin tällä tavoin, ei ole ihme, että heitä ei asetettu vakinaisesti virkoihinsa.

Kansakoulujen ylijohto ja opettajat ottivat uudistuksen vastaan myönteisesti. Pitkä kamppailu päätoimisten, pedagogisesti koulutettujen tarkastajien puolesta oli päättynyt onnellisesti. Erityisen tyytyväinen oli Uno Cygnaeus³³, joka oli pyrkinyt tähän tavoitteeseen 20 vuoden ajan. Kansakouluväki odotti uusilta tarkastajilta todella paljon.

Paikallistarkastajien mielipiteet olivat kahtalaiset. Toiset olivat petyneitä ja närkästyneitä. He pitivät uudistusta epäluottamuslauseena heitä kohtaan. Toiset olivat taasen huojentuneita, koska vapautuivat raskaasta tehtävästä. Monet olivat pitäneet itseään lisäksi epäpätevinä vaatimaan työhön. Kansakoulujen menestyminen edellytti heidän mielestään asiantuntevaa tarkastusta ja opettajien työn ohjausta.³⁴

Muista intressiryhmistä vain papisto otti asiaan kantaa. Se suhtautui uudistukseen hyvin kielteisesti. Papisto menetti vaikutusvaltansa kansakoululaitoksessa, jonka pelättiin maallistuvan ja vieraantuvan kirkosta. Papiston katkeroituneet johtomiehet ja vaikutusvaltaisimmat edustajat

³¹ Vesterinen 1919, s. 63.

³² Hynén 1906, s. 366.

³³ Uno Cygnaeuksen yksityisarkisto 602:15, 1-3, esim. Cygnaeuksen kirjeet F.W. Sundvallille 3.12.1884, 25.10.1885.

³⁴ VA, KHA, Jkha, Kansakouluntark. saapuneet kirjeet 1881-1884 Ed 2, ks. vuosina 1883-1884 saapuneet kirjeet; VA, KHA, Jkha, Maaseudun kansakouluntark. kertomukset ja tilastolliset yhteenvedot 1872-1884 Ha 2, esim. H. Backmanin kertomus 29.8.1884; Nim. Opettaja 1888.

hylkäsivät koko kansakoululaitoksen ja alkoivat kehittää kirkollisia kierto- ja pikkukouluja aikaisempaa voimallisemmin. He toivoivat niistä 1880-luvulla kansakoulun korvaajia. Tavallisten rivipappien asenne ei ollut yhtä jyrkkä, vaan monet heistä pysyivät kansakoulun tukijoina jatkossakin.³⁵

Tarkastuskysymyksen ratkaisu oli lopullinen kimmoke papistolle toimia kierto- ja pikkukoulujen puolesta kansakouluja vastaan. Asenteen muutoksen taustalla oli kuitenkin myös muita syitä. Kiista lasten alkuopetuksesta oli närkästyttänyt papiston. Uno Cygnaeus oli lähtenyt siitä, että kotien tuli opettaa lapset lukemaan ja kirjoittamaan. Hänen mielestään ei tarvittu kirkollisia lastenkouluja alkuopetukseen. Papisto oli toista mieltä. Sen mielestä lastenkoulut olivat välttämättömiä rippikouluun valmentajia ja tärkeitä alkuopetuksen antajia suurille joukoille. Kun Cygnaeus suhtautui kirkollisiin lastenkouluihin vuoden 1875 jälkeen hyvin kielleisesti, papisto pahoitti mielensä.³⁶

Tätä vakavampi huolenaihe oli kuitenkin vapaamielisten ja jopa kumouksellisten aatteiden leviäminen Suomeen 1880-luvulla. Vapaamielisyyden vaikutus näkyi jo mm. uudessa eriuskolaislaissa, ehtoollispakon poistamisessa ja naisasialiikkeessä. Lisäksi darwinistiset, naturalistiset ja materialistiset ajatukset olivat saamassa jalansijaa. Papisto pelkäsi niiden leviävän maamme kansakouluihin ja turmelevan sitä kautta koko kansan. Kun papit tulivat menettämään tärkeät kansakouluntarkastajan toimet, he pelkäsivät, että uudet tarkastajat eivät kyenneet eivätkä ehkä halunneetkaan estää turmiollisten ajatusten leviämistä kansan keskuuteen.

³⁵ Heparauta 1945, s. 125; Lönnbeck 1889, s. 6, 33-35; Halila II 1949, s. 119-120; Kurvinen 1963, s. 243; Nim. -en, Kansakoulu ja sen tarkastuksen vaikutukset. Vaasan Lehti 19/7.3.1888 HYK MF 14277; Keskustelut seitsemännessä yleisessä kansakoulukokouksessa 1887. Helsinki 1887, s. 91; Joh. Björklund väittää tutkimuksessaan, että papisto toimi koko ajan kansakoululaitoksen hyväksi. Björklund, Joh., Suomen papisto 1800-luvulla. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 42. Helsinki 1939, s. 206-207.

³⁶ Kurvinen 1963, s. 236, 239, 241; Piispainkokousten pöytäkirjat 27.5.1891, 15.12.1904, 17.12.1907. Piispainkokousten pöytäkirjat ajalta 17.5.1891-5.2.1909. Koonnut ja julkaissut E. Haahtela. Turku 1936, s. 12, 81-82, 94; Piispainkokouksen pöytäkirja 9.4.1913. Piispainkokousten istunnoissa 1891-1930 käsitellyt asiat ja niissä tehdyt päätökset. Laatinut E. Haahtela. Turku 1931, s. 30; Asiakirjat vp:ltä 1891, V, yleisen valitusvaliokunnan mietintö n:o 28, s. 14-15.

Papit päättivät pelastaa sen mitä pelastettavissa oli ja ryhtyivät kehittämään kierto- ja pikkukouluja kansakoulun korvikkeeksi.³⁷ Asia oli keskeisesti esillä vuoden 1886 kirkolliskokouksessa. Siellä vaadittiin kiertokoulunopettajien valmistuksen tehostamista. Perusteluna oli se, että kansakoulut eivät näytä "riittävästi täyttävän yhteisen kansan oppilaitostarvetta". Mutta perusteluissa mainittiin myös uusien piiritarkastajien asettaminen, joiden kautta kansakoululaitos oli "faktillisesti eroitettu kirkosta".³⁸

Alkukoulunopettajien valmistus joutuikin pieneen kriisiin piiritarkastajien aloitettua toimintansa. Papisto, joka aikaisemmin oli paikallistarkastajien ominaisuudessa valvonut alkukoulunopettajien valmistusta, koki väärytenä sen, että maalliset kansakouluviranomaiset (kansakoulunopettajat ja kansakouluntarkastajat) huolehtivat kirkollisten koulujen opettajien valmistuksesta. Aikaisemmin kysymykseen ei ollut kiinnitetty huomiota, koska pääosa paikallistarkastajista oli pappeja. Vuoden 1886 kirkolliskokous esitti alkukoulunopettajien valmistukseen muutosta. Se halusi lisätä papiston vaikutusvaltaa. Mm. koulutusjakson päätteeksi pidettävään "koetus-tutkintoon", jolla ratkaistiin voitiinko kurssin käyneelle antaa kelpoisuutta osoittava todistus, olisi tullut osallistua kurssinpitäjän (= kansakoulunopettajan) ja piiritarkastajan lisäksi myös tuomiokapitulin tai lääninrovastin määräämä pappi. Kurssitodistuksen olisivat allekirjoittaneet sekä piiritarkastaja että kirkon edustaja.³⁹

Senaatti pyysi kouluylivaltuutuksen lausunnon kirkolliskokouksen ehdotuksesta. Se oli Uno Cygnaeuksen vaikutuksesta kielteinen. Cygnaeus ei halunnut, että seurakuntapapisto olisi ollut virallisesti mukana tutkimassa opettajakokelaita. Kirkollistoimituskunnan päällikkö Y.S. Yrjö-Koskinen ei ollut tyytyväinen ylivaltuutuksen lausuntoon. Hän piti riittävän korkeatasoista kirkollista alkukoulua hyvin tarpeellisena kansanopetustyössä ja

³⁷ Heparauta 1945, s. 125-126; Halila II 1949, s. 119-120; Juva, Mikko, Rajuilman alla. Suomalaisen kahdeksankymmenluvun synty. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 57. Porvoo 1956, s. 136-138; Vuoristo 1958-1959, s. 120-128, 138.

³⁸ Suomen toisen kirkolliskokouksen pöytäkirjat 1886. Hämeenlinna 1888, s. 916-918 ja Liiteosa s. 45, 50-54, 77, 320-322.

³⁹ Halila, Aimo, Kansakoulunopettajat alkukoulunopettajien valmistajina 1880-luvulla. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 68-69 1978-1979. Loimaa 1979, s. 108-109.

suosi siten myös alkukoulunopettajien tehokasta kouluttamista. Hän halusi kaikella tavalla ylläpitää hyviä suhteita kirkon ja koulun välillä, ja koska nyt oli kriisi, hän halusi tällä ratkaisulla palauttaa luottamusta kansakoulutoimen ja kirkon välille. Siksi hän kannatti kirkolliskokouksen ehdotusta. Hallitsija ei esitystä kuitenkaan hyväksynyt kenraalikuvernöörin ja ministerivaltiosihteerin apulaisen kannan mukaisesti. Näin entinen käytäntö jäi voimaan eli kansakouluntarkastaja tutki kansakoulunopettajan kouluttamat kokelaat ja allekirjoitti kurssitodistuksen. Papisto oli tyytymätön, mikä heijastui vuoden 1887 pappeinkokouksessa.⁴⁰

Vuoden 1887 Lappeenrannan pappeinkokouksessa tuli esille myös toinen perustelu kiertokoulujen kehittämisen puolesta. Elias Bergroth lausui mm.: "Kansakouluihin ei saa luottaa, koska valitettavasti monessa kansakoulunopettajassakin on huomattu epäkristillistä suuntaa." Ja Jaakko Päivärinta jatkoi: "Moni kansakoulu, kuten tietty on, ei ole kristillisellä pohjalla."⁴¹ Näissä lausumissa ilmenee selvästi papiston aito huoli eikristillisten maailmankatsomusten leviämisestä opettajiston välityksellä oppilaisiin. Huoli oli aiheellinen, sillä 1880-luvulla yleistyi Suomessa eikristillisten maailmankatsomusten kannatus sivistyneistön ja myös kansakoulunopettajiston keskuudessa. Kirkon- ja jopa uskonnonvastaisuus oli Suomessa ilmassa joskaan sillä ei ollut mitään mahdollisuuksia levitä kovin laajalle. Siitä valtiolliset ja kirkolliset organisaatiot pitivät huolen.⁴²

Papiston pyrkimys kehittää kierto- ja pikkukoululaitosta jatkui vuosien 1888 ja 1891 valtiopäivillä. Esityksiä ei kuitenkaan hyväksytty. Ne koettiin kansakoululaitoksen vastaisiksi.⁴³ Vielä vuoden 1891 valtiopäivillä

⁴⁰ Halila 1979, s. 109-110.

⁴¹ Juva, Mikko, Valtio Kirkosta kansankirkoksi. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 61. Porvoo 1960, s. 245.

⁴² Juva 1950, s. 64, 163, 180-191; Juva 1956, s. 136-138, 184, 202; Rosenqvist, G.O., Suomen kirkon murrosaikoja. Porvoo 1952, s. 59; Suomen toisen kirkolliskokouksen pöytäkirjat 1886, s. 919; Suomen kolmannen kirkolliskokouksen pöytäkirjat 1893. Turku 1893, s. 199-204, 958-965.

⁴³ Handlingar tillkomna vid Landtdagen i Helsingfors år 1888 V. Helsingfors 1889, yleisen valitusvaliokunnan mietintö n:o 35, s. 1-11; Suomen pappissäädyn pöytäkirjat valtiopäiviltä 1888 II. Helsinki 1889, s. 1475-1485; Asiakirjat vp:ltä 1891, V, yleisen valitusvaliok. mietintö n:o 28, s. 1-15; Suomen pappissäädyn pöytäkirjat vp:ltä 1891 II. Helsinki 1892, s. 1104-1121.

piispa Johansson totesi, että papisto ryhtyi kehittämään voimallisesti kierto- ja pikkukouluja 1880-luvulla, koska se oli tyytymätön kansakoulun sisäiseen kehittämiseen. Tässä oli selvä viittaus piiritarkastajaratkaisuun. Hän ei halunnut kuitenkaan asiasta enää kulttuuritaistelua. Nouseva idän uhka vaati kansakuntaa yhdistämään voimansa ja välttämään sisäisiä erimielisyyksiä.⁴⁴ Tarkastaja-asiaan ei tämän jälkeen palattukaan. Papisto jatkoi omassa keskuudessaan kierto- ja pikkukoulujen kehittämistä.⁴⁵

Papiston ponnisteluilla oli hetkellistä merkitystä. Kierto- ja pikkukoululaitos koki viimeisen nousunsa.⁴⁶ Lopullisesti se ei kyennyt kuitenkaan kansakouluja syrjäyttämään (vrt. s. 413).

Kirkon sisällä 1880-luku merkitsi liberaalin suuntauksen lakkaamista ja uuden konservatiivisemmän ajanjakson alkua. Piispa Johansson, josta tuli arkkipiispa F.L. Schaumanin jälkeen tosiasiallinen kirkon johtohahmo, oli Schaumania selvästi konservatiivisempi. Hänen aikanaan myös herännäisyys pääsi vaikuttamaan aikaisempaa enemmän valtiokirkkomme toimintaan.⁴⁷

Sanomalehdissä tarkastusjärjestelmän muutokseen suhtauduttiin pääosin myönteisesti. Kirjoittajat, jotka ilmaisivat mielipiteensä joko nimerkillä tai toimituksen nimissä, tervehtivät uudistusta merkittävänä parannuksena. He korostivat tarkastuksen tärkeyttä kansakoulujen menestykselle. Tähän asti se ei ollut ollut riittävän pätevissä käsissä. Nyt oli mahdollisuus valita pedagogisesti koulutettuja henkilöitä tähän tärkeään tehtävään. Kirjoittajat tosin hieman epäilivät sitä, miten yksi mies ehtisi valvoa läänin kaikki koulut riittävän tehokkaasti.⁴⁸

⁴⁴ Suomen pappissäädyn pöytäkirjat vp:ltä 1891, II, s. 1104-1105.

⁴⁵ Suomen kolmannen, neljännen, viidennen, kuudennen, seitsemännen ja kahdeksannen kirkolliskokouksen pöytäkirjat 1893-1918; Lähde 1906, s. 168.

⁴⁶ Juva 1960, s. 252.

⁴⁷ Juva 1960, s. 126, 150-155; Juva 1956, s. 162-163; Rosendal, M., Suomen herännäisyyden historia XIX:llä vuosisadalla. IV. Oulu 1915, s. 556; Rosenqvist 1952, s. 19-28.

⁴⁸ Nim. R:nen, Mietteitä maaseutujen kansakoulujen tarkastuksesta ja tulevista tarkastajista. Uusi Suometar 143/23.6.1882 HYK MF 126; Nim. Kansan ystävä 1884; Borgåbladet 86/25.10.1884 HYK MF 8558; Nim. Opettaja 1888.

Kaikki kirjoittajat eivät pitäneet uudistusta parannuksena vaan huononnuksena aikaisempaan verrattuna. Eniten epäiltiin liian laajoja tarkastuspiirejä. Kritiikin taustalla oli kuitenkin nähtävissä kirjoittajien tyytymättömyys siihen, että papit syrjäytettiin kansakoulujen hallinnosta.⁴⁹ Eräs kirjoittaja ilmaisi asian seuraavasti:

"Vaan näyttäköön tämä puuha monen mielestä kuinka kauniilta tahansa, niin emme saata luopua siitä pelon oireesta, että nämä ovat alkuhankkeita siihen suuntaan, joka jo rehoittaa monessa sivistysmaassa täydessä loistossaan, nimittäin että kun kansa vieroitetaan kirkosta, se samalla vieraantuu Jumalasta."⁵⁰

7.1.3. Julistus kahdeksasta kansakouluntarkastajasta ja tarkastajien johtosääntö

Vaikka päätös kahdeksan kansakouluntarkastajan asettamisesta tehtiin jo vuonna 1882, julistus heistä annettiin vasta 30.5.1884. Viivästymisen syynä olivat erilaiset tekniset vaikeudet ylihallituksessa ja senaatissa. Julistuksen mukaan kansakouluntarkastajat, joista käytetään seuraavassa kuvaavaa piiritarkastajan nimitystä⁵¹ erotukseksi aikaisemmista paikallistarkastajista, valitsi senaatin talousosasto ylihallituksen esityksestä. Paikallistarkastajat oli valinnut koulutoimen ylihallitus. Pätevyysehtona tarkastajan virkaan oli "koulumiessivistys ja kokemus". Tämä oli huomattavasti epätäsmällisempi kuin mitä samaan aikaan asetetulta ylihallituksen kansakouluntarkastajalta vaadittiin (ks. s. 112). Tarkastajan tehtäviä olivat ne, mitkä oli lueteltu kansakouluasetuksen 12 §:ssä ja mitkä ylihallitus lisäksi määräsi. Tarkastajien toimialueena tulivat olemaan läänit. Ylihallitukselle jätettiin kuitenkin oikeus muuttaa tarkastuspiirien rajoja liikenteellisten syiden tai esimerkiksi epäsuhtaisten koulumäärien vuoksi.

⁴⁹ Vaasan Lehti 20/19.3.1882 HYK MF 14274, Muutama sana kansakoulujen tarkastuksesta maalla; Rauman Lehti 29/19.7.1884 HYK MF 17622, Uudet kansakoulujen tarkastajat; Sanomia Turusta 5/8.1.1886 HYK MF 7890.

⁵⁰ Sanomia Turusta 5/8.1.1886 HYK MF 7890.

⁵¹ Nimitystä piiritarkastaja käytettiin myös virallisissa yhteyksissä, sillä esim. koulutoimen ylihallitus osoitti kiertokirjeitä "kansakoulujen piiritarkastajille". VA, KHA, Ko, Kiertokirjeet 1893-1918 Dc 1-2.

Tarkastajat saivat työstään 4 000 markan vuosipalkkion sekä matkakulujen korvauksen matkustussäännön seitsemännen luokan mukaan. Lisäksi yhdellä tarkastajalla oli vuosittain mahdollisuus anoa ylihallitukselta 2 000 markan ulkomaista opintomatkastipendiä. Tulevien piiritarkastajien tuli ottaa tehtävänsä vastaan 1.7.1885.⁵²

Tarkastajien pätevyysvaatimukset eivät tyydyttäneet Uno Cygnaeusta, vaan hän pyrki muuttamaan niitä. Cygnaeus ehdotti ylihallitukselle 3.10.1884, että kansakouluntarkastajien pätevyysehtoihin lisättäisiin määräys, jonka mukaan tarkastajan virkaa hakevalla tuli olla todistus perehtyneisyydestä kansakoululaitokseen ja maan eri osien paikallisiin oloihin sekä väestön kieleen.⁵³ Cygnaeus pyrki varmistamaan, että tarkastajiksi valittaisiin vain paikallisiin oloihin tutustuneita kansakoulupedagogeja, ei ketä tahansa kasvatustieteellisesti ansioitunutta. Lähinnä Cygnaeus lienee pelännyt virassa olevia tai eläkkeelle siirtyneitä oppikoulunopettajia, joiden saattoi olettaa hakevan uusia toimia.

Kelpoisuusehtojen täsmennys olisi karsinut hakijoita ja helpottanut tarkastajien valintaa. Ylihallitus ei halunnut ryhtyä kuitenkaan tällaista täsmennystä esittämään juuri annettuun julistukseen.⁵⁴

Kun senaatti antoi julistuksen kahdeksan kansakouluntarkastajan asettamisesta, se määräsi ylihallituksen valmistelemaan johtosäännön maalaiskansakoulujen tarkastajille. Siinä tuli täsmentää kansakouluasetuksen määräyksiä tarkastajan tehtävistä sekä antaa ohjeita koulujen tarkastamiseen. Ohjeiston laati ylihallituksen kansakouluntarkastaja Gustav F. Lönnbeck Uno Cygnaeuksen neuvojen mukaan. Se julkaistiin 1.6.1885 nimellä "Johtosääntö kansakouluntarkastajille maalla".⁵⁵

⁵² As.kok. 10/1884, s. 2-3; VA, KHA, Ko, Kertomukset koululaitoksen toiminnasta 1865-1886 Di 1; VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1884 Ca 14, ylihal. istunto 17.6.1884.

⁵³ VA, KHA, Jkha, Diarioimattomia kirjeasiakirjoja 1879-1884 Ee 2, U. Cygnaeuksen kirje ylihallitukselle 3.10.1884.

⁵⁴ VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1884 Ca 14, ylihal. istunto 17.10.1884.

⁵⁵ Tidskrift utg... XXI 1884, s. 200; Johtosääntö kansakouluntarkastajille maalla 1.6.1885. Kerkkonen, Kaarlo, Kansakoulu-käsikirja lisäksineen. Porvoo 1923, s. 167-176.

Kansakouluntarkastajan tärkeimmäksi tehtäväksi määrättiin johtosäännössä⁵⁶ "valtion puolesta katsoa, että kansakoulut,... opetuksella ja harjoituksella ovat avullisina kasvavan nuorison kasvattamiseen kelvollisiksi kansalaisiksi". Tarkastajan tuli tutkia jokainen piirinsä kansakoulu vähintään kerran vuodessa. Kansakouluasetukseen ei ollut sisältynyt tällaista velvoitetta. Kun tarkastaja vieraili koululla, hänen tuli kiinnittää huomionsa seuraaviin asioihin:

- a) "missä kunnossa kouluhuoneet ja opettajan asunto sekä ylipäitien koulukartanon huoneukset ovat;
- b) minkälaisia ja missä kunnossa koulun huonekalut ja opetuksen välikappaleet ovat ja missä määrässä ne vastaavat tarkoitustaan;
- c) missä kunnossa koulun kirjasto ja kokoelmat ovat;
- d) ovatko koulun päiväkirja, matrikkelit jne. sopivasti tehtyjä ja järjestyksellä pidettyinä sekä ovatko kouluylivaltuutukselta lähetetyt kierto- kirjeet täydellisiä ja asianmukaisesti säilytettyinä;
- e) vallitseeko koulussa ja sen ympäristössä järjestystä ja puhtautta;
- f) miten ja millä menestyksellä opetus kansakoulun säädetyissä aineissa toimitetaan, erittäin sielun- ja ruumiinvoimien ja kykyjen kehitykseen ja luonteen muodostamiseen katsoen;
- g) minkälainen siveellinen tila koulussa, oppilaisten käytös koulussa ja ulkona koulusta j.n.e. on ollut;
- h) seisooko internaatti eli asumalaitos, missä semmoista on, tarkan valvonnan ja hoidon alla sekä vastaako se myös kasvatuksellista tarkoitustaan;
- i) kuinka opettaja on virassaan ja ulkonaisessa elämässään käyttäytynyt;
- j) suoritetaanko kaikki opettajalle tulevat edut oikein, ja kuinka koulun kustantajat muissa kohdin täyttävät valtionapua myönnettäessä heidän puolestaan tehdyt sitoumuksensa.⁵⁷

⁵⁶ Kun Ruotsissa asetettiin ensimmäiset kansakouluntarkastajat vuonna 1861, heille annettiin ohjesääntö kirkollisministeriön toimesta. Siinä kehoitettiin tarkastajia seuraamaan tarkasti kansanopetuksen tilaa piirissään ja antamaan siitä kertomus sekä tuomiokapitulille että ministeriölle. Ohjesäännössä kehoitettiin tarkastajia vierailemaan kouluissa, mutta kuinka usein sitä ei mainittu kuten ei annettu mitään täsmällisempiä ohjeita tarkastusten suorittamisesta. Näin ei menetelty myöskään uudessa ohjesäännössä vuodelta 1914. Sörensen 1942, s. 14; Bruce 1940, s. 77-78.

⁵⁷ Johtosääntö kansakouluntarkastajille maalla 1.6.1885. Kerkkonen 1923, s. 167-169.

Kansakouluntarkastajan tuli kuunnella kouluilla opetusta sekä järjestää kuulusteluja ja antaa näytetunteja koulun opetus- ja harjoitusaineissa. Edelleen hänen tuli keskustella yksityisesti opettajien kanssa ja antaa heille tarpeellisia neuvoja. Johtokuntia tarkastajan tuli muistuttaa havaitsemistaan puutteista.⁵⁸ Sellaisilla kouluilla, jotka olivat vasta avattuina ja joissa oli uusi opettaja tai joiden toiminnassa oli ilmennyt puutteita, kerran vuodessa pidetty tarkastus ei johtosäännön mukaan riittänyt. Tällaisilla kouluilla tarkastajan tuli vieraila mahdollisimman usein, ohjata opettajia sekä valvoa puutteiden korjaamista. Samoin tarkastajan tuli tehdä ylimääräinen matka sellaisille kouluille, joiden oppilasluku oli huomattavan alhainen. Jos oppilasluku oli 15 tai sen alle, tarkastajan oli tutkittava syyt tähän ja ilmoitettava asiasta ylihallitukseen. Ylihallituksen tuli ryhtyä asian vaatimiin jatkotoimenpiteisiin, joista ankarin oli koulun valtionavun lakkauttaminen.⁵⁹

Tarkastajia kehoitettiin johtosäännössä valvomaan varsinaisten kansakoulujen lisäksi myös syksyisin pidettäviä pienten lasten kouluja. Heidän oli huolehdittava siitä, että nämä koulut toimivat kansakoulujen valmistavina osastoina eivätkä minkäänlaisina kansakoulujen korvikkeina.⁶⁰ Keväisin heidän tuli olla läsnä mahdollisimman monen koulun vuositutkinnoissa. Kerran vuodessa tarkastajien oli kutsuttava piirinsä opettajat vuosikokoukseen, jossa tuli keskustella yleisestä kansakoulupedagogiikasta ja piirin kansakoulujen tilasta. Lisäksi tuli harjoitella, pitää näytetunteja ja arvostella niitä. Kokousten tuli olla "todellisia vaikuttimia opettajaisivistyksessä". Niissä tarkastajan tuli esittää myös ne muistutukset ja ohjeet, jotka hän halusi antaa "opiiksi" piirin kaikille opettajille.⁶¹

Eräät opettajat kouluttivat työnsä ohella tulevia alakoulujen opettajia. Tarkastajien tuli tutkia koulutettujen kelpoisuus opettajan tehtävään. Johtosäännössä kehoitettiin tarkastajia järjestämään tämä tutkinto koulun

⁵⁸ Johtosääntö kansakouluntarkastajille maalla 1.6.1885. Kerkkonen 1923, s. 169.

⁵⁹ Johtosääntö kansakouluntarkastajille maalla 1.6.1885. Kerkkonen 1923, s. 169-173.

⁶⁰ Tästä oli annettu määräys jo mallikurssien julkistamisen yhteydessä 1881. VA, KHA, Jkha, Kiertokirjeet 1872-1892 Dc 2, ylihal. kiertokirje kansakouluntarkastajille ym. 3.3.1881.

⁶¹ Johtosääntö kansakouluntarkastajille maalla 1.6.1885. Kerkkonen 1923, s. 175.

muun tarkastuksen yhteyteen, jotta välttyttiin ylimääräisiltä virkamatkoilta.⁶² Johtosäännön laatijat kantoivat huolta myös valtion varojen riittävydestä.

Kun tarkastaja oli käynyt piirinsä kouluilla, hänen tuli lähettää lukuvouden lopussa "yleis-silmäilevä kertomus" matkoistaan ylihallitukseen. Kertomuksessa tuli mainita tarkastetut koulut ja niistä tehdyt tärkeimmät havainnot. Lisäksi tarkastajien piti lähettää vuosittain tiedot piirin koulujen avaamisesta, oppilasluvusta ja opettajista sekä luettelo virkavahvistuskirjan saaneista opettajista ylihallitukseen. Näiden tietojen lähettämisestä olivat aikaisemmin huolehtineet kansakoulujen johtokunnat.⁶³

Kansakouluntarkastajien johtosääntö vuodelta 1885 täsmensi tarkastajan tehtäviä ja lisäsi niitä eräiden tietojen lähettämiselvöllisyydellä. Johtosääntö tuli auttamaan piiritarkastajia työn aloittamisessa, sillä siihen sisältyi varsin seikkaperäiset kansakoulun tarkastamisohteet. Heidän oli näin helpompaa aloittaa työnsä kuin aikoinaan paikallistarkastajien, joilta tällainen ohjeisto oli puuttunut.

7.2. Järjestelyn läpiajo

Keisarin annettua 30.5.1884 asetuksen kahdeksasta kansakouluntarkastajasta ylihallitus ryhtyi toteuttamaan päätöstä. Tuli valita ensimmäiset tarkastajat, kouluttaa nämä ja määrätä täsmällinen piirijako. Ylitarkastaja Uno Cygnaeus ryhtyi tehtävään mieluisasti: hän oli haaveillut päätoimista piiritarkastajista vuosikautia. Hän paneutui työhön huolella, sillä uuteen tarkastusjärjestelmään kohdistui suuria odotuksia. Nämä tuli lunastaa, jos mieli järjestely säilyttää.⁶⁴

Ratkaisevaa uuden järjestelmän onnistumiselle oli, millaisia henkilöitä ensimmäisiksi piiritarkastajiksi onnistuttiin saamaan ja millaisin tuloksin he työstään suoriutuivat. Uno Cygnaeus paneutuikin huolella ensimmäisten tarkastajien valintaan. Hän asetti heille suuret vaatimukset: Heillä tuli

⁶² Johtosääntö kansakouluntarkastajille maalla 1.6.1885. Kerkkonen 1923, s. 175.

⁶³ Johtosääntö kansakouluntarkastajille maalla 1.6.1885. Kerkkonen 1923, s. 170.

⁶⁴ Hynén 1906, s. 365.

olla vankka pedagoginen koulutus, käytännön kokemusta opetustyöstä sekä kansakouluasian harrastusta. Iältään heidän tuli olla nuoria, parhaassa työiässä olevia miehiä. Työ oli Cygnaeuksen mukaan niin raskas, että siihen ei ollut vanhuuden lepoa kaipaavista.⁶⁵

Hakijoita ensimmäisiin piiritarkastajan toimiin oli paljon, kaikkiaan 51. Hakijoista 18 oli filosofian maistereita, jotka olivat toimineet lähinnä oppikoulunopettajina, 14 oppikoulunopettajaa tai rehtoria, 6 pappia, 6 kansakoulunopettajaa, 4 seminaarin lehtoria, johtajaa tai mallikoulun opettajaa, 2 kaupungin kansakouluntarkastajaa ja 1 tilanomistaja. Paikallistarkastajana toimineita hakijoista oli kuusi.⁶⁶ Hakijajoukko oli odotusten mukainen. Joukossa oli monia ansioituneita koulumiehiä. Cygnaeus, joka teki hakijoista esityksen ylihallitukselle, oli vaikean tehtävän edessä. Hänen tuli valita monipuolisesta hakijajoukosta pätevimmät ja sopivimmat uusiin toimiin. Vanhat eläkkeellä olevat oppikoulumiehet pitivät valintaansa itsestään selvänä. Ylitarkastaja ja hänen apulaisensa olivat kuitenkin toista mieltä. He pyrkivät löytämään tehtäviin henkilöt, joilla oli voimia, halua ja kykyä kehittää kansakoululaitosta ja juurruttaa se maalaiskansan keskuuteen.⁶⁷ Cygnaeus näki uuden tarkastajan uhrautuvaan lähettiläänä, joka teki pyyteetöntä työtä vaikeissa oloissa yhteisen kansan hyväksi. Tähän työhön tarvittiin vireämpiä voimia kuin vanhoja oppikoulumiehiä.

Uusia piiritarkastajan toimia hakeneiden henkilöiden määrä ja koulutus osoittivat, että uudet virat arvostettiin korkealle. Samalla tuli todistettua vääräksi se usealla taholla esitetty epäily, että 4 000 markan vuosipalkkiolla ei onnistuttaisi saamaan toimiin riittävää määrää päteviä henkilöitä.⁶⁸

Tehdessään esitystä ylihallitukselle toimiin valittavista henkilöistä Cygnaeus korosti, että henkilöiden tuli olla perehtyneitä kansakoulutoimeen ja kiinnostuneita sen kehittämistä. Hän viittasi siihen epäluuloon, mikä papiston keskuudessa oli uusia toimenhaltijoita kohtaan. Cygnaeuk-

⁶⁵ Hynén 1906, s. 365.

⁶⁶ VA, KHA, Jkha, Anomusasiain diaari 1884 Ab 13, s. 68-79.

⁶⁷ VA, Gunnar Sarvan kokoelma, s. 249; Kansakoulun Lehti 12/1884, s. 155; Hynén 1906, s. 365.

⁶⁸ Presteståndets protokoll år 1882, III, s. 1274.

sen mukaan "epäluulo ei hälvene, jos ei heti alusta alkaen tule selväksi kaikille, että muutoksella ei ole muita tarkoituksiperiä kuin kiinnittää tehtäviin todellisia asiantuntijoita". Epäluuloa hälventäisi Cygnaeuksen mielestä edelleen se, että yksi tai useampia piiritarkastajista olisi kasvatustyöhön päteväituneitä pappeja. Kansakoulunopettajistoon tekisi hänen mielestään hyvän vaikutuksen, jos kyvykkäät, lisäopinnoilla päteväituneet kansakoulunopettajat tulisivat kyseeseen toimia täytettäessä. Erityisen merkittävänä ansiona Cygnaeus piti toimimista seminaarin lehtorina, koska tässä toimessa oli läheisesti tekemisissä kansakoulupedagogiikan kanssa ja tunsivat tulevat alaiset. Cygnaeusta ilahduttikin se, että hänen hyvin tuntemiaan seminaarin opettajia ja johtajia haki toimiin neljä. He tunsivat kansakouluasian teoriassa ja käytännössä.⁶⁹

Näillä perusteilla Cygnaeus esitti henkilöitä uusiin toimiin. Uudenmaan läänin tarkastajaksi hän piti selvästi pätevimpänä Tammisaaren seminaarin johtajaa FM A.W. Flomania. Tämä oli perehtynyt laajasti kansakouluoloihin myös ulkomailla ja toiminut yli viisi vuotta kansakoulujen paikallistarkastajana. Turun ja Porin läänin tarkastajaksi Cygnaeus piti pätevimpänä Porin kaupungin kansakouluntarkastajaa FM O. Liliusta. Hän perui kuitenkin hakemuksensa. Näin vain maisteri ja paikallinen kansakouluntarkastaja J.R. Forsman sekä oppikoulunopettaja FM O.Fr. Borg tulivat Cygnaeuksen mielestä kyseeseen. Cygnaeus esitti Borgia, koska tämä oli pedagogisesti ansioituneempi, vaikka hänen maalaiskansakoulujen tuntemuksensa olikin vähäinen. Pätevämpiä hakijoita ei Cygnaeuksen mielestä ollut kuitenkaan ehdolla tähän piiriin.⁷⁰ Samalla Cygnaeus esitti, että Ahvenanmaan koulut jäisivät toistaiseksi Turun ja Porin piirin ulkopuolelle. Niiden valvojaksi hän oli kysynyt Ahvenanmaan silloista paikallistarkastajaa, Hammarlandin kirkkoherra K.E.F. Bergrothia. Tämä oli lupautunut hoitamaan edelleen sivutoimenaan Ahvenanmaan kansakoulujen valvonnan.⁷¹

⁶⁹ VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1884 Ca 14, ylihal. istunto 31.12.1884.

⁷⁰ VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1884 Ca 14, ylihal. istunto 31.12.1884.

⁷¹ VA, KHA, Jkha, Anomusasiain diaari 1884 Ab 13, s. 83; VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1884 Ca 14, ylihal. istunto 31.12.1884.

Hämeen läänin tarkastajaksi Cygnaeus ehdotti Jyväskylän seminaarin historian ja kasvatustieteen lehtori FK Olai Wallinia, vaikka hän ei ollutkaan ilahtunut tämän pyrkimisestä kansakouluntarkastajaksi.⁷²

Wallin oli hakijoista pätevin (ks. s. 286) mutta iältään vanha (53 v) ja terveydeltään heikko. Näistä ja ehkä muistakin syistä⁷³ Cygnaeus olisi toivonut, että Wallin olisi jatkanut seminaarin opettajana ja oppikirjojen tekijänä. Kun Wallin kuitenkin halusi virkaa, Cygnaeus ei voinut syrjäyttää häntä hänen pätevyytensä vuoksi.⁷⁴ Yhtä selvä valinta oli Viipurin läänin tarkastajaehdokas pedagogiikan kandidaatti Aksel Berner. Hän toimi Turun kaupungin kansakouluntarkastajana ja oli toiminut aikaisemmin Porin kaupungin kansakouluntarkastajana ja Cygnaeuksen apulaisena ylihallituksessa. Lisäksi hän oli toiminut hetken aikaa kansakoulujen paikallistarkastajana ja toimitti Kansakoulun Lehteä. Hän oli aikansa ansioituneimpia kansakoulumiehiä.⁷⁵

Mikkelin läänin tarkastajaksi Cygnaeus esitti Jyväskylän seminaarin mallikoulun johtajaa A. Oksasta, joka oli kouluttanut kansakoulunopetta-

⁷² VA, KHA, Jkha, Konzeptipöytäkirjat 1884 Ca 14, ylihal. istunto 31.12.1884.

⁷³ Wallin oli turhautunut siitä, että häntä ei ollut valittu Sortavalan seminaarin johtajaksi eikä Cygnaeus ollut ehdottanut häntä edes ensimmäiselle ehdokassijalle. Wallin oli kyllästynyt seminaarin opettajan tehtävään ja halusi vaativampiin ja näyttävämpiin tehtäviin, joihin uudet kansakouluntarkastajan toimet antoivat mahdollisuuden. Cygnaeuksen penseyteen Wallinia kohtaan lienee vaikuttanut myös se, että Wallin oli muiden miesopettajien tavoin oppositiossa Cygnaeusta vastaan Jyväskylän seminaarin ensimmäisinä vuosina. Cygnaeus oli erittäin pitkävihainen eikä kyennyt unohtamaan tällaisia tapauksia. Cygnaeuksen asenteessa Wallinia kohtaan oli tapahtunut radikaali muutos. Valmistautuessaan Jyväskylän seminaarin opettajaksi ja ollessaan ulkomaisella opintomatalla Wallin oli Cygnaeuksen luottomies. Jo vuonna 1861 Cygnaeus piti Wallinia työtoverinaan. Välit viilenivät 1860-luvun lopulla, kun molemmat työskentelivät Jyväskylän seminaarissa. Vuonna 1872 Cygnaeus kirjoitti K.G. Leinbergille, että hän toivoi Wallininkin jättävän seminaarin. Isosaari, Jussi, Olai Wallin kansakouluntarkastajana. Kasvatustieteellinen aikakauskirja 1960 XCVII 1, s. 3-4; Halila 1963, s. 83; Nurmi 1988, s. 139; Liakka, Niilo, Jyväskylän seminaarin ensimmäisen opettajakunnan valmistumisesta toimintaansa. Lisäpiirteitä Uno Cygnaeuksen elämäntyöhön ja henkilökuvaan. Eripainos Kasvatus ja koulu -aikakauskirjasta 1936, s. 197; Helle, s. 241, 251.

⁷⁴ Isosaari 1960, s. 4.

⁷⁵ VA, KHA, Jkha, Konzeptipöytäkirjat 1884 Ca 14, ylihal. istunto 31.12.1884.

jia vuodesta 1866. Oksaselta puuttui akateeminen loppututkinto, mutta hänellä oli muuten laajat yliopistolliset opinnot, minkä vuoksi Cygnaeus piti häntä hyvin pätevänä tehtävään.⁷⁶ Vaasan lääniin Cygnaeus ei halunnut esittää ketään. Vimpelin kirkkoherraa G.A. Rydmania, joka toimi myös kansakoulujen paikallistarkastajana, ja Uudenkaarlepyyn seminaarin lehtoria M. Strömbergiä Cygnaeus piti pätevinä tehtävään, mutta koska he eivät olleet hakemuksissaan ilmoittaneet halukkuuttaan luopua silloisista toimistaan, Cygnaeus ei katsonut voivansa esittää heitä tehtävään. Cygnaeus ei tosin tarkistanut heidän todellista halukkuuttaan luopua silloisista toimistaan.⁷⁷

Kuopion ja Oulun lääneihin Cygnaeus esitti kansakoulunopettajaa ja pappia. Tämä sopi hyvin yhteen niiden perustelujen kanssa, jotka Cygnaeus oli esittänyt. Hän halusi uusiin toimiin myös papiston ja kansakoulunopettajiston edustajat. Kuvaavaa tosin on, että heidät esitettiin kahteen maan pohjoisimpaan lääniin, joissa sekä kansakoulujen että tarkastajan toimintaolosuhteet olivat kaikkein vaikeimmat. Tosin kovin moni ei ollut hakenut juuri näihin piireihin. Kuopion läänin tarkastajaksi Cygnaeus esitti kansakoulunopettaja A.G. Hovilaista, joka oli toiminut erinomaisesti opettajan toimessa ja hankkinut arvonantoa opettajiston keskuudessa Kymen Sippolassa. Hovilaisella oli laaja yleissivistys ja hyvä kielitaito. Oulun lääniin Cygnaeus esitti Urjalan kirkkoherran apulaista J. Reiniä, joka oli suorittanut kansakoulunopettajan tutkinnon Jyväskylässä. Muutoin Reinin ansiot olivat vähäiset. Cygnaeus spekuloi pitkäaikaisen paikallistarkastajan, kirkkoherra J.F. Thauvonin nimellä, mutta ei silti esittänyt häntä toimeen. Perusteluna oli se, että Thauvon ei ollut halukas luopumaan lopullisesti kirkkoherran toimestaan vaan pyrki ottamaan tästä vain virkavapaata.⁷⁸

Ylihallitus yhtyi kokouksessaan Cygnaeuksen esitykseen ja esitti lisäksi Vaasan läänin piiritarkastajaksi maisteri K.W. Forsmania. Päätös ei ollut tosin yksimielinen. Cygnaeus vastusti Forsmanin nimitystä, koska

⁷⁶ VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1884 Ca 14, ylihal. istunto 31.12.1884.

⁷⁷ VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1884 Ca 14, ylihal. istunto 31.12.1884.

⁷⁸ VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1884 Ca 14, ylihal. istunto 31.12.1884.

tämä ei ollut toiminut millään tavalla kansakoululaitoksessa.⁷⁹ Cygnaeus ei pitänyt häntä näin pätevänä maalaiskansakouluntarkastajan toimeen. Cygnaeus kannatti lopulta tehtävään kirkkoherra G.A. Rydmania. Professori Estlander kannatti tehtävään lehtori M. Strömbergiä, jolla oli hyvä ruotsinkielisen kansakoulualan tuntemus Pohjanmaalta. Muut eivät pitäneet Strömbergin suomen kielen taitoa kuitenkaan riittävänä. Estlander vastusti myös A.G. Hovilaisen esittämistä toimeen, koska tältä puuttui akateeminen koulutus. Parempi kandidaatti Estlanderin mielestä olisi FK J.F. Appelroth. Ylitarkastaja Frosteruksen ehdokas Kuopion lääniin oli oppikoulunopettaja V. Hellman. Frosteruksenkaan mielestä Hovilaisen perusopinnot eivät riittäneet tähän vaativaan tehtävään. Enemmistöpäättöksellä ylihallituksen esityksestä tuli kuitenkin K.W. Forsman.⁸⁰

Senaatin talousosasto valitsi ensimmäiset piiritarkastajat kokoukseen 30.1.1885. Se nimitti tehtäviinsä yllättäen vain viisi. Hämeen, Mikkelin ja Vaasan läänien tarkastajista se vaati ylihallitukselta uuden ehdotuksen. Hämeen ja Mikkelin piirien osalta syynä oli se, että Wallin ja Oksanen olivat hakeneet toimia sillä ehdolla, että he saavat laskea virkavuosiinsa ne vuodet, jotka he olivat toimineet kansa- ja oppikoulun palveluksessa. Senaatti käsitteli Wallinin ja Oksasen erivapausanomuksia plenumin kokouksessa 26.1.1885, mutta ei katsonut tarpeelliseksi suostua niihin. Vaasan läänin tarkastajakandidaattia senaatti ei pitänyt pätevänä tehtävään. Seminaarin lehtori Maximilian Strömberg oli ilmoittanut senaatille, että hän oli valmis luopumaan lehtorin toimesta. Senaatti kysyi ylihallitukselta, vaikuttiko tämä tieto mitään ehdollepanoon. Ahvenanmaa-

⁷⁹ K.W. Forsman oli Ilmajoen kirkkoherran Kaarlo Rudolf Forsmanin poika. Rovasti Forsman oli innokas kansansivistysmies ja perusti lähes väkisin ensimmäisen kansakoulun Ilmajoelle. Rovasti hylkäsi perustavassa kokouksessa niiden äänet, jotka eivät olleet tulleet kuulemaan hänen selvitystään koulun tarpeellisuudesta. Kokouksen alusta myöhästyneet olivat juuri koulun vastustajia. Koska valitus jäi tekemättä, kansakoulu perustettiin vuonna 1860. K.W. Forsman oli näin läheltä seurannut kansansivistystoimintaa ja kansakoulun työskentelyä, vaikka hän ei itse ollutkaan toiminut kansakoululaitoksessa. K.W. Forsmania ja hänen veljeään kutsuttiin aikanaan "Ilmajoen prinsseiksi". Hän oli myöhempinä vuosinaan vähintään yhtä omaperäinen kuin isänsä. Liakka, N., Kaarlo Rudolf Forsman. Kansallinen elämäkerrasto II. Porvoo 1929, s. 125; Liakka, Niilo, Kansansivistystyöstä Etelä-Pohjanmaalla. Talonpoika V. Porvoo 1928, s. 271; Alanen, Aulis, J., Ilmajoki vuoden 1809 jälkeen. Vaasa 1953, s. 870.

⁸⁰ VA, KHA, Jkha, Konseptipöytäkirjat 1884 Ca 14, ylihal. istunto 31.12.1884; VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirjat 1885 Cc 1, ylihal. istunto 12.3.1885.

ta senaatti ei suostunut jättämään paikallistarkastajan valvontaan. Senaatin mielestä uudistusta ei pitänyt rikkoa tällaisilla poikkeuksilla.⁸¹

Ylihallitus uudisti ehdotuksensa 12.3.1885. Wallin oli ilmoittanut lupuvansa asettamastaan ehdosta. Oksanen toivoi, että hän voisi pitää vuoden ajan harjoituskoulun johtajan toimensa sillä ehdolla, että hän palkkaisi toimeen pätevän sijaisen. Ylihallitus esittikin uudelleen Wallinia ja Oksasta. Vaasan läänin ehdokkaasta syntyi jälleen äänestyspäätös. Ehdolle tuli uudelleen maisteri K.W. Forsman oppikoulujen ylitarkastajien äänillä. Cygnaeus kannatti jälleen kirkkoherra Rydmania, jolta oli saatu nyt vakuutus, että hän eroaa papin toimestaan tullessaan valituksi tarkastajan tehtävään.⁸²

Senaatti hyväksyi ylihallituksen uudistetun ehdotuksen 16.4.1885. Vaasan läänin tarkastajasta jouduttiin tosin äänestämään. Äänin 5 - 2 senaatti nimitti tehtävään K.W. Forsmanin kirkkoherra Rydmanin sijasta. Kansakoulujen piiritarkastajiksi oli näin Vaasan läänin lukuun ottamatta valittu ne henkilöt, joita Uno Cygnaeus oli tehtäviin esittänyt. Uudet tarkastajat aloittivat työnsä 1.7.1885.⁸³

Tarkastajiksi valitut kahdeksan henkilöä olivat piireittäin seuraavat. Luettelosta ilmenee tarkastajien koulutus ja ammatti nimityshetkellä.

Uudenmaan läänin piiri: Anders Wilhelm Floman
filosofian maisteri, Tammisaaren seminaarin johtaja

Turun ja Porin läänin piiri: Oskar Fredrik Borg
filosofian maisteri, Turun ruotsalaisen lyseon opettaja

Hämeen läänin piiri: Olai Wallin
filosofian maisteri, Jyväskylän seminaarin lehtori

Viipurin läänin piiri: Aksel Berner
filosofian maisteri, Turun kaupungin kansakouluntarkastaja

⁸¹ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 30.1.1885 MF Sen 474.

⁸² VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirjat 1885 Cc 1, ylihal. istunnot 16.2.1885 ja 12.3.1885.

⁸³ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 16.4.1885 MF Sen 477.

Mikkelin läänin piiri: Adolf Oksanen
pedagogiikan opintoja yliopistossa, Jyväskylän seminaarin
mallikoulun johtaja

Kuopion läänin piiri: Anders Gustav Hovilainen
Sippolan kansakoulun opettaja

Vaasan läänin piiri: Kaarle Waldemar Forsman
filosofian maisteri, Helsingin suomalaisen alkeisopiston rehtori

Oulun läänin piiri: Juho Reini
pastori, kansakoulunopettaja, Urjalan kirkkoherran apulainen⁸⁴

Ensimmäisten piiritarkastajien koulutus ja työkokemus oli kirjavampi kuin olisi saattanut odottaa, vaikka se olikin taktisesti varsin tasapainoinen. Filosofian maistereita heistä oli viisi, yksi oli suorittanut yliopistolaisia opintoja eri aineissa, yksi oli kansakoulunopettaja ja yksi teologi, jolla oli myös kansakoulunopettajan koulutus. Työkokemukseltaan seminaarin ja sen harjoituskoulun opettajia tai johtajia heistä oli kolme, oppikoulun opettajia tai johtajia kaksi, yksi kaupungin kansakouluntarkastaja, yksi kansakoulunopettaja ja yksi pappi. Cygnaeus halusi valita monipuolisesta hakijajoukosta aivan ilmeisesti edustavan kokoelman ensimmäisiksi tarkastajiksi. Näin saivat edustajansa seminaarit, oppikoulut, kansakoulunopettajat ja papisto. Tällä ratkaisulla Cygnaeus vähensi monia paineita (vrt. edellä s. 165) ja antoi erilaisen koulutuksen ja kokemuksen omaaville henkilöille tilaisuuden näyttää kykynsä uusissa toimissa. Toiset olivat olleet kansakoululaitoksen johtomiehiä ja uuden kansakouluuutteen uranuurtajia Cygnaeuksen rinnalla (mm. Wallin, Berner ja Floman); toiset kansakoulutyössä varsin kokemattomia (mm. Reini, Borg ja Forsman). Jälkimmäisten valinta tarkastajiksi oli hieman yllättävä, sillä Reini oli käynyt vain seminaarin ja häneltä puuttui opettajakokemus sekä Borgilta ja Forsmanilta maalaiskansakoulujen tuntemus.

⁸⁴ VA, KHA, Ko, Diarioimattomia kirjeasiakirjoja 1885-1919 Ef 1; VA, KHA, Ko, Ylitark. ja kouluhal. olevan kansakouluntark. kirjekonseptit 1885-1891 Db 1, Ylihal. kirje kansakouluntarkastajille 1.6.1885; Karttunen 1983, s. 38-41.

Kun ensimmäiset piiritarkastajat olivat aloittelemassa työtään, Uno Cygnaeus kutsui heidät koolle Helsinkiin. Hän halusi neuvoa uusia henkilöitä, jotta he olisivat mahdollisimman hyvin valmistautuneita tulevaan tehtävään. Samalla Cygnaeus sai välittäneeksi omia näkemyksiään ja toiveitaan, mitkä vaikuttivatkin siihen, että tulevien piiritarkastajien työssä näkyi "cygnaeuslainen henki".⁸⁵

Cygnaeuksen johtama ensimmäinen tarkastajakokous⁸⁶ kesti syyskuussa 1885 kolme päivää. Kansakoulun isä kävi päivien aikana yksityiskohtaisesti läpi piiritarkastajien johtosäännön ja selitti, kuinka sen määräykset oli tulkittava ja käytäntöön sovellettava. Samalla hän selosti muita yleisiä tarkastusperiaatteita ja välitti omia kasvatusopillisia näkemyksiään. Cygnaeus korosti erityisesti tarkastajan oikeaa asennoitumista työhönsä. Hänen tuli olla ahkera, oikeudenmukainen ja elämäntavoiltaan esimerkiksi kelpaava. Kun tarkastaja vieraili koululla, hän ei saanut jäädä tunteettomaksi arvostelijaksi, vaan hänen tuli olla opettajien lämmin opastaja ja tukija. Cygnaeus halusi, että tarkastajat eivät jääneet vain koulutyön valvojiksi ja arvostelijoiksi vaan he olisivat myös opettajien auttajia ja koulutyön kehittäjiä.⁸⁷ Lisäksi Cygnaeus laati tarkastajien kanssa ylihallitukselle esityksen piirirajojen täsmennyksistä.⁸⁸

Ensimmäiset piiritarkastajat saivat Cygnaeukselta tärkeää tietoa ja näkemystä tulevaa työtään varten. He olivat tästä hyvin kiitollisia, koska se helpotti heidän työnsä aloittamista. Myös Cygnaeus oli kokouksesta mielissään. Hänen innostuneisuuttaan osoittaa se, että hän luennoi kokouksessa kolme päivää huolimatta 75 vuoden iästä ja huonosta terveydestä. Cygnaeus halusi välittää omat toiveensa ja näkemyksensä seuraajilleen, ja tässä hän onnistui.⁸⁹

Piiritarkastajat aloittivat työnsä innolla. Heillä oli paljon tehtävää: opetusta oli kehitettävä, koulujen ulkoisia toimintaedellytyksiä oli paran-

⁸⁵ VA, KHA, Ko, Kertomukset koululaitoksen toiminnasta 1865-1886 Di 1.

⁸⁶ Ruotsissa kansakouluntarkastajien kokouksia pidettiin tavallisesti 2-3 vuoden välein vuodesta 1862 lähtien. Sörensen 1942, s. 15.

⁸⁷ Kansakoulun Lehti 1/1890, s. 1; Hynen 1906, s. 365-366.

⁸⁸ VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirjat 1885 Cc 1, ylihal. istunto 7.9.1885.

⁸⁹ Kansakoulun Lehti 1/1890, s. 1; Hynén 1906, s. 366.

nettava, kansakouluuuetta oli levitettävä jne. Lisäksi valvottavia kouluja oli paljon laajalla alueella. Tämä oli alkutilanne, kun tarkastajat työhönsä ryhtyivät. Oman lisävaikeutensa siihen toi ensinnäkin se, että uusiin piiritarkastajiin suhtauduttiin aluksi varauksin. Johtokuntien jäsenet mutta myös eräät opettajat pitivät uusia tarkastajia valtiiovallan "urkkijoina". Vaikka epäilyt hävisivät pian, ne aiheuttivat pientä alkukankeutta tarkastajien työlle. Luottamus ei ollut kaikkialla valmiina, se täytyi hankkia.⁹⁰ Toiseksi useilta piiritarkastajilta puuttui maaseudun ja sen kansakouluolojen tuntemus. He eivät olleet perillä kansakoulujen todellisista toimintamahdollisuuksista. He eivät tunteneet myöskään johtokuntien jäseniä eivätkä osanneet näitä oikein käsitellä. Tämä aiheutti liiallista intoa ja ylisuuria vaatimuksia. Käytäntö opetti heitä kuitenkin pian, ja niin vaatimukset sekä mahdollisuudet asettuivat oikeisiin uomiinsa.⁹¹

Ensimmäiset piiritarkastajat suoriutuivat työstään hyvin.⁹² Heillä oli pedagogista tietämystä, innostusta ja arvovaltaa: kaikkea mitä tarvittiin kansakoulujen perustamis- ja toiminnan vakiinnuttamisvaiheessa. Ensimmäisillä piiritarkastajilla oli omat alkuvaikeutensa, mutta niitä ei kannata liioitella, koska niistä päästiin pian eroon.

Kuvaavaa piiritarkastajien työn onnistumiselle on se, että kun tarkastusjärjestelmää tuli jollain tavalla laajentaa 1890-luvun alussa, järjestelmän muuttamisesta ei enää edes keskusteltu, vaan päätettiin lisätä piiritarkastajien lukua. Järjestelmä oli etsinyt muotonsa. Se tulikin säilymään perusteiltaan muuttumattomana aina vuoteen 1970.

7.3. Taistelu kelpoisuusehdoista - maisteri vai kansakoulunopettaja

Kansakouluntarkastajien kelpoisuusehdot oli määritelty hyvin väljästi. Vuoden 1866 kansakouluasetuksessa sanottiin vain, että tarkastajat tuli valita "hyvinuskottujen ja kansanopetusta harrastavien miesten seasta".

⁹⁰ Kilpi, Elli, E., Olai Wallin. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä 1952, s. 66; Halila II 1949, s. 402.

⁹¹ Halila II 1949, s. 402; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1893 Em 1-2; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark., johtok. ym. saapuneet kirjeet 1885-1891 Ee 1.

⁹² Ensimmäisten piiritarkastajien varsinaista toimintaa käsitellään kootusti muiden tarkastajien työn yhteydessä sivulta 264 lähtien.

Vuoden 1884 julistuksen mukaan piiritarkastajan tuli omata "koulumiessivistystä ja kokemusta".⁹³ Kelpoisuusehdot määriteltiin väljästi, koska ei oltu varmoja siitä, että virkoihin saataisiin alkuaikoina riittävästi tietyn koulutuksen omaavia henkilöitä. Akateemisen koulutuksen yleistyminen muutti tilannetta. Vuosisadan vaihteessa alettiin keskustella kelpoisuusehtojen täsmentämisestä. Keskustelu liittyi tarkastajan virkojen vakinaistamiseen. Jos virat vakinaistettaisiin, kelpoisuusehdot oli määriteltävä riittävän täsmällisesti.⁹⁴

Julkisen keskustelun aloitti piiritarkastaja Albin Järvinen Kansakoulun Lehdessä vuonna 1900. Hän edellytti piiritarkastajilta filosofian kandidaatin tutkintoa, johon sisältyi kasvatustutkinnon arvosana. Pätevyysvaatimukset olisivat näin samat kuin seminaarin lehtoreilla ja ylihallituksen kansakouluntarkastajilla. Lisäksi tarkastajan tuli kuunnella opetusta seminaarin mallikoulussa sekä harjoitella kolme kuukautta jonkin piiritarkastajan johdolla. Järvinen myönsi, että hänen vaatimuksensa olivat kansakoulunopettajille kohtuuttomat, koska heidän oli vaikea suorittaa työn ohella vaadittavat tutkinnot. Hän katsoi kuitenkin opettajistossa olevan monia tarkastajiksi soveliaita, joille tulisi tarjota mahdollisuus yletä tähän toimeen. Siksi Järvinen esitti, että kansakoulunopettajilta ei vaadittaisi filosofian kandidaatin tutkintoa vaan kasvatustutkinto ja kenties arvosana jossakin muussa filosofisen tiedekunnan aineessa sekä harjoittelu tarkastajan alaisena.⁹⁵

Albin Järvisen kannanotto jäi vaille julkista huomiota. Asia kypsyi kuitenkin pinnan alla ja pulpahti esiin vuonna 1906. Silloin sekä tarkastajat että opettajat ottivat asiaan kantaa. Kannanotot olivat kuitenkin erilaiset. Kumpikin ryhmä tarkasteli asiaa omista lähtökohdistaan ja päätyi erilaiseen tulokseen. Seurauksena oli skisma tarkastajien ja opettajien välillä piiritarkastajien kelpoisuusehdoista.

Piiritarkastajat lähtivät kannanotossaan siitä, että tarkastajan "tietopuolisen kypsytyksen lähtökohtana" oli filosofian kandidaatin tutkinto, johon sisältyi kasvatustutkinnon korkein arvosana. Lisäksi he edellyttivät tarkastajalta pätevyyttä oppikoulun tai seminaarin opettajan virkaan sekä

⁹³ As.kok. 12/1866, § 11, s. 6; As.kok. 10/1884, s. 2-3.

⁹⁴ Järvinen, Albin, Sananen kansakoulujemme tarkastajain viroista. Kansakoulun Lehti 10-11/1900, s. 213-214.

⁹⁵ Järvinen 1900, s. 213-214.

käytännön perehtyneisyyttä maaseudun kansakoulutoimeen ja piiritarkastajan virkatehtäviin. Jos hakijalla ei ollut filosofian kandidaatin tutkintoa, hän oli kelvoinen piiritarkastajaksi vain, jos hän oli toiminut kaksi vuotta maalaiskansakoulun opettajana "huomattavalla menestyksellä" ja suorittanut filosofian kandidaatin tutkintoa vastaavat yksityiset opinnot yliopistossa.⁹⁶ Piiritarkastajien mielestä kyseinen toimi vaati syvällisiä pedagogisia tietoja, jotka edellyttivät kasvatustieteen yliopistollisia opintoja. Siksi pelkkä seminaarin käyminen ja toimiminen kansakoulunopettajana ei riittänyt. Tarkastajat eivät pitäneet myöskään pahana sitä, että hakija oli valmistunut oppikoulun tai seminaarin lehtorin virkaan ja suorittanut erilaisia tutkintoja, koska "nämä kypsytävät miehessä yleispedagogista käsitystä ja laajentavat hänen näköalojaan kasvatustieteen tavalla, joka valmentaa häntä kansakoulualallekin ja selventää hänelle siellä tehtyä työtä, sen tarkoituksensa ja keinoja".⁹⁷

Näin tarkastajat vastasivat siihen moitteeseen, että useimmat heistä olivat entisiä oppikoulun tai seminaarin eikä kansakoulun opettajia.

Kansakoulunopettajisto ja sen äänitorvi Opettajain Lehti oli tarkastajien kelpoisuusehdoista toista mieltä. Lehden mukaan Suomessa oli ajautettu kauas pois niistä ihanteista, jotka Uno Cygnaeus ja eräät myöhemmät etevät kasvatustieteilijät (tarkoitti lähinnä tri Mikael Johnssonin eli Soinin) olivat asettaneet kansakoulun menestymisen ehdoiksi. Opettajain Lehti kannatti Mikael Soinin mielipidettä, jonka hän oli lausunut opettajien lomakursseilla pitämässään puheessa. "Vasta silloin kun kansakoulun johtomiehet nousevat opettajiston omista riveistä, seisoo kansakoululaitoksemme omilla jaloillaan." Vaikka lehti arvosteli opettajien jatko-opintovaatimuksia ja kannatti tarkastajien valitsemista kansakoulunopettajistosta, se ei selvästi lausunut, riittikö tarkastajan toimeen pelkästään toimiminen kansakoulun opettajana vai tarvittiinko siihen joitakin lisä-

⁹⁶ Tarkastajat eivät siis edellyttäneet, että kansakoulunopettajien olisi tullut suorittaa ylioppilastutkinto ja täydellinen filosofian kandidaatin tutkinto kielitieteen ja pro gradu -töineen. Opettajain Lehti 34/1906, s. 313.

⁹⁷ Mäkinen, K.K. - Tarjanne, A.J., Tarkastajan virkakelpoisuudesta. Opettajain Lehti 36/1906, s. 330-331, 40/1906, s. 370; Nim. Tarkastaja, Vielä tarkastajan virkakelpoisuudesta. Opettajain Lehti 36/1906, s. 331.

opintoja.⁹⁸ Lehden kanta oli joko epäselvä tai se ei halunnut vaatia jatko-opintoja, koska se jätti kysymyksen avoimeksi.

Vuonna 1906 pidetyssä kansakoulunopettajien kokouksessa Helsingissä hyväksyttiin ponnet, joissa kansakouluntarkastajalta vaadittiin "tietopuolisen pedagogisen sivistyksen ohella vähintään viiden vuoden käytännöllinen kokemus opettajana kansakoulussa". Mitä "tietopuolisella pedagogisella sivistyksellä" tarkoitettiin, sitä ei täsmennetty. Lisäksi kansakoulunopettajat tuli oikeuttaa pääsemään kokouksen mielestä tarkastajan virkoihin ja tarkastajat tuli nimittää piirin opettajiston asettamista ehdokkaista.⁹⁹

Oman lisänsä keskusteluun tarkastajien kelpoisuusehdoista toi koulu-ylihallitus. Se otti asiaan kantaa 20.12.1906 antaessaan senaatille lausunnon tarkastajan virkojen vakinaistamisesta. Ylihallitus piti vuoden 1866 asetuksessa ja vuoden 1884 julistuksessa säädettyjä pätevyysehtoja liian ylimalkaisina ja venyvinä. Ne tulisi määrätä "tarkemmiksi ja kelpoisuutta paremmin takaaviksi". Eteville kansakoulunopettajille, jotka olivat lisäkouluttaneet itseään, tuli tarjota mahdollisuus tarkastajan virkoihin. Toisaalta muilta kuin kansakoulunopettajilta tuli vaatia riittävät takeet siitä, että he soveltuivat tähän tehtävään. Näillä huomioilla ylihallitus esitti kansakouluntarkastajien kelpoisuusehdoiksi seuraavia:

a) hakijan tuli olla suorittanut ne opinnäytteet, jotka vaadittiin seminaarin lehtorin virkaan (= filosofian kandidaatin tutkinto¹⁰⁰, vuoden harjoittelu normaalikoulussa ja tutustuminen kansakoulujen työhön yhden kuu-kauden ajan piiritarkastajan johdolla¹⁰¹). Jos hakija oli kansakoulunopettaja, hänellä tuli olla neljässä aineessa sellainen yliopistollinen tutkinto, joka vastasi filosofian kandidaatin tutkintoa (ilman kielikokeita). Molemmissa tapauksissa hakijalla tuli olla toiseksi korkein arvosana kasvatustapissa.

⁹⁸ Opettajain Lehti 3/1906, s. 23, 11/1906, s. 107, 34/1906, s. 313-314, 37/1906, s. 338.

⁹⁹ Opettajain Lehti 35/1906, s. 322-323.

¹⁰⁰ Filosofian kandidaatin tutkintoon vaadittiin 5.7.1906 asti tutkinto viidessä aineessa ja sen jälkeen neljässä. Lisäksi tutkintoon kuului pro exercitio -koe ja pro gradu -koe tieteellisine tutkielmineen. Julkinen tutkinto poistettiin vuonna 1906. Heikel, Ivar, A., Helsingin yliopisto 1640-1940. Helsinki 1940, s. 552, 556, 691.

¹⁰¹ As.kok. 12/1866, § 31, s. 13; Hanho 1955, s. 206-207; Halila 1963, s. 49-50; Nurmi 1979, s. 152, 177.

b) hakijan tuli olla toiminut opettajana "korkeammassa, etenkin kansanopetuksen alaan" kuuluvassa oppilaitoksessa. Hänen tuli olla tällä tavoin tai muutoin (esim. kirjallisilla julkaisuilla) osoittanut kansakouluolojen tarkkaa ja monipuolista tuntemusta. Jos hakija oli kansakoulunopettaja, hänen tuli olla toiminut vähintään neljä vuotta kansakoulun, lähinnä maalaiskoulun, opettajana ja osoittanut siinä etevää opetuskykyä.¹⁰²

Ylihallituksen kannanotto kuumensi entisestään opettajien tunteita. Opettajain Lehti arvosteli kitkerästi ylihallitusta asettumisesta tarkastajien puolelle kelpoisuusehtokiistassa. Sen mielestä ylihallituksen ja tarkastajien tavoitteena oli estää opettajien pääsy tarkastajiksi säätämällä kelpoisuusehdot kohtuuttoman koviksi. Samalla kun lehti arvosteli ylihallituksen mielipidettä, se esitti omat pätevyysvaatimuksensa. Sen mielestä tarkastajan virkaan riitti kolmessa aineessa suoritettu yliopistollinen tutkinto.¹⁰³ Näin Opettajain Lehtikin asettui kannattamaan opettajien jatko-opintovaatimusta, tosin suppeampana kuin mitä ylihallitus ja tarkastajat olivat vaatineet. Samoilla linjoilla oli myös Kansakoulun Lehti.¹⁰⁴

Opettajien tyytymättömyys ylihallituksen pätevyysvaatimusehdotukseen oli ymmärrettävää, koska ehdotus näytti sulkevan tosiasiallisesti opettajien tien tarkastajan virkaan. Tämä koettiin pettymykseksi, koska yleinen piiritarkastajaksi oli opettajille lähes ainoa väylä edetä urallaan. Samalla se oli tunnustus hyvin palvelleelle opettajalle. Nyt tämä väylä näytti menevän tukkoon. Monet opettajat olivat jatkaneet opintojaan työnsä ohella, mihin varsinkin vuonna 1907 aloitetut yliopistolliset jatkokurssit antoivat hyvän mahdollisuuden. Filosofian kandidaatin tutkintoa vastaavien opintojen suorittaminen työn ohessa oli kuitenkin niin raskas urakka, että se jäi monelta kesken. Näin tarkastajaksi pääsy näytti jäävän haaveeksi, mistä opettajien äänenkannattajat esittivät ärtymyksenä.¹⁰⁵ Samalla lehtien kannanotoista heijastuu muunkinlainen tyytymättömyys maisteritarkastajiin, mistä tuonnempana.

¹⁰² VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1906 Ca 9, ylihal. istunto 20.12.1906.

¹⁰³ Opettajain Lehti 4/1907, s. 33-34.

¹⁰⁴ Kansakoulun Lehti 1908, s. 145.

¹⁰⁵ Opettajain Lehti 34/1906, s. 313-314, 37/1906, s. 338; Lähde, Vihtori, Kansakoulun tarkastajain kompetensivaatimukset. Kansakoulun Lehti 1908, s. 147.

Kun keskustelu tarkastajien kelpoisuusehdoista oli kiivaimmillaan, senaatti valmisteli asiasta asetusta. Se käytti valmistelun pohjana ylihallituksen ehdotusta vuodelta 1906, jonka se hyväksyi lähes sellaisenaan. Asetus maalaiskansakouluntarkastajien pätevyysvaatimuksista annettiin 14.5.1909. Siinä on vain pieni täsmennys ylihallituksen ehdotukseen. Senaatin mielestä tarkastajaksi haluavan kansakoulunopettajan tuli olla toiminut neljä vuotta nimenomaan ylemmän kansakoulun tai seminaarin mallikoulun opettajana, kun ylihallitus oli esittänyt vain "kansakoulun, lähinnä maalaiskoulun, opettajana".¹⁰⁶

Piiritarkastajien pätevyysvaatimukset oli näin ensi kerran täsmällisesti määritelty. Samalla kiista kelpoisuusehdoista oli päättynyt ns. maisterilinjan voittoon. Tarkastajilta vaadittiin filosofian kandidaatin tutkinto tai sitä vastaavat opinnot eikä heidän pätevytykseen tarvinnut välttämättä toimia kansakoulunopettajana. Toisaalta kelpoisuusehdoissa taattiin myös opettajille mahdollisuus päästä tarkastajaksi, jos he olivat suorittaneet vaaditut yliopistolliset opinnot ja palvelleet tietyn ajan ylemmän kansakoulun opettajana.¹⁰⁷

Asetus maalaiskansakouluntarkastajien pätevyysvaatimuksista oli sikäli historiallinen, että se turvasi ensimmäisen kerran ei-ylioppilaalle mahdollisuuden suorittaa yliopistollisia opintoja ja tutkintoja.

Kelpoisuusehtojen määrittely vaimensi julkisen keskustelun vuosikymmeneksi. 1920-luvun vaihteessa asia tuli uudelleen esille. Mielipiteet ja rintamalinjat olivat samat kuin ennenkin. Ylihallitus ja tarkastajat korostivat laajan, yleissivistävän yliopistokoulutuksen merkitystä; opettajat taas vaativat pätevyysvaatimuksien madaltamista. Keskusteluun sekoittui kysymys tarkastajien palkkauksesta ja viran arvostuksesta. Pätevyysehtojen madaltamisen pelättiin alentavan kumpaakin, vaikka niitä olisi tullut korottaa.¹⁰⁸ Keskustelu kysymyksestä jatkui yllättävän vilkkaana aina vuoteen 1958, jolloin se lopullisesti ratkaistiin. Tarkastajien pätevyysvaa-

¹⁰⁶ SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 259; As.kok. 32/1909, § 4, s. 2.

¹⁰⁷ As.kok. 32/1909, § 4, s. 2.

¹⁰⁸ Uusi Suometar 157/24.8.1918 JYK MF 3069; Nim. J.L. (Laurila), Kansakoulujen tarkastajat huomion esineinä. Opettajain Lehti 25/1918, s. 301-302; IX kansakoulujen piiritarkastajain kokous 1920, s. 263-264; Opettajain Lehti 25/1921, s. 374-376; Kansakoulun Lehti 1922, s. 303 ja 1924, s. 26-27; Nim. Em.S. (Suhonen), "Kansanopetuksen valvonta". Opettajain Lehti 2/1924, s. 27.

timukset pidettiin lähes samansisältöisinä kuin vuoden 1909 asetuksessa.¹⁰⁹ Näin maisterilinja voitti lopullisesti kansakoulunopettajalinjan kiistassa maalaiskansakouluntarkastajien kelpoisuusehdoista.

7.4. Tarkastajat ja tarkastuspiirit

7.4.1. Tarkastajat

Ensimmäisiä piiritarkastajia asetettiin virkoihinsa kahdeksan. He valvoivat piirejä, jotka sisälsivät suurin piirtein silloiset läänien alueet. Kahdeksan tarkastajaa ei riittänyt kuitenkaan pitkään, koska koulujen määrä kasvoi. Yhden tarkastajan valvottavaksi tuli niin paljon kouluja, että hän ei ehtinyt seurata niiden toimintaa riittävän tehokkaasti. Ainoa ratkaisu oli tarkastajien lukumäärän lisääminen. Ensimmäisen kerran tämä tapahtui vuonna 1893. Ylihallitus oli pyrkinyt lisäykseen jo vuonna 1887, kun se esitti Viipurin piirin jakamista kahtia. Senaatti ei nähnyt asiaa vielä siinä vaiheessa ajankohtaiseksi.¹¹⁰ Ylihallituksen esitys tarkastajien lukumäärän lisäämisestä toteutui aina varsin nopeasti. Senaatti ja keisari ymmärsivät tarkastajien lisäämistarpeen, joka voitiin osoittaa selvillä numeroilla. Lopullisen päätöksen tarkastajien lukumäärästä teki keisari senaatin (vuodesta 1919 lähtien presidentti valtioneuvoston) esityksestä.¹¹¹

¹⁰⁹ Opettajain Lehti 7/1923, s. 98, 12/1923, s. 165, 38/1943, s. 864, 19/1944, s. 368; Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset XIV 1933, s. 52, XVI 1937, s. 10 ja XVII 1939, s. 337; Komiteanmietintö 2/1946, Kansakoulukomitean mietintö, s. 81; Hinkkanen, A., Uusi kansakoululainsäädäntö. Helsinki 1959, s. 107.

¹¹⁰ Oulun piirin tarkastaja J. Reini esitti ylihallitukselle vuonna 1889, että Kuusamon ja Lapin kansakouluille tulisi valita oma kansakoulujen piiritarkastaja. Ylihallitus ilmoitti Reinille, että se ei ollut valmis tekemään asiassa esitystä, ennen kuin yleisempi tarkastuspiiriin tarkistus saattoi tulla kysymykseen. VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirjat 1889 Cc 5, ylihal. istunto 31.7.1889; VA, KHA, Ko, Kirjekonseptit 1889 Da 5, ylihal. kirje Reinille 31.7.1889.

¹¹¹ SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä vuosina 1886-1905, s. 99-101; Tiihonen-Tiihonen 1983, s. 164, 329.

Vuoden 1885 jälkeen tarkastajien lukumäärää lisättiin viisi kertaa ennen vuotta 1921. Ajankohdat, jolloin päätökset tulivat voimaan, sekä tarkastajien lukumäärä olivat seuraavat:¹¹²

Ajankohta	Uusia tarkastajia	Tarkastajia yhteensä
1.8.1893	4	12
1.1.1898	4	16
1.8.1902	5	21
1.8.1906	6	27
1.8.1913	6	33

Tarkastajien lukumäärä lisääntyi 25:llä vuodesta 1885 vuoteen 1921. Lisäys vastasi suunnilleen koulujen määrän kasvua. Lukuvuonna 1885 - 1886 piireihin kuului keskimäärin 83 koulua, lukuvuonna 1900 - 1901 114, lukuvuonna 1910 - 1911 110 ja lukuvuonna 1920 - 1921 115 koulua.¹¹³

¹¹² SVT X Kansanopetus. Kertomuksia Suomen kansakoulutoimen kehityksestä vuosina 1886-1905, s. 99-101, lukuvuonna 1897-1898, 27, s. XXI, lukuvuonna 1901-1902, 32, s. XXI, lukuvuosina 1905-1910, s. 257, lukuvuosina 1910-1915, s. 324; As.kok. 13/1906, s. 1, 23/1913, s. 1; Kansakoulun Lehti 1892, s. 192.

¹¹³ VA, KHA, Ko, Kansakouluntarkastajien lukukausi-ilmoitukset 1885-1921 Ee 1-10; Kansakouluntarkastajien lukumäärä oli suuri verrattuna muiden alojen tarkastajien määrään. Seuraavassa eräiden tarkastajien lukumääriä vuosilta 1880-1920 Suomen valtiokalenterin mukaan:

Tarkastaja	1880	1890	1900	1910	1920
Virkatalojen tarkastaja	-	14	10	10	10
Tullitarkastaja	8	10	16	22	28
Ammattien tarkastaja	-	2	3	7	14
Kalastuksen tarkastaja	1	1	2	3	4
Vaivaihoidon/köyhäinhoidon tarkastaja	-	1	1	5	7
Maanviljelyslyitarkastaja	-	-	1	2	5
Postitarkastaja	-	-	10	12	12
Merenkuluntarkastaja	-	-	1	1	8
Maanmittaustöiden tarkastaja	-	-	-	5	8
Vankilatarkastaja	1	1	1	1	1

Kaikkiaan kansakoulujen piiritarkastajina toimi 70 henkilöä vuosina 1885 - 1921.¹¹⁴ He olivat virkaannimittämisyjärjestyksessä seuraavat. Luettelossa mainitaan ne piirit, joissa tarkastajat toimivat ennen vuotta 1921.¹¹⁵

Berner, Aksel, filosofian maisteri

Viipurin läänin piiri 1.7.1885-30.1.1889

Borg, Oskar, Fredrik, filosofian maisteri

Turun ja Porin läänin piiri 1.7.1885-31.7.1893

IV piiri (keskuspaikkana Turku) 1.8.1893-1.6.1897

Floman, Anders, Wilhelm, filosofian maisteri

Uudenmaan läänin piiri 1.7.1885-1.5.1888

Hovilainen, Anders, Gustav, kansakoulunopettaja

Kuopion läänin piiri 1.7.1885-31.7.1893

IX piiri (Kuopio) 1.8.1893-31.12.1897

Kuopion piiri 1.1.1898-21.1.1915

Reini, Juho, kansakoulunopettaja, pastori

Oulun läänin piiri 1.7.1885-31.7.1893

XII piiri (Oulu) 1.8.1893-30.9.1897

IV piiri (Pori) 1.10.1897-31.12.1897

Porin piiri 1.1.1898-22.2.1915

Forsman, Kaarle, Waldemar, filosofian maisteri

Vaasan läänin piiri 1.7.1885-31.7.1893

X piiri (Vaasa) 1.8.1893-31.12.1897

Vaasan piiri 1.1.1898-31.7.1902

Kaskisten piiri 1.8.1902-

¹¹⁴ Tiedot perustuvat M.O. Karttusen tutkimukseen Kansakoulun-tarkastajat ja heidän seuraajansa. Suomen koulu-toimen piirihallinnon tarkastajamatrikkeli 1861-1980. Turku 1983, s. 38-67.

¹¹⁵ Tarkastajan tuli asua määräysten mukaan piirinsä alueella. Vain senaatin luvalla tarkastaja sai asua piirinsä ulkopuolella, kuten jotkut tekivätkin. VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1904-1905 Ca 4-5, yllihal. istunnot 9.-10.6.1904, s. 1385-1386; VA, KHA, Ko, Senaatin kirjeet ja määräykset 1906 Ea 22, senaatin kirjeet yllihal:lle 29.8.1906.

Oksanen, Adolf, yliopistollisia tutkintoja

Mikkelin läänin piiri 1.7.1885-31.7.1893

VI piiri (Mikkeli) 1.8.1893-31.12.1897

Mikkelin piiri 1.1.1898-14.4.1901

Wallin, Olai, filosofian maisteri

Hämeen läänin piiri 1.7.1885-31.7.1893

II piiri (Hämeenlinna) 1.8.1893-28.11.1896

Böök, Emil, filosofian tohtori

Uudenmaan läänin piiri 1.9.1888-31.12.1891

Raitio, Konstantin, filosofian kandidaatti

Viipurin läänin piiri 1.6.1889-31.7.1893

VIII piiri (Sortavala) 1.8.1893-31.12.1894

Yrjö-Koskinen, Y.K., filosofian lisensiaatti, sittemmin tohtori

Uudenmaan läänin piiri 9.6.1892-31.7.1893

I piiri (Helsinki) 1.8.1893-9.4.1894

Basilier, Hjalmar, Wladimir, filosofian maisteri

VII piiri (Viipuri) 1.8.1893-31.12.1897

Viipurin piiri 1.1.1898-1.9.1901

Florell, Otto, Henrik, filosofian kandidaatti

V piiri (Hamina) 1.8.1893-31.12.1897

Porvoon piiri 1.1.1898-29.7.1902

Kunelius, Kaarlo, kansakoulunopettaja, yliopistollisia tutkintoja

XI piiri (Uusikaarlepyy) 1.8.1893-31.7.1897

Jyväskylän piiri 1.1.1898-1.11.1910

Lindqvist, Viktor, Wilhelm, pastori

III piiri (Maarianhamina) 1.8.1893-31.12.1897

Turun piiri 1.1.1898-1.10.1900

Leinberg, Karl, Gabriel, filosofian maisteri

I piiri (Helsinki) 10.4.1894-31.12.1897

Helsingin piiri 1.1.1898-1.5.1905

Borenius, 1906 lähtien Lähteenkorva, Aksel, August, filosofian maisteri
VIII piiri (Sortavala) 1.4.1895-31.12.1897

Sortavalan piiri 1.1.1898-31.7.1902

Heinolan piiri 1.8.1902-31.7.1906

Lahden piiri 1.8.1906-1.8.1921

Johnsson, 1907 lähtien Soininen, August, Mikael, filosofian tohtori

II piiri (Hämeenlinna) 15.2.1897-31.12.1897

Hämeenlinnan piiri 1.1.1898-6.6.1899

Järvinen, Albin, filosofian maisteri

Käkisalmen piiri 7.1.1898-30.6.1901

Turun piiri 1.7.1901-28.2.1919

Lohjan piiri 1.3.1919-

Nykopp, 1906 lähtien Rauhamaa, Onni, filosofian maisteri

Oulun piiri 7.1.1898-1.6.1912

Sallmen, 1906 lähtien Salmenkallio, Heikki, Alfred, filosofian kandidaatti

Kajaanin piiri 7.1.1898-31.7.1901

Högman, 1906 lähtien Rihtniemi, Volter, filosofian kandidaatti, sittemmin
tohtori

Raahen piiri 7.1.1898-2.4.1901

Lönbeck, Gustav, Ferdinand, filosofian tohtori

Rauman piiri 7.1.1898-6.3.1899

Levon, Kaarle, Aleksander, filosofian kandidaatti, sittemmin tohtori

Rauman piiri 1.8.1899-31.7.1902

Tampereen piiri 1.8.1902-1.8.1912

Törnqvist, 1906 lähtien Tarjanne, Artturi, Johannes, filosofian maisteri

Hämeenlinnan piiri 1.6.1900-31.12.1907

Appelberg, Henrik, Lennart, yliopistollisia tutkintoja

Raahen piiri 3.12.1901-31.7.1902

Uudenkaarlepyyn piiri 1.8.1902-31.7.1906

Vaasan piiri 1.8.1906-

Mäkinen, Kaarlo, Kristian, kansakoulunopettaja, filosofian kandidaatti

Mikkelin piiri 3.12.1901-30.4.1908

Hämeenlinnan piiri 1.5.1908-31.8.1913

Forssan piiri 1.9.1913-31.1.1915

Puupponen, Jaakko, filosofian kandidaatti

Käkisalmen piiri 3.12.1901-31.7.1902

Sortavalan piiri 1.8.1902-31.7.1906

Lappeenrannan piiri 1.8.1906-7.3.1910

Lebedev, Mihail, Ivanovits, jumaluusopin kandidaatti

Kreikkalaiskatolisten koulujen tarkastaja 27.6.1902-22.3.1906

Biskop, Anders, Leander, filosofian maisteri

Lappeenrannan piiri 1.9.1902-31.7.1906

Kotkan piiri 1.8.1906-31.5.1908

Porvoon piiri 1.6.1908-

Jacobson, Viktor, Immanuel, pastori

Joensuun piiri 1.9.1902-31.12.1918

Äijälä, Juho, filosofian kandidaatti

Raahen piiri 22.1.1903-31.7.1906

Kannuksen piiri 1.8.1906-1.2.1909

Aminoff, Karl, Gustav, filosofian maisteri

Rauman piiri 1.2.1903-31.3.1903

Porvoon piiri 1.4.1903-31.12.1906

Helsingin piiri 1.1.1907-31.12.1915

Heiskanen, Fredrik, filosofian maisteri

Rauman piiri 1.8.1903-31.8.1906

Lohjan piiri 1.9.1906-28.2.1911

Lindström, 1906 lähtien Vuorisalmi, Oskar, filosofian maisteri

Kajaanin piiri 1.8.1904-

Ruohonen, Kustaa, Edvard, filosofian kandidaatti

Viipurin piiri 15.3.1905-

Relander, Karl, Adolf, Oskar, filosofian lisensiaatti
Helsingin piiri 1.8.1905-1.10.1907

Saarnio, Tuure, Gotthell, filosofian kandidaatti
Sortavalan piiri 1.8.1906-31.7.1914
Käkisalmen piiri 1.8.1914-

Karvonen, Aukusti, kansakoulunopettaja, filosofian kandidaatti,
sittemmin tohtori
Savonlinnan piiri 1.8.1906-31.7.1918
Helsingin piiri 1.8.1918-

Ottelin, Ahti, Konrad, filosofian kandidaatti, sittemmin lisensiaatti
Ahvenanmaan piiri 1.8.1906-1.8.1912

Knaapinen, Maunu, Kustaa, Adolf, filosofian kandidaatti
Lohjan piiri 19.7.1906-28.8.1906
Rauman piiri 29.8.1906-31.7.1913
Uudenkaupungin piiri 1.8.1913-28.2.1919
Turun piiri 1.3.1919-

Kerkkonen, Kaarlo, filosofian maisteri
Lapin piiri 1.8.1906-31.7.1912
Lohjan piiri 1.8.1912-15.5.1917

Eriksson, 1906 lähtien Vaulo, Kaarle, Vihtori, filosofian maisteri
Alavuden piiri 1.8.1906-31.7.1915
Hämeenlinnan piiri 1.8.1915-21.4.1918

Sadovnikov, 1920 lähtien Somersaari, Aleksanteri, pastori
Kreikkalaiskatolisten koulujen tarkastaja 20.11.1907-28.3.1911
ja 1.2.1919-

Kilpeläinen, Adolf, Seth, filosofian lisensiaatti, sittemmin tohtori
Mikkelin piiri 1.8.1908-31.1.1915
Sortavalan piiri 1.2.1915-31.7.1919
Joensuun piiri 1.8.1919-

Junttila, Juho, Frans, kansakoulunopettaja, yliopistollisia tutkintoja
Kotkan piiri 1.10.1908-20.4.1910

Suhonen, Emanuel, kansakoulunopettaja, filosofian maisteri
Lappeenrannan piiri 1.2.1911-28.2.1919
Hämeenlinnan piiri 1.3.1919-

Silfverström, vuosina 1886-1920 Roine, Reinhold, filosofian maisteri
Kotkan piiri 1.6.1911-

Takolander, Gustaf, Adolf, Alfons, filosofian maisteri, sittemmin tohtori
Ahvenanmaan piiri 1.8.1912-1.4.1913

Sipola, Kaarlo, Arvi, kansakoulunopettaja, yliopistollisia tutkintoja
Jyväskylän piiri 1.5.1912-

Kuosmanen, Risto, kansakoulunopettaja, filosofian maisteri
Kannuksen piiri 1.8.1912-31.8.1912
Lapuan piiri 1.10.1913-

Lähde, Juhana, Vihtori, kansakoulunopettaja, filosofian maisteri
Lapin piiri 1.8.1912-

Paasikallio, Arvi, Anshelm, kansakoulunopettaja, filosofian maisteri
Oulun piiri 1.8.1913-31.12.1914
Ikaalisten piiri 1.1.1915-

Tyrni, Juho, Kustaa, filosofian kandidaatti
Antrean piiri 1.2.1915-

Varpelaide, Verner, Artturi, pastori
Raahen piiri 1.8.1915-

Pärssinen, Jaakko, kansakoulunopettaja, filosofian maisteri, sittemmin
tohtori
Rautalammin piiri 4.12.1915-kevät 1918

Blomqvist, Hugo, Wilhelm, filosofian kandidaatti
Ahvenanmaan piiri 20.3.1916-

Saikku, Erlanti, Rufus, filosofian maisteri
Tampereen piiri 1.4.1916-

Erkkilä, Otto, kansakoulunopettaja, filosofian maisteri

Kuopion piiri 1.7.1916-31.5.1920

Mikkelin piiri 1.6.1920-

Laurila, Jaakko, Vihtori, kansakoulunopettaja, yliopistollisia tutkintoja

Mikkelin piiri 1.7.1916-31.8.1919

Forssan piiri 1.9.1919-

Saarni, Nestori, kansakoulunopettaja, yliopistollisia tutkintoja

Oulun piiri 1.7.1916-31.5.1919

Savonlinnan piiri 1.6.1919-

Järvinen, Josua, kansakoulunopettaja, filosofian kandidaatti

Porin piiri 1.10.1916-

Rannisto, Juho, Edvard, kansakoulunopettaja, filosofian kandidaatti

Forssan piiri 1.7.1917-1.3.1919

Laitakari, Aatto, Verner, kansakoulunopettaja, filosofian maisteri

Alavuden piiri 15.11.1917-

Luukko, Herman, Vihtori, kansakoulunopettaja, yliopistollisia tutkintoja

Oulun piiri 1.7.1919-

Murto, Taavetti, Gabriel, kansakoulunopettaja, yliopistollisia tutkintoja

Lappeenrannan piiri 1.7.1919-

Huttunen, Aukusti, kansakoulunopettaja, yliopistollisia tutkintoja

Uudenkaupungin piiri 1.11.1919-

Salokannel, Juho, Akseli, kansakoulunopettaja, yliopistollisia tutkintoja

Rautalammin piiri 1.11.1919-

Tuokko, Matti, kansakoulunopettaja, yliopistollisia tutkintoja

Sortavalan piiri 1.11.1919-

Puro, Heikki, Alfred, kansakoulunopettaja, filosofian maisteri

Kuopion piiri 1.5.1920-

Piiritarkastajien koulutus ilmenee seuraavasta asetelmasta. Tiedot on jaettu kahteen ryhmään: ennen ja jälkeen vuoden 1909 nimitetyt. Näin

selviää, oliko piiritarkastajiksi nimitettyjen henkilöiden koulutuksessa eroa kelpoisuusehtojen määrittelyvuoden molemmin puolin.

Piiritarkastajien koulutus vuosina 1885 - 1921¹¹⁶

Koulutus	Virkaan nimitys vuosina		Yhteensä
	1885-1909	1909-1921	
<u>Seminaaripohjaiset</u>			
- vain seminaarin käyneitä	1	-	1
- seminaarin käymisen lisäksi 1909 määräysten mukaiset yliopistolliset tutkinnot	-	8	8
- seminaarin-, ylioppilas- ja kandidaattitutkinnon suorittaneet	2	10	12
- yliopistollisia opintoja	1	-	1
- kreikkalaiskatoliset tarkastajat	2	-	2
<u>Oppikoulupohjaiset</u>			
- ylioppilastutkinto ja seminaarin hospitointi	1	-	1
- ylioppilastutkinto ja yliopistollisia opintoja	2	-	2
- ylioppilastutkinto ja papiksi vihkiminen	3	1	4
- kandidaattitutkinto	34	5	39
	46	24	70

Yli puolet piiritarkastajista oli suorittanut ylioppilas pohjaisen kandidaattitutkinnon; ennen vuotta 1909 nimitetyistä lähes kaikki. Tarkastajien virkanimityksissä suosittiin maistereita, vaikka tarkastajilta ei edellytettykään filosofian kandidaatin tutkintoa vastaavia opintoja ennen vuotta

¹¹⁶ Tämän kuten myöhempienkin asetelmien tiedot perustuvat M.O. Karttusen tutkimukseen vuodelta 1983, s. 38-67.

1909. Sen jälkeen tilanne muuttui. Tarkastajiksi alettiin nimittää lähes pelkästään vaaditut lisäopinnot suorittaneita kansakoulunopettajia. Y.K. Yrjö-Koskinen ja erityisesti Mikael Soininen suosivat kansakoulunopettajatutkinnon suorittaneita henkilöitä virkanimityksissä toimiessaan ylihallituksen päällikköinä. Kansakoulunopettajille oli näin avautunut väylä ylöspäin, vaikka Opettajain Lehti ja Kansakoulun Lehti olivatkin käyneet kamppailua vuoden 1909 kelpoisuusehtoja vastaan sen vuoksi, että ne eivät uskoneet monenkaan opettajan kykenevän suorittamaan vaadittavaa tutkintoa. Toisin kävi. Urallaan eteenpäin pyrkivät opettajat opiskelivat sitkeästi vaadittavat tutkinnot ja saattoivat yletä tarkastajiksi.

Piiritarkastajien tehtävä virkaannimityshetkellä selviää seuraavasta asetelmasta. Tiedot on tässäkin jaettu kahteen ryhmään, jotta voisi nähdä, oliko nimittämishetken tehtävissä eroa ennen ja jälkeen vuoden 1909.

Piiritarkastajien tehtävä virkaannimityshetkellä

Tehtävä	Virkaan nimitys vuosina		Yhteensä
	1885-1909	1909-1921	
Kansakoulun opettaja	3	14	17
Oppikoulun opettaja/rehtori	12	3	15
Kaupunkikansak. tarkastaja	2	-	2
Seminaarin lehtori	7	3	10
Seminaarin harj.koulun op./joht.	3	1	4
Seminaarin johtaja	4	-	4
Kansanopiston johtaja	4	2	6
Yliopiston opettaja/tutkija	1	-	1
Pappi	4	-	4
Kirkkokoulun tark. ja johtaja	1	-	1
Kadettikoulun usk. opettaja	1	-	1
Ylihallituksen notaari	1	-	1
Kollegineuvos Venäjällä	1	-	1
Raittiusjärjestöyöntekijä	1	-	1
Suoraan opintojen päätyttyä	1	-	1
Ammatti tuntematon	-	1	1
	46	24	70

Vt. piiritarkastajana nimittämishetkellä toimi 28 edellä mainituista henkilöistä. Heidän varsinaiset toimensa olivat seuraavat:

kansakoulun opettaja	14
oppikoulun opettaja	2
seminaarin lehtori/ harj.koulun opettaja	4
kansanopiston johtaja	4
yliopiston opettaja/tutkija	1
pappi	1
raittiusjärjestöyöntekijä	1
ammatti tuntematon	1

28

Lisäksi neljällä muulla oli aikaisempaa vt. piiritarkastajakokemusta. Valtaosa näistä henkilöistä nimitettiin tehtävään vuoden 1909 jälkeen.

Ennen vuotta 1909 nimitetyistä peräti 14 eli 30 % toimi seminaarin lehtorina tai johtajana. Toinen huomattava ryhmä olivat oppikoulun opettajat, joita oli 12 eli 26 %. Kansakoulunopettajia oli vain kolme eli 7 %. Tarkastajana toimineesta 46 henkilöstä vain kymmenellä eli 20 %:lla oli kansakoulunopettaja- tai tarkastajakokemusta jossain virkauransa vaiheessa. Muut olivat työkokemukseltaan puhtaita seminaari-, oppikoulu- ja kansanopistomiehiä tai pappeja.

Vuoden 1909 jälkeen tilanne oli toinen. Silloin nimitetyistä 14 eli 58 % oli kansakoulunopettajia. Lisäksi kuudella muulla oli aikaisempaa kansakoulunopettajakokemusta. Näin nimitetyistä vain neljältä puuttui kansakoulun työkokemus, kun ennen vuotta 1909 tilanne oli ollut täysin päinvastainen. Entisten oppikoulu- ja seminaarimiesten sijaan tarkastajiksi alettiin nimittää 1910-luvulla lähes pelkästään kansakoulumiehiä.

Iältään piiritarkastajat olivat keski-ikäisiä miehiä tullessaan tehtävään. Heidän ikänsä oli keskimäärin 39 vuotta. Se oli suunnilleen sama eri vuosikymmeninä. Nuorimpina piiritarkastajiksi nimitettiin Jaakko Puupponen (25 vuotta) ja K.G. Aminoff (28 vuotta). Vanhimpina taasen tulivat virkaan K.G. Leinberg (64 vuotta), V.W. Lindqvist (55 vuotta), Olai Wallin (53 vuotta) sekä Anders Floman ja Emil Böök (52 vuotta). Piiritarkastajiksi nimitetyt olivat valtaosaltaan "parhaassa työiässä olevia miehiä" kuten Uno Cygnaeus oli toivonutkin.

Yhteiskunnalliselta taustaltaan (isän ammatin mukaan) piiritarkastajat olivat aluksi akateemisesti koulutettujen isien poikia, sittemmin lähinnä talollisten ja työläisten lapsia. Tämä näkyy seuraavasta asetelmasta, joskin muutos tapahtui jo vuoden 1900 jälkeen. Sen jälkeen nimitetyistä peräti 29:llä eli 64 %:lla oli talonpoikais- tai työläistäusta.

Piiritarkastajien yhteiskunnallinen tausta isän ammatin mukaan

Isän ammatti	Virkaan nimitys vuosina		Yhteensä
	1885-1909	1909-1921	
<u>Akateemiset ammatit</u>			
Siviilivirkamiehet	7 ¹⁾	-	7
Seurakuntapapit	7 ²⁾	-	7
Vapaat ammatit	5 ²⁾	-	5
			<u>19</u>
<u>Keskiluokka</u>			
Virkailijat	2 ³⁾	2 ⁴⁾	4
Opettajat	1	-	1
Kauppiaat	1	1	2
Työnjohtajat, teknikot	-	1	1
Tilanomistajat	2	1	3
			<u>11</u>
<u>Maatalous</u>			
Talolliset ja vastaavat	11	12	23
Pienviljelijät	-	2	2
			<u>25</u>
<u>Työväestö</u>			
Käsityöläiset	5 ⁵⁾	1 ⁶⁾	6
Muut ammattityömiehet	3 ⁵⁾	2 ⁶⁾	5
Muut	1	1	2
			<u>13</u>
Ammatti tuntematon	1	1	2

- 1) 1 lääninviskaali, 2 maanmittaria, 1 kruununvouti, 1 senaattori, 1 kruununnimismies, 1 kamreeri
- 2) 2 merikapteenia, 1 tehtailija, 1 pankinjohtaja, 1 apteekkari
- 3) 1 varanimismies, 1 kirjuri
- 4) 2 kanttoria
- 5) 2 vartijaa
- 6) 1 kirvesmies, 1 merimies

Piiritarkastajat viihtyivät tehtävässään varsin pitkään. Vuosina 1885 - 1921 nimitettyjen keskimääräinen virassaoloaika oli 14 vuotta 10 kuukautta. Mukaan on otettu koko se aika, jonka henkilöt toimivat piiritarkastajina, vaikka tämä aika ulottuikin yli vuoden 1921. Pisimpään virassa toimivat Albin Järvinen (38v 7kk), Em. Suhonen (33v 11kk) ja Oskar Vuorisalmi (32v 10kk). Lyhimpään toimivat G.F. Lönnbeck (1v 2kk), G.A. Takolander (1v 6,5kk), Frans Junttila (1v 7kk), Juho Rannisto (1v 8kk) ja K.A. Relander (2v 2kk).

Kaikki tarkastajat eivät hoitaneet pelkästään maalaiskansakoulujen lähivalvojan tehtävää, vaan heillä oli myös sivutoimi oman toimensa ohella. Kahdeksan piiritarkastajaa oli vuosina 1885 - 1921 asuinkaupunkinsa kansakoulujen tarkastajana muutamia vuosia, ja yksi työskenteli yliopiston dosenttina.

Toimiessaan piiritarkastajan tehtävässä piiritarkastajat eivät kovin paljon osallistuneet järjestö- ym. työhön. Piiritarkastajan tehtävä oli sen luonteinen, että se esti aktiivisen mukanaolon esimerkiksi yhdistysten toiminnassa. Piiritarkastaja-aikanaan¹¹⁷ kuntakokouksen tai valtuuston jäsenenä oli kahdeksan tarkastajaa, valtiopäiväedustajana yksi¹¹⁸, kirkolliskokouksessa neljä, kirkkoneuvoston tai -valtuuston jäsenenä kolme, jonkin yhdistyksen johtokunnassa neljä sekä kaupungin kansakoulujohtokunnassa, oppikoulun johtokunnassa ja pankin hallinnossa kussakin yksi. Sama henkilö saattoi olla mukana useammassakin tehtävässä. Lisäksi piiritarkastajat olivat jäseninä kansakoulua ja muutakin opetusalaa pohtineissa komiteoissa.

Ennen ja jälkeen piiritarkastaja-ajan henkilöt olivat enemmänkin mukana yhteiskunnallisessa ja järjestöllisessä työssä. Esimerkiksi kuntakokouksen tai valtuuston jäsenenä oli heistä 12, kansanedustajana kolme¹¹⁹, ministerinä yksi¹²⁰, kirkolliskokouksessa yhdeksän, kirkkovaltuustossa neljä, jonkin yhdistyksen johtokunnassa 19 sekä pankin hallinnossa,

¹¹⁷ Mukana on koko se aika, jonka vuosina 1885-1921 nimitetyt toimivat piiritarkastajina. Ks. Karttunen 1983, s. 38-67.

¹¹⁸ Y.K. Yrjö-Koskinen oli sukunsa edustajana aatelissäädystä vuosina 1894-1905. Karttunen 1983, s. 43.

¹¹⁹ Y.K. Yrjö-Koskinen oli eduskunnassa 1907-1910 (suom.puol.), Mikael Soininen 1907-1910 (suom.puol.) ja 1919-1922 (edistyspuol.) sekä Josua Järvinen 1907-1910 (sos.dem.). Karttunen 1983, s. 43, 46, 63.

¹²⁰ Mikael Soininen oli opetusministerinä vuosina 1919-1920. Karttunen 1983, s. 46.

kansanopiston johtokunnassa jne. lukuisia. Myös komiteoiden jäsenenä toimi entisiä tai tulevia piiritarkastajia.

Piiritarkastajat olivat varsin paljon virkavapaalla tehtävänsä hoidosta. Lähes jokainen tarkastaja oli jossain vaiheessa poissa virkansa hoidosta. Keskimääräinen virkavapausaika oli yhdellä kertaa muutama kuukausi. Kun näitä oli yleensä useampia, yhteenlasketuksi virkavapausajaksi tuli puolesta vuodesta kahteen vuoteen. Pisimpään virkavapaalla oli A.A. Lähteenkorva. Hän oli pääosin sairauden vuoksi poissa töistä yhteensä kuusi vuotta. Eräillä tarkastajilla virkavapaudet käsittivät huomattavan osan virassaoloajasta. Tällaisia tarkastajia olivat mm. A.J. Tarjanne (piiritarkastajana 7v 7kk, josta ajasta ylihallituksessa 3v 3kk) ja K.G. Aminoff (piiritarkastajana 12v 11kk, josta ajasta pääosin ylihallituksessa 4v 2kk).¹²¹

Tavallisimmat syyt virkavapauteen olivat sairaus, ulkomainen opintomatka ja palvelu kouluylhallituksessa. 10 tarkastajaa työskenteli ylihallituksessa apujäsenenä tai vt. kansakouluntarkastajana. Muita syitä virkavapauksiin olivat tieteelliset jatko-opinnot ja henkilökohtaiset asiat.

Joskus virkavapaus oli osittainen eli ylihallitus määräsi tarkastajalle apulaisen, jos tarkastajan terveys ei mahdollistanut enää piirin kouluolojen täysipainoista valvontaa.¹²²

Piirit eivät olleet viransijaisten hoidettavana vain silloin, kun tarkastajat olivat virkavapaalla. Vakinaisen tarkastajan kuoltua tai erottua seuraajaa ei saatu aina heti valituksi, vaan piiri oli virkaatekevän hoidettavana. Esimerkiksi vuosina 1910 - 1915 20 piirissä oli väliaikainen tarkastaja, ennen kuin vakinainen saatiin nimitetyksi. Nimitysprosessi saattoi kestää jopa kaksi vuotta.¹²³

Piiritarkastajien viransijaisina toimivat kansakoulunopettajat tai nuoret filosofian maisterit. Monet hoitivat useampaakin sijaisuutta peräjälkeen ja siirtyivät aikanaan vakinaisiksi tarkastajiksi. He hankkivat

¹²¹ SVT X Kansanopetus. Kertomukset Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 262-267 ja 1910-1915, s. 332-336; Karttunen 1983, s. 42-51; VA, KHA, Ko, Päätökset 1898-1921 Dd 1-5.

¹²² SVT X Kansanopetus. Kertomukset Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 262-267 ja 1910-1915, s. 332-336; Karttunen 1983, s. 42-51; VA, KHA, Ko, Päätökset 1898-1921 Dd 1-5.

¹²³ SVT X Kansanopetus. Kertomukset Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 266-267 ja 1910-1915, s. 336-337.

näin pätevyyttä tulevaa tehtävää varten. Edellä on jo mainittu, että vuosina 1885 - 1921 nimitetyistä 70 tarkastajasta peräti 32 oli toiminut aikanaan vt. tarkastajana.¹²⁴

Piiritarkastajat olivat uskollisia tehtävälleen. Kun heidät oli kerran valittu toimeen, he palvelivat siinä yleensä eläkevuosiin asti. Tämä ilmenee seuraavasta asetelmasta, jossa on tieto niiden piiritarkastajien virasta siirtymisestä, jotka nimitettiin toimiin vuosina 1885 - 1921. Asetelmasta ei näy, mihin tarkastajat lopulta päätyivät, vaan ainoastaan se, mihin he piiritarkastajan tehtävästä siirtyivät.

Piiritarkastajien virasta siirtyminen

	Virkaan nimitys vuosina		Yhteensä
	1885-1909	1909-1921	
Kuoli	11	6	17
Eläkkeelle	13	11	24
Kouluylihal. tarkastajaksi	6	2	8
Seminaarin lehtoriksi	4	2	6
Seminaarin johtajaksi	5	-	5
Oppikoulun opettajaksi/rehtoriksi	2	1	3
Kaupungin kansakouluntarkastajaksi	1	2	3
Yliopiston opettajaksi	1	-	1
Senaatin virkamieheksi	1	-	1
Papiksi	1	-	1
Siirtyi Venäjälle	1	-	1
	46	24	70

Ne tarkastajat, jotka siirtyivät johonkin virkaan, hakeutuivat lähinnä kouluylivaltuutukseen tai seminaariin. Jos vertaa ennen tai jälkeen vuoden 1909 nimitettyjä, huomio kiinnittyy kahteen asiaan. Ennen vuotta 1909 nimitetyistä suhteellisesti suurempi osa siirtyi seminaarin tai ylivaltuutuksen palvelukseen kuin myöhemmin valituista. Toisaalta vuoden 1909 jälkeen nimitetyistä kaksi siirtyi kaupungin kansakouluntarkastajaksi, kun aikaisemmin näin oli tehnyt vain yksi. Silloin vastaavasti kolme kaupunkitarkastajaa oli siirtynyt piiritarkastajaksi. Käytännössä ainoita yleensiväyillä tarkastajilla olivat siirtyminen ylivaltuutukseen tai seminaarin johtajaksi. Jos tarkastajat hakeutuivat seminaarin lehtoriksi, oppikoulun opettajaksi tai kaupungin kansakouluntarkastajaksi, kyseessä ei ollut

¹²⁴ SVT X Kansanopetus. Kertomukset Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 262-267 ja 1910-1915, s. 332-337.

yleneminen virkojen arvostushierarkiassa vaan vaihtaminen samanarvoiseen mutta helpompaan tehtävään.

Piiritarkastajina toimineet henkilöt olivat ahkeria kynän käyttäjiä. 70 tarkastajasta 44 julkaisi yhden tai useampia kirjoja tai tutkielmia. Kuusi tarkastajaa julkaisi oppikirjoja, kahdeksan oppikirjoja tai kasvatusopillisia tutkimuksia, viisi oppikirjoja ja muita tieteellisiä tutkimuksia, kahdeksan kasvatusopillisia tutkimuksia, kymmenen jonkin tieteen alan tutkimuksia ja seitsemän historioita. Kymmenen tarkastajaa toimitti jossain elämänsä vaiheessa kansakoulualan lehteä. Lisäksi monet kirjoittivat näihin lehtiin kansakoulutyötä ja pedagogiikkaa käsitteleviä artikkeleita. Tällaiset piirteet korostivat heidän pätevyytään ja harrastuneisuuttaan ja antoivat heille arvovaltaa kansakoulunopettajiston keskuudessa.

7.4.2. Tarkastuspiirit

Tarkastuspiirit kattoivat vuoden 1885 jälkeen koko maan. Suomi jaettiin ensin kahdeksaan ja sitten useampaan (vuonna 1913 32:een) alueeseen, joiden sisälle jääneet koulut kuuluivat piirin tarkastajan valvontaan. Uusi piirijako määrättiin aina samassa yhteydessä, kun tarkastajien lukumäärää lisättiin. Keisarin päättäessä tarkastajien lukumäärästä senaatti vahvisti piiriäön. Jälkimmäinen ratkaisi asian yleensä ylihallituksen ehdotuksen mukaisesti tehden joskus pieniä muutoksia. Vahvistetut piiriäot pysyivät yleensä voimassa siihen asti, kunnes tarkastajien lukumäärää jälleen lisättiin ja piirijakoa muutettiin. Asetuksissa jätettiin ylihallitukselle oikeus tehdä "pieniä, tarpeen vaatimia muutoksia" piiriäöön esimerkiksi liikenteellisistä tai muista rationaalisista syistä, ja tätä oikeutta keskusvirasto jonkin verran käyttikin. Muutokset olivat kuitenkin varsin vähäisiä.¹²⁵

Liitteistä 11 - 16 löytyvät tiedot piirien alueista vuosilta 1885 - 1921. Tiedot ovat niiltä vuosilta, jolloin valtakunnallista piirijakoa muutettiin. Yksittäisiä koulujen tai kuntien siirtämisistä piiristä toiseen ei ole otettu huomioon, koska ne olisivat tehneet esityksestä varsin sekavan eikä niillä ollut kokonaisuuden kannalta kovin suurta merkitystä.

Piireihin kuului 1880-luvun lopulla keskimäärin 58 ja 1910-luvulla keskimäärin 15 kuntaa. Ne muodostivat pääosin selvät alueelliset koko-

¹²⁵ SVT X Kansanopetus. Kertomukset Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1897-1898, 27, s. XXI ja 1905-1910, s. 258; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1891 Em 1.

naisuudet, joissa oli otettu huomioon maantieteelliset ja erityisesti liikenteelliset näkökohdat. Kun piirejä muodostettiin, tavoitteena oli tehdä niistä suunnilleen samansuuruisia muistaen kuitenkin äsken mainitut tekijät. Täysin tässä ei onnistuttu, kuten seuraavat taulukot osoittavat. Niissä ovat piirien koulu- ja opettajamäärät vuosilta 1885 - 1921. Oppilasmääriä ei ole otettu mukaan, koska niillä ei ollut oleellista merkitystä tarkastajien työlle. K = kouluja, O = opettajia.

Taulukko 1

Piirijako vuosina 1885 - 1893¹²⁶

Piirin nimi	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892
	-86	-87	-88	-89	-90	-91	-92	-93
1. Uudenmaan läänin piiri	K 100 O 101	101 102	104 106	112 117	121 126	128 130	138 138	151 157
2. Turun ja Porin lään. p.	K 102 O ..	106 108	109 110	118 120	125 129	130 134	141 143	150 152
3. Hämeen läänin piiri	K 90 O ..	96 100	101 105	109 111	111 113	114 114	126 129	131 136
4. Viipurin läänin piiri	K 85 O ..		94 123	119 124	123 129	137 145	153 165	165 170
5. Mikkelin läänin piiri	K 75 O 75	73 73	74 74	76 76	81 81	90 90	99 99	107 107
6. Kuopion läänin piiri	K 75 O ..			77 ..	83 84	94 95	101 103	107 110
7. Vaasan läänin piiri	K 95 O 96	96 97	105 111	110 115	116 120	121 126		141 150
8. Oulun läänin piiri	K 45 O 45	51 51	56 56	64 64	65 65	66 66	73 73	77 77

Taulukosta näkyy piirin koulu- ja opettajamäärien kasvu ennen lisätarkastajien asettamista. Samalla siitä ilmenevät piirien suuret kokoerot. Oulun läänin piiriä ei kannata ottaa samaan vertailuun, koska etäisyydet olivat siellä huomattavasti pidemmät kuin muualla maassa.

¹²⁶ Taulukossa ilmenevät tiedot poikkeavat liitteen 1 tiedoista. Liitteen tiedot on saatu virallisista tilastoista; tämän taulukon tiedot tarkastajien lukukausi-ilmoituksista. Sama poikkeavuus pätee myöhemmin. VA, KHA, Ko, Kansakouluntarkastajien lukukausi-ilmoitukset 1886-1893 Eo 1.

Uusien tarkastajien asettaminen pienensi hetkeksi piirien kokoa. Samalla piirien nimitykset muuttuivat.

Taulukko 2

Piirijako vuosina 1893 - 1897¹²⁷

Piirin nimi	1893 -94	1894 -95	1895 -96	1896 -97	x)
I piiri	K 109 O 117	120 130	129 139	145 159	
II piiri	K 81 O 98	92 109	100 122	109 142	
III piiri	K 82 O 90	83 92	86 95	93 103	
IV piiri	K 91 O 96	99 104	110 115	115 121	
V piiri	K 98 O 110	95 106	107 129	120 149	
VI piiri	K 93 O 93	96 96	111 111	123 129	
VII piiri	K 95 O 100	97 105	100 109	106 122	
VIII piiri	K 79 O 85	84 92	87 110	95 106	
IX piiri	K 91 O 99	103 113	110 129	128 148	
X piiri	K 100 O 110	109 115	118 130	117 136	
XI piiri	K 89 O 103	95 111	114 134	115 136	
XII piiri	K 53 O 53	61 62	70 72	82 87	

x) Lukuvuoden 1897-98 tiedot puuttuvat, koska piirijakoa muutettiin kesken lukuvuoden.

¹²⁷ VA, KHA, Ko, Kansakouluntarkastajien lukukausi-ilmoitukset 1893-1897 Eo 1-2.

Tarkastajien lukumäärän lisääminen ja piiri- ja uusiminen tasoitti piirien kokoeroja. Kauaa se ei kuitenkaan riittänyt, sillä koulujen määrät kasvoivat eri nopeudella eri piireissä.

Taulukko 3

Piirijako vuosina 1898 - 1902¹²⁸

Piirin nimi	1898 -99	1899 -00	1900 -01	1901 -02
1. Helsingin piiri	K 124 O 138	131 149	139 156	145 180
2. Porvoon piiri	K 108 O 120	114 127	126 143	132 154
3. Turun piiri	K 113 O 127	119 139	124 151	143 171
4. Rauman piiri	K 90 O 93	91 96	99 104	107 111
5. Porin piiri	K 92 O 100	102 115	108 126	112 137
6. Hämeenlinnan piiri	K 119 O 156	122 163	127 148	136 168
7. Vaasan piiri	K 132 O 155	137 160	144 168	147 174
8. Jyväskylän piiri	K 111 O 122	120 134	123 140	132 151
9. Raahen piiri	K 101 O 120	110 124	116 132	120 139
10. Oulun piiri	K 73 O 81	80 91	84 94	86 96
11. Kajaanin piiri	K 81 O 85	83 88	86 92	94 103
12. Kuopion piiri	K 84 O 101	96 105	102 113	105 118

jatkuu

¹²⁸ VA, KHA, Ko, Kansakouluntarkastajien lukukausi-ilmoitukset 1898-1902 Eo 2-3.

jatkuu

	1898	1899	1900	1901
	-99	-00	-01	-02
13. Mikkelin piiri	K 105 O 115	115 130	124 140	130 145
14. Viipurin piiri	K 124 O 170	130 181	131 201	149 224
15. Käkisalmen piiri	K 84 O 98	86 103	96 117	101 137
16. Sortavalan piiri	K 74 O 104	84 116	90 124	108 132

Taulukko 4Piirijako vuosina 1902 - 1906¹²⁹

Piirin nimi	1902	1903	1904	1905
	-03	-04	-05	-06
1. Helsingin piiri	K 113 O 136	117 136	120 139	123 142
2. Porvoon piiri	K 101 O 116	103 119	105 120	110 125
3. Turun piiri	K 125 O 161	131 172	135 178	148 186
4. Rauman piiri	K 89 O 99	94 104	101 107	102 110
5. Porin piiri	K 108 O 139	114 148	127 158	132 164
6. Hämeenlinnan piiri	K 102 O 130	110 138	111 141	119 152
7. Tampereen piiri	K 100 O 129	108 141	114 147	118 151

jatkuu

¹²⁹ VA, KHA, Ko, Kansakouluntarkastajien lukukausi-ilmoitukset 1902-1906 Eo 3-4.

jatkuu

	1902 -03	1903 -04	1904 -05	1905 -06
8. Kaskisten piiri	K 104 O 123	108 127	112 132	117 137
9. Uudenkaarlepyyn piiri	K 101 O 115	101 117	104 118	107 121
10. Jyväskylän piiri	K 117 O 133	126 142	133 148	141 160
11. Raahen piiri	K 114 O 128	115 129	122 132	124 150
12. Oulun piiri	K 84 O 93	84 97	87 101	93 108
13. Kajaanin piiri	K 88 O 96	90 98	95 104	102 112
14. Kuopion piiri	K 111 O 123	114 127	124 132	129 135
15. Mikkelin piiri	K 107 O 119	112 125	117 129	121 132
16. Heinolan piiri	K 90 O 107	89 110	97 119	104 125
17. Lappeenrannan piiri	K 102 O 147	108 161	111 165	113 170
18. Viipurin piiri	K 100 O 151	114 165	120 176	123 181
19. Sortavalan piiri	K 91 O 110	97 118	98 121	106 133
20. Joensuun piiri	K 94 O 99	77 104	80 107	92 120
21. Kreikkalaiskatolisten koulujen tarkastaja	K 24 O 30	25 31	26 32	27 33

Kreikkalaiskatolisten koulujen tarkastajalla oli valvottavia kouluja selvästi vähemmän kuin muilla tarkastajilla. Hänellä ei ollut varsinaista piiriä, vaan hän valvoi ainoastaan niitä kouluja, joissa oppilaiden enemmistö tunnusti kreikkalaiskatolista uskontoa (tarkemmin luvussa 7.4.3.).

Piirien koulumäärät eivät ehtineet vuonna 1906 nousta kovin suuriksi, ennen kuin tarkastajien lukumäärää jälleen lisättiin. Näin ei käynyt myöskään vuonna 1913. Samalla ylisuuret piirit hävisivät. Tämän havaitsee, jos vertaa edellisen taulukon tietoja seuraavaan.

Taulukko 5

Piirijako vuosina 1906 - 1913¹³⁰

Piirin nimi	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913
	-07	-08	-09	-10	-11	-12	-13	
1. Ahvenanmaan piiri	K 75 O 86	82 94	86 100	89 102	91 104	93 106	94 108	
2. Turun piiri	K 99 O 131	101 141	107 146	113 152	126 160	125 174	126 177	
3. Helsingin piiri	K 105 O 120	110 130	110 130	111 133	113 136	117 143	128 161	
4. Lohjan piiri	K 101 O 122	106 128	108 130	110 134	115 146	118 152	121 156	
5. Porvoon piiri	K 95 O 108	95 109	100 121	104 124	106 126	110 131	113 135	
6. Rauman piiri	K 100 O 114	106 122	112 128	116 135	121 142	125 147	129 150	
7. Porin piiri	K 98 O 120	102 124	108 130	111 136	115 142	119 149	121 153	
8. Hämeenlinnan piiri	K 99 O 131	105 142	105 146	111 156	113 157	117 169	122 177	
9. Tampereen piiri	K 99 O 134	104 143	113 157	118 166	121 173	126 186	129 194	
10. Lahden piiri	K 100 O 123	104 130	111 137	115 142	117 148	122 155	120 164	
11. Kotkan piiri	K 100 O 149	107 159	109 162	112 163	115 173	118 185	123 201	
12. Lappeenrannan piiri	K 99 O 128	108 144	116 154	120 169	130 189	139 205	144 207	

jatkuu

¹³⁰ VA, KHA, Ko, Kansakouluntarkastajien lukukausi-ilmoitukset 1906-1913 Eo 4-6.

jatkuu

	1906 -07	1907 -08	1908 -09	1909 -10	1910 -11	1911 -12	1912 -13
13. Viipurin piiri	K 98 O 155	107 170	114 180	127 199	130 215	134 225	135 231
14. Sortavalan piiri	K 90 O 124	107 129	115 138	120 144	126 151	129 164	133 174
15. Mikkelin piiri	K 97 O 109	106 119	110 124	115 129	121 139	123 141	118 145
16. Savonlinnan piiri	K 92 O 98	96 102	96 105	97 106	98 110	100 113	101 119
17. Joensuun piiri	K 89 O 114	98 124	107 139	117 150	121 155	124 160	128 165
18. Kuopion piiri	K 104 O 110	108 120	114 124	115 128	118 130	120 134	120 136
19. Jyväskylän piiri	K 97 O 108	104 118	106 120	111 126	115 132	110 135	113 141
20. Alavuden piiri	K 91 O 114	98 125	110 144	121 157	128 167	130 171	131 172
21. Kaskisten piiri	K 96 O 111	99 115	102 118	108 126	111 130	114 136	114 140
22. Vaasan piiri	K 97 O 114	99 117	100 120	104 120	106 124	110 129	115 139
23. Kannuksen piiri	K 84 O 93	87 99	96 107	98 111	101 115	104 122	105 126
24. Kajaanin piiri	K 91 O 100	98 106	102 115	104 117	110 125	111 127	117 135
25. Oulun piiri	K 84 O 92	86 94	92 102	96 106	100 111	102 112	106 116
26. Lapin piiri	K 51 O 54	51 57	54 63	57 66	60 69	65 79	66 82
27. Kreikkalaiskatolisten koulujen tarkastaja	K 27 O 32	30 37	34 42	38 48	39 46	42 56	42 56

Piirien opettajamäärät eivät olleet paljoa suuremmat kuin koulumääräkään. Valtaosa kouluistamme oli ja pysyi ennen vuotta 1921 yksiopettajaisina. Selvimpänä poikkeuksena olivat koko ajan Kaakkois-Suomen piirit, joissa koulujen keskimääräinen opettajaluku lähenteli kahta.

Taulukko 6

Piirijako vuosina 1913 - 1921¹³¹

Piirin nimi	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
	-14	-15	-16	-17	-18	-19	-20	-21
1. Ahvenanmaan piiri	K 96 O 110	97 113	97 113	97 114	97 115	97 115	98 119	98 121
2. Turun piiri	K 98 O 144	101 146	101 149	104 150	105 153	105 155	108 154	107 163
3. Helsingin piiri	K 114 O 147	118 151	120 153	125 155	126 156	123 153	127 162	131 165
4. Porvoon piiri	K 108 O 126	108 128	107 128	108 130	108 133	107 132	110 135	112 135
5. Lohjan piiri	K 99 O 134	103 140	103 141	105 148	110 154	117 163	117 166	123 170
6. Forssan piiri	K 106 O 154	110 159	110 160	111 162	111 164	112 164	114 168	115 172
7. Uudenkaupungin piiri	K 104 O 121	104 122	108 127	109 128	112 132	113 133	118 138	119 140
8. Porin piiri	K 101 O 128	105 130	107 139	109 142	112 147	113 149	116 147	118 149
9. Ikaalisten piiri	K 94 O 133	103 137	103 141	110 148	112 156	114 157	113 164	115 171
10. Tampereen piiri	K 105 O 152	114 158	117 162	119 166	123 173	124 173	128 179	131 183
11. Hämeenlinnan piiri	K 107 O 146	107 148	109 153	110 157	111 156	111 159	109 154	111 163
12. Lahden piiri	K 96 O 132	102 137	102 139	103 138	104 142	104 143	105 152	106 156

jatkuu

¹³¹ VA, KHA, Ko, Kansakouluntarkastajien lukukausi-ilmoitukset 1913-1921 Eo 6-10.

jatkuu

	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
	-14	-15	-16	-17	-18	-19	-20	-21
13. Kotkan piiri	K 100 O 172	102 174	106 176	110 189	112 197	113 194	116 198	119 204
14. Lappeenrannan piiri	K 108 O 147	110 149	111 152	114 156	116 161	117 160	118 168	121 181
15. Viipurin piiri	K 91 O 164	91 170	92 172	94 178	97 186	98 184	102 196	105 206
16. Käkisalmen piiri	K 102 O 134	103 137	103 146	104 149	104 154	108 151	111 156	113 170
17. Antrean piiri	K 104 O 146	104 151	108 154	110 164	114 175	115 184	116 188	117 195
18. Sortavalan piiri	K 92 O 134	96 138	97 143	98 152	104 157	106 157	113 169	118 179
19. Mikkelin piiri	K 100 O 122	101 124	102 126	107 133	108 136	110 141	113 148	118 156
20. Savonlinnan piiri	K 102 O 115	105 119	106 123	110 130	120 143	121 145	115 154	122 159
21. Joensuun piiri	K 103 O 130	107 135	110 138	111 145	111 145	113 146	117 159	122 167
22. Kuopion piiri	K 101 O 124	103 126	104 126	111 131	111 133	113 135	114 143	119 154
23. Rautalammin piiri	K 100 O 121	101 119	103 122	104 125	104 129	110 136	115 144	123 157
24. Alavuden piiri	K 99 O 125	106 131	108 146	111 139	116 147	122 155	132 173	141 187
25. Jyväskylän piiri	K 97 O 124	103 129	107 134	106 139	113 147	115 148	115 153	127 168
26. Kaskisten piiri	K 103 O 119	105 133	107 138	110 143	113 146	114 145	115 155	117 162
27. Vaasan piiri	K 103 O 120	103 123	105 125	108 131	108 134	108 134	110 143	114 146
28. Lapuan piiri	K 104 O 137	105 141	106 143	112 152	118 161	126 171	136 194	144 199

jatkuu

jatkuu

	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
	-14	-15	-16	-17	-18	-19	-20	-21
29. Raahen piiri	K 97 O 114	97 119	97 121	100 125	105 133	109 137	117 154	125 167
30. Kajaanin piiri	K 81 O 93	87 98	90 99	93 102	97 107	100 110	101 114	108 124
31. Oulun piiri	K 81 O 93	81 94	82 94	85 98	89 104	87 107	91 113	97 123
32. Lapin piiri	K 64 O 80	68 82	70 84	72 89	75 94	77 94	79 101	83 109
33. Kreikkalaiskatolisten koulujen tarkastaja	K 46 O 60	46 58	49 62	55 68	56 71	52 68	56 74	59 83

Tarkastajien lisäämisen ansiosta piirit onnistuttiin pitämään ennen vuotta 1921 suurin piirtein sen suuruisina, jollaisiksi ne olivat kasvaneet vuoteen 1890 mennessä. Tämä ilmenee kootusti seuraavasta asetelmasta, johon on otettu yhden tarkastajan valvottavaksi tulleet keskimääräiset koulu- ja opettajamäärät eräiltä esimerkkivuosilta.

Lukuvuosi	Kouluja/tarkastaja	Opettajia/tarkastaja ¹³²
1885 - 1886	83,4	..
1890 - 1891	110,0	112,5
1895 - 1896	103,5	116,3
1900 - 1901	113,7	134,3
1905 - 1906	111,9	135,6
1910 - 1911	109,9	137,6
1915 - 1916	101,4	134,2
1920 - 1921	115,1	160,1

Koulujen määrä/tarkastaja oli varsin vakio vuodesta 1890 lähtien. Opettajien määrä kasvoi sen sijaan nopeasti 1890-luvun lopulla ja 1910-luvun lopulla. Syynä oli koulujen oppilasmäärien kasvu.

¹³² Keskiarvot on laskettu tarkastajien ilmoittamien koulu- ja opettajamäärien mukaan.

Jos tarkastaja aikoi ehtiä vieraillla jokaisella piirinsä koululla vähintään kerran vuodessa, kuten vuoden 1885 julistus edellytti, hänen oli käytävä vähintään 3 - 4 koululla joka viikko, kun lukuvuosi oli vain yhdeksän kuukauden pituinen. Kun tarkastajan oli lisäksi hoidettava muut tehtävät, hänen tuli olla hyvin ahkerasti liikkeellä.

7.4.3. Kreikkalaiskatolisten koulujen tarkastus

7.4.3.1. Ensimmäisen sortokauden aikana

Kreikkalaiskatolisten koulujen tarkastus järjestettiin muista kouluista poikkeavalla tavalla. Karjalan kreikkalaiskatolinen alue oli omaleimainen osa autonomista Suomea. Alueen väestön valtaosa kuului kreikkalaiskato- liseen uskontokuntaan joskin alueella asui myös luterilaisia. Kaikkiaan kreikkalaiskatolisia oli Suomessa vuonna 1900 46 466 eli 1,7 % Suomen väestöstä. Salmin kihlakunnassa heitä oli 25 668 eli 81 % kihlakunnan väestöstä.¹³³

Kreikkalaiskatolisessa Karjalassa toimi kolmenlaisia kouluja: kreikka- laiskatolisia lastenkouluja, ylempiä kansakouluja ja venäläisiä kouluja (kansakoulut, ministerikoulut, oppikoulut ja lastentarhat). Enemmistönä olivat kreikkalaiskatoliset lastenkoulut¹³⁴, joiden hallinnosta annettiin asetus 5.3.1883. Sen mukaan koulut olivat Viipurin hengellisen hallituksen, joka oli kreikkalaiskatolisen kirkkohallinnon keskuselin Suomessa¹³⁵, johdon ja valvonnan alaisia. Se valitsi mm. koulujen opettajat. Koulujen tarkastamisesta huolehtivat seurakuntien pastorit kukin omassa seurakun-

¹³³ Töntsi, Raimo, Koululaitos Raja-Karjalassa Salmin kihlakunnas- sa toisella sortokaudella. Laudatur-tutkielma. Jyväskylä 1982, s. 21.

¹³⁴ Ped.kand. Aksel Bernerin aloitteesta edustaja Ratinen teki vuoden 1872 valtiopäivillä talonpoikaissäädystä anomusesityksen, että kreikkalaiskatoliselle alueelle perustettaisiin kiertokouluja, jotka olisivat samanlaisen tarkastuksen alaisia kuin kansakoulut. Esitys ei mennyt lävitse. Sortavalan seminaarissa kreikkalaiskatolisille alettiin kuitenkin opettaa heidän omaa uskontoaan. Vuoden 1883 asetuksen synnyssä Berner oli samoin taustavaikuttajana ja neuvonantajana. Kansakoulun Lehti 6-8/1892, s. 44; Salmela, Alfred, Suomen Karjalan koululaitos. Porvoo 1932, s. 662.

¹³⁵ Viipurin hengellinen hallitus oli Venäjän Pyhän Synodin alai- nen. Töntsi 1982, s. 2.

nassaan. Tarkastuksen tuloksen he raportoivat hengelliselle hallitukselle, joka lähetti tiedon tarkastuksen tuloksista koulutoimen ylihallitukseen.¹³⁶

Kreikkalaiskatolisten lastenkoulujen tarkastus pysyi muuttumattomana vuoteen 1920. Koulut eivät olleet ylihallituksen eikä kansakouluntarkastajien valvonnan alaisia, vaan seurakuntien pastorit Viipurin hengellisen hallituksen johdolla pitivät silmällä niiden toimintaa. Vuonna 1920 koulut siirrettiin ylihallituksen ja kansakouluntarkastajien valvontaan lukuun ottamatta uskonnon opetusta, joka jäi Suomen kreikkalaiskatolisen kirkollishallituksen alaiseksi.¹³⁷ Kreikkalaiskatoliset lastenkoulut aiheuttivat kansakoulujen piiritarkastajille sen verran tehtävää, että heillä oli oikeus vuodesta 1888 lähtien antaa lausunto näiden koulujen opettajien ammattipätevyydestä apurahaa varten, jonka valtio myönsi vuosittain kannustuksena joillekin kreikkalaiskatolisten lastenkoulujen opettajille. Muulla tavoin tarkastaja ei saanut koulun toimintaa tutkia. Tämä hieman sekava käytäntö aiheutti tulkintaerimielisyyksiä jo vuonna 1888. Viipurin hengellinen hallitus ja kenraalikuvernööri lähettivät senaatille muistutuksen siitä, että Viipurin piirin tarkastaja Aksel Berner oli tarkastanut muutoinkin lastenkoulut. Ylihallitus joutui senaatin määräyksestä antamaan tarkastajalle asiassa huomautuksen.¹³⁸ Uudelleen kysymys herätti erimielisyyttä ensimmäisen ja toisen sortokauden aikaan (ks. s. 222 ja 234).

Venäläiset koulut (ei tarkoita venäjänkielisiä kansa- ja lastenkouluja), joita oli vuonna 1900 19 kpl ja vuonna 1916 60 kpl olivat Venäjän kansanvalistusministeriön hallinnon alaisia. Kouluja valvoi käytännössä neuvotteleva komitea, jonka jäsenet nimitti Suomen kenraalikuvernööri

¹³⁶ Asetus 5.3.1883 lastenopetuksesta kreikkalais-venäläisissä maa-seurakunnissa Suomessa. Kerkkonen 1923, s. 160-161; Merikoski, K., Tais-telua Karjalasta. Helsinki 1939, s. 41, 115-116, 216; Jääskinen, Arvo, Kansanopetuksen vaiheita. Laatokan Karjalan nousun vuosikymmenet. Laatokan Karjalan henkisen ja taloudellisen kehityksen vaiheita 1880-1940. Toimittanut Yrjö-Pekka Mäkinen. Pieksämäki 1956, s. 112.

¹³⁷ Kirkollis- ja opetusministeriön kirje kouluhal:lle vuonna 1920 kreikkalaiskatolisten lastenkoulujen tarkastuksesta. Kerkkonen 1923, s. 586; Suomen ortodoksinen arkkipiispakunta. Kokoelma voimassaolevia säännöksiä Suomen ortodoksisesta arkkipiispakunnasta. Toimittanut N. Valmo. Helsinki 1935, s. 337-338.

¹³⁸ Kirkollistoimituskunnan kirje ylihal:lle 20.1.1888. Kerkkonen 1923, s. 181-182; VA, KHA, Ko, Senaatin kirjeet ja määräykset 1889 Ea 5, senaatin kirje ylihal:lle 11.5.1889; VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirjat 1887-88 Cc 3-4, ylihal. istunnot 22.11.1887 ja 14.2.1888.

yhteistyössä kansanvalistusministeriön kanssa. Erityinen tarkastaja, "tirehtööri", venäläisille kouluille määrättiin vuonna 1905. Vuonna 1912 venäläiset koulut jaettiin kahteen tarkastuspiiriin siten, että Karjala muodosti toisen piirin ja muu Suomi toisen. "Tirehtöörin" viran haltijoita olivat Suomessa ja sittemmin ns. Suomen piirissä Tsernissev 1905 - 1911, V. Smoljaninov 1911 - 1914, V.I. Romanovski 1914 - 1917 sekä Karjalan piirissä Vasiljev 1912 - 1914 ja Vasili Krohin 1914 - 1917.¹³⁹ Venäläiset koulut olivat täysin erillään Suomen kouluhallinnosta.

Ylemmät kansakoulut kreikkalaiskatolisissa kunnissa (mukana myös venäjänkieliset ylemmät kansakoulut, joita oli kaksi Muolaan pitäjässä) kuuluivat ylihallituksen ja piirin kansakouluntarkastajan valvontaan samalla tavoin kuin luterilaiset kansakoulut. Poikkeuksena oli näidenkin koulujen uskonnonopetuksen valvonta, joka kuului luterilaisten lasten osalta seurakunnan papistolle ja kreikkalaiskatolisten lasten osalta Viipurin hengelliselle hallitukselle ja hallituksen apuna olevalle seurakuntien papistolle. Tiedot tarkastuksista muistutuksineen ja ehdotuksineen seurakuntien papisto toimitti tuomiokapitulille tai hengelliselle hallitukselle, jotka lähettivät tiedot edelleen koulutoimen ylihallitukseen.¹⁴⁰

¹³⁹ Merikoski 1939, s. 115, 216-218; Töntsi 1982, s. 66; As.kok. 28/1895, s. 1-3; As.kok. 10/1899, s. 1-2.

¹⁴⁰ Asetus 1883 lastenopetuksesta kreikkalais-venäläisissä maaseurakunnissa Suomessa. Kerkkonen 1923, s. 161; Koukkunen, Heikki, Kansakoulujen uskonnonopetus koulukysymyksen kokonaisratkaisun osana viime vuosisadalla. Aamun koitto 34-35/1967, s. 294; Koulujen uskonnonopetuksen järjestäminen kreikkalaiskatolisille lapsille oli hieman hankalaa niissä kouluissa, joissa oli vain luterilainen opettaja. Käytäntönä oli, että koulun opettaja opetti uskontoa myös kreikkalaiskatolisille lapsille. Seurakunnan kirkkoherra saattoi opettaa hänen apunaan, jos hän ehti virkakii-reiltään. Menettely ei tyydyttänyt kaikkia kreikkalaiskatolisia, minkä vuoksi vuodesta 1885 lähtien noudatettiin tarkastaja A.G. Hovilaisen neuvottelemaa käytäntöä, että koulun opettaja opetti myös kreikkalaiskatolisille lapsille raamatunhistorian mutta seurakunnan kirkkoherra katekismuksen. Ylihallitus ja senaatti hyväksyivät tämän käytännön. Se ei kuitenkaan tyydyttänyt Viipurin hengellistä hallitusta. Senaatin olikin säädettävä vuonna 1888, että kansakoulun uskonnonopetus oli yläkansakoulussa tunnustuksellista ja opettaja saattoi opettaa uskontoa vain samanuskoisille oppilaille. Muille oppilaille tuli seurakunnan papiston järjestää tällainen opetus joko koulussa tai sen ulkopuolella. Tällä ratkaisulla senaatti hyväksyi hengellisen hallituksen tulkinnan, että raamattuopetusta ja tunnustuksellista opetusta ei voinut erottaa toisistaan. Uudelleen asia tuli ajankohtaiseksi sortovuosina 1900-luvun alussa. Kreikkalaiskatolinen arkkipiispa kehotti papistoa opettamaan uskontoa asuinpaikkakuntansa kansakouluissa, koska hän ei luottanut Sortavalan seminaarista valmistu-

Kreikkalaiskatoliset kansakoulut kuuluivat vuodesta 1885 lähtien Viipurin ja Kuopion piirien kansakouluntarkastajien alueisiin. Vuosina 1893 - 1897 koulut sijaitsivat kahdeksannessa tarkastuspiirissä ja vuosina 1898 - 1902 Sortavalan piirissä. Tarkastajat valvoivat kreikkalaiskatoliset koulut samaan tapaan kuin muut kansakoulut.¹⁴¹

Viipurin piirin kansakoulujen valvonta tuli ensimmäisen kerran keskusteluun jo 1880-luvun lopulla. Viipurin piirin tarkastajalla oli valvottavia kouluja paljon (esimerkiksi vuonna 1890 piirissä oli 137 kansakoulua ja 145 opettajaa, kun keskimäärin piireissä oli kansakouluja 110 ja opettajia 112). Kun alueen kouluolot olivat lisäksi vielä poikkeuksellisen takapajuiset, piiri oli tavattoman raskas yhden miehen hoidettavaksi. Ylihallitus esittikin vuonna 1887 Viipurin piirin jakamista kahtia. Senaatti jätti esityksen huomiotta.¹⁴² Vuonna 1891 senaatti oikeutti kuitenkin Viipurin piirin tarkastajan käyttämään tarvittaessa apulaista kahden venäjänkielisen kansakoulun tarkastamisessa. Piirin tarkastaja Konstantin Raitio ei osannut venäjän kieltä eikä ollut voinut tutkia näitä kouluja. Raition mielestä koulujen tarkastamista ei voinut kuitenkaan enää siirtää. Paras ratkaisu hänen mielestään oli, että hän saisi käyttää tulkkinään ja apulaisenaan Sortavalan seminaarin apulaislehtoria, kirkkoherra Sergei Okulowia. Senaatti suostui tähän maaliskuussa 1891. Kuinka monena vo-

neisiin opettajiin. Kansakouluntarkastaja A.A. Borenius selitti tämän kansakouluasetuksen vastaiseksi. Asia meni senaattiin asti, joka yhtyi tarkastajan laintulkintaan. Kenraalikuvernööri tuki kuitenkin hengellisen hallituksen kantaa, jonka mukaan papilla oli oikeus opettaa uskontoa kansakoulussa. Keisari antoiakin vuonna 1902 asetuksen, jolla kreikkalaiskatoliset papit oikeutettiin opettamaan uskontoa kreikkalaiskatolisille oppilaille Suomen kansakouluissa, milloin se oli paikallisiin oloihin nähden sopivaa. Pirinen, Kauko, Tunnustuksellisen uskonnonopetuksen puolesta. Tarhurit. Suomen Ortodoksisten Opettajain Liiton 30-vuotisjuhlakirja. Joensuu 1981, s. 127-129; Mäntylä, R. A., Maamme kansakoulujen kreikkalaiskatolisten oppilaiden uskonnonopetuksen järjestely 1880-luvulla. Historiallinen aikakauskirja 1951. Helsinki 1951, s. 15-19; VA, KHA, Ko, Senaatin kirjeet ja määräykset 1902 Ea 18, senaatin kirje ylihal:lle 25.3.1902; As.kok. 48/1902.

¹⁴¹ VA, KHA, Ko, Diariomattomia kirjeasiakirjoja 1885-1919 Ef 1; VA, KHA, Ko, Ylitark. ja kouluhal. olevan kansakouluntark. kirjekonseptit 1885-1891 Db 1; Suomen valtiokalenteri vuosille 1885-1903; Töntsi, Raimo, Kansanopetus ja koulutoimen kehitys Raja-Karjalassa autonomian ajalla 1809-1917. Licensiaattitutk. käsikirj., s. 105.

¹⁴² VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirjat 1887 Cc 3, ylihal. istunto 22.11.1887, ks. myös 1888 Cc 4, ylihal. istunto 14.2.1888.

tena Okulow hoiti tämän tehtävän 1890-luvulla, ei lähteistöstä selviä. Ilmeisesti näin tapahtui vuoden 1894 loppuun asti, jolloin Raitio siirtyi pois tarkastajan tehtävästä. Hänen seuraajansa osasi venäjän kieltä.¹⁴³

Kreikkalaiskatolisten alueiden kansanopetuksen valvonta sujui hyvin vuoteen 1900 asti. Koulutoimen ylihallituksen ja Viipurin hengellisen hallituksen välillä oli luottamuksellinen yhteistyösuhde, ja kansakoulujen piiritarkastajat ja seurakuntien papisto hoitivat selvän työnjaon mukaan kukin oman osansa valvontatyöstä. Selkkaukset ja vaikeudet alkoivat 1890-luvun lopulla. Syynä oli voimistuva venäläistämispolitiikka, jossa yhdeksi keskeiseksi huomion kohteeksi tuli kreikkalaiskatolisten lasten opetus ja opetuksen tarkastus. Ensi oireita ilmeni jo ennen N.I. Bobrikovin tuloa Suomeen. Kiihkomielisimmät Suomen erityisaseman vastustajat väittivät Suomen viranomaisten suhtautuneen vihamielisesti kreikkalaiskatolisen väestön opettamiseen "oikeauskoisessa hengessä". Vaikka syytökset voitiin kumota, ne olivat ensimmäinen merkki tulevasta.¹⁴⁴ Vauhtiin venäläistämisyrittäykset pääsivät Bobrikovin tultua Suomen kenraalikuvernööriksi vuonna 1898.

Bobrikov ja hänen apulaisensa uskonto- ja koulukysymyksissä, Suomen kreikkalaiskatolisen hiippakunnan arkkipiispa Nikolai, päättivät käyttää hyväkseen kreikkalaiskatolista väestöä heikentääkseen suomalaisten yhteistä kansallista rintamaa. Raja-Karjalan väestö erottui muusta Suomesta uskontonsa ja oman kielensä vuoksi. Sen suomalaiskansallinen kansallistunne ei ollut yhtä voimakas kuin maan muun väestön. Alueen omaleimaisuutta Bobrikov, Nikolai ym. yleisvenäläistäjät ruokkivat lyödäkseen kiilaa suomalaisten keskuuteen. He vetosivat erityisesti väestön uskonnollisiin tunteisiin. Näin uskonnonopetuksesta ja sen tarkastamisesta sekä sitä kautta laajemmin kansanopetuksen valvonnasta Raja-Karjalassa tuli yksi venäläistämispolitiikan välineitä.

¹⁴³ *Ecklesiastik expeditionens i Kejsrerliga Senaten för Finland berättelse 1870-1887*, s. 95; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. lukukausi-ilmoitukset 1890-91 Eo 1; VA, KHA, Ko, Kirjediaari 40/116 1891 Aa 7; VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirjat 1891 Cc 7, yllhal. istunto 13.2. ja 14.4.1891; *Kansakoulun Lehti* 1/1883, s. 14, 2/1883, s. 26, 8/1891, s. 66; SVT X *Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä vuosina 1886-1905*, s. 99; *Heporauta* 1945, s. 140-142; *Halila II* 1949, s. 156, 158; *Töntsi* 1982, s. 23-24; *Keisarillisen Suomen senaatin kirkollis-asiain-toimituskunnan kertomus 1891-1893*. Helsinki 1894, s. 77; VA, Senaatti, *Talousoaston ptk 25.3.1891 MF Sen 540*.

¹⁴⁴ VA, Gunnar Sarvan kokoelma, s. 219.

Bobrikov ja Nikolai ryhtyivät vuodesta 1900 lähtien pommittamaan senaattia ja koulutoimen ylihallitusta Raja-Karjalan kouluoloja koskevin kysymyksiin, huomautuksiin ja ehdotuksiin. Näistä useimmat koskivat kansanopetuksen valvontaa. Kenraalikuvernööri lähestyi arkkipiispa Nikolain aloitteesta senaattia ja ylihallitusta kesällä 1900 kirjeillä, joissa hän tiedusteli kreikkalaiskatolisen uskonnonopetuksen ja venäjän kielen opetuksen tarkastusta kansakouluissa sekä moitti piiritarkastaja A.A. Boreniusuksen toimintaa.¹⁴⁵ Kenraalikuvernööri oli saanut arkkipiispa Nikolailta tietää, että Sortavalan piirin tarkastaja A.A. Borenius oli tutkinut uskonnonopetusta kansakouluissa, vaikka piiritarkastajalla ei ollut tähän valtuuksia. Kenraalikuvernööri vaati, että kansakouluntarkastaja ei saa vastedes enää sekaantua millään tavalla kreikkalaiskatolisten oppilaiden uskonnonopetukseen. Ylihallitus vastasi elokuussa 1900 Bobrikoville, että tarkastajan oli mahdotonta huolehtia koulun toiminnasta (mm. hyväksyä lukujärjestys) ellei hän saanut olla missään tekemisissä uskonnonopetuksen kanssa. Opetuksen sisältöön Borenius ei ollut kuulemma puuttunut. Ylihallituksen mielestä Borenius ei ollut näin ylittänyt valtuuksiaan.¹⁴⁶

Ylihallituksen vastaus ei tyydyttänyt Viipurin hengellistä hallitusta, joka jatkoi asian esilläpitoa. Se vaati heti elokuussa 1900 uudelleen, että tarkastajia tuli kieltää pitämästä silmällä kreikkalaiskatolista uskonnonopetusta. Ylihallitus uudisti vastauksensa mutta muistutti kuitenkin kiertokirjeellä Viipurin läänin tarkastajia niistä säädöksistä, jotka koskivat kreikkalaiskatolilaisten uskonnonopetusta ja sen valvontaa kansakouluissa.¹⁴⁷ Ylihallitus pyrki lähinnä rauhoittamaan Viipurin hengellistä hallitusta, arkkipiispa Nikolaita ja kenraalikuvernööri Bobrikovia.

Toinen asia koski kansakoulujen venäjän kielen opetuksen tarkastamista. Bobrikov esitti Nikolain aloitteesta senaatille, että kansakouluntarkastajaksi siihen piiriin, jossa asui kreikkalaiskatolista väestöä (eli Sortavalan piiriin), vastedes nimitettäisiin venäjän kieltä puhuva henkilö, joka kykenisi tutkimaan myös koulujen venäjän kielen opetuksen. Toistai-

¹⁴⁵ VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirjat 1900-1901 Cc 16-17, ylihal. istunnot 11.7., 25.7., 5.10.1900, 4.4.1901; VA, Senaatti, Talousosaston ptk 1.5.1901 MF Sen 690; VA, Gunnar Sarvan kokoelma, s. 432-434.

¹⁴⁶ VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirjat 1900 Cc 16, ylihal. istunnot 11.7. ja 8.8.1900.

¹⁴⁷ VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirjat 1900 Cc 16, ylihal. istunto 11.9.1900; VA, Gunnar Sarvan kokoelma, s. 453-454.

seksi tämän aineen tarkastus tulisi uskoa kreikkalaiskatolisen uskonnon hiippakuntatarkastajien tehtäväksi. Ylihallitus vastasi senaatin tiedusteluun ylitarkastaja G. Lönnbeckin valmistelusta, että maalaiskansakouluissa ei voitu varsinaisena oppiaineena opettaa venäjän kieltä. Jos sitä satunnaisesti opetettiin, tarkastuksen paras suorittaja olisi Sortavalan seminaarin venäjän kielen opettaja. Ylihallitus lausui selkeästi, että varsinaiselta kansakoulujen piiritarkastajalta ei tulisi vaatia venäjän kielen taitoa, koska silloin toimeen ei voitaisi ehkä nimittää henkilöä, joka täyttäisi muut pätevyyskriteerit.¹⁴⁸ Senaatissa asia tuli ratkaistavaksi samassa yhteydessä, kun käsiteltiin ylihallituksen ehdotusta neljän uuden piiritarkastajan toimen perustamisesta. Kysymyksen jatkokäsittelyyn palataan samassa yhteydessä (ks. s. 224).

Venäjän kielen saamisessa kansakoulun oppiaineeksi Raja-Karjalassa ylihallitus ja senaatti joutuivat peräytymään sen verran, että kansakouluille annettiin lupa vuonna 1900 opettaa venäjän kieltä lisäaineena varsinaisen opetusohjelman ulkopuolella. Sortavalan seminaarin osalta asia raukesi viivyttelyn vuoksi.¹⁴⁹

Kolmas Bobrikovin vuonna 1900 kirjeissä mainitsema asia koski kreikkalaiskatolisten lastenkoulujen opettajille myönnettyä kannustuspalkkiota, jota varten tehtävän jakoesityksen Bobrikov ja Nikolai pyrkivät vuonna 1900 saamaan kansakoulujen piiritarkastajilta Viipurin hengelliselle hallitukselle ja kreikkalaiskatolisille hiippakuntatarkastajille. Senaatti ei kuitenkaan suostunut tähän.¹⁵⁰

Neljäs kenraalikuvernöörin vuonna 1900 nostama kysymys koski eräitä tauluja muutamissa Raja-Karjalan kansakouluissa. Taulut esittivät vuoden 1863 valtiopäivien avajaistilaisuutta, vuoden 1899 suuren lähetystön jäseniä ja jäljennöksiä keisarien hallitsijanvakuutuksista. Kenraalikuvernöörin mukaan taulut "heikensivät rakkautta Venäjään ja luottamusta hallitsijaan". Erityisesti hän syytti tarkastaja Boreniusta taulujen levittämisestä tai ainakin kannustamisesta niiden esillä pitoon. Ylihallitus vasta-

¹⁴⁸ VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirjat 1900 Cc 16, ylihal. istunto 11.7.1900.

¹⁴⁹ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 23.4.1901 MF Sen 690; VA, Gunnar Sarvan kokoelma, s. 441-445; VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirjat 1900 Cc 16, ylihal. istunto 5.10.1900.

¹⁵⁰ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 4.12.1900 MF Sen 683.

si senaatin kyselyyn huhtikuussa 1901, että tauluja oli eräissä kouluissa, mutta Boreniuksella ei ollut niiden kanssa mitään tekemistä. Joka tapauksessa osa tauluista oli senaatin määräyksestä poistettava.¹⁵¹

Kaikki nämä tapaukset aiheuttivat sen, että Sortavalan piirin tarkastaja A.A. Borenius joutui kenraalikuvernöörin ja hänen apulaistensa huomion erityiskohteeksi. Bobrikov ja arkkipiispa Nikolai pyrkivät pääsemään Raja-Karjalassa kokonaan eroon Suomen valtion palkkaamista kansakouluntarkastajista, jotka he kokivat pahaksi esteeksi koulu- ja kansallisuuspoliittisille pyrkimyksilleen. Erityisesti tarkastaja A.A. Boreniuksen tapaisista henkilöistä haluttiin päästä, jotta he eivät suomalaiskansallisine mielipiteineen pääsisi vaikuttamaan kreikkalaiskatoliseen Raja-Karjalan väestöön. Se että Borenius joutui kenraalikuvernöörin silmätikuksi, johtui hänen asemastaan mutta osin myös hänen persoonastaan. Borenius oli harvinaisen perusteellinen¹⁵² henkilö, joka kävi käsiksi asioihin sellaisella perinpohjaisuudella, että useimmat muut olisivat sivuuttaneet monet kysymykset kiinnittämättä niihin mitään huomiota. Samalla perusteellisuu-
della ja joustamattomuudella hän käsitteli myös venäläistämisalotteita. Tästä ja laajemmista kansallisuuspoliittisista syistä Bobrikov alkoi työskennellä sen puolesta, että kreikkalaiskatolisen alueen kansakoulut erotettaisiin suomenkielisten, luterilaisten kansakouluntarkastajien valvonnasta. Vuonna 1900 hän lähetti senaatille salaisen kirjelmän, jossa hän esitti Boreniuksen siirtämistä johonkin toiseen piiriin.¹⁵³

Kreikkalaiskatolisten koulujen irrottaminen luterilaisten tarkastajien valvonnasta tuli ajankohtaiseksi syksyllä 1900, kun senaatti ryhtyi käsittelemään uusien piiritarkastajantoimien perustamista. Ylihallitus oli esit-

¹⁵¹ VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirjat 1900 Cc 16, ylih. istunnot 25.7.1900, 5.10.1900, 10.4.1901; VA, Senaatti, Talousosaston ptk 1.5.1901 MF Sen 690; VA, Gunnar Sarvan kokoelma, s. 432-434.

¹⁵² Esimerkki Boreniuksen perusteellisyydestä. Senaattori G.R.A. Charpentier teki kesällä 1898 virkamatkan Korpiselän, Salmin ja Suojärven kuntiin ja havaitsi, että niissä oli vähän kansakouluja ja oppilaiden koulunkäynti epäsäännöllistä. Senaattori esitti, että käsitöiden runsaampi opetus voisi lisätä väestön kiinnostusta kansakouluun. Kirkollistoimituskunta pyysi koulutoimen ylihallitusta lausumaan mielipiteensä ehdotuksesta. Ylihallitus pyysi vuonna 1899 asiasta A.A. Boreniuksen lausunnon. Boreniuksella meni aikaa kolme vuotta ennen kuin hän sai lausunnon laadittua. Ajatus oli kuitenkin siinä vaiheessa jo menettänyt merkityksensä, ja niin koko asia raukesi. VA, Gunnar Sarvan kokoelma, s. 431.

¹⁵³ VA, Gunnar Sarvan kokoelma, s. 431; M.O. Karttusen haastattelu.

tänyt neljän uuden tarkastajan palkkaamista. Senaatti yhtyi esitykseen, ja niin 19.9.1900 annettiin asiasta keisarin nimissä julistus. Julistuksen mukaan senaatin tuli yhdessä kenraalikuvernöörin kanssa hyväksyä uusi tarkastuspiirijako.¹⁵⁴ Tämä oli ensimmäinen ja myös viimeiseksi jäänyt kerta, kun kenraalikuvernöörillä oli mahdollisuus vaikuttaa tarkastusalueiden rajojen määräämiseen. Muulloin senaatti sai ratkaista asian yksin. Kenraalikuvernööri Bobrikov päättikin käyttää valtaoikeuttaan hyväkseen ajaakseen omia päämääriään. Antaessaan lausunnon senaatin jakoesityksestä huhtikuussa 1901 kenraalikuvernööri Bobrikov ilmoitti, että hän hyväksyy piirijaon vain siinä tapauksessa, että tarkastajaksi Joensuun piiriin valitaan kreikkalaiskatolinen ja venäjää puhuva henkilö ja että Soanlahden kunta siirretään Sortavalan tarkastuspiiristä Joensuun piiriin. Koulut, joissa oppilaiden enemmistö kuului kreikkalaiskatoliseen uskontokuntaan, sijaitsivat jakoesityksessä uudessa Joensuun piirissä, jota aikaisemmin ei ollut ollut.¹⁵⁵ Ylihallituksen, jonka ehdotuksen pohjalta senaatti jakoesityksen teki, päämääränä lienee ollut saada koulut pois Sortavalan piirin tarkastajan A.A. Boreniuksen valvonnasta, joka oli joutunut Bobrikovin epäsuosioon.

Senaatti vastasi heti kenraalikuvernöörin kirjeeseen. Sen mukaan Soanlahden kunta, jonka kouluissa puolet oppilaista oli kreikkalaiskatolisia, voidaan siirtää Joensuun tarkastuspiiriin. Sen sijaan kreikkalaiskatolisen, venäjää puhuvan henkilön valintaa Joensuun piirin tarkastajaksi senaatti ei katsonut voivansa hyväksyä. Se ilmoitti kenraalikuvernöörille, että enemmistössä piirin kouluista kävi vain luterilaisia oppilaita. Näin kenraalikuvernöörin esitys ei tyydyttäisi kummankaan uskontokunnan tarpeita. Senaatti esittikin kompromissina, että varsinaisen kansakouluntarkastajan lisäksi Joensuun piiriin asetettaisiin apulaiskansakouluntarkastaja, joka kuuluisi kreikkalaiskatoliseen uskontokuntaan, osaisi venäjän kieltä ja täyttäisi kansakouluntarkastajan pätevyys ehdot vuodelta 1884.

¹⁵⁴ As.kok. 29/1900, s. 1.

¹⁵⁵ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 4.12.1900 MF Sen 683; VA, Senaatti, Talousosaston ptk 23.4.1901 MF Sen 690; SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä vuosina 1886-1905, s. 100.

Apulaiskansakouluntarkastaja olisi palkka- ja muilta etuuksiltaan samassa asemassa kuin kansakouluntarkastajat.¹⁵⁶

Samassa yhteydessä senaatti ilmoitti kenraalikuvernöörille, että se oli määrännyt pastori Sergej Solntsevin tarkastamaan toistaiseksi venäjän kielen¹⁵⁷ opetusta Raja-Karjalan kansakouluissa. Solntsev oli kreikkalais-katolisen uskonnon ja venäjän kielen opettaja Sortavalan seminaarissa. Hän oli koulutoimen ylihallituksen ehdokas tehtävään.¹⁵⁸ Tämä oli senaatin vastine kenraalikuvernöörin edellä mainittuun aloitteeseen.

Kenraalikuvernööri ei tyytynyt senaatin välitysesitykseen vaan uudisti vaatimuksensa toukokuussa 1901. Luterilaisen apulaistarkastajan hän olisi valmis hyväksymään, mutta varsinaiseksi tarkastajaksi tulisi valita kreikkalaiskatolinen ja venäjää puhuva henkilö. Senaatti vastasi samana kuu-kautena Bobrikoville. Se esitti nyt, että 20 tarkastajan toimen lisäksi perustettaisiin erityinen kreikkalaiskatolisten kansakoulujen tarkastajan toimi, jolle kuuluisi vain niiden kansakoulujen valvonta, joissa oppilaiden enemmistö tunnustaa kreikkalaiskatolista uskontoa. Tarkastaja olisi samojen palkka- ym. etujen piirissä kuin muutkin kansakouluntarkastajat, ja hänet valittaisiin myös samalla tavalla. Näin tarkastaja olisi täysin tasa-vertainen maan muiden kansakouluntarkastajien kanssa. Lisäksi tarkastaja esittäisi kreikkalaiskatolisten lastenkoulujen opettajille myönnettävät kannustusapurahat. Tarkastajan asuinpaikkana tulisi olemaan Sortavala.¹⁵⁹

Kenraalikuvernööri suostui senaatin esitykseen, joka vastasi hyvin pitkälle Bobrikovin ja Nikolain alkuperäisiä pyrkimyksiä, ja niin asiasta annettiin keisarin julistus 10.12.1901. Senaatin tuli yhdessä kenraalikuvernöörin kanssa nimetä ne koulut, jotka tulivat kuulumaan uuden tarkasta-

¹⁵⁶ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 23.4.1901 MF Sen 690.

¹⁵⁷ Koulutoimen ylihallitus käytti alusta lähtien erityistä venäjän kielen tutkijaa (puhuttiin nimenomaan tutkijasta, ei tarkastajasta). Hän tutki oppikoulujen venäjän kielen opetuksen. Vuonna 1902 tutkijan käyttäminen lopetettiin ja virastoon palkattiin kenraalikuvernöörin vaatimuksesta kolme päätoimista venäjän kielen tarkastajaa. Suomen itsenäistyttyä toimet lakkautettiin vuonna 1918 tarpeettomina ja tehtävä siirtyi tavallisen oppikoulujen ylitarkastajan työksi. VA, Senaatti, Talousosaston ptk 23.4.1901 MF Sen 690; Karttunen, Kouluhallituksen virkamiehet... 1979, s. 199-200; *Ecklesiastikexpeditionens i Kejsrerliga Senaten för Finland berättelse 1900-1904*. Helsingfors 1905, s. 34.

¹⁵⁸ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 23.4.1901 MF Sen 690.

¹⁵⁹ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 29.5.1901 MF Sen 692.

jan valvontaan.¹⁶⁰ Hengellisen konsistorin (hengellisen hallituksen uusi nimi oman hiippakunnan perustamisen jälkeen) tavoitteena oli ollut, että tarkastajan valvontaan olisi nimetty ne kunnat, joissa väestön enemmistö kuului kreikkalaiskatoliseen uskontokuntaan.¹⁶¹ Kouluja tuli valvomaan kreikkalaiskatolista uskontoa tunnustava ja venäjää puhuva henkilö kaikkiaan 22 vuotta. Hän oli muista piiritarkastajista sikäli poikkeavassa asemassa, että hänellä ei ollut valvottavanaan määrättyä alueellista piiriä vaan ainoastaan määräkoulut Raja-Karjalasta.¹⁶²

Ylihallitus laati senaatille luettelon niistä kouluista, joissa oppilaiden enemmistö oli kreikkalaiskatolinen. Vuodenvaihteessa 1901 - 1902 kouluja oli 24. Ne sijaitsivat Impilahden, Soanlahden, Suistamon, Salmin, Suojärven ja Korpiselän kunnissa. Senaatti lähetti kouluista tiedon kenraalikuvernöörille 23.1.1902 ja määräsi ylihallituksen tiedottamaan vuosittain senaatille kouluista.¹⁶³

Näin senaatti ja kenraalikuvernööri olivat vihdoinkin päässeet yksimielisyyteen uusien piiritarkastajien asettamisesta 1.8.1902 lähtien. Aikaa oli kuitenkin kiistelystä kulunut, sillä senaatin alkuperäisen esityksen mukaan uuden piiriäon olisi pitänyt astua voimaan jo heinäkuun alusta 1901. Edessä oli nyt tarkastajien nimeäminen piireihin. Entiset tarkastajat saivat vanhan käytännön mukaisesti esittää toivomuksensa tulevasta piiristä. A.A. Borenius toivoi siirtoa Sortavalan piiristä Heinolan piiriin. Tämän ylihallitus ja senaatti hyväksyivät, ja näin Borenius pääsi pois piiristä, jossa hän oli joutunut hyvin vaikeaan asemaan. Sortavalan piiriin siirtyi Jaakko Puupponen lakkautetusta Käkisalmen piiristä. Viipurin piirissä jatkoi Hjalmar Basilier, joka kielitaitoisena ja poliittisesti harkitsevana oli pystynyt hoitamaan vaikeita neuvotteluja venäläisten koulujen asemasta Karjalassa. Käytännössä Basilier ei kuitenkaan enää Viipurin piiriä hoitanut, vaikka hänet siihen nimettiin, sillä hän siirtyi jo vuonna 1902 kansakouluntarkastajaksi ylihallitukseen. Viipurin piiri oli pitkään sijaisten hoitamana. Pääosan ajasta viransijaisuutta hoiti filosofian kandi-

¹⁶⁰ As.kok. 48/1901, s. 1; VA, Senaatti, Talousosaston ptk 10.12.1901 MF Sen 699.

¹⁶¹ Pirinen 1981, s. 131.

¹⁶² As.kok. 193/1923, s. 660; Karttunen 1983, s. 158.

¹⁶³ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 23.1.1902 MF Sen 700; VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirjat 1901 Cc 17, ylihal. istunto 28.12.1901.

daatti Kustaa Edvard Ruohonen, josta tuli piirin vakinainen tarkastaja vuodesta 1905 lähtien.¹⁶⁴

Senaatti ei yhtynyt tällä kertaa täysin ylihallituksen esitykseen viidestä uudesta tarkastajasta. Ylihallitus oli esittänyt kiisteltyyn Joensuun piiriin filosofian lisensiaatti A.S. Kilpeläistä, joka oli ollut mm. tarkastajan sijaisena Viipurin ja Sortavalan piireissä vuonna 1901. Senaatti nimesi tehtävään pastori Viktor Immanuel Jacobsonin, joka oli toiminut pappina mm. Kymissä, Sortavalassa, Ruskealassa ja viimeksi Parikkalassa. Häntä pidettiin tässä tilanteessa sopivimpana piiriin, jossa oli pelättävissä vaikeuksia. Myöskään Lappeenrannan piirin tarkastaja ei ollut ylihallituksen esittämä Sortavalan seminaarin harjoituskoulun opettaja A. Pietikäinen, vaan maisteri Anders Leander Biskop, joka oli toiminut opettajana oppikoulussa, seminaarin harjoituskoulussa ja viimeksi kansakoulussa Helsingissä.¹⁶⁵ Senaatti käytti näin omaa harkintavaltaansa nimetessään tarkastajia tässä vaikeassa tilanteessa Itä-Suomen piireihin.

Kreikkalaiskatolisten koulujen tarkastajaksi senaatti oli esittänyt Hämeenlinnan tarkka-ampujapataljoonan luutnantti Gregori Archangelskyä. Hän oli karjalainen, toiminut kiertävänä pikkukoulunopettajana Karjalassa ja käynyt Sortavalan seminaarin. Häntä myös ylihallitus oli ehdottanut toimeen. Tehtävän toinen hakija, jumaluusopin kandidaatti ja Tverin pappisseminaarin tarkastajanapulainen Mihail Lebedev ei ollut senaatin mielestä pätevä toimeen, koska häneltä puuttui todistus, että hän olisi Suomen kansalainen ja että hän osaisi riittävän hyvin suomen ja ruotsin kieltä. Näin häntä ei voinut valita toimeen. Senaatti nimittikin Gregori Archangelskyn.¹⁶⁶ Senaatin oli vuoden 1892 ohjesäännön mukaan hankittava valinnasta kenraalikuvernöörin lausunto, koska kenraalikuvernööri ei ollut läsnä senaatin istunnossa asiaa käsiteltäessä.¹⁶⁷ Bobrikov ilmoitti, että hän ei yhdy senaatin päätökseen vaan esittää toimeen Mihail Lebe-

¹⁶⁴ VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1902 Ca 1, ylihal. istunto 21.2.1902; VA, Senaatti, Talousosaston ptk 10.4.1902 MF Sen 705; Karttunen 1983, s. 42-53.

¹⁶⁵ VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1902 Ca 1, ylihal. istunnot 28.5.1902 ja 14.8.1902; Karttunen 1983, s. 50-56.

¹⁶⁶ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 11.2.1902 MF Sen 702.

¹⁶⁷ As.kok. 30/1892, § 30, s. 7.

deviä.¹⁶⁸ Vuoden 1892 ohjesäännön mukaan senaatin ja kenraalikuvernöörin ollessa erimielisiä asia tuli siirtää keisarin tutkittavaksi. Keisari käski senaattia nimittämään tehtävään Mihail Lebedevin. Näin tapahtui 27.6.1902.¹⁶⁹

Valittu tarkastaja ei päässyt heti töihin. Senaatti oli lähettänyt kenraalikuvernöörille luettelon tarkastajan valvontaan tulevista kouluista. Odottaessa kenraalikuvernöörin yhtymistä päätökseen asia jostain syystä unohtui. Tarkastaja ei saanut toimeksiantoa ryhtyä valvomaan nimettyjen 24 koulun toimintaa. Näin luterilainen piiritarkastaja valvoi niitä syksyn 1902. Ylihallitus katsoi velvollisuudekseen 9.12.1902 ilmoittaa asiantilasta senaatille. Sille tulikin kiire, ja niin jo 16.12.1902 senaatilta lähti ylihallitukselle kirje, jossa vahvistettiin kreikkalaiskatolisen tarkastajan valvottavaksi tulevat koulut. Ylihallitus kehotti 30.12.1902 Lebedeviä ryhtymään vuoden alusta hoitamaan tehtäväänsä kuten tapahtui.¹⁷⁰ Samalla erityinen venäjän kielen opetuksen tarkastaja kävi tarpeettomaksi. Näin lehtori Solntsev ehti hoitaa tehtävää vain vähän yli vuoden.

Venäläiset hallituspiirit odottivat Lebedeviltä tiukkaa venäläistämispolitiikkaa. Siihen hänestä ei kuitenkaan ollut kuten ei muuhunkaan. Opettajain Lehti kutsui häntä "juopoksi rentuksi", jolta jäivät kaikki työt tekemättä.¹⁷¹ Tämä on hieman kärjistäen sanottu, koska ainakin tarkastuskertomus Lebedeviltä tuli säännöllisesti. Sen mukaan hän oli tutkinut vuosittain kaikki valvontaansa kuuluneet koulut (vuonna 1902 24, vuonna 1905 27 kpl). Muutenkaan ylihallituksella ei ollut huomauttamista hänen työhönsä, joten ainakin välttämättömimmät virkatehtävät hän hoiti.¹⁷² Aktiiviseen venäläistämistyöhön hän ei ilmeisesti jaksanut eikä ehtinyt osallistua. Lebedev siirtyi marraskuun 1905 suurlakon jälkeen kaikessa hiljaisuudessa Venäjälle, kun poliittinen tilanne muuttui. Virkavapautta sairauden perusteella hän sai ylihallitukselta 28.12.1905 - 28.2.1906. Eron

¹⁶⁸ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 10.4.1902 MF Sen 705.

¹⁶⁹ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 27.6.1902 MF Sen 709.

¹⁷⁰ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 16.12.1902 MF Sen 716; VA, Gunnar Sarvan kokoelma, s. 407; VA, KHA, Ko, Senaatin kirjeet ja määräykset 1902 Ea 18, senaatin kirje ylihallitulle 16.12.1902.

¹⁷¹ Opettajain Lehti 41/1940, s. 700; Merikoski 1939, s. 128-129.

¹⁷² VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1902-1905 Em 8-14, Lebedevin tarkastuskertomukset.

virastaan hän sai anomuksesta 22.3.1906. Tosin maaliskuussa hän ei enää tointa hoitanut.¹⁷³ Näin oli päättynyt sillä erää yksi episodi Suomen kouluhistoriassa. Maassa puhalsivat uudet tuulet. Venäläisen sortopolitiikan aika oli toistaiseksi ohi.

Ensimmäinen sortokausi näkyi kansakoululaitoksessa lähinnä sekaantumisena kreikkalaiskatolisten koulujen opetukseen sekä Kaakkois-Suomessa vaikuttaneiden tarkastajien valintaan ja toimintaan. Lisäksi senaattissa tapahtui henkilövaihdoksia. Mm. kirkollistoimituskunnan päällikkö Y.S. Yrjö-Koskinen erosi senaatista vastalauseena sortopolitiikalle vuonna 1899.¹⁷⁴ Kansakouluntarkastajat pyrkivät toimimaan näinä vuosina niin, että heidän toimintansa ei aikaansaisi selkkauksia venäläisten viranomaisien kanssa. Tämä onnistuikin muiden paitsi A.A. Boreniuksen osalta. Kiistelyyn nimienkeruuseen asevelvollisuuslain vastustamiseksi vuonna 1901 tarkastajat eivät osallistuneet.¹⁷⁵

7.4.3.2. Toisen sortokauden aikana

Mihail Lebedevin jäätyä virkavapaalle vuoden vaihteessa 1905 - 1906 yllhallitus palkkasi hänen sijaisekseen Sortavalan kirkkoherra Aleksander Sadovnikovin. Hän hoiti tehtävää vuoden 1906 alusta. Häntä yllhallitus esitti myös vakinaiseksi tarkastajaksi.¹⁷⁶ Senaatin käsittelyyn asia tuli kesäkuussa 1906. Kun senaatti käsitteli nimitystä, sillä oli tutkittavana myös Raja-Karjalan kansakoulunopettajien anomus, jossa nämä esittivät, että toimi täytettäisiin tässä vaiheessa vain väliaikaisesti, ei vakinaisesti,

¹⁷³ VA, KHA, Ko, Kirjekonseptit 1906 Da 38, ylihal. kirje kirkollistoimituskunnalle 9.3.1906; VA, KHA, Ko, Senaatin kirjeet ja määräykset 1906 Ea 22, senaatin kirje ylihal:lle 22.3.1906; SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 264.

¹⁷⁴ Rauhala 1921, s. 501, 506, 525; Koskimies, Rafael, Y.S. Yrjö-Koskisen elämä III. Taipuako vai taittua 1882-1903. Keuruu 1974, s. 156; Suomen elämäkerrasto 1955, s. 846; Muita esimerkkejä sortokauden vaikutuksista kansakouluun oli keisarin päätös vuodelta 1903, jolla hän antoi kenraalikuvernöörille oikeuden esittää koulun valtionavun lakkauttamista, jos koulussa ei opetettu kansakouluntarkastajan mukaan tyydyttävästi venäjän kieltä. Tosin oppikoulut joutuivat vielä tiukemmalle. As.kok. 43/1903, s. 5; VA, Gunnar Sarvan kokoelma, s. 445-450.

¹⁷⁵ VA, Gunnar Sarvan kokoelma, s. 460.

¹⁷⁶ VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1906 Ca 8, ylihal. istunto 9.5.1906.

että tehtävään valittaisiin uskonnosta riippumatta akateemisesti koulutettu henkilö ja että Sadovnikov pidätettäisiin viransijaisuuden hoitamisesta epäpätevyyden vuoksi.¹⁷⁷ Raja-Karjalan kansakoulunopettajat olivat väsyneet siihen, että venäläistämispoliitikka oli sotkeutunut monella tavalla heidän alueensa kansanopetustyöhön ja että alueen kansakouluntarkastaja ei ollut ollut yhtä pätevä koulumies kuin muissa piireissä.

Senaatti ei valinnutkaan uutta tarkastajaa kreikkalaiskatolisille kansakouluille vaan esitti ylihallitukselle kysymyksen, "eikö näitä kansakouluja... olisi sopivimmin asetettava samanlaisen tarkastajan alaisiksi kuin muitakin maalaiskansakoulujamme ja eikö siis puheenaoleva tarkastajanvirka olisi lakkautettava".¹⁷⁸ Ylihallitus kannatti ehdotusta ja esitti perustettavaksi uuden piiritarkastajan toimen aluejaon pohjalle. Tähän tehtävään nimitettäisiin normaaliin piiritarkastajan toimeen täysin haku-kelpoinen henkilö uskonnosta riippumatta.¹⁷⁹ Senaatin kirkollistoimituskunta harkitsi asiaa lähes koko vuoden 1907 mutta päätti luopua toimen muuttamisesta tai lakkauttamisesta. Ilmeisesti asiaan ei haluttu poliittisista syistä sittenkään kajota. Kuinka paljon kenraalikuvernööri vaikutti taustalla asiaan, ei asiakirjoista selviä. Joka tapauksessa senaatti nimitti Sortavalan kirkkoherra Aleksander Sadovnikovin toimeen 23.10.1907. Nimityspäätökseen lisättiin kuitenkin ehto, että "hän alistuu niihin muutoksiin, jotka mahdollisesti vastedes voivat tapahtua tähän virkaan nähden".¹⁸⁰ Kenraalikuvernööri yhtyi senaatin ratkaisuun, ja niin Sadovnikov oli tullut valituksi.¹⁸¹ Hanke tarkastajanviran lakkauttamiseksi raukesi lähes 20 vuodeksi.

Uuden tarkastajan Aleksander Sadovnikovin (vuodesta 1920 Somersaari) toimesta aloitettiin Raja-Karjalassa uusi suunta. Sadovnikov, joka hoiti tarkastajan tehtävän oman toimensa ohella, aloitti suomalaiskansalli-

¹⁷⁷ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 29.6.1906 MF Sen 791.

¹⁷⁸ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 29.6.1906 MF Sen 791.

¹⁷⁹ VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1906 Ca 9, ylihal. istunto 5.12.1906; Nim. J.V-A., Kreikanuskoksen kansakouluntarkastajan virka. Opettajain Lehti 1906, s. 377.

¹⁸⁰ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 23.10.1907 MF Sen 817.

¹⁸¹ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 20.11.1907 MF Sen 819; VA, KHA, Ko, Senaatin kirjeet ja määräykset 1907 Ea 23, senaatin kirje ylihal:lle 20.11.1907.

sen taistelun venäläistämistä vastaan. Tämä ei miellyttänyt kreikkalaiskatolisia hengellisiä viranomaisia, minkä vuoksi he ryhtyivät hyvin pian puuhaamaan Sadovnikovin erottamista. Tilanne kärjistyi lopulta sellaiseksi, että arkkipiispa Sergei kehotti Sadovnikovia eroamaan ja siirtymään kirkkoherraksi Kuopioon.¹⁸² Sergein määräyskirje, joka on päivätty 4.2.1910, kuvaa niitä rikkeitä, joihin Sadovnikov oli arkkipiispan mielestä syyllistynyt. Vakavin rike oli Sadovnikovin poliittinen toiminta, joka koettiin vaaralliseksi. Arkkipiispa Sergein mukaan "Sadovnikov antautui ahtaasti kansallisen fennomaanisen aatteen sokeaan palvelemiseen... ja jopa uhkasi pakottein opettajia tottelemattomuuteen Hiippakunta Hallitusta vastaan". Fennomania ilmeni arkkipiispa Sergein mukaan mm. Omahinen ja Karjalan Pakinoita -nimisten lehtien kirjoituksissa.¹⁸³

Toinen syy oli pappi Sadovnikovin antautuminen kreikkalaiskatolisen kirkon vastaiseen propagandaan, mitä kyseisen kirkon palvelijalle pidettiin hyvin sopimattomana. Kolmas syy, jota Sergei ei ollut kyennyt unohtamaan, oli se, että Sadovnikov oli ottanut tarkastajan toimen vastaan ilman arkkipiispan lupaa. Hän oli sallinut tämän, koska "toivoin, että pappi Sadovnikovista tulee hyvä välittäjä Hiippakunnan hallituksen ja kansakoulujen opettajien välille ja Hiippakunnan Hallituksen todellisten tarkoitusten ja aikomuksien oikea välittäjä".¹⁸⁴ Näin ei käynyt, minkä vuoksi arkkipiispa pettyi Sadovnikoviin ja oli erottamassa häntä tarkastajan tehtävästä.

Sadovnikov ei suostunut eroamaan ja siirtymään kirkkoherraksi Kuopioon. Pyhä synodi otti asian käsiteltäväkseen ja määräsi hänet 20.7.1910 siirrettäväksi Tsernigovin hiippakuntaan Venäjälle.¹⁸⁵ Sadovnikov ei taipunut, vaan erosi hengellisestä säädystä, jotta hänen ei olisi tarvinnut lähteä Tsernigoviin. Sadovnikovin vastustajat eivät kuitenkaan hellittäneet vaan painostivat senaattia erottamaan Sadovnikov tarkastajan tehtä-

¹⁸² Merikoski 1939, s. 314-316.

¹⁸³ Helsingin yliopiston kirjasto (HYK), Viipurin läänin kansansivistysseuran arkisto 258, Arkkipiispa Sergein määräyskirje Sadovnikoville 4.2.1910; Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS), Iivo Härkösen käsikirjoituskokoelma. Karjalan kouluoloja ym. koskevia muistiinpanoja. Sadovnikovin kirje Härköselle 2.12.1909.

¹⁸⁴ HYK, Viipurin läänin kansansivistysseuran arkisto 258, Arkkipiispa Sergein määräyskirje Sadovnikoville 4.2.1910.

¹⁸⁵ Merikoski 1939, s. 314-316.

västä. Mm. kenraalikuvernööri Seyn lähestyi tässä tarkoituksessa senaattia. Painostuksen alaisena senaatti vahvisti Pyhän synodin päätöksen ja erotti enemmistöpäätöksellä Sadovnikovin tarkastajan tehtävästä 28.3.1911. Päätös perustui keisarilliseen asetukseen vuodelta 1826.¹⁸⁶

Suomalaiset pitivät päätöstä Suomen lakien vastaisena. Sadovnikov valitti prokuraattorin virastoon mutta ilman tulosta. Viraston mukaan "asioissa, jotka koskevat Suomen kreikkalaiskatolisten seurakuntien pappien tekemiä rikoksia, Pyhän Synodin tekemä päätös, joka hengellisessä tuomioistuimessa A. Sadovnikovia vastaan pappina on tehty, on laillisen tuomioistuimen päätös".¹⁸⁷ Vuoden 1826 asetus ei oikeuttanut tällaiseen tulkintaan. Sortovuosina siihen kuitenkin mentiin.¹⁸⁸

Sadovnikovin erottaminen ei jäänyt ilman seurausvaikutuksia. Itä-Karjalan kansakoulunopettajien piirikokouksen yhteydessä kesäkuussa 1911 pidettiin asiasta opettajien yksityinen tapaaminen, jossa oli mukana myös Sortavalan piirin tarkastaja Tuure Saarnio. Kokouksessa päätettiin, että Sadovnikovin erottaminen otetaan esille yleisessä kansakoulukokouksessa Oulussa kesäkuun puolivälissä. Asiaa valmistelevaan toimikuntaan valittiin Tuure Saarnio. Oulussa asiaa käsiteltiin mutta ei varsinaisessa kokouksessa vaan kokouksen yhteydessä pidetyssä yksityisessä tapaamisessa. Tuure Saarnio oli läsnä tässäkin palaverissa. Kokouksessa todettiin Sadovnikov erotetun laittomasti tehtävästään ja paheksuttiin syvästi ylihallituksen jäseniä, jotka olivat julistaneet viran haettavaksi ja näin yhtyneet senaatin päätökseen. Kokouksessa valittiin toimikunta saattamaan ylihallituksen tietoon kokouksen julkilausuma. Yksi toimikunnan jäsen oli Tuure Saarnio, joka oli näin hyvin aktiivinen asiassa.¹⁸⁹

Ennen kuin ylihallitus ehti tai halusi reagoida asiaan, Sortavalan kokous tuli Hufvudstadsbladetin julkaisemana kenraalikuvernöörin kanslian

¹⁸⁶ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 28.3.1911 MF Sen 891; Opettajain Lehti 14/1911, s. 129 ja 41/1940, s. 700; Nim. I-o H-n, Tarkastaja A. Sadovnikov. Opettajain Lehti 22/1911, s. 242; Merikoski 1939, s. 316.

¹⁸⁷ Opettajain Lehti 34/1911, s. 372 ja 51/1911, s. 586.

¹⁸⁸ As.kok. 25.11.1826, § 2, 7, 14-16; Vrt. Osmonsalo, Erkki, K., Kreikkalaiskatolinen kirkko Suomessa 1800-luvulla. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 31-32. Helsinki 1945, s. 279.

¹⁸⁹ VA, KHA, Ko, Kirjediaari 161/103 1911 Aa 27, ylihal. kirje kenraalikuiv. kanslialle 26.7.1911; Hufvudstadsbladet 154/10.6.1911 HYK MF 562.

tietoon. Kanslia vaati keskusvirastolta selvitystä Sortavalan kokouksesta.¹⁹⁰ Ylihallitus tiedusteli asiaa Saarniolta, mutta tämä kieltäytyi kaksi eri kertaa antamasta mitään tietoja kokouksesta, koska se oli yksityinen. Mukana olleille opettajille keskusvirasto antoi varoituksen ja jätti Saarnion osalta asian senaatin kirkollistoimituskunnan harkintaan.¹⁹¹

Kysymys sai laajemmat mittasuhteet, kun Oulun kokouksen päätökset tulivat senaatin ja kenraalikuvernöörin tietoon. Senaatti käski ylihallitusta laatimaan luettelon Oulun kokoukseen osallistuneista ja vaatimaan heiltä selitykset. Tuure Saarnio toisti selityksessään Oulun kokouksen päätökset ja lausui lisäksi, että hän "vakuutettuna siitä että ylihallituksen velvollisuus myöskin oli alaisensa virkamiesten suojeleminen ja puolustaminen vääryyttä, väkivaltaa ja laittomuutta vastaan, oli yhtynyt omatuntonsa pakosta siihen vastalauseeseen, joka Oulussa esitettiin". Saarnion mukaan kokouksessa ei arvosteltu senaattia ja ylihallitusta: todettiin vain Sadovnikovin virheellinen erottaminen ja moitittiin ylihallituksen eräitä jäseniä, ei itse virastoa.¹⁹²

Saarnion rohkea selitys kuumensi tunteita senaatissa. Se vaati Saarniolta selitystä siitä, mitä hän oikein tarkoitti vastineessaan, ja totesi lisäksi, että Saarnio "oli tehnyt itsensä syyppääksi käytökseen, joka hänen virka-asemansa kannalta ei ollut sovelias". Senaatti tuomitsi 7.2.1912 Saarnion erotetuksi virantoimituksesta kuuden kuukauden ajaksi 1.4.1912 lähtien.¹⁹³ Kun Saarnio ei uudessakaan selityksessä perunut lausumiaan, senaatti pidensi hänen tuomiotaan kymmenellä kuukaudella. Syitä oli kaksi: Senaatti katsoi Saarnion "kirjoitustavan" olleen loukkaava, kun hän antoi selityksen osallistumisestaan Oulun kokoukseen. Tästä tuli kurinpitotangaistuksena neljä kuukautta. Toinen syy oli väite, jonka mukaan

¹⁹⁰ Hufvudstadsbladet 154/10.6.1911 HYK MF 562; VA, KHA, Ko, Kirjediaari 161/103 1911 Aa 27, ylihal. kirje kenraalikuiv. kanslialle 26.7.1911.

¹⁹¹ VA, KHA, Ko, Kirjediaari 161/103 1911 Aa 27, ylihal. kirje kenraalikuiv. kanslialle 26.7.1911.

¹⁹² VA, KHA, Ko, Kirjekonseptit 1911 Da 62, ylihal. kirje kirkollistoimituskunnalle 4.11.1911; VA, KHA, Ko, Kirjediaari 161/103 1911 Aa 27, Oulun yksityisen opettajakokouksen ptk 14.6.1911; Opettajain Lehti 43/1911, s. 484.

¹⁹³ VA, KHA, Ko, Kirjediaari 211/110 1911 Aa 27, senaatin kirje kenraalikuvernöörille 15.11.1911; VA, Senaatti, Talousosaston ptk 7.2.1912 MF Sen 911; Karttunen 1983, s. 54.

Saarnio olisi kiihottanut kansakoulunopettajia Sortavalassa pidetyssä kokouksessa myöhemmän Oulun kokouksen kannanottoon. Tästä tuli kuusi kuukautta. Näin Saarnio oli pidätettynä virantoimituksesta yhteensä 16 kuukautta 1.4.1912 - 31.7.1913.¹⁹⁴

Suomessa elettiin toisen sortokauden aikaa. Tämä näkyi siinä, kenet kenraalikuvernööri ja kreikkalaiskatoliset hengelliset viranomaiset kelpuuttivat kreikkalaiskatolisten koulujen tarkastajaksi. Lisäksi kenraalikuvernööri yritti uudelleen vuonna 1911 muuttaa käytäntöä, jonka mukaan piiritarkastajat saivat esittää kannustusapurahaa joillekin kreikkalaiskatolisten lastenkoulujen opettajille (ks. s. 217). Senaatti ei suostunut nytkään siirtämään tätä oikeutta piiritarkastajilta Viipurin hengelliselle konsistorille.¹⁹⁵ Kenraalikuvernööri yritti edelleen vuonna 1914 saattaa Raja-Karjalan yksityiset alemmat kansakoulut Viipurin hengellisen konsistorin valvontaan. Senaatti ei tätä hyväksynyt vaan kehotti vuonna 1915 ylihallitusta huolehtimaan siitä, että nämä koulut pysyvät ylihallituksen ja kansakouluntarkastajien valvonnassa. Lisäksi toinen sortokausi näkyi siinä, että kansakouluissa vaadittiin opiskelemaan aikaisempaa enemmän Venäjän historiaa ja maantiedettä sekä tehtiin suunnitelmia venäjän kielen opetuksen aloittamisesta Suomen kansakouluissa. Kansanopetustyöhön osoitettuja määrärahoja niin ikään supistettiin.¹⁹⁶

Sadovnikovin seuraajaksi valittiin Savonlinnan kreikkalaiskatolisen seurakunnan kirkkoherra Gr. Svetlovski, joka hoiti tarkastajan tehtävää oman toimensa ohella. Viipurin hengellinen hallitus oli valtuuttanut hänet lisäksi vuodesta 1910 lähtien tarkastamaan kreikkalaiskatoliseen uskontunnustukseen kuuluvien oppilaiden uskonnon opetusta kansakouluissa ja seminaareissa.¹⁹⁷

¹⁹⁴ VA, KHA, Ko, Kirjediaari 154/41 1911 Aa 27, Saarnion kirje ylihallitukselle 23.1.1912; VA, Senaatti, Talousosaston ptk 24.4.1912 MF Sen 916; Opettajain Lehti 34/1912, s. 396; Karttunen 1983, s. 54.

¹⁹⁵ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 20.12.1911 MF Sen 907.

¹⁹⁶ Kirkollistoimituskunnan kirje 23.11.1915 ylihallitukselle opetuksen valvonnasta kreikkalaiskatolisissa lastenkouluissa. Kerkkonen 1923, s. 470; Opettajain Lehti 13/1912, s. 164; Seitsemästoista yleinen kansakoulukokous 1919. Helsinki 1919, s. 15.

¹⁹⁷ Ylihallituksen kiertokirje 11.1.1910 kreikkalaiskatolisen uskonnonopetuksen tarkastamisesta. Kerkkonen 1923, s. 379; Opettajain Lehti 41/1940, s. 701.

Gr. Svetlovski tunnettiin hyvin venäläismielisenä. Hänen tehtävänsä oli yrittää venäläistää suomalaisia kouluja. Svetlovskilla, joka hoiti tehtävää vuodet 1911 - 1917, oli kuitenkin niin paljon tehtäviä, että hän ei ehtinyt juurikaan kansakouluja tarkastaa. Muutenkaan hän ei osoittanut kovin suurta kiinnostusta kansakouluasioiden hoitoon. Näin ne jäivät - suomalaisten mielestä onneksi - oman onnensa nojaan.¹⁹⁸

Svetlovskin virkakausi päättyi vuonna 1917. Maaliskuun vallankumous muutti poliittisia suhdanteita, minkä vuoksi Svetlovski joutui eroamaan tarkastajan tehtävästä ja A. Sadovnikov saattoi ottaa sen jälleen hoitoonsa. Sadovnikov hoiti tehtävää vuoteen 1923, jolloin erityinen kreikkalaiskatolisten kansakoulujen tarkastajan virka lakkautettiin.¹⁹⁹

Sadovnikovin toinen viranhoitokausi ei ollut yhtä kunniakas kuin ensimmäinen. Hän laiminlöi tehtäviään ja asui vastoin määräyksiä Sortavalan sijasta Viipurissa. Kouluhallitus antoi kouluneuvos Rauhamaan tutkia Sadovnikovin toimia huhtikuussa 1919. Kävi ilmi, että tarkastaja piti Itä-Karjalan hotelli -nimistä majoitusliikettä Viipurissa ja rouva Kerkkänen hoiti tarkastajan kansliaa Sortavalassa. Koulut olivat jääneet tarkastamatta: vain virkakirjeet Sadovnikov oli itse allekirjoittanut. Kouluhallitus muistutti häntä 6.5.1919 vakavasti virkatehtävien laiminlyönnistä ja vaati pikaista parannusta. Myöhemmin Sadovnikov määrättiin lisäksi asumaan virkapiirinsä sisällä.²⁰⁰

Sadovnikov halusi kuitenkin asua Viipurissa, mihin hän anoi poikkeuslupaa syyskuussa 1919. Valtioneuvosto hylkäsi anomuksen kouluhallituksen lausunnon mukaan. 11.11.1919 kouluhallitus kehotti vakavasti Sadovnikovia asettumaan asumaan Sortavalaan kuten säädökset määräisivät. Kouluhallitus tiedusteli 7.2.1920 Sadovnikovilta, oliko hän keskittynyt

¹⁹⁸ Opettajain Lehti 2/1912, s. 21, 11/1912, s. 136, 41/1940, s. 701; Nim. Haastattaja, Herra Svetlovskin puheilla. Opettajain Lehti 15/1912, s. 192-193; Nim. P., Uskonnonopetus Raja-Karjalan kansakouluissa. Opettajain Lehti 47/1912, s. 534-535, 52/1912, s. 599; Svetlovski toimi kenraalikuvernööri Seyn asettaman Karjalan kouluoloja suunnittelevan neuvottelukunnan jäsenenä, joka neuvottelukunta laati hyvin venäläismielisen kouluohjelman vuonna 1911. Töntsä 1982, s. 40.

¹⁹⁹ Opettajain Lehti 41/1940, s. 701; Karttunen 1983, s. 56.

²⁰⁰ VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1919 Ca 33, ylihal. istunto 6.5.1919; SKS, Iivo Härkösen käsikirjoituskokoelma. Karjalan kouluoloja ym. koskevia muistiinpanoja. A.J. Tarjanteen tarkastuskertomus 25.2.-11.3.1923; Opettajain Lehti 3/1920, s. 22.

pelkästään tarkastajan tehtävien hoitoon ja oliko hän asettunut asumaan virkapaikkaansa Sortavalaan. Sadovnikov vastasi näin menetelleensä. Kun edelleen kansakoulujen tarkastamiset olivat vähäisiä ja asiakirjat usein myöhässä, kouluneuvos Franssila tutki kouluhallituksen nimissä syksyllä 1921 Somersaaren (= Sadovnikovin) viranhoidon. Hän havaitsi, että Somersaari asui edelleen Viipurissa, että koulujen tarkastaminen oli erittäin vähäistä ja puutteellista ja että tiedusteluihin vastattiin vasta pitkän ajan jälkeen. Kouluhallitus joutui jälleen huomauttamaan 25.10.1921 Somersaarta tehtävien laiminlyönnistä ja annettujen säädösten rikkomisesta. Vasta nyt Somersaari totteli kouluhallitusta ja muutti vuonna 1922 asumaan Sortavalaan.²⁰¹

Viran hoito ei kouluhallituksen muistutuksista kohentunut. Tästä huolimatta kouluhallitus ei erottanut Somersaarta vaan katsoi hänen uppiskaisuuttaan ja jatkuvaa tehtävien laiminlyöntiä "läpi sormien". A.J. Tarjanne, joka tutki kouluhallituksen puolesta Somersaaren viranhoitoa keväällä 1923, katsoo keskusviraston pitkämielisyyden johtuneen Somersaaren pelottomasta suomalaiskansallisesta toiminnasta Raja-Karjalassa sortovuosina. A.J. Tarjanne kirjoittaa kertomuksessaan:

"Sadovnikov on ollut valtiolliselta katsantokannaltaan ja toiminnaltaan voimakkaasti suomalaismielinen ja isänmaallinen, mikä johti siihen, että hänet pahimpana venäläistytämisaikana erotettiin virastaan, mutta vuoden 1917 tapahtumain jälkeen asetettiin jälleen toimeensa. Nämä tosiasiat ja ansiot lienevät osaltaan vaikuttaneet siihen, ettei kouluhallitus ole tullut aikaisemmin ajatelleeksi vuonna 1901 annetun asetuksen kumoamisen välttämättömyyttä eikä myöskään laiminlyöntien ilmetessä kiinnittäneeksi riittävää huomiota tarkastajaviran hoidossa esiintyviin puutteellisuuksiin."²⁰²

A.J. Tarjanne suositti tarkastuskertomuksessaan kreikkalaiskatolisen tarkastajanviran lakkauttamista ja A. Somersaaren vapauttamista tehtävistään. Mitkään syyt eivät puoltaneet Tarjanteen mukaan enää erilliskäy-

²⁰¹ SKS, Iivo Härkösen käsikirjoituskokoelma. Karjalan kouluoloja ym. koskevia muistiinpanoja. A.J. Tarjanteen tarkastuskertomus 25.2.-11.3.1923; VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1919 Ca 33, yllihal. istunto 11.11.1919; VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1921 Ca 35, yllihal. istunto 25.10.1921.

²⁰² SKS, Iivo Härkösen käsikirjoituskokoelma. Karjalan kouluoloja ym. koskevia muistiinpanoja. A.J. Tarjanteen tarkastuskertomus 25.2.-11.3.1923.

täntöä.²⁰³ Näin meneteltiin, ja niin vuonna 1923 lakkautettiin kreikkalaiskatolisten koulujen tarkastajanvirka. Samalla päättyi A. Somersaaren ura kansakouluntarkastajana.²⁰⁴

Kreikkalaiskatolisten koulujen ohella myös Utsjoen Outakosken koulu oli erikoisasemassa. Se kuului Oulun läänin tarkastusalueeseen, mutta Uno Cygnaeuksen aloitteesta ylihallitus anoi vuonna 1886, että koulu voisi jäädä Utsjoen kirkkoherran valvontaan. Koulu sijaitsi yksinään niin etäällä muista kouluista, että Oulun läänin tarkastajalta olisi mennyt kuukausi, jos hän olisi käynyt sen tarkastamassa. Senaatti suostui anomukseen, ja niin Utsjoen kirkkoherra J. Gummerus tarkasti Outakosken koulun vuosina 1886 ja 1887 sekä sen jälkeen kirkkoherra V.A. Wirkkula vuosina 1888 - 1894. Gummerus toimi samaan aikaan koulun tarkastajana ja johtokunnan puheenjohtajana. Wirkkulalta senaatti epäsi tämän oikeuden kansakouluasetuksen vastaisena, ja niin hän joutui luopumaan tarkastajan tehtävästä vuonna 1894. Koulu jäi senaatin määräyksellä Kuopion tuomiokapitulin valvontaan, jonka jonkun jäsenen tai lääninrovastin tuli tutkia koulu tarkastaessaan alueen seurakuntia, jos Oulun piirin tarkastaja tai ylihallituksen jäsen ei voinut koululla vieraila. Tuomiokapitulin tehtävänä oli vain koulun tarkastaminen, hallintoasiat kulkivat piiritarkastajan kautta. Näin meneteltiin vuoteen 1901, jolloin koulu siirtyi Oulun piirin tarkastajan täydelliseen valvontaan ja saatettiin näin samaan asemaan maan muiden kansakoulujen kanssa.²⁰⁵

²⁰³ SKS, Iivo Härkösen käsikirjoituskokoelma. Karjalan kouluoloja ym. koskevia muistiinpanoja. A.J. Tarjanteen tarkastuskertomus 25.2.-11.3.1923.

²⁰⁴ Karttunen 1983, s. 56.

²⁰⁵ VA, KHA, Ko, Ylitark. ja kouluhal. olevan kansakouluntark. kirjekonseptit 1885-1891 Db 1, Cygnaeuksen kirje ylihal:lle 20.2.1886 ja Cygnaeuksen kirje V.A. Wirkkulalle 3.6.1887; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark., johtok., ym. saapuneet kirjeet 1885-1891 Ee 1, V.A. Wirkkulan kirje Cygnaeukselle 12.7.1887; SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä vuosina 1886-1905, s. 99; VA, KHA, Ko, Senaatin kirjeet ja määräykset 1901 Ea 17, senaatin kirje ylihal:lle 19.2.1901 ja 14.6.1901; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1901-1921 Em 7-50, Oulun piirin tarkastajan kertomukset.

7.5. Tarkastajien virka-asemaan liittyvät kysymykset

7.5.1. Virkojen vakinaistaminen

Kansakoulujen piiritarkastajien virat säädettiin vuonna 1884 palkkioluontoisiksi, ei vakinaisiksi, koska valtiopäivämiehet halusivat kokeusta uudesta järjestelystä. Sitä kertyi, mutta virkoja ei silti vakinaistettu. Tarkastajat alkoivatkin 1890-luvulla hermostua tilanteesta, koska he olivat valtion muita virkamiehiä huonommassa asemassa. He eivät saaneet määrävuosittaisia palkankorotuksia, eivät eläkettä eivätkä he päässeet leski- ja orpokassan jäseniksi.²⁰⁶

Asia tuli ensimmäisen kerran julkisesti esille Kansakoulun Lehdessä 4.3.1892. Lehti, jonka artikkelin lienevät kirjoittaneet lehden toimittajat, tarkastajat A. Berner ja O.Fr. Borg, vaati virkojen vakinaistamista. Sen mielestä oli saatu riittävästi kokemusta järjestelyn oikeellisuudesta. Ellei näin meneteltäisi, oli pelättävissä, että kansakoululaitos menettäisi "parhaat voimansa" muihin tehtäviin, mikä olisi suuri tappio kansakouluille. Kirjoittaja viittasi artikkelinsa lopussa Suomen silloiseen valtiollispoliittiseen asemaan, joka oli joutunut uhanalaiseksi venäläistämispoliitiikan vuoksi. Sen pelättiin heijastuvan myös kansakoulujen tarkastajakysymykseen. Kirjoittaja jatkoi:

"Jos näet jollakulla tarkastajalla on hallituksen kasvatustopillisista mielipiteistä poikkeavia periaatteita, niin saattaa nykyisten olojen vallitessa semmoisesta tarkastajasta helposti päästä. Siten saavutetaan yhtäläisyys kaikkialla, yhtäläisyys periaatteissa, yhtäläisyys päämäärissä ja vielä yhtäläisyys välikappaleissakin. Kaikki kansakoulut voidaan niin sanoaksemme helposti pukea samaan univormuun."²⁰⁷

Venäläisen hallitusvallan oli halutessaan helppo vaihtaa väliaikaiset tarkastajat mieleisikseen henkilöiksi. Kirjoittaja pelkäsi tämän vaarantavan koko kansakoululaitoksen tulevaisuuden, minkä vuoksi hän vaati virkojen pikaista vakinaistamista. Se estäisi mainitun menettelyn ja olisi

²⁰⁶ III kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1894, s. 29.

²⁰⁷ Kansakoulun Lehti 5/1892, s. 33-34.

siten turva venäläistä sortopolitiikkaa vastaan.²⁰⁸ Näin ei kuitenkaan tapahtunut, koska silloinen tilanne sopi hyvin valtaapitäville.

Vuonna 1894 kysymys tuli entistä vilkkaamman pohdinnan alaiseksi. Valtiopäivämiehet Viljakainen, Idman ja Genetz tekivät porvarissäädyssä asiasta aloitteen, mutta se hylättiin säädyssä lyhyen keskustelun jälkeen.²⁰⁹ Samana vuonna maalaistarkastajat toivoivat omassa kokouksessaan, että ylihallitus ehdottaisi senaatille virkojen vakinaistamista. Tarkastajat perustelivat esitystään sillä, että virka vaati hoitajaltaan "kypsynttä kokemusta" kouluasioissa. Sitä ei voinut olla muilla kuin keskiikäisillä ja sitä vanhemmilla henkilöillä. Heille oli tärkeää eläkeiän toimeentuloturva. Koska tarkastajan työ vei kaiken ajan, tuottaviin sivuansioihin ei ollut mahdollisuutta. Lisäksi työn tuloksellisuudelle oli tärkeää, että samat henkilöt pysyivät tomissaan mahdollisimman pitkään. Kaikki nämä perusteet puolsivat virkojen vakinaistamista, jota tarkastajat hartaasti toivoivat, koska väliaikaisuus oli kestänyt jo lähes kymmenen vuotta.²¹⁰

Vuonna 1894 käytiin maamme johtavissa sanomalehdissä värikäs keskustelu asiasta. Kysymykseen sotkeutui puoluepolitiikka, mikä teki siitä mielenkiintoisen. Mielipiteenilmaisut aloitti Uusi Suometar 28.12.1894. Lehti vaati virkojen vakinaistamista, koska eläkkeellä olevat virkamiehet näyttivät miehittävän piiritarkastajien virat. Koska toimet olivat palkkiovirkoja, eläkkeellä olevat henkilöt saattoivat hakea niitä ja tulla valituiksi sekä nauttia näin kaksinkertaista palkkaa. Tämä mahdollisuus houkutteli lehden mukaan vanhoja virkamiehiä tarkastajiksi. He ohittivat nimityksissä virka-ansiodensa perusteella nuoremmat hakijat.²¹¹

Uuden Suomettaren mukaan tilanne oli huolestuttava kansakoululaitoksen tulevaisuudelle, sillä "ikä estää harrastuksen suunnittelemista uudelle taholle. Vanhus mielellään liikkuu entisten käsitteittensä piirissä." Kansakoulun etu vaati nuoria, kansakouluoloihin perehtyneitä miehiä tarkastajiksi. Tämä edellytti kuitenkin virkojen vakinaistamista, sillä

²⁰⁸ Kansakoulun Lehti 5/1892, s. 34.

²⁰⁹ Kansakoulun Lehti 1894, s. 83.

²¹⁰ III kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1894, s. 29; Uusi Suometar 291/13.12.1894 JYK MF 2983; Kansakoulun Lehti 1896, s. 212-213.

²¹¹ Uusi Suometar 302/28.12.1894 JYK MF 2983.

"muutoin saattaa tapahtua, että ennen pitkää kaikki piiritarkastajan virat ovat ikäkulujen, eläkettä nauttivien vanhusten käsissä".²¹²

Uuden Suomettaren purkauksen aiheutti K.G. Leinbergin nimitys Helsingin piirin tarkastajaksi vuonna 1894. Leinberg oli eläkkeellä oleva (64-vuotias) entinen Jyväskylän seminaarin johtaja, joka oli virka-ansioidensa perusteella ohittanut nuorempia hakijoita. Uusi Suometar veti tästä dramaattiset johtopäätökset ja suurenteli niitä senaikaisten lehtien tapaan. Tosiasiassa Leinbergin tapaus jäi ainoaksi; toista eläkkeellä olevaa henkilöä ei kansakoulujen piiritarkastajaksi nimitetty.²¹³ Uuden Suomettaren purkauksen pääsyy lienee ollut Leinbergin persoona. Hän tunnettuna nuorsuomalaisena ärsytti suomettarelaisia.

Uuden Suomettaren kirjoitus ei jäänyt vaille vastausta. Heti seuraavan päivän numerossa Päivälehti otti asiaan kantaa ja asettui vastustamaan suomettarelaiden vaatimusta. Lehden artikkelissa myönnettiin, että vanhojen virkamiesten tulo tarkastajiksi oli epäkohta, joka vaatisi korjausta. Kyseiset henkilöt olivat kuluttaneet voimansa muissa tehtävissä ja tulleet virkoihin lisäansioiden toivossa. Tämä oli kansakoulujen tulevaisuudelle haitallista. Samoin myönnettiin, että virkojen vakinaistaminen estäisi eläkeläisten pääsyn niihin. Näistä perusteista huolimatta lehti kirjoitti:

"Mutta sittenkään emme voi puolustaa ehdotusta, että vakinaisten virkain entuudestaan suureen määrään nyt tämä virkaryhmä liitettäisiin. Me näet olemme vakuutetut, että kansakoululaitoksemme muutenkin voidaan pitää vapaana näistä vanhoista eläkkeennauttijoista ja että piiritarkastajanvirkoihin kyllä, vaikka ne pysytetäänkin palkkiovirkoina, voidaan saada perehtyneitä, pystyviä, työvoimaisiakin miehiä."²¹⁴

Lehti perusteli vastustavaa asennettaan sillä, että toimiin oli ollut runsaasti päteviä hakijoita, vaikka virat eivät olleetkaan vakinaisia. Näistä löytyi sopivia, kansakouluoloihin perehtyneitä ja työkykyisiä miehiä, jos vain heitä haluttiin nimittää. Ylihallitus oli heitä aina esittänyt, mutta senaatti oli syrjäyttänyt heidät ja nimittänyt virkoihin vanhoja

²¹² Uusi Suometar 302/28.12.1894 JYK MF 2983.

²¹³ Karttunen 1983, s. 38-67.

²¹⁴ Päivälehti 303/29.12.1894 JYK MF 390.

eläkeläisiä. Vika ei ollut "suinkaan siinä, ettei nuoria, oloihin perehtyneitä miehiä olisi palkkiovirkoihin saatavissa, vaan siinä, että virat annettiin eläkkeennauttijoille". Asian korjaaminen ei vaatinut virkojen vakinaistamista vaan nimityspolitiikan muuttamista. Lehti kehotti tarkastajia turvaamaan vanhuutensa ja perheensä toimeentulon liittymällä yleisiin vakuutus- ja eläkelaitoksiin. Näin ei jäänyt käytännössä mitään perusteita virkojen vakinaistamiselle. Lopuksi Päivälehti esitti omalle poliittiselle linjalleen sopivan lausuman:

"Ei ole mikään onni kansalle, että sen pinnalla kelluu kovin paksu kerros vakinaista virkamiestä. Meillä tämä kerros on jo kylläkin rasittava ja uusien virkamiesluokkain luomista on mikäli mahdollista kartettava."²¹⁵

Huoli kansan vapaudesta oli vapaamielisille pyhä asia.

Koska asiasta oli tullut poliittisen kiistelyn aihe, myös ruotsalaismielisten Nya Pressen halusi ilmaista oman mielipiteensä. Lehti asettui samalle kannalle kuin Päivälehti. Tämä sopikin perustuslaillisen rintaman toiselle osapuolelle näinä kiihkeän puoluetistelun vuosina. Lehti perusteli kantaansa eräin lisähuomioin. Koulujen lukumäärä oli jatkuvassa kasvussa, mikä edellytti myös tarkastajien määrän lisäämistä. Piirejä oli helppo muuttaa ja uusia tarkastajia asettaa, jos virat olivat palkkioluontoisia. Lehteä suomentaen:

"Se liikkuvuus piirijaossa, joka täytyy olla ehdoton ehto kansakoulujen nopeassa ja säännöttömässä kasvussa maan eri osissa, jotta nämä täysin soveltuvat olemassaolevan tarpeen mukaan, on parhaiten turvattavissa säilyttämällä virat edelleenkin palkkiovirkoina."²¹⁶

Kun kansakoululaitos oli riittävästi vakiintunut, lehti suositti kuntia valitsemaan kaupunkien tapaan omat kunnalliset tarkastajansa valtion tarkastajien sijaan. Näin voitaisiin estää se, että valtion virkoihin ankkuroituneet tarkastajat muuttuisivat kehityksen esteiksi.²¹⁷

²¹⁵ Päivälehti 303/29.12.1894 JYK MF 390.

²¹⁶ Nya Pressen 3/4.1.1895 JYK MF 309.

²¹⁷ Nya Pressen 3/4.1.1895 JYK MF 309.

Tidskrift för folkskolan och folkhögskolan-lehden toimittaja K.J. Hagfors vastasi edellä mainittuun kirjoitteluun ja varsinkin Nya Pressenin esittämiin ajatuksiin. Hän teilesi Nya Pressenin ehdotuksen kunnallisista tarkastajista. Hänen mukaansa opettajasivistys oli Suomessa vielä niin alhainen, että se vaati asiaharrastavia, pedagogisesti sivistyneitä tarkastajia. Vain he saattoivat riittävän tehokkaasti valvoa koulujen toimintaa ja ohjata opettajia. Hagforsin mukaan Suomessa oltiin yksimielisiä siitä, että uusi tarkastusjärjestelmä oli merkittävästi edistänyt kansakoulujen kehitystä. Järjestely ei kaivannut muuttamista vaan lisää henkilökuntaa, jotta tarkastajat kykenisivät riittävän tehokkaasti hoitamaan tehtävänsä. Hagfors ei puuttunut virkojen vakinaistamiseen mutta puolusti eläkeläisten valitsemista tarkastajiksi, jos he täyttivät asetetut pätevyysvaatimukset. "Ellei rahanhimo johtanut henkilöitä tarkastajiksi, asiassa ei ollut mitään moitittavaa."²¹⁸

Tähän päättyi sillä erää mielipiteiden vaihto virkojen vakinaistamisesta. Kansakoulujen ylitarkastaja vei asiaa kuitenkin eteenpäin kolmannen tarkastajakokouksen esityksen pohjalta. Ylitarkastaja esitti 11.1.1896 ylihallitukselle virkojen vakinaistamista. Perusteluna oli se, että tarkastajat tulivat pian hakeutumaan sellaisiin tehtäviin, joista he saavat eläkkeen turvatakseen vanhuusajan toimeentulon. Eläketurvan puute saattoi aiheuttaa jatkossa vaikeuksia löytää tehtäviin päteviä henkilöitä. Jos virkojen vakinaistaminen ei tullut vielä kyseeseen, ylitarkastaja Floman esitti toisena vaihtoehtona tarkastajille palkkionkorotusta määrävuosien palvelusta ja kansliarahaa paperi-, painatus- ym. kuluihin. Ylihallitus kannatti jälkimmäistä vaihtoehtoa. Sen perustelu oli hieman omituinen. Koska tarkastuspiirijako ei ollut vielä muotoutunut lopullisesti, tarkastajien virkoja ei tulisi vakinaistaa. Näin ylihallitus esitti tarkastajille 800 markan palkkionkorotusta 10 vuoden palvelusta ja 150 markan vuotuista kansliarahaa.²¹⁹

Ylihallitus lähetti esityksensä senaatin päätettäväksi. Myös kansakouluntarkastajat kääntyivät suoraan senaatin puoleen esittäen virkojensa vakinaistamista. Senaatti hylkäsi molemmat esitykset. Sen mielestä tar-

²¹⁸ Hagfors, K.J., Vår folkskoleinspektion. Tidskrift för folkskolan och folkhögskolan 1895, s. 20-22.

²¹⁹ VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirjat 1896 Cc 12, ylihal. istunnot 11.1. ja 7.2.1896.

kastajien palkkaus vastasi "täysin tehtävään yhdistettyä työtaakkaa" eikä useimmille muillekaan virkamiehille korvattu kansliakuluja. Vakinaistamisesitys ei taas antanut aihetta mihinkään toimenpiteisiin.²²⁰

Piiritarkastajat uusivat anomuksensa vuonna 1902 senaattiin lähettämällä kirjelmällä. Vaikka ylihallitus puolsi virkojen vakinaistamista entisin perustein, senaatti jätti tarkastajien anomuksen huomiotta.²²¹ Ensimmäisen erävoiton tarkastajat kuitenkin saivat anomuksellaan, johon sisältyi myös palkkionkorotusesitys määrävuosien palvelusta. Keisari myönsi vuonna 1903 palkkionkorotuksen viiden ja kymmenen vuoden palvelusta ja oikeutti senaatin esittämään tarkastajille eläkeoikeutta. Sen he saivat 15.7.1905 annetulla asetuksella.²²²

Virkojen vakinaistamisasia odotti näin lopullista ratkaisuaan. Viimeisen aloitteen tarkastajat jättivät asiassa vuonna 1906. Samalla he vaativat eläke-etuksiensa parantamista (ks. s. 248). Ylihallitus puolsi esitystä, mutta vaati tarkastajien kelpoisuusehtoja täsmällisemmiksi (ks. s. 186).²²³ Tarkastajien ja ylihallituksen pitkäaikainen toive toteutuikin, kun senaatti ryhtyi valtiollispoliittisen tilanteen helpotuttua valmistelemaan asiaa vuonna 1906. Senaatin mielestä tarkastajien tuli saada heille kuuluvat oikeudet ja etuudet. Nyt ne voitiin toteuttaa, kun venäläinen virkavalta ei ollut estämässä. Asetus maalaiskansakouluntarkastajien virkojen vakinaistamisesta annettiin vihdoon 14.5.1909.²²⁴ Uuden sortokauden alkaminen ei enää vaikuttanut asiaan. Tarkastajille myönnettiin kaikki vakinaisille virkamiehille kuuluvat oikeudet ja etuudet. Virkansa symbolin, valtakirjan, he saivat senaatin päätöksellä 4.6.1909.²²⁵ Maalaiskansakoulujen tarkastajat olivat päässeet näin tavoitteeseensa: heistä oli tullut valtion

²²⁰ VA, KHA, Ko, Senaatin kirjeet ja määräykset 1896 Ea 12, senaatin kirje ylihallitukselle 10.11.1896; Keisarillisen Suomen senaatin kirkollisiasiain-toimituskunnan kertomus 1894-1896. Helsinki 1897, s. 102.

²²¹ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 5.5.1903 MF Sen 723; SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä vuosina 1886-1905, s. 102; Kansakoulun Lehti 1902, s. 610-611.

²²² As.kok. 43/1903 ja 35/1905.

²²³ VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1906 Ca 9, ylihal. istunto 20.12.1906.

²²⁴ As.kok. 32/1909.

²²⁵ SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 259.

täysivaltaisia virkamiehiä. Päätös oli samalla tunnustus siitä, että tarkastajat olivat onnistuneet työssään ja saavuttaneet tarvittavan arvostuksen.

7.5.2. Palkkaus

Kansakoulujen piiritarkastajille luvattiin vuoden 1884 julistuksessa 4 000 markan vuosipalkkio ja matkakustannusten korvaus matkustussäännön seitsemännen luokan mukaan. Palkkio toteutui, mutta matkakulut korvattiin luvattua paremmin. Piiritarkastajat sijoitettiin samana vuonna annetussa uudessa matkustussäännössä yhtä luokkaa ylemmäksi eli kuudenteen luokkaan. He olivat samassa luokassa kuin ylihallituksen kansakouluntarkastaja, seminaarin tai lyseon lehtori, joihin heidät muutenkin rinnastettiin.²²⁶ Tarkastajat saivat päivärahaa 10 markkaa ja matkakulujen korvausta 32 penniä (vuodesta 1891 lähtien 28 penniä) virstalta eli 1,067 kilometriltä, jos he matkustivat kyydillä. Kyytimaksu oli vuodesta 1885 lähtien 16 penniä virstalta ja vuodesta 1891 14 penniä kilometriltä. Höyrylaivalla he saivat maksun yhdestä ensimmäisen luokan ja junassa yhdestä toisen (= nykyisen ensimmäisen luokan) paikasta.²²⁷ Muita etuuksia (oikeutta ikälisiin, eläkkeeseen, kesälomaan ja kassajäsenyyteen) tarkastajilla ei ollut. Kansliamenoista, joita olivat esim. paperi-, puhtaaksikirjoitus-, painatus-, posti- ja vuokratulot ja jotka olivat ensimmäisillä piiritarkastajilla noin 150 - 200 markkaa vuodessa, he saivat korvauksen vain postikuluista. Tarkastajien oli laskutettava postikulunsa ylihallitukselta vuoteen 1890 asti, jolloin he saivat vapaakirjeoikeuden.²²⁸

Tarkastajien matkakorvausperusteet olivat vuoden 1884 matkustussäännössä pääosin samat kuin vuoden 1875 säännössä. Ne on esitetty sivulla 153. Pieniä muutoksia kuitenkin oli. Yhteen matkapäivään riitti nyt 80 virstaa eli 85,4 kilometriä (vuodesta 1891 lähtien 90 kilometriä) kyydillä entisen 106,9 kilometrin sijasta. Jos tarkastaja käytti osaksi laivaa tai junaa ja osaksi kyytiä, yhden tunnin matka laivassa/junassa

²²⁶ Myös Ruotsissa tarkastajat rinnastettiin palkkauksellisesti seminaarin lehtoreihin. Bruce 1940, s. 80-81.

²²⁷ As.kok. 34/1883, s. 16-17, 16/1884, s. 6-7, 40/1888, s. 10-11, 4/1891, s. 6.

²²⁸ Järvinen 1900, s. 212-213; Opettajain Lehti 3/1909, s. 35; VA, KHA, Ko, Kirjediaari 55/180 1890 Aa 6; As.kok. 40/1871, s. 7, 17/1890, s. 10.

vastasi 8,5 kilometrin (vuodesta 1891 lähtien 9 kilometrin) matkaa kyydillä entisen 10,7 kilometrin sijasta.²²⁹ Eri matkapäivää paluumatkasta tarkastaja ei saanut, jos matka asuinpaikasta toimituspaikkaan tai matka toimituspaikkojen välillä oli lyhyempi kuin 17 kilometriä kyydillä tai kesti junalla/laivalla alle kaksi tuntia ja toimitus ehdittiin päivässä lopettaa. Tällöin tarkastaja sai entiseen tapaan korvauksen vain yhdestä matka- ja yhdestä toimituspäivästä.

Piiritarkastajien kokonaistulot olivat 1880-luvun lopulla noin 6 500-7 000 markkaa vuodessa. Summa vaihteli, koska matkakorvaukset (päivärahat ja kyytikulujen korvaukset) olivat erisuuruisia eri piireissä ja eri vuosina. Tavallisesti ne olivat noin 2 500 - 3 500 markkaa vuodessa mutta saattoivat olla myös 1 000 markkaa tai 4 500 markkaa.²³⁰ Matkakorvauksista osa meni matkakulujen peittämiseen. Kuinka paljon, se ei ole selvitettävissä, koska tarkastajien alkuperäisiä matkalaskuja ei ole säilytetty valtionarkistossa. Näin tarkastajien todelliset vuosiansiot jäävät epäselviksi. Käytännössä matkakulut olivat ensimmäisillä piiritarkastajilla kuitenkin varsin pienet, koska he liikkivat useimmiten omalla hevosella ja majoittuivat usein opettajan tai joskus johtokunnan puheenjohtajan luona. Näiden tarjoama kestitys säästi tarkastajan omia varoja, joita olikin kerättävä eläkepäivien varalle.

Piiritarkastajat itse olivat tyytyväisiä alkuajan palkkaukseensa. He ansaitsivat matkakorvausten ansiosta enemmän kuin arvohierarkiassa vastaavalla tasolla olevat. Esimerkiksi seminaarin johtajat saivat 6 000 markan vuosipalkkaa, seminaarin lehtorit 4 500 markan, seminaarin mallikoulun opettajat 3 500 markan ja suuren lyseon lehtorit 4 000 markan.²³¹ Valtion virkamiehistä esimerkiksi lääninsihteerit ansaitsivat vuodessa noin 3 600 markkaa ja kruununvoudit matkakorvauksineen noin

²²⁹ As.kok. 16/1884, s. 19-20, 4/1891, s. 26-27; Vrt. As.kok. 35/1875, s. 17-18.

²³⁰ SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1865-1886, s. 35; VA, KHA, Ko, Kirjediaarit 1888-1891 Aa 4-7; VA, KHA, Ko, Senaatin kirjeet ja määräykset 1885-1893 Ea 1-9; VA, KHA, Tilitoimisto (To), Memoriaali 1885-1890 Gc 1; Järvinen 1900, s. 212-213.

²³¹ VA, KHA, Ko, Senaatin kirjeet ja määräykset 1887 Ea 3, senaatin kirkollistoimituskunnan kirje ylihallitukselle 23.12.1886; Päivälehti 303/29.12.1894 JYK MF 390; Hanho 1955, s. 218.

3 000 - 4 800 markkaa.²³² Ylihallituksen kansakouluntarkastajan vuosipalkka ja -palkkio oli 6 000 markkaa ja kansakoulujen ylitarkastajan 8 000 markkaa vuodesta 1891 lähtien.²³³

Tarkastajien palkkaus pysyi samansuuruisena vuosisadan vaihteeseen asti. Sen jälkeen se hieman laski. Syynä oli matkakorvausten pienentyminen. Tarkastajien lukumäärän lisääminen pienensi piirejä ja lyhensi matkoja. Näin päivärahaan oikeuttavien matkapäivien lukumäärä väheni. Lisäksi tarkastajien matkakorvausperusteita huononnettiin vuonna 1899 annetussa matkustussäännön tarkistuksessa. Tähän asti päivärahaa oli maksettu erikseen toimitus- ja matkapäivistä; nyt vain niistä päivistä, jotka yhteensä oli toimitukseen ja matkoihin käytetty. Tarkastajat menettivät matkapäivän päivärahakorvauksen toimituspäivinä tekemistään matkoista.²³⁴ Tämä tiesi tarkastaja Järvisen mukaan 500 - 800 markan vähennystä piiritarkastajien matkatuloihin.²³⁵ 1900-luvun alkuvuosina tarkastajien matkatulot olivatkin enää 2 500 - 2 700 markkaa vuodessa.²³⁶ Tarkastajien kokonaisansioiksi tuli näin 6 500 - 6 700 markkaa vuodessa.

Piiritarkastajat eivät tyytyneet heikompaan palkkaukseensa vaan alkoivat vaatia sen parantamista. Koska matkakorvauksia ei voinut korottaa, oli peruspalkkiota (4 000 markkaa) nostettava. Se oli tarkastajien mielestä muutenkin liian alhainen, sillä samassa arvostushierarkiassa olevat seminaarin ja lyseon lehtorit ansaitsivat suunnilleen yhtä paljon, vaikka heillä oli paljon vähemmän työtä ja vastuuta kuin piiritarkastajilla. Tämä oli tarkastajien näkemys, ja he pitivät tilannetta nurinkurisena. Ainoa oikea ratkaisu oli tarkastajien palkkauksen olennainen parantaminen.²³⁷

Ensimmäisen kerran tarkastajat anoivat palkkauksensa parantamista vuonna 1902. He esittivät senaatille lähettämässään kirjeessä palkkion

²³² Kaukovalta, K.V., Hämeen läänin historia II. Hämeenlinna 1931, s. 745-746.

²³³ Keisarillisen Suomen senaatin kirkollisasiain-toimituskunnan kertomus 1891-1893, s. 38.

²³⁴ As.kok. 37/1899, s. 6.

²³⁵ Järvinen 1900, s. 213.

²³⁶ VA, KHA, To, Raportit 1901-1909 Gf 1-2.

²³⁷ Opettajain Lehti 3/1909, s. 35; Kansakoulun Lehti 1902, s. 610-611.

lisäystä määrävuosien palvelusta, siis jonkinlaista ikälisää. Samalla he esittivät virkojensa vakinaistamista. Senaatti pyysi anomuksesta ylihallituksen lausunnon. Keskusvirasto muistutti senaattia siitä, että se oli jo vuonna 1896 esittänyt piiritarkastajille palkkionlisäystä ilman tulosta (ks. s. 242). Ylihallituksen mielestä tarkastajien työtaakka oli noussut niin suureksi, että se edellytti määrävuosittain palkkionlisäystä, varsinkin kun elinkustannukset olivat koko ajan nousseet ja kansliamenot lisääntyneet, minkä vuoksi tarkastajien palkkaus oli tosiasiaassa alentunut. Ylihallitus esittikin, että tarkastajat saisivat 500 markan palkkionlisäyksen viiden ja uudelleen 10 vuoden palvelun jälkeen.²³⁸

Tarkastajien ja ylihallituksen toive toteutui vuonna 1903, kun piiritarkastajille myönnettiin 500 markan palkkionlisäys viiden ja uudelleen kymmenen vuoden palveluksesta. Päätös astui voimaan 1.1.1904. Ne tarkastajat, jotka nauttivat samansuuruista tai suurempaa eläkettä yhteisistä varoista, eivät korotusta saaneet. Jos eläke jäi korotusta pienemmäksi, asianomaiset saivat vaadittavan erotuksen.²³⁹ Ratkaisulla haluttiin turvata pätevien henkilöiden hakeutuminen ja pysyminen tarkastajan tehtävässä.

Kun keisari hyväksyi palkkionlisäyksen, hän oikeutti senaatin esittämään piiritarkastajille eläkeoikeutta. Ylihallitus ja senaatti valmistelivat asian, ja niin 15.7.1905 annettiin asiasta asetus.²⁴⁰ "Maaseutujen kansakouluntarkastajalle, joka on nuhteettomasti palvellut siinä tahi jossakin muussa semmoisessa toimessa, joka tuottaa eläkkeensaantioikeuden...on lopuksi elinajakseen yleisistä valtiovaroista suotava vuotuista eläkettä", 35 vuoden palveluksesta 4 000 markkaa, 30 vuoden 3 000 markkaa, 25 vuoden 2 000 markkaa ja 20 vuoden palveluksesta 1 000 markkaa vuodessa. Jos tarkastaja joutui eroamaan 15 palvelusvuoden jälkeen sairauden vuoksi tehtävästään, hän sai vuotuista eläkettä 2 000 tai 4 000 markkaa. Ensin mainitun summan hän sai, jos oli joutunut eroamaan ennen viidenkolkhatta (25) virkavuoden loppua. Sellaisille tarkastajille, jotka ennestään nauttivat eläkettä yleisistä varoista, myönnettiin vain entisen

²³⁸ VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1902 Ca 1, ylihal. istunto 3.10.1902; VA, Senaatti, Talousosaston ptk 5.5.1903 MF Sen 723; Ecklesiastikexpeditionens i Kejsarliga Senaten för Finland berättelse 1900-1904, s. 114.

²³⁹ As.kok. 43/1903, § 1, s. 3; SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä vuosina 1886-1905, s. 102; Opettajain Lehti 3/1909, s. 34.

²⁴⁰ VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1904 Ca 4-5, s. 514-516; As.kok. 35/1905, § 1, s. 1.

eläkkeen ylittävä osa. Tarkastajien eläkehakemukset ratkaisi senaatin talousosasto ylihallituksen lausunnon perusteella.²⁴¹

Piiritarkastajat eivät olleet tyytyväisiä eläkepäättöksensä sisältöön. Heidän etuutensa jäivät huonommiksi kuin seminaarin lehtoreiden, mitä tarkastajat eivät voineet hyväksyä. He vaativatkin vuonna 1906 asetuksen muuttamista vastaamaan seminaarin lehtoreiden eläkepäättöksen sisältöä, kuten ylihallitus oli aikanaan esittänyt.²⁴² Senaatti valmisteli asiaa samassa paketissa kelpoisuusehtojen täsmentämisen ja virkojen vakinaistamisen kanssa. Eläkeasiastakin annettiin asetus vuonna 1909. Tarkastajien eläke-etuudet korjattiin vastaamaan seminaarin lehtoreiden vanhuusturvaa. Tarkastaja sai erotessaan virasta vuotuisen eläkkeen, joka oli 30 vuoden palveluksesta 4 000 markkaa, 25 vuoden 3 000 markkaa, 20 vuoden 2 000 markkaa ja 15 vuoden palveluksesta 1 000 markkaa. Jos tarkastaja joutui eroamaan parantumattoman sairauden vuoksi, hän sai 20 vuoden palveluksesta 4 000 markan, 15 vuoden 3 000 markan, 10 vuoden 2 000 markan ja viiden vuoden 1 000 markan suuruisen eläkkeen.²⁴³ Muunlaista palkkaus- etujen parantamista tarkastajat eivät saaneetkaan virkojen vakinaistamisen yhteydessä. Vähän myöhemmin eli 1.11.1909 heidät hyväksyttiin siviiliviraston leski- ja orpokassan jäseniksi, mikä turvasi heidän perheidensä toimeentulon kuolemantapauksen sattuessa.²⁴⁴ Ylihallituksen esityksen 500 markan kansliarahasta vuodelta 1906 senaatti hylkäsi vuonna 1908. Sen mielestä virkamiesten tuli itse kustantaa virantoimituksesta aiheutuvat menot. Senaatin tiukkaa asennetta kuvaa kurioositeetti vuodelta 1910. Alavuden piirin tarkastaja K.V. Vaulo anoi ylihallituksen puoltaessa kirjoituskoneen ostolaskun (400 mk) maksamista valtion varoista. Senaatti hylkäsi anomuksen yksiselitteisesti.²⁴⁵

²⁴¹ As.kok. 35/1905, § 1-4; Ruotsissa kansakouluntarkastajille turvattiin eläke 65 ikävuoden ja 25 palveluvuoden jälkeen vuonna 1914. Bruce 1940, s. 75.

²⁴² VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1906 Ca 9, ylihal. istunto 20.12.1906.

²⁴³ As.kok. 32/1909, § 1-5, s. 1-3.

²⁴⁴ SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 259; As.kok. 5/1896, s. 11 ja 32/1909, § 1-5, s. 1-3.

²⁴⁵ SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 260.

Yllättävän vähän tarkastajat valittivat huonontuvaa palkkaustaan, jota inflaatio alkoi nakertaa vuoden 1905 jälkeen. He tyytyivät kohtaloonsa pienin murinoin 1910-luvulle asti, mutta sen jälkeen vaatimukset tiukkenivat. Elinkustannukset olivat nousseet vuodesta 1885 vuoteen 1909 noin 50 %, mutta tarkastajien palkkaus vain hyvin vähän. Tarkastajat vaativatkin palkkauksensa olennaista parantamista. Heidän mielestään oli ironista, että mitä kauemmin he tekivät työtään uskollisesti, sitä huonompaa palkkaa (suhteellisesti) he saivat. Tilanne ei ollut tosin ainoitlaatuinen, sillä se oli samanlainen muidenkin virkamiesten kohdalla.²⁴⁶

Tarkastajat esittivät senaatille vuonna 1912 peruspalkkansa nostamista 4 000:sta 5 000 markkaan, lisäpalkkioiden (5 ja 10 vuoden palveluksesta) korottamista 500:sta 750 markkaan sekä täyden eläkkeen nostamista 4 000:sta 5 000 markkaan vuodessa. Ylihallitus puolsi anomusta kompetenssisyistä. Sen mielestä piiritarkastajien palkkausta oli parannettava, jotta virkoihin saataisiin jatkossakin riittävän päteviä hoitajia. Senaatti hyväksyi tarkastajien anomuksen mutta keisari ei, joten korotukset jäivät tulematta.²⁴⁷

Ensimmäinen maailmansota romahdutti tarkastajien kuten muidenkin virkamiesten palkkauksen. Eräässä lehtikirjoituksessa todettiin tarkastajien toimeentulo tällöin niin kurjaksi, että opettajat, joilla oli asunto-, lämmitys-, valo- ym. edut, olivat lähes yhtä hyvässä asemassa kuin tarkastajat, vaikka heidän peruspalkkansa olikin olennaisesti pienempi.²⁴⁸ Elinkustannusten nopea nousu²⁴⁹ oli yllättänyt kiinteällä palkalla eläneet virkamiehet. Heidän palkkauksensa ei ollut parantunut kustannusten nou-

²⁴⁶ Opettajain Lehti 3/1909, s. 35.

²⁴⁷ SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1910-1915, s. 329-330; Opettajain Lehti 22/1912, s. 279.

²⁴⁸ Opettajain Lehti 26/1923, s. 541.

²⁴⁹ Elinkustannusten nousu ensimmäisestä maailmansodasta lähtien:

Ajankohta	Ravinto	Vuokra	Polttoaineet	Kaikki elinkustannukset
Elokuu 1914	100,0	100,0	100,0	100,0
Tammikuu 1920	898,2	306,8	948,8	819,4
Joulukuu 1921	1232,8	388,5	1442,7	1103,2
1921	1254,3	511,9	1278,2	1170,9

sua vastaavasti vaan oli jäänyt siitä olennaisesti jälkeen. Näin kävi myös piiritarkastajille, joiden etuuksia vieläpä kavennettiin maailmansodan lopulla. Senaatin valtiovaraintoimituskunta ilmoitti 25.7.1917, että tarkastajat saivat kyytirahaa vain yhdestä hevosesta aikaisemman kahden sijasta.²⁵⁰ Sama määräys otettiin myös 20.12.1917 annettuun uuteen matkustussääntöön jossa piiritarkastajat sijoitettiin kolmanteen luokkaan yhdessä ylihallituksen kansakouluntarkastajan sekä seminaarin ja lyseon lehtoreiden kanssa. Koska piiritarkastajien matkat olivat usein pitkät, korvaus yhden hevosen matkasta ei riittänyt aina peittämään todellisia kustannuksia. Kyytikorvaus oli vuoden 1917 matkustussäännön mukaan 40 penniä kilometriltä ja päivärahan suuruus 20 markkaa aikaisemman 10 markan sijasta. Tosin jos tarkastajat lopettivat matkansa samana päivänä kuin olivat aloittaneet, he saivat päivärahaa vain 15 markkaa.²⁵¹ Kyytimaksun suuruus oli 1.7.1917 alkaen 40 penniä kilometriltä.²⁵²

Erityistä kalliinajanlisää piiritarkastajille maksettiin vain vuonna 1917. Kansakoulunopettajille sitä maksettiin sen sijaan tästä lähtien vuosittain tutkimusajan loppuun.²⁵³ Näin kalliinajanlisistä ei tullut tarkastajille heidän kaipaamaansa palkankorotusta yhtä vuotta lukuun ottamatta. Sen sijaan heidän peruspalkkaansa parannettiin vuoden 1918 lopulla. Virkamiesten palkkaus oli heikentynyt ensimmäisen maailmansodan aikana niin paljon, että valtion oli ryhdyttävä sitä korjaamaan. Hallitus antoikin

²⁵⁰ VA, KHA, Ko, Kiertokirjeet 1909-1918 Dc 2, senaatin valtiovaraintoimituskunnan kirje ylihallitukselle 25.7.1917; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1915-1917 En 6, M.A. Knaapisen yleiskatsaus 1916-1917.

²⁵¹ As.kok. 122/1917, § 11, s. 14-15.

²⁵² Kyytimaksun suuruus eri aikoina:
 16 penniä virstalta 1.1.1885 alkaen
 14 penniä kilometriltä 1.1.1891 alkaen
 20 penniä kilometriltä 11.2.1917 alkaen
 40 penniä kilometriltä 1.7.1917 alkaen
 80 penniä kilometriltä 1.5.1918 alkaen
 100 penniä kilometriltä 1.1.1919 alkaen
 120 penniä kilometriltä 1.1.1920 alkaen
 170 penniä kilometriltä 4.3.1921 alkaen

As.kok. 34/1883, s. 16-17, 40/1888, s. 10-11, 12/1917, s. 1, 42/1917, s. 4, 65/1918, s. 43, 168/1918, s. 10, 24/1919, s. 4-5, 60/1921, s. 176.

²⁵³ As.kok. 31/1918, s. 43, 42/1919, s. 42, 76/1919, s. 41, 72/1920, s. 176, 75/1921, s. 237.

17.12.1918 asetuksen piiritarkastajien palkka- ja eläke-etujen parantamisesta. Tarkastajien peruspalkka nostettiin 6 000 markkaan vuodessa.

Lisäksi tarkastajille myönnettiin 2 000 markan ylimääräinen vuosipalkkio. Viiden, kymmenen ja uutena 15 vuoden palveluksesta perheelliset tarkastajat saivat 1 000 markan ja perheettömät 500 markan määrävuosikorotuksen. Lisäksi tarkastajille myönnettiin nyt ensi kerran kanslia- ja vuokratuottoa, jota he olivat anoneet vuodesta 1906 lähtien. Kanslia- ja vuokratuottojen suuruus oli 1 000 markkaa vuodessa, joka tosin ei peittänyt todellisia kustannuksia, sillä tarkastajat joutuivat maksamaan yksistään työhuonevuokraa jopa 2 000 markkaa vuodessa. Lisäksi tulivat paperi-, puhtaaksikirjoitus- ym. kulut. Tarkastajat eivät saaneet myöskään oikeutta painattaa valtion kustannuksella kiertokirjeitä, vaikka he olivat tätä anoneet. Vuoden 1918 ratkaisuun sisältyi edelleen tarkastajien eläke-etujen parantaminen. Tarkastajat saivat 30 vuoden palvelusta 6 000 markan, 25 vuoden 4 500 markan, 20 vuoden 3 000 markan ja 15 vuoden 1 500 markan vuotuisen eläkkeen. Jos tarkastaja joutui eroamaan sairauden vuoksi, hän sai eläkettä 20 vuoden palveluksesta 6 000 markkaa, 15 vuoden 4 500 markkaa, 10 vuoden 3 000 markkaa ja 5 vuoden 1 500 markkaa. Kaikki korotukset tulivat voimaan vuoden 1919 alusta, jolloin myös kyytimaksu ja toisaalta kyytikorvaus nousivat yhteen markkaan kilometriltä.²⁵⁴

Piiritarkastajien palkkausta parannettiin vuoden 1918 ratkaisulla olennaisesti. Nuori tarkastaja ansaitsi vuoden 1919 alusta 9 000 markkaa ja perheellinen 15 vuotta palvellut tarkastaja 12 000 markkaa vuodessa. Kouluhallituksen kouluneuvosten (entisten kansakouluntarkastajien) palkka ja palkkio olivat 13 000 markkaa ja osastopäällikön (entisen ylitarkastajan) 15 000 markkaa vuodessa.²⁵⁵ Lisäksi piiritarkastajille tulivat matkakustannusten korvaukset, jotka olivat vuonna 1917 keskimäärin 3 500 markkaa, vuonna 1918 4 600 markkaa ja vuonna 1919 9 700 markkaa vuodessa.²⁵⁶ Niistä ei tosin jäänyt enää palkanlisää, koska matkakustannukset olivat olennaisesti kohonneet. Kyytikorvaus ei peittänyt todellisia

²⁵⁴ As.kok. 175/1918, § 1-2, s. 3-4; SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 259-260.

²⁵⁵ As.kok. 98/1918, s. 14.

²⁵⁶ VA, KHA, To, Raportit 1917-1919 Gf 5.

matkakuluja, mistä tarkastajat pommittivat kouluhallitusta.²⁵⁷ Se oli kuitenkin voimaton. Ylitarkastaja A.J. Tarjanne laatikin 2.3.1918, kun hän käytännössä yksin hoiti kansanopetusosaston asioita yllhallituksessa Vaasassa, kiertokirjeen piiritarkastajille. Siinä hän ilmoitti, että on turha yrittää periä vahvistetun kyytitaksan ylittäviä matkakuluja, vaikka ne olisivatkin todellisia, koska senaatti ei niitä maksanut. Tästä aiheutui vain hänelle turhaa työtä. Senaatti maksoi matkoista vain kyytitaksan mukaisen korvauksen, vaikka tarkastajat joutuivat käytännössä maksamaan enemmän liikkueensa virkamatkoillaan.²⁵⁸ Eräät tarkastajat käyttivätkin polkupyörää tai kulkivat jalkaisin säästäten omia varojaan.²⁵⁹

Vaikka piiritarkastajien palkkaus oli vuoden 1919 alusta parantunut olennaisesti, he eivät olleet alkuunkaan tyytyväisiä. Korotukset eivät vastanneet edes elinkustannusten nousua²⁶⁰ (ks. s. 249) eivätkä tuoneet tarkastajien toivomaa suhteellista palkankorotusta muihin ryhmiin verrattuna. Tarkastajien etujärjestö, tarkastajayhdistys, esittikin jo vuonna 1919 valtioneuvostolle palkkauksen tuntuvaa parantamista. Yhdistys esitti peruspalkan (6 000 markkaa) kaksinkertaistamista, päivärahan korottamista 40:stä 50 markkaan, kyytirahan nostamista yhdestä kolmeen markkaan sekä kansliakorvauksen, määrävuosilisien ja perheellisyyslisien korottamista vastaamaan rahan arvon muuttumista. Lisäksi tarkastajat esittivät, että valtio maksaisi heidän ruokavelkansa, jota monille oli kertynyt vaikeina sotavuosina.²⁶¹

Tarkastajayhdistyksen esitys ei johtanut mihinkään tulokseen, minkä vuoksi tarkastajat ottivat asian painokkaasti esille vuoden 1920 kokouk-

²⁵⁷ VA, KHA, Vaasan kouluhallitus (VKH), Kirjekonseptit 1918 Da 1, piiritarkastajien lähettämät matkalaskut.

²⁵⁸ VA, KHA, VKH, Kiertokirjeet 1918 Db 1, yllhallituksen kierto-kirje piiritarkastajille 2.3.1918.

²⁵⁹ Salokannel, Akseli, Elettyä elämää. Hämeenlinna 1968, s. 186-187.

²⁶⁰ Eräät tarkastajat kirjoittivat vuosina 1918 ja 1919 yllhallitukselle, että heidän palkkauksensa oli niin huono, että heillä oli todellisia vaikeuksia perheidensä elättämisessä ja vaara ajautua pahaan velkakier-teeseen. Esim. M.A. Knaapinen kertoi, että yksistään kahdeksanhenkisen perheen voi ja maito maksoivat kuukaudessa yli 600 markkaa eli noin puolet tarkastajan kuukausituloista. VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleis-katsaukset 1918-1920 En 8, M.A. Knaapisen yleiskatsaus 1918-1919.

²⁶¹ Järvinen, Albin, Piiritarkastajain palkkausolot. IX kansakoulu-jen piiritarkastajien kokous 1920, s. 59.

nessa. He vaativat palkkauksen huomattavaa parantamista elinkustannusten nousun ja suuren työmäärän vuoksi. Heitä ärsytti entistä enemmän se, että he saivat saman verran palkkaa kuin seminaarin ja lyseon lehtorit, vaikka heidän työmääränsä oli paljon suurempi. Tarkastajat olivat laskeneet, että lyseon vanhempi lehtori opetti 18 viikkotuntia 34 viikon aikana. Tarkastajat tekivät työtä 50 viikkotuntia 52 viikon aikana, ja lisäksi heillä oli suurempi vastuu työssään kuin lehtoreilla.²⁶² Heillä ei ollut myöskään mahdollisuutta tuottaviin sivuansioihin. Eräs tarkastaja lausuikin vuoden 1920 kokouksessa:

"Nykyisen työjärjestyksen mukaan tarkastajan työmäärä voidaan laskea ainakin 50 viikkotunniksi 52 viikkona eli noin 2,600 tunniksi vuodessa, vanhemman lehtorin 612 tuntia vastaan... Jos viran vastuullisuutta silmällä pitäen vertaillaan tarkastaja- ja lehtorivirkoja, niin lieneeköhän vastuu siitä, että satakunta poikaa oppii kääntämään joitakuuta kohtia Ciceroa ja Cornelius Neposta tai tekemällä selkoa milloin ja miten kukin Tanskan Fredrik ja Christian oli kuninkaana y.m.s. suurempi kuin tarkastajan vastuu siitä, että toistasataa johtokuntaa, parisataa opettajaa ja 5,000 oppilasta toimivat säännöllisesti ja että heidän toimintansa edellytykset ovat riittävät."²⁶³

Tarkastajat uudistivat vuoden 1920 kokouksessa yhdistyksen tekemän esityksen. Tehostaakseen vaatimuksiaan he lähettivät lähetystön eduskunnan sivistysvaliokuntaan. Sekään ei auttanut, ja niin tarkastajien palkkaus jäi sillä erää parantamatta. Vuodesta 1922 lähtien sitä korotettiin kuitenkin hyvin nopeasti inflaation vuoksi. Korotukset vastasivat rahan arvon huononemista, joten suhteellisesti tarkastajien palkka ei parantunut muihin ryhmiin verrattuna. Se ei yltänytkään enää koskaan sille tasolle, millä se oli ollut 1880-luvun lopulla, mistä syystä tarkastajat olivat loppuun saakka tyytymättömiä palkkaukseensa.²⁶⁴

Kansakoulujen piiritarkastajilta puuttui eräs oikeus, joka valtion muilla virkamiehillä oli. Se oli kesäloma, jota tarkastajat vaativat turhaan

²⁶² Järvinen, Piiritarkastajain palkkausolot 1920, s. 60-61.

²⁶³ Järvinen, Piiritarkastajain palkkausolot 1920, s. 61.

²⁶⁴ IX kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1920, s. 69-70; Opettajain Lehti 2/1924, s. 27, 4/1929, s. 51 ja 8/1966, s. 5.

vuodesta 1920 lähtien.²⁶⁵ Sen myöntäminen siirtyi aina vuoteen 1949, mikä oli hieman yllättävää, koska piiritarkastajat muuten nauttivat valtion vakinaisen virkamiehen oikeuksia. Päättäjät eivät uskoneet, että piiritarkastajien tuli työskennellä myös kesällä. Tietysti silloin tehtäviä oli paljon vähemmän kuin talvella, ja vaikka tarkastajat joutuivatkin hoitamaan rästiin jääneitä töitään kesäisin, heille jäi aikaa myös loman viettoon, jos he halusivat. Tosin he olivat virkapaikkaan sidottuja.²⁶⁶ Ylihallituksen tarkastajat olivat saaneet kesälomaetuuden jo vuonna 1899 (ylitarkastaja kuusi viikkoa ja kansakouluntarkastaja neljä viikkoa).²⁶⁷

7.5.3. Virka-aseman madaltuminen

Piiritarkastajien virka-asema oli alkuaikoina huomattavan korkea. Tämä oli paljolti Uno Cygnaeuksen vaikutusta. Hän oli korostanut alin omaa tehtävän tärkeyttä kansakoulujen menestymiselle. Tarkastajasta tehtiin henkilö, jonka toiminnasta riippui kansakoululaitoksen tulevaisuus. Cygnaeus rakensi tarkastajanviran ympärille sädekehän, jota viroista käyty pitkälinen kamppailu vielä vahvisti. Kun piiritarkastajien palkkaus onnistuttiin järjestämään vielä varsin korkeaksi, ei ollut ihme, että ensimmäisiksi tarkastajiksi saatiin valittua pätevät ja arvostetut henkilöt. Heidän ja Uno Cygnaeuksen ansiosta viran yleinen arvostus nousi huomattavan korkeaksi. Näin oli varsinkin kansakouluväen ja maalaiskansan keskuudessa. Ensimmäiset tarkastajat ylläpitivät tehokkaasti korkeaa virka-asemaansa tulokseksaalla toiminnalla ja arvokkaalla esiintymisellä. He osoittivat olevansa tärkeitä henkilöitä kouluhallinnon hierarkiassa.

Viran arvostus säilyi korkeana 1900-luvun alkuun asti. Sitä pitivät yllä tarkastajien käyttäytyminen ja julkisuuteen annettu kuva tehtävän tärkeydestä ja vaativuudesta. 1900-luvun alussa viran arvostus alkoi kuitenkin laskea. Se johtui lähinnä neljästä syystä: Koulunkäynnin yleistyminen poisti tarunhohtoista kuvaa kansansivistystyön ympäriltä ja alkoi tehdä opettajista ja tarkastajista tavallisia kuolevaisia muiden palkanauttajioiden rinnalla. Toiseksi tarkastajien lukumäärän jatkuva lisääminen

²⁶⁵ Ruotsissa tarkastajat saivat puolentoista kuukauden kesäloman vuonna 1919. Bruce 1940, s. 80-81.

²⁶⁶ Järvinen, Albin, Piiritarkastajain virka-asema ja tehtävät. IX kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1920, s. 264; M.O. Karttusen haastattelu.

²⁶⁷ As.kok. 40/1898, § 17, s. 7.

vähensi viran hohdokkuutta. Kun entistä useammilla oli mahdollisuus päästä tarkastajaksi, se ei ollut enää sellainen ainutlaatuinen virka kuin 1880-luvun lopulla. Kolmanneksi piiritarkastajien palkkaus huononi olen- naisesti ensimmäisistä vuosista. Tämä laski viran arvostusta, vaikka se piiritarkastajien kohdalla olikin perustunut enemmän tunnetekijöihin kuin rahaan. Lopuksi piiritarkastajina toimineiden henkilöiden koulutustason aleneminen vähensi heidän arvostustaan. Piiritarkastajina ei toiminut 1900-luvulla enää yhtä paljon sellaisia pitkälle koulutettuja kasvatuser- soonia kuin 1800-luvulla.

Virka-aseman ja viran arvostuksen aleneminen johtui varsin luonnol- lisista syistä. Se ei kuitenkaan tyydyttänyt tarkastajia, jotka huolestuivat tilanteesta 1910- ja 1920-luvun vaihteessa ja koettivat löytää keinoja entisen virka-asemansa palauttamiseksi. Nämä ponnistelut, jotka ajoittu- vat tutkimusajanjakson ulkopuolelle, eivät tuottaneet kuitenkaan tulosta. Piiritarkastajien virka-asema oli 1900-luvun alussa laskenut pysyvästi aikaisempaa alemmalle tasolle, ja tällä tasolla se tuli pysymään loppuun asti.²⁶⁸

7.6. Tarkastajien jatkokoulutus ja itsensä kehittäminen

7.6.1. Ulkomaiset opintomatkat ja harjoittelu ylihallituksessa

Tarkastajat olivat koko tutkimusajanjakson aidon huolissaan oman ammattitietoutensa ylläpitämisestä. He valittivat alituisen, että liiallinen työpaine esti heitä pysymästä uusimman pedagogisen kehityksen mukana. Itsensä kehittäminen ja pedagogisen tutkimuksen ja kirjallisuuden seu- raaminen olisivat vaatineet aikaa, mitä tarkastajilla ei ollut riittävästi, koska he olivat aina matkoilla piirissään. He kertoivat valittaen sitä, että nuoret opettajat olivat seminaarissa omaksuneet tietoja ja työtapoja, joista heillä ei ollut riittävästi selvyyttä. Tilanne oli huolestuttava, koska piti kyetä toimimaan nuortenkin opettajien valvojina ja ohjaajina.²⁶⁹

²⁶⁸ Kasvatus ja koulu 1920, s. 87; Kansakoulun Lehti 1924, s. 28 ja 7/1930, s. 50; XVI kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1937, s. 9.

²⁶⁹ Aminoff, K.G., Mitä olisi tehtävä, jotta piiritarkastajat parem- min voisivat tai ennättäisivät positiivisesti vaikuttaa piiriensä kouluolojen hyväksi? V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904, s. 15; Ruohonen,

Lisäksi tarkastajien työssä oli ongelmana työn rutinoituminen ja innostuksen lasku. Tässäkin asiassa olisi auttanut tehokkaasti järjestetty jatkokoulutus ja itsensä kehittämismahdollisuus.

Tärkein vastuu omasta jatkokoulutuksestaan ja ajan tasalla pysymisestäään oli jokaisella tarkastajalla itsellään. Hänen tuli seurata aikaansa pedagogisen kirjallisuuden avulla. Järjestettyä jatkokoulutusta oli kolmenlaista. Ensimmäinen oli ulkomaiset opintomatkat. Vuoden 1884 julistuksen mukaan koulutoimen ylläpidon menosääntöön otettiin 2 000 markan vuotuinen määräraha "matkastipendiksi jollekulle tahi joillekulle piiritarkastajista tutustumista varten muiden maiden kansakoulutoimeen".²⁷⁰ Stipendin myönsi hakemuksesta kouluylläpito. Vuonna 1898 määräraha korotettiin 4 000 markkaan.²⁷¹

Tarkastajat käyttivät ahkerasti hyväkseen mahdollisuutta käydä valtion varoin tutustumassa ulkomaiden kouluoloihin. Vuosina 1885 - 1900 tarkastajista kävi 11 ulkomailla (seitsemän kerran ja neljä kahdesti tai kolmesti. Lisäksi kahdeksan tarkastajaa oli käynyt ulkomailla ennen tarkastajaksi tuloaan). Valtaosa tarkastajista kävi Saksassa, Sveitsissä ja Ruotsissa. Vain muutamat kävivät Yhdysvalloissa, Hollannissa, Ranskassa, Venäjällä, Englannissa, Norjassa tai Baltian maissa.²⁷²

Vuosisadan vaihteen jälkeen ja varsinkin 1910-luvulla ulkomailla käynti väheni. Tarkastajien määrä lisääntyi, mutta edelleenkin vain yksi tai kaksi pääsi vuosittain opintomatkalle. Niinpä vuosina 1900 - 1921

K.E., Piiritarkastajien tärkeimmät tehtävät ja niiden suorittamismahdollisuudet. VII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1912, s. 65; X kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1922, s. 170; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1920 En 1-8.

²⁷⁰ As.kok. 10/1884, s. 3; Oppikoulun opettajat saivat matkastipendejä ulkomaille vuodesta 1862 lähtien ja seminaarin opettajat vuodesta 1861 lähtien. Kansakoulunopettajille tämä mahdollisuus suotiin vasta vuodesta 1905 lähtien. Saxen, Ralf, Oppikoulujen opettajien matkastipendit. Suomen kasvatusopillisen yhdistyksen aikakauskirja LXIV 1927, s. 91; Halila, Aimo, Suomen vanhin kansakoulunopettajisto. Yhteiskuntahistoriallinen tutkielma. Helsinki 1949, s. 111-113.

²⁷¹ SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1886-1905, s. 103.

²⁷² Ks. kunkin tarkastajan ulkomaanmatkat Karttunen 1983, s. 38-48; VA, KHA, Ko, Päätökset 1898-1921 Dd 1-5; Myös kansakoulunopettajat vierailivat pääosin Ruotsissa, Tanskassa, Saksassa ja Sveitsissä. Halila, Aimo, Suomen kansakouluväen ulkomaisista opintomatkista 1880- ja 1890-luvulla. Koulu ja kulttuuri. "Koulu ja menneisyys XXIII". Suomen kouluhistoriallisen seuran julkaisuja 1985. Porvoo 1985, s. 69.

toimineista 45 tarkastajasta vain 17 kävi ulkomaisella opintomatalla (yhdeksän yhdellä ja kahdeksan kahdella tai kolmella ollessaan tarkastajana mainittuna aikana. Tosin seitsemän oli käynyt opintomatalla ennen tarkastajaksi tuloaan). Tällöinkin valtaosa kävi Saksassa, Ruotsissa ja Sveitsissä, joskin Baltian maiden, Ranskan, Venäjän, Hollannin ja Yhdysvaltain suosio oli kasvanut.²⁷³ Keski-Eurooppa oli paikka, josta suomalaiset pedagogit ammensivat vaikutteita vielä pitkään Cygnaeuksen jälkeinkin.²⁷⁴ Tarkastajien ulkomaiset opintomatkat kestivät tavallisesti kaksi tai kolme kuukautta.²⁷⁵

Kansakouluntarkastajat suuntasivat matkansa eri vuosikymmeninä yllättävästi samoihin paikkoihin. Matkareitti suuntautui lähinnä kulkuyhteysien ja tottumuksen vuoksi yleensä Tukholman ja Kööpenhaminan kautta Lyypekkiin, sieltä Leipzigin ja Dresdenin ympäristöön ja edelleen Sveitsin puolelle Zürichiin. 1800-luvun lopulla matkaohjelmaan tuli mukaan Kristianian seminaari Norjassa ja 1900-luvun puolella Münchenin ympäristö Saksassa. Matkareitti painottui kunkin vuosikymmenen pedagogisen suuntautuneisuuden mukaan määräseminaareihin Saksassa ja Sveitsissä. Tästä huolimatta matkojen kohteet olivat yllättävän samat koko tutkimusajan.²⁷⁶

1800-luvun lopulla valtaosa tarkastajista suuntasi opintomatkinsa Friedrichstadtin seminaariin Dresdenissä, Jenan yliopistoon ja seminaariin, Francken laitoksiin Hallessa, Eisenachin seminaariin, Aksel Mikkelsenin veistoseminaariin Kööpenhaminassa ja Zürichin seminaareihin. Saksan opinahjut olivat pedagogisesti tunnettuja. Lisäksi ne olivat 1890-luvulta lähtien herbartilais-zilleriläisen opetusmetodin linnakkeita Euroopassa. Mikkelsenin veistoseminaari kiinnosti suomalaisia, koska Suomi oli Euroopassa edelläkävijä kansakoulun käsityönopetuksessa (varsinkin poikien käsityöissä). Zürichissä suomalaisia kiinnosti Sveitsin kansakoulun järjes-

²⁷³ Karttunen 1983, s. 49-67.

²⁷⁴ Vanhimmasta kansakoulunopettajistosta noin 12 % kävi ulkomaisella opintomatalla. Halila, Suomen vanhin... 1949, s. 111-113.

²⁷⁵ VA, KHA, Ko, Kouluhallituksen virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 1-7, kansakouluntarkastajien matkakertomukset.

²⁷⁶ VA, KHA, Ko, Kouluhallituksen virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 1-7, kansakouluntarkastajien matkakertomukset.

tely ja korkea opetuksen taso. Kaikki Cygnaeuksen aloittaman mielenkiinnon kohteita.²⁷⁷

1900-luvulla mukaan tulivat edellisten lisäksi Münchenin ja Leipzigin yliopisto ja seminaarit ja Nääsin käsityöseminaari Ruotsissa. Ensin mainitut olivat uuden työkouluperiaatteen keskuksia Saksassa. Samalla kiinnostus Jenaan, Halleen ja Eisenachiin laimeni joskaan ei loppunut.²⁷⁸

Edellä mainitut olivat tärkeimpiä opinahjoja, joihin tarkastajat matkansa suuntasivat. Lisäksi he seurasivat kansakoulujen opetusta ja kansakouluntarkastajien työtä. Aina tämä ei onnistunut, sillä useissa Saksan osavaltioissa piti olla lupa seurata opetusta seminaareissa ja kansakouluissa. Läheskään kaikkiin paikkoihin lupaa ei myönnetty. Syynä oli ulkomaisten opintomatkaajien tulva Saksaan. Eräät tarkastajat valittivatkin saamaansa huonoa kohtelua eräissä seminaareissa.²⁷⁹

Tarkastajilla oli matkoillaan aina jokin pääasiallinen tutkintakohte. Milloin he perehtyivät ensisijaisesti käsityön ja piirustuksen opetukseen, milloin äidinkielen opetukseen, milloin kyseisen maan kansanopetusjärjestelmään tai jatkokoulutukseen. Ylihallitus ohjasi jonkin verran matkojen aiheita. Tämä tuli erityisen selvästi ilmi 1910-luvun alussa, jolloin ylihallituksen kansakouluntarkastajan Onni Rauhamaan vaikutuksesta tarkastajat perehtyivät erityisesti työkouluuuden toteuttamiseen kansakouluopetuksessa.²⁸⁰

Ulkomainen opintomatka oli tarkastajalle avartava kokemus. Hän sai omakohtaista tietoa opetuksen järjestelystä, opetusmetodista ja kurinpidosta muissa maissa. Hän saattoi tutustua erilaisiin koulutaloihin, koulukalusteisiin ja opetusvälineisiin. Neuvottelut eri maiden kansakouluntar-

²⁷⁷ VA, KHA, Ko, Kouluhallituksen virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 1-7, kansakouluntarkastajien matkakertomukset; Kansakoulunopettajien matkakohteet olivat suunnilleen samat. Halila 1985, s. 69.

²⁷⁸ VA, KHA, Ko, Kouluhallituksen virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 1-7, kansakouluntarkastajien matkakertomukset.

²⁷⁹ VA, KHA, Ko, Kouluhallituksen virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 2-3, ks. esim. Oskar Hynenin matkakertomus vuodelta 1892 tai Albin Järvisen matkakertomus vuodelta 1904; Myös monissa muissa maissa vaadittiin lupa vierailuihin. Oikeastaan vain Skandinaviassa ja Sveitsissä virallista lupaa ei tarvittu. Halila 1985, s. 77.

²⁸⁰ VA, KHA, Ko, Kouluhallituksen virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 6, ks. esim. Akseli Salokanteleen matkakertomus vuodelta 1913.

kastajien kanssa ja heidän työnsä seuraaminen antoivat uusia virikkeitä. Erityisen mieleenpainuvia näyttävät tarkastajille olleen kunkin ajan johdettavien pedagogien tapaamiset. Tällaisia olivat esimerkiksi Jenan yliopistossa ja seminaarissa professori W. Rein, joka oli vuosisadan vaihteessa arvostettu herbartilais-zilleriläisyyden tuntija, Münchenin kansakoulujen tarkastaja Georg Kerschensteiner, joka oli 1900-luvun alussa uuden työkouluuasteen uranuurtajia sekä Leipzigin seminaarin johtaja Hugo Gaudig, joka kuului 1910-luvulla työkouluuasteen eurooppalaisiin kärkinimiin.²⁸¹

Tarkastajat hakivat ja saivat matkoiltaan vahvistusta uusille pedagogisille näkemyksilleen. Saksa oli koko tutkimusajanjakson pedagogiikan suunnannäyttäjäksi suomalaisille. Opintomatkoiltaan saamiaan ideoita ja näkemyksiä tarkastajat välittivät piirinsä opettajille ja kollegoilleen. Matkoilla, jotka olivat nimenomaan pedagogisia opintomatkvoja, oli kansakoulujen opetusta uudistava vaikutus. Miten se ilmeni, siitä eri yhteyksissä tuonnempana. Tarkastajien omaan valvontatyöhön matkoilla ei näytä olleen juurikaan vaikutusta. He eivät mielestään tässä suhteessa saaneet ulkomailta paljoakaan opiksi otettavaa.²⁸²

Matkoista ei ollut hyötyä vain tiedollisesti. Ne antoivat tarkastajille uusia elämyksiä ja kokemuksia. Esimerkiksi käynti Pädagogium-instituutissa tai Pestalozzianum-museossa oli varmasti mieleenpainuva. Unohtaa ei sovi myöskään matkojen henkistä virkistystä.

Toiseksi koulutoimen ylläpito loi tyydyttääkseen työvoimatarvettaan ja perehdyttääkseen piiritarkastajia keskusviraston työhön systeemin, että joku piiritarkastaja oli apu- tai lisäjäseneä keskusvirastossa. Tämä käytäntö, josta on kerrottu enemmän sivuilla 115 - 118, luotiin vuonna 1904 lähinnä helpottamaan ylläpitoa työpainetta, mutta sillä oli valmentava merkitys niille tarkastajille, jotka pääsivät virastossa työskentelemään. Samalla monet heistä valmentautuivat toimimaan vakituisesti ylläpitoa, kuten edellä on mainittu.²⁸³

²⁸¹ VA, KHA, Ko, Kouluhallituksen virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 1-7.

²⁸² VA, KHA, Ko, Kouluhallituksen virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 4-5, ks. esim. Jaakko Puupposen matkakertomus vuodelta 1903 tai M.A. Knaapisen matkakertomus vuodelta 1911.

²⁸³ *Ecklesiastikexpeditionens i Kejsrerliga Senaten för Finland berättelse 1900-1904*, s. 35; *Ecklesiastikexpeditionens i Kejsrerliga Senaten för Finland berättelse 1905*. Helsingfors 1907, s. 14; SVT X Kansanopetus. Kertomukset Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 305-310 ja 1910-1915, s. 374-382.

Kolmas ja merkitykseltään hyvin tärkeä jatkokoulutustilaisuus olivat tarkastajakokoukset. Niistä lähemmin seuraavassa luvussa.

Kuten alussa todettiin, tarkastajat eivät olleet tyytyväisiä jatkokoulutukseensa. He toivoivat ennen muuta aikaa itsensä kehittämiseen ja pedagogisen kirjallisuuden seuraamiseen. Lähinnä juuri pedagogisen tietämyksen ylläpito askarrutti tarkastajia, ei niinkään huoli hallinnollisten taitojen rapistumisesta. Tarkastajat toivoivatkin eri yhteyksissä apurahoja sekä koti- että ulkomaisiin luentotilaisuuksiin, kursseihin ja opintomatkoihin. He halusivat lisätä myös harjoittelua ylihallituksessa. Samalla toivottiin mahdollisuutta kuunnella opetusta seminaareissa sekä tutustua toisten tarkastajien työhön vierailujen ja tarkastajien julkaisemien kertomusten ja pedagogisten kirjasten avulla, koska tätä pidettiin varsin hyödyllisenä. Lisäksi tarkastajat ehdottivat omien pedagogisten kirjastojen perustamista.²⁸⁴ Ehdotuksista toteutui vain mahdollisuus ulkomaisiin opintomatkoihin valtion avustuksella. Näin jatkokoulutus jäi kokonaisuudessaan varsin vähäiseksi.

7.6.2. Tarkastajakokoukset

Tarkastajat pitivät määrävuosina omia kokouksiaan. Ne oli tarkoitettu pelkästään maalaiskansakoulujen piiritarkastajille. Kokouksia pidettiin säännöllisesti vuodesta 1885 lähtien. Niitä oli tutkimusajanjaksolla vuosina 1890, 1894, 1899, 1904, 1908, 1912, 1916 ja 1920. Tarkastajat itse toivoivat kokoontumisia tiheämpään, koska viiden tai neljän vuoden välein ehti kertyä monia asioita, joista olisi ollut tarpeen keskustella ja kuulla ylihallituksen mielipide. Esitys toteutui vasta vuoden 1929 jälkeen. Kokoukset kestivät tavallisesti 3 tai 4 päivää.²⁸⁵

Ylihallitus kutsui kokoukset koolle ja viraston määräämä henkilö toimi kokousten puheenjohtajana. Hän oli ylihallituksen kansakoulujen ylitarkastaja tai kansakouluntarkastaja. Autonomian aikana koollekutsumiseen tarvittiin senaatin kirkollistoimituskunnan lupa. Poliittisesti uhan-

²⁸⁴ Aminoff, Mitä olisi tehtävä, jotta piiritarkastajat... 1904, s. 15; Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset V 1904, s. 20-21 ja X 1922, s. 170.

²⁸⁵ Kansakoulujen piiritarkastajien kokousten pöytäkirjat III-IX 1894-1920.

alaisina vuosina luvan saanti ei ollut aina itsestään selvyyttä.²⁸⁶ Itsenäisyyden aikana kokousluvan myönsi opetusministeriö.²⁸⁷

Kokousta johti ylihallituksen määräämä puheenjohtaja. Puheenjohtajina toimivat ylitarkastaja Uno Cygnaeus, ylitarkastaja ja sittemmin tirehtöörinapulainen A.W. Floman, ylitirehtööri Y.K. Yrjö-Koskinen, ylitirehtöörinapulainen W. Tawaststjerna, vt. ylitarkastaja A. Haapanen sekä kouluneuvos A.J. Tarjanne.²⁸⁸ Kokouksissa olivat läsnä piiritarkastajien lisäksi ylihallituksen kansanopetusosaston jäsenet. Kokousten avaajina toimivat ylihallituksen päällikkö tai ylihallituksen kansanopetusosaston esimies, myöhemmin myös opetusministeri.²⁸⁹ Tarkastajat pitivät kokouksia niin tärkeinä, että he olivat poissa niistä vain pakottavista syistä.

Kokouksissa käsiteltiin lukuisia tarkastajien toimialaan liittyneitä kysymyksiä. Mukana oli aina yksi tai kaksi esitelmää sekä lukuisa joukko keskustelukysymyksiä, joita ehdottivat tarkastajat itse sekä kouluylihallituksen edustajat. Samat henkilöt myös pitivät esitelmät ja alustivat keskustelukysymykset. Nämä veivät huomattavan osan kokousajasta, koska tarkastajat näyttävät olleen hyvin monisanaisia. Toki kaikista kysymyksistä myös keskusteltiin ja valmisteltiin niitä valiokunnissa päätöslauselmia varten. Yleensä keskustelukysymyksiä otettiin ohjelmaan liian paljon, koska osa niistä jäi aina käsittelemättä ajan puutteen vuoksi.²⁹⁰

Tärkein mutta ei suurin asiaryhmä kokouksissa olivat tarkastajien työhön liittyneet kysymykset. Näitä olivat koulujen tarkastaminen, kansliatyöt ja niiden vähentäminen, virkojen vakinaistaminen, palkkauksen parantaminen, tarkastusjärjestelmän kehittäminen, tarkastajien aseman korottaminen, tarkastuskertomusten uudistaminen jne. Asiat liittyivät läheisesti tarkastajien virka-asemaan ja heidän jokapäiväiseen työhönsä. Tarkastajat keskustelivat näistä, tekivät parannusehdotuksia ylihallituk-

²⁸⁶ III kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1894, s. 1; IV kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1899, s. 1.

²⁸⁷ XIV kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1933, s. 7.

²⁸⁸ Kansakoulujen piiritarkastajien kokousten pöytäkirjat III-IX 1894-1920.

²⁸⁹ Kansakoulujen piiritarkastajien kokousten pöytäkirjat III-IX 1894-1920.

²⁹⁰ Kansakoulujen piiritarkastajien kokousten pöytäkirjat III-IX 1894-1920.

selle ja senaatille sekä välittivät huolensa ja parannusehdotuksensa suoraan ylihallituksen edustajien tietoon. Keskustelut ja yhteiset päätöslauselmat yhdenmukaistivat lisäksi tarkastajien toimintaa.²⁹¹

Suurin asiaryhmä olivat kansakoulujen opetukseen liittyvät kysymykset: opetuksen järjestäminen, eri oppiaineiden opettaminen, opetusvälineet ja niiden hyväksikäyttö, lukujärjestyksen laatiminen, oppikirjat jne. Enemmän kansakoulupoliittisia ja kansakoulujen toimintaedellytyksiin liittyviä olivat alku- ja jatko-opetus ja niiden parantaminen, koulujen rakennuskysymykset, koulupuutarhojen perustaminen, koulukeittolaitoksen käynnistäminen sekä kodin ja koulun yhteistyön lisääminen. Nämä kansakoulun kehittämiseen liittyneet kysymykset olivat kokouksissa selvänä enemmistönä, mikä osoittaa, että tarkastajat kiinnittivät niihin suurta huomiota ja halusivat omalta osaltaan auttaa kansakouluja menestymään.²⁹²

Muita selvästi esiin nousseita asiaryhmiä olivat lakien ja asetusten käsittelyt, opettajien edut ja oikeudet, ulkomaiden kouluolot sekä huomiot johtokuntien työskentelystä. Kaikki kansakoululaitokseen liittyneet lait ja asetukset käsiteltiin tarkastajakokouksissa. Ne otettiin yleensä esille jo valmisteluvaiheessa ja tarkastajien kannanotot vaikuttivat niiden lopulliseen muotoon. Toisaalta lakeja ja asetuksia tutkittiin seikkaperäisesti sen jälkeen, kun ne oli annettu noudatettaviksi. Miten lait ja asetukset sovelletaan käytäntöön ja millä tavalla ne muuttivat silloista tilannetta? Näitä kysymyksiä valaisivat ennen muuta ylihallituksen edustajat mutta myös eräät tarkastajat alustuksissaan. Aihepiiri oli hyvin tärkeä ja se sija sille kokouksissa annettiinkin, sillä tarkastajat joutuivat jokapäiväisessä työssään vastaamaan moniin lainsäädännöllisiin kysymyksiin. Heidän oli työssään ehdottomasti tunnettava voimassa oleva lainsäädäntö. Kun lakeja ja asetuksia sovellettiin käytännön tilanteisiin, niistä ei aina löytynyt suoraa vastausta, vaan niitä oli sovellettava. Monet tarkastajakokoukset, jotka pidettiin tärkeän lain voimaantulon jälkeen, keskittyivät lähes pelkästään uuden lain tulkintaan.

²⁹¹ Kansakoulujen piiritarkastajien kokousten pöytäkirjat III-IX 1894-1920.

²⁹² Kansakoulujen piiritarkastajien kokousten pöytäkirjat III-IX 1894-1920.

Vaikka opettajat jossain tilanteissa pyrkivät nostamaan vastakkainasettelua tarkastajia kohtaan ja välit olivat joskus etäiset, tarkastajien kunniaksi on sanottava, että he koettivat parhaansa mukaan parantaa opettajien asemaa. Tämä näkyi paikallisella tasolla, kun tarkastajat puolustivat opettajia johtokuntia ja kuntia vastaan, mutta se heijastui myös tarkastajakokouksissa. Monien alustusten ja kysymysten aiheena oli huoli opettajan oikeuksista ja eduista. Kaikissa puheenvuoroissa korostettiin opettajien parasta ja tehtiin tämänsuuntaisia aloitteita.

Kokouksissa käsiteltiin monia asioita ja tehtiin lukuisia ehdotuksia. Oliko kokouksilla kuitenkaan todellista merkitystä? Oli. Tärkein lienee ollut se, että tarkastajat saattoivat keskustella ja tavata kollegojaan. Kun yksinäinen viranhaltija tapasi kerran neljässä tai viidessä vuodessa työtovereitaan ja vanhoja ystäviään eri puolilta maata, tilaisuus oli tärkeä ei vain asioiden vuoksi vaan myös henkisesti. Tarkastajakokous oli henkireikä ja kohokohta arkisen aherruksen lomassa.

Vähintään yhtä tärkeä kokous oli myös informaation kannalta. Kokouksissa käsiteltiin joko ajankohtaisia tai tarkastajien työn kannalta muuten tärkeitä asioita. Niistä kuultiin alustuksia, niistä keskusteltiin, niistä sorvattiin päätöslauselmia. Tarkastajat kouluttivat täten toisiaan mutta saivat myös ylihallituksen edustajilta tärkeää informaatiota varsinkin lainsäädännön kysymyksistä.

Kokoukset eivät olleet tärkeitä vain tarkastajille itselleen vaan myös ylihallitukselle ja varmasti koko kansakoululaitokselle. Ylihallituksen edustajat saivat tarkastajien kautta tärkeää informaatiota kentältä ja kontaktin kansakoulujen välijohtajiin. He saivat tarkastajilta ideoita ja ehdotuksia, joita he saattoivat viedä eteenpäin ja kehittää näin kansakoululaitosta ja kansakoulun työntekijöiden asemaa. Tässä suhteessa kokousten merkitys oli suuri, vaikka tarkastajien ajatukset eivät heti eivätkä sellaisinaan toteutuneetkaan. Välillisesti niillä oli merkitystä.

Tarkastaja *Akseli Salokannel* on todennut muistelmissaan tarkastajakokousten merkityksestä: "Piiritarkastajain kokoukset muodostuivat jonkinlaisiksi kasvatus- ja opetusmenetelmien sekä koulumme monien hallinnollisten kysymysten katselmukseksi."²⁹³ Voi sanoa, että tarkastajakokoukset olivat kansakoulumme ylähuone, yleiset kansakoulukokoukset alahuone (ks. luku 9.3.2.3.).

²⁹³ Salokannel 1968, s. 258.

8. PIIRITARKASTAJIEN TARKASTUSTYÖ 1885 - 1921

8.1. Tarkastusten määrä ja tarkastusmatkat

Kansakoulun piiritarkastajat olivat päätoimisia viranhaltijoita, jotka saattoivat täysipainoisesti paneutua koulujen tarkastamiseen. Se olikin heidän tärkein tehtävänsä. Muut työt, jotka olivat lähinnä kansliatöitä, olivat toissijaisia koulujen tutkimisen rinnalla. Vuoden 1884 julistus edellytti, että tarkastajat vierailivat vähintään kerran vuodessa kaikilla piirinsä kouluilla. Ylimääräisiä tarkastuskäyntejä heidän tuli tehdä mahdollisuuksien mukaan niille kouluille, jotka olivat vasta avattuina, joissa oli nuori opettaja tai joissa ilmeni huomattavia puutteita.¹ Päätoimisuutensa ansiosta piiritarkastajilla oli hyvät mahdollisuudet täyttää julistuksen velvoitteet, vaikka piirit olivatkin laajoja ja liikenneyhteydet erityisesti alkuvaiheessa huonot.

Piiritarkastajien tarkastusmäärät näkyvät liitteistä 17 - 22. Niissä ovat vuosittaiset tiedot tarkastuspäivien ja tarkastettujen koulujen määrästä sekä vertailuna piirien koulumäärät vuosilta 1885 - 1921. Seuraavassa asetelmassa on yhteenveto näistä tiedoista.²

¹ Johtosääntö kansakouluntarkastajille maalla 1.6.1885. Kerkkonen 1923, s. 167-169.

² VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; VA, KHA, Jkha, Kouluhallituksen kansakoululaitosta koskevat tilastolliset yhteenvedot 1872-1884 Hb 1; SVT X Kansanopetus. Tilastolliset yleiskatsaukset Suomen kansakoulutoimeen lukuvuosina 1875/76-1920/21; VA, KHA, Ko, Kansakouluntarkastajien lukukausi-ilmoitukset 1886-1921 Eo 1-10; Halila II 1949, s. 60, 333-334; Aalto 1976, s. 612.

Lukuvuosi	Tarkastettuja kouluja yhteensä	Kouluja yhteensä	Tarkastettuja kouluja/ tarkastaja	Kouluja/ tarkastaja
1885 - 1886	814	667	102	83
1886 - 1887	784	..	98	..
1887 - 1888	848	..	106	..
1888 - 1889	886	785	111	98
1889 - 1890	809	825	101	103
1890 - 1891	939	880	117	110
1891 - 1892	919	..	115	..
1892 - 1893	902	1029	113	129
1893 - 1894	1218	1061	102	88
1894 - 1895	1356	1134	113	95
1895 - 1896	1378	1242	115	104
1896 - 1897	1536	1348	128	112
1898 - 1899 ¹⁾	1566 ²⁾	1615	104	101
1899 - 1900	1600 ³⁾	1720	123	108
1900 - 1901	1268 ⁴⁾	1819	106	114
1901 - 1902	1597 ⁵⁾	1947	106	122
1902 - 1903	1914 ⁶⁾	2064	101	98
1903 - 1904	1998	2137	95	102
1904 - 1905	2133	2239	102	107
1905 - 1906	1926 ⁷⁾	2345	96	112
1906 - 1907	2194 ⁸⁾	2458	84	91
1907 - 1908	2372 ⁹⁾	2604	91	96

1) Lukuvuoden 1897 - 1898 tiedot puuttuvat, koska piirijako vaihtui kesken lukuvuoden.

2) Puuttuu yhden tarkastajan tiedot kertomuksen häviämisen vuoksi.

3) Puuttuu kolmen -"- -"- -"- -"- -"-

4) Puuttuu neljän -"- -"- -"- -"- -"-

5) Puuttuu yhden -"- -"- -"- -"- -"-

6) Puuttuu kahden -"- -"- -"- -"- -"-

7) Puuttuu yhden -"- -"- -"- -"- -"-

8) Puuttuu yhden -"- -"- -"- -"- -"-

9) Puuttuu yhden -"- -"- -"- -"- -"-

Lukuvuosi	Tarkastettuja kouluja yhteensä	Kouluja yhteensä	Tarkastettuja kouluja/ tarkastaja	Kouluja/ tarkastaja
1908 - 1909	2506 ¹⁰⁾	2737	96	101
1909 - 1910	2597 ¹¹⁾	2858	100	106
1910 - 1911	2810	2967	104	110
1911 - 1912	2773	3047	103	113
1912 - 1913	2966	3114	110	115
1913 - 1914	3214	3206	97	97
1914 - 1915	3201	3296	97	100
1915 - 1916	3373	3347	102	101
1916 - 1917	3030	3435	92	104
1917 - 1918	2065	3522	63	107
1918 - 1919	3160	3574	96	108
1919 - 1920	3150	3665	95	111
1920 - 1921	2657	3798	81	115

10) Puuttuu yhden tarkastajan tiedot kertomuksen häviämisen vuoksi.

11) Puuttuu yhden "- "- "- "- "-

Tarkastusten kokonaismäärä nousi vuoteen 1916 asti niinäkin vuosina, jolloin tarkastajien määrää ei lisätty. Sen jälkeen kasvu pysähtyi. Poikkeuksellisen vähäisiksi tarkastukset jäivät lukuvuonna 1917 - 1918, koska levottomat valtiolliset olot estivät koulujen tarkastamisen Etelä-Suomessa kevätlukukaudella 1918. Suhteellisesti tarkastusten määrä oli korkeimmillaan 1890-luvulla. Silloin se oli lähes joka vuosi yli 110 koulua/tarkastaja. 1900-luvun alkuvuosina ja 1910-luvun lopulla määrä putosi alle 100/tarkastaja.

Jos tarkastusten määrää vertaa koulumäärään, tarkastukset ylittivät koulumäärän yleensä 1900-luvun vaihteeseen asti. Siihen asti keskimäärin kaikki koulut tulivat tarkastetuiksi kerran lukuvuodessa, osa kaksi, jopa kolme kertaa. Vuosisadan vaihteen jälkeen tarkastusten määrä jäi lähes joka vuosi alle koulumäärään. Näin osa kouluista jäi vuosittain tutkittamatta.³ Näitä oli keskimäärin 5 - 15 (lukuvuonna 1920 - 1921 34) eri piireissä. Piirittäiset erot olivat luonnollisesti hyvin suuret, koska eräät tarkastajat vierailivat yhtenä lukuvuonna kaksi kertaa monilla kouluilla, mutta toisilla jäi useita kymmeniä vuosittain tarkastamatta (ks. liitteet 17 - 22).

Vuosisadan vaihteen jälkeen osa kouluista jäi vuosittain tarkastamatta. Syynä oli tarkastusten väheneminen, mikä johtui tarkastajien lisääntyneestä työmäärästä, lähinnä kansliatöistä. Yksittäisiä syitä poikkeuksellisen alhaisiin tarkastusmääriin olivat tarkastajan ja hänen perheenjäsentensä sairaudet sekä huonot sää- ja tieolot.⁴

Yksittäisten tarkastajien tarkastusmäärissä oli melkoista vaihtelua (ks. liitteet 17 - 22). Joku tarkastaja kävi vain muutamalla kymmenellä koululla, joku toinen yli 200:lla. Huomattavan pienet luvut johtuivat poikkeuksellisista tekijöistä, joita ei kannata ottaa lukuun, kuten ei myöskään kreikkalaiskatolisen tarkastajan tutkintamääriä. Hänellä valvottavia kouluja oli selvästi muita vähemmän. Suuret erot tarkastajien kesken eivät johtuneet mistään muusta kuin henkilöiden ahkeruudesta. Muita

³ Ilman vierailua jääneiden koulujen määrä oli hieman suurempi kuin sivujen 265-266 asetelmasta saa vähennyslaskulla, koska lähes jokainen tarkastaja kävi kaksi kertaa yhdellä tai kahdella koululla vuodessa. Nämä olivat ylimääräisiä tutkimuksia esim. kouluylhallituksen määräyksestä tai syksyisen pienten lasten koulun vuoksi tai läsnäoloja vuositutkinnoissa. VA, KHA, Ko, Kansakouluntarkastajien tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1920 En 1-8.

⁴ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1900-1921 Em 6-50; Myöskään Ruotsissa päätoimiset kansakouluntarkastajat eivät ehtineet vieraillla kaikissa kouluissa vuosittain. Bruce 1940, s. 79.

syitä on mahdoton löytää. Kun toisilla tarkastajilla tutkintamäärät olivat jatkuvasti alhaiset ja alle koulumäärän, toisilla ne olivat koko ajan korkeat ja ylittivät piirin koulumäärän. Viimeksi mainitun kaltaisia tarkastajia olivat esim. K.W. Forsman (Vaasan ja Kaskisten piiri), Juho Reini (Porin piirin aika), K.G. Leinberg (Helsingin piiri), K.G. Aminoff (Helsingin piirin aika), K.V. Vaulo (Alavuden ja Hämeenlinnan piiri), Em. Suhonen (Lappeenrannan piirin aika), A.J. Tarjanne (Hämeenlinnan piiri), K. Kunelius (Jyväskylän piirin aika) ja A.G. Hovilainen (Kuopion piiri). Ylivoimaisesti ahkerin oli K.W. Forsman. Hän teki lukuvuonna 1899 - 1900 "vahvistamattoman Suomen ennätyksen" tarkastamalla yhden lukuvuoden aikana peräti 325 koulua. Luvussa on tosin 90 pelkkiä vuositutkinnoissa läsnäoloja, mutta siitä huolimatta se oli kunnioitettava määrä ylittäen yli puolella piirin koulumäärän. K.W. Forsman piti yllä sitä vanhaa traditiota, että hän tutki jokaisen kansakoulukurssin suorittaneen oppilaan, vaikka sitten tienristeyksessä, kuten hänen kerrotaan tehneen.⁵

Yhteenvetona voi todeta, että vuoden 1884 julistuksen velvoite tarkastaa jokainen koulu vuosittain toteutui vuosisadan vaihteeseen asti. Sen jälkeen keskimäärin 5 - 15 koulua/tarkastaja jäi vuosittain tutkimatta. Kuten edellä on todettu, tämä johtui tarkastusmäärien alenemisesta, ei piirien koulumäärien kasvusta.

Tarkastajien muut virkatehtävät estivät heitä 1910-luvulla vierailemasta yhtä paljon kouluilla kuin vielä vuosisadan vaihteessa. Kaikki eivät antaneet muiden virkatehtävien lisääntymisen kuitenkin alentaa tarkastusmääriä vaan ponnistelivat entistä ahkerammin säilyttääkseen tutkintamäärän korkeana.

Siirtyminen paikallistarkastajista piiritarkastajiin ei lisännyt tarkastusten määrää koulua kohti eikä vastannut esimerkiksi Uno Cygnaeuksen tai koulutoimen keskusjohdon toiveita. Senaatti ja keisari eivät luvanneet palkata uusia tarkastajia kuitenkaan niin paljoa, että useimmat kouluvierailut olisivat olleet mahdollisia. Tarkastus/vuosi oli vähän, mutta enempi ei silloisilla resursseilla ollut mahdollisuutta.

⁵ Opettajain Lehti 48/1922, s. 810 ja 29/1956, s. 11; Salokannel 1968, s. 82. Jos kansakoulukurssiaan päättävä oppilas epäonnistui K.W. Forsmanin pitämässä tutkinnassa, hän saattoi määrätä uusintakuulustelun vaikka keskellä kesää. Opettajat valittivat tästä, minkä vuoksi ylihallitus ojensi Forsmania vuonna 1915. Keskusviraston mukaan oppilaille ei ollut tarpeen pitää niin tarkkoja kuulusteluja etteivät he niistä selviytyneet. Lisäksi mahdolliset erityistutkinnat tuli järjestää lukukausien aikana. Opettajain Lehti 46/1915, s. 523.

Piiritarkastajat vierailivat lukukaudet läpeensä kouluilla. Kevätlukukaudelle tarkastuksia kertyi enemmän kuin syyslukukaudelle, koska ensin mainittu työrupeama oli pitempi kuin jälkimmäinen ja koska tarkastajat muutenkin keskittivät kouluvierailuja enemmän kevääseen kuin syksyyn. Syyslukukauden alussa heidän oli tehtävä monia kirjallisia töitä, ja kevätlukukauden loppuun sijoittuivat vuositutkinnot, joissa tarkastajat pyrkivät olemaan mahdollisimman monissa mukana.⁶

Piiritarkastajat viipyivät yhdellä koululla yleensä yhden päivän. Harvemmin he kävivät kahdella koululla yhtenä päivänä ja vielä harvemmin he olivat yhdellä koululla kahta päivää. Ensin mainittu tapaus oli lähes aina silloin, kun tarkastaja vieraili samana päivänä lähekkäin sijainneissa, erillisissä poika- ja tyttökouluissa. Samoin oli laita, kun ensimmäiset alakansakoulut aloittivat toimintansa 1910-luvulla.⁷ Jos nämä koulut jätetään pois, koska ne olivat yleensä saman johtokunnan alaisia ja muodostivat käytännössä yhden kouluyksikön, ylihallituksen suositus⁸ yhden koulun tarkastamisesta yhtenä päivänä toteutui varsin hyvin.

Pientä lipsumista tässä oli 1900- ja 1910-luvun alussa, sillä esimerkiksi lukuvuonna 1900 - 1901 tarkastajat kävivät kahdella koululla yhtenä

⁶ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50.

⁷ Piiritarkastajien oli valvottava nekin alakansakoulut, jotka perustettiin ennen oppivelvollisuuslakia (1920 - 1921 682 kpl) eli ennen näiden koulujen lainsäädännöllistä perustamista. Ylihallituksen määräys tästä annettiin vuonna 1913.

Ruotsalaisen kansakoulun ystävät anoivat senaatilta vuonna 1912 valtion-apua "seisovain pikkukoulujen tarkastajan" palkkaamiseen. Ylihallitus lievästi puolsi anomusta, joka ei kuitenkaan johtanut mihinkään tulokseen. Alakansakoulut jäivät piiritarkastajien valvontaan.

Alakansakoulujen tarkastamista häiritsi se, että näillä kouluilla ei ollut minkäänlaista ilmoittamis- tai kertomusvelvollisuutta tarkastajalle, minkä vuoksi tarkastajat eivät aina tienneet mitään niiden toiminnasta. Eräät tarkastajat valittivatkin, että he olivat usein matkoilla törmänneet johonkin tällaiseen kouluun tietämättä etukäteen, että sellainen oli perustettu. Tarkastajat vaativat asiantilan korjaamiseksi alakansakouluille samanlaista ilmoittamisvelvollisuutta kuin yläkouluilla oli. Tämä toteutui kuitenkin vasta oppivelvollisuuslain myötä. VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1915-1916 En 6, esim. K.V. Vaulon yleiskatsaus; Ylihal. kiertokirje maalaiskuntien kunnallishallituksille alakansakoulujen valtion-avusta 31.5.1913. Kerkkonen 1923, s. 425-426; Opettajain Lehti 50/1912, s. 573.

⁸ VA, KHA, Ko, Kiertokirjeet 1893-1908 Dc 1, ylihal. kiertokirje piiritarkastajille 25.11.1904.

päivänä 62 kertaa ja lukuvuonna 1910 - 1911 89 kertaa.⁹ Ylihallitus huomautti tarkastajille 25.11.1904 ja uudelleen 17.5.1912, että yhtenä päivänä sai tarkastaa vain yhden koulun.¹⁰ Huomautus auttoi muutamaksi vuodeksi, sillä esimerkiksi lukuvuonna 1905 - 1906 mainittuja tapauksia oli vain 11 ja lukuvuonna 1915 - 1916 seitsemän.¹¹ Ainoa, joka huomautuksista ei välittänyt, oli K.W. Forsman. Hän tarkasti joka vuosi monta kertaa kaksi koulua samana päivänä.¹² Hän oli kuitenkin vanha koulumies ja ahkeruudestaan tunnettu, joten ylihallitus ei puuttunut hänen toimintaansa.¹³

Kansakoulujen lisäksi piiritarkastajat vierailivat kansanopistoissa ja niiden yhteydessä toimineissa isäntä- ja emäntäkouluissa. Opistoja alettiin perustaa vuodesta 1889 lähtien, ja vuonna 1900 niitä oli 21 ja vuonna 1921 44.¹⁴ Piiritarkastajat tutkivat opistojen rakennukset, asiapaperit ja yleisen siisteyden. Opetusta he eivät juuri kuunnelleet.¹⁵ Kansanopistojen tarkastusta kesti vuoteen 1893, jolloin ne siirtyivät ylihallituksen ja kuvernöörien tarkastettaviksi. Vuodesta 1908 lähtien kansanopistot jäivät yksinomaan ylihallituksen valvontaan.¹⁶ Vuoden 1893 jälkeenkin tarkastajat mainitsivat vuosittaisissa yleiskatsauksissaan, mitkä kansanopistot

⁹ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50.

¹⁰ VA, KHA, Ko, Kiertokirjeet 1893-1918 Dc 1-2, yllhal. kiertokirje 25.11.1904 ja 17.5.1912.

¹¹ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1905-1906 Em 14-16 ja 1915-1916 Em 37-39.

¹² VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1900-1921 Em 6-50, K.W. Forsmanin kertomukset.

¹³ Ylihallituksessa todettiin usein, että Forsman oli jälleen tarkastanut kouluja samana päivänä, mutta päätettiin silti olla huomauttamatta. VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1905-1921 Em 14-50, ks. ylihallituksen laatima yhteenveto eri vuosilta.

¹⁴ Karttunen, Suomen kansanopisto 1979, s. 17-19, 46, 108; Ks. myös Liakka, Niilo, Suomen kansanopistojen, työväenopistojen ja kansalaisopistojen alkuvaiheet. Kasvatus ja koulu 1943, s. 62-63; Meltti, Väinö, Vapaa kansansivistystyö ja työväenopistot. Helsinki 1946, s. 55-64.

¹⁵ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1899 Em 1-5; M.O. Karttusen haastattelu.

¹⁶ Karttunen, Suomen kansanopisto 1979, s. 44-45; Somerkivi 1979, s. 54.

toimivat piirin alueella.¹⁷ Lisäksi monet heistä vierailivat edelleen opistoilla, joiden johtajat olivat heidän henkilökohtaisia tuttujaan.¹⁸ Varsinaista tarkastamisvelvollisuutta heillä ei kuitenkaan enää ollut.

Verrattuna Skandinaviaan ja Keski-Euroopan maihin kansakoulujen tarkastusmäärät olivat Suomessa varsin hyvät. Ruotsissa ja Norjassa tarkastajat ehtivät hätimiten käydä vuosittain kouluilla. Tarkastus ei ollut kuitenkaan yhtä huolellinen kuin Suomessa. Saksassa tilanne vaihteli osavaltioittain. Joissakin tarkastajat ehtivät käydä useita kertoja vuodessa yhdellä koululla, toisissa taas korkeintaan kerran vuodessa.¹⁹

Suomen oppikoulujen tarkastusmäärät eräiltä esimerkkivuosilta olivat seuraavat. Asetelmassa ei ole oppikoulujen tarkkoja lukumääriä, koska tilastotiedot oppikoulujen määristä ovat kovin erilaiset riippuen laskenta-perusteista:²⁰

<u>Lukuvuosi</u>	<u>Tarkastettuja oppikouluja</u>
1870 - 71	57
1875 - 76	22
1880 - 81	13
1885 - 86	26
1890 - 91	21
1895 - 96	35
1900 - 01	43
1905 - 06	49
1910 - 11	61
1915 - 16	108
1920 - 21	175

Oppikoulujen tarkastajat tutkivat 1800-luvun puolella kouluista noin neljäsosan vuosittain. 1910-luvulla määrä nousi noin puoleen kouluista.

¹⁷ VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1921 En 1-8.

¹⁸ M.O. Karttusen haastattelu; Salokannel 1968, s. 167.

¹⁹ VA, KHA, Ko, Kouluhal. virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 1-7, kansakouluntarkastajien matkakertomukset.

²⁰ VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1884 Eh 1-2; VA, KHA, Oppikouluosasto (Oo), Koulujen tarkastuskertomukset 1885-1921 Eh 1-16; SVT X Tilastolliset katsaukset Suomen oppikoulujen tilaan ja vaikutukseen 1885-1921; Hanho 1955, liitteitä; Keisarillisen Suomen Senaatin kirkollisasiain-toimituskunnan kertomus 1891-1893, s. 63-75; Keisarillisen Suomen senaatin kirkollisasiain-toimituskunnan kertomus 1894-1896, s. 79-94; Ecklesiastikexpeditionens i Kejsrerliga Senaten för Finland berättelse 1900-1904, s. 82-99; VA, KHA, Jkha, Kouluhal. kertomukset maan alkeisoppilaitosten tilasta ja toiminnasta 1876-1890 El 1; Suomen valtiokalenteri vuosille 1881-1921.

Tosin yhdellä koululla tarkastus ei koskettanut aina kaikkien opettajien työtä, joten koulun koko opetustyö ei tullut arvioitua (lisää s. 284).

Oppikouluntarkastajat eivät tutkineet tasaisesti maan kouluja. Ensi vuosina Viipuri ja Turku olivat tarkastajien erityisenä huomion kohteena. Näiden kaupunkien koulut tuli tutkituksi huomiota herättävän usein. Länsirannikon oppikoulut olivat selvästi useammin tutkinnan kohteina kuin Itä- ja Keski-Suomen oppikoulut. Myöhemmin tarkastukset suuntautuivat tasaisemmin maan eri osiin. Silti suurimpien kaupunkien koulut tulivat tutkituiksi selvästi useammin kuin maalaiskuntien oppikoulut.²¹

Tarkastus kesti tavallisesti kahdesta neljään päivään yhdellä koululla. Luonnollisesti oli myös yhden päivän tarkastuksia ja neljä päivää pitempiäkin, mutta näiden määrä oli suhteellisen vähäinen. Koulu tuli tarkastettua näin varsin huolellisesti yhdellä kerralla.²²

Kun kansakoulujen piiritarkastajat vierailivat alueensa kouluilla, he joutuivat tekemään pitkiä kiertomatkoja. Piirien laajuus, koulujen runsaus sekä liikennevälineiden hitaus aiheuttivat sen, että tarkastajat eivät voineet vieraila yhdellä koululla kerrallaan ja palata sen jälkeen kotiin. Heidän oli tarkastettava useampi koulu peräjälkeen ja viivyttävä tarkastusmatkalla useampia päiviä. Piiritarkastajien matkat kestivät vuosina 1885 - 1910 keskimäärin 10 - 20 päivää ja 1910-luvulla 8 - 10 päivää. Tämä oli keskiarvo, sillä matkojen kesto vaihteli muutamasta päivästä 48 päivään, mikä oli pisin piiritarkastajan yhtä mittaa tekemä matka.²³ Matkojen kesto riippui tarkastajan mieltymyksistä, tilanteesta ja piirin tieoloista sekä liikenneyhteyksistä. Kun tarkastajan tekemä yksi kiertomatka oli päättynyt, hän oli muutaman päivän kotona ja aloitti jälleen uuden matkan. Kaikkiaan matkoja kertyi keskimäärin 10 - 12 lukuvuodessa. Tämäkin oli keskiarvo, sillä matkojen määrä vaihteli viidestä 30:een eri tarkastajilla.²⁴

Tarkastajat suuntasivat matkansa piirin eri osa-alueille ja tutkivat täällä systemaattisesti kaikki koulut. Tämä oli yleissääntö, josta tarkastajat poikkesivat odotettua enemmän. Jo ensimmäisten mutta varsinkin

²¹ VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1884 Eh 1-2; VA, KHA, Oo, Koulujen tarkastuskertomukset 1885-1921 Eh 1-16.

²² VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1884 Eh 1-2; VA, KHA, Oo, Koulujen tarkastuskertomukset 1885-1921 Eh 1-16.

²³ Sen teki Mikkelin läänin tarkastaja Adolf Oksanen kevätlukukaudella 1889. VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50.

²⁴ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50.

myöhempien tarkastajien aikaan oli tavallista, että he hyppelivät koululta toiselle ja jopa piirin eri osa-alueelta toiselle.²⁵ Tämä johtui lähinnä neljästä syystä, jotka ovat osin spekulatiivisia. Tärkein syy oli tarkastajan pyrkimys yllätysvierailuihin. Tarkastajat eivät ilmoittaneet - poikkeustapauksia lukuun ottamatta - tulostaan koululle vaan koettivat saapua opettajan tietämättä. Aina tämä ei onnistunut, sillä opettajien puskaradio toimi hyvin, ja he olivat usein tietoisia tarkastajan liikkumisesta seudulla.²⁶ Yllätysvierailujen tavoitteena oli estää opettajaa valmistautumasta tutkintaan ja halu nähdä koulu normaalissa toiminnassa. Haastatellut tarkastajat, jotka ovat kaikki toimineet vuoden 1921 jälkeen, kertoivat, että he eivät ilmoittaneet saapumisestaan koululle, koska he eivät olleet varmoja, pääsivätkö he saapumaan juuri ilmoittamaan päivänä. Matkalla saattoi tulla viivästymisiä tai halua muuttaa matkareittiä. Näitä ei olisi saanut sattua, jos tarkastaja olisi ilmoittanut etukäteen vierailupäivänsä.²⁷ Selitys on varsin uskottava, mutta sisältääkö se koko totuuden ja pitääkö se paikkansa myös ennen vuotta 1921 toimineiden tarkastajien osalta, on mahdoton sanoa. Joka tapauksessa tarkastajat pyrkivät yllättämään koulun, mistä on tarinoita, että he mm. kielsivät kyytipoikaa kertomasta tarkastajan olevan liikkeellä.²⁸

Toinen syy epäjohtonmukaiseen matkojen tekoon lienee ollut tarkastajien halu saada ylimääräisiä matkakorvauksia. Tarkastajat saivat päivärahan sekä toimitus- että matkapäiviltä kuljettujen kilometrien mukaan (ks. s. 244). Pahat kielet väittivät, että tarkastajat kulkivat tietoisesti pitkiä matkoja saadakseen ylimääräisiä matkapäivärahoja.²⁹ Pitääkö väite paikkansa, on vaikea sanoa. Väitteelle antaa kuitenkin tukea ylitarkastaja A.J. Tarjanteen huomautus erälle tarkastajalle keväällä 1918 "luonnotoman pitkistä kiertomatkoista". Tarjanne totesi, että "laskun tarkastaja voi ruveta epäilemään, että matkasuunnitelma on tahallaan järjestetty

²⁵ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50.

²⁶ Opettajain Lehti 26/1926, s. 585-586; Samaa kertoivat myös haastatellut opettajat. Ks. haastateltujen opettajien luettelo.

²⁷ Haastatellut 12 entistä kansakouluntarkastajaa.

²⁸ Haastatellut 60 entistä kansakoulunopettajaa.

²⁹ Haastatellut 60 entistä kansakoulunopettajaa.

tuollaiseksi ansiotarkoituksessa". Tämä oli vastoin matkakorvauseriaatteita, ja siitä olivat valtion viranomaiset muistuttaneet ylihallitusta jo aikaisemmin.³⁰

Kansakoulujen piiritarkastajat kulkivat joka tapauksessa yllättävän pitkiä matkoja eivätkä siirtyneet aina systemaattisesti koululta toiselle. Toisaalta heillä olisi ollut mahdollisuus paljon useamminkin ylipitkiin siirtymisiin, jos he olisivat halunneet näin menetellä. Päivärahakorvauksiin oikeuttavia matkapäiviä kertyi tarkastajille 1880-luvun lopulla keskimäärin 54 ja kuljettuja kilometrejä keskimäärin 3800.³¹ Sen jälkeen tarkastajat eivät merkinneet kertomuksiinsa matkapäivien lukumäärää ja kilometrien määrää eikä niitä enää heiltä kysytty.

Muita syitä epäjohtonmukaiseen matkojen tekoon olivat kulkuyhteydet sekä tarkastajien halu välttää sitä tilannetta, että he tarkastivat jonkin koulun joka vuosi syksyn alussa ja jonkin toisen koulun aina lukuvuoden lopulla. Kun tarkastajat vierailivat kouluilla epäjohtonmukaisesti, he kävivät samalla koululla joka vuosi hieman eri vuodenaikaan ja saivat näin kuvan sen toiminnasta eri aikoina lukuvuotta.

Oppikoulujen tarkastajat tekivät myös varsin pitkiä kiertomatkoja. Matkat kestivät yhdestä päivästä peräti 57 päivään. Tavallisimmin ne kestivät 10 - 15 päivää. Yhden matkan aikana tuli tarkastettua muutaman lähemmäs sijainneen kaupungin ja myöhemmin myös maalaiskunnan koulut. Pisimmät matkat ulottuivat esimerkiksi Turusta länsirannikkoa pitkin Kemiin tai Rovaniemelle tai itäosassa Porvoosta Kuopioon. Matkat olivat yleensä varsin pitkiä ja ulottuivat laajalle, koska ne tehtiin Helsingistä käsin. Yhden koulun takia ei kannattanut juuri matkalle lähteä. Yleishavaintona voi todeta, että matkojen kesto lyheni jonkin verran tultaessa 1870-luvulta 1910-luvulle.³²

Kun piiritarkastaja oli tutkinut koulun, hän yöpyi joko opettajan luona, majatalossa tai joskus johtokunnan puheenjohtajan kotona. Yöpy-miskohteista ei ole saatavissa tarkkaa tietoa, mutta ilmeisesti majatalo oli yleisin. Ne kävivätkin tarkastajille tutuiksi, sillä he liikkuivat yleensä samoja reittejä. Ensimmäiset piiritarkastajat olivat mielellään yötä myös

³⁰ VA, KHA, VKH, Kirjekonseptit 1918 Da 1, A.J. Tarjanteen kirje 19.3.1918.

³¹ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1890 Em 1-3.

³² VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1884 Eh 1-2; VA, KHA, Oo, Koulujen tarkastuskertomukset 1885-1921 Eh 1-16.

opettajien luona, mutta 1800-luvun lopulla tämä käytäntö alkoi vähentyä.³³

Jatkuva matkustaminen ja yöpyminen vieraisissa paikoissa oli maalais-tarkastajan työn ikävin puoli. Se ei moniakaan viehättänyt, joskin siihen tottui, kuten myöhemmät tarkastajat asian ilmaisivat.³⁴ Lisäksi se paransi piiritarkastajien palkkausta. Tarkastajat matkasivat tavallisimmin hevoskyydillä. Joillakin oli alkuaikoina oma hevonen, toiset käyttivät kyytilaitoksen palveluja. Jos matka sujui mukavammin junalla tai laivalla, tarkastajat käyttivät näitä. 1900-luvulla yleistyi polkupyörän käyttö eikä jalkaisin patikoiminenkaan ollut tarkastajille tuntematonta.³⁵

Ensimmäisen maailmansodan aikana tarkastajien matkojen tekoa rajoitettiin. Ylihallitus määräsi 3.8.1914, että piiritarkastajien oli hankittava keskusviraston lupa virkamatkoihinsa. Myöhemmin tämän luvanpyyntömääräyksen tilalle sovittiin ilmoittamisvelvollisuus. Sen ylihallitus poisti 6.10.1917.³⁶ Näin tarkastajat saivat jälleen tehdä matkojaan oman harkintansa mukaan ilman rajoituksia.

8.2. Tarkastustapahtuma

Kansakoulujen piiritarkastajat vierailivat kouluilla pääosin niiden normaaleina työpäivinä. Jotkut tarkastuksista ajoittuivat kevätjuhlan eli vuositutkinnon yhteyteen. Tarkastajat saapuivat normaaleina työpäivinä kouluille klo 8.00 - 10.00 välisenä aikana. Tavallisimmin he aloittivat tutkinnan klo 9.00.³⁷ Kaikki eivät olleet näin huoleellisia, minkä vuoksi yli-

³³ VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1921 En 1-8; Ylä-Sahra, Otto, Lehtisiä kuuntelupäiväkirjastani. Opettajain Lehti 12/1925, s. 162; Ojanperä, Vihtori, Tarkastusmatkalla. Opettajain Lehti 9/1925, s. 120; Nim. Maankulkija, Tarkastusmatkoilta. Opettajain Lehti 20/1927, s. 321; Salokannel 1968, s. 159, 163, 275; Haastatellut opettajat ja tarkastajat.

³⁴ Ahti Koivulan ja Uno Tuomolan haastattelut.

³⁵ Isosaari 1960, s. 4-5; Salokannel 1968, s. 81, 164-165, 186-187.

³⁶ VA, KHA, Ko, Kiertokirjeet 1909-1918 Dc 2, ylihallituksen kiertokirje piiritarkastajille 3.8.1914 ja 6.10.1917.

³⁷ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50.

hallitus joutui huomauttamaan tarkastajia vuonna 1912 siitä, että tutkinta tuli aloittaa silloin, kun koulutyö alkoi eikä puolen päivän maissa, kuten eräät olivat tehneet.³⁸ Yleensä tarkastajat saapuivat kouluille hiukan ennen oppituntien alkua, jotta he ehtivät valmistautua tarkastukseen ja/tai seurata lasten saapumista kouluun ja tuntien alkuvalmisteluja.³⁹ Liikkuipa opettajien keskuudessa tarinoita, että eräät tarkastajat olisivat piileksineet metsässä koulutien varrella tai jopa pystyttäneet sinne telttansa kuunnellakseen, mitä lapset puhuivat opettajasta saapuessaan kouluun. Tarina tuntuu uskomattomalta, mutta kaipa se siitä syystä onkin säilynyt niin hyvin opettajien mielessä.⁴⁰

Tarkastaja, joka valmistautui työhönsä todella huolella, perehtyi jo kotonaan koulun opetussuunnitelmaan, työjärjestykseen ja aikaisempiin tarkastuskertomuksiin. Näin hänellä oli jo matkalle lähtiessään hyvä käsitys koulun opetusjärjestelyistä.⁴¹ Useimmat eivät olleet näin tunnollisia vaan perehtyivät koulun opetus- ja työjärjestykseen ennen tarkastuksen alkua. He orientoituivat näin koulun työhön ja tutkivat samalla, noudatettiinko vahvistettua opetus- ja työjärjestystä. Päivän lukujärjestyksen perusteella tarkastajat laativat myös tutkintajärjestyksensä, eli kenen opettajan tunteja he milloinkin seurasivat, jos opettajia oli useita, ja tyytyivätkö he päivän lukujärjestykseen vai halusivatko he ottaa mukaan jonkin oppiaineen, jota kyseisenä päivänä ei opetettu. Kun tarkastajat olivat selvittäneet itselleen koulun opetusjärjestelyn ja miettineet tutkintajärjestyksen, he alkoivat seurata oppituntien pitoa. Useimmat eivät tyytyneet päivän lukujärjestykseen vaan halusivat muuttaa sitä poistamalla jonkin aineen ja ottamalla tilalle jonkin/joitakin toisia aineita. Tällaisia tarkastajien suosimia tutkintoaineita olivat laskento, ainekirjoitus, laulu, maantieto, lukeminen ja historia. Useilla tarkastajilla näyttää olleen omat lempiaineensa, jotka he ottivat mukaan jokaiseen tarkastuk-

³⁸ SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1910-1915, s. 321.

³⁹ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50.

⁴⁰ Haastatellut 60 entistä kansakoulunopettajaa.

⁴¹ Ylä-Sahra 1925, s. 148; Aminoff, K.G., Miten olisivat kansakoulujen tarkastukset järjestettävät, jotta ne paremmin vastaisivat tarkoitustaan? V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904, s. 110.

seen. Aina tämä ei vaatinut päivän lukujärjestyksen muuttamista. Laskennon kokeen tai ainekirjoitustehtävän saattoi määrätä sujuvasti jonkin oppitunnin alkuun. Samoin reipas ja rakentava laulu sopi mille tunnille tahansa.⁴²

Kaikki tarkastajat eivät hyväksyneet päivän työjärjestyksen rikkomista ja seurasivat siksi aina opetusta lukujärjestyksen mukaisena. Tätä korosti myös K.G. Aminoff vuoden 1905 piiritarkastajakokouksessa.⁴³ Näin ajattelevien tarkastajien määrä kasvoi tutkimusajan lopulla. Mitään yhteistä päätöstä asiasta ei kuitenkaan koskaan tehty, vaan se jäi tarkastajien vapaaseen harkintaan. 1910-luvulla kysymys ei ollut kuitenkaan enää ajankohtainen: valtaosa tarkastajista seurasi päivän lukujärjestyksiä ja määräsi joitakin laskento-, ainekirjoitus- ym. tehtäviä, jotka eivät rikkoneet häiritsevästi koulupäivän työjärjestyksiä.⁴⁴

Kun opettajat aloittivat tuntien pidon, tarkastajat pitäytyivät pääosin hiljaisina huomioijina. Kaikki eivät malttaneet näin menetellä vaan puutuivat tunnin kulkuun huomautuksin ja ohjein. Tätä ei pidetty kuitenkaan soveliaana, minkä vuoksi tarkastajat vahvistivat vuoden 1904 kokouksessaan yleiseksi menettelyohjeksi seuraavan: tarkastaja pysyköön oppituntien ajan hiljaisena huomioitsijana ja esittäköön kommenttinsa yksityisesti vasta oppituntien jälkeen. Näin tarkastaja ei hämmäntänyt opettajaa eikä oppilaita eikä alentanut huomautuksillaan opettajan arvoa oppilaiden silmissä.⁴⁵ Tarkastajat noudattivat yhteistä suositustaan vuoden 1904 jälkeen.⁴⁶

Kaiken aikaa tarkastajat eivät "nuokkuneet takapenkillä", kuten haastatellut opettajat asian hauskaasti ilmaisivat, vaan tutkivat tuntien

⁴² VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50, esim. kertomukset vuosilta 1897-1898, 1900-1901, 1904-1905.

⁴³ Aminoff, Miten olisivat kansakoulujen tarkastukset... 1904, s. 110.

⁴⁴ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1910-1921 Em 24-50; M.O. Karttusen, Uno Tuomolan ja Ahti Koivulan haastattelut; Ks. VI-IX kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset 1908-1920; Salokannel 1968, s. 81-82, 97.

⁴⁵ Maamme 62/24.5.1890 HYK MF 18242, Isännän askeleet työn tekevät; Aminoff, Miten olisivat kansakoulujen tarkastukset...1904, s. 111-112.

⁴⁶ Ks. VI-IX kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset 1908-1920.

aikana tai välitunneilla päiväkirjan ja oppilaiden vihkot sekä määräisivät omia kirjallisia tehtäviään (esimerkiksi laskennossa). Joskus tarkastajat saattoivat hypätä myös opettajan paikalle kuulustellakseen lapsia tai pitääkseen näytetunnin. Ensimmäisten piiritarkastajien aikaan tämä oli vielä suhteellisen tavallista mutta sen jälkeen hyvin harvinaista.⁴⁷ Tarkastajat pohtivat lasten kuulustelemista ja näytetuntien pitoa kokouksessaan vuonna 1904. He pitivät molempia mahdollisina mutta ei välttämättä suotavina. Varsinkin opettajien toivomiin näytetunteihin tarkastajat suhtautuivat arastellen. "Vaikka tarkastajalla olisikin hyvät opettajalahjat ja runsasta kokemusta myöskin kansakoululasten opettamisessa, muut edellytykset kuitenkin eivät ole sellaiset, että hän yrityksessään onnistuisi."⁴⁸ Virke kuvastaa tarkastajien nihkeyttä näytetuntien pitoon. Saman todistavat tarkastuskertomukset.⁴⁹

Piiritarkastajat tekivät oppituntien aikana muistiinpanoja opettajan opetuksesta ja muusta työskentelystä sekä lasten käyttäytymisestä ja osaamisesta. He merkitsivät havaintonsa muistiin kertomuskaavakkeelle tai omaan "mustaan kirjaansa". Näitä he käyttivät muistinsa tukena, kun he analysoivat opetusta opettajan kanssa ja kirjoittivat puhtaaksi kertomustaan yllhallitukselle. Tarkastajan kertomukseen merkitsemät tiedot eivät tulleet näin opettajan tietoon.⁵⁰

Välitunneilla tai oppituntien jälkeen tarkastajat tutkivat opetusvälineet, koulukalusteet, rakennukset ja koulun arkiston. 1900-luvulla mukaan tulivat koulukeittola sekä oppilas- ja opettajakirjasto, mikäli kouluilla nämä olivat. Lisäksi tarkastajat tutkivat mahdollisen kouluasuntolan.⁵¹

⁴⁷ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; Nim. Johtokunnan jäsen, Kansakoulun alalta. Kaiku 118/6.10.1888 HYK MF 9001; Salokannel 1968, s. 81-82, 97.

⁴⁸ V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904, s. 111-112.

⁴⁹ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50.

⁵⁰ Haastatellut 12 entistä kansakouluntarkastajaa.

⁵¹ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; VA, KHA, Ko, Kiertokirjeet 1909-1918 Dc 2; Ensimmäinen opettajakirjasto perustettiin vuonna 1890. Opettajakirjastojen valvonta tuli vuoden 1903 yllhallituksen määräyksellä piiritarkastajille. He hoitivat työn varsinaisen tarkastuksen yhteydessä. V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904, s. 21.

Kun tutkinta oli päättynyt, seurasi keskustelu opettajan kanssa. Yleensä tarkastaja keskusteli opettajan kanssa kahden kesken, mutta joskus paikalla oli myös johtokunnan jäseniä. Tarkastaja arvioi opettajan opetuksen ja esitti samalla omat parannusehdotuksensa. Useimmat tarkastajat tyytyivät arvioinneissaan yleisiin mainintoihin. Jotkut julkistivat lisäksi sen arvolauseen, jonka he lähettivät opettajan opetuksesta ylihallitukselle. Piiritarkastajat liittivät arviointitilanteeseen aina pedagogisen keskustelun, jossa he esittivät näkemyksensä oikeista opetus- ja kasvatustavoista. Samalla tarkastajat esittivät huomionsa koulun opetusvälineistä ja rakennuksista sekä keskustelivat muutenkin opettajan kanssa "kaikesta maailman asioista". Opettajat tekivät vastaavasti omia kysymyksiään ja parannusehdotuksiaan, joita tarkastajat koettivat viedä eteenpäin.⁵² Palaverista ei laadittu pöytäkirjaa kuten oppikoulujen tarkastajien opettajien kanssa pitämistä neuvotteluista (ks. s. 285).

Tutkinnan päätti johtokunnan kokous, jos johtokunnan jäseniä oli saapunut riittävästi paikalle. Ellei koko johtokunta ollut koolla, ainakin joku sen jäsenistä oli yleensä läsnä, tavallisimmin puheenjohtaja. Tarkastaja keskusteli läsnäolijoiden kanssa koulun hallintoon ja yleiseen tilaan liittyvistä kysymyksistä. Tavallisimmin keskustelut olivat sen luonteisia, että tarkastajat esittivät parannusvaatimuksiaan (uudet opetusvälineet, rakennusten korjaus, lisäopettajan palkkaaminen jne.) ja johtokuntien jäsenet kuuntelivat myötäillen tai valitellen rahan puutetta. Myös ilmenneet riitaisuudet tarkastajat käsittelivät johtokuntien kokouksissa. Jotkut heistä esittivät johtokuntien jäsenille edelleen yleisarviointinsa koulun opettajan opetuksesta. Jos he tämän tekivät, he pitäytyivät positiivisiin yleisarviointeihin, ellei opettajan toiminta ollut niin ala-arvoista tai muuten sopimatonta, että se vaati hänen erottamistaan johtokunnan päätöksellä. Piiritarkastajien aikaan tällaisia tilanteita ei enää kovin paljon

⁵² VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50, esim. A. Oksasen tarkastuskertomus syyslukukaudelta 1895; Holma, I., Miten menetellen tarkastajat parhaiten voisivat vaikuttaa siihen, että eri aineiden opetus kansakoulussa saataisiin metodisia vaatimuksia vastaavaksi. VIII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1916, s. 218-219, 221; Aminoff, Miten olisivat kansakoulujen tarkastukset... 1904, s. 112-113.

sattunut, koska opettajasivistys oli kohonnut kansakoululaitoksen alkuvuosista.⁵³

1900-luvulla johtokuntia oli enää vaikea saada koolle.⁵⁴ Innostus kansakoulua kohtaan oli laimentunut, kun koulu oli saatu kuntoon ja se oli vakiinnuttanut asemansa. Myöskään tarkastajan saapuminen koululle ei ollut 1900-luvulla enää sellainen tapahtuma, että sen takia olisi kannattanut koululle saapua. Johtokuntien jäseniä ei ollutkaan enää 1900-luvulla seuraamassa tarkastajan koulututkintaa. 1880-luvulla näin oli käynyt silloin tällöin. Johtokuntien koollekutsumista vaikeuttivat edelleen jäsenten ansiotyö sekä se, että tarkastajat eivät ilmoittaneet etukäteen saapumisestaan koululle. Johtokuntia oli vaikea saada koolle samana päivänä.⁵⁵

Jos olivat johtokuntien jäsenet haluttomia saapumaan tarkastajan pitämiin kokouksiin, yhtä haluttomia olivat tarkastajat niitä järjestämään. He valittivat, että "oli noloa kutsua johtokunta koolle, jos ei ollut mitään sanomista".⁵⁶ Ylihallitus oli asiasta toista mieltä ja patisti tarkastajia kiertokirjeellään 5.9.1913 johtokuntien kokousten pitoon:

⁵³ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; Haastatellut 12 entistä kansakouluntarkastajaa.

⁵⁴ Johtokuntien kokousten pito tarkastusten yhteydessä vuosina 1885 - 1921:

Lukuvuosi	Johtok. kokouksia	Keskustelun jonkun johtok. jäsen kanssa	Tarkastettuja kouluja	Kokouksia % tarkastuksista	Kok. + kesk. % tarkast.
1885-86	203	134	814	25	41
1890-91	158	350	939	17	54
1895-96	297	440	1378	22	53
1900-01	280	552	1268	22	66
1905-06	283	680	1926	15	50
1910-11	333	844	2810	12	42
1915-16	690	1261	3373	20	58
1920-21	655	924	2657	25	59

VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50.

⁵⁵ IX kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1920, s. 206-207; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50.

⁵⁶ Aminoff, Miten olisivat kansakoulujen tarkastukset... 1904, s. 113.

"Johtokuntien läsnäolo tarkastuksessa sekä johtokunnan kokous tarkastuksen johdosta ja yhteydessä on koulujen toiminnalle siksi tärkeä kohotin, että siihen olisi kiinnitettävä huomiota enemmän kuin tähän asti yleensä on tehty... Neuvottelut mahdollisista puutteellisuuksista johtokunnan kanssa sekä, olojen mukaan, tunnustuksen julkituominen niin opettajain työstä kuin johtokunnankin toiminnasta ovat suureksi avuksi pyrittäessä perusteelliseen ja tarkoituksenmukaiseen tarkastukseen... On varmaa, että johtokunnan jäsenet ovat usein kiitollisia siitä, että heidät on kutsuttu ja he ovat saaneet neuvotella asioista."⁵⁷

Ylihallituksen kehoitus ei juuri vaikuttanut. Johtokuntien kokousten pito ei olennaisesti lisääntynyt. Johtokuntia oli vaikea saada koolle, ellei kyseessä ollut jokin poikkeuksellinen tilanne, kuten uuden koulutalon rakentaminen tai riita-asian ratkaisu. Useimmiten kävi niin, että joku johtokunnan jäsen, tavallisesti puheenjohtaja, oli yksin paikalla. Tarkastaja neuvotteli hänen kanssaan koulun kehittämiseen liittyvistä kysymyksistä ja välitti näin asiansa johtokunnan tietoon.⁵⁸

Myöskään tarkastajat eivät olleet erityisen innokkaita kutsumaan johtokuntaa koolle, koska painavaa sanottavaa oli vaikea löytää joka vuodeksi. Nuoret ja sijaistarkastajat olivatkin innokkaimpia johtokuntien koollekutsujia. Ellei yhtään johtokunnan jäsentä ollut tutkinnassa läsnä, tarkastajat jättivät kirjalliset terveisensä opettajan välityksellä johtokunnalle tai kävivät johtokunnan puheenjohtajan kotona kertomassa asiansa.⁵⁹

Kun koulun tutkinta oli päättynyt, kello oli tavallisimmin 15.00 tai 16.00. Harvinaista ei ollut sekään, että tarkastus päättyi vasta kello 18.00 tai 19.00. Lapin piirissä koulua saatettiin tutkia aina kello 24.00 asti. Tutkinnan lopuksi tarkastajat merkitsivät koulun päiväkirjaan käyntinsä päivämäärän ja tarkoituksen.⁶⁰

⁵⁷ VA, KHA, Ko, Kiertokirjeet 1909-1918 Dc 2, ylihal. kiertokirje tarkastajille 5.9.1913.

⁵⁸ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50.

⁵⁹ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; IX kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1920, s. 206-207.

⁶⁰ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; Ylihal. kiertokirje piiritark:lle 19.5.1886. Kerkkonen 1923, s. 169.

Tutkinnan päätyttyä tarkastajat siirtyivät majapaikkaansa. Jos he yöpyivät koululla, he keskustelivat opettajan kanssa kansakouluun liittyvistä kysymyksistä. Nämä keskustelut olivat monien opettajien mielestä antoisia ja ikimuistoisia.⁶¹

Edellä oleva on keskivertokuvaus tyypillisestä kansakoulun tarkastustapahtumasta vuosina 1885 - 1921. Siinä oli luonnollisesti yksilöllisiä vaihteluja, jotka johtuivat tarkastajien erilaisista mieltymyksistä. Ne olivat kuitenkin niin vähäisiä, etteivät ne muuta esitettyä yleiskuvaa. Myöskään ajallisesti tarkastustapahtuma ei kovin paljon muuttunut. Ensimmäisten piiritarkastajien aikaan tutkinta oli juhlavampi tapahtuma kuin myöhemmin ja sille annettiin suurempi arvo kouluyhteisössä. Tämä oli luonnollista, sillä tarkastajien vierailut olivat 1880-luvun lopulla vielä sen verran harvinaisia, että niihin suhtauduttiin suurella kunnioituksella.

Samanlaista juhlatunnelmaa kuin Cygnaeuksen vierailuissa ei tarkastuksissa liene ollut paria ensimmäistä vuotta lukuun ottamatta. Silloin piiritarkastajat saattoivat pitää vielä juhlan tutkintaa seuraamaan saapuneille lasten vanhemmille. Nämä jäivät kuitenkin pian pois ohjelmasta, kun työ rutinoitui. Muuta eroa ensimmäisten piiritarkastajien toiminnassa myöhempiin verrattuna oli se, että heillä oli seuraajiaan aktiivisempi rooli tarkastustapahtumassa. Ensimmäiset piiritarkastajat muuttivat päivän lukujärjestystä, kuulustelivat oppilaita ja pitivät näytetunteja useammin kuin heidän seuraajansa. He eivät olleet yhtä pidättyviä "hiljaisia huomioidia" kuin myöhempi ihanne edellytti. Lisäksi he arvostelivat opettajia rohkeammin ja opastivat heitä enemmän kuin 1900-luvun tarkastajat.⁶²

Vuositutkinnon yhteydessä pidetty tarkastus poikkesi normaalina työpäivänä pidetystä tutkinnasta ja oli piiritarkastajilla pääpiirteissään samanlainen kuin se oli ollut Uno Cygnaeuksella ja paikallistarkastajilla. Pääosan tutkinnosta vei oppilaiden kuulustelu, jonka piti yleensä opettaja, joskus tarkastaja. Tutkittavat kohdat oppikurssista määräsi tarkastaja. Myös piiritarkastajat pitivät tutkinnan päätteeksi aina puheen, jossa he

⁶¹ VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1921 En 1-8; Ylä-Sahra 1925, s. 162-166; Nim. Maankulkija 1927, s. 321; Salokannel 1968, s. 292; Haastatellut opettajat ja tarkastajat.

⁶² VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; Aminoff, Miten olisivat kansakoulujen tarkastukset... 1904, s. 111-113.

korostivat kansakoulun käymisen hyödyllisyyttä. Tutkinnoilla oli ensimmäisten piiritarkastajien aikaan vielä vahva uskonnollinen leima.⁶³

Opettajat alkoivat vaatia vuosisadan vaihteessa tutkintotilaisuuden luonteen muuttamista. Heidän mielestään oppilaiden kuulustelu tuli jättää kokonaan pois, koska se häiritsi kevätjuhlan juhlaluonnetta. Lisäksi oppilaiden "trimmaaminen tutkintokuntoon" vei niin paljon aikaa kevätlukukaudesta, että se esti koko oppikurssin läpikäymisen. Tutkintoon valmistautuminen oli johtanut myös väärinkäytöksiin, joista tavallisimmat olivat ne, että opettaja ilmoitti etukäteen kysymykset ja valmensi oppilaat vastaamaan niihin ja että hän kehotti niitä oppilaita, jotka tiesivät asian, viittaamaan oikealla kädellä ja muita vasemmalla. Jälkimmäinen keino lienee ollut aikanaan monen opettajan suosima, koska se on ollut yleisin kasku kansakoulujen tarkastuksista useampia vuosikymmeniä.⁶⁴ Opettajat vaativat tutkintotilaisuuden muuttamista koulun ja kodin yhteiseksi juhlaaksi. Kaupungeissa näin meneteltiin 1900-luvun alkuvuosina, mutta maaseudulla tutkintoperinne säilyi sitkeänä 1910- ja 1920-luvulle asti, monin paikoin pitempäänkin.⁶⁵

Tarkastajan rooli uudentyyppisessä kevätjuhlassa oli aikaisemmasta poikkeava. Hän oli lähinnä juhlavieras, joka seurasi lasten esittämää ohjelmaa. Enää hänen ei tarvinnut paneutua opettajan opetustyön arviointiin. Edelleenkin tarkastajat pitivät innostavan puheen, jossa he kiittivät opettajaa arvokkaasta työstä ja muistuttivat lapsia ja heidän vanhempiaan koulutyön merkityksestä, oikeista elämäntavoista ja Suomen suven ihannoudesta. Tarkastajien ja muidenkin juhlapuheet olivat 1910-luvulta lähtien lyhyempiä ja enemmän lapsille suunnattuja kuin aikaisemmin. Muutoinkin kevätjuhla oli jo 1910-luvulla lapsikeskeisempi kuin aikaisemmin, jolloin se oli tarkoitettu lähinnä lasten vanhemmille.⁶⁶

⁶³ Tuunainen 1962, s. 4-11; VA, KHA, Ko, Kansakouluntarkastajien tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1921 En 1-8; Karttunen, M.O., Vähänkyrön koulut 1858-1958. Vaasa 1958, s. 63-64.

⁶⁴ Tuunainen 1962, s. 4; Haastatellut 60 entistä kansakoulunopettajaa.

⁶⁵ Halila III 1949, s. 186-187; Tuunainen 1962, s. 5.

⁶⁶ Tuunainen 1962, s. 10-11; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1921 En 1-8.

Kevätjuhlan nimeksi oli tutkinto-nimitys juurtunut niin syvään, että se säilyi pitkään senkin jälkeen, kun juhlan sisältö oli muuttunut. Maa-seudulla tutkinto-nimitystä käytettiin aina 1950- ja 1960-luvun vaihteen asti. Vasta sen jälkeen nimitys kevätjuhla alkoi tulla yleiseksi.⁶⁷

Pohjoismaissa ja Keski-Euroopassa tarkastustapahtuma oli suurin piirtein samanlainen kuin Suomessakin. Tarkastukseen kuului opetuksen seuraamista, koulun asiapapereiden tutkimista, näytetuntien pitoa ja oppilaiden kuulustelua vaihtelevassa määrin eri maissa. Opetuksen ulkoisiin varustuksiin tarkastajien ei tarvinnut kiinnittää yhtä paljoa huomiota kuin Suomessa, koska näissä maissa johtokuntia vastaavilla elimillä oli suurempi merkitys kuin Suomessa koulun toimintakykyisyyden ylläpitämisessä. Muiden maiden tarkastustapahtumista piiritarkastajamme eivät näytä saaneen kovin paljon virikkeitä vaikka he seurasivat näiden maiden tarkastajien työtä ja keskustelivat varsin paljon heidän kanssaan.⁶⁸

Oppikouluntarkastajan tyypillinen tarkastustapahtuma ei kovin paljon poikennut kansakoulun vastaavasta. Kun tarkastaja saapui koululle, hän seurasi opettajien opetusta ja teki havaintoja oppilaiden osaamisesta. Tarkastajat tutkivat yleensä koulun kaikkien opettajien opetusta joskin kiinnittivät päähuomion oman alansa opettajien työhön. Oppikoulujen ylitarkastajat olivat keskittyneet alusta alkaen tiettyihin aineryhmiin ja keskittyivät valvontatyössään nimenomaan tämän aineryhmän (kielet, reaaliaineet tai matemaattiset aineet) opetukseen. Silti he seurasivat myös koulun muiden opettajien työtä erikoistarkastajia lukuun ottamatta, jotka keskittyivät pelkästään oman aineensa opetukseen. Pääosin tarkastajat kuuntelivat opettajien opetusta, mutta järjestivät joskus myös esimerkiksi matematiikan kokeen tai kuulustelivat itse opetusta. Myös oppikouluntarkastajilla jäivät näytetunnit vähäisiksi. Opetuksen lomassa tarkastajat tutkivat oppilaiden vihkot ja luokan päiväkirjan.⁶⁹

Opetuksen lisäksi tarkastajat tutkivat koulun opetusvälineet, kalusteet ja rakennuksen. Lisäksi he silmäilivät koulun matrikkelin, arvostelukirjan, tilikirjan, kalustoluettelon ym. koulun asiakirjat. Yleensä useampia päiviä kestäneen tarkastuksen päätteeksi tarkastajat pitivät koulun kaikkien opettajien tai tietyn aineryhmän opettajien kanssa kokouksen, jossa he kävivät läpi havaintonsa koulun järjestyksestä, opetuksesta ja opetusvälineistä. Tässä palaverissa he antoivat ohjeensa, neuvonsa ja muistutuksensa. Yleensä paikalla oli myös kouluneuvoston puheenjohtaja ja muutama jäsen. Kokous oli huolellinen arviointitilaisuus koulun opetuksesta ja ulkoisista varustuksista. Tässä palaverissa myös opettajat saivat lausua omat toiveensa yllihallitukseen vietäviksi.⁷⁰

⁶⁷ Tuunainen 1962, s. 5.

⁶⁸ VA, KHA, Ko, Kouluhal. virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 1-7, kansakouluntarkastajien matkakertomukset.

⁶⁹ VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1884 Eh 1-2; VA, KHA, Oo, Koulujen tarkastuskertomukset 1885-1921 Eh 1-16.

⁷⁰ VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1884 Eh 1-2; VA, KHA, Oo, Koulujen tarkastuskertomukset 1885-1921 Eh 1-16.

Opettajien kanssa pitämiensä kokousten lisäksi ylitarkastajat pitivät alkuaikoina tilaisuuden myös koulun oppilaille. Tässä tilaisuudessa he kiittivät opettajia ja rehtoria hyvästä opetuksesta ja muistuttivat oppilaita ahkeran koulunkäynnin hyödyllisyydestä. Tilaisuus vastasi Uno Cygnaeuksen ja ensimmäisten piiritarkastajien oppilaille ja lasten vanhemmille pitämiä tilaisuuksia kansakoulutarkastusten päätteeksi. Tästä tavasta oppikoulujen ylitarkastajat luopuivat 1870-luvun lopulla.⁷¹

Voi arvioida, että oppikoulujen ylitarkastajat tutkivat huolellisemmin opettajien opetuksen ja keskustelivat perusteellisemmin tutkinnan päätteeksi opettajien kanssa kuin kansakouluntarkastajat. Tosin yhden koulun ja yhden opettajan osalle tarkastus tuli oppikoulussa harvemmin kuin kansakoulussa, minkä vuoksi se oli tarpeenkin olla huolellisempi. Oppikoulujen ylitarkastajat eivät myöskään tunteneet yhtä hyvin opettajia kuin kansakoulujen piiritarkastajat, joten heidän oli vaikeampaa kohdentaa opastus oikealla tavalla juuri kyseiselle opettajalle.⁷²

Oppikoulujen ylitarkastajat jättivät yllähuolelle kertomuksen jokaisesta tarkastusmatkastaan. Siinä he mainitsivat, missä kouluissa he olivat vierailleet, paljonko koulussa oli eri luokilla oppilaita, mikä oli oppilaiden ikäjakauma ja sosiaalinen tausta, mitkä olivat koulun kieliolot, millaista lukujärjestystä koulussa noudatettiin, millaisessa kunnossa koulun ulkoiset varustukset olivat, paljonko koulun kassassa oli rahaa, olivatko koulun asiakirjat kunnossa, millainen oli yleinen järjestys ja kuri koulussa sekä millainen oli opetuksen yleistila. Opettajakohtaista arviota tarkastajat eivät yleensä kertomuksessa antaneet. Se ilmeni kertomuksen liitteenä olleesta opettajakokouksen pöytäkirjasta, jonka kokouksen tarkastajat lähes kaikilla kouluilla järjestivät. Laadittu pöytäkirja luettiin kokouksen päätteeksi (vrt. maalaiskansakouluntarkastajat s. 279). Oppikoulujen ylitarkastajien kertomus oli näin samantyyppinen kuin kansakouluntarkastajien kertomus, joskin se oli kirjoitettu eri kaavaan ja sisälsi opettajien kanssa pidetyn kokouksen pöytäkirjan.⁷³

8.3. Tarkastustyön sisältö

8.3.1. Opetuksen seuraaminen, arviointi ja kehittäminen

8.3.1.1. Pestalozzilais-dlesterwegiläisen pedagogiikan aika 1800-luvun lopulla

Tarkastajat kiinnittivät kouluilla huomionsa ensi sijassa opetukseen. Opettajan työn arviointi ja hänen opastamisensa oli tärkeintä piiritarkas-

⁷¹ VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1884 Eh 1-2; VA, KHA, Oo, Koulujen tarkastuskertomukset 1885-1921 Eh 1-16.

⁷² VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1884 Eh 1-2; VA, KHA, Oo, Koulujen tarkastuskertomukset 1885-1921 Eh 1-16.

⁷³ VA, KHA, Jkha, Koulujen tarkastuskertomukset 1870-1884 Eh 1-2; VA, KHA, Oo, Koulujen tarkastuskertomukset 1885-1921 Eh 1-16.

tajan työssä. Molemmat olivat yhtä tärkeitä, kuten Uno Cygnaeus oli korostanut ja piiritarkastajat asian ymmärtäneet. Näin he menettelivätkin. Kun he olivat kuunnelleet opettajan opetusta ja seuranneet hänen muuta-kin toimintaansa oppituntien aikana, he arvioivat opetuksen tuntien jäl-keen kahden kesken opettajan kanssa. Arvioinnin ohessa he opastivat opettajaa ja välittivät omia kasvatusopillisia mielipiteitään.

Kun tarkastajat seurasivat opettajan opetusta, he kiinnittivät huomionsa seuraaviin asioihin:

- opettajan harrastus työhönsä
- opettajan opetustapa eli metodi
- opettajan käytös luokan edessä
- oppilaiden hallinta
- oppilaiden käytös
- opetustyön tulokset⁷⁴

Ensimmäiset piiritarkastajat olivat omaksuneet saksalais-sveitsiläisen pedagogiikan, jota he pitivät ohjenuoranaan arvioidessaan opetusta ja kehittäessään sitä. He olivat tutustuneet tähän pääosin Pestalozzin ja Diesterwegin ajatuksiin nojaavaan pedagogiikkaan Uno Cygnaeuksen, saksalaisen kirjallisuuden ja ulkomaisten opintomatkojen välityksellä. Lisäksi yksi tarkastajista, Olai Wallin, oli kehittänyt tätä pedagogiikkaa⁷⁵ suomalaista kansakoulua varten. Wallin oli aikansa merkittävin suomalainen kansakoulun opetusmetodiikan kehittäjä, ja hänen laatimansa Kansakoulun yleinen kasvatus- ja opetusoppi (1883) oli opettajien ja tarkastajien ohjenuorana 1890-luvun lopulle asti. Sitä käytettiin myös Jyväskylän seminaarin kasvatus- ja opetusopin oppikirjana vuoteen 1894.⁷⁶

⁷⁴ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897 - 1921 En 1-8.

⁷⁵ Wallinin teos pohjautui H.R. Rueggin pestalozzilaiseen pedagogiikkaan ja Z.J. Cleven kasvatusopilliseen psykologiaan. Halila 1963, s. 83; Nurmi 1979, s. 158; Nurmi, Veli, Maamme seminaarien varsinaisen opettajakoulutuksen synty ja kehittyminen viime vuosisadalla. I. Jyväskylä 1964, s. 62.

⁷⁶ Körni, Vilho, Nuori Olai Wallin ja hänen kansansivistysohjelmansa. Kasvatus ja koulu 1953, s. 248-251; Isosaari 1961, s. 43-55, 104-105, 113.

Kansakoulun ensimmäiset piiritarkastajat lähtivät Walliniin, Cygnaeukseen, Pestalozziin, Diesterwegiin jne. nojautuen siitä, että kansakoulun ei tullut vain opettaa vaan myös kasvattaa lapsia. Lapsen ruumiin ja sielun voimien tasasuhtainen kehittäminen oli heidän tavoitteenaan. Siihen tuli myös opettajan koulussaan pyrkiä. Opetus oli yksi kasvatuskeino, ja sen tuli olla kasvattavaa, muuten sillä ei ollut mitään arvoa. Korkein kasvatustavoite oli siveellisesti jalo ihminen. Wallin ilmaisi asian niin, että kasvatuksen tavoitteena oli johdattaa nuoriso Jumalan tahdon mukaiseen elämään. "Jumala ihmisessä, ihminen Jumalassa, se kasvatuksen jalo tarkoitus."⁷⁷

Opetusmethodiset ohjeet olivat Suomessa vähäisiä ennen Olai Wallinin teoksen ilmestymistä. Uno Cygnaeus oli luonut lähinnä kansakoulun hengen ja antanut opettajille selkeät toimintaohjeet, mutta hänestä ei tullut opetusopin luoja. Sellainen tuli sen sijaan Wallinista, jonka teos sisälsi selkeät opetusopilliset ohjeet.⁷⁸ Niiden mukaan opetettiin opettajat seminaareissa, ja niiden mukaan tarkastajat arvioivat opettajien opetustyön. Wallinin mukaan oppiaineita tuli opettaa joko analyttisesti tai synteettisesti. Edellinen erittelevä opetustapa oli kyseessä silloin, kun opetus eteni kokonaisuudesta osiin, yleisestä yksityiseen. Yhdistelevässä, rakentavassa (synteettisessä) opetustavassa opetus eteni päinvastoin. Wallin ei suositellut erityisesti kumpaakaan opetustapaa vaan jätti sen riippumaan oppiaineesta. Jokainen aine tuli hänen mukaansa opettaa omalla tavallaan lähtien sen luonteesta ja sisällyksestä.⁷⁹ Käytettävissä olevasta lähteistöstä voi päätellä, että ensimmäiset piiritarkastajat suosivat enemmän Cygnaeuksen kannattamaa synteettistä metodia.⁸⁰ Myös kehittävä eli geneettinen opetustapa oli tähän aikaan hyvin suosittu. Siinä oppilas johdatettiin itse etsimään ja löytämään sääntöjä ja totuuksia, joihin oli tultava. Näin asia ikään kuin kehittyi oppilaalle. Tätä opetustapaa kutsut-

⁷⁷ Wallin, Olai, Kansakoulun yleinen kasvatus- ja opetusoppi. Jyväskylä 1883, s. 88, 138-139; Åbo Tidning 168/24.6.1886 HYK MF 3565, Undervisningen i folkskolorna; Isosaari 1961, s. 76-77, 82.

⁷⁸ Lahdes 1961, s. 27; Lahdes 1966, s. 152-153.

⁷⁹ Wallin 1883, s. 203.

⁸⁰ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1900 Em 1-5, esim. H. Appelgrenin kertomus syyslukukaudelta 1895, A.J. Tarranteen kertomus kevätlukukaudelta 1901; III-V kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset 1894-1904.

tiin myös keksiväksi, löytäväksi (heuristiseksi). Siinä edettiin tunnetusta tuntemattomaan, yksityisestä yleiseen, syystä seuraukseen.⁸¹

Wallin antoi Kansakoulun yleisessä kasvatus- ja opetusopissa opetusopillisia ohjeita, joita kaikki piiritarkastajat noudattivat työssään. Ne olivat (Wallinin teoksesta poimien) seuraavat:

- opeta lapselle vain sellaista, josta on hänelle myöhempää arvoa
- viivy tarpeeksi kauan alkeissa ja palaa niihin myöhemmin riittävän usein
- saata eri oppiaineet tarpeelliseen yhteyteen keskenään äläkä hajota opetusta liikaa
- sovita opetuksesi aina oppilaiden kehitystasoon
- varmista että oppilaat ymmärtävät ja sisäistävät opettamasi
- opeta havainnollisesti; aloita lapsen ulkoisilla (aistien välittämällä) tai sisäisillä (kokemukseen perustuvilla) havainnoilla ja saata lapsi löytämään käsite, järjellinen ajatus
- käytä havaintovälineitä opetuksessasi ahkerasti ja monipuolisesti
- opeta tutusta tuntemattomaan, helposta vaikeaan, läheisestä kaukaiseen, konkreettisesta abstraktiseen
- liitä opetus oppilaiden aikaisempiin tietoihin ja kokemuksiin
- opeta loogisesti ja johdonmukaisesti ilman hyppyjä
- huolehdi että oppilaat säilyttävät oppimansa
- vaadi oppilaita osaamaan ulkoa vain se, minkä he ovat ymmärtäneet ja mikä on heille tarpeellista pitää mielessä
- kertaa opittua riittävän usein; aloita jokainen tunti ennen opitun kertaamisella ja päätä se äsken opitun kertaamiseen; vain riittävällä kertaamisella ja harjoittamisella tieto muuttuu taitamiseksi ja pysyväksi omaisuudeksi
- opeta selkeästi, elävästi, hartaasti ja oikeakielisesti
- sovita opetussävy oppiaineeseen (uskonnossa herttainen ja tunnokas, voimistelussa komentava jne.)
- puhu moni-ilmeisesti, ei liian hitaasti eikä pitkäveteisesti mutta ei myöskään liian nopeasti tai lörpöttelevästi
- vaadi oppilailta oikeakielisiä, kuuluvalla äänellä ja täysin virkkein lausuttuja vastauksia

⁸¹ Wallin 1883, s. 205; Åbo Tidning 168/24.6.1886 HYK MF 3565, Undervisningen i folkskolorna.

- pidä yllä oikeaa opetushenkeä, se herättää oppilaissa mieltymystä koulutyöhön ja pitää heidät tarkkoina ja ahkerina
- ole opettajana lempeä mutta luja ja voimakas; opettajan persoona, hänen sisäinen opettajalahjansa on kaikkein tärkein opettamisessa.⁸²

Ohjeet olivat niin hyvät, että niiden varaan oli helppo rakentaa opetus ja sen arviointi.

Opetusmuotoja tarkastajilla oli lähinnä kolme. Näyttävässä opetuksessa esineet tehtiin havainnolla oppilaille tutuiksi. Kun he olivat esineen nähneet, he selittivät heti näkemänsä. Kertovassa opetuksessa opettajan esityksellä oli suuri merkitys. Sen tuli innostaa oppilaat aktiiviseen kuuntelemiseen ja asioiden mieleenpainamiseen. Kyselevässä opetuksessa kysymysten muoto oli kaikkein tärkein. Kysymysten tuli olla tutkinto- tai johto- eli kehityskysymyksiä, ei myöntö- ja kieltokysymyksiä. Kysymysten tuli herättää lapsessa ajatustoimintaa ja antaa hänelle pohdittavaa. Samalla lapsi saattoi kehittää vastaamistekniikkaansa.⁸³

Tarkastaja Adolf Oksanen kirjoitti vuonna 1888 Kansakoulun Lehdessä, että kyselevä opetustyyli oli parempi kuin esittävä. Ydinkohdat tuli juurruttaa lasten mieliin ja rinnastusta tuli käyttää tarpeen mukaan. "Havainnollisesti opetettaessa on opetus johdettava ja sovitettava elämään sekä yleiseen käytäntöön ja tähdättävä opetus niin, jottei se yksin tarkoita järjen ja muistin muodollista, vaan ennen kaikkea tunnon ja tahdon henkistä kehittämistä."⁸⁴

Oksasen mukaan asia tuli esittää oppilaille havainnollisesti kuvien ja kartan avulla. Ensin seurasi ylimalkainen kertominen ja lopuksi kerrotta- minen. Oppilaiden tuli osata kertoa asia omin sanoin, ei ulkoa höpöttä- mällä.⁸⁵ Samaa korostivat muutkin tarkastajat yrittäen poistaa pintapuo- lista, koneellista opetustapaa kouluistamme. Tämä oli tarkastajille ensi

⁸² Wallin 1883, s. 198-214, 233-234; Kilpi 1952, s. 41-44.

⁸³ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1900 Em 1-5; Wallin 1883, s. 217-229; VA, KHA, Ko, Kouluhal. virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 1-7, kansakouluntarkastajien matkakertomukset.

⁸⁴ Oksanen, A., Opettajan opetussävy ja -muoto tärkeä opetus- ja kasvatusnäkökulmasta. Kansakoulun Lehti 9/1888, s. 85.

⁸⁵ Oksanen 1888, s. 85, 95.

vuosina todella tärkeä päämäärä. He korostivat sitä lukuisissa eri yhteyksissä.⁸⁶

Ensimmäiset piiritarkastajat edellyttivät opettajan pitävän hyvän kurin luokassa ja välitunneilla. Kuri oli jopa ankara, ja se edellytti, että oppilaat olivat tunneilla hiljaa ja rauhallisina ja käyttäytyivät myös välitunneilla hillitysti. Heidän tuli istua pulpeteissa suorina, katse "opettajaan ja opetusesineeseen suunnattuina". Opettajan tuli olla omalla käytöksellään esimerkkinä oppilaille. Myös opettajan asennon tuli olla "suora, vapaa ja kaikinpuolin opetukselle sopiva". Minkäänlaista vastaansanomista tai muuta kurittomuutta opettajan ei tullut sietää. Hänen tuli hallita "silmäyksellään" luokkaa kuten Uno Cygnaeus oli asian ilmaissut.⁸⁷

Oikea opetustapa tuotti hyviä oppimistuloksia. Tämä oli tarkastajan mottona, kun hän arvioi opettajan opetustyön tuloksellisuutta. Jos lapset osasivat vastata oikein ja oikeaoppisesti opettajan kysymyksiin, olivat tiedolliset tavoitteet saavutettu. Jos he käyttäytyivät hyvin ja heidän vihkonsa olivat siistit, olivat myös kasvatustavoitteet toteutuneet. Kaikki poikkeamat tästä olivat miinuksia, jotka tarkastajat opettajille selvästi ilmaisivat.⁸⁸

Ensimmäiset piiritarkastajat koettivat kitkeä kansakoulustamme pinta-puolista, koneellista opetustapaa. He korostivat oppilaiden mukaan ottamista opetukseen kyselyn, keskustelun ja omakohtaisen tekemisen muodossa. Vanhan läksyn kysely vei opetusajasta liian suuren osan, mitä tarkastajat koettivat vähentää ja keskittää huomiota uuden valmistamiseen. Sama koski oppikirjan liian orjallista käyttämistä, mitä tarkastajat koettivat karsia onnistumatta siinä. Kansakoulumme oli kirjakoulumaisempi, teoreettisempi ja opettajakeskeisempi kuin mihin Cygnaeus ja ensimmäiset

⁸⁶ Nim. Br. A. (Berner), Mitä kansakoulumme etupäässä tarvitsevat? Kansakoulun Lehti 6/1886, s. 45-48, 10/1888, s. 90, 2/1890, s. 13; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1900 Em 1-5; VA, KHA, Ko, Kouluhal. virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 1-7, ks. esim. K. Kuneliuksen matkakertomus vuodelta 1892 ja K.W. Forsmanin matkakertomus vuodelta 1891.

⁸⁷ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1900 Em 1-5; Wallin 1883, s. 243-252, 287-288; Janakkala ennen ja nyt 1960, s. 6.

⁸⁸ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1900 Em 1-5.

mäiset piiritarkastajat olivat pyrkineet.⁸⁹ He ihailivatkin saksalaista opetusta, jossa opettaja opetti ilman oppikirjaa vain lukukirja apunaan. Elävä suullinen opetus tuo parhaat oppimistulokset, oli useimman tarkastajan havainto myös ulkomaanmatkoillaan.⁹⁰

Ensimmäiset piiritarkastajat noudattivat pääpiirteissään edellä esitettyjä kasvatus- ja opetusopillisia periaatteita arvioidessaan koulujen opetusta. Luonnollisesti jokaisella oli omat persoonakohtaiset vivahteensa, joiden he antoivat näkyä työssään. Niinpä joku tarkastaja suosi kyselevää opetusta, toinen kertovaa. Joku tarkastaja vaati uskontoa neljä tuntia viikossa, toinen kuusi tuntia. Jonkun tarkastajan mielestä teoria-aineet tuli aina sijoittaa lukujärjestyksessä aamupäivään ja harjoitusaineet iltapäivään, toinen kannatti näiden lomittamista. Joku tarkastaja vaati uskontotuntia aina ensimmäiseksi tunniksi, jonkun toisen mielestä se saattoi olla vaikka iltapäivällä. Useimmat tarkastajat vaativat tavaamalla lukemaan opettamista, eräät taas tavaamatta jne. Erot olivat vivahde-eroja eikä niillä ollut kokonaisuuden kannalta suurtakaan merkitystä.⁹¹

Ensimmäisten piiritarkastajien arviot opettajien työskentelystä vaihtelivat heikosta kiitettävään (muut arvosanat välttävä, tyydyttävä, hyvin tyydyttävä, hyvä). Tarkastajat välttivät yleensä äärimmäisiä arvolauseita, minkä vuoksi tavallisin arvosana olikin tyydyttävä tai hyvin tyydyttävä. Samoin arvosanoin arvioitiin myös oppilaiden edistyminen.⁹²

Ensimmäiset piiritarkastajat eivät voineet tyytyä vain opetuksen arviointiin ja yleisten ohjeiden antamiseen, vaan heidän oli autettava opettajaa monissa pienissä opetuksen järjestelyyn liittyvissä ongelmissa. Alkuaikoina nämä veivät jopa päähuomion. Neliosastoisen, yksiopettajaisen

⁸⁹ Nim. Br. A. 1888, s. 90; Oksanen 1888, s. 85, 95; Kansakoulun Lehti 2/1890, s. 13-14; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1900 Em 1-5; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1900 En 1, ks. selostukset opettajien piirikokouksista.

⁹⁰ VA, KHA, Ko, Kouluhal. virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 1-7, ks. esim. O.Fr. Borgin matkakertomus vuodelta 1886, K.W. Forsmanin matkakertomus vuodelta 1891 ja A.G. Hovilaisen matkakertomus vuodelta 1890.

⁹¹ Keskustelut seitsemännessä yleisessä kansakoulukokouksessa 1887, s. 47, 59-60, 74-79, 89-90; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1900 Em 1-5.

⁹² VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1900 Em 1-5.

maalaiskansakoulun opetuksen järjestely oli piiritarkastajien aikaan edelleen puutteellista. Koulutoimen ylijohdo ei osannut antaa riittävän yksityiskohtaisia ohjeita. Myöskään ulkomailta ei saatu valmiita malleja.⁹³ Opettajien olikin löydettävä tarkastajien tukemina parhaat opetuksen järjestelyt (vrt. edellä s. 147). Tämä vaati tietoa ja kokemusta, jota opettajille ja tarkastajille vuosien myötä kertyi. Tarkastajat olivat tärkeitä kokemusten välittäjiä kouluilta toisille. He edistivät näin parhaiksi osoittautuneiden opetusjärjestelyjen ja -tapojen leviämistä kaikkien opettajien kokemuspiiriin. Lisäksi esimerkiksi Olai Wallinin Hämeenlinnan tarkastuspiiri oli jonkinlainen uutuuksien koekenttä, jossa uusia menetelmiä ensimmäisenä kokeiltiin käytäntöön.⁹⁴

Vuoro-opetus eli vuorokurssijärjestelmän käyttöönotto 1890-luvulla helpotti opetuksen järjestelyä. Metodien kehittäjänä ja levittäjänä voidaan pitää Jyväskylän seminaarin historian ja kasvatusopin lehtoria, sittemmin kansakouluntarkastajaa ja kouluylhallituksen ylitirehtööriä Y.K. Yrjö-Koskista. *Jussi Isosaari* mainitsee hänen merkityksestään näin: "Näyttää siltä, että vuorokurssiajatus on syntynyt meillä ilman ulkomaista vaikutusta erilaisina variaatioina kansakoulunopettajien omassa keskuudessa ja Jyväskylän seminaarissa. Sieltä se on kulkeutunut Yrjö-Koskisen tietoon sekä Lönnbeckin Kansakoulun Käsikirjaan."⁹⁵ Y.K. Yrjö-Koskinen esitteli ajatuksiaan vuonna 1893 yleisessä kansakoulukokouksessa ja vuonna 1894 piiritarkastajakokouksessa. Sittemmin Yrjö-Koskisen ajatukset toteutuivat vuoden 1899 oppikirjakomitean mietinnössä, jonka puheenjohtajana hän toimi.⁹⁶

Vuorokurssiopetuksen idea oli, että ensimmäinen ja toinen vuosiasasto yhdistettiin yhdeksi läksykunnaksi, joka luki tietyn oppimäärän vuoro-

⁹³ VA, KHA, Ko, Kouluhall. virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 1, ks. esim. O.Fr. Borgin matkakertomus vuodelta 1886.

⁹⁴ III kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1894, s. 20-22; Halila II 1949, s. 297.

⁹⁵ Isosaari 1961, s. 170; Isosaari 1973, s. 42; Tosin kansakouluntarkastaja Onni Rauhamaa olettaa Yrjö-Koskisen saaneen idean vuorokurssiopetukseen Saksasta ja soveltaneen sen Suomen oloihin. Nim. Raa, Vuorokurssitko alkuperäinen suomalainen keksintö? Opettajain Lehti 40/1918, s. 467.

⁹⁶ Yrjö-Koskinen 1897, s. 157-163; Isosaari 1961, s. 166-175; Melartin, K.R., Yrjö-Koskinen Yrjö-Koskinen. Tidskrift utg... LIV 1917, s. 3.

vuosin. Samaa menettelyä käytettiin yläluokalla eli kolmannella ja neljännellä vuosiosastolla. Kun opettaja opetti toista läksykuntaa, toinen oli hiljaisessa työssä. Sille opettaja omisti vain muutamia minuutteja tunnin alusta ja lopusta.⁹⁷

Vuorokurssiopetus sopi useimpiin oppiaineisiin. Kaikki opettajat ja tarkastajat eivät kuitenkaan pitäneet uskonnon ja laskennon opettamista mahdollisena tämän järjestelyn mukaan. "Uskonnollinen henki" syntyi vain siten, että kaikkia oppilaita opetettiin samassa läksykunnassa. Laskennossa täytyi edetä alkeista vaikeampiin tehtäviin, minkä vuoksi siihen soveltuivat rinnakkaisopetus eli laajenevien piirien käyttö paremmin kuin vuorovuosiopiskelu.⁹⁸

Vuorokurssiopetus vakiintui meillä yleisesti käytetyksi menetelmäksi 1890-luvulta lähtien. Sen todettiin soveltuvan Suomen oloihin hyvin. Järjestelyn yleistymistä auttoi oppikirjakomitean mietinnön ilmestyminen vuonna 1899. Siinä puollettiin vuorokurssiopetuksen käyttöönottoa. Lisäksi koulutoimen ylihallitus antoi kiertokirjeen vuonna 1904 Yrjö-Koskisen toimiessa ylitirehtöörinä. Kiertokirjeessä kehoitettiin käyttämään yleisesti vuorokursseja ja annettiin ohjeet näiden järjestämisestä.⁹⁹

Vuorokurssijärjestelmä pysyi hallitsevana aina 1920-luvulle asti. Sen soveltamiselle tarjosi edullisen taustan herbartilainen kasvatus- ja opetusoppi, jonka Mikael Soininen välitti maahamme. Vuorokurssiopetuksen ja herbartilaisuuden kukoistusaika sattuvatkin päällekkäin (ks. seur. luku).¹⁰⁰ Piiritarkastajat olivat lähes poikkeuksetta vuorokurssien kannalla. Poikkeuksen teki K.W. Forsman, joka arvosteli tyylilleen uskollisesti

⁹⁷ Johnsson, Mikael, Tarkastusmatkoilta III. Kansakoulun Lehti 1898, s. 425; Oppikirjakomitean mietintö 1899, s. 11-12; Reini 1904, s. 59; Halila III 1949, s. 160.

⁹⁸ Oppikirjakomitean mietintö 1899, s. 12; Halila III 1949, s. 160; Isosaari 1961, s. 171, 173-174.

⁹⁹ V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904, s. 56-62; Nim. Njen 1916, s. 232-233; Ylihallituksen kiertokirje piiritarkastajille, johtokunnille ja opettajille 31.5.1904 vuorokurssiopetuksesta. Kerkkonen 1923, s. 323-326; Halila III 1949, s. 160; Isosaari 1961, s. 175.

¹⁰⁰ Isosaari 1961, s. 175.

varsin kärjekkäästi Yrjö-Koskisen ehdotuksia.¹⁰¹ Forsman vanhana tarkastajana ei innostunut kaikista opetusopin uutuuksista vaan pitäytyi perinteisiin käsityksiinsä, jotka olivat varsin omaperäisiä. Forsman vaati mm. oppilaiden arvostelemista kaikissa aineissa kahdesti vuodessa lisättyä vielä väliarvosteluilla.¹⁰²

Pestalozzilais-diesterwegiläisen koulun myötä Suomeen jäi eräitä kasvatusta- ja opetusopillisia peruseriä, jotka säilyivät läpi kansakoulumme historian. Näitä olivat opetuksen havainnollisuus, selväpiirteisyys, sujuvuus, kehittävyys, kasvattavuus ja kiinnostavuus. Opettajan tuli suhtautua työhönsä antaumuksella, hänen tuli olla lempeä mutta luja, ystävällinen, asiansa osaava ja mallikelpoinen elämäntavoiltaan. Koulussa tuli vallita hyvän kurin ja järjestyksen, ja lapsista tuli kasvattaa siistejä, rehellisiä, ahkeria ja kuuliaisista yhteiskunnan jäseniä. Näihin peruseriäisiin myöhemmät pedagogiset virtaukset ovat tuoneet oman lisänsä mutta eivät ole niitä muuttaneet. Nämä olivat myös myöhempien piiritarkastajien ohjenuorana, kun he kouluja tarkastivat.¹⁰³

Ensimmäisten piiritarkastajien työ keskittyi koulujen ulkoisten toimintaedellytysten parantamiseen (ks. s. 320) ja opetuksen järjestelyyn. Hienoja opetusmetodisia vivahteita he eivät voineet aina harrastaa eikä kiinnittää niihin päähuomiota. Ne olivat silti taustalla, sillä ensimmäiset piiritarkastajat olivat saaneet monipuolisen pedagogisen koulutuksen kotimaassa ja ulkomailla. He olivat pedagogeja, joiden huomio käytännön vaatimuksista johtuen kiinnittyi kuitenkin ensi sijassa kansakoulujen ulkoisten toimintaedellytysten parantamiseen ja opetuksen muodolliseen järjestelyyn.

¹⁰¹ Forsman 1897, s. 231-234; Forsman 1898, s. 531-534; Forsman, K.W., Oppikirjakomitean ehdotuksista. Kansakoulun Lehti 1900, s. 13-14, 228-229; Isosaari 1961, s. 175.

¹⁰² Forsman 1903, s. 5-14, 33-37, 61-62.

¹⁰³ Reini, Juho, Lukemisen opetuksesta. III kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1894, s. 9; Levon, Kaarlo, Miten voitaisiin läksyjen valmistus saada tyydyttävämmälle kannalle? V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904, s. 65-66; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; Nim. Maankulkija 1927, s. 278; Meriläinen, P., Tarkastajan ajatuksia. Opettajain Lehti 51/1938, s. 1474.

8.3.1.2. Herbartilais-zilleriläisyyden valta-aika 1800-luvun lopulta 1920-luvulle

Pestalozzilais-diesterwegiläinen pedagogiikka jätti pysyvät jälkensä suomalaiseen kansakouluopetukseen. Sitä täydentämään tuli 1800-luvun loppuvuosina uusi suuntaus, herbartilais-zilleriläisyys tai pelkkä herbartilaisuus, kuten sitä myös kutsuttiin. Sen omaksuivat niin opettajat kuin tarkastajatkin, ja se tuli hallitsemaan kansakoulupedagogiikkaamme vuosisadan vaihteesta pitkälle 1900-lukua.

Johann Friedrich Herbartin (1776 - 1841) ja Tuiskon Zillerin (1817 - 1882) ajatuksiin¹⁰⁴ tutustuttiin Suomessa ensimmäisen kerran jo 1850-luvulla. Suuremman kiinnostuksen kohteeksi oppisuunta tuli 1870-luvun lopulta lähtien. Tässä tarkastajat olivat eturintamassa. Tarkastaja Aksel Berner oli tutustunut Herbartin ja Zillerin ajatuksiin ulkomaanmatkallaan vuonna 1878 ja alkoi levittää näitä ajatuksia yleiseen tietoisuuteen vuodesta 1879 lähtien.¹⁰⁵ Vuonna 1883 Berner kirjoitti Kansakoulun Lehdessä:

"Syvemmän käsityksen lausuminen ja levittäminen opetukselle kelpaavan mielihalun luonteesta on Herbartin kasvatustieteen ansiota. Anna opetusta, opeta, jotta mielihalu syntyisi, esitä oppiaine siinä muodossa ja sillä tapaa, että se voi tulla pohjaksi itsenäiselle, laajentuvalle mielihalulle.

Niillä opeilla ja tiedoilla, jotka muistiin on kasattu ja jotka siinä liikkumattomina ja käyttämättöminä säilytetään, on yhtä vähäinen arvo kuin niillä opinnoilla, jotka kyllä tutkintopäivänä kirrkaasti loistavat mutta sen kanssa sammuvat. Ainoastaan silloin kuin tuo virkistävä, eteenpäin johtava mielihalu on elpy-

¹⁰⁴ Pestalozzin, Diesterwegin ja Fröbelin jälkeen suomalaisen kansakoulun suureksi oppi-isäksi tuli J.Fr. Herbart. Häntä pidetään tieteellisen pedagogiikan perustajana, ja hänen ajatusmaailmansa hallitsi eurooppalaista pedagogista ajattelua pitkään. Tuiskon Ziller oli herbartilaisuuden huomattavin kehittäjä, minkä vuoksi hän on saanut nimensä koko kasvatussuuntauksen nimitykseen. Grue-Sörensen 1961, s. 118-121, 136; Kasvatus 1932, s. 296; Vierula, Pertti, Mikael Soinen ja herbartilaisuus. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä 1972, s. 11; Stormbom, Jarl, Herbartin kasvatusteetit ja hänen kasvatustieteellinen peruskäsitteistönsä. Kasvatus. Suomen kasvatustieteellinen aikakauskirja 6/1984, s. 419.

¹⁰⁵ Tidskrift utg... 1879, s. 326-327, 1880, s. 55-56, 1885, s. 185-186; Isosaari 1961, s. 151-152; Vierula 1972, s. 20.

nyt, astuvat tieto ja taito henkisen elämän palvelukseen, muuttuvat itse henkiseksi elämäksi.¹⁰⁶

Aksel Bernerin ohella Cygnaeuksen ystävä A.F. Soldan oli tietoinen Herbartin opeista 1880-luvun taitteessa. Z.J. Cleven Koulujen kasvatustopissa (1884) oli kohtia, jotka viittasivat selvästi Herbartin vaikutukseen.¹⁰⁷ Myös piiritarkastaja O.Fr. Borg mainitsee matkakertomuksessaan vuodelta 1886, että hän meni tietoisesti Eisenachin seminaariin tutustuakseen Herbartin ja Zillerin kuuluisaan opetusjärjestelmään, joka oli Saksassa voittamassa alaa. Hän saikin Saksan matkaltaan ensimmäiset tiedot uudesta opetusmetodista. Samoin kävi tarkastaja K.W. Forsmanille vuonna 1891.¹⁰⁸

Kenestäkään edellä mainitusta henkilöstä ei tullut kuitenkaan herbartilaisuuden tienraivaajaa Suomessa. Sellaiseksi kohosi professori Waldemar Ruin (1857 - 1938). Hän esitteli herbartilaisen tulkintansa professorinväitöskirjassaan vuonna 1887. Ruinista ei tullut herbartilaisuuden suurta toteuttajaa Suomessa, vaikka hän raivasikin tien tämän pedagogiikan voittokululle.¹⁰⁹ Herbartilais-zilleriläisyyden läpimurron aikaansai Mikael Soininen (1860 - 1924, Johnsson vuoteen 1907). Hän tutustui herbartilaisuuteen Ruinin väitöskirjan myötä, ja hänestä tuli tämän aatesunnan vankkumaton kannattaja. Soininen ei pitänyt herbartilais-zilleriläisyyttä sellaisenaan sopivana suomalaiseseen kansakouluun vaan muokkasi sitä ja antoi sille oman tulkintansa. Näin Soinisesta tuli yksi herbartilaisuuden kehittäjistä.¹¹⁰

¹⁰⁶ Kansakoulun Lehti 1/1883, s. 1-2.

¹⁰⁷ Kasvatus 1932, s. 359; Isosaari 1961, s. 149-152; Vierula 1972, s. 18-20.

¹⁰⁸ VA, KHA, Ko, Kouluhallituksen virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 1, O.Fr. Borgin matkakertomus vuodelta 1886 ja K.W. Forsmanin matkakertomus vuodelta 1891.

¹⁰⁹ Kasvatus 1932, s. 360; Ottelin, A.K., När herbartismen var ung. Suomen kasvatustieteellisen yhdistyksen aikakauskirja LXIV 1927, s. 185-186; Gästrin, Jan, A.K. Ottelin. Suomen kasvatustieteellisen yhdistyksen aikakauskirja LXXIV 1937, s. 110-113; Päivänsalo, Paavo, Suomen kasvatustieteellisen tutkimuksen historia. Kasvatustieteellinen kirjasto n:o 6. Hyvinkää 1954, s. 85-88.

¹¹⁰ Kasvatus 1932, s. 361; Isosaari 1960, s. 5; Vierula 1972, s. 20, 28.

Mikael Soininen julkaisi herbartilais-zilleriläiset ajatuksensa teoksissa Yleinen kasvatustoppi (1895) ja Opetustoppi I-II (1901, 1906). Lisäksi hän julkaisi lukuisia kansakoulun oppikirjoja. Soinisen teokset tulivat käyttöön sekä seminaareissa että kansakouluissa ja ne kuuluivat myös tarkastajien oheislukemistoon. Opettajat ja tarkastajat omaksuivatkin Soinisen ajatukset niin perusteellisesti, että hänen luomansa pedagoginen suuntaus hallitsi suvereenisti kansakouluopetustamme 1900-luvun alkuvuosikymmenet, niin suvereenisti, että kansakouluamme alettiin kutsua "Soinisen kouluksi".¹¹¹

Herbartilais-zilleriläisyyden tunnetuksiolo liittyi kansakoulumme toiseen nousukauteen. Ensimmäinen nousukausi oli 1860-luvulla, toinen 1890-luvulla. Kansakoulun toiseen nousuun vaikutti samanaikaisesti useita tekijöitä. Sortokausi nostatti kansallisen vastareaktion, josta hyötyi myös kansansivistystyö. Korkeatavoitteinen kansakoulu oli vaikeuksien vuosikymmeninä 1870- ja 1880-luvulla taistellut itselleen paikan suomalaisen kulttuurin kentällä. Lisäksi kansakoulumme johtoon olivat nousseet Cygnaeuksen kuoltua (1888) uudet miehet Y.K. Yrjö-Koskisen ja Mikael Soinisen johdolla. Heidän nuorekkaat näkemyksensä avasivat uusia mahdollisuuksia kansakoulun kehittämiseen.¹¹²

Vuosisadan vaihteessa ja 1900-luvun alussa kansakoulu sai kehittyä yllättävän vapaasti. Isosaari olettaa, että kansakoulun sisäinen kehittäminen herbartilaisessa hengessä oli poliittisesti neutraalia ja tuki vallanpitäjien tavoitteita.¹¹³ Raja-Karjala oli poikkeus (ks. edellä s. 216).

Herbartilais-zilleriläisyyden omaksuivat tarkastajista vuosisadan vaihteessa ja 1900-luvun alkuvuosina kaikki muut paitsi K.W. Forsman, joka

¹¹¹ Voipio, Aarni, Mikael Soinisen elämä. Helsinki 1944, s. 237; Päivänsalo 1954, s. 97-102; Isosaari, Jussi, Seminaareissa tapahtuneen opettajainvalmistuksen kehittyminen 1900-luvulla. Kasvatus ja koulu 1964, s. 54; Kajava, Kalevi, Mikael Soininen kansakoulunopettajain yliopistollisten jatkokurssien johtajana. Jyväskylän kasvatustieteellisen korkeakoulun julkaisuja XXII. Jyväskylä 1960, s. 2-7; Vierula 1972, s. 23, 26, 48-50; Soile, Antti, Kasvatus- ja opetusoppi Jyväskylän yliopiston toiminnan alkamiseen asti. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä 1983, s. 19; Ottelin 1927, s. 186; Nim. O. M-e (Mantere), Mikael Soininen. Tidskrift utg... LXI 1924, s. 75-76; Lahdes 1964, s. 87.

¹¹² Isosaari 1973, s. 39-40, 43.

¹¹³ Isosaari 1973, s. 50.

oli omilla linjoillaan. Hän tutustui uuteen menetelmään jo vuonna 1891 opintomatallaan Saksassa. Jo silloin hän kirjoitti:

"Minusta on kieltämätöntä, että tämä suunta suureksi osaksi tavoittelee jotakin oikeata, vaikkapa melkoisia liikanaisuuksia ja yksipuolista kaavojen ratsastamista kyllä löytyy... Paras anti koululle lienee viidestä muodollisesta asteesta ja niiden järjellisesti käyttämisestä, välttämällä kaavain shabloonimaista ratsastamista."¹¹⁴

Forsman ei uskonut että tältä vältyttäisiin. Pedagogisilla suuntauksilla oli hänen mielestään aina se ongelma, että niissä mentiin äärimmäisyyksiin. Kokemus osoitti hänen käsityksensä oikeaksi.

Herbartilaisuuden omaksuneet tarkastajat pitivät kansakoulun tärkeimpänä tehtävänä siveellisen luonteen kasvattamista. Kristilliset elämänarvot eivät olleet enää yhtä korostetusti esillä kuin aikaisemmin. Nyt tavoitteeksi otettiin hyvän ihmisen luominen. Se edellytti tahdon kasvattamista, sillä pelkkä tieto ei tehnyt ihmisestä hyvää ja siveellisesti vahvaa. Kansakoulun tulikin kehittää lapsessa sekä älyä, mielikuvitusta, luonnetta että tahtoa. Pää tavoitteena oli yksilön kasvattaminen; sosiaalinen kasvatusta oli sivuasiana.¹¹⁵

Tärkeimmät kasvatuskeinot herbartilaisilla olivat hallinta eli kuri, opetus ja ohjaus. Piiritarkastajatkin edellyttivät koulussa ehdotonta kuria ja järjestystä. Opettajan tuli kasvattaa lapset kurinalaisiksi, jotta he kykenivät itse hillitsemään itsensä. Nykypäiviin verrattuna 1900-luvun alun tarkastajien vaatimukset olivat kohtuuttoman tiukat ja ankarat, sillä ne kahlitsivat lasten luontaista vilkkautta. Tosin esimerkiksi Saksassa kuri oli vieläkin kovempi. Sitä piiritarkastajamme pitivätkin liian ankaran joskin taas esimerkiksi Tanskan koulujen kurinpitoa liian höllänä.¹¹⁶

¹¹⁴ VA, KHA, Ko, Kouluhallituksen virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 1, K.W. Forsmanin matkakertomus vuodelta 1891.

¹¹⁵ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1895-1921 Em 3-50; Karhuvaara 1954, s. 13-14; Vierula 1972, s. 29; Stormbom 1984, s. 420; Johnsson, Mikael, Opetusoppi I. Helsinki 1901, s. 1.

¹¹⁶ VA, KHA, Ko, Kouluhal. virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 1, O.Fr. Borgin matkakertomus vuodelta 1886, H. Basillierin matkakertomus vuodelta 1904 ja A. Biskopin matkakertomus vuodelta 1907.

Vuosisadan alun tarkastajat jättivät itsestään hyvin vaativan, jopa ankaran kuvan, mikä juurtui syvälle lasten mieliin. He tekivät tämän kuitenkin hyvässä tarkoituksessa; kuri ymmärrettiin yhdeksi luonteen kasvatukseen, ja sen ylläpitämisessä tuli olla ehdoton ja johdonmukainen.¹¹⁷

Tarkastajien kurivaatimus ei tarkoittanut ruumiillista kuritusta vaan kurinalaisuutta. Ruumiillinen kuritus oli Suomen kansakouluissa käytössä vuoteen 1914 asti, mutta useimmat tarkastajat eivät kuuluneet sen kannattajiin.¹¹⁸ Tässäkin suhteessa he olivat kansakoulujen kasvatustyön uranuurtajia. He päinvastoin toimivat sen puolesta, että ruumiillinen kuritus poistettaisiin koulusta. Tarkastajat tekivät vuoden 1912 tarkastajakokouksessa tätä tarkoittavan esityksen, joka toteutuikin vuonna 1914.¹¹⁹ Kaikki opettajat eivät ottaneet uudistusta ilolla vastaan, vaan esimerkiksi Raahan piirin opettajat vaativat vielä vuonna 1919 ruumiillisen kurituksen palauttamista kouluihin.¹²⁰

Opetus oli herbartilaisille tärkein kasvatukseen: se oli koko kasvatuksen keskus. Opetuksella pyrittiin tiedon lisäämiseen, ymmärryksen kehittämiseen, tahdon kasvattamiseen ja siveellisen luonteen muodostamiseen. Tähän päästiin herättämällä kasvatissa monipuolista harrastusta. Harrastus taas syntyi, kun kasvatti tunsii mieltymystä johonkin asiaan. Tavallisesti se kohdistui kysymyksiin, joissa ihmisten luontaiset taipumukset olivat kaikkein voimakkaimmat. Täältä harrastus johdettiin yhä uusiin kohteisiin "sillä luonnollisella tavalla, että uudet kohteet otetaan jo olemassa olevan harrastuksen palvelukseen". Näin harrastuksen piiri laajeni ja sen voima kasvoi samassa määrin kuin sen monipuolisuus. Näistä

¹¹⁷ Nim. A. J. (Järvinen), Muruja. Kansakoulun Lehti 15-16/1900, s. 338-340; Nim. A. J:nen (Järvinen), Välitunnit kansakoulussa. Kansakoulun Lehti 20/1903, s. 634-637; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1895-1921 Em 3-50, esim. A. Biskopin kertomus syyslukukaudelta 1905; Päivänsalo 1954, s. 98; Grue-Sörensen 1961, s. 132-133; Vierula 1972, s. 8; Stormbom 1984, s. 420.

¹¹⁸ Esim. vuoden 1911 yleisessä kansakoulukokouksessa tarkastajat Forsman, Roine ja Lähde kannattivat vielä ruumiillisen kurituksen säilyttämistä. Viidestoista yleinen kansakoulukokous 1911. Helsinki 1911, s. 65-71.

¹¹⁹ Keskustelut kymmenennessä yleisessä Suomen kansakoulukokouksessa 1896. Helsinki 1896, s. 12-38; VII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1912, s. 7-15, 98-99; Halila III 1949, s. 180-182.

¹²⁰ VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1918-1920 En 8, Raahan piirin opettajakokouksen pöytäkirja 1918-1919.

harrastussuuntien yhteisistä aineksista oli löydettävissä opetuksen keskeiset tavoitteet. Harrastuksen herättäminen oli herbartilaisille opetuksen kulmakivi: vain sen avulla voitiin saada aikaan pysyviä oppimistuloksia.¹²¹

Herbartilaiset tarkastajat vaativat, että opettajan tuli vedota opetuksessaan oppilaiden tunteisiin ja saada siten syntymään monipuolista harrastusta yksilöissä. Tunteisiin saattoi vedota vain herättämällä mielteitä. Näin oppimisprosessi eteni kaavassa tieto (mielle) - tunne - tahto. Kaava korosti tiedon merkitystä, mikä olikin herbartilaiselle kansakoulullemme tyypillistä.¹²²

Mielteiden yhteenliittymisellä eli apperseptiolla oli keskeinen asema herbartilaisessa pedagogiikassa. Apperseptio tarkoitti mielteen tulemistä tajuseksi. Kun uusi mielikuva tuli tajuseksi, se samalla sulautui entiseen mielikuvavarastoon. Apperseptiosta tuli näin sielullinen omaksumistapahuma, jossa uudet mielteet sulautuivat entisiin mielleryhmiin. Apperseptio merkitsi syvällistä ja aktiivista omaksumista, joka ei ollut jonkin asian pelkkää havaitsemista tai käsittämistä vaan aktiivista muokkaamista. Lasten mieliin tuli kyetä luomaan sellainen miellevarasto, että he kykenivät kasvatuksen kuluessa omaksumaan yhä uutta ja vaikeampaa. Näin heidän tietomääränsä asteittain laajeni.¹²³ Kun piiritarkastajat arvioivat opettajien työtä, he edellyttivät apperseptioon pyrkivää opetusta.¹²⁴

Oppiaineksen valinnassa herbartilaiset edellyttivät lapsen kehitystason huomioon ottamista. Kullekin kehitystaselle tuli valita oma sivistyshistoriallinen aineksensa sielutieteellisten näkökohtien perusteella.

¹²¹ Ottelin 1910, s. 227-228; Päivänsalo 1954, s. 99; Karhuvaara 1954, s. 14; Grue-Sörensen 1961, s. 127-128; Lahdes 1964, s. 87; Vierula 1972, s. 27-29; Stormbom 1984, s. 419.

¹²² Johnsson 1901, s. 2-4; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1895-1921 Em 3-50, esim. Appelbergin kertomus 1900-1901, Biskopin kertomus 1910-1911 ja Roineen kertomus 1910-1911; Lahdes 1964, s. 87; Lahdes 1966, s. 156; Vierula 1972, s. 27; Oulun maakunta-arkisto (OMA), Oulun piirin kansakouluntarkastaja (Opk), Piirikokousten pöytäkirjat 1886-1920 Ca 1, ptk 1902.

¹²³ Lehmusto 1951, s. 249; Grue-Sörensen 1961, s. 126; Lahdes 1966, s. 156; Lahdes 1964, s. 87; Vierula 1972, s. 7; Stormbom 1984, s. 420.

¹²⁴ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1895-1921 Em 3-50, esim. A. Biskopin kertomus syyslukukaudelta 1905, K. Levonin kertomus kevätlukukaudelta 1907, A.K. Ottelinin kertomus syyslukukaudelta 1910 ja K. Ruohosen kertomus syyslukukaudelta 1910.

Toinen tärkeä periaate oppiaineksen valitsemisessa ja järjestämisessä oli rinnastus. Tarkastajat edellyttivät, että toisiinsa läheisesti liittyvien oppiainesten oli oltava kosketuksissa keskenään. Samalla raja-aitojen eri oppiaineiden välillä ja sisällä tuli olla mahdollisimman vähäiset. Suomen herbartilaiset kannattivat kotimaista oppiainesta ja keskittymistä "kasvatustarvoltaan tärkeimpiin kohtiin" karsimalla liiallista ainesta. Tärkeimmäksi aineryhmäksi herbartilaiset kohottivat ns. historia-aineet (uskonto, historia, kirjallisuus). Opetuksen järjestelyksi he kannattivat vuorokursiopetusta, joka tulikin 1900-luvun alussa yleisesti vallitsevaksi (ks. s. 292).¹²⁵

Selvimmän herbartilainen vaikutus näkyi tarkastajien työssä ns. muodollisten asteiden vaatimisena. Nämä olivat opetuksen asteita, jotka olivat opettajan apuna oppituntien pidossa. Mikael Soininen kehitti Zillerin viiden asteen kaavasta¹²⁶ Suomen oloihin sopivan, jossa oli kolme muodollista astetta. Nämä olivat:

- 1) havainnollisuuden aste
- 2) käsitteellisyysaste
- 3) harjoituksen aste

Soininen jakoi mainitut asteet edelleen pienempiin osasiin. Havainnollisuuden asteen hän jakoi kolmeen osaan:

- a) opetuksen valmistus
 - tehtävän ilmoittaminen
 - valmistava keskustelu
- b) uuden esitys
- c) syventävä käsittely

Kun opettaja ilmoitti uuden tehtävän, hänen tuli Soinisen mukaan ottaa tutut mielteet, tuttu kokemuspääri lähtökohdaksi ja liittää entiset ja

¹²⁵ *ibid*; Johnsson 1901, s. 29, 99, 142, 153; Ottelin 1931, s. 134-141; Kasvatus 1932, s. 358; Lehmusto 1951, s. 251; Karhuvaara 1954, s. 14; Päivänsalo 1954, s. 101-102; Vierula 1972, s. 10.

¹²⁶ Tuiskon Zillerin erottamat opetuksen muodolliset asteet olivat a) analyysi eli valmistava keskustelu, b) synteesi eli uuden esitys, c) assosiaatio eli vertailu ja liittäminen aiemmin opittuun, d) systeemi eli käsitteiden ja lakien muodostaminen sekä e) metodi eli harjoitus ja käytännön sovellutus. Vierula 1972, s. 12; Vrt. Nurmi, Veli, Ensimmäinen herbart-zilleriläinen koulu. Kasvatus ja koulu 1963, s. 175-176.

uudet mielteet toisiinsa (apperseptio). Näin uusi tehtävä liittyi aiemmin opittuun ilman mielle yhtymän katkeamista. Edelleen opettajan tuli ilmoittaa uusi tehtävä oppilaiden mielenkiinnon herättävästi. Tehtävän ilmoituksen jälkeen seurasi valmistava keskustelu, jossa palautettiin mielin vanhoja mielikuvia ja kerrattiin asiaan liittyvää aiemmin opittua.¹²⁷

Kun opettaja oli valmistanut oppimistilanteen, hänen tuli esittää uusi asia. Esityksessä oli otettava huomioon erityisesti havainnollisuuden, itsetoiminnan ja jaksottaisuuden periaatteet. Havainto oli kaiken tiedon lähde, ja havaintoja tuli tehdä mahdollisimman monilla aisteilla. Soinisen mukaan havainnollisuuden periaate tuli ymmärtää opetuksessa mahdollisimman laajasti. Oppilaiden itsetoiminnan periaate oli läheisesti sidoksissa edelliseen, sillä opettajan tuli taitavin kysymyksin kohdistaa oppilaiden huomio oikeisiin kohtiin havaintoesineissä. Periaate tähtäsi mielteiden aikaansaamiseen. Käden työ oli Soiniselle ja muille herbartilaisille syrjäytetyssä asemassa. Jaksottaisuuden periaatteen mukaan tuli "tunnilla edetä pienin askelin otsakkeita hakien", koska "tajunta oli ahdas". Jokaista uuden oppimista tuli pian seurata sen omaksuminen. Vasta tämän jälkeen sai siirtyä uuteen asiaan. Kun eri osa-alueet oli näin vähin erin sisäistetty, yksittäiset jaksot tuli yhdistää oppilaiden tietoisuudessa kokonaisuudeksi. Tämä tapahtui kokoamalla taululle kirjoitetut otsikot yhteen ja merkitsemällä koko aineksen yleinen otsake viimeksi taululle. Taulutiedot oppilaiden tuli siirtää otsakevihkoihinsa ja osata ne huolellisesti seuraavalla kerralla. Kun opettaja oli esityksensä pitänyt, yhden oppilaan tuli kertoa se heti opettajan tarvittaessa auttaessa. Toiset oppilaat saivat täydentää esitystä halutessaan. Uuden esitys -jakson päätti uudelleen kerronta, jolla oppiaines juurrutettiin lasten mieliin. Sitä seurasi syventävä käsittely, jossa opittua asiaa syvennettiin keskustellen ja kysymyksiä tehden. Näin varmistettiin, että oppilaat olivat ymmärtäneet asian oikein ja sisäistäneet sen.¹²⁸ Immanenttinen eli opetuksen sisältävä kertaus oli tästä lähtien piiritarkastajien lempiaiheita.¹²⁹

¹²⁷ Vierula 1972, s. 30-31; Lahdes 1964, s. 88; Opettajain Lehti 50/1949, s. 1096; Soininen, Mikael, Opetusoppi II. Helsinki 1911, s. 40-51.

¹²⁸ Soininen, Opetusoppi... 1911, s. 53-68, 75-82; Lahdes 1964, s. 87-88; Vierula 1972, s. 31-32, 66.

¹²⁹ Saarni 1916, s. 137; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1900-1921 Em 5-50.

Toinen Soinisen muodollisista asteista oli käsitteellisyuden aste. Se jakaantui vertailuun ja kokoamiseen. Tavoitteena oli muodostaa mahdollisimman selviä käsitteitä. Oppilaan mielikuvavarastossa olleet yksityistapaukset tuli ottaa yhdellä kertaa vertailtaviksi ja muodostaa niistä käsite. Toinen tapa oli se, että tärkeimmät piirteet jostakin asiasta koottiin yhteen, kun asia ensimmäisen kerran oli esillä ja ennen kuin mitään vertailua muihin mielikuviin tehtiin.¹³⁰

Kolmas ja viimeinen opetuksen aste oli harjoitus eli soveltaminen. Ihminen unohtaa oppimansa nopeasti ilman harjoitusta. Opitusta ei tule hänelle pysyvää omaisuutta. Harjoitusvaihe oli deduktiivista menettelyä, kun sitä edeltänyt käsitteellisyuden vaihe oli ollut induktiivista.¹³¹

Soininen esitti muodolliset asteensa metodiseksi ohjeeksi, jota opettaja saattoi käyttää asian käsittelyn runkona yhdellä oppitunnilla. Hän tarkoitti asteet vain ohjeeksi ja opetuksen apuvälineeksi. "Tarkoitus ei ole konemaisesti noudattaa uutta opetusmenetelmää, milloin tuntuu, että opetus kärsii siitä. Pääasia on, että opetus on elävää ja harrastusta herättävää. Henki on tärkeämpi kuin muoto, mutta ulkonaisia muotoja tulee myös noudattaa."¹³² Opettajat ja osin tarkastajat ymmärsivät Soinisen muodolliset asteet toisin. Opettajat ottivat ne orjallisen kaavamaisesti käyttöön ja tekivät niiden noudattamisesta jopa opetuksen pääasian. Myös tarkastajat edellyttivät 1900-luvun alussa opettajien opettavan muodollisten asteiden mukaisesti. Lähteistöstä näyttäisi voivan kuitenkin päätellä, että tarkastajat eivät olleet yhtä orjallisesti näiden vankeja kuin opettajat vaan suvaitsivat asteiden väljemmän käyttämisen. Lisäksi esimerkiksi tarkastaja Kaarlo K. Mäkinen ei ollut koskaan täysin vakuuttunut metodin autuaallisuudesta. Joka tapauksessa muodolliset asteet, vaikka niitä jälkikäteen voimakkaasti kritisoiinkin, auttoivat opettajia oppituntien pidossa. Ne antoivat kauan kaivatun selkeän ja kokonaisvaltaisen ohjeiston, jonka avulla kokemattomankin opettajan oli helppo tunnit pitää. Ne paransivat kansakoulumme opetuksen tasoa ja säilyivät opettajien mene-

¹³⁰ Soininen, Opetusoppi... 1911, s. 111; Vierula 1972, s. 32-33.

¹³¹ Soininen, Opetusoppi... 1911, s. 141; Vierula 1972, s. 33.

¹³² Vierula 1972, s. 68-69.

telmävarastossa aina 1940-luvulle asti.¹³³ "Soinisen koulun" voimana olikin metodi, kun "Cygnaeuksen koulun" voimana oli ollut henki.¹³⁴

Suomen herbartilaisten suosimia opetusmuotoja olivat suullinen, näyttävä ja harjoittava opetus. Suullinen opetus jakaantui yksi- ja vuoropuheiseen opetukseen. Yksipuheisessa opetuksessa opettajan tuli käyttää kertomusta, kuvausta, selitystä ja oppilaan yhtäjaksoista esitystä. Vuoropuheinen opetusmuoto perustui kysymyksiin ja vastauksiin. Kysymyksillä, joita olivat esimerkiksi vahvistus-, vaihtoehto- ja täydennyskysymykset, oli keskeinen sija soinislaisessa kansakoulussa. Niihin myös tarkastajat kiinnostivat huomionsa. Näyttävään opetusmuotoon kuului esineiden ja kuvien näyttäminen, liitupiirustus ja kävelyretket luontoon. Harjoittava opetus, jossa oppilaalla oli keskeinen osuus, jäi herbartilaisessa kansakoulussa lapsipuolen asemaan. Tarkastajat koettivat sitä vaatia, mutta opetustapaa oli vähän kehitelty ja käytetty, minkä vuoksi opettajat eivät tottuneet sen käyttämiseen. Kaiken kaikkiaan soinislaisen kansakoulun opetusmuodot olivat hyvin opettajakeskeisiä. Oppilaskeskeiset ja yhteistoiminnalliset työtavat eivät olleet muodissa, minkä vuoksi myöskään tarkastajat eivät niitä erityisemmin vaatineet.¹³⁵

Soinislainen koulu korosti tiedon ylivaltaa. Vaikka Soinisella oli ollut jonkin verran työkouluperiaatteen henkeä, hänen kansakoulustaan tuli lähes puhtaasti tiedon jakamiseen keskittynyt kirjakoulu. Omatoimisuus,

¹³³ Lahdes 1964, s. 87-89; Vierulä 1972, s. 34, 69, 73; Haavio, Martti, Mikael Soinisen pedagoginen elämäntyö. Mikael Soinisen muistojulkaisu. Jyväskylän kasvatusopillisen korkeakoulun julkaisuja XXII. Jyväskylä 1960, s. 9; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1895-1910 Em 3-24; Niininen, V.A., "Sen sitä, tuon tätä". Opettajain Lehti 25/1945, s. 642; Nim. Jnen 1916, s. 232-233; Isosaari 1973, s. 42; Soinisen vaikutuksesta herbartilaisuus vaikutti myös oppikoulujen opetukseen. Isosaari 1973, s. 50.

¹³⁴ Isosaari 1973, s. 50.

¹³⁵ Soininen, Opetusoppi... 1911, s. 182-219; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1895-1915 Em 3-37, esim. K.V. Vaulon kertomus syyslukukaudelta 1905, K.G. Aminoffin kertomus syyslukukaudelta 1905, A.K. Ottelinin kertomus syyslukukaudelta 1910 ja K. Ruohosen kertomus syyslukukaudelta 1910; Walorinta, Väinö, Onko herbartilainen määritelmä kasvatuksen tarkoituksesta edelleen paikkansa pitävä? Kansakoulun Lehti 1920, s. 63; Halila III 1949, s. 144; Lahdes 1964, s. 87-89, 189; Vierula 1972, s. 118.

käytännöllisyys ja sosiaalisuus unohtuivat lähes tyystin.¹³⁶ Tästä huolimatta Soininen korosti esimerkiksi matkakertomuksessaan vuodelta 1897 opetuksen käytännöllisyyttä ja valitti kansakoulumme liiallista tietopainotteisuutta.¹³⁷

Piiritarkastajat omaksuivat Mikael Soinisen muokkaamat herbartilaiszilleriläiset ajatukset ja toteuttivat niitä omassa työssään vuosisadan vaihteessa ja 1900-luvun alussa. Näin varsinkin opetusmetodisesti. Kasvatuseriaatteissa sekä opetustyön yleisissä vaatimuksissa (havainnollisuus, selkeys, johdonmukaisuus jne.) tarkastajat säilyttivät paljon cygnaeuslaista perintöä, kuten myös opettajilta edellytetyissä vaatimuksissa. Kuinka täsmällisesti tarkastajat noudattivat Soinisen luomia periaatteita ja kuinka paljon ja millaisia yksilöllisiä vivahteita heillä oli, siihen lähteistö ei anna vastausta. Varmaa on, että näitä eroja oli, koska tarkastajat olivat individualisteja ja oman pedagogisen näkemyksen edustajia.¹³⁸

8.3.1.3. Työkouluuute valtaa alaa 1910-luvulta lähtien

Herbartilaisuuden valta-aikana tutustuttiin Suomessa uusiin pedagogisiin virtauksiin. Näitä olivat lähinnä teon periaate eli ns. työkouluuute sekä moraali- ja yksilöpedagogiikka. Ne kuuluivat ns. uuden koulun¹³⁹ virtauksiin. Ne eivät tulleet kuitenkaan Suomessa vallitseviksi suuntauksiksi mutta vaikuttivat kansakoulumme kasvatus- ja opetusperiaatteisiin 1910-luvun alusta lähtien.

Kansakoulujen piiritarkastajat olivat ensimmäisinä omaksumassa uusia pedagogisia virtauksia ja levittivät niitä opettajien tietoisuuteen. Tähän

¹³⁶ Halila I 1949, s. 378; Halila II 1949, s. 297; Vrt. Salokannel, Akseli, Uno Cygnaeus ja nykyaikainen kansanopetuksen uudistus. Kasvatustutkimuksia 8. Jyväskylä 1918, s. 133-134.

¹³⁷ VA, KHA, Ko, Kouluhallituksen virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 2, Mikael Johnssonin matkakertomus vuodelta 1897.

¹³⁸ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1895-1915 Em 3-37; Junttila 1908, s. 64-79.

¹³⁹ Erkki Lahdeksen mukaan nimityksen "uusi koulu" on yleisesti katsottu tarkoittavan erityisesti sitä uudistusliikettä, joka syntyi tämän vuosisadan alussa Amerikassa ja Euroopassa ja joka olennaisella tavalla pyrki muuttamaan silloisen kouluopetuksen. Lahdes, Erkki, Uuden koulun vaikutus Suomen kansakouluun. Keuruu 1961, s. 7.

heillä oli hyvät mahdollisuudet. Asiasta innostuneet tarkastajat tekivät näyttävää propagandaa uusien aatteiden puolesta mm. kansakoulualan lehdissä ja koettivat edistää niiden käyttöönottoa kouluissa. Tarkastajat, kuten asiasta innostuneet opettajatkin, omaksuivat ajatuksensa Saksasta ja Yhdysvalloista, joissa "uuden koulun" oppi-isät vaikuttivat ja joista meille esikuvat haettiin.

Merkittävin uusista suuntauksista oli teon periaate eli työkouluuuate. Sitä hahmottelivat ensimmäisinä amerikkalaiset psykologit ja kasvatustieteilijät. He loivat pragmatism¹⁴⁰ nimellä tunnetun uuden pedagogisen suuntauksen 1800- ja 1900-luvun vaihteessa. Suunnan perustajia ja merkittävimpiä edustajia olivat William James (1842 - 1910) ja John Dewey (1859 - 1952). Heidän luomansa pedagogiikan keskeinen ajatus oli toiminnallisuus. Kasvatuksen ja opetuksen tuli palvella toimintaa ja elävää elämää, ja toiminnallisuuden tuli olla myös kansakouluopetuksen tärkeimpänä periaatteena. Koulusta tuli karsia turha muistitieto pois ja istuttaa lapsiin sen sijasta työntöä ja itsenäistä toimintatarmoa. Tekemällä oppiminen ("learning by doing") oli opetuksen lähtökohta: sillä tavalla lapsi sosiaalistui yhteiskuntaan ja kykeni ottamaan vastaan käytännön elämän haasteet. Amerikkalaisille pedagogeille olikin tärkeintä lapsi, hänen sielunelämänsä ja kehitysmahdollisuutensa.¹⁴¹

Suomessa amerikkalaista "toiminnallisuuspedagogiikkaa" ei alussa tunnettu kovin hyvin. Siihen tutustuttiin vasta 1910-luvun kuluessa.¹⁴² Aikaisemmin ja paremmin tunnettiin saksalainen työkouluuuate, koska kulttuuriyhteydet Saksaan olivat koulumaailmassa perinteisesti läheisemmät kuin Amerikkaan. Saksalaisen työkouluuauksen tunnetuin edustaja oli Georg Kerschensteiner (1854 - 1932). Hän korosti kansalaiseksi kasvattamista, ammattiin valmentamista ja ammatin siveellistämistä kasvateissa. Hänen työkouluuauksensa oli hyvin ammattiopetuspainotteinen. Kerschensteiner pohti myös työn pedagogista käsitettä. Hänen mielestään vain sellaisella ruumiillisella ja henkisellä työllä oli arvoa, joka ohjasi oppilai-

¹⁴⁰ Pragmatismⁱⁿ mukaan vain sellaisia mielteitä ja käsityksiä voidaan sanoa tosiksi, jotka toimivat menestyksellisesti ja ovat hyödyllisiä tai jotka voidaan verifioida. Lahdes 1961, s. 9.

¹⁴¹ James, William, *Sielutiede ja kasvat^{us}*. Porvoo 1913, s. 25, 29, 53-55; Lehm^{usto} 1951, s. 282-285; Karhuvaara 1954, s. 57; Lahdes 1964, s. 90; Dewey, John, *Koulu ja yhteiskunta*. Helsinki 1957, s. 14-16, 127-133.

¹⁴² Karhuvaara 1954, s. 57; Lahdes 1964, s. 90.

ta "itsenäiseen käsittämiseen ja esittämiseen, oikeihin työtapoihin, työn perinpohjaiseen ja rehelliseen suorittamiseen, tarkkuuteen, kestävyYTEEN, nopeuteen, järjestykseen ja siisteyteen". Työkasvatuksessa oli tärkeää - ei vain teknillisen osaamisen lisääminen - vaan myös siveellinen jalostaminen ja kansalaisvalmiuksien lisääminen. Ne olivat tärkeitä avuja Kerschesteinerin korostamille "valtion jäsenille".¹⁴³

Toinen merkittävä saksalainen työkoulupedagogi oli Hugo Gaudig (1860 - 1923). Hän korosti omatoimisuusperiaatteen merkitystä opetustyössä. Opettajan tuli organisoida oppilaat työhön, itsenäiseen etsintään ja ongelmien ratkaisuun. Opettajan tuli vain tukea ja ohjata lapsia, ei olla tiedon jakajana ja kysymysten "linkoajana". Tavoitteena oli saada oppilas muuttumaan passiivisesta aktiiviseksi, omatoimiseksi luovaksi yksilöksi.¹⁴⁴

Samoihin aikoihin työkouluuuden kanssa tutustuttiin Suomessa myös saksalaisen Friedrich Wilhelm Foersterin ajatuksiin. Hän edusti ominta-keista kristillis-rigoristisen luonteen omaavaa moraalipedagogiikkaa. Siinä yksilöltä vaadittiin kykyä hallita luonnonvoimia omassa itsessään. Siveellinen luonteenkasvatus tuli asettaa koulutoiminnan keskuksiksi. Erityistä painoa foersterilaisuudessa pantiin vapaaehtoiselle itsekurin kehittämiseen, jota varten kouluihin tuli järjestää oppilaiden itsehallinnollista toimintaa. Tahdon kasvatus, kasvatus itsekuriin ja itsehillintään jalostivat nuorta sisäisesti mutta tekivät hänestä myös yhteiskuntakelpoisen. Sosi-

¹⁴³ Holma, Ilkka, Työkoulukäsité. Työkoulu 1917, s. 67-69; Lehmusto 1951, s. 298-300; Grue-Sörensen 1961, s. 264-269; Kerschesteiner, Georg, Begriff der Arbeitsschule. Leipzig 1930, s. 43-44, 65.

¹⁴⁴ Lehmusto 1951, s. 295-296; Karhuvaara 1954, s. 58; Muita "uuden koulun" tienraivaajia olivat Jan Lighthart (1859 - 1916) ja Ovide Decroly (1871 - 1933). Lighthart kehitti kuivasta havainto-opetuksesta asiaopetuksen, joka ei perustunut päähän pänttäykseen eikä oppikirjan orjalliseen käyttämiseen. Decroly korosti puolestaan kasvatuksen sosiaalista aspektia. Hänen mukaan kasvatuksen päämääränä oli valmistaa lapsi todelliseen yhteiskuntaelämään. Hänen koulunsa tunnuksena olikin "elämän kautta elämää varten". Muita "uuden koulun" johtavia pedagogeja olivat Maria Montessori (usko lapsen itsekasvatukseen), William Kilpatrick (lapsen luovien kykyjen hyväksikäyttö opetuksessa) ja Helen Parkhurst (Dalton-suunnitelma). Kaikki nämä johtavat "uuden koulun" pedagogit olivat suomalaisten kansakouluntarkastajien tiedossa 1910-luvulta lähtien. Lahdes 1961, s. 10-14, 39; Vrt. eri kansakoululehtien artikkelit; Nurmi, Veli, Kasvatuksen traditio. Juva 1984, s. 90-92.

aalisten valmiuksien kehittämiseen tarjosi hyvän mahdollisuuden oppilaiden itsehallinto koulussa, jota Foerster kannatti.¹⁴⁵

Foersteria ei voi pitää varsinaisena uuden koulun miehenä, vaikka hän monessa kohdin onkin tämän liikkeen perusajatusten kanssa yhtä mieltä. Herbartilaisuuden vallan heikentäjänä hänellä oli kuitenkin Suomessakin tärkeä asema.¹⁴⁶

Suomessa uusiin aatteisiin tutustuttiin 1900-luvun ensimmäisinä vuosina. Uuden suunnan airueena oli jälleen Mikael Soininen. Vaikka hän oli vannoutunut herbartilainen, hän oli avarakatseinen uusille virtauksille ja omaksui niistä niiden parhaita aineksia. Jo vuonna 1897 hän kirjoittaa matkakertomuksessaan:

"Kansakoulumme ovat toimintaa vailla, toimintaa, jossa syttyvä harrastus ja kypsyttyvät periaatteet saisivat tilaisuutta puhjeta teoksi, luonteen ja persoonallisuuden korkeimmaksi ilmestysmuodoksi."¹⁴⁷

Eli Soininen puhui toiminnan merkityksestä jo silloin kun hän hahmotteli Suomeen herbartilaista opetusohjelmaansa. Tämä on tutkimuksissa jäänyt varsin vähälle huomiolle. Julkisesti Soininen toisti ajatuksensa vuoden 1905 yleisessä kansakoulukokouksessa. Tällöin hän oli ehtinyt perehtyä jo suunnan kansainväliseen teoreettiseen kirjallisuuteen. Hän korosti toiminnan, teon merkitystä luonteen kasvatuksessa ja pyrkimystä kasvatukselliseen kokonaisvaikutukseen koulussa. Koulussa tuli kehittää opetuksen rinnalle myös ns. kouluelämää, joka valmensi lapsia toiminnan kautta yhteiskuntaelämään.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Foerster 1909, s. 23, 54, 71, 85; Foerster, Fr.W., Kasvatus ja itsekasvatus. Helsinki 1921, s. 11, 20, 78-79, 125, 136, 164-165; Lehmusto 1951, s. 292-293; Päivänsalo 1954, s. 91; Karhuvaara 1954, s. 58-59; Kasvatus 1932, s. 479-487; Pöggeler, Franz, Die Pädagogik Friedrich Wilhelm Foersters. Eine systematische Darstellung. Freiburg im Breisgau 1957, s. 96-99, 101-105, 178-179.

¹⁴⁶ Lahdes 1961, s. 40.

¹⁴⁷ VA, KHA, Ko, Kouluhallituksen virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 2, Mikael Johnssonin matkakertomus vuodelta 1897.

¹⁴⁸ Keskustelut XIII yleisessä kansakoulukokouksessa 1905. Helsinki 1905, s. 43-54.

Soininen kiinnostui vuoden 1907 jälkeen yhä enemmän uusista kasvatusturvauksista, lähinnä Kerschensteinerin ajatuksista. Selvä osoitus Soinisen herbarilaisuudesta luopumisesta olivat hänen toimittamansa kirjat Kansakoulun jatko-opetuksen uudistus (1911) ja Maalaiskansakoulun uudistuminen (1916). Kirjojen johtavana ajatuksena oli käytännön elämän vaatimusten huomioon ottaminen kasvatuksessa ja opetuksessa. Tässä tarkoituksessa Soininen ajoi voimakkaasti Cygnaeuksen perinteitä elvyttämällä käytännöllisten aineiden (kuten käsitöiden, maatalouden, puutarhanhoidon ja metsänistutuksen) lisäämistä maalaiskansakoulun opetusohjelmassa ja lasten lähiympäristön huomioon ottamista opetusaineiden valinnassa. Uusien aatteiden testauspaikaksi hän perusti Pukinmäen kokeilukoulun vuonna 1913.¹⁴⁹

Piiritarkastajista uusiin aatteisiin tutustuivat ensimmäisinä Kaarlo K. Mäkinen ja Onni Rauhamaa. K.K. Mäkinen sai kuulla Saksassa vuonna 1902, että oppilaalle ei tule antaa kaikkea valmiina vaan hänen tulee saada itse tehdä, itse keksiä omalla työllään. Muuten oppilaiden itsetoiminta lamautuu ja omintakeinen pyrkimysvoima häviää. Näissä ajatuksissa on löydettävissä selvät maininnat tulevasta työkouluinnostuksesta. Vuoden 1906 opintomatalla Mäkisellä oli mahdollisuus tavata Georg Kerschensteiner Münchenissä. Hänen ajatuksensa tekivät Mäkiseen suuren vaikutuksen.¹⁵⁰ Laajojen piirien tietoon uuden aatteen toi kuitenkin Onni Rauhamaa. Hän oli vuonna 1909 opintomatalla Keski-Euroopassa, missä hänen heräävä työkouluinnostuksensa varmistui. Hän julkaisi omaksumansa uudet ajatukset kirjassa Teon periaatteen soveltamisesta kansakoulun opetukseen vuonna 1911.¹⁵¹ Hän oli vannoutunut työkouluuuden kannattaja, kuten eräät muutkin piiritarkastajat. Heitä olivat 1910-luvulta lähtien (ennen vuotta 1921) ainakin Kaarlo K. Mäkinen, Jaakko Laurila, K.V. Vaulo, Em. Suhonen, Oskari Mantere, Akseli Salokannel, J.E. Rannisto,

¹⁴⁹ af Ursin, N.R., Uuden ajan koulu. Työkoulu 1915, s. 114; Kaja-va 1960, s. 16; Lahdes 1961, s. 33; Haavio 1960, s. 9-10; Lahdes 1966, s. 157; Vierula 1972, s. 118-121; Nim. O. M-e 1924, s. 79-80.

¹⁵⁰ VA, KHA, Ko, Kouluhal. virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 4, K.K. Mäkisen matkakertomukset vuosilta 1902 ja 1906.

¹⁵¹ Rauhamaa, Onni, Teon periaatteen soveltamisesta kansakoulun opetukseen. Helsinki 1911; Lahdes 1961, s. 32.

A.V. Laitakari, Frans Nurmi, Arvi Sipola ja Jaakko Pärssinen.¹⁵² Loput tarkastajista omaksuivat joitakin piirteitä työkouluuusteesta omaan herbartilaislävytteeseen pedagogiikkaansa mutta eivät julistautuneet uudistuksen vankkumattomiksi kannattajiksi. Heidän mielestään käytännöllisyyden lisääminen oli hyvä asia, mutta liian pitkälle ei saanut mennä. Koulusta ei saanut tehdä ammattikoulua eikä pelkkää puuhailulaitosta. Lapselle täytyi myös opettaa asioita. Tätä mieltä olivat tarkastajista ainakin K.W. Forsman ja Reinhold Roine. Sellaisia, jotka torjuivat uudet ajatukset kokonaan, ei ollut ketään.¹⁵³

Piiritarkastajat perehtyivät uuteen aatteeseen koti- ja ulkomaisen kirjallisuuden perusteella sekä tekemällä opintomatkoja Skandinavian ja Keski-Euroopan maihin. Matkoilla eräät tapasivat henkilökohtaisesti sellaisia työkouluuusteen suuria nimiä kuin Kerschensteiner, Gaudig ja Seinig.¹⁵⁴

Työkouluuuste tuli Suomessa tunnetuksi vuonna 1911. Silloin ilmestyi Onni Rauhamaan edellä mainittu teos ja silloin pidettiin yleinen kansakoulukokous, jossa asia oli näyttävästi esillä. Pääalustajina kokouksessa toimivat Onni Rauhamaa ja Kaarlo K. Mäkinen.¹⁵⁵ Heidän merkitystään työkouluuusteen esitaistelijoina ei ole aikaisemmin tutkimuksissa otettu huomioon.

Työkouluuusteeseen innostuneet piiritarkastajat olivat yksimielisiä herbartilaisen kansakoulumme vioista. He pitivät sitä liian yksipuolisesti

¹⁵² Työkoulu-lehti 1915-1917; Halila III 1949, s. 148; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1910-1921 Em 24-50.

¹⁵³ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1910-1921 Em 24-50; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1910-1920 En 3-8; Viidestoista yleinen kansakoulukokous 1911, s. 160-162, 166-171.

¹⁵⁴ VA, KHA, Ko, Kouluhal. virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 1-7, kansakouluntarkastajien matkakertomukset, ks. esim. J.E. Ranniston matkakertomus vuodelta 1913, K.K. Mäkisen matkakertomus vuodelta 1906 ja J.A. Salokanteleen matkakertomus vuodelta 1913.

¹⁵⁵ Viidestoista yleinen kansakoulukokous 1911, s. 17-22, 77-83, 144-150; 1910-luvun alussa ilmestyi useita työkouluuustetta käsitelleitä koti- ja ulkomaisia (suomennettuina) teoksia. Esim. Jamesin Sielutiede ja kasvatus (1913), O. Mantereen Työkoulu tulevaisuuden koulu (1914), V. Valorinnan Uuden koulun merkkejä (1913). Vuonna 1914 alkoi ilmestyä Kasvatus ja Koulu -niminen aikakauslehti ja vuonna 1915 Työkoulu-niminen lehti.

tietokouluna. Tällainen kansakoulu kehitti vain lapsen älyllisiä ominaisuuksia. Kansakoulun kasvatusvaikutus jäi näin rajalliseksi.¹⁵⁶ "Miten kauan onkaan saarnattu, ettei tietojen hankkiminen ole pääasia, vaan ruumiin ja sielun voimain sopusuhtainen kehitys, ja kuitenkin koulu yhä tavoittelee tietoja ja taaskin tietoja. Millä tavalla tämä tietomäärä saavutetaan, siitä ei ole aina paljonkaan väliä."¹⁵⁷ Unohduksiin olivat jääneet lapsen tunne ja toimintakyvyn kehittäminen.¹⁵⁸

Työkouluuutteen kannattajat moittivat herbartilaista koulua työtapojen yksipuolisuudesta. "Kirja" ja "sana" olivat vallitsevia, ja opetus perustui pelkästään kuuloaistin hyväksikäyttöön. Menetelmät passivoivat oppilaita ja tekivät heistä vastaanottavan objektin.¹⁵⁹

Mitä työkouluuutetta kannattaneet tarkastajat sitten vaativat? Kasvatuksen tarkoitukseen, joka periytyi meille Pestalozzilta ja Herbartilta, he eivät juuri kajonneet. Nuoren ihmisen monipuolinen kehittäminen ja siiveellisesti lujien luonteiden kasvattaminen olivat heidänkin tavoitteenaan. He tosin korostivat aikaisempaa enemmän kansalaiskasvatusta eli pyrkimystä kasvattaa nuorista aktiivisia, yhteiskuntakelpoisia kansalaisia. "Ei saa liikaa rajoittua jalon mielenlaadun, hyvän tahdon viljelemiseen, ettei unohdeta, että yksilön arvon määrää hänen merkityksensä kokonaisuudelle, yhteisölle, hänen työnsä ja aikaansaannoksensa ihmiskunnan sivistystehtävän suorituksessa."¹⁶⁰

Tärkein vaatimus työkouluuutetta kannattaneilla tarkastajilla oli toiminnan, työnteon ja oppilaiden omatoimisuuden lisääminen koulussa. Vaatimus perustui lapsipsykologisen tutkimuksen havaintoon, että lapsi oppi koskettamalla, käytännössä kokemalla, tekemällä. Amerikkalaista

¹⁵⁶ Mantere, Oskari, Työkoulu tulevaisuuden koulu. Helsinki 1914, s. 1-2; Rauhamaa 1911, s. 6-8; Valorinta, Väinö, Uuden koulun merkkejä. Porvoo 1913, s. 1-10; Holma 1917, s. 69; Sipola, Arvi, Lapsentajuisuus opetuksessa. XVII yleinen kansakoulukokous 1919. Helsinki 1919, s. 37; Mäkinen 1916, s. 224.

¹⁵⁷ Nim. Raa (Rauhamaa), Muuan laajakantoinen opetusperiaate. Työkoulu 1915, s. 2.

¹⁵⁸ Mantere 1914, s. 2; Laurila, Jaakko, Vanhan murtuessa. Työkoulu 1915, s. 4.

¹⁵⁹ Mantere 1914, s. 2.

¹⁶⁰ Mantere 1914, s. 4-5; Karhuvaara 1954, s. 58; Vaalo, K.V., Oppilaat aktiivisiksi. Työkoulu 1916, s. 7-8.

John Deweytä lainaten: lapsen kehitys kulki kädestä päähän, ruumiillisessa työssä saavutetuista kokemuksista käsittämiseen ja tietämiseen. Ajatus päti suoraan pienten lasten opetukseen, jossa tuli lähteä käsiaskartelusta, leikistä ja muusta käytännöllisestä toiminnasta. Ylemmillä luokilla tuli lähteä liikkeelle havainnoista, joista siirryttiin toimintaan. Lapsi kykeni saamaan täydellisen selon ympäröivästä maailmasta vain ruumiillisen toiminnan kautta. Se paransi havaintoa, jonka kautta oppiminen täydellistyi ja lapsen luontainen toimintahalu tyydyttyi. Näin koulu ei tappanut lasten luontaista aktiivisuutta vaan ylläpiti sitä ja käytti sitä hyväkseen oppimisessa.¹⁶¹

Työkoulutarkastajamme lähtivät siitä Fröbelin ajatuksesta, että ihminen ei ollut syntynyt ensi sijassa tietopuoliseen mietiskelyyn vaan toimintaan. Opetuksessa piti siksi tekemisen kulkea tiedon edellä. Tekemisestä tuli tehdä kasvatuksen keskus.¹⁶² Tästä johtui luonnollisesti se, että työkouluuutteen kannattajat arvostivat enemmän työtaitoa kuin tietämistä. "Työtaito on päämäärämme", "menestyksellisen työtävän oppiminen on kouluopetuksen päämäärä, tietojen omaksuminen toivottava sivutulos".¹⁶³ Koulunkäynnin hyöty tuli mitata sen mukaan, mihin ihminen tuli sen kautta kykeneväksi. Samoin koulutunnin hyöty tuli mitata sen toimintakyvyn mukaan, minkä se kykeni oppilaissa herättämään.¹⁶⁴

Työkouluuutteen kannattajat vaativat yksimielisesti toiminnallisuuden, työnteon lisäämistä kouluissa. Miten tämä tuli käytännössä toteuttaa, siitä he olivat erimielisiä. Syntyi lähinnä kaksi koulukuntaa: toinen vaati työopetuksen ottamista koulun ohjelmaan erillisenä oppiaineena; toinen yleisenä metodisena periaatteena, jonka tuli läpäistä kaikkien aineiden opetus. Edellinen suuntaus lähti siitä, että tietoaineiden rinnalla koulussa

¹⁶¹ Rauhamaa 1911, s. 4-7; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1911-1913 En 4, Juho Reinin yleiskatsaus 1911-1912; Mäkinen, K.K., Nykyään jo kansakouluissamme olevien havaintovälineiden pedagoginen käytäntö. XV yleinen kansakoulukokous 1911. Helsinki 1911, s. 78-83; Nim. Raa (Rauhamaa), Kulkeeko lapsen kehitys "kädestä päähän"? Työkoulu 1915, s. 17-18; Nim. K.K.M. (Mäkinen), Metodiopillista kokeilua. Opettajain Lehti 3/1920, s. 18.

¹⁶² Rauhamaa 1911, s. 8, 12; Mäkinen 1911, s. 78-83; Nim. Raa, Kulkeeko... 1915, s. 17.

¹⁶³ Rauhamaa, Muuan laajakantoinen opetusperiaate 1915, s. 3; Nim. Raa (Rauhamaa), Vanha ja uusi koulu. Työkoulu 1915, s. 35.

¹⁶⁴ Rauhamaa 1911, s. 13.

tuli olla käsityö- ja työpajaopetusta erityisissä työhuoneissa vartavasten valmistetuilla työkaluilla, vieläpä erityisen ammattiopettajan johdolla. Tämä suuntaus piti oppi-isänään Georg Kerschensteineria. Tavoitteena oli valmentaa lapsia tuleviin käytännöllisiin ammatteihin ja jalostaa heidän luonnettaan. Lapsia tuli totuttaa rehellisiin työtapoihin, tekniseen tarkkuuteen, huolellisuuteen ja perusteellisuuteen. Kurinalainen työ kehitti lasten taitoja mutta jalosti heitä myös siveellisesti. Samalla se kehitti lasten sosiaalisia piirteitä yhteiskuntaelämää varten.¹⁶⁵

Edellä mainitulla suuntauksella oli aluksi kannatusta Suomessa. Sitä edusti mm. Mikael Soininen. Suuntaus hävisi kuitenkin pian jälkimmäiselle vaihtoehdolle, joka halusi tehdä toiminnallisuudesta kaiken läpäisevän periaatteen koulukasvatuksessa. Ammatillinen työopetus on ammattikoulujen asia, se ei kuulu "kasvatuskouluun", oli tämän suuntauksen näkemys. Työopetuksen tuli olla yleinen menetelmällinen keino, jota käytettiin sopivalla tavalla kaikessa opetuksessa. Tämä suuntaus ei pannut paljoa painoa tekniseen täydellisyyteen: työ tuli tehdä sillä taidolla ja tekniikalla, joka oppilailta sillä hetkellä oli, ilman että sitä erikoisesti harjoitettiin. "Kysymys oli ennen muuta puhutun sanan saattamisesta piirustuksen, muovailun, yleensä käsin suoritettujen avulla havainnolliseksi, teroittaa oppilaan huomioitsemista, oikaista vääriä havaintoja sekä antaa hänelle tilaisuutta saattaa sisäiset näkemyksensä aistimin tajuttavaksi."¹⁶⁶ Toiminnallisuus, oma tekeminen oli paras keino päästä pysyviin oppimistuloksiin. Siksi sen tuli läpäistä koko opetus. Tämä suuntaus, jonka oppi-isiä olivat lähinnä Dewey ja Gaudig, tuli hallitsevaksi suomalaisessa työkoulupedagogiikassa, ja sen kannattajiin lukeutuivat myös edellä luetellut piiritarkastajat.¹⁶⁷

Vaikka useimmat tarkastajat olivat vakuuttuneita toiminnallisuusperiaatteen välttämättömyydestä oikeaoppisessa opetuksessa, he eivät osanneet antaa yksiselitteisiä ohjeita tämän soveltamisesta käytännön opetus-tilanteisiin. Vaatimus toiminnallisuuden lisäämisestä oli helppo esittää, mutta sen soveltaminen oli vaikeaa. Tarkastajat näyttävätkin tyytyneen oppilaiden omatoimisuuden lisäämiseen muodollisten asteiden opetuskaavan

¹⁶⁵ Mantere 1914, s. 6-7; Lahdes 1964, s. 90.

¹⁶⁶ Mantere 1914, s. 6-8; Lahdes 1964, s. 90.

¹⁶⁷ Mantere 1914, s. 6-8; Lahdes 1964, s. 90; Vrt. Lehmusto 1951, s. 284-285; Karhuvaara 1954, s. 57.

sisällä. Mitään mullistavaa uudistusta he eivät kouluihin onnistuneet tuomaan. Harjoitusaineita, kuten käsityötä, piirustusta, puutarhanhoitoa, oli kouluissa lisättävä ja tietoaineisiin oli otettava aikaisempaa enemmän oppilaiden omia tehtäviä.¹⁶⁸ Esimerkiksi uskonnossa tarkastajat suosittelivat, että oppilaat etsivät johonkin aiheeseen liittyvät kohdat raamatus- ta, laativat lyhyen esityksen kotona ja kertoivat sen omin sanoin seuraavalla tunnilla koulussa.¹⁶⁹ Historiassa he puolestaan edellyttivät opettajan antavan oppilaille syventäviä kysymyksiä kotityöksi ja vaativan heitä kertomaan vastaukset seuraavalla tunnilla koulussa. Lisäksi historiassa tuli käyttää rinnastusta ja vertailua sekä esimerkiksi aineen kirjoittamista jostain kysymyksestä.¹⁷⁰ Laskennossa opettajien tuli käyttää mahdollisimman paljon lasten omia harjoitustehtäviä.¹⁷¹ Lukemisessa lasten tuli saada itse etsiä ja löytää asioita sekä esittää niitä kertomalla, piirtämällä, askartelemalla tai kirjoittamalla. Lukeminen sinänsä oli jo tarkastajien mielestä toiminnallista, mutta edellä mainituilla keinoilla sitä saattoi vielä elävöittää.¹⁷² Kotiseutuopetus tuli ottaa opetuksen keskipisteeksi varsinkin alemmilla asteilla, koska siten voitiin opetuksessa lähteä liikkeelle lapsille tutuista, konkreettisista asioista.¹⁷³

Vastaavalla tavalla työkouluuuetta kannattaneet tarkastajat suosittelivat opetettavan muitakin oppiaineita. Erityisesti he näyttävät suosineen

¹⁶⁸ Vaulo, K.V., Teonperiaatetta uskonnonopetuksessa. Työkoulu 1916, s. 76-77; Laurila, Jaakko, Oppilaiden toiminnassa pitämisestä yksiopeettajaisessa kansakoulussa. Työkoulu 1916, s. 68-69; Vaulo, K.V., Teoriasta toimeen. Työkoulu 1915, s. 19-20; Laitakari, A.V., Opetussuunnitelman malli maalaiskansakouluja varten ja ohjeita havaintovälineiden käyttämiseen. Helsinki 1916, s. 3; Sipola 1919, s. 34-37; Lahdes 1961, s. 36; OMA, Opk, Piirikokousten pöytäkirjat 1886-1920 Ca 1, ptk 1916.

¹⁶⁹ Vaulo, Teonperiaatetta... 1916, s. 76-77.

¹⁷⁰ Järvi, K.A., Historian opetustapa kansakoulussa. Työkoulu 1916, s. 88-91; Laitakari, Opetussuunnitelman malli... 1916, s. 10.

¹⁷¹ Laitakari, A.V., Laskennon alkeiden opetuksesta toiminnan periaatteen mukaan. Työkoulu 1916, s. 6.

¹⁷² Nim. Raa (Rauhamaa), Lukemisen opetus ja teon periaate. Työkoulu 1917, s. 5-7; Laitakari, Opetussuunnitelman malli... 1916, s. 5.

¹⁷³ Laurila, J., Miten oppilaita parhaiten autetaan kotiseututiedolisten huomioiden teossa. VIII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1916, s. 202-209; Rauhamaa, Teon periaatteen... 1911, s. 22; Sipola 1919, s. 34; Mäkinen 1916, s. 224.

opetuksessa taulupiirustuksen käyttöä sekä eläviä havaintokuvia. Siksi lapset tuli viedä maantiedon, eläinopin tai kasviopin tunnilla luontoon, jossa mainittuihin asioihin perehdyttiin niiden oikeassa ympäristössä.¹⁷⁴ Myös havaintovälineitä olisi opettajien tullut tehdä mahdollisimman paljon itse. Tätä he ihailivat Saksaan tekemillään opintomatkoilla 1910-luvulla. Tarkastajien vaatimus ei saanut opettajien kannatusta, koska havaintovälineiden teko oli aikaa vievää ja ammattitaitoa vaativaa. Ainakin kolme tarkastajaa (Laurila, Nurmi, Rannisto) osallistui 1910-luvulla Saksassa Werkunterricht-kurssille, jossa opetettiin toiminnallisuuspedagogiikan havainnollistamista opetuksessa ja yksinkertaisten havaintovälineiden tekemistä.¹⁷⁵

Työkouluuutteen kannattajat korostivat aikaisempaa enemmän kokonaisuusien hallintaa. Tietoa ei tullut pirstoa enää yhtä pieniin osiin kuin aikaisemmin vaan lasten tuli antaa lukea esimerkiksi raamatusta tiettyjä kokonaisuuksia, jotka he opettelivat pääpiirteissään muistamaan ja omin sanoin kertomaan.¹⁷⁶

Kovin mullistavia työkouluuutteen kannattajien käytännön ohjeet eivät olleet. Ne olivat pieniä parannuksia sovitettuna silloiseen koulu- ja opetusjärjestelmään. Radikaalimpien uudistusten toteuttaminen olisi vaahtunut perusteiden muuttamista. Siihen Suomessa ei ollut mahdollisuutta, koska herbartilainen opetusjärjestely hallitsi niin tiukasti koululaitostamme. Toisaalta parannusten vähäisyys ja yksinkertaisuus helpotti niiden toteuttamista. Pieni omatoimisuuden lisäys muodollisten asteiden sisällä ja luopuminen näiden asteiden orjallisesta noudattamisesta sekä sosiaalisuu-

¹⁷⁴ Laurila, Oppilaiden toiminnassa... 1916, s. 68-69; Seppä, Jussi, Havainnon tekoa tammikuulla. Työkoulu 1917, s. 4-5; Salo, Aukusti, Opetuksesta luonnossa. Työkoulu 1915, s. 73-74; Nim. K.K.M. (Mäkinen), Piirustuksen käyttö opetuksessa. Opettajain Lehti 31/1918, s. 364-365; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1910-1920 En 3-8; Mäkinen 1911, s. 81; Valorinta, Väinö, Piirustuksesta muun opetuksen apuneuvona. XVI yleinen kansakoulukokous 1914. Helsinki 1914, s. 194-195; Valorinta, Väinö, Tyypillinen piirustus. Porvoo 1917, s. 1-15; Erkkilä, O., Miten saataisiin kuvastojen käyttö opetuksessa yleisemmäksi? XVI yleinen kansakoulukokous 1914. Helsinki 1914, s. 283-285.

¹⁷⁵ VA, KHA, Ko, Kouluhal. virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 1-7, J. Laurilan matkakertomus vuodelta 1913, Fr. Nurmen matkakertomus vuodelta 1913 ja J.E. Ranniston matkakertomus vuodelta 1913.

¹⁷⁶ Mäkinen, K.K., Mitä kokemuksia on kansakoulun jatko-opetuksessa saatu eri oppiaineissa käytettävästä opetusmenettelystä? XVI yleinen kansakoulukokous 1914. Helsinki 1914, s. 376-379.

den korostus olivat opettajille mahdollisia, kun opettamisen perusteita ei tarvinnut muuttaa. Näin Suomessa tapahtuikin niiden opettajien osalta, jotka olivat perehtyneet työkouluuutteeseen. Samaa voi sanoa niiden opettajien enemmistöstä, jotka toimivat aatteeseen innostuneen piiritarkastajan alueella. Muiden osalta opetustyön muodot ja ihanteet pysyivät suurin piirtein ennallaan, joskin hekin lievensivät muodollisten asteiden orjallista noudattamista ja ottivat opetukseensa oppilaiden omatoimisuutta lisääviä piirteitä.¹⁷⁷

Työkouluuute ei ennen vuotta 1921 eikä sen jälkeenkään kyennyt syrjäyttämään herbartilaisuutta, joka säilyi vallitsevana menetelmänä toiseen maailmansotaan asti. Osasyynä siihen, että työkouluuute ei koskaan tullut hallitsevaksi, oli sillä, että opetussuunnitelmaa ei kyetty virallisesti uudistamaan toisen sortokauden aikaan. Soinisen johdolla työskennellyt opetussuunnitelmakomitea, joka oli aloittanut työnsä vuonna 1912, joutui lopettamaan toimintansa vuonna 1915. Vallanpitäjät eivät hyväksyneet koulun sisäistä kehittämistä, minkä vuoksi senaatti lakkautti komitean työn.¹⁷⁸

Vaikka työkouluuute ei tullut koskaan hallitsevaksi kansakoulussamme, oman lisänsä se kuitenkin toi opetustyöhön. Näin varsinkin vuoden 1925 jälkeen, jolloin opetussuunnitelmakomitean suosituksia alettiin soveltaa käytäntöön.¹⁷⁹

Työkouluuutteen kannattajat toivat esille uuden kurinpitomenetelmän, jota myös Foerster oli kannattanut: oppilaiden itsehallinnan. Menettelyn perusajatuksena oli, että oppilaat itse huolehtisivat kurin ja järjestyksen

¹⁷⁷ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1910-1921 Em 24-50, esim. Erkkilän, Laurilan, Kuosmasen ja Vaulon kertomukset 1915-1916; Salokannel, Akseli, Onko kansakoulun historian opetus rajoitettava isänmaan historiaan? Kansakoulun Lehti 1918, s. 14-19; Nim. O.S. & O.L., Kaarlo K. Mäkinen. Uudistuva Kasvatus- ja Opetustyö 1/1929, s. 19; Lahdes 1961, s. 36-41, 61-68; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1921 En 1-8, ks. opettajien piirikokousten pöytäkirjat esim. Porin ja Lappeenrannan piiristä 1911-1912, Kajaanin piiristä 1914-1915, Alavuden, Antrean, Raahen ja Käkisalmen piiristä 1915-1916; Ks. Valorinta, V., Kansakoulu-työkoulu. Helsinki 1935; Sipola 1919, s. 34-42.

¹⁷⁸ Isosaari 1973, s. 50-51.

¹⁷⁹ Laitakari, A.V., Kansakouluopetuksemme uudistuksesta opetussuunnitelmakomitean suunnitelmien mukaan. Työkoulu 1916, s. 141-142 ja Työkoulu 1917, s. 15-29; Komiteanmietintö 14/1925 Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma. Helsinki 1925.

säilyttämisestä. He muodostivat koulukunnan, joka laati itselleen säännöt ja valitsi neuvoston valvomaan sääntöjen noudattamista. Menetelmä kehitettiin Yhdysvalloissa 1800-luvun lopulla.¹⁸⁰

Suomeen tämä hyvin radikaali idea tuli 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopulla, jolloin sitä kokeiltiin ensi kerran käytäntöön niin kansa- kuin oppikouluissa. Kansakoulussa menetelmän soveltajina olivat innokkaimmat työkouluuasteen kannattajat. Näin myös tarkastajissa, joista ajatuksen lämpimin kannattaja oli K.K. Mäkinen.¹⁸¹ Tarkastaja K.V. Vaulo kirjoitti uudesta koulukurista kirjan vuonna 1914. Siinä hän asettui kannattamaan oppilaiden itsehallintaa siten toteutettuna, että opettaja oli mukana kurisäännöstön laatimisessa ja valvomisessa. Vaulo ei uskonut Foersterin esittämän puhtaan oppilaiden itsehallinnan onnistuvan meillä, koska oppilaat olivat siihen liian kehittymättömiä.¹⁸² Myöskään Sveitsissä Foersterin oppeja ei tarkastaja Em. Suhosen havainnon mukaan sovellettu juuri käytäntöön, vaikka niitä teoriassa pidettiin hyvinä.¹⁸³

Piiritarkastajien enemmistö suhtautui oppilaiden itsehallinta- ja koulukunta-ajatuksiin epäillen ja suurin varauksin eikä ryhtynyt sitä edistämään, vaikka tarkastajat hyväksyivätkin vuoden 1912 kokouksessa Mäkinen ehdottaman ponnen, jonka mukaan itsehallinnalle tuli "tunnustaa sija kansakoulussakin".¹⁸⁴ Oppilaiden itsehallinta ei syrjäyttänyt kansakoulumme opettajakeskeisiä kurikeinoja. Myös oppikouluissa kokeilu loppui vuoteen 1921 mennessä.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Nim. K.K.M. (Mäkinen), Oppilasten itsehallinto ja maalaiskansakoulu. Opettajain Lehti 3/1912, s. 25; Kuudestoista yleinen kansakoulukokous 1914. Helsinki 1914, s. 160-193; Foerster, Fr.W., Koulu ja luonteenkasvatus. Porvoo 1909, s. 23-85; Päivänsalo 1954, s. 91; Lehmusto 1951, s. 292-293.

¹⁸¹ Mäkinen 1912, s. 25; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1909-1920 En 3-8, piirien opettajakokousten pöytäkirjat; Seppä, U.U., Oppilaiden itsehallinta Suomen oppikouluissa. Helsinki 1937, s. 41.

¹⁸² Vaulo, K.V., Uusi henki koulukurissa. Kansakoulun työmaalta I. Helsinki 1914, s. 10-14, 24-27.

¹⁸³ VA, KHA, Ko, Kouluhäl. virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 6, Em. Suhosen matkakertomus vuodelta 1912.

¹⁸⁴ VII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1912, s. 14-15; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1910-1921 Em 24-50.

¹⁸⁵ Seppä 1937, s. 100.

Foersterilaisen moraalipedagogiikan vaikutusta on paljon vaikeampi nähdä kuin työkouluaatteen, koska se ei lopultakaan paljon eronnut soinnilaisesta kansakouluaatteestamme. Foerster tähdensi siveellisten luonteiden kasvatusta kuten Soininenkin. Kristillis-eettisyys oli sillekin leimallista. Foersterin tähdentämä sosiaalisuus oli puolestaan yhteistä työkouluaatteen kannattajien vaatimuksille. Foersterin ajatukset yhdentyivät näin aika pitkälle sekä herbartilaisuuden että työkouluaatteen kanssa. Ne olivat lisäksi sen luonteiset, että opettajien tuli olla ne sisäistänyt, vaikka hän ei kyennyt niitä paljoa opetuksessaan soveltamaan. Näin foersterilaisuuden vaikutusta on vaikea nähdä. Vaikutusta joka tapauksessa oli, koska Foersterin ajatukset olivat Suomessa hyvin tunnetut vuodesta 1909 lähtien ja ne liittyivät läheisesti meillä vallalla olleisiin yleisiin pedagogisiin virtauksiin.¹⁸⁶

8.3.2. Koulun muun toiminnan arviointi

Opetus oli tärkein mutta ei ainoa tarkastajan havainnointikohteista koululla. Muita olivat siisteys, yleinen järjestys, koulun asiakirjat sekä koulun ulkoiset varustukset. Siisteyttä ja järjestystä tarkastaja edellytti sekä luokka- ja ulkokuoneilta että koulun ympäristöltä. Pihamaan siisteys oli ensimmäinen, mihin tarkastaja huomionsa kiinnitti. Jos pihamaa oli likainen ja koulun aita rikki, tarkastaja päätteli opettajan olevan huolimaton. Tästä hän veti pitemmällekkin meneviä johtopäätöksiä opettajan kasvattajankyvyistä. Ennakkovaikutelman merkityksestä kertoo eräs tarkastajan matkassa ollut näin:

"Kyytimies ratustelee hevostansa kiinni koulun ulkokartanon seinään. Ja tarkastaja seisoo pihamaalla ja luo jo ensimmäisiä tutkivia silmäyksiänsä talon ulkonaiseen järjestykseen. Eniten häntä näyttää oudostuttavan, että kaikki muut rakennusten ovet ovat jääneet selkosen selälleen, paitsi opettajan aitan, koskapa hän suoraa päätä menee käymälöiden rappusille ja koettaa ovia sulkea. Tämä kai tapahtuu tarkoituksella: Hän toivoo ehkä, että opettaja huomaisi tämän pikku toimituksen, eikä asiata tarvitsisi suusanallisesti huomauttaa. Mutta rappuset ovatkin paksun, talven mittaan kovaksi tallautuneen nietoksen peitossa ja ovet eivät liikahta sinne eikä tänne.

¹⁸⁶ Seppä 1937, s. 29-35; Päivänsalo 1954, s. 92; Haavio 1960, s. 10; Lahdes 1964, s. 91; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1910-1921 Em 24-50.

Esimieheni jo itsekseen murhaa: "Täälläpä taitaakin olla syytä pitää perusteellinen tarkastus", ja pistäytyy samalla tiellä poikain käymälään - se onkin sopiva paikka tehdä huomioita, millainen kuri ja puhtaus koulussa on. Sopimattomat piirroukset sen seinissä, likaiset istuimet ja veitsellä tehty tähystysreikä viereiseen käymälään, joka kaikesta päättäen kuuluu tytöille, puhuvat hänen mielestään jo alakuloista, sanatonta kieltänsä tämän valistusahjon kasvatuksellisista mahdollisuuksista.¹⁸⁷

Kun tarkastaja tässä mielentilassa alkoi koulua tutkia, tulos ei ollut opettajalle mieluinen, siksi tärkeä ennakkovaihtelma oli. Se viesti paljon opettajasta yleensäkin. Tämä oli havainto, jonka piiritarkastajat olivat käytännön työssä tehneet.¹⁸⁸ Siisteyskasvatusta pidettiin kansakoulusamme tärkeänä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Se oli arvopäämäärä, johon lapsia tuli totuttaa joka päivä ja kaikissa tilanteissa. Opettajilla oli tässä suuri vastuu: he eivät saaneet tinkiä siisteys- ja järjestyksivaatimuksesta missään tilanteessa. Sen oli vallittava niin koulun pihamaalla kuin luokka- ym. huoneissakin. Tässä tarkastajat olivat ehdottomia koko tutkimusajanjakson.¹⁸⁹

Koulujen asiapapereiden tarkastaja edellytti olevan asianmukaisessa kunnossa. Koululla tuli noudattaa vahvistettua opetus- ja työjärjestystä, päiväkirjan tuli olla täytetty, tilien, matrikkelin ym. arkistokirjojen tuli olla oikein laadittuja ja ajan tasalla. Näissä kohdin tarkastajilla oli ajoittain huomautettavaa (s. 278). Opetusvälineiden, joihin piiritarkastajat kiinnittivät paljon huomiota, koska ne olivat tärkeitä modernissa kansakouluopetuksessa, tuli olla riittävät ja hyvässä kunnossa. Sama koski koulukalusteita ja rakennuksia.¹⁹⁰

Opetusvälineet, koulukalusteet ja rakennukset eivät olleet 1800-luvun puolella vielä yleensä tyydyttävät. Opetusvälineet olivat riittämättömät,

¹⁸⁷ Ylä-Sahra 1925, s. 149-150.

¹⁸⁸ Nim. Maankulkija 1927, s. 321; Ylä-Sahra 1925, s. 148; Salokannel 1968, s. 160; Haastatellut 12 entistä kansakouluntarkastajaa.

¹⁸⁹ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50, esim. K. Kuneliuksen kertomus kevätlukukaudelta 1901; Ylä-Sahra 1925, s. 150.

¹⁹⁰ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50, esim. K. Kuneliuksen kertomus syyslukukaudelta 1895, Hj. Basilierin kertomus syyslukukaudelta 1894 ja A.J. Tarjanteen kertomus kevätlukukaudelta 1901.

kalusteet tarkoitukseen sopimattomat ja rakennukset huonoja. Varsinkin viimeksi mainittujen osalta tilanne oli paikoin hälyttävä, sillä lasten terveys oli vetoisuuden ja pimeyden vuoksi uhattuna. Tarkastajat joutuivatkin uhraamaan paljon aikaa ja vaivaa edellä mainittujen puutteiden poistamiseen. He olivat avainasemassa, sillä opettajia johtokunnat ja kunnat eivät kuunnelleet. Tarkastajien olikin neuvoteltava, avustettava (mm. Aksel Berner välitti itse opetusvälineitä kouluille), vaadittava ja varoitettava johtokuntia lähes jokaisella koululla. Johtokunnat olivat joskus vaikeassa välikädessä, sillä puutteiden poistaminen ei ollut aina niistä kiinni kuntien myöntäessä kitsaasti varoja koulujen ylläpitoon ja kunnostamiseen. Järkeviäkään parannuksia, kuten kattotäyteen tiivistystä tai seinien tilkintää, ei voinut aina tehdä. Näissä tapauksissa tarkastajat kääntyivätkin usein suoraan kunnan edustajien puoleen ja tekivät tarvittavat korjausesitykset. He olivat havainneet, että keskustelu ja sopiminen kunnallisten elinten puheenjohtajien kanssa vei asioita paremmin eteenpäin kuin tiukkojen virkakirjeiden lähettäminen. Tarkastajien työtä helpotti ja kansakoulun asiaa edisti, jos tarkastajat kykenivät luomaan hyvät suhteet kunnan edustajiin. Kaikki tähän eivät kyenneet vaan pilasivat asian liiallisella virkaintoilulla.¹⁹¹ Toinen tarkastajien hyväksi havaitsema keino oli, että he itse hoitivat esimerkiksi uusien opetusvälineiden tilaamiset. 6.3.1903 annettu määräys oikeutti tarkastajan hoitamaan tietyissä asioissa uushankinnat. Tämä oli usein yksinkertaisempaa kuin patistella johtokuntia asioiden hoitoon.¹⁹² Jos tarkastajalla oli arvovaltaa - kuten yleensä oli - ja hänen sanallaan ns. painoa, asiat hoituivat kunnallismiesten kanssa ilman suurempia kitkoja.¹⁹³ Tämä oli tärkeää, sillä tarkastajat joutuivat olemaan varsin paljon yhteistyössä kunnallisten luottamushenkilöiden kanssa.

1900-luvun puolella tilanne alkoi helpottaa. Tämä vähensi myös tarkastajien työtä. Heidän ei tarvinnut uhrata enää yhtä paljon huomiota

¹⁹¹ M.O. Karttusen haastattelu; Laitakari, A.V., Koulujen tarkastuksissa tehtyjen vaatimusten täytäntöönpanon valvonnasta. Opettajain Lehti 11/1920, s. 114; VI kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1908, s. 181-187; Jääskinen, Arvo, Kunta ja kansakouluntarkastaja. Opettajain Lehti 3/1957, s. 16-18.

¹⁹² Blomqvist, Hugo, Inspektörens auktoritet och rätt. IX kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1920, s. 267-268.

¹⁹³ M.O. Karttusen haastattelu.

koulun ulkoisiin varustuksiin. Täysin puutteet eivät toki loppuneet: ne vain vähenivät. Tarkastajat saattoivat keskittyä aikaisempaa enemmän tärkeimpään eli koulujen opetustyön valvontaan.¹⁹⁴

Piiritarkastajien oli mainittava kertomuksessaan opetustyön lisäksi, missä kunnossa kunkin koulun opetusvälineet, kalusto ja rakennukset olivat. Näin ylihallitus sai täydellisen kuvan koulujen toiminnasta ja työskentelyedellytyksistä. Samalla tarkastajien antamat huomautukset tulivat ylihallituksen tietoon. Tämä oli tarkastajille tärkeää, sillä johtokunnat ja kunnat olivat ajoittain haluttomia korjaamaan puutteita. Ellei tarkastajan huomautus tehonnut, hän saattoi kääntyä aina ylihallituksen puoleen ja pyytää apua. Ylihallituksen huomautus korjasikin epäkohdan yleensä nopeasti.¹⁹⁵

Tarkastajilla oli mahdollisuus pyytää myös kruunun virka-apua pakottaakseen kunnat korjaamaan epäkohdat. He turvautuivat kuvernöörien virka-apuun kuitenkin haluttomasti, koska he halusivat välttää julkisia rettelöitä kuntien kanssa ja koettivat saada asiat korjatuiksi neuvotteluin tai ylihallituksen huomautuksin. Aina kruunun virka-avulta ei kuitenkaan vältytty, vaan tarkastajat joutuivat pyytämään kuvernööriä huolehtimaan siitä, että niskuroivat kunnat korjasivat huonon koulurakennuksen asianmukaiseen kuntoon.¹⁹⁶ Ellei kuvernöörin päätös tyydyttänyt tarkastajaa, hän saattoi valittaa senaattiin. Tällaisia tapauksia oli muutamia tutkimusajana.¹⁹⁷

Edellä olevasta voi saada sen kuvan, että tarkastajat käyttivät kaikilla kouluilla suunnilleen yhtä paljon aikaa opetuksen tai kouluraken-

¹⁹⁴ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1900-1921 Em 5-50; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1900-1920 En 1-8.

¹⁹⁵ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1900-1921 Em 5-50; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1900-1920 En 1-8; Kansakouluasiain Tietokirja 1914, s. 139-151.

¹⁹⁶ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark., johtok. ym. saapuneet kirjeet 1885-1891 Ee 1; Kansakouluasiain Tietokirja 1914, s. 132-151; Turun maakunta-arkisto (TMA), Rauman piirin kansakouluntarkastaja (Rpk), Koulurakennuksia koskevat kirjeet 1912-1928 Ec 1; OMA, Opk, Kirjekonseptit 1887-1899 Da 1, tarkastajan kirje ylihal:lle 4.3.1887 ja tarkastajan kirje kuvernöörille 30.1.1888.

¹⁹⁷ Kansakouluasiain Tietokirja 1914, s. 151-156.

nusten tarkastamiseen. Näin oli yleensä, mutta tilanteen mukaan he kohdistivat huomionsa määräasioihin. Jos koululla oli nuori opettaja, hän tarvitsi erityistä ohjausta, tai jos koululla oli suunnitteilla uusi rakennus, rakennusasiat veivät normaalia enemmän aikaa. Tarkastajat painottivat työtään sen mukaan, mitkä asiat milläkin koululla vaativat erityistä huomiota. Aina he kävivät läpi kaikki tutkintakohteet mutta käyttivät aikaa ja huomiota eri kohteisiin sen mukaan kuin oli tarpeen.¹⁹⁸

8.4. Uskonnonopetuksen valvonta

Vuoden 1866 asetuksessa kansakoulujen opetus jätettiin kokonaisuudessaan ylihallituksen ja kansakouluntarkastajien valvontaan. Tätä periaatetta muutettiin vuonna 1869 annetussa asetuksessa koulutoimen ylihallituksesta sekä samana vuonna voimaan tulleessa uudessa kirkkolaissa. Näissä kansa- ja oppikoulujen uskonnonopetuksen valvonta siirrettiin piispojen ja tuomiokapitulien tehtäväksi. Piispojen oli tehtävä joko itse tarkastusmatkoja kouluihin tai huolehdittava paikallisen papiston välityksellä valvonnasta. Lisäksi piispat saivat lähettää ylihallitukseen uskonnonopetusta koskevia muistutuksia ja parannusehdotuksia.¹⁹⁹

Ratkaisun takana oli pitkä periaatteellinen keskustelu 1860-luvulla. Kun kansakoulujen uskonnonopetus oli jäänyt kansakoulunopettajan tehtäväksi, kirkolliset piirit vaativat piispa Schaumanin johdolla uskonnonopetuksen valvontaa tuomiokapituleille, joille tulisi jättää myös oikeus nimittää koulun uskonnonopettaja tai jos koulussa ei ollut erityistä uskonnonopettajaa, kelpuuttaa joku opettaja opettamaan uskontoa. Edellinen periaate hyväksyttiin, mutta jälkimmäistä ei puhtaasti käytännöllisistä syistä. Uskonnonopettajien nimittämis- ja kelpuuttamisoikeus olisi tullut kolmelle tuomiokapitulille, mikä olisi käytännössä ollut ylivoimaisen hankala järjestää.²⁰⁰

¹⁹⁸ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50.

¹⁹⁹ As.kok. 29/1869, § 10, 14, s. 3-5.

²⁰⁰ Iisalo, Taimo, Suomen koulujen uskonnonopetus 1843-1883. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 78. Uusikaupunki 1968, s. 237-238.

Uskonnon opettaminen ja uskonnonopettajan nimittäminen jäi kouluissa kouluhallinnon tehtäväksi. Tämä oli johdonmukainen seuraus koulun ja kirkon erosta. Uskonnonopetuksen valvonnan jääminen kirkolliselle viranomaiselle oli poikkeus tästä periaatteesta. Sen voi tulkita kouluviranomaisten kädenojennukseksi kirkolle ja haluksi säilyttää jonkinlainen konkreettinen yhteys koulun ja kirkon välillä, varsinkin kun seurakuntien kirkkoherroja ei ollut kelpuutettu johtokuntien itseoikeutetuiksi puheenjohtajiksi. Samalla ratkaisulla haluttiin korostaa uskonnonopetuksen yhteyttä kirkon työhön.

Seurakuntien papisto käytti tarkastusoikeuttaan säästellen. Täsmälliset tiedot pappien koulukäynneistä on 1910-luvulta. Vuonna 1913 papit tarkastivat 1 720 kansakoulun (52,8 %, kansakouluja 3 258) uskonnonopetuksen. Vuonna 1917 luku oli 1 858 (kansakouluja 3 912) eli 47,5 %. Piispat eivät kansakouluissa käyneet. He valvoivat vain yleisesti seurakuntien uskonnonopetuksen tilaa joka viides vuosi pitämässään tarkastuksessa.²⁰¹

Pappien tarkastuskäynnit kouluilla jäivät suhteellisen vähäisiksi. He kokivat itsensä ulkopuolisiksi ja käyntinsä turhiksi. He oppivat luottamaan opettajien kykyyn opettaa uskontoa ja kansakouluntarkastajien kykyyn valvoa opetusta. Vaikka kansakoulujen uskonnonopetuksen valvonta oli jätetty kirkollisten viranomaisten käsiin, sitä ei ollut suljettu pois myöskään kansakouluntarkastajilta. Missään säädöksissä ei sanottu, etteivät kansakouluntarkastajat saisi valvoa muun opetuksen ohella myös uskonnonopetusta. Näin he tekivätkin.²⁰² Pappien laimeahko uskonnonopetuksen tarkastaminen ei heikentänyt näin kansakouluvalvonnan kokonaisuutta vaan tehosti sitä niillä kouluilla, joilla papit kävivät.

²⁰¹ Oppikouluissa uskonnonopetusta tarkastivat piispat ja jossain määrin seurakunnan papisto. Piispat pitivät oppikoulutarkastuksen samalla, kun kävivät tutkimassa seurakunnan yleistä tilaa. Näin piispa tarkasti oppikoulujen uskonnonopetuksen noin joka viides vuosi. Ylihallituksen ylitarkastajat pidättyivät oppikouluissa tarkastamasta uskonnonopetusta. Hyvärinen, Eero, Kertomus Suomen evankelisluterilaisen kirkon tilasta vuosilta 1908-1912. Kuopio 1913, s. 77; Hyvärinen, Eero, Kertomus Suomen evankelis-luterilaisen kirkon tilasta vuosilta 1913-1917. Oulu 1918, s. 68, 102; Koskimies, Juho, Rud., Piirteitä Kuopion hiippakunnan seurakuntien vaiheista ynnä Katsahdus kristillisen kirkon ja jumaluusopillisen tieteen tilaan vv 1907-1912. Oulu 1912, s. 38; Iisalo 1968, s. 282.

²⁰² VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; Kaikkonen, Hilja, Lukukinkerit nykyisen kansankasvatuksen välineenä. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä 1955, s. 26; Helle, s. 537.

Piispat ja tuomiokapitulit kehottivat papistoa eri yhteyksissä tehostamaan koulujen uskonnonopetuksen valvontaa. Kehotuksista ei ollut kuitenkaan hyötyä, sillä tarkastusten määrä ei lisääntynyt.²⁰³

Kansakoulujen tarkastukset sujuivat yleensä hankaluuksitta, vaikka papistolle tullut oikeus valvoa uskonnonopetusta oli kansakoululle arka asia varsinkin 1870- ja 1880-luvulla. Papiston ja opettajien keskinäinen suhde todettiin piispojen kertomuksissa useimmiten hyväksi, vaikka esimerkiksi aatteellisista (vapaamieliset ym. aatteet), puoluepoliittisista ja koulupoliittisista (kansakoulu kontra kiertokoulu) syistä ilmenikin ajoittain pientä jännitystä. Sitä lisäsi kansakoulunopettajien, uuden virkamiesryhmän ilmestyminen maaseutuyhteisöön. Vaikka kansakoulunopettajat jäivät arvohierarkiassa papiston alapuolelle, he olivat joka tapauksessa uusi koulutusta saanut ryhmittymä, jonka mukaantulo suljettuun maaseutuyhteisöön herätti papistossa tiettyä levottomuutta.²⁰⁴ Osaa papistoa ärsytti myös opettajien itsetietoisuus. Heitä syytettiin omahyväisyydestä, ylpeydestä ja pöyhkeydestä.²⁰⁵ Mm. Y.S. Yrjö-Koskinen moitti opettajia tästä kirjoituksessaan Kirjallisessa Kuukauslehdessä vuodelta 1872.²⁰⁶

Yksittäisissä tapauksissa papin ja opettajan välille syntyi erimielisyyttä siitä, saiko pappi tarkastaa koulun uskonnonopetuksen milloin halusi ja muuttaa kyseisen päivän lukujärjestystä. Ylihallitus tulkitsi valituksen asiasta vuonna 1904 niin, että papilla oli oikeus tarkastaa

²⁰³ Iisalo 1968, s. 285; Tamminen, Kalevi, Kansakoulun uskonnonopetus vuosisadan vaihteen murroksessa. Maamme kansakoulujen uskonnonopetuksen asema, tavoitteet ja opetussuunnitelmat vuosina 1898-1912. Porvoo 1967, s. 30; Colliander, Immanuel, Kertomus Savonlinnan hiippakunnan vaiheista ja tilasta vuosina 1902-1907. Pappeinkokouksen pöytäkirja Savonlinnassa 3.-6.9.1907. Savonlinna 1907, s. 41-42.

²⁰⁴ Myös Saksassa oli 1880-luvulla jännitystä ja riitoja papiston ja kansakoulunopettajien välillä. Syynä olivat opettajien väitetyt epäkristilliset ja epäsiiveelliset mielipiteet. VA, KHA, Ko, Kouluhallituksen virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 2, A.G. Hovilaisen matkakertomus vuodelta 1890; Iisalo 1968, s. 285; Tamminen 1967, s. 30.

²⁰⁵ Juva 1956, s. 137-138; Keskustelut Suomen viidennessä julkisessa kansakoulukokouksessa 1881. Helsinki 1882, s. 60-62.

²⁰⁶ Koskinen, Yrjö, Kansallisia ja yhteiskunnallisia kirjoituksia III. Helsinki 1916, s. 125.

koulun uskonnonopetus halumanaan aikana riippumatta koulun lukujärjestyksestä.²⁰⁷

Opettajat olivat pappien tarkastuskäynteihin hieman tyytymättömiä. He eivät luottaneet pappien kykyyn arvioida luotettavasti heidän opetustaan.²⁰⁸

Koska papisto piti kansakoulun uskonnonopetusta lähellä kirkon työtä olevana, se halusi puuttua siihen muutenkin kuin vain tarkastamalla opetusta. Kansakoulun uskonnon oppikirjojen toivottiin olevan tuomiokapitulien määrättävissä, jotta välttyttäisiin harhaoppiselta kirjallisuudelta. Eri-tyistä huolta papisto tunsikin uskonnonopetuksen opillisesta puhtaudesta.²⁰⁹

Yleensä papisto oli tyytyväinen kansakoulunopettajien opillisiin tul-
kintoihin. Joskus papisto toivoi opettajien alistuvan seurakunnan opetuksen menetelmiin, lähinnä ulkoa luettamiseen. Opettajien turvautuminen seminaarissa tekemiinsä muistiinpanoihin herätti jonkin verran arvostelua ja pientä epäluuloa. Muistiinpanot saatettiin leimata "salaisiksi papereiksi", joita ulkopuoliset eivät tunteneet.²¹⁰

Opettajien oikeaoppisuuteen kiinnitettiin 1800-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa suurta huomiota. Papiston ohella muutkin kansankerrokset olivat valmiit vaatimaan koulun opillista puhtautta. Opettajien oletetut ja joskus todelliset poikkeamat olivat kahteen suuntaan kulkevia. Toisaalta opettaja saattoi omaksua uskontoa vieroksuvia, radikaaleja ajatuksia, toisaalta hän saattoi liittyä johonkin lahkoon.²¹¹

Hattulan kirkkoherra ilmoitti vuonna 1878 Turun tuomiokapitulille Tyrvännän kappeliseurakunnassa toimivan opettajan oletettavasti opettavan kirkon opista poiketen. Kalvolassa syntyi vuonna 1879 kiista opettajan kirkollisesta luotettavuudesta. Väestö piti kirkossa harvoin käyvää

²⁰⁷ Kansakouluasiain Tietokirja 1914, s. 349.

²⁰⁸ Pesonen, M., Uskonnonopetuksen asemasta. Nykyajan uskonnollisia ja kirkollisia kysymyksiä II. Jyväskylä 1906, s. 9.

²⁰⁹ Iisalo 1968, s. 297-298.

²¹⁰ Nim. A.M., Papit ja kansakoulun-opettajat. Uusi Suometar 61/23.5.1879 HYK MF 123; Nim. V.P. (Pettersson), Uskonto kansakouluissa. Uusi Suometar 74/23.6.1879 HYK MF 123; Laurila, J., Vaatisiko uskonnonopetus uudistuksia kouluissamme ja mihin suuntaan tulisi noiden uudistusten mennä? Kansakoulun Lehti 21-22/1911, s. 511-512; Iisalo 1968, s. 347.

²¹¹ Iisalo 1968, s. 347.

opettajaa melkein pakanana. Kirkkoherrankin mielestä pitäjänsä olisi saatava uusi opettaja. Laihian opettaja K.H. Kahra joutui vaikeuksiin liityttyään lestadiolaisuuteen, joka tulkittiin yleisesti lahkoksi. Vaikka piiritarkastaja totesi Kahran uskonnonopetuksen täysin asialliseksi, Kahra joutui niin suuriin hankaluuksiin, että hänet lopulta erotettiin virasta vuonna 1885.²¹²

1900-luvulla suurinta huomiota herätti vapaakirkollisiin lukeutuneen Laihian kirkonkylän kansakoulunopettajan U.J. Tarkkasen tapaus. Tarkkanen oli pitänyt kesällä 1907 jyrkkäsävyisen esitelmän valtion ja kirkon erosta maalaisliiton kesäjuhlassa Laihialla. Seurauksena oli lääninrovasti G. Dahlbergin kirjelmä tuomiokapitulille. Koulutoimen ylihallitus pyysi Tarkkaselta selitystä. Valitus ei johtanutkaan muihin virallisiin toimenpiteisiin kuin että Tarkkanen luopui tarkastaja Appelbergin kehotuksesta katekismuksen opettamisesta, joka siirtyi koulun toiselle opettajalle. Vuonna 1910 Tarkkanen joutui uudelleen epäilyjen alaiseksi eikä saanut ylihallituksen määräyksestä vähään aikaan opettaa koulussa uskontoa. Tälläkin kerralla tarkastaja Appelberg oli todennut Tarkkasen uskonnonopetuksen täysin asialliseksi. Tämä ei kuitenkaan vaikuttanut ylihallitukseen kuten ei myöskään Appelbergin toivomus, että keskusviraston päätös olisi sellainen "prejudikaatti, joka olisi omansa tästedes pidättämään jokaisen pappismiehen ilman tarpeellista syytä ja perustelua sekaantumasta kansakoulun työhön".²¹³

Esitetyt tapaukset osoittavat kuinka tarkasti papisto valvoi kansakoulun uskonnonopetuksen oikeaoppisuutta. Silti opettajat eivät yleisesti vaatineet papiston tarkastusoikeuden kumoamista. Yksittäisiä kannanottoja tähän suuntaan oli. Opettaja Väinö Sormunen vaati Opettajain Lehdessä vuonna 1908 uskonnonopetuksen tarkastusta pois "vanhoillisilta ja ahdasmielisiltä" papeilta.²¹⁴ Muuan toinen opettaja - nimimerkki Vapaa - vaati

²¹² Iisalo 1968, s. 348.

²¹³ Tamminen 1967, s. 32-33.

²¹⁴ Nim. S.V. (Sormunen, Väinö), Uskonnonopetuksen tarkastus kansakouluissa. Opettajain Lehti 42/1908, s. 434.

myös papiston tarkastusoikeuden poistamista tai koko uskonnonopetuksen siirtämistä sille.²¹⁵

Edellä olevat mielenilmaisut eivät saaneet opettajien keskuudessa laajempaa kannatusta. Tätä osoittaa se, että opettajien kokouksissa ei vaadittu valvonnan poistamista eikä asiasta keskusteltu myöskään kansakoululehtien palstoilla. Päinvastoin eräät tervehtivät pappien vierailuja ilolla niiden kouluelämään tuoman vaihtelun vuoksi.²¹⁶

Voimakkaimmin uskonnonopetuksen valvontakysymykseen puuttui radikaali Prometheus-yhdistys, joka vaati vuonna 1906 kirkon valvonnan poistamista. Esitys ei johtanut toimenpiteisiin.²¹⁷ Uskonnonopetuksen asemaa koskevissa perusteellisemmissä puheenvuoroissa valvontakysymystä kosketteli maisteri *Matti Pesonen* kirjasessaan Uskonnonopetuksen asemasta. Hän ehdotti uskonnonopetuksen tarkastukseen sellaista muutosta, ettei se olisi yleensä seurakuntapappien vaan tuomiokapitulien ja näiden tehtävään määrittämien henkilöiden asia.²¹⁸ Käytäntö olisi ollut lähellä vanhaa oppikoulujen tarkastusta (ks. s. 29). Hieman samantapaisesti oli arkkipiispa Bergenheim pohtinut uskonnonopetuksen tarkastuksen uudistamista vuonna 1871, kun hän avasi Turun pappeinkokouksen. Hän lausui mm.:

"Mekään emme kannata, että tarkastus siirretään kouluhallitukseen, sillä siitä tulee dualismi, josta ei ole hyviä hedelmiä. Tehokas tarkastus on toivottava, mutta sitä tulee hoitaa kirkon orgaanin. Kuten sanottu, on nykyinen tarkastus ollut liian velttoa ja syynä on se, että se jakaantuu liian moniin käsiin. Jos uskonnonopetus on oleva, mitä sen pitää olla, siten, että sitä pääasiassa hoitaa papisto taikka opettajat, jotka tuomiokapituli asettaa, ei silloin papisto voi hoitaa tarkastusta. Uusi tarkastusjärjestys käy tarpeelliseksi, nimenomaan kansakoulua silmälläpitäen. Tällä tarkastuksella on lähtökohtansa tuomiokapitulissa. Mutta sitä varten tarvitaan joka tuomiokapituliin uusi jäsen, jonka tehtävänä on koulujen tarkastus, mikäli tarkastus tuomiokapitulille kuuluu, ja tämä jäsen tuomiokapitulissa saa esiteltäväkseen koulua koskevat kysymykset. Vuotuisilla tarkastus-

²¹⁵ Nim. Vapaa, "Aika laulaa lauluun". Opettajain Lehti 52/1907, s. 552.

²¹⁶ Nim. O.A.K., Enempi yksimielisyyttä. Opettajain Lehti 12/1908, s. 131-132; Tamminen 1967, s. 34.

²¹⁷ Tamminen 1967, s. 34.

²¹⁸ Pesonen 1906, s. 52.

matkoilla hiippakunnassa hänen tulisi pitää silmällä tapaa, millä papit ovat järjestäneet uskonnonopetuksen kansakouluissa, samoin pikkukoulujen järjestyksen ja jaon. Uskonnonopetuksen tarkastus kuuluisi myös hänelle. Muusta uskonnonopetuksesta seurakunnassa huolehtisi, kuten tähän saakka, piispa, mikä ei estä, että hän myös pitää silmällä tarkastajansa toimintaa. Tarkastajan toimi olisi täytettävä tuomiokapitulin ehdotuksesta henkilöllä, jolla on virka luterilaisessa kirkossa."²¹⁹

Bergenheimin ajatukset eivät toteutuneet, vaan uskonnonopetuksen tarkastus pysyi muuttumattomana koko tutkimusajanjakson. Papisto käsiteli asiaa säännöllisesti kirkollisissa kokouksissaan. Niissä muistutettiin papistoa oikeudesta ja velvollisuudesta huolellisesti valvoa koulujen uskonnonopetusta.²²⁰

Eniten kitkaa kansakoulunopettajien ja papiston välille syntyi luku-kinkereihin osallistumisesta. Porvoon hiippakunnan papisto oli päättänyt vuonna 1871, että kansakoululaisten kuulustelu voitiin toimittaa papin vieraillessa koululla tai järjestämällä oppilaille kuulustelu koulua lähellä olevassa kinkeripaikassa. Turun ja Kuopion hiippakunnissa vastaavia päätöksiä ei tehty. Porvoon päätöksen takana saattoi olla tapa, jonka mukaan oppia saaneet olivat katsoneet oikeudekseen jäädä pois kinkereiltä.²²¹ Käytännössä kuitenkin monin paikoin papisto vaati kansakoululaiset mukaan kinkereille. Niihin valmistautuessaan koululaiset saattoivat joutua olemaan poissa koulusta parikin viikkoa lukeakseen kotona kinkereillä ulkoa vaadittavaa katekismusta. Lisäksi lasten osallistuminen oman kinkeripiirinsä "lukusiin" aiheutti sen, että pitkän aikaa aina muutama oppilas oli yhden tai useampia päiviä poissa koulusta. Suoniemellä oli tarkastajan keväällä 1879 suljettava koko koulu kahdeksi viikoksi kirkkoherran vaadittua lapset kuulusteltaviksi kotinsa kinkeripiiriin.²²² Asia herätti niin

²¹⁹ Helle, s. 513.

²²⁰ Helle, s. 514-524.

²²¹ Tampereella jo 1850- ja 1860-luvulla säätyläiset, virkamiehet, ylempi porvaristo ja jopa käsityöläismestarit jäivät pois kinkereiltä. Sama ilmiö tunnettiin myös maaseudulla. Iisalo 1968, s. 349.

²²² VA, KHA, Jkha, Maaseudun kansakouluntark. kertomukset ja tilastolliset yhteenvedot 1872-1884 Ha 2, F.P. Coleruksen kertomus 1878-1879; Helle, s. 536.

paljon huomiota, että yllhallitus lähetti toimenpidettä arvostelevan kirjeen Turun tuomiokapitulille.²²³

Julkisen sanan palstoille kiistan toi kansakoulunopettaja Kaarle Werkko, nimimerkki K.W., lähettämällä Uuteen Suomettareen kirjoituksen vuonna 1879, jossa hän kärkevään sävyyn tiedusteli, saattoiko kirkkohera menetellä edellä esitetyllä tavalla ja siten häiritä kansakoulun työtä. Eri yhteyksissä sekä Uuden Suomettaren palstoilla että muualla vastattiin papiston vaatimuksen perustuvan kirkkolakiin. Muutamissa yhteyksissä yritettiin palata Porvoon pappeinkokouksen ehdottamaan ratkaisuun ja suositella lasten kuulustelemista koulua lähinnä olevassa kinkeripiirissä.²²⁴

Kiista kinkereihin osallistumisesta oli heijastusta suuremmasta kysymyksestä. Taustalla oli kansakoulunopettajien ja pappien välinen jännitys, joka näin purkautui. Werkko oli ohimennen arvostellut papiston antamaa uskonnonopetusta ja suositellut papeille auskultointia seminaarissa. Tämä herätti ärtymystä. Kansakoulunopettajien katsottiin olevan pyrkimässä pappien rinnalle. Samanaikaisesti opettajat pitivät täysin sopimattomana, että kinkereillä oppimaton suntio kuulusteli ammattitaitoisen opettajan kasvatteja. Kansakoulu oli heidän mielestään huomattavasti kirkkoa edellä opetusmenetelmissä. Yksi kansakoulun oppitunti oli lapsille hyödyllisempi kuin yhdeksän tuntia kinkereillä.²²⁵ Keskustelu oli siis vanhan arvovaltaisen sosiaalisen ryhmän ja uuden ammattikunnan välisen jännityksen osoitus. Samalla siinä kuitenkin myös kirkon ja kansakoulun antama uskonnonopetus joutuivat vastakkain.

Huhtikuussa 1879 keskusteluun puuttui pastori V. Pettersson. Hänen mielestään papistolla oli valvontaoikeutensa vuoksi hyvät edellytykset tutustua kansakoulun uskonnonopetukseen. Näin oppilaita ei siis kannattaisi vaatia kinkereille. Mutta opettajien oli syytä olla varovaisia. Papis-

²²³ Iisalo 1968, s. 350.

²²⁴ Nim. K.W. (Werkko), Lukukinkerein synnyttämistä epäkohdista kansakouluillemme. Uusi Suometar 32/17.3.1879 HYK MF 123; Iisalo 1968, s. 350.

²²⁵ Nim. L-o, Papin "metodi". Uusi Suometar 39/2.4.1879 HYK MF 123; Laitinen, Aatu, "Kinkerihaitoista". Uusi Suometar 39/2.4.1879 HYK MF 123; Nim. K.W. (Werkko), "Yksi tie kaksi asiaa". Uusi Suometar 40/4.4.1879 HYK MF 123; Nim. Seminaarissa leivottu opettaja, Lukukinkerein muka synnyttämät epäkohdat. Uusi Suometar 42/9.4.1879 HYK MF 123.

toon kohdistunut katkeruus oli Petterssonin mielestä osoitus opettajistos-
sa orastavasta kristinuskonvastaisuudesta. Opettajien oli huolehdittava
siitä, ettei uskonnollinen liberalismi tartuta heitä.²²⁶ Petterssonista ei
tullut sovinnon rakentajaa. Hänen kirjoituksensa selitettiin hyökkäykseksi
kansakoulua ja sen opettajia vastaan: opettajia epäiltiin harhaoppisiksi.
Papistolla oli tietenkin oikeus käydä tarkastamassa uskonnonopetusta
mutta ei tutkimassa opettajan käsityksiä kristillisestä uskosta.²²⁷

Syntyneitä jupakkaa pidettiin kansakoulun piirissä siksi merkittävänä,
että se otettiin käsiteltäväksi yleisessä kansakoulukokouksessa vuonna
1881. Cygnaeuksen pyynnöstä professori C.G. von Essen oli laatinut kin-
kerikysymystä käsittelevän lausunnon. Professorin mielestä lasten tuli
osallistua kinkereille mutta mieluummin niin, että kansakoulun oppilaille
järjestettiin omat kinkarit koululla tai koulun läheisyydessä. Tästä olisi
kaikille osapuolille vähiten harmia. Tämäkin lausunto osoitti itse aiheen
olleen loppujen lopuksi helposti ratkaistavissa. Kiistan syyt olivat syvem-
mällä. Nuori kansakoulu oli ollut ainakin uskonnonopetuksessa lähellä
kirkkoa. Nyt se oli itsenäistymässä, eivätkä opettajat halunneet olla
pappien apulaisia ja neuvojen vastaanottajia. Yhteistyöstä papiston ja
opettajien (kirkon ja koulun) välillä oli tullut ongelma, eikä sitä kyetty
joka paikassa riidattomasti ratkaisemaan.²²⁸

Asian arkaluontoisuutta kuvaa se, että vuoden 1881 yleisessä kansa-
koulukokouksessa oli eräänä keskustelukysymyksenä kansakoulunopettajien
ja papiston suhteet. Kokouksen ei sallittu asiasta kuitenkaan keskustella
sen "arkaluonteisuuden" vuoksi kuten kokouksen puheenjohtaja Uno Cyg-
naeus asian ilmaisi. Kokous kuuli vain professori C.G. von Essenin alus-
tuksen. Hänen mukaansa suhteissa oli eräin paikoin kitkaa.²²⁹

²²⁶ Nim. V.P. (Pettersson), Uskonto kansakoulussa. Uusi Suometar
50/28.4.1879 HYK MF 123.

²²⁷ Nim. Lohi, "Uskonto kansakoulussa". Uusi Suometar
57/14.5.1879 HYK MF 123; Nim. Lohi, Vielä sananen pappien ja kansakou-
lunopettajien väleistä. Uusi Suometar 72/18.6.1879 HYK MF 123.

²²⁸ Keskustelut Suomen viidennessä julkisessa kansakoulukokouk-
sessa 1881, s. 59-60; Piispainkokouksen pöytäkirja 6.11.1900, § 16. Piis-
painkokouksen pöytäkirjat ajalta 17.5.1891-5.2.1909, s. 67; Iisalo 1968, s.
351.

²²⁹ Keskustelut Suomen viidennessä julkisessa kansakoulukokouk-
sessa 1881, s. 60-62.

Kiistaa kinkereille osallistumisesta ja kinkeriläksyjen ulkoa opettelemista ei saatu lopullisesti ratkaistua 1870- ja 1880-luvulla, vaan se jatkui pitkälle 1900-lukua. Useimmat opettajat veivät lapset nurisematta kinkereille, koska he halusivat kasvattaa lapset seurakuntayhteyteen ja säilyttää hyvät välit papistoon. Toiset eivät näin menetelleet, mistä syntyneitä valituksia ylihallitus joutui vielä 1900-luvulla ratkomaan.²³⁰

Keskushallitus koetti esittää kompromissina vuonna 1898 yleisen kansakoulukokouksen pyynnöstä tuomiokapituleille, että kuulustelut yleensä suoritettaisiin koulussa lukukauden lopulla ja että niissä otettaisiin huomioon kansakoulussa käytetyt oppikirjat ja opetussuunnitelmat.

Turun tuomiokapituli kehotti papistoa noudattamaan näitä toivomuksia mahdollisuuksien mukaan. Muiden tuomiokapitulien kiertokirjeissä ylihallituksen kirjelmää ei julkaistu. Savonlinnan pappeinkokous nimenomaan ilmoitti, ettei se voinut yhtyä ylihallituksen esitykseen.²³¹ Näin keskusviraston toivomuksesta ei tullut kaivattua välitysesitystä. Vuonna 1902 ylihallitus päätti erään valituksen siten, että oppilaiden oli päästävä osallistumaan lukukinkereille mutta muutoin heitä ei tarvinnut lähettää koulun ulkopuolelle papiston kuulusteltavaksi.²³²

Kiista kyti pinnan alla ilman lopullista ratkaisua. Siitä käytiin ajoittain tiukkaakin sananvaihtoa opettajien ja pappien välillä vielä vuoden 1921 jälkeen.²³³

8.5. Ristiriitoja ja vaikeuksia

Kansakoulujen tarkastaminen ei sujunut aina ilman vaikeuksia. Pieniä hankaluuksia oli jatkuvasti, mutta niistä ei kannata tehdä suurta numeroa, koska ne kuuluivat luontaisetuna tarkastaja-tyyppiseen työhön. Pie-

²³⁰ Kaikkonen 1955, s. 1, 23; Tamminen 1967, s. 31.

²³¹ Keskustelut kymmenennessä yleisessä Suomen kansakoulukokouksessa 1896, s. 153; Tamminen 1967, s. 31; Kansakouluasiain Tietokirja 1914, s. 350.

²³² Kansakouluasiain Tietokirja 1914, s. 349.

²³³ Opettajain Lehti 3/1945, s. 61 ja 34/1958, s. 4; Salmela, Alfred, Kansakoulukysymyksiä. Vapaita kirjoitelmia kaikille kansakoulun ystäville. Helsinki 1931, s. 136-142.

nien hankaluuksien lisäksi oli kuitenkin vakavampiakin selkkauksia opettajien ja johtokuntien, opettajien ja tarkastajien sekä tarkastajien ja johtokuntien/kuntien välillä. Kaikkiin näihin piiritarkastajat joutuivat ottamaan kantaa ja ratkaisemaan osan niistä itsenäisesti.

Opettajien ja johtokuntien välille syntyi ristiriitoja ennen muuta opettajien palkkauksesta ja heidän kelpoisuudestaan työhönsä. Opettajien palkkaus koostui rahapalkasta, johon kunta sai valtionapua, sekä luontaiseduista, jotka kunta itse kustansi. Opettajien palkkausta koskeneet riidat johtuivat siitä, että kunnat eivät järjestäneet kaikkia opettajille luvattuja luontaisetuja. Milloin oli navetta rakentamatta, laidun raivamatta tai kaivo syventämättä. Opettajat pyytelivät ensin johtokunnilta laiminlyöntien korjaamista mutta ellei mitään tapahtunut, he kääntyivät tarkastajan puoleen. Tarkastaja tutki asian, ja jos hän havaitsi laiminlyönnin, kuten yleensä tapahtui, hän vaati kuntaa pikaisesti korjaamaan epäkohdan. Elleivät kunnan edustajat totelleet, tarkastaja ilmoitti asian ylihallitukseen tai kuvernöörille. Keskusviraston huomautus korjasi yleensä laiminlyönnin nopeasti. Vielä tehokkaampi oli, jos kuvernööri velvoitti kunnan korjaamaan laiminlyönnin. Myös ylihallitus pyysi ajoittain kuvernöörin virka-apua, jos asiat eivät muuten korjaantuneet. Opettajien palkkaukseen liittyneet laiminlyönnit olivat ongelmana kansakoululaitoksen alkuvuosina. Kun toiminta vakiintui, riidat vähenivät 1800-luvun lopulla mutta eivät kokonaan loppuneet.²³⁴

Toinen ristiriitoja aiheuttanut tekijä oli opettajan erottamiseen liittyvät kysymykset. Jos tarkastaja totesi koevuosilla palvelevan opettajan

²³⁴ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50, A. Oksasen kertomus 1886-1887, K.W. Forsmanin kertomus 1888-1889, K. Kuneliuksen kertomus syyslukukaudelta 1893, K.G. Leinbergin kertomus kevätlukukaudelta 1896, K. Kuneliuksen kertomus syyslukukaudelta 1905, V. Jacobsonin kertomus kevätlukukaudelta 1906, A. Karvosen kertomus kevätlukukaudelta 1907, K. Levonin kertomus kevätlukukaudelta 1911; VA, KHA, Ko, Ylitark. ja kouluhal. olevan kansakouluntark. kirjekonseptit 1885-1891 Db 1; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark., johtok. ym. saapuneet kirjeet 1885-1891 Ee 1; Ylivieskan kaupungin arkisto (YKA), Ylivieskan kirkonkylän koulu III 13:5, Johtok. ptk:t 1879-1890 Ca 1, ptk 19.-21.4.1890; Kansakoulun Lehti 17/1890, s. 137-138 ja 15-16/1891, s. 131; Opettajain Lehti 10/1906, s. 97, 13/1912, s. 164; XI kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1926, s. 28-29; Kansakouluasiain Tietokirja 1914, s. 135-151; VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1902 Ca 1, ks. esim. ylihal. istunnot 28.11., 12.12., 16.12.1902; VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirjat 1894 Cc 10, ks. esim. ylihal. istunnot 27.1. ja 12.2.1894; OMA, Opk, Muiden valtion viranomaisten kirjeet ja päätökset 1894-1920 Eb:2, ks. läänihal. ja kuvernöörin päätökset 21.4.1898, 6.3.1909, 5.2.1917.

sopimattomaksi työhönsä, opettajan erottamiseen riitti johtokunnan ja tarkastajan yksimielinen päätös. Tällaisia erottamisia tapahtui kansakoululaitoksen alkuaikoina jonkin verran, vaikka pätevien opettajien puute hillitsikin johtokuntien ja tarkastajien erottamishalua aiheellisissakin tapauksissa. Johtokunta ja tarkastaja olivat yleensä yksimielisiä erottamisesta. Aina näin ei käynyt, vaan heidän välilleen syntyi erimielisyys asiasta. Jos tarkastaja katsoi opettajan sopimattomaksi työhönsä mutta johtokunta kieltäytyi häntä erottamasta, asia siirtyi vuonna 1893 annetulla kansakouluasetuksen täsmennyksellä ylihallituksen ratkaistavaksi. Sitä ennen asiasta ei ollut säädöstä, joskin tarkastajat kääntyivät asiassa ylihallituksen puoleen. Ylihallitus oli aina samaa mieltä kuin piiritarkastaja. Jos johtokunta ei totellut ylihallituksenkaan päätöstä vaan valitsi ylihallituksen erottaman opettajan uudelleen virkaansa, asiasta syntyi vakava selkkaus keskusviraston ja johtokunnan välille. Tällaisia tapauksia oli mm. Ylivieskassa vuonna 1889, Jurvassa vuonna 1890 ja Närpiössä vuonna 1891. Riidat päättyivät aina ylihallituksen voittoon, sillä keskusvirastolla oli arvovaltansa ohella mahdollisuus kieltää läänin kuvernööriä maksamasta koululle sen valtionapua, kunnes opettajakysymys oli ratkaistu laillisesti. Tämä viimeistään teki johtokunnat kuuliaisiksi ylihallitusta kohtaan.²³⁵

Päinvastaisissa tapauksissa, jolloin johtokunta vaati koevuosilla olevan opettajan erottamista mutta tarkastaja ei nähnyt siihen mitään perustetta, syntyi vastaavia selkkauksia. Johtokuntien erottamisvaatimukset eivät johtuneet koskaan heikosta opetuksesta, koska sen tarkastajat olisivat tienneet paremmin kuin johtokuntien jäsenet, vaan opettajan muusta sopimattomuudesta työhönsä. Johtokuntien jäsenet seurasivat tarkoin opettajan elämää 1800-luvun Suomessa ja syyttivät häntä herkästi epäsiiveellisyydestä, juoppoudesta tai vääräuskoisuudesta. Vuoden 1906 jälkeen mukaan tulivat vielä poliittiset erimielisyydet. Jos opettaja kuului eri puolueeseen kuin johtokunnan vaikutusvaltaiset jäsenet, hän joutui

²³⁵ VA, KHA, Ko, Ylitark. ja kouluhal. olevan kansakouluntark. kirjekonseptit 1885-1891 Db 1, O. Hynenin kirje ylihal:lle 14.1.1886 ja U. Cygnaeuksen kirje ylihal:lle 5.5.1886; YKA, Ylivieskan kirkonkylän koulu III 13:5, Johtok. ptk:t 1879-1890 Ca 1, ptk 18.9.1889; OMA, Opk, Kuulustelupöytäkirjat 1890-1920 Cb 1, ylihal. päätös 31.3.1890; VA, KHA, Ko, Kirjediaarit 1888-1893 Aa 4-9, A. Bernerin kirje ylihal:lle 1888, s. 110 ja K. Raition kirje ylihal:lle 1893, s. 130; Kansakoulun Lehti 19/1890, s. 161-162, 21/1890, s. 177, 12/1891, s. 98; As.kok. 9/1893, § 131, s. 4.

eräin paikoin vaikeuksiin.²³⁶ Syytökset olivat usein tekaistuja, jotta ei-toivottu opettaja saataisiin pois kyläkunnalta. Tarkastajille kysymykset olivat vaikeita, sillä heidän oli epämääräisten todisteiden perusteella tutkittava asioita ja muodostettava oma kantansa. Usein syytteet raukesivat todisteiden puutteeseen ja opettaja saattoi jatkaa virassaan. Muutenkin tarkastajat koettivat pitää aina opettajien puolta eräiden johtokuntien vainoharhaisuutta vastaan. Seurauksena oli luonnollisesti närää tarkastajien ja johtokuntien välillä, mikä toisissa kysymyksissä saattoi haitata asioiden hoitoa.²³⁷

Vakinaisesti virkaan asetettujen opettajien erottaminen ei ollut yhtä helppoa kuin koevuosilla olevien. Siihen tarvittiin selvä rike ja tarkastajan pitämä tutkinta. Jos tarkastaja totesi opettajan syylliseksi rikkomukseen, johtokunnalla oli valta erottaa hänet virastaan. Erottamisperusteeksi tarvittiin selvä rikkomus, kuten työtehtävien laiminlyönti. Siihen ei riittänyt heikko opetus, koska sitä varten opettajat olivat koevuosilla, että heidän opettajankyvystään saataisiin riittävä selvyys. Näissä tapauksissa tarkastajan oli varoitettava opettajaa ja autettava häntä parantamaan opetustaan. Vakinaisten opettajien erottamisia sattui harvoin, sillä kansakoulunopettajien moraalit olivat tutkimusaikana korkeat.²³⁸

Kolmas suurimpia ristiriitoja aiheuttanut tekijä nimenomaan tarkastajien ja johtokuntien/kuntien välillä liittyi opetusvälineiden ja koulurakennusten korjaamiseen. Näitä on jo aikaisemmin käsitelty (ks. s. 320). Yleensä kysymykset menivät ohi ilman suurempia rettelöitä, mutta ajoit-

²³⁶ Neljästoista yleinen Suomen kansakoulukokous 1908, s. 152-165.

²³⁷ VA, KHA, Ko, Senaatin kirjeet ja määräykset 1892 Ea 8, senaatin kirkollisiasiaintoimituskunnan päätös ylihal:lle 21.5.1892; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50, K. Raition kertomus syyslukukaudelta 1894, Hj. Basilierin kertomus syyslukukaudelta 1895, T. Saarnion kertomus kevätlukukaudelta 1907; Kansakouluasiain Tietokirja 1914, s. 139-151, 169-177; VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirjat 1889 Cc 5, ylihal. istunto 20.12.1889; OMA, Opk, Kuulustelupöytäkirjat 1890-1920 Cb 1, tutkintaptk 19.3.1913 ja 28.11.1915.

²³⁸ VA, KHA, Ko, Ylitark. ja kouluhal. olevan kansakouluntark. kirjekonseptit 1885-1891 Db 1, O. Hynenin kirje ylihal:lle 14.1.1886 ja U. Cygnaeuksen kirje ylihal:lle 5.5.1886; YKA, Ylivieskan kirkonkylän koulu III 13:5, Johtok. ptk:t 1879-1890 Ca 1, ptk 18.9.1889; Kansakoulun Lehti 19/1890, s. 161-162, 21/1890, s. 177, 12/1891, s. 98.

tain tarkastajat joutuivat turvautumaan ylihallituksen tai kuvernöörin virka-apuun, ennen kuin asia oli poissa päiväjärjestyksestä.²³⁹

Tarkastajat olivat herkkiä siirtämään kiusallisen asian ylihallituksen ratkaistavaksi. Keskusvirasto muistuttikin heitä ajoittain tästä edellyttämällä, että tarkastajien tuli ratkaista mahdollisimman moni asia paikallisella tasolla ja välttää turhaa asioiden siirtämistä ylihallituksen käsiteltäväksi. Kysymykset olivat usein vaikeita ja kiusallisia,

"mutta kelle tärkeä ja vastuullinen toimi uskottu on, häneltä täytyy myöskin voida paljon vaatia, ja minä rohkenen toivoa että tarkastajat paikallis- ja henkilötuntemuksellaan pystyvät toimimaan tällaisten ikävyyksien ehkäisemiseksi ja onnistuvat ne nopeasti selvittämään, ennenkuin ne ennättävät laajeta ja villitä koko ympäristöä sekä saastuttaa koulun työtä. Se kirjallinen käsittely, minkä tällainen asia saa kouluhallituksessa osakseen, ei suinkaan ole omansa vaikeaa asiaa selvittämään; varhaisempi henkilökohtainen puolueeton ja tyyne käsittely voi kantaa parempia hedelmiä."²⁴⁰

Näin lausui osastopäällikkö A.J. Tarjanne vuoden 1926 piiritarkastajakokouksessa, mutta sama sopi sitä edeltäneeseenkin aikaan. Kysymykset olivat joskus ongelmallisia ja saattoivat johtaa traagisiin lopputuloksiin. *Alfred Salmela* kertoo kirjassaan Kansakoulun hallintoa eräästä tällaisesta tapauksesta:

"Samassa koulussa oli mies- ja naisopettaja. Johtokuntaa johtavan henkilön mielestä naisopettaja oli loukannut häntä. Opettajan "opettamiseksi" tehtiin tämän henkilön vaikutuksesta kunnanvaltuustossa päätös, että naisopettajan virka oli lakkautettava seuraavasta syksystä, jos oppilasmäärä silloin jäi alle viidenkymmenen. Opettaja ei valittanut, sillä hän arveli, että oppilasmäärä kyllä pysyi tarpeeksi suurena. Hän ei ottanut huomioon, että oppilasmäärää voitaisiin vähentää siirtämällä lapsia toisiin kouluihin ja opettamalla kotona. Syksyllä molemmat opettajat aloittivat koulutyönsä, mutta oppilaita ilmaantuikin vain viisikymmentä. Kunta kieltäytyi maksamasta opettajattarelle palkkaa.

²³⁹ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark., johtok. ym. saapuneet kirjeet 1885-1891 Ee 1; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; Halila II 1949, s. 394; OMA, Opk, Kirjekonseptit 1887-1899 Da 1, tarkastajan kirje ylihal:lle 4.3.1887, tarkastajan kirje kuvernöörille 30.1.1888; TMA, Rpk, Koulurakennuksia koskevat kirjeet 1912-1928 Ec 1.

²⁴⁰ XI kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1926, s. 29; Vrt. Kansakouluasiain Tietokirja 1914, s. 229.

Tarkastaja puuttui virkansa puolesta asiaan ja vaati maaherralta kunnanvaltuuston lakkautuspäätöksen kumoamista, koska lapsia todella piirissä oli enemmänkin, mutta niitä vain ei tuotu kouluun. Molemmat opettajat opettivat koulussa. Tarkastajan asiaanpuuttuminen sai aikaan sen, että johtokunta ja kunta antoivat viran lakkauttamisen olla panematta täytäntöön, koska pelättiin, että opettajalle voitaisiin lopullisesti kuitenkin tuomita palkka, ja ellei hän ole opettanut, ei kouluhallitus sitä maksa, vaan se on kunnan yksin maksettava.

Niin kului aikaa useita vuosia. Asia oli joutunut korkeimman hallinto-oikeuden ratkaistavaksi ja viipyi siellä tavallista kauemmin. Viimein tuli päätös. Tarkastajan vaatimukset hylättiin, koska opettaja itse ei ollut valittanut, ja virka katsottiin lakkautetuksi siitä syystä, jolloin valtuusto oli sen päättänyt. Yhdeltä vuodelta opettaja sai lakkautuspalkkana korvausta työstään, mutta toisilta ei. Kolme vuotta hän oli tehnyt aivan palikatonta työtä.

Tällä välin opettaja oli tullut sairaaksi eikä voinut enää kunnollisesti olla virassa. Kun hän oli jo iäkäs, haki hän lääkärintodistuksen perusteella eläkettä. Mutta koska hän ei ollut ollut sairas kolme vuotta aikaisemmin eli silloin, kun hänen virkansa oli tullut lakkautetuksi, ei hänelle voitu myöntää eläkettä.

Vaikkakin sairaalloisena opettaja vielä koetti saada eläkeoikeuden hakemalla uutta virkaa, josta erotessaan hänellä jälleen olisi ollut tilaisuus hakea eläkettä. Mutta nyt opettaja jo oli esittänyt lääkärintodistuksen siitä, että hän oli parantumattomasti sairas ja kykenemätön kansakoulunopettajan toimeen. Hän ei siis ollut pätevä hakemaan uutta virkaa. Sellaiseen häntä ei voitu vahvistaa. Opettajatar menetti 3 vuoden palkan, eläkeoikeutensa, vanhuudenturvan ja opettajakelpoisuutensa.²⁴¹

Kuinka paljon tällaisia ja muita ristiriitatapauksia esiintyi, sitä on mahdoton sanoa. Tarkastajat eivät rekisteröineet kaikkia tapauksia kertomuksiinsa eivätkä kirjeenvaihtoonsa. Oletettavasti suuri osa pienistä ristiriidoista jäi muistiin merkitsemättä. Jos haluaa kuitenkin joitakin numerolukuja esittää, ne ovat eräiltä esimerkkivuosilta seuraavat. Mukana ovat kaikki tarkastajien kertomuksiinsa merkitsemät tapaukset.

²⁴¹ Salmela, Kansakoulun hallintoa... 1933, s. 13-14.

Tarkastajan tutkima tai selvittämä asia	Tapausten määrä lukuvuonna			
	1900-01	1905-06	1910-11	1920-21 ²⁴²
Syytteenosto opettajaa vastaan	2	9	14	11
Selvitys opettajan käytök- sestä	4	6	1	0
Selvitys opettajan valituk- sesta	2	4	1	0
Riita opettajan valitsemi- sesta	2	3	2	0
Erimielisyys opettajan pal- kasta	6	4	4	2
Opettajan ja johtokunnan välinen riita	2	2	3	3
Lausunnonanto kuvernöörille riita-asiasta	3	8	17	16

Piiritarkastajat vaativat lukuvuonna 1910 - 1911 28 koululla opetusvälineiden parantamista, seitsemällä koululla rakennusten korjaamista ja 17 koululla he muistuttivat johtokuntaa vaadittujen korjausten laiminlyönnistä. Kolme kertaa tarkastajat kehottivat opettajaa eroamaan heikon opetuksen vuoksi, minkä nämä tekivätkin. Edellä mainitut määrät eivät ole kovin suuria, jos ottaa huomioon, että 27 piiritarkastajaa vieraili ao. lukuvuonna 2 810 koululla.²⁴³

Piiritarkastajien työssä ilmenneet ristiriidat ja vaikeudet olivat luonnollinen osa heidän työtään, sillä he joutuivat valvomaan virallisten määräysten noudattamista jokapäiväisessä elämässä ja vaikeissa taloudellisissa oloissa. Ikäviä riidat tietysti olivat, koska ne tulehduttivat ihmissuhteita ja jättivät katkeria muistoja, jotka vaikeuttivat asioiden hoitoa myöhemmin. Jos ja kun riitoja kuitenkin oli, tarkastajan oli oltava tutkijana ja erotuomarina, vaikka hän ei olisi sitä halunnutkaan. Se että tarkastajat eivät tarkastajatoimessa ollessaan osallistuneet uskonnolliseen ja poliittiseen toimintaan, helpotti heidän erotuomarityötään. Kokonaisuudessaan

²⁴² VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1900-1921 Em 5-50.

²⁴³ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1910-1911 Em 24-25.

vakavat riidat jäivät kuitenkin niin vähäisiksi, että ne eivät juuri häirin-
neet tarkastajien normaalia työtä.

8.6. Tarkastustyön arviointi

8.6.1. Tarkastusten objektiivisuus ja hyöty

Piiritarkastajien aikaan kansakoulut tarkastettiin keskimäärin kerran
vuodessa. Tämä ei ollut kovin paljon eikä vastannut kansakoulujen kes-
kusjohdon eikä valtiovallan edustajien alkuperäisiä toiveita. Enempään
tarkastajat eivät kuitenkaan pystyneet, koska heitä oli liian vähän koulu-
jen määrään verrattuna. Siirtyminen paikallistarkastajista piiritarkastajiin
ei tehostanut näin ollen määrällisesti koulutyön valvontaa. Piiritarkastajat
tosin tutkivat koulua koko päivän, kun paikallistarkastajat olivat viipy-
neet vain muutaman tunnin. Tästä huolimatta kouluja ei tutkittu piiritar-
kastajienkaan aikaan niin paljon kuin esimerkiksi Uno Cygnaeus oli suun-
nitellut. Hän oli toivonut, että tarkastajat olisivat viipyneet kouluilla
vähintään kaksi päivää yhdellä kertaa. Myöskään se Cygnaeuksen vuonna
1873 esittämä ihanne, että tarkastaja ei olisi vain matkusteleva kiertolai-
nen, joka ainoastaan pistäytyisi kouluilla, vaan oleskelisi siellä, ei toteu-
tunut piiritarkastajien valinnasta huolimatta.²⁴⁴

Sisällöllisesti kansakoulujen tarkastus parani olennaisesti uusien
henkilöiden myötä. Piiritarkastajat olivat saaneet laaja-alaisen kasvatus-
ja opetusopillisen koulutuksen, mikä myös näkyi heidän työssään. He
kykenivät arvioimaan opettajan opetusta ja kehittämään sitä. Myös koulu-
jen ulkoisia toimintaedellytyksiä tarkastajat kykenivät parantamaan edel-
täjiään enemmän. Tämä johtui siitä, että heillä oli tarvittavaa auktorite-
teettia johtokuntiin ja kuntiin sekä tahtoa korjata puutteita. Useimmissa
piiritarkastajissa yhdistyivät tieto, auktoriteetti ja tahto, mitkä olivat
kaikki tärkeitä edellytyksiä tehokkaalle koulutyön valvonnalle.

Piiritarkastajien työssä koulujen ulkoisten toimintaedellytysten arvi-
ointi oli helppoa. Vaikeampaa oli sen sijaan arvioida luontevasti opetta-

²⁴⁴ Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset 1910, s. 325; VA, KHA, Jkha, Kansakoulujen ylitarkastajan kirjekonseptit 1869-1884 Db 1, Cygnaeuksen lausunto yllhal:lle 27.11.1873.

jien opetustyötä. Piiritarkastajilla oli tässä samat vaikeudet kuin muillakin henkisen työn observoijilla.

Arvioinnin vaikeus on todettu monissa suomalaisissa ja kansainvälisissä tutkimuksissa, joissa on selvitetty observoinnin luotettavuutta. Vaikka nämä tutkimukset on tehty 1960- ja 1970-luvulla, ne täsmäävät hyvin myös tämän tutkimuksen arvioijiin.

Flanders on todennut tutkimuksissaan, että yksilöt eroavat kyvyisään tulla luotettaviksi arvioijiksi mutta kaikista tulee harjoituksen avulla ja kokemuksen myötä päteviä observoijia.²⁴⁵ Tämä pätee piiritarkastajiin täysin. Kaikki eivät olleet luonnostaan yhtä hyviä arvioijia. He tekivät tätä työtä kuitenkin melkein joka päivä vuosia tai vuosikymmeniä, minkä ansiosta heidän silmänsä kehittyi erottamaan hyvän huonosta ja oikean väärästä. Luonnollisesti tässä taidossa oli yksilöllisiä eroja, mutta kaikilla vähänkin pitempään piiritarkastajana toimineella taito oli hyppysissä.

Piiritarkastajan arvio opettajasta ja hänen työstään oli aina subjektiivinen. Se perustui pääosin silmän ja korvan havaintoon. Eksaktimpia menetelmiä olivat vain oppilaille pidetyt kirjalliset kokeet. Niitä tarkastajat käyttivät kuitenkin vähän ja epäsystemaattisesti. *Stukat* on todennut tutkimuksissaan, että arvioinnin objektiivisuus laskee sitä mukaa mitä enemmän siinä on kvalitatiivista, tapahtuman hyvyyteen tai huonouteen liittyvää arvostelua.²⁴⁶ Tarkastajien arviointi oli pelkästään kvalitatiivista ja siten hyvin subjektiivista. Siihen vaikuttivat arvioijan opilliset näkemykset, antipatiat, mielentila, arviointihetki jne. Piiritarkastajien arvioinnit olivat tältä osin hyvin epäluotettavia.

Observoinnin luotettavuutta laski edelleen arviointitilanne. Kun tarkastaja seurasi opettajan tunninpitoa, opetustuokio ei ollut luonnollinen. Jokainen opettaja pyrki esittämään parastaan. He opettivat niin hyvin kuin osasivat ja kohtelivat lapsia mahdollisimman ystävällisesti. Kokenut opettaja pystyi esittämään parastaan; kokematon saattoi hermostuksissaan

²⁴⁵ Ansala, Marja-Leena, Kansa- ja peruskoulujen tarkastuskertomusten reliabiliteetti Lapin läänissä. Pro gradu -tutkielma. Turku 1975, s. 21.

²⁴⁶ Ansala 1975, s. 22.

jääää normaalisuorituksen alapuolelle.²⁴⁷ Joka tapauksessa jokainen opettaja pyrki omaksumaan roolikäyttäytymisen, jonka uskoi miellyttävän tarkastajaa ja vastaavan hänen toiveitaan. Kokenut opettaja oppikin hyvin nopeasti, millä tavalla tarkastajalle tuli opettaa ja muuten käyttäytyä, jotta teki häneen positiivisen vaikutuksen (tyylinoppimisefekti).²⁴⁸ Kokematon opettaja ei tähän kyennyt. Opettajat joutuivat näin eriarvoiseen asemaan, ja tarkastajat saivat väärän kuvan opettajien opetustaidoista ja koulujen opetuksen tilasta.

Tarkastajien tutustuminen ja ystävystyminen piirin opettajiin vaikutti edelleen arviointien luotettavuuteen. *Ansalan* tutkimuksissa on todettu, että observoijan tutustuminen arvioitavaan parantaa arvioinnin luotettavuutta mutta pitkäaikainen tuttavuus jo heikentää sitä.²⁴⁹ Jos tarkastaja tunsu opettajan, hän saattoi eliminoida tilanteesta johtuvat miinustekijät pois. Jos opettaja oli tarkastajan hyvä ystävä, tarkastaja ei arvioinut hänen työtään yhtä ankarin kriteerein kuin tuntematonta tai peräti vastenmieliseksi kokemaansa opettajaa. Tuttavuus heikensi näin arviointien luotettavuutta, mutta siitä oli muuta hyötyä piiritarkastajan työssä. Tarkastaja osasi opastaa opettajaa paremmin, jos hän tunsu tämän hyvät ja huonot opetuspiirteet. Samoin tarkastaja saattoi olla paremmin opettajan henkisenä tukijana tuntiessaan hänet.

Vaikka piiritarkastajat kykenivät asiantuntevaan kasvatus- ja opetus-työn arviointiin, työhön liittyi monia arviointien luotettavuutta vähentäviä tekijöitä.²⁵⁰ Jos luotettavuutta olisi haluttu parantaa, se olisi vaatinut huolellisesti laadittuja mittausmenetelmiä. Näitä ei ollut siihen aikaan vielä kehitetty, eikä niitä sovelleta vielääkään koulujen opetustyön valvontaan. Valtiovallalle, joka tarkastuksen järjesti ja kustansi, riitti, että koulut toimivat laillisesti ja tarkoituksenmukaisesti. Opetuksen piti olla

²⁴⁷ Vrt. Peltonen, Matti, *Johdatusta opetustaitoon*. Helsinki 1969, s. 53.

²⁴⁸ Vuori, Jorma, *Tutkimus kansakouluntarkastajien suorittamien opetustehokkuuden arviointien käyttökelpoisuudesta*. Pro gradu -tutkielma. Tampere 1965, s. 30-33, 56-57; *Ansala* 1975, s. 23.

²⁴⁹ *Ansala* 1975, s. 22.

²⁵⁰ Vrt. Eskola, Antti, *Sosiologian tutkimusmenetelmät II*. Porvoo 1968, s. 150-153; Peltonen 1969, s. 51-54; *Ansala* 1975, s. 22-24.

tyydyttävän hyvää.²⁵¹ Heikkoja opettajia tuli auttaa ja luvattoman heikot karsia pois. Jos jonkun opettajan opetus oli sitten hyvää, hyvin hyvää tai peräti erinomaista, se oli jo epäolennaisempaa. Piiritarkastajat kykenivät arvioimaan opetuksen valtiovallan edellyttämällä tavalla. Objektivisempaan arviointiin ei katsottu olevan tarvetta.

Tutkimukset, joita on tehty kansakouluntarkastajien arviointityöstä 1960- ja 1970-luvulla²⁵², vahvistavat aikaisempien piiritarkastajien työstä tekemiäni havaintoja. Jos sama tarkastaja arvioi kaksi kertaa saman kohteen, arvio oli hyvin samantyyppinen. Jos taas kaksi eri tarkastajaa tutki saman kohteen, arvioinneissa oli melkoista vaihtelua. Eri tarkastajilla oli toisistaan poikkeavia käsityksiä siitä, millainen oli hyvää opetusta. Yksi arvosti yhdenlaisia menetelmiä ja tuloksia, toinen toisenlaisia.²⁵³ Tästä oli opettajille harmia silloin, kun tarkastajat vaihtuivat usein.

Piiritarkastajien työssä oli ongelmana työn rutinoituminen. Kun tarkastaja joka päivä koulun vuodesta toiseen, työ kaavoittui ja innostus huolelliseen arvosteluun väheni. Tarkastajat tekivät merkintöjään vanhas-ta muistista. Tämä heikensi arviointien luotettavuutta, sillä välipitämättömästi ja rutinoituneesti tehty työ ei ollut yhtä pätevää kuin huolellisesti ja innostuksella toteutettu. Työn liiallinen rutinoituminen oli ongelma piiritarkastajille, ja se heikensi työn laatua ja tehokkuutta.

Piiritarkastajien työ ei ollut vain koulujen opetuksen ja yleisen tilan arviointia vaan myös niiden toiminnan kehittämistä. Tarkastajien tuli opastaa opettajia kasvatus- ja opetusopillisissa sekä koulun pitoon liittyvissä kysymyksissä. Tätä työtä he tekivät, kun he arviointien päätteeksi keskustelivat opettajien kanssa. Työtä helpotti se, että muodollisesti päteviä opettajista oli 1800-luvun lopulla 70 - 80 % ja vuonna 1920 94 %.²⁵⁴ Näin opettajien perusvalmiudet työhönsä olivat kansakoululaitok-

²⁵¹ Varsinaisesti tätä ei tosin missään määritelty, kuten ei muitakaan tarkastustyön tavoitteita.

²⁵² Ansala 1975; Vuori 1965.

²⁵³ Ansala 1975, s. 37, 41-43, 48; Vuori 1965, s. 27, 49, 69, 72; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50.

²⁵⁴ Pätevien opettajien määrän lisääntymiseen vaikutti uusien seminaarien perustaminen. Jyväskylän seminaarin lisäksi (1863) perustettiin tutkimusaikana seminaarit Tammisaareen (1871), Uuteenkaarlepyyhyn (1873), Sortavalaan (1880), Raaheen (1896), Raumalle (1896), Heinolaan (1899) ja Kajaaniin (1900). Vuodesta 1880 maalaiskansakoulunopettajan

sen alkuajoja paremmat. Kun tarkastajat olivat tutkineet koulun, he esittivät arviointinsa, mainitsivat korjaamista kaipaavat kohdat sekä antoivat omat kasvatus- ja opetusopilliset ohjeensa opettajille. Kuinka paljon tarkastajat opettajia opastivat ja kuinka tehokasta opastus oli, on vaikea arvioida. Tarkastajat itse korostivat tehneensä tätä työtä kaikilla kouluilla jokaisen tutkinnan päätteeksi. He tosin myönsivät sen jääneen usein arvostelun varjoon, vaikka he olivatkin mieltäneet työnsä toiseksi päätavoitteeksi arvostelun ohella koulujen opetus- ja muun toiminnan kehittämisen ja olivat siihen panostaneetkin.²⁵⁵

Opettajien yleinen ja varsin yksimielinen kanta oli, että neuvontatyö oli jäänyt vähäiseksi ja tehottomaksi.²⁵⁶ Opetuksen jälkeen keskusteltiin kyllä muusta, mutta ei opetuksesta ja sen parantamisesta, oli erään opettajan mielipide.²⁵⁷ Totuus löytynee näiden mielipiteiden välimailta. Tarkastajat opastivat opettajia, mutta neuvontatyötä ei ollut niin paljon kuin opettajat olivat odottaneet ja toivoneet. Lisäksi tarkastajat opastivat opettajia yhteisesti piirikokouksissa antamatta aina palautetta jokaisella koululla erikseen. Tosiasiassa tarkastajat olivat mieltäneet työnsä enemmän valvonta- ja arvostelutehtäväksi kuin opastajan ja kehittäjän työksi. Lisäksi mukavuudenhalu, työn rutinoituminen ja innostuksen lasku lienevät vähentäneet neuvontatyön osuutta: tarkastajat arvioivat koulujen toiminnan saman kaavan mukaan jaksamatta innostua aina niiden kehittämiseen. Tietysti tarkastajien kesken oli tässä suhteessa suuriakin eroja.

kelpoisuusehtona oli opettajatutkinto. VA, KHA, Ko, Koululaitosta koskevat tilastot 1884-1894 Hb 4-6; Halila III 1949, s. 282-283, 334-335, 338; Halila IV 1950, s. 266; Somerkivi 1979, s. 52.

²⁵⁵ Aminoff, Miten olisivat kansakoulujen tarkastukset... 1904, s. 109; Holma 1916, s. 219-220; Laurila, Jaakko, Mitä yleisiä näkökohtia olisi pidettävä silmällä opettajain toimintaa arvosteltaessa. IX kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1920, s. 164; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1908-1911 En 3, Kotkan piirin yleiskatsaus 1909-1910, opettajakokouksen pöytäkirja 3.6.1910.

²⁵⁶ Nim. O - n, Kansakouluntarkastajain toiminta enemmän kasvatukselliseksi työksi. Opettajain Lehti 1911, s. 594-595; Nim. O - n, Miten kansakouluntarkastajat voisivat paraiten toimia kansakoulun kasvatustyön edistämiseksi. Opettajain Lehti 15/1918, s. 188; Nim. Kansankynttilä, Tarkastuksista. Kansakoulun Lehti 24/1929, s. 197; Haastatellut 60 entistä kansakoulunopettajaa.

²⁵⁷ Nim. O - n 1918, s. 188.

Nuori oli aina innokkaampi kuin vanha, ja toinen oli persoonana arvosteluvampi kuin toinen, joka saattoi olla hyvin opastava tyyliältään.

Opettajien arvosteleva mielipide, että tarkastajien neuvontatyö oli jäänyt kovin vähäiseksi, lienee johtunut siitä, että heillä oli vaikeuksia löytää opastusta tarkastajan arvion seasta. Kaikki tarkastajat eivät erotaneet selvästi arviointia ja opastusta toisistaan vaan sekoittivat ne keskenään, mikä hämäsi opettajia. Toisaalta opettajat olivat mieltäneet tarkastajan henkilönä, joka tutki, arvioi ja arvosteli. Häntä ei pidetty opastajana eikä kehittäjänä, vaikka tarkastajat olisivat tätä työtä tehneetkin. Tämä lienee johtunut sekä psykologisista tekijöistä että ensimmäisistä piiritarkastajista. Jos tarkastajien nimityksenä olisi ollut kansakoulujen kehittäjä eikä kansakouluntarkastaja, he itse ja opettajat olisivat todennäköisesti mieltäneet tarkastajan työn toisenlaiseksi.

Olisi houkutus väittää, kuten myös haastattelemanani tarkastajat²⁵⁸ antoivat ymmärtää, että tarkastajien työssä opastava rooli korostui arvostelevan sijasta tultaessa 1880-luvulta myöhempisiin vuosiin. Näin kävi ainakin 1950- ja 1960-luvulla, mutta kävikö niin jo 1910-luvulla, sitä on mahdoton sanoa, koska olettamukselle ei löydy lähteistöstä riittävää perustetta.

Arvioitaessa piiritarkastajien koulutyön valvontaa, on esitettävä olennainen kysymys: oliko tällä valvonnalla todellista merkitystä? Kysymykseen on vastattava kyllä ja ei. Kun tarkastaja kävi koululla kerran vuodessa ja seurasi sen toimintaa yhden päivän, vaikutukset eivät olleet mullistavia. Opettajat ottivat vaarin tarkastajan moitteista tai neuvoista, jos halusivat. Elleivät, he saattoivat jatkaa entisellä tavalla, kunhan eivät työskennelleet ala-arvoisen huonosti. Tällaiset kuten myös johtokuntien räikeimmät laiminlyönnit tarkastajat karsivat tehokkaasti pois. Tarkastajien työn hyöty riippui siitä intensiteetistä, jolla he työtään tekivät, ja toisaalta opettajien vastaanottohalusta. Tarkastajien työmoraali oli vuosina 1885 - 1921 hyvin korkea. Heillä oli kuitenkin ongelmana työn kangistuminen kaavoihinsa ja innostuksen hiipuminen, kun sama kuvio toistui päivästä toiseen eri kouluilla. Opettajien vastaanottohalukkuus oli yksilöllistä. Ilmaisen asian erään haastattelemanani opettajan sanoin: "Nuorena ja

²⁵⁸ Haastatellut 12 entistä kansakouluntarkastajaa.

innokkaana sitä tuli kehitettyä opetusta tarkastajan ohjeiden mukaan, mutta vanhempana ei enää jaksanut eikä viitsinyt.²⁵⁹

Kouluvierailujen ja muiden yhteen opettajaan kohdistuneiden kontaktien harvalukuisuuden vuoksi tarkastajat eivät kyenneet vaikuttamaan kovin paljon opettajien opetustyöhön. Näin tarkastajien panos opetustyön kehittämisessä jäi suhteellisen vähäiseksi. Koulutyön ulkoisia varustuksia he kykenivät sen sijaan selvästi paremmin kohentamaan. Tähän tarkastajat kiinnittivätkin suurta huomiota. Siinä epäkohdat olivat selvästi nähtävissä ja puutteiden korjaaminen helposti todettavissa. Opettajien, tarkastajien ja osin johtokuntien ponnistusten ansiosta koulujen ulkoiset varustukset (rakennukset, koulukalusteet, opetusvälineet) saatiinkin 1800-luvun lopulla niin hyviksi, että ne eivät olleet enää esteenä tulokselliselle työlle. Myös oppilaiden koulunkäynti säännöllistyi 1800-luvun lopulla. Koko kansakoulukurssin läpikäynti ei sen sijaan yleistynyt ennen oppivelvollisuuslakia. Lukuvuonna 1900 - 1901 kansakoulun kaikista oppilaista sai päästötodistuksen vain 3 % (2 773) ja lukuvuonna 1920 - 1921 vain 16 % (37 081).²⁶⁰

Tarkastajat kehittivät näin arviointityön ohessa merkittävästi koulujen toimintaa. Lisäksi he puolustivat opettajien oikeuksia ja taistelivat kansakouluaatteen puolesta aikana, jolloin uusi koulumuoto ei ollut vielä saavuttanut kaikkien hyväksyntää.

Tarkastajien kouluvierailuilla oli muutakin hyötyä. Kun tarkastajat kiertelivät piirin eri kouluilla, opettajien ja johtokuntien oli pidettävä koulu asiallisen hyvässä kunnossa. Koskaan ei voinut olla varma, milloin tarkastaja koululle ilmestyi. Vaikka opettajien työmoraalia ei kannatakaan epäillä, tieto kiertelevän valvontaviranomaisen olemassaolosta terästi toimintaa. Näin toteutettu valvontatyö oli joka tapauksessa tehokkaampaa kuin pelkkä paperivalvonta, vaikka tarkastajat harvoin kouluilla kävivätkin.

Tarkastajien arviointityö antoi koulutoimen ylihallitukselle tarkat tiedot lähes jokaisen kansakoulun toiminnasta vuosittain. Ne olivat seuranta-aineistoa, jonka avulla kansakoulujen keskusjohto pysyi selvillä koulujen toiminnasta. Ylihallitus ei saanut muuta kautta vastaavaa, kattavaa arviota kouluista, minkä vuoksi tarkastajien kertomukset olivat tär-

²⁵⁹ Liisa Ängeslevän haastattelu.

²⁶⁰ Halila III 1949, s. 172-173.

keä tietolähde keskusvirastolle. Niiden avulla ei hoidettu akuutteja asioita, koska tarkastajien kertomukset saapuivat keskusvirastoon vasta uuden työvuoden alussa, mutta ne antoivat yleistä informaatiota kansanopetuksen tilasta maassa. Akuutit tapaukset tarkastajat hoitivat kirjeenvaihtonsa avulla. Ylihallitus saattoi raporttien sekä kirjeenvaihdon avulla seurata myös tarkastajien toimintaa.

Kaiken edellä olevan lisäksi piiritarkastajien työllä oli yksi tärkeä merkitys, joka helposti unohdetaan. Se oli opettajien työn muistaminen ja huomioiminen. Kouluneuvos *M.O. Karttunen* sanoi mielestäni viisauden todetessaan, että "vanhalle kokeneellekin opettajalle oli tärkeää, että muistetaan. Turha häntä oli enää opastaa, mutta muistaminen virkisti."²⁶¹ Muistaminen on tärkeää kaikille ihmisille, mutta erityisen merkityksellistä se oli syrjäkylien opettajille. He olivat henkisesti yksinäisiä, koska heillä ei ollut vertaistaan seuraa, jonka kanssa he olisivat voineet keskustella koulu- ym. asioista. Tarkastajat olivat tällaisia henkilöitä, ja he toivat tullessaan aina tuulahduksen ulkopuolisesta maailmasta.²⁶² Nimimerkki O - n kirjoitti asiasta vuonna 1911 näin:

"Jo yksistään vapaa keskustelu kasvatusasioista tuottaa maaseudun yksinäisissä oloissa työskentelevälle opettajalle mielen virkistystä. Tarkastajassa hän odottaa henkilöä, jolle saisi huolensa haastella, toiveensa ja kokemuksensa esittää, kuin kokeneelle ystävälle ainakin. Siinä opettaja saisi esittää kokemuksiaan, opetus- ja sieluopillisia havaintojaan."²⁶³

1900-luvulla toimineet tarkastajat ymmärsivät tämän työn merkityksen ja pyrkivät luomaan luottamukselliset suhteet opettajiin. Ensimmäisten piiritarkastajien aikaan tämä ei liene toteutunut yhtä hyvin, koska he olivat patriarkaalisempia ja säilyttivät etäisemmät välit opettajiin kuin myöhemmät tarkastajat. Tässä oli luonnollisesti yksilöllisiä eroja, sillä toisille sielunhoito oli helpompaa kuin toisille.

²⁶¹ M.O. Karttusen haastattelu.

²⁶² Nim. O - n 1911, s. 594; Nim. O - n 1918, s. 194-195; V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904, s. 100-101; Ojanperä 1925, s. 120; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1908-1911 En 3, Kotkan piirin yleiskatsaus 1909-1910, piirin opettajakokouksen pöytäkirja 3.6.1910.

²⁶³ Nim. O - n 1911, s. 594.

Tarkastajien työn merkitystä voi arvioida edellä olevasta hyödyn näkökulmasta. Sillä oli kuitenkin myös tiettyä itseisarvoa. Valtiovalta asetti tavoitteet ja raamit kansakoulujen työlle ja tuki niitä rahallisesti. Oli selvää, että se myös valvoi niiden toimintaa. Tämän työn, jota valtiovalta harrasti monilla muillakin aloilla, tekivät kansakouluissa kansakouluntarkastajat.

Ne ryhmät, jotka toimivat läheisessä yhteistyössä piiritarkastajien kanssa, arvioivat heidän työtään ja sen merkitystä eri tavoin. Koulutoimen ylihallitus piti piiritarkastajien työtä luonnollisena ja välttämättömänä osana koko kansakoululaitoksen toimintaa. Piiritarkastajat hoitivat sitä valvontatyötä, joka muuten olisi kuulunut ylihallitukselle. Keskusviraston mielestä piiritarkastajat suoriutuivat työstään hyvin.²⁶⁴ Muutoinkin ylihallituksen edustajat suhtautuivat piiritarkastajiin hyvin myönteisesti, mikä lienee selittynyt intressien yhteisyydellä. Tämä näkyy monissa asioissa, joissa tarkastajat joutuivat vastakkain kuntien tai opettajien kanssa. Ylihallitus oli varauksetta aina tarkastajien puolella, ellei heidän toiminnassaan ollut jotain lain kirjaimesta poikkeavaa.²⁶⁵ Myös tarkastajien eräitä laiminlyöntejä se katsoi läpi sormien (ks. s. 235 ja 370).

Johtokuntien ja kuntien edustajien asenteesta on vaikeampi saada täsmällistä kuvaa. He lienevät pitäneet tarkastajien työtä tarpeellisena, koska nämä valvoivat opettajien toimintaa. Johtokuntien ja kuntien edustajien myönteistä asennetta lienevät himmentäneet tarkastajien tiukat vaatimukset kouluilla ilmenneiden puutteiden korjaamiseksi. Oppilaiden vanhempien suhtautuminen tarkastajiin lienee ollut hyvin myönteistä. He kokivat tarkastajat henkilöiksi, jotka estivät opettajien mahdollisen mielivallan ja huolehtivat siitä, että opettajat hoitivat kunnolla opetus- ja kasvatustehtävänsä.

Opettajien asenne piiritarkastajien kouluvierailuihin ja työn hyödyllisyyteen oli alkuvuosina hyvin myönteinen mutta haalistui sen jälkeen. Opettajat toivottivat ensimmäiset piiritarkastajat lämpimästi tervetulleiksi kouluilleen, koska he kokivat heidät työnsä auttajiksi ja oikeuksiensa puolustajiksi. Huuma haihtui kuitenkin nopeasti: tarkastajat osoittautuivat enemmän arvosteleviksi ja vähemmän neuvoviksi kuin mitä opettajat

²⁶⁴ Ylihallituksen edustajien avauspuheenvuorot piiritarkastajakouksissa. Ks. kokousten pöytäkirjat.

²⁶⁵ M.O. Karttusen ja Uno Tuomolan haastattelu.

olivat toivoneet. Arviointi ja arvostelu ei miellytä ketään, vaikka se olisikin tehty hyvässä tarkoituksessa. Tarkastajien työ oli ensi sijassa valvontaa ja vasta toissijaisesti kehittämistä, mikä heijastui opettajien asenteisiin. Valtaosa opettajia suhtautui myönteisesti tarkastajien kouluvierailuihin vuosina 1885 - 1921, vaikka he tarkastajia aristelivatkin ja jopa hieman pelkäsivät.²⁶⁶ Tarkastajat olivat opettajien tukena ja auttajina ja edistivät merkittävästi kansakoulujen kehittymistä. Parannettavaa riitti koko tutkimusajanjakson, joten sinä aikana tarkastajien työn hyödyllisyys ei joutunut epäilyksen alaiseksi. Sen aika tuli vasta myöhemmin, kun kansakoulut olivat pääpiirteissään kunnossa.

Kansakouluntarkastajien tehtävä oli säädösten mukaan valvoa kansakoulujen toimintaa. Tämän tehtävän he hoitivat niin hyvin kuin se olosuhteiden puolesta oli mahdollista. Aikalaiset, itse tarkastajat kuten myöhemmätkään arvioijat eivät kuitenkaan tyytyneet tähän vaan edellyttivät, että tarkastajien työllä oli muukin merkitys. Se oli kansakoulujen toiminnan kehittäminen, johon tarkastajat merkittävästi osallistuivatkin. Tarkastajien toiminnalla oli kaiken kaikkiaan laaja-alainen merkitys kansakoululaitokselle, koska se ulottui niin monelle osa-alueelle: opetustyöhön, oppilaiden koulunkäyntiin, opettajien asemaan, koulujen ulkoisiin varustuksiin, kansakouluhallintoon, kansakoulun rakenteeseen ja kansakoululainsäädäntöön (ks. s. 405). Kokonaismerkitystä on vain hyvin vaikea mitata.

8.6.2. Tarkastajien ja opettajien suhteet

Vaikka valtaosa opettajia suhtautui myönteisesti tarkastajien kouluvierailuihin ja piti heidän työtään hyödyllisenä, eräät kritisoiivat silti tarkastajien toimintaa. He katsoivat tarkastajien tekevän työtään kovin rutinoitusti, innottomasti ja kovalla kiireellä. Tarkastukset olivat muodollisia ja kaavamaisia eivätkä "henkistyttäneet" opettajaa. Eräiden opetta-

²⁶⁶ Uusi Suometar 31/7.2.1890 HYK MF 140; Päivälehti 39/17.2.1890 JYK MF 382; Räsänen, A., Opettajien oikeudellisen aseman turvaamisesta. XIV yleinen kansakoulukokous vuonna 1908. Helsinki 1909, s. 155; Kansakoulun Lehti 1908, s. 145; Nim. O - n 1911, s. 595; Nim. O - n 1918, s. 188; Nim. Kansankynttilä 1929, s. 197; Järvinen, Albin, Opettaja ja tarkastaja. Opettajain Lehti 1/1931, s.18; Haastattelut 60 entistä kansakoulunopettajaa.

jien mukaan piiritarkastajat tekivät 1900-luvun alussa työtään "pinnallisesti" ja "kevyesti".²⁶⁷

Arvostelussa lienee ollut perää, sillä tarkastajat myönsivät vastatesaan kritiikkiin, että he joutuivat tekemään työtään liialla kiireellä, mikä myös näkyi. K.G. Aminoff kuvaili omia tuntojaan vuoden 1904 tarkastajakokouksessa näin:

"Kun tarkasti koulun hätäisesti, miten pintapuoliseksi ja hajanaiseksi jää esim. se käsitys, jonka tarkastaja saapi koulupiirin asutus- ja taloudellisista oloista, sivistyksentilasta, katsantokannoista ja tavoista tai opettajan persoonasta, kasvatustieteellisistä katsannoista, opetusjärjestelmästä ja -metodoista sekä lasten hallitsemista ja ohjaamista tarkoittavista menetelmistä. Mutta vielä ikävämpää on, että opettajan pedagoginen opastus ja ohjaus etupäässä rajoittuu vain joihinkuihin hajanaisiin muistutuksiin ja huomautuksiin, jotka tarkastaja tekee, lisäksi vielä lähemmin perustelematta niitä sekä ottamatta huomioon, onko niin hyvin opettajaan kuin muuhun nähden olemassa sellaiset edellytykset, että huomautukset semmoisinaan todellakin ovat paikallaan."²⁶⁸

Tarkastajien valvontatyöhön liittyi läheisesti heidän ja opettajien väliset suhteet. Ne olivat korrekkin hyvät ja asialliset. Ensimmäiset piiritarkastajat pitivät tietoisesti etäisyyttä opettajiin. He olivat arvostettuja vanhan kansan koulumiehiä, jotka halusivat turvata valvontatyön tasapuolisuuden ja mahdollisimman suuren objektiivisuuden välttämällä liian läheistä tuttavuutta opettajien kanssa. Lisäksi ensimmäiset piiritarkastajat olivat arvostaan tietoisia herroja. He osoittivat käytöksellään olevansa opettajien esimiehiä.²⁶⁹

Opettajat osoittivat pelonsekaista kunnioitusta ensimmäisiä piiritarkastajia kohtaan. Sanonta, herran pelko on viisauden alku, kuvaa hyvin opettajien suhtautumista tarkastajiin. Kun suhde perustui kunnioitukseen ja pelkoon, se ei voinut olla kovin läheinen. Se ei ollut myöskään läm-

²⁶⁷ Aminoff, Mitä olisi tehtävä, jotta piiritarkastajat... 1904, s. 18; Kansakoulun Lehti 1908, s. 145; Nim. O - n 1911, s. 595; Nim. O - n 1918, s. 188.

²⁶⁸ Aminoff, Mitä olisi tehtävä, jotta piiritarkastajat... 1904, s. 18.

²⁶⁹ Nim. Kärsinyt, Vähän opettajan asemasta. Opettajain Lehti 1906, s. 236; Pekkola, J., Kansakouluntarkastajan toimi kansanvaltaisemmaksi. Opettajain Lehti 45/1922, s. 776-777.

pöisen sydämellinen, jollaiseen tarkastajat omien sanojensa mukaan pyrkivät ja johon heitä kehoitettiin.²⁷⁰

Ajat muuttuivat tämänkin suhteen meidän vuosisadallamme - muuallakin kuin koulun piirissä. Tarkastajien ja opettajien väliset suhteet lähentyivät. Tarkastajat laskeutuivat hieman arvovaltahierarkiassaan ja alkoivat pitää opettajia tasavertaisempina työtovereinaan. Tähän vaikutti yhteiskunnan yleinen kansanvaltaistuminen sekä opettajista tarkastajiksi ylenneiden lukumäärän lisääntyminen. Silti tarkastajien ja opettajien välillä oli vielä vuonna 1921 selvä sosiaalinen ero. Tarkastajat tiesivät asemansa ja osoittivat sen myös käytöksellään.²⁷¹

Vaikka valtaosa tarkastajista oli sydämellisiä ja ystävällisiä miehiä, eräillä oli virkavaltaisia piirteitä, ja he kohtelivat opettajia joskus jopa tylästi. Tämä ilmeni julkisuudessa esitetyissä valituksissa, joita oli ajoittain vuoden 1890 jälkeen.²⁷²

Varmasti sitäkin ennen aihetta valituksiin olisi ollut, mutta opettajat pidättyivät niistä kunnioitussyistä. 1890-luvun lopulla tämä näkökanta alkoi heikentyä, mikä sai opettajat herkemmin peräämään oikeudenmukaista kohtelua. Opettajatoverit kehottivat lisäksi toisiaan tähän. Edelleen Opettajain Lehti, joka alkoi ilmestyä säännöllisesti vuonna 1906, otti asian omakseen. Se julkaisi hyvin halukkaasti tarkastajia moitiskelevia kirjoituksia ja tuotti niitä itsekin. Opettajain Lehden toimitus lietsoi tietoisesti vastakkainasettelua opettajien ja tarkastajien välille ja osoitti muutenkin hieman nyreää suhtautumista tarkastajiin.²⁷³

Yksi esimerkki opettajien tyytymättömyydestä tarkastajiin on nimimerkin Kärsinyt kirjoitus Opettajain Lehdessä vuonna 1906. Vaikka kirjoitus on yliampuva, se valottaa niiden opettajien mielialoja, jotka olivat joutuneet kokemaan tarkastajan tylyä ja epäoikeudenmukaista kohtelua. Nimimerkki kirjoitti mm.:

²⁷⁰ *ibid*; Nim. Kansankynttilä 1929, s. 197; Järvinen 1931, s. 18.

²⁷¹ Järvinen 1931, s. 18; Pekkola 1922, s. 776-777; M.O. Karttusen haastattelu.

²⁷² Uusi Suometar 31/7.2.1890 HYK MF 140; Päivälehti 39/17.2.1890 JYK MF 382; Kansakoulun Lehti 1904, s. 632, 1905, s. 222, 323-327, 1906, s. 579; Nim. Kärsinyt 1906, s. 236; Pekkola 1922, s. 776-777.

²⁷³ Ks. Opettajain Lehden numerot vuosina 1906-1921, esim. 20/1917, s. 213.

"Me Suomen opettajat suoritamme työmme tarkastajien suhteen orjan asemassa, huokauksella, alakuloisina ja katkeramielisinä. Tuo on aivan totta ainakin maalaiskansakouluissa, vaikka opettajat ovat oman turvallisuutensa vuoksi tähän alistuneet ääneti kärsimään tarkastajien puolelta luonnottomuuksia, jotka menevät tarkastajien ohjesäännön ulkopuolelle... Julkisesti ei näytetä tuntevan sitä itsevaltiutta ja puolueellisuutta, millä piiritarkastajat maaseutujen kansakouluissa opettajien suhteen esiintyvät. Olen 20-vuotisella opettaja-ajallani tehnyt tarkkoja havainnoita ja tullut siihen tulokseen, että opettajat yleensä tuntevat tarkastajien pitävän heitä sellaisina ihmisinä, jotka eivät mitään ymmärrä ja että opettajien täytyy alistua, vaikka tarkastaja käskisi lyömään pänsä seinään. Väärä luulo, että tarkastajat menettelisivät oikeudentuntoisesti ja puolueettomasti. Tiedossani on tapauksia, että tarkastaja on opettajan suhteen toiminut aivan sen mukaan kuin koulua käymättömät johtokunnan jäsenet ja joku pyykki-ämmä ovat kaikkiviisaudessaan koulusta lausuneet. Onpa vielä siitäkkin kokemusta, että opettajien ei ole hyvä tarkastajien mielivaltaa vastustaa, sillä ylemmissä virastoissa tullaan pian siihen käsitykseen, että tarkastaja on aina oikeassa, vaikka asia olisi aivan päinvastoin, mutta eihän korppi korpin silmää puhkaise. Lyhyesti sanoen: tietäköön opettaja aina vaan sen, että tarkastaja on hänen suhteensa kaikkivaltias herra ja sillä hyvä.

Jos tuo tarkastajien mahti pysähtyisi ainoastaan luokkatoimiin, niin siinäkin olisi jo kyllin kärsimistä, mutta kun se ulottuu opettajien yksityisiinkin asioihin, niin menee se jo liika pitkälle. Asiata kuvaava on seuraava esimerkki monien tuhansien joukossa. Oli kaunis kevätpäivä. Tarkastaja oli koulullani ja välitunnin ajalla olimme minun yksityisessä huoneessani. Silloin tein minä niin onnettomasti, että lupaa kysymättä avasin huoneeni akkunan saadakseni raitista ilmaa. Tuo minun itsenäisyyteni harmitti herra tarkastajaa ja hän tiuskasi: vedä akkuna kiinni! Sanoin: vai niin, ja suljin akkunan mitä kiiruumin. Sen tehtyäni tarkastaja löi nyrkkiään pöytäni ja tulipunaisena kasvoiltaan ärjyi: niin ei saa toista kertaa tapahtua minun läsnäollessani, että ei minulta ensin lupaa kysytä! Tämän tapahtuessa oli läsnä kouluni toinen opettaja, joka ihmeissään näki ja kuuli tuon. Loukkaannuin aivan kovin, sillä olin luullut opettajankin olevan isännän omassa kodissaan vapaassa asunnossaan, mutta herra tarkastaja suvaitsi ajatella toisin. Sanotteko vielä, ettei opettaja ole orjan asemassa? Olisikohan paljon vaadittu, että tarkastajat antaisivat rauhan opettajien yksityisille asioille? Tietysti minä teen kovin itsekkäästi, kun puolustan opettajien kotia virkavaltaa vastaan. Jo eläinten ystävät toivovat oikeutta kaikille, mutta opettajat eivät ansaitse sitä samaa.

Aivan varmaan tarkastajan lähtiessä koululta, moni opettaja ajattelee. Mene Jumalasi nimeen, että minä pääsen rauhaan. Luonnollisesti on sellaisia opettajia, jotka tarvitsevat ja raukkaamaisesti kumarrellen suvaitsevat tarkastajan sekaantumisen heidän yksityisiinkin asioihinsa, mutta sellaisia on toivottavasti

pieni vähemmistö. Virkavallasta olen minä kuitenkin kärsinyt.²⁷⁴

Toinen kirjoitus, josta eräiden opettajien asenteet hyvin kuvastuvat, on vuodelta 1922. Siinä J. Pekkola kirjoittaa mm.:

"Ylhäältä saatu virka ja korkeampi opillinen sivistys vaati myöskin tarkastajan esiintymään ylhäisesti. Olihan komeaa ajaa karauttaa nelipyöräisissä vaunuissa kansakoulutalon portaiden eteen ja opettajan kumarrellessa ja saattaessa astua kouluhuoneeseen, jossa oppilaat pelonsekaisin tuntein tirkistelivät vierasta. Tällaisen korkean herran ilmestyminen vaatimattomaan kouluun ja opettajan suojaan sai myöskin usein opettajan hermostuneeseen tilaan ja useat opettajat suorastaan pelkäsivät tarkastajan koululletuloa.

Näin oli kolmisenkymmentä vuotta sitten asian laita ja kansakoulupoikana olin silloin tilaisuudessa näkemään sellaisia ylhäisiä kansakouluntarkastajia. Tosin ovat olot senjälkeen paljon muuttuneet, onhan jo meidän päivinämmä jo useita kansakoulunopettajiakin päässyt kansakouluntarkastajan virkoihin kohoamaan, enkä usko heidän liian komeilevasti esiintyvän ja ovat he sentään useimmiten muutakin kuin vaan pelkkiä virkamiehiä, mutta on tarkastajien joukossa vieläkin paljon sellaisia, jotka ovat hyvin virka-asemansa tuntevia ja pitävät kansakoulunopettajistoa jonkunlaisena pariasluokkana.²⁷⁵

Eräät tarkastajat syyllistyivät ajoittain opettajien tyylyyn ja epäoikeudenmukaiseen kohteluun. Tämä oli sinänsä luonnollista, sillä tarkastajatkin olivat ihmisiä ja erehtyväisiä, kuten eräs heistä puolustautui.²⁷⁶ Itse kullekin sattui joskus huono päivä, joskin eräiden tarkastajien käyttäytymisessä lienee ollut jatkuvasti töykeitä piirteitä, mikä ei ollut opettajille mieluista.²⁷⁷ Lisäksi useat opettajat moittivat tarkastajia takana päin puhumisesta. Tarkastajat moittivat opettajaa virkaveljelle tai kertoi-

²⁷⁴ Nim. Kärsinyt 1906, s. 236.

²⁷⁵ Pekkola 1922, s. 776-777.

²⁷⁶ Nim. Tarkastaja, Opettajista ja tarkastajista muutamia näkökohtia. Opettajain Lehti 27/1906, s. 256.

²⁷⁷ Vrt. edellä olevat lehtien kirjoitukset tarkastajien toiminnasta.

vat hauskoja tarinoita muille opettajille sattuneista kommelluksista. Tästä eivät opettajat luonnollisesti pitäneet.²⁷⁸

Astetta vakavampia olivat opettajien väitteet tarkastajien virkavaltaisesta ja jopa lain hengen, ei välttämättä kirjaimen, vastaisesta menettelystä. Ne liittyvät kuitenkin ns. hallinnollisten asioiden ryhmään, jota käsitellään näiden asioiden yhteydessä (s. 371). Muita valituksen aiheita opettajilla olivat tarkastajien hyvä kestitseminen, joka tuntui eräitä häirinneen, tietyn pedagogisen näkemyksen suosiminen, vaikka opettaja oli omasta mielestään perustellusti toista mieltä, ja tiettyjen oppiaineiden suosiminen, joissa opettaja oli taasen huono. Opettajien mieltä kaivoi epäily, että tarkastajat saattoivat rangaista heitä huonolla arvioinnilla, jos he olivat tarkastajien kanssa eri mieltä jostain edellä mainituista asiakysymyksistä.²⁷⁹ Tarkastajilla oli tähän hyvä mahdollisuus, ja sen tiesivät myös opettajat. Kuinka paljon tarkastajat tätä käyttivät ja pakkottivat opettajaa "matelemaan", on mahdoton sanoa.²⁸⁰ Inhimillistä olisi, että sitä olisi esiintynyt jonkin verran, minkä myös tarkastaja Albin Järvinen vahvisti vuonna 1906.²⁸¹ Todennäköisesti sillä ei ollut kuitenkaan kokonaisuuden kannalta suurta merkitystä.

Tarkastajien ja opettajien välisissä suhteissa ilmeni kireyttä ja hiukan kitkaakin. Sitä aiheutti tarkastajien käyttäytyminen, mutta se johtui myös omista luonnollisista syistä. Tarkastaja oli valvova viranomainen, joka oli esimiesasemassa opettajiin. Siinä oli kitkan aihetta riittämiin. Lisäksi tarkastajien työ oli sen luonteinen, että se ei ollut koskaan kaikkien mieleen. Aina löytyi henkilöitä, jotka katsoivat kokeneensa vääryyttä. Näin ainakin ne, joita tarkastaja oli joutunut ojentamaan tehtävien laiminlyönnin vuoksi. Yhteenvetona onkin todettava, että kun kyseessä oli esimiehen ja alaisen suhde, tarkastajien ja opettajien välit olivat hyvät. Tätä auttoi varmasti se, että monet tarkastajat toimivat pitkään

²⁷⁸ Maamme 62/24.5.1890 HYK MF 18242, Isännän askeleet työn tekevät; Nim. Opettaja, Onko seuraavat kansakouluntarkastajan menettelöt luvallisia? Uusi Suometar 31/7.2.1890 HYK MF 140.

²⁷⁹ Nim. O - n 1911, s. 595; Sakari, Aimo, Keuruun satavuotias kansakoulu. Pieksämäki 1969, s. 68-69; Haastatellut 60 entistä kansakoulunopettajaa.

²⁸⁰ Haastatelluista 60 opettajasta 5 ilmoitti näin tapahtuneen. Haastateltujen opettajien muisti ulottuu 1920- ja 1930-luvulle.

²⁸¹ Nim. J:nen, A. (Järvinen), Opettajan aseman turvattomuus. Opettajain Lehti 9/1906, s. 87.

samojen opettajien kanssa ja ystävystyivät heihin. Lisäksi tarkastajat toimivat aina - eräitä harvinaisia poikkeuksia lukuun ottamatta - opettajien parhaaksi ja heitä puolustaen. Eräs opettaja kehuikin vuoden 1908 yleisessä kansakoulukokouksessa "kouluylihallitusta ja tarkastajia, jotka usein kiitettävällä huolella ovat koulujen ja opettajien etua valvoneet" eikä tähän ollut kellään huomauttamista.²⁸²

²⁸² Räsänen 1909, s. 155; Ks. myös Opettajain Lehti 41/1906, s. 379.

9. PIIRITARKASTAJIEN MUU TOIMINTA 1885 - 1921

9.1. Tarkastustyöhön liittyneiden tehtävien hoito

9.1.1. Tehtävät ja niiden hoito

Kansakouluntarkastajan virkatehtävät eivät rajoittuneet koulujen tarkastamiseen, kuten on jo paikallistarkastajien yhteydessä todettu. Heillä oli lukuisia muita tehtäviä. Osan he hoitivat kotonaan (ns. kansliatyöt), osa vaati käyntiä koululla (erityiset virkamatkot). Piiritarkastajilla, joilla oli valvottavia kouluja paljon, näiden tehtävien hoito muodosti huomattavan osan heidän työtehtävistään ja vei noin kolmanneksen heidän työajastaan ja -panoksestaan.¹

Piiritarkastajien omassa kansliassa hoitamia tehtäviä olivat opetussuunnitelman², koulun työjärjestyksen ja opettajan vaalin vahvistaminen, virkavapauden myöntäminen opettajalle, opettajan virkavahvistuskirjan allekirjoittaminen sekä koulujen vuosikertomusten, tarkastajan oman kertomuksen, koulujen alkamisilmoitusten sekä virkavahvistuskirjan saaneiden opettajien luettelon lähettäminen vuosittain ylihallitukseen. Nämä

¹ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; Aminoff, K.G., Kun piiritarkastajien virkatehtävät,..., alkavat käydä ylivoimaisiksi,..., mitkä toimenpiteet...? VII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1912, s. 67-68; Järvinen, Albin, Piiritarkastajain palkkausolot... 1920, s. 61; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1920 En 1-8.

² Opetussuunnitelmien laadinta muuttui kansakoululaitoksen vakiintuessa kaavamaiseksi. Opettajat kopioivat ne lähes sellaisenaan edellisen vuoden vastaavista suunnitelmista. Toinen ongelma oli suunnitelmien kirjavuus. Toiset tarkastajat vaativat hyvin täydellisiä suunnitelmia, toiset tyytyivät ylimalkaisempiin. Yhdenmukaisuuden lisäämiseksi ylihallitus antoi 3.5.1905 tarkastajakokouksen toivomuksen mukaisesti uudet ohjeet, joissa se edellytti, että opetussuunnitelma ja lukujärjestys laaditaan sen lähettämän kaavakkeen mukaan. Uudistus toteutui opettajien vastalauseista huolimatta. Se satoi myös tarkastajia, joita ylihallitus kehotti uudelleen vuonna 1912 huolellisesti valvomaan, että koulut noudattivat annettuja ohjeita. V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904, s. 73-77; VI kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1908, s. 195; Kansakoulun Lehti 1886, s. 85; Yrjö-Koskinen, Y.K., Lehtiä tarkastuspäiväkirjastani. Kansakoulun Lehti 1900, s. 370-371; Juntila 1908, s. 55-59; SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1910-1915, s. 321; Kerkkonen 1923, s. 9-10.

määräykset sisältyivät kansakouluasetukseen ja vuoden 1885 johtosääntöön.³

Kansakouluasetuksessa ja johtosäännössä mainittujen tehtävien lisäksi tarkastajien hoidettavaksi jäi ja ylihallitus siirsi lukuisia muitakin kirjallisia tehtäviä. Näitä olivat:

- Uuden kansakoulun perustamiseen liittyneiden asiapapereiden käsittely. Kunnat lähettivät valtionapuhakemuksen opettajan palkkaamiseksi ja koulun rakentamiseksi piiritarkastajan kautta ylihallitukseen. Kun valtionapu oli kerran myönnetty, kunnallislautakunnat/kunnallishallitukset lähettivät opettajien palkka-aputilaukset neljännesvuosittain suoraan ylihallitukseen, joka antoi maksumääräyksen lääninhallitusten kautta kunnallislautakunnille/kunnallishallituksille.⁴
- Seuraavien apuraha-anomusten lähettäminen tarkastajan lausunnon kera ylihallitukseen: opettajien palkankorotus-, eläke- ja sairausapuanomukset, jatko- ja käsityökurssin valtionapuanomukset, opetusvälineiden hankinta, opettajien ulkomaiset kuuntelu- ja opintomatka-anomukset (vuodesta 1909 lähtien), koulutarpeiden osto oppilaille (1909), opetusvälineiden hankinta (1902), kesävirikistyksen järjestäminen oppilaille (1913), opettajien kylpyläpaikkojen jako (1914), opettajien kalliinajalisät (1916), opettajien yliopistolliset jatkokurssit (1907), varattomien lasten ravinto- ja vaatetusapu (1913) ja oppilaskirjastojen kirjahankinnat (1913).⁵
- Myönnettyjen apurahojen välittäminen asianomaisille. Ylihallitus lähetti erilaiset apurahat aina piiritarkastajien kautta asianomaisille. Tätä käytäntöä keskusvirasto muutti vuonna 1909, kun se päätti lähettää

³ As.kok. 12/1866, § 12, s. 6-7; Johtosääntö kansakouluntarkastajille maalla 1.6.1885. Kerkkonen 1923, s. 169-175.

⁴ VA, KHA, Ko, Kiertokirjeet 1909-1918 Dc 2, ylihal. kiertokirje piiritarkastajille 4.5.1909.

⁵ VA, KHA, Ko, Kirjediaarit 1885-1921 Aa 1-39; VA, KHA, Ko, Kiertokirjeet 1909-1918 Dc 2, ylihal. kiertokirjeet 26.10.1909, 20.1.1911, 31.5.1914, 14.11.1916; SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1910-1915, s. 23, 279, 295; VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1902 Ca 1; OMA, Opk, Kirjekonseptit 1887-1899 Da 1, kansakoulujohtok. kirjeet tarkastajalle 11.2.1887, 6.5.1891, tarkastajan kirje ylihal:lle 20.4.1891.

apurahat suoraan rahansaaajille lukuun ottamatta Furuhjelmin apurahoja, jotka se edelleen toimitti piiritarkastajien kautta. Samalla tarkastajat vapautettiin kuukausittaisesta tilitysvelvollisuudesta.⁶

- Ilmoittaminen opettajan valinnasta, jota koskevia määräyksiä täsmennettiin vuonna 1898. Jos tarkastaja tyytyi johtokunnan valintapäätökseen, hänen tuli vahvistaa vaali ja ilmoittaa valinnasta virallisissa sanomalehdissä sekä lähettää tieto virkaan valitulle ja kouluylhallitukseen. Mikäli opettajaksi valittu oli toiminut aikaisemmin toisen koulun palveluksessa, tarkastajan tuli ilmoittaa valinnasta myös tämän koulun johtokunnalle.⁷

Opettajat vaihtoivat työpaikkaa kesken vuoden ja hakivat useampia toimia yhtä aikaa. Tästä sinänsä luonnollisesta menettelystä oli kouluille haittaa, koska eräät opettajantoimet olivat ajoittain täyttämättä. Tarkastajat puuttuivat asiaan vuoden 1894 kokouksessaan. Heidän toivomuksestaan ylihallitus esitti muutto-oikeuden rajoittamista. Koska asia oli hieman arkaluontoinen, siitä saatiin aikaan asetus vasta vuonna 1898. Opettajan lailliseksi lähtö- ja tuloajaksi määrättiin elokuun ensimmäinen päivä. Lisäksi opettaja sai hakea vain yhtä virkaa kerrallaan eikä hän saanut kieltäytyä vastaanottamasta hakemaansa virkaa. Jos näin tapahtui, ylihallituksella oli mahdollisuus päättää mitä opettajalle tuli tehdä. Yleensä ylihallitus antoi tarkastajan kautta huomautuksen opettajalle.⁸

- Ehdotuksen tekeminen opettajien kuuntelustipendien jakamisesta. Opettajat saivat 1890-luvulta lähtien pieniä stipendejä opetuksen seuraami-

⁶ SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 262; VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1904 Ca 4-5, s. 2737; VA, KHA, Ko, Kiertokirjeet 1909-1918 Dc 2, ylihal. kiertokirje piiritarkastajille 16.2.1909; TMA, Rpk, Kirjekonseptit 1898-1900 Da 1, tarkastajan kirjeet johtokunnille 3.4.1899 ja 10.10.1900 sekä opettajille 5.2.1898.

⁷ SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1886-1905, s. 80; As.kok. 26/1898, s. 3; TMA, Rpk, Opettajan vaaleja koskevat kirjeet 1901-1910 Eb 2.

⁸ III kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1894, s. 14-17; VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirjat 1896 Cc 9, ylihal. istunto 1.5.1896; As.kok. 26/1898, s. 3; OMA, Opk, Kuulustelupöytäkirjat 1890-1920 Cb 1, ylihal. päätös 21.10.1910.

seen seminaareissa tai kansakouluissa. Piiritarkastajien tuli vuosittain lähettää ylihallitukselle ehdotus kuunteluapurahojen jakamisesta. Stipendin saaneiden tuli seurata vähintään kuuden viikon ajan opetusta seminaarissa tai kansakoulussa ja piirin tarkastajan tuli todistaa tämä antamallaan todistuksella.⁹

- Furuohjelman apurahojen jako. Piiritarkastajien tuli laatia ehdotuslista Furuohjelman rahastosta myönnettävien apurahojen jakamisesta köyhille ja lahjakkaille oppilaille. Kun ylihallitus oli ehdotuksen hyväksynyt, se lähetti rahat piiritarkastajien jaettavaksi. Vuodesta 1908 lähtien piiritarkastajat saivat jakaa rahat ilman ehdotusta ja ylihallituksen päätöstä. Ylihallitus vaati kuitenkin edelleen kuitit ja jakolistat itselleen ennen jokaisen vuoden loppua.¹⁰
- Kansanopistojen yhteydessä toimineiden maamies- ja emäntäkoulujen sääntöjen vahvistamiseen ja valtionavun anomiseen liittyneiden asiapereiden lähettäminen ylihallitukseen sekä senaatin päätöksestä tiedottaminen näille kouluille.¹¹
- Virkatodistusten anto opettajille, kun nämä hakivat uusia toimia.¹²
- Oppilaiden päästötodistusten allekirjoittaminen ja postittaminen asianomaisille.¹³

⁹ SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1886-1905, s. 88.

¹⁰ VA, KHA, Ko, Kirjediaarit 1898 Aa 14; VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1904 Ca 4, ptk 8.3.1904; VA, KHA, Ko, Kiertokirjeet 1893-1908 Dc 1, ylihal. kiertokirje piiritarkastajille 9.3.1905; SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 192; Kansakoulun Lehti 1886, s. 85.

¹¹ VA, KHA, Ko, Senaatin kirjeet ja määräykset 1901 Ea 17, ks. esim. senaatin kirjeet ylihal:lle 5.3.1901 ja 12.3.1901.

¹² Voipio 1944, s. 243; Opettajain Lehti 51-52/1915, s. 590; TMA, Rpk, Kirjekonseptit 1901-1903 Da 2, tarkastajan kirjeet opettajille 11.1.1902, 15.10.1902, 30.5.1903.

¹³ Salokannel 1968, s. 264; OMA, Opk, Kirjekonseptit 1887-1899 Da 1, tarkastajan kirje opettajalle 26.1.1888.

- Opettajakirjastoista huolehtiminen. Pedagogisia opettajakirjastoja alettiin perustaa vuodesta 1890 lähtien. Ne jäivät piiritarkastajien valvontaan. He lähettivät opettajien ehdotukset ostettavista kirjoista ylihallitukseen, joka toimitti kirjojen oston ja huolehti niiden lähettämisestä kirjastoihin. Vuodesta 1919 lähtien piiritarkastajat sopivat suoraan kirjakaupan kanssa opettajien ehdottamien kirjojen toimittamisesta kirjastoihin. Syntyneen yhteislaskun piiritarkastajat lähettivät ylihallitukseen, joka määräsi laskun maksettavaksi. Piiritarkastajat valitsivat edelleen kirjastojen hoitajat. Tarkastajat tutkivat kirjastot kouluvierailujensa yhteydessä. Suuremmissa kunnissa tarkastajat saattoivat käyttää apunaan erityisiä opettajakirjastojen tarkastusmiehiä.¹⁴

- Yleisten kirjastojen toiminnan seuraaminen vuodesta 1915 lähtien. Senaatti antoi 10.11.1914 päätöksen virallisten julkaisujen ilmaiseksi jakamisesta kaupunki- ja maalaiskuntien kantakirjastoille. Päätöksen mukaan virallisia julkaisuja ilmaiseksi saavat kirjastot olivat koulutoimen ylihallituksen ja kansakoulujen piiritarkastajan valvonnan alaisia. Maalaiskuntien kirjastojen tuli toimittaa vuosittain kertomus toiminnastaan piiritarkastajalle, kaupunkien kirjastojen suoraan ylihallitukselle. Muuten kuin kertomusten kautta piiritarkastajat eivät kirjastojen toimintaa valvoneet.¹⁵

- Lausunnon antaminen kunnan oikeudesta saada järjestää jatkokurssi. Kun ylihallitus oli myöntänyt luvan jatkokurssin järjestämiseen, tarkastajan tuli lausua käsityksensä kurssin ohjelmasta ja ehdotettujen opettajien soveliaisuudesta kurssin opettajiksi. Kurssin jälkeen piiritarkastaja lähetti kertomuksen kurssista ja ehdotuksen maksettavista palkkioista. Vuonna 1909 menettelyä hieman muutettiin. Tarkastaja hyväksyi

¹⁴ SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1886-1905, s. 91; Kouluhal. kirje piiritarkastajille 28.10.1919. Kerkkonen 1923, s. 568-570.

¹⁵ VA, Senaatti, Talousosaston ptk 10.11.1914 MF Sen 967; VA, KHA, Ko, Kiertokirjeet 1909-1918 Dc 2, ylihal. kiertokirje piiritark:lle 23.10.1915; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1915-1921 Em 36-50.

ohjelman, mutta ylihallitus määräsi ja maksatti edelleen palkkiot. Luetavasta kirjallisuudesta koulun piti sopia tarkastajan kanssa.¹⁶

- Monenlaisten muiden lausuntojen ja selvitysten antaminen. Kun kunta pyysi valtionapua koulurakennuksen rakentamiseen tai kunnassa järjestettävään veistonohjaajien tai kiertokoulunopettajien valmistuskurssiin, ylihallitus pyysi lähes poikkeuksetta tarkastajien lausunnon. Niiden perusteella ylihallitus ratkaisi asiat. Samoin tarkastajat joutuivat selvittämään, miksi koulurakennukset eivät olleet sellaiset kuin piirustukset edellyttivät jne.¹⁷

Oma ryhmänsä lausunnoista olivat kannanotot komiteoiden mietintöihin. Koulutoimen ylihallitus pyysi säännöllisesti tarkastajien lausunnot kansakoulun opetusta ym. pohtineiden komiteoiden mietinnöistä. Tämä työllisti tarkastajia, joskin oli tietysti enemmän kunnia ja osoitti ylihallituksen luottavan tarkastajien asiantuntemukseen ja harkintaan.¹⁸

- Kansakouluasuntoloiden toimiohjelman hyväksyminen ja asuntolan hoitajan vaalin vahvistaminen. Tällaisia asuntoloita oli lähinnä Pohjois- ja Itä-Suomessa.¹⁹
- Yksittäisten tiedonantojen lähettäminen ylihallitukselle. Esimerkiksi luettelo niistä kouluista, joissa käytettiin jotain tiettyä oppikirjaa tai tiedot opettajien perheoloista.²⁰

¹⁶ VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1904 Ca 4-5, s. 2360-2364; VA, KHA, Ko, Kiertokirjeet 1893-1908 Dc 1; SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 234.

¹⁷ VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1904-1906 Ca 4-7; VA, KHA, Ko, Päätökset 1898-1901 Dd 1; VA, KHA, Ko, Kiertokirjeet 1893-1918 Dc 1-2; Kansakoulun Lehti 1886, s. 85-86; OMA, Opk, Kirjekonseptit 1887-1899 Da 1, tarkastajan kirje kuvernöörille 17.4. ja 2.5.1888.

¹⁸ Esim. Kuudestoista yleinen kansakoulukokous 1914, s. 21.

¹⁹ Kouluhall. kiertokirje johtokunnille ja piiritarkastajille 14.8.1918 asuntoloista. Kerkkonen 1923, s. 523.

²⁰ VA, KHA, Ko, Kiertokirjeet 1893-1908 Dc 1, yllihal. kiertokirje piiritarkastajille 18.4.1906 ja 2.10.1907.

- Opettajien maksamien karttapaperimaksujen (virkavahvistuskirjaa varten) toimittaminen ylihallitukseen.²¹
- Uudesta lainsäädännöstä esimerkiksi oppivelvollisuuslaista aiheutuneiden muutosten tiedottaminen kouluille ja kuntien päättäjille.²²
- Tarkastajan omien matkalaskujen ja kirjeenvaihdosta aiheutuneiden kulujen laskuttaminen ylihallitukselta.²³

Omassa kansliassaan tarkastajien tuli lisäksi pitää diaaria saapuneista kirjeistä ja asiakirjoista sekä konseptikirjaa. Konseptikirjaan he merkitsivät kaikki virkakirjeet ja ainakin viittauksen yksityisten kirjeiden pääsisällykseen. Työ oli suuritöinen mutta piti tarkastajan ajan tasalla siitä, mitä hän oli ennen tehnyt tai lausunut. Myös seuraajalle hyvin pidetty konseptikirja oli tärkeä dokumentti. Työn paljouden vuoksi eräät tarkastajat alkoivat 1900-luvulla jättää konseptit kirjoittamatta ns. juoksevista ilmoituskirjeistä. Samoin monet lopettivat diaarin pitämisen. Postikirjaa tarkastajat pitivät alkuaikoina, mutta kun postilaitoksesta alkoi olla vaikeaa saada tyydyttäviä kuittauksia, monet lopettivat senkin laatimisen. Lisäksi tarkastajat pitivät kassakirjaa tuloista ja menoista.²⁴

Edellä oleva luettelo osoittaa, että kirjallisten tehtävien määrä oli tarkastajilla suuri ja lisääntyi koko ajan. Kaikki työt eivät liittyneet koulujen valvontaan vaan olivat hallinnollisia eli kansakoulujen asioiden hoitoon liittyneitä. Näissä kysymyksissä tarkastajat olivat välikäsiä koulujen/kuntien ja ylihallituksen välillä. Byrokraattinen käytäntö hoitaa asioita virkaportaittain aiheutti sen, että kansakoulujen piiritarkastajista tuli hallinnollisia välijohtajia keskusviraston ja paikallisen tason välille. Mo-

²¹ Kerkkonen 1923, s. 173-174.

²² Salokannel 1968, s. 200.

²³ VA, KHA, Ko, Kirjediaarit 1886 Aa 2.

²⁴ Borenius, Akseli, Mitä kansliakirjoja on pidettävä välttämättöminä tarkastuspiirien hoitoa varten, ja mihin tapaan ne ovat toimitettavat? V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904, s. 92-96; Järvinen, Albin, Eikö olisi tarverahoja määrättävä hallintoa ja puhtaaksikirjoitusta varten piiritarkastajille? V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904, s. 46.

net sellaisetkin asiat, jotka olisi voinut hoitaa suoraan, kulkivat piiritarkastajien kautta.

Kirjalliset työt oli tehtävä ajallaan, joten niitä riitti läpi vuoden. Tarkastajat tekivät työt niinä päivinä, jolloin he eivät olleet matkoillaan. Kiireisimpinä aikoina, kuten syksyisin, kirjallisia töitä oli tehtävä myös pyhäpäivinä. Vapaapäivien tai lomien uhraamisesta ei voi puhua, koska sellaisia piiritarkastajilla ei ollut tutkimusaikana.²⁵

Kaikkia varsinaisten tarkastusten ulkopuolisia tehtäviä piiritarkastajat eivät voineet hoitaa toimistossaan, vaan osa vaati käyntiä koululla. Tarkastajat ajoittivat käyntinsä joko tavallisen tarkastusmatkan yhteyteen tai erilliseksi virkamatkaksi. Tällaisia toimituksia, joista osa vaati erillisen virkamatkan²⁶, tarkastajilla oli eräinä esimerkkivuosina seuraavat määrät. Mukana ovat tiedot lukuvuodesta 1893 - 1894, josta lähtien tarkastajat merkitsivät erityisten toimitusten määrän kertomuksiinsa.²⁷

Lukuvuosi	Toimituksia yhteensä	Toimituksia keskimäärin/tarkastaja
1893-1894	38	3,2
1895-1896	100	8,3
1900-1901	..	..
1905-1906	315	15,0
1910-1911	707	26,2
1915-1916	736	22,3
1920-1921	787	23,8

Erityisten toimitusten määrä vaihteli tarkastajien kesken huomattavasti. Esimerkiksi lukuvuonna 1910 - 1911 eräällä tarkastajalla ei ollut yhtään toimitusta, toisella taas 83. Lukuvuonna 1920 - 1921 vaihteluväli oli nollasta 106:een. Syynä toimitusten määrän näin suureen vaihteluun

²⁵ Ruohonen 1912, s. 68; Järvinen, Piiritarkastajain virka-asema... 1920, s. 254.

²⁶ Kuinka moni vaati erillisen virkamatkan, on periaatteessa selvittävissä, mutta vaatisi erittäin suuritöisen laskutoimituksen.

²⁷ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50.

oli se, että toiset tarkastajat hoitivat kaikki asiat tavallisen tarkastuskäynnin yhteydessä eivätkä tulkinneet niitä erityisiksi toimituksiksi. Toiset sen sijaan tulkitsivat aina näin ja kirjasivat käyntinsä kertomuksiinsa.

Ylivoimaisesti eniten toimitusmatkoja aiheuttivat koulurakennusten ja koulupaikkojen tarkastukset. Niitä oli molempia lähes yhtä paljon. Kun kunta suunnitteli uutta koulutaloa, sen tuli lähettää piirustukset tarkastajan kautta ylihallitukseen. Tarkastaja antoi lausunnon rakennuksen sopivuudesta koulutyöhön. Samoin hän arvioi tontin soveltuvuuden ja rakennusten sijoittelun sille. Piiritarkastajilla oli usein aktiivinen panos uusien koulurakennusten suunnittelussa: he eivät olleet vain piirustusten läpikäyjiä vaan ottivat osaa rakennusten suunnitteluun jo töiden alkuvaiheessa.²⁸ Näistä kertyi monia ylimääräisiä matkoja maakuntiin, sillä uusien koulutalojen rakentaminen oli vilkasta alusta alkaen. 1890-luvulla yli 80 %:lla kansakouluista oli oma, usein uusi koulutalo. Lisäksi koulupaikat ja koulupiirustukset aiheuttivat runsaasti tarkastajan tai muiden valituksia kuvernöörille. Kaikista näistä oli annettava lausunto.²⁹

Piiritarkastajien olisi tullut valvoa rakennustöiden edistymistä. Tämä oli vaikeaa ja jopa mahdotonta laajassa piirissä, varsinkin kun uusia koulutaloja rakennettiin yhdessä tarkastuspiirissä useita vuodessa.³⁰ Lisäksi määräykset tarkastajan roolista rakentamisen valvonnassa olivat epätasälliset. Kuinka paljon ja millä tavalla tarkastajien tuli rakennustöitä valvoa, siitä ei ollut täsmällisiä säädöksiä. Tarkastajat totesivatkin asemansa usein hyvin kiusalliseksi. Tarkastajien rooli rakennustöiden valvonnassa oli kirjava ja jäi useimmiten puutteelliseksi.³¹

²⁸ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 181; Jääskinen, Arvo, Kansakouluntarkastajan osuus koulurakennusten suunnittelussa. XXIV kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1951, s. 29.

²⁹ Halila II 1949, s. 173, 176-178, 185, 187; OMA, Opk, Kirjekonseptit 1887-1899 Da 1, tarkastajan kirjeet kuvernöörille 11.7.1888, 31.8.1889, 11.1.1895; Nim. S.A. (Sipola), Syrjäkouluille entistä pienempiä koulutaloja. Opettajain Lehti 51-52/1915, s. 584-585.

³⁰ Halila II 1949, s. 173; Halila III 1949, s. 108.

³¹ III kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1894, s. 17-19; VI kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1908, s. 74-81, 180-187; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1920 En 1-8.

Kun rakennus oli valmis, tuli siinä pitää vastaanottotarkastus. Näin syntynyt pöytäkirja toimitettiin piiritarkastajalle, joka lähetti sen lausuntonsa kera ylihallitukseen. Piiritarkastajan läsnäolo katselmuksessa ei ollut välttämätön mutta suotava. Tarkastajan lausunto oli tärkeä, sillä kunta sai valtionavun loppuerän vasta, kun ylihallitus oli hyväksynyt rakennuksen tarkastajan lausunnon perusteella.³²

Koulut aloittivat toimintansa usein vuokrahuoneissa. Nämäkin tarkastajat tutkivat ja antoivat niistä lausuntonsa keskusvirastoon, ennen kuin ne otettiin koulukäyttöön. Lisäksi tarkastajien tuli valvoa vanhojen koulutalojen korjaamista, missä oli omat ongelmansa, kuten edellä on mainittu (ks. s. 320).³³

Kun uusi koulutalo oli valmis, piiritarkastajat pyrkivät mahdollisuuksien mukaan saapumaan rakennuksen vihkiäisjuhlaan. Näitä matkoja kerätyinkin heille vuosittain varsin paljon.³⁴

Muita syitä, jotka aiheuttivat erityisiä virkamatkoja, olivat seuraavat. Matkat on pyritty ryhmittelemään sen mukaan, kuinka paljon ne tarkastajia työllistivät.

- Jatkokurssin tarkastaminen.³⁵
- Piirikokouksen järjestäminen opettajille. Kansakouluasetus velvoitti tarkastajat kutsumaan piirinsä opettajat vuosittain kokoukseen, jossa käsiteltiin piiriä koskettavia yhteisiä koulukysymyksiä sekä pohdittiin laajemmin kansankasvatusta. (Kokouksista tarkemmin sivulla 424). Lisäksi tarkastajat olivat varsin usein läsnä opettajayhdistysten kokouk-

³² SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 180; VA, KHA, Ko, Kiertokirjeet 1893-1908 Dc 1, ylihal. kiertokirje piiritarkastajille 1.5.1908.

³³ *ibid*; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50.

³⁴ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50.

³⁵ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50.

sisä ja toimeenpanivat vanhempain iltoja lähentääkseen kotien ja koulujen yhteistyötä.³⁶

- Uuden koulun perustaminen ja läsnäolo vihkiäisjuhlassa. Piiritarkastajat jatkoivat Cygnaeuksen perinnettä ja koettivat paikalla käyden opastaa uuden koulun perustajia käytännön asioissa sekä sittemmin auttaa opettajaa koulun toiminnan alkuun saattamisessa. Koulujen perustaminen työllisti tarkastajia hyvin paljon koko ajan. Vaikka heidän varsinaisiin tehtäviinsä ei kuulunutkaan huolehtia siitä, että mahdollisimman monta koulua tuli perustettua piiriin, he kantoivat tästä huolta ja koettivat parhaansa mukaan edistää asiaa. Koulujen perustamisasiat aiheuttivat laajaa kirjeenvaihtoa kuntien ja koulujohtokuntien kanssa sekä monia tarkastajan hakemuksia kuvernöörille kunnan velvoittamisesta panna toimeen tekemänsä koulun perustamispäätös.³⁷
- Erilaisten ristiriitojen ja valitusten tutkiminen ja selvittäminen. Osa näistä kysymyksistä tuli hoidetuksi varsinaisen tarkastuksen yhteydessä, mutta usein nämä asiat vaativat erityisen käynnin koululla, johtokunnan puheenjohtajan tai kunnan edustajan luona.³⁸
- Koulupiirien jakaminen. Kunnat tuli jakaa koulupiireihin vuoden 1898 jälkeen.³⁹ Tarkastajien tehtävänä oli auttaa kuntia piiriäön tekemises-

³⁶ SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 337-338; VA, KHA, Ko, Kiertokirjeet 1909-1918 Dc 2, ylih. kiertokirje piiritarkastajille 20.12.1913; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50.

³⁷ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; TMA, Rpk, Koulurakennuksia koskevat kirjeet 1912-1928 Ec 1; OMA, Opk, Muut kuntien ja koulujen viranomaisten kirjeet 1886-1900 Cc 15:1; OMA, Opk, Muiden valtion viranomaisten kirjeet ja päätökset 1894-1920 Eb 2, ks. lääninhallituksen ja kuvernöörin päätöskirjeet.

³⁸ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; VA, KHA, Ko, Kirjekonseptit 1889 Da 5, ylih. kirje E. Böökillle 15.11.1889.

³⁹ Piirijakoasetuksen antamisessa oli ylihallituksella ratkaiseva osuus. Kun useilla valtiopäivillä oli yksimielisyyteen pääsemättä keskusteltu kunnallisen oppivelvollisuuden säätämisestä, säädetyt yhtyivät vuonna 1891 anomukseen, että yksityisille ja kyläkunnille myönnettäisiin oikeus perustaa kansakoulu kunnan päätöksistä riippumatta. Tämän johdosta ylihallitus antoi ylitarkastaja Flomanin esittelemän lausunnon, että ennen tällaisen oikeuden myöntämistä olisi suunnitelmallisuuden takia veloit-

sä sekä antaa kuvernöörille, joka piiriin vahvasti, lausunto kunnan ehdotuksesta. Piiriin työllistivät tarkastajia hyvin paljon vuosisadan vaihteessa ja pitkälle sen jälkeenkin, sillä kansakoululasten lukumäärän kasvaessa piirijakoja jouduttiin alinomaan uusimaan ja uusia koulupiirejä kouluineen perustamaan. Lisäksi piiriin aiheuttivat jatkuvia valituksia senaattiin. Tarkastajien oli annettava aina lausunto valituksesta. Piirijakoasioiden hoito oli tarkastajille suuritöinen mutta silti mieluisa tehtävä, sillä sitä kautta edistettiin kansakoululaitoksen laajenemista.⁴⁰

- Tutkinnon pitäminen ja todistuksen anto lastenkoulunopettajien valmistuskursseille osallistuneille. Tarkastajat pyrkivät sovittamaan nämä tutkinnot tarkastusmatkojensa yhteyteen kuten ohjesääntö edellytti. Aina tämä ei onnistunut, vaan tarkastajien oli tehtävä erillinen virkamatka tutkinnon takia. Tarkastajien pyrkimys sovittaa tutkinto tarkastusmatkansa yhteyteen herätti ajoittain opettajistossa ja kurssilaisissa nurinaa. Näin varsinkin siirryttäessä paikallistarkastajista piiritarkastajiin, koska paikallistarkastajille tutkinnon sovittaminen kurssijakson päätökseen oli helppoa.⁴¹

tava kunnat jakamaan alueensa koulupiireihin niin, että kaikki koulutarpeeseen vaikuttavat seikat otettaisiin huomioon. Säädetyt tekivät tämän mukaisen anomuksen vuonna 1894 ja ylihallitus tarkensi lausuntoaan. Lopullisen esityksen laati Y.S. Yrjö-Koskinen yhdessä poikansa Y.K. Yrjö-Koskisen kanssa. Valtiopäivät hyväksyi sen vuonna 1897, ja se tuli voimaan vuonna 1898.

Vuoden 1898 piirijakoasetuksessa maalaiskunnat veloitettiin jakamaan alueensa koulupiireihin siten, että lasten koulumatka ei ylittänyt viittä kilometriä (poikkeuksena harvaan asutut kunnat). Jos kouluttomassa piirissä 30 lasta ilmoittautui kansakouluun, kunnan oli perustettava koulu. Jos lapsia ilmoittautui kouluun yli 50, piiri oli jaettava ja perustettava uusi koulu tai valittava kouluun toinen opettaja. Piirijakoasetus pakotti nekin kunnat, jotka eivät olleet tehneet mitään kansakoululaitoksen hyväksi, ryhtymään joihinkin toimiin. Kattavaksi kansakouluverkostoa ei tosin piirijakoasetuksenkaan avulla saatu. As.kok. 20/1898, s. 4-5; Halila III 1949, s. 31-33.

⁴⁰ As.kok. 20/1898, s. 4; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; Väinölä, Tauno, Satavuotias koulu. Virolahden kunnan kansakoululaitoksen vaiheita 1857-1957. Helsinki 1957, s. 60; Kansakouluasiain Tietokirja 1914, s. 12-13; VA, KHA, Ko, Senaatin kirjeet ja määräykset 1901 Ea 17; OMA, Opk, Muut kuntien ja koulujen viranomaisten kirjeet 1886-1900 Cc 15:1, Muhoksen kunnan esitys 15.11.1898; TMA, Rpk, Johtokuntien kirjeet 1898-1910 Ea 2:1-2.

⁴¹ Halila 1979, s. 110-111, 130.

Opettajakokelaiden tutkinto oli julkinen tilaisuus, jossa varsinkin alkuaikoina oli paikkakuntalaisia läsnä seurakunnan kirkkoherran johdolla. Tutkinto jakautui tietopuoliseen kokeeseen ja opetusnäytteeseen. Tietopuolinen koe muistutti kansakoulun julkista vuositutkintoa. Kurssinpitäjä eli opettaja tai tarkastaja tai molemmat esittivät kokelaille kysymyksiä. Tutkinnon päätteeksi annettiin kullekin kokelaalle arvosana, jonka määräsi joko opettaja yksin tai yhdessä tarkastajan kanssa. Arvosanan annosta ei ollut yksityiskohtaisia ohjeita, minkä vuoksi käytäntö oli kirjava. Kokelaille annetun kurssitodistuksen allekirjoitti tarkastaja.⁴²

- Lausuntojen ja selvitysten antaminen ylihallitukselle. Nämä kysymykset, joista edellä on ollut puhe, vaativat joskus erillisen käynnin koululla.⁴³
- Neuvottelu uuden opettajanviran perustamisesta. Kuntien edustajat olivat kansakoululaitoksen alkuaikoina arkoja ratkaisemaan yksinään tällaista kysymystä ja pyysivät siksi piiritarkastajan paikalle selvittämään, oliko uusi opettajan virka todella perustettava ja miten sen tuli tapahtua. Myös opettajien etsimisessä tarkastajat auttoivat johtokuntia.⁴⁴
- Koulun tilien tutkiminen. Kansakouluasetuksen mukaan tarkastajan tuli valvoa koulujen tilinpitoa ja tilityksiä, mikäli ne olivat valtionavun perusteina, sekä ohjata kuntien taloudenhoitoa kouluasioissa valtion edun mukaisesti. Tarkastajan valvontavalta ulottui näin sekä varainkäytön laillisuuteen että tarkoituksenmukaisuuteen. Sanonta "tarkastaa tilinpitoa ja tilityksiä, mikäli ne ovat valtionavun perusteena" ei tarkoittanut pelkästään sitä, että valvonta olisi tullut kohdistaa vain

⁴² Halila 1979, s. 130-131.

⁴³ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50.

⁴⁴ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; M.O. Karttusen haastattelu; OMA, Opk, Muut kuntien ja koulujen viranomaisten kirjeet 1886-1900 Cc 15:1, Pudasjärven johtok. puheenjohtajan kirje tarkastajalle 22.5.1894.

niihin menoihin, joihin kunta sai valtionapua. Maalaiskunnissa valvonta tuli ulottaa myös kunnan yksin kustantamiin kansakoulumenoihin.⁴⁵

Tarkastaja saattoi valvoa koulujen omaisuuden- ja taloudenhoitoa sekä tilinpitoa käydessään koululla tarkastusmatkallaan. Valtionaputilityksistä hän saattoi nähdä, miten suuret kunkin koulun valtionapuun oikeuttavat menot olivat olleet ja olivatko opettajien palkkauksen ja huoneistojen kunnossapitokorvausten maksuperusteet olleet oikeat. Tällainen taloudenhoiton valvonta riitti useimmissa tapauksissa. Pitemmälle tarkastaja ei mielellään mennyt, koska oli hieman kiusallista pyytää kunnantoimistosta tilejä nähtäväksi, jotta olisi voinut verrata koulujen tilityksiä kunnan kirjanpitoon. Joskus tällaiseen tutkimiseen oli kuitenkin aihetta, jos tarkastaja itse tai ylihallitus havaitsi koulun tileissä epäselvyyksiä. Varsinkin rakentamisen yhteydessä tällaisia saattoi syntyä, ja ne vaativatkin tarkastajilta muutaman ylimääräisen virkamatkan vuodessa koko maassa.⁴⁶

- Yksittäisiä matkoja tarkastajat tekivät seuraavien asioiden vuoksi: erillisen opettajakirjaston tarkastaminen, tutkinto opettajan virkavahvistuskirjan antamiseksi, käsityönopeettajien ja pikkukoulunopettajien valmistuskurssin sekä veistokurssin tarkastukset.⁴⁷

Edellä mainitut virkatehtävät olivat lähempänä koulujen valvontatyötä kuin luvun alussa luetellut puhtaat kirjalliset työt. Pääosan näistä virkamatkoista tarkastajat tekivät kevät-kesällä ja syksyllä, kun koulut eivät

⁴⁵ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1910-1915, s. 322-323; Kallio, V., Kansakouluntarkastajan tehtävät koulujen talouden valvonnassa. XXVII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1958, s. 156-162; OMA, Opk, Muiden valtion viranomaisten kirjeet ja päätökset 1894-1920 Eb 2, kuvernöörin päätös 13.5.1914.

⁴⁶ SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1910-1915, s. 322-323; Kallio 1958, s. 156-162; OMA, Opk, Muiden valtion viranomaisten kirjeet ja päätökset 1894-1920 Eb 2, kuvernöörin päätös 31.10.1916.

⁴⁷ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; Halila III 1949, s. 300.

olleet toiminnassa. Matkoja riitti tosin myös lukukausien aikaan ja kesään.⁴⁸

Edellisten lisäksi piiritarkastajien oli vuodesta 1886 lähtien ohjattava vielä niitä opettajia, jotka pätevöittivät itseään seminaarin lehtorin virkaan. Heidän tuli tutustua "vähintään kuukauden ajan tarkastajan kansion alaisena opetukseen kansakouluissa maalla ja niiden järjestysmuotoon".⁴⁹ Tarkastajat hoitivat tehtävän hyvin eri tavoin. Jotkut kierrättivät opettajaa mukanaan kouluilla, jotkut tentityttivät kirjallisuutta, jotkut pitivät asiaa valaisevia esitelmiä, jotkut tekivät näitä kaikkia. Tarkastajien tavoitteena oli menettelyn yhdenmukaistaminen, mutta siihen ei päästy ennen vuotta 1921.⁵⁰

Näiden ns. muiden virkatehtävien hoito työllisti tarkastajia ja muodosti olennaisen osan heidän kokonaistyötehtävistään. Näistä ja koulujen tarkastamisista muodostui se kokonaisuus, jonka avulla tarkastajat kouluja valvoivat ja johtivat. Muiden virkatehtävien hoito oli kuitenkin ajoittain työlästä, sillä opettajien ja johtokuntien vitkastelu ja huolimattomuus lisäsi tarkastajien työtaakkaa entisestään. Jos esimerkiksi opetussuunnitelma ei tullut tarkastajalle ajoissa, hän joutui karhuamaan sitä, sillä hänen oli toimitettava se määräpäivään mennessä ylihallitukseen. Jos opetussuunnitelma tai vuosikertomus oli puutteellinen tai virheellisesti täytetty, tarkastajan oli kirjeitse pyydettävä oikaisua jne. Tämäntapaisia tilanteita oli tarkastajilla jatkuvasti, ja ne teettivät turhaa ylimääräistä

⁴⁸ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; Piiritarkastajien sijaiset tekivät kansakoulujen loma-aikoina ja varsinkin kesäisin virkamatkoja, jotka he sopivasti olisivat voineet jättää seuraavaan lukukauteen koulujen tarkastusten yhteydessä suoritettaviksi tai joihin heillä ei muutoin olisi ollut riittävää aihetta. Ylihallitus huomautti 31.5.1911 sijaistarkastajia, että loma-aikoina on tehtävä vain "sellaisia virkamatkoja, jotka ovat tarpeellisia lausuntojen antamista varten Ylihallitukselle tahi muille virastoille tai joita tehdään koulujen tahi kuntain viranomaisten pyynnöstä, sekä samalla määrää, että muista syistä aiheutuvia loma-aikain virkamatkoja varten sijaistarkastajain on joka kerta Ylihallitukselta hankittava erityinen lupa." VA, KHA, Ko, Kiertokirjeet 1909-1918 Dc 2, ylihal. kiertokirje 31.5.1911 piiritarkastajien sijaisille.

⁴⁹ As.kok. 27/1886, s. 13.

⁵⁰ VIII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1916, s. 76-79.

työtä. Vuosien mittaan ne vähenivät mutta eivät täysin loppuneet koskaan.⁵¹

Muiden virkatehtävien runsaus muutti tarkastajanviran painopistettä: sen oli tarkoitus olla ja alkuaikoina se pitkälle olikin pedagoginen toimi, joka muuttui kuitenkin paperi- ym. hallintotyön lisääntymisen myötä aikaisempaa hallinnollisemmaksi. Tarkastajien kelpoisuusehdot ja koulutus olivat puhtaasti pedagogiset, mikä ei täysin vastannut tehtävän vaatimuksia. Tarkastajien oli ratkaistava vaikeita lainsäädäntö- ym. kysymyksiä, jotka liittyivät opettajien valintaan ja rankaisemiseen sekä koulujen tilinpitoon ja rakentamiseen. Lisäksi heidän oli opastettava opettajia ja johtokuntia näissä kysymyksissä. Tarkastajien oli oltava hyvin perillä kansakoulu- ja muunkin lainsäädännön hienouksista. Koska useimmilta tarkastajilta puuttui hallinnollislainsäädännöllinen koulutus ja työkokemus, heidän oli hankittava tietonsa omatoimisesti. Suureksi avuksi tarkastajille oli koulutoimen ylihallitus, joka opasti auliisti tarkastajia julkisoikeudellisissa kysymyksissä. Lisäksi tarkastajat pohtivat näitä asioita keskenään omilla kokouksillaan. Koulutus ja viranhoidossa tarvittava tietotaito eivät olleet kuitenkaan tasapainossa keskenään.⁵²

Hallinnollisten tehtävien myötä tarkastajien toiminta- ja vaikutuskenttä kuitenkin laajeni. He eivät olleet vain alueensa kouluvalvoja vaan merkittäviä koulujohtajia, jotka hoitivat koulujen asioita ja edistivät monella tavalla niiden toimintaa. Tarkastajien käytännön toimenkuva oli näin laajempi kuin mitä laissa ja asetuksessa oli säädetty. Niissä puhuttiin tarkastajista koulujen lähivalvojina, ei hallinnollisina välijohtajina.

9.1.2. Huomautuksia ja kritiikkiä

Vaikka piiritarkastajat arvostelivat herkästi opettajia ja johtokunnan jäseniä tehtävien laiminlyönnistä, heidän omassakin toiminnassa oli ajoittain huomautettavaa. Asiapaperit viipyivät eräillä kohtuuttoman pitkään.

⁵¹ SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1865-1886, s. 50; VI kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1908, s. 90-91; Ylä-Sahra 1925, s. 148; OMA, Opk, Kirjekonseptit 1887-1899 Da 1, tarkastajan kirje johtok:lle 2.7.1894, tarkastajan kirje opettajalle 2.7.1894.

⁵² Vrt. Salmela, Alfred, Tarkastajien suorittama kouluhallinta. XIV kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1933, s. 54-55.

Tämä oli erityisen haitallista silloin, kun opettaja tai koulun ylläpitäjä joutui odottamaan taloudellisen etuutensa saamista (palkankorotusta, valtionapupäätöstä) useita kuukausia. Myös tarkastajien lähetteet tai omat kertomukset ylihallitukseen olivat joskus pahastikin myöhässä tai puutteellisia. Ylihallitus huomautti tällaisessa tapauksessa aina tarkastajaa puutteellisuudesta tai tehtävän laiminlyömisestä. Tällaisia huomautuksia saivat yksittäiset tarkastajat vuosittain.⁵³ Yleisen huomautuksen kaikki tarkastajat saivat vuonna 1918. Ylihallitus muistutti tarkastajia nopean ja asiallisen toiminnan tarpeellisuudesta.⁵⁴

Vakavimmat varoitukset yksittäisistä tarkastajista saivat Viktor Jacobson, Aleksanteri Sadovnikov (Somersaari) ja Aksel Lähteenkorva (Borenus). Joensuun piirin tarkastaja Jacobsonilla olivat virkalähetteet jatkuvasti myöhässä ja jäivät osin hoitamatta. Myös tarkastaminen oli suhteellisen vähäistä. Ylihallitus tarttui asiaan vuonna 1904 ja antoi Jacobsonille muistutuksen tehtävien laiminlyönnistä. Se esitti myös selvityspyynnön, johon Jacobson ei kuitenkaan vastannut. Kamreeri Simelius määrättiinkin tarkastamaan Jacobsonin tili- ja kirjanpitoa. Hän totesi siinä puutteita, minkä vuoksi ylihallitus siirsi asian senaatin kirkollistoituskunnalle jatkotoimenpiteitä varten. Toimituskunta määräsi 8.3.1905 ylihallituksen antamaan Jacobsonille ankarat nuhteet. Nämä ylihallitus välitti ja edellytti samalla tämän hoitavan jatkossa virkatoimensa säännöllisemmin, tai ylihallituksen oli pakko ryhtyä ankarampiin toimenpiteisiin.⁵⁵

Jacobson ei parantanut tapojaan pysyvästi. Ylihallitus joutui huomauttamaan hänelle jatkossakin hallinnollisten virkatehtävien laiminlyönneistä ja hitaasta hoidosta. Myös tarkastaminen oli jatkuvasti liian vä-

⁵³ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50, ks. ylihallituksen laatima tiivistelmä ja lähetekirje tarkastajien kertomuksista; VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat esim. 1904 Ca 4-5, s. 1965-2693.

⁵⁴ Kouluhal. kirje piiritarkastajille laiminlyönneistä ja viivyttelystä 1.10.1918. Kerkkonen 1923, s. 534-535.

⁵⁵ VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1904 Ca 4-5, s. 1670-1672, 1905 Ca 6, s. 342-343, 454-456, 790-791; VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1903 Em 10.

häistä. Vakavampaa varoitusta hän ei kuitenkaan enää saanut.⁵⁶ Yhtä vähällä pääsivät kreikkalaiskatolisten koulujen tarkastaja Aleksanteri Somersaari jonka laiminlyönnit on edellä jo käsitelty (s. 235), sekä Heinolan ja sittemmin Lahden piirin tarkastaja Aksel Lähteenkorva, joka laiminlöi jatkuvasti hallinnollisia tehtäviään mutta sai siitä vain muistutuksia.⁵⁷ Nämä tapaukset osoittavat, että ylihallitus suvaitsi yllättävän pitkälle piiritarkastajien laiminlyöntejä eikä ryhtynyt kenenkään kohdalla vakavampiin rankaisutoimiin, vaikka niihin olisi ollut aihettakin. Somersaaren ja Lähteenkorvan osalla vaikutti tosin heidän joutumisensa venäläisen sortopolitiikan sijaiskärsijöiksi, minkä vuoksi ylihallitus pidättyi vaatimasta heille rangaistusta.

Hallinnollisten tehtävien lievä laiminlyönti ei ollut vakavin asia, mistä tarkastajia moitittiin. Eräät opettajat syyttivät yksittäisiä tarkastajia oma- ja virkavaltaisuudesta sekä jopa lainvastaisuudesta hallinnollisten tehtävien hoidossa. Tarkastajilla oli paljon valtaa näissä asioissa. He vahvistivat opettajan vaalin ja koulun opetussuunnitelman, antoivat opettajalle virkavahvistuskirjan ja todistuksen määrävuosien palvelusta, mikä vaikutti ikälisien saantiin. Jos tarkastaja halusi, hän saattoi vaikuttaa edellä mainittuihin asioihin ja menetellä tavalla, jonka opettajat ja johdotuntien jäsenet tulkitsivat oma- ja virkavaltaisuudeksi ja joka saattoi olla lainvastainenkin.

Useimmat tapaukset, joissa tarkastajia syytettiin mahdollisesta omavaltaisuudesta, liittyivät opettajien valintaan. Lain mukaan opettajaksi ei ollut pakko valita pätevintä. Riitti kun opettaja täytti kelpoisuusehdot. Siitä kuka oli pätevin ja sopivin, syntyi ajoittain erimielisyyttä. Omasta mielestään vääryyttä kärsineet syyttivät tarkastajia siitä, että nämä pyr-

⁵⁶ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1912 Em 28; Viktor Jacobsonin virkakauden loppuvaiheet olivat erikoiset, sillä hän luopui tehtävästään pyytämättä eroa ja eläkettä ja edes ilmoittamatta ylihallitukselle, että hän ei hoida enää virkaansa. Hän siirtyi varakkaiden sukulaistensa luo ulkomaille. Kun ylihallitus ei tavoittanut Jacobsonia, se myönsi hänelle eron ilman eläkettä. Myöhemmin, kun Jacobsonilla oli taloudellisia vaikeuksia, ylihallitus myönsi hänelle eläkkeen. M.O. Karttusen haastattelu.

⁵⁷ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1891-1921 Em 2-50, ks. ylihallituksen laatima tiivistelmä ja lähetekirje kertomuksista; VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat esim. 1905 Ca 6, s. 1267-1270; VA, KHA, Ko, Kirjekonseptit 1907 Da 43, esim. ylihal. kirje Lähteenkorvalle ja Heiskaselle 28.8.1907.

kivät valituttamaan omia suosikkejaan virkoihin.⁵⁸ Väitettiinpä, että jos johtokunta ei ollut valinnut tarkastajan suosittellemaa henkilöä, tämä oli heittäytynyt hankalaksi.⁵⁹ Tähän tarkastajilla oli hyvät mahdollisuudet, mutta oliko näin todella, sitä on vaikea todentaa.

Toinen riidan aihe oli virkavahvistuskirjan antaminen. Kun opettaja oli palvellut kaksi koevuotta, johtokunnan puheenjohtajan ja tarkastajan tuli antaa hänelle nimikirjoituksellaan varustettu viran vahvistuskirja, jos opettaja "nähtiin sen jälkeen täysin kykeneväksi toimeensa".⁶⁰ Vahvistuskirjan antaminen riippui siis tarkastajan ja johtokunnan harkinnasta. Opettajalle saatettiin määrätä lisää koeaikaa tai erottaa hänet, jos häntä ei pidetty tehtävään sopivana. Eräs mielestään vääryyttä kärsinyt opettaja kertoo syistä, joiden vuoksi hän ei saanut virkavahvistuskirjaa. Sama päti muihinkin tapauksiin.⁶¹ Tarkastaja oli tutkinut seurakunnan pappilassa kansakoulun neljännen vuosiosaston oppilaita. Kirjoittaja kertoo tilaisuudesta seuraavaa:

"...Kun nyt tarkastaja kyynäräkepin ja suunnikkaaksi taitetun sanomalehden avulla omalla oudolla metodillaan sai lapset täällä oudossa paikassa niin hämilleen, etteivät he tienneet montako korttelia on kyynärässä..."⁶²

Koska oppilaiden tiedot todettiin tutkinnossa näin heikoksi, tarkastaja ja johtokunta päättelivät, että opettaja ei ollut oikeutettu saamaan virkavahvistuskirjaa, vaan hänen oli jatkettava koevuosilla. Sama tarkastaja oli kuitenkin edellisenä vuonna todennut opettajan opetuslahjat täysin tyydyttäväksi.⁶³

⁵⁸ Nim. t...n, Onko hyväksyttävää, että tarkastaja sekaantuu opettajan valitsemiseen. Opettajain Lehti 35/1912, s. 402-403; Opettajain Lehti 38/1923, s. 767.

⁵⁹ Nim. t...n 1912, s. 402; Nim. H-ki E.V., Salakähmäisyys pois opettajavirkoja täytettäissä. Opettajain Lehti 2/1916, s. 23.

⁶⁰ As.kok. 12/1866, § 131, s. 44.

⁶¹ Opettajain Lehti 41/1906, s. 379, 35/1912, s. 402-403 ja 19/1917, s. 195-196.

⁶² Uusi Suometar 31/7.2.1890 HYK MF 140.

⁶³ Uusi Suometar 31/7.2.1890 HYK MF 140.

Edellisiä tapauksia lähellä olivat opettajan erottamiseen liittyneet tilanteet. *Alfred Salmela* kertoo kirjassaan Kansakoulun hallintoa esimerkiksi:

"Kerron esimerkin monien satojen yhtä hyvien esimerkkien joukosta. Kaksiopettajaisen yläkoulun toinen opettaja joutui epäsopuun ensin opettajatoverinsa ja sitten sen johdosta myös johtokunnan kanssa. Vuosien varrella epäsopu kiristymistään kiristyi. Vaikka opettaja ei ollut tehnyt mitään rikosta, johtokunta, jonka puolelle myös tarkastaja meni, erotti opettajan virasta. Kouluhallitus kuitenkin kumosi päätöksen laittomana. Sen jälkeen johtokunnan toimesta ryhdyttiin ajamaan opettajan erottamista viran lakkauttamisen avulla. Vaikka tämä opettaja jo oli kaksikymmentä vuotta ollut virassa ja toinen opettaja oli koulussa palvellut ainoastaan jonkin vuoden, päätti kunnanvaltuusto, että ensinmainitun virka oli lakkautettava. Silloin ei lainsäädännöllä ollut rajoitettu kunnanvaltuuston oikeutta lakkauttaa mikä virka tahansa, ja mielivaltainen päätös oli siis mahdollinen. Kun viran lakkauttaminen oli tullut lainvoimaiseksi ja voitiin panna täytäntöön, lähti koulusta toiseen virkaan se opettaja, jonka virkaa ei oltu lakkautettu. Maa alkoi hänen jalkainsa alla polttaa. Mutta koulun ainoaan avoimeen virkaan ei nyt otettu lakkautuspalkalla olevaa opettajaa, vaan johtokunta ja tarkastaja järjestivät muuttaneelle opettajalle virkavapautta, niin että virka edelleen oli hänen nimissään. Siten päästiin lakkautuspalkkavuoden yli, eikä paikatta jääneellä opettajalla enää ollut oikeutta vaatia koulunsa entistä virkaa. Varmuuden vuoksi johtokunta ja tarkastaja vielä seuraavaksikin vuodeksi myönsivät virkavapautta opettajalle, joka jo oli toisessa koulussa koevuosilla eikä ollut virkavapautta edes anonut. Ainakaan mitään todistusta tarkastaja enempää kuin johtokuntakaan ei siitä voinut esittää. Niin loppujen lopuksi viisikymmenvuotinen, kaksikymmentä vuotta samassa koulussa työtä tehnyt opettaja joutui pois virastaan. Siihen valittiin toinen ja tarkastaja vahvasti vaalin. Ainoa lohdutus, mikä opettajalle annettiin, oli se, että häntä kehoitettiin etsimään sellainen lääkäri, joka voisi todistaa hänet parantumattomasti sairaaksi, että hän saisi valtiolta eläkkeen. Neuvottiinpa vielä, että kurkku ja hermosto ovat ihmisellä sellaisia elimiä, että lääkärin niissä on pakko uskoa potilaansa vakuutuksia ja että niitä valittamalla voitaisiin saada todistus lääkäriltä. Opettaja kuitenkin terveenä ihmisenä siitä kieltäytyi. Utta paikkaa hänen ei onnistunut saada, kun nyttemmin viisikymmentä vuotta täyttänyttä opettajaa ei mielellään oteta uuteen toimeen, varsinkaan jos hänen paperinsa eivät ole aivan ensiluokkaiset. Paikattomana asianomainen pian menetti ennen säästämänsä varat ja joutui nauttimaan - köyhäin-apua."⁶⁴

⁶⁴ Salmela, Kansakoulun hallintoa... 1933, s. 11-12.

Tarkastaja saattoi joissain tilanteissa ylittää valtuutensa. Tästä ker-
to seuraava esimerkki:

"...Kirjakauppa. Kiittäen ilmoituksestanne koskeva kuntanne koulujen oppikirjahankintaa, saan ilmottaa, että olen havainnut tarkotuksenmukaisimmaksi yhtäläistyttää kaikilla kunnan kouluil-
la maantiedonoppikirjan ja ottaa siksi kunnan kaikkiin kouluihin Jotunin kirjottaman Kansakoulun maantiedon, joka on Aron kirjaa huomattavasti parempi, jota jo eräissä...kunnan kouluissa ja yleensä piirini kouluissa luetaan. Teidän tulee siis tilata kaikille kunnan kouluille tätä oppikirjaa siitä huolimatta mitä kirjaa opettajat ehkä ovat tilanneet. En ole ollut tilaisuudessa opettajain kanssa neuvottelemaan, mutta jos joku heistä olisi tilaukseen tyytymätön, voitte ilmottaa; että olen antanut Teille asiassa ohjeet, minä puolestani annan opettajille tarpeelliset selitykset myöhemmin.

Kunnioittaan
Tarkastaja

Jotunin karttakirja soveltuu myöskin sinne missä sellaista on tilattu.⁶⁵

Tarkastaja syyllistyi selvästi toimivaltuuksien ylittämiseen. Tarkasta-
jan mainitsema oppikirja oli kenties parempi kuin kouluissa yleensä käy-
tetty, mutta tarkastajalla ei ollut valtuuksia muuttaa näin koulujen oppi-
kirjoja. Kansakouluasetuksen 12 §:ssä sanottiin: "Kansakouluntarkastajan
tulee yksissä neuvoin asianomaisen johtokunnan kanssa tutkia ja vahvis-
taa se työ- ja opetusjärjestyksen sekä oppikurssien ja oppikirjain ehdo-
tus, jonka jokainen koulun johtaja tahi johtajatar on velvollinen kunkin
uuden lukuvuoden alkua ennen tekemään."⁶⁶

Toinen esimerkki toimivaltuuksien ylittämisestä on vuodelta 1889. Erään piirin tarkastaja oli lähettänyt kuntakokouksen esimiehelle kirjeen, jossa hän oli ilmoittanut erottaneensa johtokunnan muut jäsenet paitsi esimiehen ja pyysi uusien jäsenten valitsemista. Eräs kyläläinen valitti tarkastajan menettelystä yllävalitukseen. Virasto tutki asian ja totesi tarkastajan ylittäneen valtuutensa erottaessaan johtokunnan jäsenet. Heidät valittiin tehtäviinsä uudelleen. Minkäänlaista huomautusta tai

⁶⁵ Opettajain Lehti 39/1924, s. 797; Tässä kuten muissakin tapauk-
sissa jätetään mainitsematta kenestä tarkastajasta oli kysymys, koska
kyseessä oli poikkeustapaukset. Joka haluaa saada selville tarkastajan
nimen, se löytyy lähdeviitteen avulla.

⁶⁶ As.kok. 12/1866, § 12, s. 6-7.

muuta sanktiota ylihallitus ei katsonut kuitenkaan tarpeelliseksi antaa tarkastajalle.⁶⁷

Kaarlo Kerkkonen totesi vuonna 1915 tehdessään ylihallituksen tarkastusta eräässä piirissä, että tarkastaja oli etevä pedagogi ja kykenevä virkamies mutta "liian itsetietoisena ja määräävänä joskus erehtyy käyttämään uhkauksia ja menettelemään tavalla, jota ei voi hyväksyä, ja joka ennen kaikkea vaikeuttaa hänen toimintaansa". Sama tarkastaja oli viivytellyt vuonna 1910 erään opettajan virkavahvistuskirjan antamisessa, vaikka ylihallitus oli häntä jo vitkastelusta huomauttanut.⁶⁸

Tarkastajan toimi edellytti lain ja oikeudenmukaisuuden ehdotonta noudattamista. Tämän tiesivät tarkastajat itse, ja sitä heille korostettiin mm. tarkastajakokouksissa. Valtaosa näin menetteli, ja sattuneet hairahdukset olivat sittenkin poikkeustapauksia.

9.2. Tarkastajat valtiollisesti syytettyinä

Lain- ja oikeudenmukaisuuden lisäksi tarkastajilta edellytettiin myös korkeaa kansalaiskuntoa ja valtiollisesti hyväksyttävää toimintaa. Tämän sai omakohtaisesti kokea Kotkan piirin tarkastaja Reinhold (Reeni) Silberström (Roine vuosina 1886 - 1920). Hän oli särmikäs persoona, joka räiskyvällä tyylillään ja valtiollisella toiminnallaan nosti piirinsä opettajat ja johtokunnat kapinaan. K.G. Aminoff totesi jo vuonna 1913 toimittaessaan ylihallituksen tarkastuksen, että Roineen sinänsä vireä ja aloitteellinen toiminta johti usein "selkkauksiin myös hänen omasta syystään. Hän toimii ajoittain tavalla, joka ei ole täysin sopusoinnussa piiritarkastajan valta-aseman tai asetusten ja määräysten kanssa tahi muuten kyllin tyyneen harkinnan tulos." Roineen kirjeissä oli "määräyssävyä", hän otti aloitteita omiin käsiinsä ja vei niitä ponnella lävitse sekä pahoitti opettajien mieltä terävsävyisellä kritiikillään.⁶⁹ Valtiolliseen toimintaan Roine osallistui ensimmäisen maailmansodan ja kansalaissodan vuosina.

⁶⁷ VA, KHA, Ko, Päätökset 1898-1901 Dd 1, päätös 21.6.1899.

⁶⁸ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset kevätlukukaudelta 1915 Em 35, K. Kerkkosen tarkastuskertomus.

⁶⁹ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1913 Em 29, K.G. Aminoffin kertomus Kotkan piirin tarkastamisesta.

Hän lähetti vuonna 1916 kenraalikuvernöörille venäjänkielisen suunnitelman Suomen kansakoulujen kehittämiseksi, mitä kansakoulupiireissä pidettiin venäläistämishjelmana.⁷⁰

Kansalaissodan aikaan Roine kuten eräät muutkin tarkastajat joutuivat vaikeaan välikäteen. Punaisten valtaamalla alueella työskentelevien tarkastajien oli ratkaistava konkreettisella tavalla suhtautumisensa valkoiisiin ja punaisiin. Virkamiesyhdistysten Keskusliitto antoi 28.1.1918 julistuksen, jonka myös P.E. Svinhufvud hyväksyi. Se suunnattiin kaikille virkamiehille ja vastaaville, mm. opettajille. Sen mukaan virkamiesten tuli kieltäytyä palvelemasta punaisia ja lopettaa säännöllinen toiminta alueilla, missä punaiset olivat vallassa.⁷¹ Kansakoulujen toiminnan kannalta piiritarkastajat olivat ratkaisevassa asemassa.

Juhani Piilonen väittää tutkimuksessaan Vallankumous kunnallishallinnossa, että osa piiritarkastajista jätti sodan aikana paikkansa osa ei.⁷² Tämä ei pidä paikkaansa, vaan kaikki piiritarkastajat pysyivät paikoillaan lukuun ottamatta Porin piirin Josua Järvistä, joka ei halunnut hoitaa piiriään punaisten valtaamalla alueella vaan siirtyi heti sodan alettua rintamapalvelukseen.⁷³ Tarkastajat noudattivat ns. Vaasan kouluhallituksen ohjetta, jonka se antoi kiertokirjeellä 16.2.1918 kansakoulujen piiritarkastajille. Ylihallitus kehotti siinä tarkastajia huolehtimaan siitä, että kansakoulutyö jatkuisi mahdollisimman keskeytyksettä sodankin aikana. "Tärkeätä on, että piiritarkastajat liikkuvat ahkerasti koulujen toimintaa ohjaamassa."⁷⁴ Luonnollisesti ylihallitus edellytti, että tarkastajat käytännössä pitäytyivät yhteistyöstä punaisten kanssa, vaikka ylihallitus ei tätä kiertokirjeessä maininnutkaan. Myöskään koululakkoon ylihallitus ei alai-

⁷⁰ Opettajain Lehti 23/1919, s. 300-301.

⁷¹ Piilonen, Juhani, Vallankumous kunnallishallinnossa. Helsinki 1982, s. 114-115.

⁷² Piilonen 1982, s. 198.

⁷³ VA, KHA, VKH, Kirjeasiakirjat 1918 Ea 1, Josua Järvisen kirje ylihallitukselle 23.4.1918; Josua Järvisen ratkaisu oli sikäli erikoinen, että hän oli ollut sosiaalidemokraattisen puolueen kansanedustajana vuosien 1907-1910 valtiopäivillä. Karttunen 1983, s. 63.

⁷⁴ VA, KHA, VKH, Kiertokirjeet 1918 Db 1, ylihallituksen kiertokirje piiritarkastajille 16.2.1918.

siaan kehottanut⁷⁵, vaikka eräin paikoin (lähinnä kaupungeissa) näin omatoimisesti meneteltiin.

Kolmestakymmenestäkolmesta piiritarkastajasta 21 asettui selkeästi valkoisten puolelle ja toimi yhteistyössä vain Vaasan kouluhallituksen kanssa. He olivat kreikkalaiskatolisten koulujen tarkastaja A. Sadovnikov, Lapin piirin V. Lähde, Oulun piirin N. Saarni, Kajaanin piirin O. Vuorisalmi, Raahen piirin V. Varpelaide, Lapuan piirin R. Kuosmanen, Vaasan piirin H. Appelberg, Kaskisten piirin K.W. Forsman, Alavuden piirin A.V. Laitakari, Jyväskylän piirin A. Sipola, Rautalammin piirin vt. T. Murto, Kuopion piirin O. Erkkilä, Joensuun piirin vt. R. Nuutinen, Savonlinnan piirin A. Karyonen, Mikkelin piirin J. Laurila, Sortavalan piirin A. Kilpeläinen, Antrean piirin J. Tyrni, Käkisalmen piirin T. Saarnio, Lahden piirin A. Lähteenkorva, Tampereen piirin R. Saikku ja Porin piirin J. Järvinen.

Yhteistyössä sekä valkoisten että punaisten kanssa oli Ikaalisten piirin A. Paasikallio. Yhteistyössä vain punaisen kouluhallituksen kanssa olivat Lohjan piirin J. Pärssinen, Hämeenlinnan piirin K.V. Vaulo, Kotkan piirin R. Roine, Lappeenrannan piirin Em. Suhonen, Viipurin piirin K.E. Ruohonen, Turun piirin A. Järvinen, Forssan piirin J.E. Rannisto ja Helsingin piirin vt. tarkastaja Fr. Rauha.

Uudenkaupungin piirin M.A. Knaapinen, Porvoon piirin A. Biskop ja Ahvenanmaan piirin H. Blomqvist eivät olleet sodan aikana missään yhteydessä Vaasan kouluhallitukseen mutta eivät myöskään Suomen kouluneuvostoon.⁷⁶

Ne tarkastajat, jotka toimivat yhteistyössä Suomen kouluneuvoston kanssa, joutuivat sodan jälkeen vastaamaan toiminnastaan valtiorikosoi-keudelle. Eräs heistä oli Reinhold Roine. Hän yritti pitää yllä hyviä suhteita sekä valkoisiin että punaisiin tässä kuitenkin onnistumatta. Punai-

⁷⁵ Vrt. Piilonen 1982, s. 198-199.

⁷⁶ Porvoon piirin A. Biskopin osalta on tieto, että hän lähetti yhden kouluasiakirjan Suomen kouluneuvostolle. Tätä ei voine kuitenkaan tulkita yhteistyöksi punaisten kanssa, sillä sodan alussa oli myös tarkastajien keskuudessa epäselvyyttä, miten punaisten valtaamalla alueella tuli suhtautua punaisten kouluhallitukseen. VA, KHA, VKH, Kirjediaari 1918 Aa 1, Postikirja 1918 Ab 1; VA, KHA, Suomen kouluneuvosto (Sk), Diari- oimattomat asiakirjat 1918 Eb 1, Kirjetositteet 1918 D 1, Luetteloja kou- luneuvostolle saapuneista ja sen lähettämistä asiakirjoista 1918 B 1.

set olivat vanginneet Roineen lyhyeksi aikaa jo maaliskuussa 1917.⁷⁷ Maaliskuussa 1918 Eteenpäin- ja Työmies-lehdessä julkaistiin kirjoitus, jossa kehoitettiin Kotkan alueen vallankumouksellisia kokoontumaan yhteen ja valitsemaan erotettavan Reinhold Roineen tilalle uusi tarkastaja. Kokous jäi sillä erää pitämättä rautatielinjojen katkeamisen vuoksi.⁷⁸ 29.3.1918 pidettiin kokous, jossa Roine erotettiin. Kotkan kansakoulupiiriin kuuluvien kuntien edustajat esittivät Kymin kunnantalolla pitämässään kokouksessa Suomen kouluneuvostolle Roineen erottamista ja entisen senaattorin J.K. Karin, joka oli kansakoulunopettaja koulutukseltaan, valitsemista tilalle.⁷⁹ Suomen kouluneuvosto ei ehtinyt koskaan käsitellä asiaa.

Jos ei ollut Roine punaisten suosiossa, vielä vähemmin hän oli valkoisten. He asettivat hänet syytteeseen avunannosta valtiopetokseen. Roineen katsottiin veljeilleen punaisten kanssa, tunnustaneen vallankumouksellisuuden ja pitäneen vallankumoukseen kiihottavia luentoja. Elimäellä pitämiensä luentojen takia paikallinen suojeluskunta pidätti luutnantin von Essenin määräyksestä Roineen toukokuun alussa 1918. Saatuaan tietää vangitsemisesta kouluhallitus määräsi ylitirehtöörin apulaisen K.A. Franssilan kuulustelemaan Roinetta. Kuulustelu tapahtui Kouvolan poliisiasemalla 12.-14.5.1918. Siinä paljastui, että Roine oli anonut ja saanut Suomen kouluneuvostolta luvan pitää historiallisia esitelmiä Elimäellä. Hän oli pitänyt esitelmät pääsiäisen tienoilla 1918. Aiheena oli ollut Suomeen ja Itämeren maakuntiin tehdyt ristiretket. Roine kertoi, että hän ei ollut sanallakaan viitannut kevään tapahtumiin, jotta ei olisi antanut aihetta huomautuksiin valkoisten eikä punaisten puolelta. Tämän vahvistivat

⁷⁷ Roineella oli aktivistinen tausta. Hän oli toiminut aikanaan Päivälehdessä ja Uuden Suomettaren toimittajana sekä toimittanut Tukholmassa aktivistien lehteä nimeltä Fria Ordia. Tukholmassa Roine oli läheisessä yhteistyössä mm. Konni Zilliacuksen kanssa. VA, Valtiorikosoikeuden (VRO) akti 139/482 Fb 747, Muistio K.A. Franssilan toimittamasta kuulustelusta 12.-14.5.1918.

⁷⁸ VA, VRO:n akti 139/482 Fb 747, Muistio K.A. Franssilan toimittamasta kuulustelusta 12.-14.5.1918.

⁷⁹ VA, VRO:n akti 139/482 Fb 747, Pöytäkirja Kotkan kansakoulupiiriin kuuluvien kuntien edustajakokouksesta 29.3.1918; Rauhala 1921, s. 530.

esitelmän kuulijat. Roine ei siis tuominnut kapinaa, minkä valkoiset katsoivat rasitteeksi hänelle.⁸⁰

Roine oli joutunut pitämään esitelmät rahapulan vuoksi. Hän ei ollut saanut helmi- eikä maaliskuulta palkkaa ja oli todellisissa taloudellisissa vaikeuksissa. Samasta syystä, näin hän selitti, hän anoi ja sai helmi- ja maaliskuun palkan huhtikuussa Suomen kouluneuvostolta. Matkalaskua neuvosto ei suostunut maksamaan. Lisäksi Roine oli lähettänyt johtokuntien toimittamia apuraha-anomuksia kouluneuvostolle. Tämän valkoiset tulkitsivat vallankumoushallituksen tunnustamiseksi. Roine selitti puolestaan, että johtokuntien jäsenet olivat punaisia, joten oli luontevaa lähettää heidän paperinsa kouluneuvostolle. Lisäksi Roine oli hyväksynyt sen ajatuksen, että "otetaan bolshevikkien rahat" hyvään tarkoitukseen, kuten eräät johtokuntien jäsenet ajattelivat. Virkamieslakosta eli velvollisuudesta pidättäytyä punaisten valtaamalla alueella virkatoimista hän ei ollut omien sanojensa mukaan kuullut mitään.⁸¹

Paikalliset suojeluskuntalaiset tulkitsivat Roineen rikkeet niin vakaviksi, että hän oli tulla ammutuksi pidätyshetkellä. Kun Roinetta ja muita vangittuja lähdettiin kuljettamaan kohti Kouvolaan toukokuun alussa, vangitsemisjoukkueen päällikkö kersantti von Olsen oli lausunut: "Kaksi ammutaan matkalla." Eräs mukana ollut on arvellut, että kuljettajat eivät tunteneet vankeja, joten he ampuivat ilmeisesti väärän miehen Roineen sijasta.⁸²

Roine vapautettiin Kouvolan poliisiasemalta 22.5.1918. Kaksi päivää myöhemmin asia oli esillä ylihallituksen istunnossa. Ylihallitus päätti lähettää Franssilan muistion senaattiin tutkittavaksi ja ilmoitti samalla, että "koska Roine on ollut tekemisissä punaisten kanssa ja että hän suhteensa johdosta piiriläisiinsä ei ehkä olisi sovelias pitämään tarpeellisia kuulusteluja kapinaan osaa ottaneiden kansakoulunopettajien kanssa,

⁸⁰ VA, VRO:n akti 139/482 Fb 747, Muistio K.A. Franssilan toimittamasta kuulustelusta 12.-14.5.1918.

⁸¹ VA, VRO:n akti 139/482 Fb 747, Muistio K.A. Franssilan toimittamasta kuulustelusta 12.-14.5.1918; VA, KHA, Sk, Kirjetositteet 1918 D 1, matkalaskun maksu Roineelle 19.3.1918; VA, KHA, Sk, Luetteloja kouluneuvostolle saapuneista ja sen lähettämistä asiakirjoista 1918 B 1, Roineen lähetteet.

⁸² VA, VRO:n akti 139/482 Fb 747, Muistio K.A. Franssilan toimittamasta kuulustelusta 12.-14.5.1918.

päätti jättää Senaatin ratkaistavaksi, olisiko tarkastaja Roine edelleenkin pidätettävä virantoimituksesta". Opettaja J.A. Salokannel oli määrätty sijaistarkastajaksi samalla, kun K.A. Franssila oli saanut Roineen kuulus-
telukäskyn toukokuun alussa 1918.⁸³ Senaatti jatkoi Roineen virastapidät-
tamistä siihen asti, kunnes valtiorikosoikeus vapautti hänet syytteestä.⁸⁴

Valtiorikosoikeuden vapauttava tuomio tuli 31.10.1918. Oikeus totesi Roineen olleen tekemisissä Suomen kouluneuvoston kanssa, mutta "koskei syytetyn kuitenkin tällä toiminnallaan ole katsottava edistäneen kapina-
liikettä, harkitsee valtiorikosoikeus oikeaksi syytteen hyljätä ja vapauttaa syytetyn kaikesta edesvastuusta".⁸⁵

Reinhold Roine saattoi palata hoitamaan tehtäviänsä. Vaikeudet hänen osaltansa eivät kuitenkaan päättyneet tähän. Valkealan ja Kymin opetta-
jayhdistys sekä Valkealan kunta valittivat Roineen toiminnasta jo vuonna 1917. Koska valitus ei johtanut mihinkään tulokseen, 62 Kotkan piirin johtokuntaa teki 20.5.1919 kantelun valtioneuvostolle, jossa ne viiden syytekohdan nojalla vaativat Roineen erottamista virastaan.⁸⁶ Kantelun pääkohdat olivat seuraavat:

"1) että maisteri Roine on saanut tarkastajaviran oikeudetto-
masti, koska hän ei ole omannut perustuslain määräämää ehtoa, koeteltua kansalaiskuntoa, eikä ole ollut sellainen "hyvin uskot-
tu mies", jollainen kansakoulutarkastajan kansakouluasetuksen 11 §:n mukaan tulisi olla. Päinvastoin on maisteri Roine kuten yleisesti tunnetaan ja ensin mainittuun valitukseen ja tähän liitetyt asiakirjat toteavat ollut luonteeltaan valtiollinen seik-
kailija, joka juuri kansalaiskuntoa alentavien toimien avulla on kiivennyt nykyiseen asemaansa.

2) että maisteri Roine on vielä kansakoulutarkastajana olles-
saankin toiminut kansakoululaitoksen venäläistyttämiseksi...

⁸³ VA, VRO:n akti 139/482 Fb 747, Ote ylihallituksen pöytäkirjas-
ta 24.5.1918.

⁸⁴ VA, VRO:n akti 52/772 Fb 330, Senaatin kirkollis- ja opetus-
toimituskunnan kirje prokuraattorille 13.8.1918; VA, Senaatti, Talusosas-
ton ptk 13.8.1918 MF Sen 1003, s. 198.

⁸⁵ VA, VRO:n akti 139/482 Fb 747, Valtiorikosoikeuden päätös
31.10.1918.

⁸⁶ Opettajain Lehti 23/1919, s. 300-301; VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat
1919 Ca 33, ptk 3.6.1919.

3) että maisteri Roine on häpeällisellä tavalla suhtautunut naiseen herättää inhoa kaikissa kunniallisissa ihmisissä. Varsin tuskallista on naisopettajain alistua hänen tarkastettavakseen ja pitää häntä puolittain pakollisena yövierana. Hyvin kuvaavaa tässä suhteessa on että tarkastaja Roine on kahdesti eronnut laillisesta vaimostaan ja vasta sen jälkeen kun häntä alettiin ahdistella hätääntyi menemään vihille nykyisen vaimonsa kanssa, joka useampia vuosia sitä ennen oli hänen vakituinen taloudenhoitajansa.

4) että maisteri Roine on jatkuvasti käyttänyt useiden kansakoulunopettajien luottositoumuksia ja tehnyt heiltä lainoja, joita tiettävästi takaaajilta parillaan uloshaetaan.

5) että maisteri Roine on erinäisissä virkatoimissaan menetellyt omavaltaisesti.¹⁸⁷

Johtokunnat jatkoivat kantelukirjeessään:

"Kaikkein yksinkertainkin ihminen käsittää häpeäksi, että kansakoulun tarkastajana on mies, josta jokainen oppilaskin on kuullut kerrottavan kaikkea sellaista pahaa, jota koulussa ja kotona opetetaan välttämään. Tällainen asiantila on aina ja kaikkialla luonnon, mutta erittäinkin juuri Kotkan tarkastuspiirissä, jonka kouluissa käy tuhansittain kapinallisten lapsia. On aivan toivotonta työtä koettaa kasvattaa näistä yhteiskunnalle rauhallisia ja muuten kunnollisia kansalaisia ellei tinkimättä vaadita, että kasvattajat ensimmäisestä viimeiseen saakka sopivat kasvatukseen seurattaviksi esimerkeiksi. Näin ei ole nyt laita. Tarkastajamme moraalinen kunnottomuus ehkäisee ja herpaisee raskaana painajaisena koulun kasvatustyötä ja rakentavan suhteen syntymistä hänen ja muiden koulun toimihenkilöiden välillä.

...Hallituksen on löydettävä keinoja vapauttaakseen yhteiskunta sellaisista virkamiehistä, joiden toimessa pysyminen merkitsee yhteiskunnan ja Hallituksen oman arvovalan heikentämistä ja kaikkien siveellisten arvojen pilkkana pitämistä.

Kaikkien niiden todistusten nojalla, mitä tässä ja muissa valituksissa maisteri Roinetta vastaan on esitetty, on hän nähdäksemme riittävän syyllinen erotettavaksi. Mutta ellei se vieläkään olisi mahdollista, jos hänen palvelustaan edelleen tarvitaan, pyydämme, että asia järjestetään siirtämällä hänet muuhun valtion toimeen.¹⁸⁸

Roine itse selitti opettajien valituksen syyksi sen, että hän oli puuttunut eräiden opettajien omasta mielestään sopimattomaan toimintaan.

⁸⁷ Opettajain Lehti 23/1919, s. 300-301.

⁸⁸ Opettajain Lehti 23/1919, s. 301.

Nämä olivat toimittaneet omin lupinsa kouluille sellaisen kustannusyhtiön (Valistus) julkaisemia oppikirjoja ja muita koulutarpeita, jonka osakkeenomistajia ja asiamiehiä he olivat. Roine piti tätä sopimattomana, mistä hän sai Valkealan ja Kouvolan opettajien vihat niskoilleen. He agitoivat puolestaan muita opettajayhdistyksiä Roinetta vastaan, jolla oli rasitteena kansalaissodan aikaiset tapahtumat sekä opettajien ja johtokuntien loukkaamiset määrällävällä esiintymistyyllillään.⁸⁹

Valtioneuvosto käsitteli johtokuntien kantelun ja pyysi siitä kouluhallituksen lausunnon. Kouluhallitus totesi, että "suhde piiriläisten ja tarkastaja Roineen välillä on nykyään niin kärjistynyt, että yhteistoiminta näyttää olevan mahdotonta. Koulujen johtokunnat, ainakin melkoinen osa niistä, eivät tahdo olla missään tekemisissä Roineen kanssa." Kouluhallitus suosittelikin perinpohjaista tutkimusta "tässä vuosien kuluessa yhä enemmän kärjistyneessä asiassa" ja ryhtymistä "muihinkin asian vaatimiin toimenpiteisiin pikaisen ratkaisun saavuttamiseksi ja säännöllisten olojen aikaansaamiseksi piirin kansakouluasian hallinnossa".⁹⁰

Tutkimukset eivät paljastaneet mitään sellaista, mikä olisi vaatinut Reinhold Roineen erottamista. Kouluhallitus lähettikin 7.6.1921 Kotkan piirin kansakoulujen johtokunnille ja johtajille kiertokirjeen, jossa se kehotti näitä "menestyksellisen yhteistoiminnan aikaansaamiseksi koulutyössä kääntymään kansakouluja koskevissa virka-asioissa suoraan piirin kansakoulujen laillisen tarkastajan Reinhold Silfverströmin puoleen voimassaolevan asetuksen säätämässä järjestyksessä". Samalla kouluhallitus ilmoitti, että valtioneuvosto oli hylännyt 26.5.1921 Valkealan kunnan kansakoulujen johtokunnan anomuksen erottaa Silfverström virastaan tai siirtää hänet muuhun valtion toimeen.⁹¹ Mielialojen rauhoittamiseksi valtioneuvosto siirsi vuonna 1921 Valkealan ja Kuusankosken kunnat Mikkelin piirin tarkastajalle.⁹²

⁸⁹ VA, VRO:n akti 139/482 Fb 747, Muistio K.A. Franssilan toimittamasta kuulustelusta 12.-14.5.1918.

⁹⁰ VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1919 Ca 33, ptk 3.6.1919; Opettajain Lehti 36/1921, s. 555-556.

⁹¹ VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1921 Ca 35, ptk 7.6.1921; Opettajain Lehti 24/1921, s. 358 ja 9/1925, s. 118.

⁹² VA, KHA, Ko, Pöytäkirjat 1921 Ca 35, ptk 11.8., 18.8. ja 2.9.1921; Opettajain Lehti 36/1921, s. 555.

Ratkaisu ei tyydyttänyt kansakouluväkeä. Opettajain Lehti taittoi asiasta peistä ja ilmoitti toimituksen nimissä selvän tyytymättömyytensä. Lehti ihmetteli, eikö virkamiestä todellakaan saada tässä maassa pois valtion virasta, vaikka hän olisi siihen miten sopimaton tahansa. Samoin lehti ihmetteli, miksi valtioneuvosto ja kouluhallitus olivat vitkastelleet asiassa ja jättäneet perusteellisen tutkimuksen tekemättä. Lehden mielestä kyseessä oli selvästi pyrkimys suojella virkaansa sopimatonta tarkastajaa.⁹³

Kouluhallitukselle Roineen tapaus oli vaikea ja kiusallinen. Valtioopetus- ja epäsideellisyssyytökset kansakouluntarkastajaa kohtaan romuttivat sitä kuvaa, joka tarkastajista oli annettu ja jota viran hoidon katsottiin edellyttävän. Myös juridisesti asia oli hankala, koska kouluhallituksessa ei tiedetty, mikä viranomainen oli syyttävässä asemassa kansakouluntarkastajiin nähden.⁹⁴ Tämä olisi luonnollisesti ollut nimittävä viranomainen eli valtioneuvosto, mutta virkamiesten juridinen vastuu samoin kuin syyte- ja rangaistusmenettely olivat vielä kovin kehittymättömät ennen vuotta 1926, jolloin annettiin laki valtion viranhaltijain nimittämiskirjeistä ja heidän oikeudestaan pysyä virassa.⁹⁵ Vasta sen jälkeen kansakouluntarkastajienkin syyte- ja rangaistusmenettely tuli virallisesti määrätyksi.

Reinhold Roineen lisäksi myös Jaakko Pärssinen, Arvi Paasikallio ja K.E. Ruohonen joutuivat syytteeseen valtiopetoksellisesta toiminnasta kansalaissodan aikaan. Heistä Jaakko Pärssinen todella osallistui punaisten toimintaan. Hän oli Rautalammin piirin kansakouluntarkastaja mutta oli 1.7.1917 lähtien virkavapaalla ja hoiti vastaavasti vt:nä Lohjan piiriä Helsingistä käsin.⁹⁶ Viikko kansalaissodan puhkeamisen jälkeen kansanvaltuuskunnan jäsen O.W. Kuusinen kutsui Pärssisen luokseen ja tarjosi hänelle kansakouluosaston hoitajan tehtävää Suomen kouluneuvostossa. Pärssinen oli ollut kiinnostunut sosiaalidemokraattien toiminnasta, mistä on osoituksena hänen tuttavuutensa Kuusiseen, lakkolehden toimittaminen

⁹³ Opettajain Lehti 36/1921, s. 556 ja 9/1925, s. 118.

⁹⁴ Opettajain Lehti 36/1921, s. 556 ja 9/1925, s. 118.

⁹⁵ As.kok. 202/1926, s. 510-511.

⁹⁶ Karttunen 1983, s. 61, 65.

Viipurissa suurlakon aikaan vuonna 1905 ja mukanaolo Sosialidemokraattisten opettajien yhdistyksessä kesästä 1917.⁹⁷

Pärssinen suostui kouluneuvoston kansakouluosaston hoitajaksi. Hän oli samalla neuvoston päällikkö, koska neuvostoon ei kuulunut muita osastoja. Näin hän oli yksi vallankumousohallinnon johtavia henkilöitä. Pärssinen lähetti opettajille, johtokunnille ja tarkastajille kiertokirjeitä, joissa hän tavallisten informaatioasioiden lisäksi kehotti näitä taisteluun sosialistisen Suomen puolesta. Lisäksi hän maksoi palkkoja Etelä-Suomen opettajille.⁹⁸

Jaakko Pärssinen toimi kouluneuvoston päällikkönä 25.3.1918 asti. Sen jälkeen hän siirtyi vaimonsa kanssa Terijoelle ja sieltä edelleen Pietariin. Pietarissa Pärssinen yritti saada passia Yhdysvaltoihin, mutta ei onnistunut. Pietarista hän siirtyi Moskovaan, mutta ei onnistunut täältäkään siirtymään Yhdysvaltoihin, koska ei ollut kommunistisen puolueen jäsen. Sen jälkeen Pärssiset seikkailivat eri puolella Venäjää palaten vuoden 1918 lopulla Pietariin. Siellä he toimivat suomalaisen yhteiskoulun opettajina ja Jaakko Pärssinen lisäksi kansanvalistuskomissariaatin kansalliskoulujen osaston suomalaisen jaoston hoitajana. Pietarissa Pärssiset hyväksyttiin kommunistisen puolueen koejäseniksi.⁹⁹

Helmikuussa 1919 Pärssiset siirtyivät Saratoviin, jossa he toimivat lokakuuhun asti opettajina. Sen jälkeen he lähtivät pyrkimään Suomeen, joutuivat Virossa vangituiksi ja heidät kuljetettiin marraskuun alussa 1919 Suomeen.¹⁰⁰

Valtiorikos- ja valtiorikosylioikeus katsoivat Jaakko Pärssisen syyllistyneen virkamiehenä vakavaan valtiopetokseen. Hänet tuomittiin kuuden vuoden kuritushuonevankeuteen sekä menettämään sen jälkeen vielä kymmeneksi vuodeksi kansalaisluottamuksensa.¹⁰¹ Näin oli päättynyt Jaakko

⁹⁷ VA, Valtiorikosylioikeuden (VRYO) akti 27626 Fa 590, Kuulustelupöytäkirja 5.11.1919 ja valtiorikosoikeuden pöytäkirja 22.12.1919.

⁹⁸ VA, VRYO:n akti 27626 Fa 590, Kuulustelupöytäkirja 5.11.1919, valtiorikosoikeuden pöytäkirja 22.12.1919 ja kouluneuvoston kirje koulujen johtajille 12.2.1918.

⁹⁹ VA, VRYO:n akti 27626 Fa 590, Kuulustelupöytäkirja 5.11.1919.

¹⁰⁰ VA, VRYO:n akti 27626 Fa 590, Kuulustelupöytäkirja 5.11.1919.

¹⁰¹ VA, VRYO:n akti 27626 Fa 590, Valtiorikosoikeuden pöytäkirja 29.1.1920.

Pärssisen ura kansakouluntarkastajana. Sittemmin hän jatkoi opintojaan, väitteli filosofian tohtoriksi vuonna 1924 ja perusti Viipuriin Talikkalan yhteiskoulun, jonka johtajana hän toimi vuodet 1926 - 1940.¹⁰²

K.E. Ruohonen ja Arvi Paasikallio olivat tavallaan olosuhteiden uhreja, ja heitä vastaan nostettiin varsin löyhin perustein syyte avunannosta valtiopetokseen. K.E. Ruohosen väitetyt rikkeet olivat, että hän oli vastannut Suomen kouluneuvoston kirjeeseen 18.2.1918, jonka oli allekirjoittanut Jaakko Pärssinen, että hän jatkoi viranhoidossa ja että hän oli lähettänyt opettajien ja johtokuntien valtionapuanomuksia kouluneuvostolle.¹⁰³ Valtiorikosoikeuden syyttäjä tulkitsi nämä vallankumouhallituksen tunnustamiseksi ja kapinallisten avustamiseksi.¹⁰⁴ Ruohonen itse arveli pysymällä virassa ja lähettämällä punaisia tukeneiden johtokuntien anomukset kouluneuvostolle parhaiten palvelevansa "isänmaata ja kansakoululaitosta". Lisäksi hän vältti näin taloudellisen perikadon ja joutumisen punaisten ahdistelemaksi, mitä hän pelkäsi, koska punaiset seurasivat tarkasti hänen tekemisiään.¹⁰⁵ Valtiorikosoikeus käsitteli Ruohosen tapauksen ja totesi hänen "tunnustaneen Kouluneuvoston ja suostuneen jäämään toimeensa, vaikka laillinen hallitus ja ylihallitus on kukistettu. On siten katsottava osaksi kapinaa edistäneensä. Mutta huomioiden ne olot jotka syytetyn alueella oli 1918, oikeus harkittuaan asiaa hylkää syytteen ja vapauttaa syytetyn."¹⁰⁶

Arvi Paasikallion kohdalla syyte avunannosta valtiopetokseen tuli vielä herkemmin kuin Ruohosen osalla. Paasikallion ainoat väitetyt rikkeet olivat, että hän oli vastannut edellä mainittuun kouluneuvoston kirjeeseen ilmoittaen pysyvänsä virassa ja että hän jatkoi toimintaansa punaisten valtaamalla alueella Ikaalisten piirissä. Valtiorikosoikeuden

¹⁰² Karttunen 1983, s. 61.

¹⁰³ VA, VRO:n akti 113/631 Fb 652, Ruohosen kirjeet kouluneuvostolle 23.2., 11.3., 20.3.1918; VA, KHA, Sk, Kirjetositteet 1918 D 1, Ruohosen tiedonannot 21.2., 14.3. ja 15.3.1918.

¹⁰⁴ VA, VRO:n akti 113/631 Fb 652, Valtiorikosoikeuden pöytäkirja 22.11.1918.

¹⁰⁵ VA, VRO:n akti 113/631 Fb 652, Ruohosen selvitys ylihallitukselle 14.5.1918.

¹⁰⁶ VA, VRO:n akti 113/631 Fb 652, Valtiorikosoikeuden päätös 22.11.1918.

kuulustelijat pitivät näitä vallankumoushallituksen tunnustamisena.¹⁰⁷ Itse oikeus ei kuitenkaan pitänyt Paasikallion rikkeitä sen luonteisina, että niiden vuoksi olisi pitänyt häntä rangaista.¹⁰⁸ Näin hänkin vapautui valtiopetosyytteistä ja saattoi jatkaa virkansa hoitamista.

Reinhold Roineen, Jaakko Pärssisen, K.E. Ruohosen ja Arvi Paasikallion ohella myös K.V. Vaulo, Albin Järvinen, J.E. Rannisto ja Em. Suhonen olivat tekemisissä punaisten kanssa. Hämeenlinnan piirin K.V. Vaulo oli vakaumuksellinen sosiaalidemokraatti, joka hyväksyi periaatteessa vallankumouksen. Hän kavahti kuitenkin liikkeen saamia väkivaltaisista muotoja.¹⁰⁹ Sosiaalidemokraatti Vaulo hakeutui sodan alussa yhteistyöhön punaisten kanssa ja ilmoitti kouluneuvoston kyselyyn jatkavansa virassaan. Hän toimitti piirin koulujen asiapapereita kouluneuvostolle ja peritältä matkalaskuja.¹¹⁰ 19.3.1918 kouluneuvosto pyysi Vauloa koulukomitean jäseneksi. Komitean tehtäväksi kaavailtiin eri koulumuotojen yhtenäistämistä, uuden opetussuunnitelman laatimista sekä uusien oppikirjojen aikaansaamista.¹¹¹ Komitea ei liene koskaan kokoontunut. 11.3.1918 kouluneuvosto jätti Vaulon tehtäväksi valmistaa kansantajuinen kirjanen nimeltä Yhteiskunta, koulu ja opettajat. Samassa kokouksessa Vaulo esitti kouluneuvostolle omat aloitteensa, jotka koskivat alakansakoulujen perustamista, koulunharrastajien aloiteoikeutta kouluneuvostossa sekä koulurakennusten piirustusten uudistamista.¹¹² Kirjastaan Vaulo ei koskaan julkaissut.

K.V. Vaulo nautti Suomen kouluneuvoston luottamusta ja toimi varsin läheisessä yhteistyössä sen kanssa. Huhtikuussa 1918 Vaulo joutui kuitenkin punaisten epäsuosioon. Punaiset vaativat häntä 19.4.1918 Hämeenlin-

¹⁰⁷ VA, VRO:n akti 52/772 Fb 330, Kuulustelupöytäkirja 17.9.1918.

¹⁰⁸ VA, VRO:n akti 52/772 Fb 330, Valtiorikosoikeuden päätös 26.9.1918.

¹⁰⁹ Piilonen 1982, s. 198, 301.

¹¹⁰ VA, KHA, Sk, Suomen kouluneuvoston kansakoulujaoston kokousten pöytäkirjat 1918 C 1, ptk 14.2.1918 ja 20.2.1918; VA, KHA, Sk, Kirjetositteet 1918 D 1, Vaulon lähete 15.3.1918.

¹¹¹ VA, KHA, Sk, Kirjetositteet 1918 D 1, kouluneuvoston kirje Vaulolle 19.3.1918.

¹¹² VA, KHA, Sk, Suomen kouluneuvoston kansakoulujaoston kokousten pöytäkirjat 1918 C 1, ptk 11.3.1918, § 3 ja 4.

naan tutkittavaksi hänen tekemiensä ilmiantojen vuoksi. Vaulo ei lähtenyt, mistä syystä hänet ammuttiin kodissaan Tyrvännön Ylikartanossa sunnuntaiaamuna 21.4.1918.¹¹³ Näin Vaulo pääsi *H.J. Boströmin* laatimaan julkaisuun Sankarien muisto, Suomen itsenäisyyden ja vapauden puolesta henkensä antaneiden kansalaisten elämänkertoja, vaikka hän oli ollutkin läheisessä yhteistyössä punaisten kanssa eikä ollut osallistunut mitenkään taisteluun valkoisten puolella punaisia vastaan.

Albin Järvinen, J.E. Rannisto ja Em. Suhonen lähettivät joitakin kouluasiakirjoja ja matkalaskuja kouluneuvostolle. Yksikään heistä ei tunnustanut kouluneuvostoa ilmoittamalla jatkavansa virassa.¹¹⁴ Edellä mainittujen henkilöiden yhteistyö katsottiinkin niin vähäiseksi ja olosuhteiden pakosta johtuneeksi, että heitä vastaan ei nostettu syytettä valtiorikosoikeudessa. Albin Järvisestä annettiin tosin senaatin tutkintamääräys 13.8.1918, mutta se ei johtanut mihinkään käytännön toimiin.¹¹⁵ Fr. Rauha oli vt. tarkastaja, minkä vuoksi hänen kysymystään ei käsitellä tässä tarkemmin.

Muita kansalaissodan aikaan liittyneitä tapahtumia oli Lahden piirin tarkastajan A.A. Lähteenkorvan (ent. Borenius) erottaminen punaisten toimesta 13.3.1918. Syynä oli se, että Lähteenkorva ainoana tarkastajana ilmoitti kieltäytyvänsä yhteistyöstä kouluneuvoston kanssa.¹¹⁶ Erottamispäätöksellä ei ollut luonnollisesti mitään laillista kantavuutta, mutta tapaus osoittaa, että jyrkkiinkin toimiin oltiin valmiita, jos yhteistyöhalukkuutta ei löytynyt.

¹¹³ Boström, H.J., Sankarien muisto. Suomen Sukututkimusseuran julkaisuja V. Helsinki 1927, s. 834.

¹¹⁴ VA, KHA, Sk, Diaroidut asiakirjat 1918 Ea 1, Järvisen läheteet kouluneuvostolle; VA, KHA, Sk, Kirjetositteet 1918 D 1, Järvisen tiedotteet 25.2., 26.2.1918; VA, KHA, Sk, Luetteloja kouluneuvostolle saapuneista ja sen lähettämistä asiakirjoista 1918 B 1, Järvisen, Ranniston ja Suhosen läheteet; VA, KHA, Sk, Suomen kouluneuvoston kansakoulujaoston kokousten pöytäkirjat 1918 C 1, ptk:t 23.2., 25.2. ja 26.2.1918.

¹¹⁵ VA, VRO:n akti 52/772 Fb 330, Senaatin kirkollis- ja opetus-toimituskunnan kirje prokuraattorin virastoon 13.8.1918; VA, Senaatti, Talousosaston ptk 13.8.1918 MF Sen 1003, s. 198.

¹¹⁶ VA, KHA, Sk, Suomen kouluneuvoston kansakoulujaoston kokousten pöytäkirjat 1918 C 1, ptk 13.3.1918, § 15; M.O. Karttusen haastattelu.

Lähteenkorva oli melkeinpä surullisen hahmon ritari. Ellei hänellä ollut vaikeuksia venäläisten ja kouluylhallituksen kanssa niin sitten punaisten (ks. s. 221 ja 371).

Rintamapalveluksessa kansakoulujen piiritarkastajista oli neljä. He olivat Alavuden piirin tarkastaja A.V. Laitakari, Porin piirin Josua Järvinen, Sortavalan piirin Adolf Kilpeläinen ja Kuopion piirin Otto Erkkilä. He taistelivat kaikki valkoisten riveissä.¹¹⁷

Kansakouluntarkastajat joutuivat kansalaissodan pyörteisiin. He toimivat tehtävässä, jossa heidän oli pakko ottaa kantaa valkoisen ja punaisen hallinnon välillä. Toiset valitsivat valkoisen, toiset punaisen hallinnon. Valinta riippui tarkastajan aatteellisesta vakaumuksesta tai siitä alueesta, missä hän toimi. Se joka toimi läheisimmin yhteistyössä hävinneen osapuolen kanssa tuomittiin. Silti kansalaissodan jälkiseuraukset jäivät tarkastajien osalta suhteellisen vähäisiksi. Sodan jälkeen yhteistyö tarkastajien, opettajien ja kouluhallituksen kesken jatkui entiseen tapaan.

9.3. Kehittämistyö

9.3.1. Tarkastajien oman toiminnan kehittäminen

9.3.1.1. Työmäärän vähentäminen ja työn järjeistäminen

Piirien laajuus ja tehtävien moninaisuus nosti tarkastajien kokonaisuutenaan suureksi. He itse pitivät työmääräänsä kohtuuttomana ja vaativat sen pienentämistä. Erityiseksi silmätikuksi tarkastajat ottivat kansliatyöt, joita he pitivät tehtävänsä liittyvänä ylimääräisenä riesana. Tarkastajia turhautti puhtaaksikirjoittaa kertomuksia tai laatia luetteloita, koska työ oli pelkkää rutiinia. He katsoivat asiantuntemuksensa ja työ-

¹¹⁷ VA, KHA, VKH, Kirjekonseptit 1918 Da 1, yllhallituksen kirje Kuopion läänin maaherralle 22.3.1918; VA, KHA, VKH, Kirjeasiakirjat 1918 Ea 1, Laitakarin, Erkkilän ja Järvisen kirjeet yllhallitukselle 6.3. ja 23.4.1918.

aikansa menevän hukkaan mekaanisessa kansliatyössä. Koulutyön valvon-
nassa olisi ollut tärkeämpääkin tekemistä.¹¹⁸

Tarkastajat itse kuvasivat työtaakkaansa seuraavasti. Ensinnäkin Albin
Järvinen vuosilta 1904 ja 1920.

"Ainakin Turun piirissä on koulujen lukumäärä niin suuri ja
siitä johtuva kirjeen vaihto niin laaja, että ainoastaan kovilla
ponnistuksilla, paljon blanketteja painattamalla ja kirjuria käyt-
tämällä voi suunnilleen suorittaa säädetyt koulujen tarkastukset.
Tänä lukuvuonna ei enää voi onnistua kaikkien koulujen tarkas-
taminen. Tarkastajan oman ammattisivistyksen ylläpitäminen ja
opetustyön vaurastuttaminen ei ole ollut enää pitkään aikaan
mahdollinen."¹¹⁹

"Kaikella tämän suuntaisella sääntelyllä on saatu aikaan tark-
kastajan työtaakan suunnaton lisääntyminen. Kun tarkastaja
oltuaan milloin viikon, milloin pitemmän ajan matkoilla ja koet-
tuaan siellä kuin sotaretkellä konsanaan vilua, nälkää, märkyyt-
tä, kumoonajamisia, säitä jos minkälaisia, ja oltuaan koko ajan
vieraisissa oloissa sekä aina valmiina ja aina pystyvänä neuvo-
maan - niinhän hänen ainakin pitäisi olla - lopulta pääsee koti-
nsa, perheensä keskuuteen, ei ränsistynyt, ruumiin ja hengen
puolesta kidutettu ihmisraunio saa rauhaa. Tukku virkakirjeitä
on odottamassa suorittajaansa. Paha mieli siitä, että moni tärkeä
asia on saanut odottaa käsittelyä, painaa ja kannustaa
kiireimmän kaupalla istumaan työpöytänsä. Siinä kuluu koto-
naolon aika viimeistä minuuttia myöten, kunnes taas on temmat-
tava matkatamineet ja suoriuduttava uudelle viikkoiselle matkal-
le. Saapuneissa kirjeissä oli kutsuja eri tahoille taas järjestel-
mään, olemaan "ystävällisenä neuvonantajana" ja kaikkietävänä.
Näin jatkuu työ kesän, talven suomatta hetkeäkään lepoon ja
virkistykseen. Oman perheen hoito, oman hengen kehitys, oman
ruumiin tarpeet saavat jäädä täydellisesti oman onnensa varaan.
Eipä piiritarkastajille ole suotu sitäkään tilaisuutta voimien
uusimiseen ja rappeutuneen terveytensä hoitamiseen, mikä kaut-
ta koko muun virkamiesmaailman on kesäloman muodossa tarjo-
na."¹²⁰

K.E. Ruohosen näkemys asiasta oli vuonna 1912 seuraavanlainen:

"Kun otetaan huomioon, että kansakoulujen työaikaa on vuodes-
sa noin 200 päivää ja että tänä aikana 164 päivää, muita virka-

¹¹⁸ Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset VII 1912, s. 68 ja IX
1920, s. 254; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1920 En
1-8.

¹¹⁹ Järvinen 1904, s. 46.

¹²⁰ Järvinen, Piiritarkastajain virka-asema... 1920, s. 254.

matkoja ja matkapäiviä lukuunottamatta, menee tarkastajalta tarkastuksiin, niin sopinee kysyä, milloin hän saa tilaisuutta runsaan kansliatyön suorittamiseen ja milloin tieteilemiseen ja yleensä kirjallisuuden viljelemiseen y.m. tehtäviin. ...Moni tarkastaja nykyään käyttänee apulaista, tietysti omalla kustannuksellaan. Varmaan moni myöskin, jos ei ole tilaisuudessa apulaisen palkkaamiseen, suorittaa tehtäviään, mitä sopii, yön hiljaisina hetkinä, jopa pyhä- ja juhlapäivinä. Olkoon tässä yhteydessä mainittuna, että tämän kirjoittajan piirissä viime kuluneen joululoman aikana oli tehtävänä m.m. kuusi päivää kestävä välttämättömät virkamatkat kansliatyön y.m. lisäksi.¹²¹

Tarkastajat olivat aidon huolestuneita koulutyön tehokkaasta valvonnasta ja omasta pedagogisesta kehitymisestään. Mekaaniset kansliatyöt aiheuttivat tarkastajille myös ylimääräisiä kuluja. Heidän oli hankittava omalla kustannuksellaan kirjoitustarvikkeet, paperi, kuoret ja painetut lomakkeet. Tilapäisesti monen oli palkattava myös kirjuri puhtaaksikirjoittamiseen.¹²²

Piiritarkastajat eivät tyytyneet vain valittamaan tehtäviensä ja erityisesti kansliatöidensä paljoutta vaan koettivat omilla ehdotuksillaan auttaa asiaa. Ensimmäiset toimenpidesuosituksensa he esittivät vuonna 1904. Sen jälkeen kysymys pysyi aktuellina toiseen maailmansotaan asti: tarkastajat käsittelivät sitä lähes jokaisessa tarkastajakokouksessa ja pyrkivät vaikuttamaan asiaan myös lehtien kautta. Tarkastajien esittämät toimenpidesuositukset olivat aikajärjestyksessä

- a) apurahan myöntäminen kansliamenoihin
- b) tarkastajien lukumäärän lisääminen
- c) kansliatöiden vähentäminen
- d) tarkastusvelvollisuuden pienentäminen

Tarkastajat esittivät ensimmäisen kerran vuonna 1904 apurahaa kansliamenoihinsa. Ylihallitus teki asiasta esityksen senaatille vuonna 1906 ehdottaen 500 markan suuruista kansliarahaa. Senaatti hylkäsi esityksen todeten, että virkamiesten tulee kustantaa itse virantoimituksesta aiheu-

¹²¹ Ruohonen 1912, s. 68.

¹²² V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904, s. 46-48; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1900-1901 En 1.

tuneet menot.¹²³ Poikkeuksena olivat arkistokaapit ja varastohyllyt, jotka tarkastajat saivat 1900-luvun alussa.¹²⁴

Senaatti taipui tarkastajien kansliaraha-anomuksiin vasta vuonna 1918. Se myönsi 1 000 markan vuotuisen apurahan kanslia- ja vuokrameinoihin. Tarkastajat pitivät määrärahaa täysin riittämättömänä ja vaativat sen korottamista myöhemmin vuosina ilman tulosta.¹²⁵

Kansliaraha, jonka tarkastajat pitkän ponnistelun tuloksena saivat, ei vähentänyt työmäärää vaan poisti ainoastaan kirjallisista töistä aiheutuneita kustannuksia. Koska tämä oli tarkastajien tärkein vaatimus 1900-luvun alussa, voi päätellä, että heidän työmääränsä ei tällöin ollut sittenkään ylisiuri. He eivät esittäneet kansliatöiden vähentämistä vaan taloudellisen korvauksen saamista menoistaan. Oletusta vahvistaa se, että esitys kirjurin palkkaamisesta jokaiselle tarkastajalle ei saanut enemmistön kannatusta vuoden 1912 tarkastajakokouksessa. Esitys tyrmättiin hieman oudoin perusteluin. Järjestelyllä katsottiin olevan "arveluttavat varjopuolensa: olisi mm. vaikea saada toimeen päteviä henkilöitä ja varsinkin tarkastaja helposti vieraantuisi päätyöstään, koulujen tarkastuksesta".¹²⁶ Tarkastajien valitukset kansliatöidensä kohtuuttomuudesta olikin esitetty - ei niiden vähentämiseksi - vaan palkkausetujen parantamiseksi. Muuhun tulokseen heidän argumenteistaan ei voi päätyä 1900-luvun alussa.

Toinen tarkastajien esittämä keino oli henkilökunnan lisääminen. Siihen turvauduttiin vuosina 1893, 1898, 1902, 1906 ja 1913. Tarkastajat ja ylihallitus pitivät sitä parhaana keinona pitää tarkastajien työmäärä kohtuullisena. Se vähensikin kokonaistyömäärää mutta ei järkeistänyt tehtävien hoitoa. Tarkastajat itsekään eivät pitäneet sitä yksin riittävänä vuoden 1912 jälkeen. Muitakin toimenpiteitä tarvittiin. Lisäksi he pelkäsivät, että tarkastajien lukumäärän jatkuva lisääminen alensi viran arvos-

¹²³ V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904, s. 46-48; SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 260.

¹²⁴ SVT X Kansanopetus. Kertomukset Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 260 ja 1910-1915, s. 330.

¹²⁵ As.kok. 175/1918, § 1-2, s. 3-4; Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset IX 1920, s. 62, 64, 68, X 1922, s. 177 ja XVI 1937, s. 9.

¹²⁶ VII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1912, s. 69.

tusta ja palkkausta, minkä vuoksi he tosiasiaassa alkoivat vastustaa uusien tarkastajien palkkaamista vuoden 1920 jälkeen.¹²⁷

Kansliatöiden vähentämistä tarkastajat alkoivat vaatia vasta vuonna 1920. He havaitsivat, että heidän työpanoksensa meni hukkaan mekaanisissa kirjallisissa töissä. Tehtävien hoitoa olisi voinut järjeistää ja irrottaa enemmän aikaa koulutyön todelliseen valvontaan. Asian valaistumista tarkastajille kuvaa Albin Järvisen puheenvuoro vuodelta 1920:

"Hyödytön selostusten kasaaminen kouluhallituksen täyttymättömiin onkaloihin olisi lopetettava. Niinpä esimerkiksi tarkastuspäiväkirjain, piirin vuosikatsausten ja nykyisten seikkaperäisten lukukausilmoitusten lähettäminen näyttää varsin tarpeettomalta, jos asiaa arvostellaan koulutyön menestyksellisyyden taikkapa koulujen hallinnonkin kannalta... Muun muassa kaikki korvaukset koulutarpeisiin, havaintovälineisiin, veistokalustoihin, höyläpenkeihin, ompelukoneisiin, oppilaskirjastoihin, koulupuutarhoihin, koulukeittoihin ja niin edespäin voitisiin järjestää kunnallislautakunnan haettaviksi yhteisesti koko vuodelta kaikille kunnan kouluille. Samalla olisi eri tarkoituksiin osoitetut määrärahat saatava yhdistetyksi. Eihän näet ole mitään asiallista aihetta mainittujen määrärahojen jakamiseen eri hakemuksilla ja eri perusteilla, vaan voisivat ne tulla samasta rahastosta ja samoilla perusteilla."¹²⁸

Entinen yllhallituksen virkamies Järvinen tiesi asian. Esimerkiksi Oulun piirin tarkastaja lähetti vuonna 1910 1 822 kirjettä.¹²⁹

Tarkastajat esittivät vuonna 1920 ja sen jälkeen kirjallisten töidensä vähentämistä. Esitykset eivät kuitenkaan toteutuneet lukuun ottamatta eräiden tilitysten poistumista vuonna 1909 (s. 355) ja päästötodistusten allekirjoittamista, josta tarkastajat vapautettiin vuonna 1931.¹³⁰ 1960-

¹²⁷ SVT X Kansanopetus. Kertomukset Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1905-1910, s. 257 ja 1910-1915, s. 324; VII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1912, s. 70-71; Sipilä, Arvi, Miten tarkastuspiirien järjestely nykyään olisi suoritettava. IX kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1920, s. 181-184, 202, 205; Erkkilä, Otto, Maalaiskansakoulujen tarkastustoimen tehostamisesta. Kasvatus ja koulu 1920, s. 87; Kansakoulun Lehti 1924, s. 28.

¹²⁸ Järvinen, Piiritarkastajain virka-asema... 1920, s. 259-260.

¹²⁹ OMA, Opk, Konseptikirja 1909-1912 Da 3.

¹³⁰ Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset IX 1920, s. 262-263 ja XI 1926, s. 72, 120; Tarjanne, A.J., Kansakouluntarkastajat vapautetaan allekirjoittamasta kansakoulun päästötodistuksia. Kansakoulun Lehti 1/1931, s. 6.

luvulle asti pitkälle koulutetut tarkastajat hoitivat itse kaikki tehtävänsä opettajan opastamisesta konseptiluettelon laatimiseen ja kirjeiden postittamiseen asti.

Neljäs toimenpide, jota tarkastajat esittivät, oli tarkastamisvelvollisuuden alentaminen. Aloitteen asiassa teki aina aktiivinen Albin Järvinen vuoden 1920 kokouksessa. Hänen mielestään kansakoulut olivat säännöllisessä toiminnassa ja valtaosa opettajia hoiti tehtävänsä huolellisesti ja innostuneesti. Poikkeustapaukset olivat vähäisiä, ja ne tarkastajat tiesivät. Koulujen kaavamainen tarkastaminen kerran vuodessa lisäsi tarkastajien työtä ja esti huomion kiinnittämisen parannusta kaipaaviin kohteisiin. Järvinen ehdotti tarkastusvelvollisuuden alentamista esimerkiksi 50 kouluun joka vuosi, mikä keventäisi tarkastajien työtaakkaa ja antaisi kaivattua joustavuutta. Kokous ei hyväksynyt näin radikaalia ehdotusta, vaikka toivoikin lievennystä määräykseen tarkastaa jokainen koulu vuosittain.¹³¹ Työmäärän paisuminen oli muuttanut tarkastajien mielipidettä vuosista 1904 ja 1912. Silloin kokousten enemmistö oli vielä sitä mieltä, että jokavuotinen tarkastus oli välttämätön ja tarpeellinen hyvin hoidetuillekin koululle.¹³²

Tarkastajien toivomus määräyksen lieventämisestä toteutui 5.5.1920 kun kouluhallitus alensi tarkastamisvelvollisuuden puoleen aikaisemmasta. Tarkastajat velvoitettiin käymään jokaisella piirinsä koululla kerran kahdessa vuodessa.¹³³ Määräys kevensi olennaisesti tarkastajien työtaakkaa ja olikin tarkastajien lukumäärän lisäämisen ohella ainoa toimenpide, jolla tarkastajien työmäärä saatiin pidettyä kurissa. Muitakin vaihtoehtoja olisi ollut, mutta niitä ylihallitus ja senaatti eivät käyttäneet. Ne eivät halunneet kajota varsinaiseen ongelmaan, ylisuuriin kansliatöihin. Syynä lienee ollut virkakoneistolle tyypillinen taipumus nähdä asioiden käsittely kaikissa virkaportaissa tärkeäksi. Näin käytännössä kaikki asiat kierrätettiin

¹³¹ Järvinen, Piiritarkastajain virka-asema... 1920, s. 259; IX kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1920, s. 264.

¹³² Näissä kokouksissa K.G. Aminoff oli esittänyt koulujen tarkastamista vain kerran kahdessa vuodessa, mutta ei ollut saanut esityksilleen kannatusta. Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset V 1904, s. 49 ja VII 1912, s. 69.

¹³³ Kouluhal. kirje piiritarkastajille tarkastuksista 5.5.1920. Kerkkonen 1923, s. 575-576.

tarkastajien kautta. Koska näin haluttiin menetellä, piireihin olisi tullut palkata kansliahenkilöstöä asioiden hoitoon. Tähän päästiin kuitenkin vasta 1960-luvulla. Ylihallitus ja senaatti tyytyivät helpoimpiin ratkaisuihin. Ne eivät olleet kuitenkaan parhaat mahdolliset ajatellen valvonnan tehokkuutta, työn järkipäisyyttä ja tarkastajan viran arvostusta.

9.3.1.2. Läänin- ja apulaistarkastajaesitykset

Piiritarkastajat eivät olleet tyytyväisiä maalaiskansakoulujen tarkastustoimen tilaan 1900-luvun alussa. Valtiovalta oli lisännyt tarkastajien määrää mutta ei riittävän paljon, jotta sen avulla työpaineet olisivat hellittäneet. Lisäksi tarkastajien lisäämisellä oli omat varjopuolensa, minkä vuoksi se ei kaikkia viehättänyt. Nämä alkoivatkin etsiä muita vaihtoehtoja tilanteen korjaamiseksi. Niillä olisi helpotettu tarkastajien työtaakkaa ja kohotettu viran arvostusta sekä parannettu kansakoulujen tarkastustoimintaa.

Merkittävin uudistusesitys oli tarkastaja A.K. Ottelinin vuonna 1908 ehdottama siirtyminen läänintarkastajajärjestelmään. Jokaiseen lääniin olisi asetettu yksi kansakouluntarkastaja, jolla olisi ollut apunaan kanslisti ja apulaistarkastajia. Läänintarkastaja olisi johtanut ja valvonut yleisesti piirin kouluoloja. Apulaistarkastajat olisivat auttaneet häntä kirjallisissa töissä ja koulujen tarkastamisessa. Kanslisti olisi tehnyt mekaaniset kansliatyöt. Ottelin kaavaili varovasti, että läänintarkastajan johtamalle virastolle olisi voitu siirtää tehtäviä ja päätösvaltaa kouluylhallitukselta.¹³⁴

Ottelin pyrki esityksellään vähentämään keskitystä kansakoululaitoksessa, kohottamaan piiritarkastajien virka-asemaa ja vähentämään heidän työtaakkaansa. Ensimmäinen syy oli kaikkein tärkein. Ottelin lausui:

"Minusta näyttää välttämättömältä että me pääsemme irti siitä pyrkimyksestä yhtäläiseksi tekemiseen, eräänlaiseen kaiken

¹³⁴ Ottelin, A.K., Skulle ej arbetet vinna genom minskad centralisering? VI kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1908, s. 46; Ottelinin ehdotuksessa oli ensimmäinen vihje meidän aikamme läänin kouluosastoja kohti.

samaan malliin valamiseen, kaiken tiukkaan säännöttelemiseen, johon on joku määrä taipumuksia huomattavissa."¹³⁵

Ottelinista tuntui, että tarkastajista oli tullut ylihallituksen "hantlan-kareita", väliniveliä asiakirjojen lähettäjinä. Hän halusi lisätä tarkastajien toimintavapautta: Suurissa linjoissa pitäisi olla yhtenäisyys, mutta yksityiskohdissa pitäisi maan eri osissa huomioida erilaiset paikalliset olosuhteet. Ottelin pyrki siihen, että ylihallitus määrittäisi yleiset suuntaviivat ja keskittyisi kansakoululaitoksen kehittämiseen. Uudet läänintarkastajat johtaisivat läänien koululaitosta. Heille olisi siirretty huomattava joukko ylihallituksen silloisia tehtäviä.¹³⁶

Uudistus olisi toteutuessaan muuttanut kansakoulujen hallintojärjestelmää. Se olisi lisännyt kansakouluntarkastajien valtaa ja vastuuta. Samalla se olisi jakanut tarkastajakunnan kahtia. Olisi ollut läänintarkastajia ja heidän alaisinaan apulaistarkastajia. Uudistuksella olisi kyetty järjestyttävään tarkastajien tehtävien hoitoa. Läänintarkastaja olisi voinut keskittyä kansakoululaitoksen yleisvalvontaan ja kehittämiseen, apulaistarkastaja koulujen lähempään tutkimiseen, ja kanslisti olisi tehnyt ruutiinotyöt. Tarkastajat eivät olisi voineet enää vitsailla, että "tehtailijan ei kannata teettää insinöörillään juoksupojan tehtäviä, mutta valtiolla näyttää olevan siihen varaa".¹³⁷

A.K. Ottelinin ajatukset kiinnostivat monia tarkastajia. Kuten Albin Järvinen luonnehti, "tohtori Ottelinin henkevät ja kaukonäköiset ajatukset toivat virkeän tuulahduksen" keskusteluun tarkastustoimen kehittämisestä.¹³⁸ Monet kannattivat esitystä, koska se olisi kohottanut piiritarkastajien virka-asemaa ja lisännyt heidän toimivaltuuksiaan ja toimintavapauttaan. "Tarkastaja saakoon toimia oman individualisen käsityksensä mukaisesti" oli lause, joka viehätti monia tarkastajia. Heitä turhautti ylihallituksen tiukka kontrolli, minkä vuoksi he vaativat tehtävien ja päätösvallan siirtoa keskusjohdolta läänitasolle.¹³⁹ Vaativatpa eräät lää-

¹³⁵ Ottelin 1908, s. 48.

¹³⁶ Ottelin 1908, s. 47-50.

¹³⁷ Erkkilä 1920, s. 88.

¹³⁸ Järvinen, Piiritarkastajain virka-asema... 1920, s. 255.

¹³⁹ VI kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1908, s. 52, 56.

ninkouluhallituksia, jotka syrjäyttäisivät ylihallituksen kansanopetusosaston.¹⁴⁰

Kaikki eivät varauksetta kannattaneet Ottelinin esitystä. Kritisoijien mielestä uudistus olisi lisännyt byrokratiaa, koska se olisi tuonut yhden portaan lisää virastopyramidiin, ellei ylihallituksen kansanopetusosastoa olisi lakkautettu. Samalla uudistus olisi helpottanut lähinnä ylihallituksen työtä, ei tarkastajien, joiden työn vähentämisestä oli kuitenkin ensi sijassa kyse.¹⁴¹

Vaikka Ottelinin läänintarkastajaesitys sai laajaa kannatusta, enemmistö vuosien 1908 ja 1912 tarkastajakokouksissa ei hyväksynyt sitä kokousten kannanotoksi. Uudistusta pidettiin liian laaja-alaisena ja mul-listavana silloisissa oloissa.¹⁴² Vasta vuoden 1920 kokouksessa päädyttiin yksimielisesti - muutaman epäilevän puheenvuoron jälkeen - kannattamaan läänintarkastajajärjestelmään siirtymistä. Kokous toivoi, että ylihallitus asettaisi komitean valmistelemaan uudistusta.¹⁴³ Komiteaa ei koskaan asetettu eikä uudistusta tutkimusaikana toteutettu. Ylihallituksessa asiaa kohtaan ei tunnettu kiinnostusta, eivätkä tarkastajatkaan jaksaneet innostua siihen enää vuoden 1920 jälkeen. Vasta vuonna 1970 siirryttiin tämääntapaiseen järjestelmään.

Ajatukseen läänintarkastajista liittyi läheisesti toinen, joskin erillinen ehdotus. Se oli apulaistarkastajien palkkaaminen silloisille piiritarkastajille. Ehdotuksessa ei ollut kyse tarkastusjärjestelmän muuttamisesta, kuten läänintarkastaja-esityksessä vaan ainoastaan lisätyövoiman palkkaamisesta kansakoulujen valvontatyöhön. Ajatus apulaistarkastajien palkkaamisesta heitettiin ensimmäisen kerran esiin vuonna 1904, ja sitä pidettiin yllä 1920-luvun puoliväliin. Toteuttamismalleja oli neljä. Ensimmäisen vaihtoehdon mukaan jokaiselle piiritarkastajalle olisi palkattu vähintään yksi apulaistarkastaja. Hän olisi sekä tarkastanut kansakouluja että tehnyt

¹⁴⁰ Erkkilä 1920, s. 90; VII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1912, s. 71.

¹⁴¹ Aminoff, Kun piiritarkastajan virkatehtävät... 1912, s. 60-61.

¹⁴² Opettajain Lehti 4/1908, s. 28; Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset VI 1908, s. 53-55 ja VII 1912, s. 69-71.

¹⁴³ IX kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1920, s. 105-106.

kansliatöitä "pää tarkastajan" apuna.¹⁴⁴ Toisen vaihtoehdon mukaan kahdelle tai kolmelle piiritarkastajalle olisi palkattu yksi yhteinen apulainen. Järjestelyn hankaluutena olisi ollut vaikeus sopia apulaisen työskentelystä eri piireissä.¹⁴⁵ Kolmannessa mallissa apulainen olisi palkattu kullekin tarkastajalle kahden tai kolmen kuukauden ajaksi.¹⁴⁶ Neljännessä vaihtoehdossa apulaistarkastajat olisivat valvoneet alakansakouluja. Tätä ei kuitenkaan pidetty kaikilta osin hyvänä ratkaisuna, koska se olisi rikkonut kansakoululaitoksen yhtenäisyyden ja asettanut alakoulut ja niiden tarkastajat alempiarvoiseen asemaan yläkansakouluihin ja piiritarkastajiin verrattuna.¹⁴⁷

Kaikissa malleissa apulaistarkastajiksi olisi valittu pitkän käytännön kokemuksen omanneita kansakoulunopettajia. Heille olisi avautunut näin väylä ylöspäin. Samalla he olisivat voineet paikata niitä puutteita, joita piiritarkastajilla oli paikallistuntemuksessa ja käytännön koulutyökokemuksessa. Piiri- ja apulaistarkastajat olisivat voineet täydentää näin toisiaan tietoineen ja taitoineen.¹⁴⁸

Ajatus apulaistarkastajien asettamisesta ei saanut koskaan laajaa kannatusta. Järjestelyllä katsottiin olevan liikaa varjopuolia. Ensinnäkin työnjako piiri- ja apulaistarkastajien kesken olisi ollut vaikeaa ja olisi voinut synnyttää toraa. Toiseksi apulaistarkastajat olisivat joutuneet piiritarkastajien alaisiksi ja heistä riippuvaisiksi, mitä ei pidetty hyvänä. Kolmanneksi apulaistarkastajille ei olisi voitu maksaa kunnollista palkkaa, minkä vuoksi virkoihin olisi ollut vaikeaa saada päteviä hoitajia. "Lisäksi tulisi vielä vaara, että piiritarkastajat ehkä monissa tapauksissa joutuisivat houkutukseen käyttää apulaistarkastajiaan liiaksi koulujen tarkastusten, tämän tärkeän tehtäväpuolen, toimittamiseen sekä itse puolestaan

¹⁴⁴ Aminoff, Kun piiritarkastajan virkatehtävät... 1912, s. 62.

¹⁴⁵ Suhonen, Em., Uusien tarkastajavirkain perustamistavasta, tarkastajien pätevyyssehoista ja viranhoidon järjestelystä. X kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1922, s. 169, 172.

¹⁴⁶ X kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1922, s. 175-176.

¹⁴⁷ Nim. A. J:nen (Järvinen), Alempi kansanopetus maaseudulla. Opettajain Lehti 32/1906, s. 296; Sipilä 1920, s. 182; IX kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1920, s. 203-204.

¹⁴⁸ Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset IX 1920, s. 203 ja X 1922, s. 175; Suhonen 1922, s. 170.

liiksi vetääntyisivät kamariherroiksi, kadottaen sen kautta sen elävän, välittömän kontaktin piirinsä kanssa, joka on piiritarkastajatoimen merkityksen ja menestyksen ensimmäinen ehto."¹⁴⁹ Lopuksi monet tarkastajat pelkäsivät, että opettajapätevyyden omaavat apulaistarkastajat olisivat alentaneet tarkastajien auktoriteettia ja heikentäneet heidän virka-arvoaan.¹⁵⁰ Tätä pidettiin hyvin kohtalokkaana 1920-luvun vaihteessa, kun kamppailtiin kaikin keinoin tarkastajien virka-aseman ja arvostuksen kohottamiseksi. Piiritarkastajat eivät päässeetkään yksimielisyyteen apulaistarkastajien asettamisesta eivätkä koskaan tällaista ehdotusta ylihallitukselle tai senaatille tehneet. Asia jäi keskustelun asteelle ja unohtui 1920-luvun alussa.

9.3.1.3. Toimintavapauden lisääminen ja tarkastustyön tehostaminen

Läänintarkastajaesityksen yhteydessä mainittiin jo siitä, että tarkastajat olivat väsyneitä ja kiusaantuneita toimintansa tiukkaan sääntelyyn. Ylihallitus asetti raamit, joissa tarkastajien tuli työskennellä. Se antoi ohjeita ja valvoi töiden suoritusta. Esimerkiksi vuonna 1908 ylihallitus täsmensi määräyksiä, millä tavalla tarkastajien oli laadittava lausuntonsa koulurakennuksista ja niiden piirustuksista, tai että koulujen lantaruumat tuli ottaa erityisen silmälläpidon alaisiksi (1912).¹⁵¹ Tarkastajien oli raportoitava yksityiskohtaisesti ylihallitukselle, minkä koulun he olivat milloinkin tarkastaneet, milloin tutkinta oli alkanut ja päättynyt, mitä oppiaineita he olivat kuunnelleet jne. Jos kertomuksissa oli jotain tavallisuudesta poikkeavaa, tarkastajien oli selitettävä, miksi he olivat saapuneet koululle vasta klo 10.00 tai miksi he olivat kuunnelleet vain kolmen aineen opetusta jne.¹⁵² Lisäksi tarkastajien oli alistettava kaikki vähänkin tärkeämmät asiat ylihallituksen ratkaistaviksi. Useimmiten ratkaisu oli tarkastajien esityksen mukainen. Piiritarkastajat kokivatkin, että he olivat periaatteessa hyvin itsenäisiä virkamiehiä, joilla oli paljon tehtäviä

¹⁴⁹ Aminoff, Kun piiritarkastajan virkatehtävät... 1912, s. 62.

¹⁵⁰ Suhonen 1922, s. 173.

¹⁵¹ Järvinen, Albin, Tarkastajatoimen kehitys viimeisenä kymmeneenä vuotena. Opettajain Lehti 51-52/1915, s. 590.

¹⁵² Järvinen, Piiritarkastajain virka-asema... 1920, s. 254.

ja suhteellisen paljon valtaa, mutta käytännössä he olivat hyvin riippuvaisia ylihallituksesta. Itsenäisyys oli näennäistä: kaikissa vähänkin tärkeämmissä asioissa ratkaisovalta oli ylihallituksella.

Piiritarkastajat alkoivatkin vaatia 1900-luvun alussa toimintavapautensa lisäämistä. Keskustelun aloitti A.K. Ottelin vuonna 1908. Hän julisti:

"On katsottava suureksi onneksi, jos kykenevällä tarkastajalla on jotensakin vapaat kädet. Silloin hän voi luoda itsenäistä toimintaa opettajakunnassa. Varmaan voisivat esim. opettajakirjastot täyttää tehtävänsä paremmin kuin nyt, jos ne järjestettäisiin opettajiston toivomusten mukaan; kouluhallitus olisi vain viitottanut muutamia ääri viivoja, joitten sisällä olisi pysyttävä. Tarkastajan itsensä vuoksi toivotaan hänelle laajennettua toimivaltaa.

...Tarkastaja on pelastettava, pelastettava hänelle aikaa ja voimia päätehtävänsä itsenäiseen täyttämiseen, joka on pedagogisesti kohottaa opettajia, herättää ja virittää harrastusta, valvoa ja arvostella opettajain työtä, sitä lähinnä tulevat käytännölliset järjestelyt, koulurakennukset, piiri jaot j.n.e."¹⁵³

Ottelin ei tyytynyt vain yleisesti vaatimaan toimintavapauden lisäämistä vaan teki konkreettisen esityksen asian hyväksi. Se olisi lisännyt tarkastajien valtaa ja yksinkertaistanut asioiden hoitoa.

"Ylihallituksessa toimitetun määrärahojen jaon jälkeen eri piirien kesken on tarkastajain asiana ratkaista opettajakirjastoihin ostoa, havainto- ja käsityövälineitten sekä ompelukoneitten ostoa, sairaspapujen, kuuntelustipendien ja Furuhelmien korkovarojen jakoa sekä jatkokursseja koskevat kysymykset. Tilinvelvollisuus järjestetään samalla tavalla kuin seminaareissa ja alkeisoppilaitoksessa."¹⁵⁴

Ottelinin ajatukset saivat tarkastajien keskuudessa laajaa kannatusta. Asia koettiin polttavaksi. VI piiritarkastajakokouksessa vuonna 1908 todettiin, että "järjestelmä olisi muutettava siihen suuntaan, että tarkastajille suotaisiin mahdollisimman laaja toimintavapaus". Jos piiritarkastajien ratkaistavaksi jätettäisiin esimerkiksi Ottelinin ehdottamat asiat, ylihallituksen työtaakka vähenisi, minkä ansiosta sen jäsenet ehtisivät

¹⁵³ Ottelin 1908, s. 49-50.

¹⁵⁴ Ottelin 1908, s. 49-50.

matkustaa enemmän piireissä opastamassa tarkastajia ja valvomassa koulujen työtä. Samalla liiallinen keskitys vähenisi ja piirien itsehallinto lisääntyisi. Näin "mikään ankara yhdenmukaisuuteen pyrkiminen ei painostaisi oloja eikä ehkäisisi luonnollista kehitystä maan eri osissa". Piirien itsehallinto ja riittävän individualismin turvaaminen tarkastajille koettiin tärkeäksi. Keskitystä tarvittiin "ainoastaan ylen tärkeiden kysymysten kohdalla".¹⁵⁵

Kysymys toimintavapauden lisäämisestä pysyi ajankohtaisena 1920-luvun alkuun asti. Tarkastajat keskustelivat kysymyksestä jälleen IX kokouksessaan vuonna 1920. Silloin kysymyksestä alusti Albin Järvinen, joka lausui mm.:

"Tarkastajissa on vuosikausien kuluessa kypsynyt tuntemus, että tarkastajain nykyinen täydellinen riippuvaisuus keskusvirastosta on haitaksi työskentelylle. Paikallisten olojen tuntemiseen perustuva, harkituinkaan käsitys siitä, mikä kussakin tapauksessa olisi suotuisinta kouluolojen kehitykselle, ei pääse toteutumaan, kun jokainen asia on alistettava kaukaisen keskusviraston harkittavaksi. Korkeassa olympolaisessa viileydessään se näkee vain paperia, mutta ei elävää elämää, ja ratkaisusta tulee liian usein tavalla tai toisella kielteinen. Pienemmissä juoksevissa asioissa taas ratkaisu tavallisesti menee aivan tarkastajan lausunnon mukaan, jolloin siis ratkaisu yhtä hyvin olisi saattanut tapahtua jo tarkastajan virka-asteella."¹⁵⁶

Järvinen piti menettelyä hankalana sekä keskusvirastolle että tarkastajille. Ylihallitusta vaivattiin pienillä asioilla, ja tarkastajat turhautuivat toimiessaan välikätenä.¹⁵⁷ Järvisen alustuksen pohjalta IX piiritarkastajakokous hyväksyi ponnin, jossa vaadittiin ratkaisuvallan siirtämistä "yhä useammissa asiaryhmissä" tarkastajille.¹⁵⁸

Piiritarkastajien toiveet toimintavapautensa lisäämisestä jäivät vaille vastinetta. Ylihallitus piti kiinni vallastaan eikä luovuttanut siitä mitään tarkastajille. Nämä kyselivätkin itseltään, miksi heidän toimintavapautensa oli niin vähäinen. Tarkastajat päätyivät siihen tulokseen, että ylihallitus

¹⁵⁵ VI kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1908, s. 51-54.

¹⁵⁶ Järvinen, Piiritarkastajain virka-asema... 1920, s. 260.

¹⁵⁷ Järvinen, Piiritarkastajain virka-asema... 1920, s. 257.

¹⁵⁸ IX kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1920, s. 264.

ei luottanut heihin riittävästi.¹⁵⁹ Oletettavasti suurempi syy oli yleinen taipumus keskittää ratkaisuvallta keskusvirastoihin. Kun jollekin virastolle oli valta annettu, se ei luopunut siitä helpolla. Näin kävi myös kouluhallinnossa 1900-luvun alussa.

Läheisesti toimintavapauden lisäämiseen liittyi tarkastajien vaatimus aikaisempaa suuremmasta joustavuudesta koulutyön valvonnassa. Kun tarkastajan oli (ennen vuotta 1920) tutkittava jokainen koulu vuosittain, hänen aikansa meni koululta toiselle rientämiseen niin, että hän ei ehtinyt kohdistaa huomiotaan eikä käyttää työaikaansa heikoimpien opettajien auttamiseen. Kaikki koulut eivät olisi vaatineet yhtä tarkkaa silmälläpitoa, kun taas toisia tarkastajien olisi tullut tutkia kauemmin ja auttaa enemmän. Tähän silloinen järjestely ei antanut mahdollisuutta. K.G. Aminoff esittikin vuoden 1904 kokouksessa tarkastusvelvollisuuden alentamista puoleen, jotta tarkastajille olisi jäänyt enemmän mahdollisuuksia toimintansa joustavaan järjestelyyn. Esitys ei saanut yleistä kannatusta kokouksessa, minkä vuoksi se raukesi.¹⁶⁰ Kouluhallitus toteutti tarkastusvelvollisuuden alentamisen vuonna 1920 - ei kuitenkaan joustavuuden lisäämiseksi vaan tarkastajien ylisuuren työpaineen helpottamiseksi.

Suuri työmäärä ja varsinkin epäolennaisten tehtävien runsaus esti tarkastajia uhraamasta koulutyön todelliseen valvontaan niin paljon aikaa, kuin he olisivat halunneet. Tämä vaivasi heitä, ja he olivat siitä ilmeisen vilpittömästi pahoillaan.¹⁶¹ Nimimerkki O - n kuvasi tilannetta Opettajain Lehdessä vuonna 1922 seuraavasti:

"Työn paljous estää tarkastajia paneutumasta huolella opetyön seurantaan ja henkevään keskusteluun opettajien kanssa. Lähetin tavoin lentäessä tarkastajan käynneistä tulee vain muodollisia tarkastuksia, joissa keskityttiin tärkeimpiin ulkoisiin seikkoihin. Jos tarkastajilla olisi aikaa, he saisivat laajan koelman erilaisia kasvatuskokemuksia opettajilta, jotka niitä olivat vuosien kuluessa hioneet. Opettajalle olisi hyvin virkistävää kertoa havaintojaan ja kokemuksiaan. Mutta tarkastajilla on aina kiire... Nykyinen tarkastus on kaukana ihannetarkastuksesta. Ei ole virkistävää ja syvällistä keskustelua opettajien kans-

¹⁵⁹ Järvinen, Piiritarkastajain virka-asema... 1920, s. 257.

¹⁶⁰ Aminoff, Mitä olisi tehtävä, jotta piiritarkastajat... 1904, s. 18; V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904, s. 49.

¹⁶¹ Aminoff, Mitä olisi tehtävä, jotta piiritarkastajat... 1904, s. 18-19.

sa. On vain muodollista hymyilyä ja äänettömiä, tarkastuspäiväkirjan kätköihin tehtyjä muistutuksia ja merkintöjä."¹⁶²

Tilanne ei ollut paras mahdollinen. Tarkastajat eivät kuitenkaan voineet sille mitään, koska heidän parannusehdotuksiaan ei toteutettu. Edellä on mainittu tarkastajien monet pyrkimykset epäolennaisten tehtävien vähentämiseen, jotta heille olisi jäänyt enemmän aikaa tarkastustyöhön. Muut parannusehdotukset liittyivät kirjallisen opastusmateriaalin tuottamiseen. Tarkastajat ehdottivat, että he saisivat oikeuden lähettää yleisiä kiertokirjeitä valtion kustannuksella. Jokaisen lukuvuoden päätteeksi he olisivat koonneet yhteen kokemuksensa koulujen tilasta ja välittäneet ne kiertokirjeenä opastukseksi kaikille piirin opettajille.¹⁶³ Sinänsä hyvä ajatus - ainakin tarkastajien mielestä - ei koskaan toteutunut.

Toinen samantyyppinen ehdotus oli, että tarkastajat veloitettaisiin joka kolmas vuosi kirjoittamaan kirjanen, joka sisältäisi kertomuksen piirin koulujen tilasta ohjeineen ja huomautuksineen sekä lyhyen tutkielman jostain pedagogisesta aiheesta. Kirjanen olisi toiminut opettajille ja johtokunnille ohjeistona ja kiihokkeena parantaa työskentelyä. Siitä olisi ollut apua myös muille piiritarkastajille. Ajatus ei saanut kovin laajaa kannatusta tarkastajien keskuudessa. Monet pitivät sitä liian suuritöisenä: mistä löytyisi aika pedagogisen tutkielman tekemiseen, kun se ei tahtonut riittää koulujen tarkastamiseenkaan?¹⁶⁴ Tämäkään ajatus ei koskaan toteutunut, joten tarkastajien vilpittömän pyrkimys toimintansa tehostamiseen ei tuottanut tulosta.

Yhtä tuloksettomaksi jäi tarkastajien esitys valitus- ja lausunnonantomenettelyn uudistamisesta. Tarkastajat olivat väsyneitä siihen, että jonkin puutteen korjaaminen kesti kohtuuttoman kauan ja vaati monia lausuntoja. Jos tarkastaja pyysi esimerkiksi kuvernöörin tai ylihallituksen toimenpidettä jonkin kansakoulun ulkoisissa varustuksissa havaitun epäkohdan poistamiseksi, ei virasto voinut suoraan antaa velvoittamispäätös-

¹⁶² Nim. O - n, Tarkastajain työn järjestely. Opettajain Lehti 11/1922, s. 122-123.

¹⁶³ Aminoff, Mitä olisi tehtävä, jotta piiritarkastajat... 1904, s. 16.

¹⁶⁴ Aminoff, Mitä olisi tehtävä, jotta piiritarkastajat... 1904, s. 17; Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset V 1904, s. 20-21 ja VI 1908, s. 45.

tä, vaan tarkastajan anomuksesta pyydettiin monia lausuntoja, lisäselvityksiä ja puutteellisten asiakirjojen täydennyksiä. Lisäksi kuvernöörin päätöksestä saattoi vielä valittaa senaattiin, missä asian ratkaisu kesti hyvinkin kauan. Näin pienikin korjaus kansakoulun ulkoisissa varustuksissa saattoi kestää kuukausia ja jopa vuoden. Siitä kärsi pelkästään kansakoulu. Tarkastajat esittivät menettelyn nopeuttamista mutta ilman tulosta.¹⁶⁵

Tarkastajien työ pysyi koko tutkimusajanjakson kaavamaisena ja ylihallituksen määräyksiin sidottuna. Tarkastajien kaikki pyrkimykset toimintavapautensa lisäämiseksi ja sitä kautta tarkastustyön tehostamiseksi jäivät toteutumatta ylihallituksen vastustuksen vuoksi.

9.3.1.4. Toiminnan yhtenäistäminen

Kansakoulujen piiritarkastajien toiminnassa oli huomattavaa erilaisuutta. Tämä ei koskenut vain tarkastusperiaatteita vaan myös vaatimuksia koulutyön järjestämisestä. Kuten edellä on jo mainittu, jokainen tarkastaja tutki koulun omalla tavallaan. Lisäksi eri tarkastajilla oli erilaisia toiveita siitä, montako tuntia esimerkiksi uskontoa tulisi opettaa viikossa tai miten lukujärjestys tulisi laatia.¹⁶⁶

Tarkastajien vaatimusten erilaisuus aiheutti harmia opettajille silloin, kun tarkastaja vaihtui tai koulu siirtyi piiristä toiseen. Opettajat valittivat tästä ajoittain.¹⁶⁷ Eräät tarkastajat kantoivatkin asiasta huolta. He esittivät, että tarkastajien tulisi yhtenäistää toimintaperiaatteitaan. Asian uskollisin puolestapuhuja oli Turun piirin tarkastaja Albin Järvinen. Hän

¹⁶⁵ Vuorisalmi, O., Miten voitaisiin maalaishkansakoulujen ulkonaisissa varustuksissa ja opetusvälineissä esiintyviä haitallisimpia puutteellisuksia saada tarvittaessa nopeaan poistetuksi? VI kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1908, s. 181-187.

¹⁶⁶ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1920 En 1-8; Järvinen, Albin, Miten olisi suurempaa yhdenmukaisuutta saatava aikaan eri tarkastajain työtavassa ja vaatimuksissa? V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904, s. 42.

¹⁶⁷ Kunelius, K., Eikö olisi kansakoulujen tarkastukselle eduksi, että tarkastajat tutustuisivat toistensa tarkastustapoihin ja tuloksiin. V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904, s. 10; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1904 En 1.

esitti jo vuonna 1901 tarkastajien tapaamista, jossa sovittaisiin yhdenmukaisista menettelytavoista tarkastustoimen eri kohdissa.¹⁶⁸

Viidennessä tarkastajakokouksessa 1904 asia tuli esille. Tarkastajat totesivat, että heidän toiminnassaan oli erilaisuutta enemmän kuin oli toivottavaa työn onnistumiselle. He halusivat toimintansa yhdenmukaistamista, mutta mihinkään kaavamaiseen yhdenmukaisuuteen ei silti haluttu mennä. Tarkastajien työn yhtenä tunnusmerkkinä oli itsenäisyys ja omintakeisuus, eikä tähän ihanteeseen sopinut minkäänlainen ohjailu tai säännöstely ylhäältä päin. Ainoaksi keinoksi suuremman yhdenmukaisuuden aikaansaamiseksi tarkastajat esittivätkin, että ylihallitus järjestäisi heille tilaisuuden tutustua toistensa työtapoihin ja työn tuloksiin.¹⁶⁹ Muunlaiseen sopimiseen yhdenmukaisesta menettelystä ei kokouksessa päästy. Individualismi ja työn rajoittamattomuus oli syvässä piiritarkastajissa.

Samoin kävi asialle vuoden 1908 kokouksessa, kun Albin Järvinen koetti taas virittää keskustelua asiasta. Hän esitti kokouksen harkittavaksi, eikö "piiritarkastajain olisi sovittava yleisistä periaatteista ja menettelyohjeista sekä niitä käytännössä noudatettava".¹⁷⁰

Kokouksessa todettiin, että "eri paikoissa maata ovat erilaiset olot, minkä vuoksi ei voi yhdenmukaisuuteen kaikkialla pyrkiä, jos kohta sitä pyrkimystä on jossain määrin oikeutettuna pidettävä".¹⁷¹ Muunlaista päätöstä asiasta ei saatu aikaan eikä siitä edes vakavasti keskusteltu. Esittipä tarkastaja K.G. Aminoff kokouksen hyväksyttäväksi ponsilausemaa, jonka mukaan "tarkastaja saakoon toimia oman individualisen käsityksensä mukaisesti, kun vain työ kunnollisesti suoritetaan". Ponsi hävisi äänestyksessä äänin 12 - 8.¹⁷²

Keskustelu tarkastusperiaatteiden yhdenmukaistamisesta ei saanut vauhtia, mikä osoittaa että tarkastajat eivät pitäneet asiaa tärkeänä

¹⁶⁸ VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1904 En 1, Albin Järvisen yleiskatsaus 1900-1901.

¹⁶⁹ Kunelius 1904, s. 10; V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904, s. 11.

¹⁷⁰ Järvinen 1908, s. 44.

¹⁷¹ VI kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1908, s. 44.

¹⁷² VI kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1908, s. 56.

eivätkä halunneet siitä sopia mitään. Tilanne jäi ennalleen. Myöhemmissä tarkastajakokouksissa asia nousi aina silloin tällöin esille.¹⁷³

9.3.2. Tarkastajat kansakoululaitosta kehittämässä

9.3.2.1. Kansakoululaitoksen rakenteen parantaminen

Kansakoulujen piiritarkastajat osallistuivat kansakoulujen johtamisen ja valvonnan ohella myös koululaitoksen kehittämiseen. Suoranaisesti tätä ei missään tarkastajien työksi määrätty, mutta se tuli luonnollisena osana mukaan heidän toimintaansa. Kansakoulujen tutkiminen ja halu edistää kansansivistystä Suomessa johtivat automaattisesti kansakoulua koskeviin parannusehdotuksiin. Tätä korostivat tarkastajat itsekin.¹⁷⁴ Lisäksi he olivat merkittävä vaikuttajaryhmä kansakoululaitoksessa. Heidän mielipiteitään kuunneltiin ja toivottiin.

Aikuopetuksen parantaminen oli sydämen asioita piiritarkastajille. He havaitsivat työssään alkuopetuksen puutteellisuuden ja sen aiheuttamat ongelmat varsinaisten kansakoulujen työlle. Siksi he hyvin varhaisessa vaiheessa alkoivat ponnistella alkuopetuksen kehittämiseksi, vaikka se ei kuulunutkaan varsinaisen kansakoulun toimialaan. Kansakouluasetuksessa alkuopetus oli jätetty kotien ja kirkollisten koulujen tehtäväksi. Kouluun tullessaan lapset osasivat kuitenkin huonosti lukea ja kirjoittaa eivätkä tunteneet kristinopin perustotuuksia. Ne täytyi opettaa heille kansakoulun alussa. Tämä vei aikaa ja esti niiden opetustavoitteiden saavuttamisen, jotka kansakoululle oli aiottu. Kansakouluista oli vaarassa tulla "tavauskouluja".¹⁷⁵

Kansakouluväki tarkastajat mukaan luettuna koki ongelman polttavana ja koetti ratkaista sitä. Vaatimukset erillisestä alakansakoulusta eivät kuitenkaan menneet lävitse.¹⁷⁶ Jotain piti silti tehdä. Hätäratkaisu löytyi pienten lasten kouluista. Opettajat opettivat kansakouluun tulevia lapsia

¹⁷³ Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset XI 1926, s. 128-129 ja XIII 1931, s. 53-56.

¹⁷⁴ Aminoff, Mitä olisi tehtävä, jotta piiritarkastajat... 1904, s. 15.

¹⁷⁵ Halila III 1949, s. 85, 102, 144-147; Kauranne, Jouko, Alakan-koulumme vaiheita. Kansakoulu 1866-1966. Keuruu 1966, s. 36.

¹⁷⁶ Halila III 1949, s. 85.

muutaman viikon syksyllä (alkuaikoina myös keväällä) lukemisen ja kirjoittamisen alkeissa. Tarkoitus oli ollut täydentää kotona opittua, mutta tämä jäi haaveeksi. Koulujen tärkeimmäksi tehtäväksi tuli tavaamisen opettaminen.¹⁷⁷

Ensimmäisistä piiritarkastajista kehitti alkuopetusta ponnekkaimmin Olai Wallin. Hän vastusti K.G. Leinbergin kanssa 1870-luvulla käydyssä alkuopetuskiistassa Uno Cygnaeuksen mielipidettä, jonka mukaan kotien tuli huolehtia lasten alkuopetuksesta, ja vaati pikkukouluja kansakoulun pohjakouluiksi. Wallinin kehotuksesta J.H. Tuhkanen perusti ensimmäisen varsinaisen kiertokoulunopettajaseminaarin Hämeenlinnaan vuonna 1890. Seminaarin tarkastajana oli Hämeen läänin kansakouluntarkastaja. Wallin oli Tuhkasen ja K. Verkon ohella merkittävin kierto- ja pikkukoulujen kehittäjä 1800-luvun lopulla.¹⁷⁸ Myös tarkastaja A.G. Hovilainen oli innokas alkuopetuksen parantaja ja alkuopettajankoulutuksen kehittäjä. Hän oli merkittävä taustavoima kehitettäessä Itä-Suomen kiertokoulunopettajien merkittävää valmistuslaitosta, Leppävirran Kurjalanrannan kansakoulunopettajan johtamaa kurssitoimintaa. Maininnan ansaitsee myös tarkastaja J. Reinin panos alkuopettajankoulutuksen parantamisessa.¹⁷⁹

Vuosisadan vaihteessa asia nousi yhä ajankohtaisemmaksi. Alkuopetuksen puutteista oli puhuttu, mutta tilanne ei ollut korjaantunut. Parannusesityksiä oli monenlaisia. Tarkastaja O.Fr. Borg esitti vuoden 1887 yleisessä kansakoulukokouksessa, että pienten lasten koulujen sijaan olisi määrättävä kansakoulujen ensimmäinen vuosiosasto toimimaan syysluku-kauden alussa. Tätä oli kokeiltu Turun seudulla hänen aloitteestaan.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Keskustelut seitsemännessä yleisessä kansakoulukokouksessa 1887, s. 12-13; Halila II 1949, s. 107, 138-139, 144-145; Halila III 1949, s. 85, 97; Melin, Vuokko, Alkuopetus Suomen maaseudulla ennen oppivelvollisuuslakia 1866-1921. I Alkuopetus 1866-1906. Turku 1977, s. 52; Pienten lasten koulujen pidon mahdollisti se, että maalaiskansakoulujen lukuvuotta, joka oli aluksi 42 työviikkoa ja vuodesta 1886 lähtien 36 viikkoa, saattoi lyhentää kiireisimpinä työaikoina syksyllä ja keväällä. Näin vapautuvina aikoina opettajan tuli pitää seuraavana vuonna kouluun tuleville lapsille ns. pienten lasten koulua. Halila I 1949, s. 372.

¹⁷⁸ Isosaari 1960, s. 7; Kilpi 1952, s. 69-70; Halila 1979, s. 134.

¹⁷⁹ Halila 1979, s. 112, 119, 127, 130.

¹⁸⁰ Keskustelut seitsemännessä yleisessä kansakoulukokouksessa 1887, s. 12-16.

Tarkastaja Juho Reini uudisti samansuuntaisen esityksen vuonna 1898.¹⁸¹ Tarkastaja Volter Högman (Rihtniemi) esitti vuonna 1899, että kansakouluun liitettäisiin kaksivuotinen alkeiskurssi tai kehitettäisiin kiertokoulua. Jälkimmäinen vaihtoehto olisi hänen mukaansa helpompi, koska Suomessa oli jo kiertokoulujärjestelmä. Hän päätyikin esittämään kiertokoulunopettajien valmistusta seminaareihin.¹⁸² Samana vuonna pidetyssä yleisessä kansakoulukokouksessa Högman esitti erityisiä alkukoulunopettajien seminaareja ja mallikouluja.¹⁸³

Vuosien 1894 ja 1899 piiritarkastajakokouksessa päädyttiin esittämään pienten lasten koulujen kehittämistä. Tarkastajat toivoivat ylihallitukselta ohjeita näiden koulujen lukuajasta, kurseista ja toimintatavasta.¹⁸⁴ Ylihallituksen kansakouluntarkastaja ja vuodesta 1902 ylijohtaja Y.K. Yrjö-Koskinen pyrkiin kaikkiin tavoin kannustamaan ja tukemaan pienten lasten koulujen pitoa.¹⁸⁵

Koska esitetyt parannusehdotukset eivät auttaneet, vuosisadan alussa lausuttiin ensimmäisen kerran julki ajatus kunnallisesta, valtion valvomasta alkukoulusta. Ajatuksen esitti ensimmäisenä tarkastaja Onni Nykopp (Rauhamaa). Hän tähdensi kansakoululaitoksen yhtenäisyyttä ja sitä, että kiertokoulujen oli vaikea palvella kahta herraa, kansa- ja rippikoulu. Siksi olisi perustettava oman opettajan hoitama alakansakoulu yläkoulun yhteyteen.¹⁸⁶

Nykoppin esittämä ajatus alkoi hautua mielissä ja sai vähitellen tarkastajien yksimielisen kannatuksen. He vaativat toistuvasti kunnallisia alakansakouluja. Siihen asti kunnes ne saatiin perustettua, olisi tullut kehittää pienten lasten kouluja. Yksi tarkastajien esitys, pienten lasten

¹⁸¹ VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1904 En 1, Porin piirin yleiskatsaus 1897-1898.

¹⁸² VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1904 En 1, Raahan piirin yleiskatsaus 1898-1899.

¹⁸³ Halila III 1949, s. 103.

¹⁸⁴ Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset III 1894, s. 24 ja IV 1899, s. 50.

¹⁸⁵ Isosaari 1973, s. 51.

¹⁸⁶ Keskustelut kahdennessatoista yleisessä kansakoulukokouksessa 1902, s. 176; Halila III 1949, s. 86.

koulun jakaminen kahteen osastoon, joista ylemmällä olevat jatkoivat suoraan kansakouluun, toteutui monin paikoin.¹⁸⁷

Piiritarkastajat olivat ensimmäisten joukossa vaatimassa kunnallisia alakansakouluja yläkoulujen yhteyteen. Myös kirkollisissa piireissä alettiin kypsyä 1900-luvun alussa siihen, että alkuopetus oli jätettävä valtion ja kuntien huoleksi. Kirkon johtajat tiesivät, että kirkko ei voi ilman valtion taloudellista tukea järjestää alkuopetusta tyydyttäväksi. Lisäksi valtionapu veisi kirkollisen koulun väistämättä valtion valvontaan. Näin olisi parempi, että koulut olivat kokonaan valtion ja kuntien ylläpidettävänä ja valvottavina. Vuosien 1894 ja 1904 - 1905 valtiopäivillä tehtiinkin pappissäädysssä tämän suuntaiset esitykset. Vaikka kysymystä ei vielä ratkaistu, käyty keskustelut osoittivat, että mielipiteet olivat kääntymässä kunnan ja valtion hoitaman alkuopetuksen puoleen.¹⁸⁸

Alakansakoulujen perustaminen osoittautui kuitenkin yllättävän vaikeaksi. Venäläinen hallitusvalta vastusti niiden perustamista ja suosi omista tarkoituseristään kirkollista alkuopetusta. Vasta vuonna 1910 otettiin ratkaiseva askel alakansakoulujen perustamisen suuntaan. Eduskunta myönsi valtionavun kunnallisille alakansakouluille.¹⁸⁹ Senaatin toimesta valtionapu jäi kuitenkin pieneksi eikä peittänyt kaikkia koulusta aiheutuvia kuluja. Kunnat olivat sen vuoksi haluttomia perustamaan kouluja. Vuoteen 1921 mennessä Suomeen oli perustettu 682 alakansakoulu (yläkansakouluja oli 3 771). Koulut kuuluivat alusta lähtien kansakoulun-tarkastajien valvontaan.¹⁹⁰

Vaikean alkuopetuskysymyksen ratkaisi lopullisesti oppivelvollisuuslaki, joka velvoitti kunnat perustamaan nelivuotisen yläkansakoulun lisäksi kaksivuotisen alakansakoulun ja valitsemaan tälle oman opettajan.¹⁹¹ Kysymys oli saanut toivotun ratkaisun: kansakoulu huolehti lasten opet-

¹⁸⁷ V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904, s. 30; Vuorisalmi, O., Mitä tätä nykyä olisi tehtävä alkuopetuksen parantamiseksi? VIII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1916, s. 91-93; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1904-1920 En 2-8; Halila III 1949, s. 90.

¹⁸⁸ Isosaari 1973, s. 52.

¹⁸⁹ Päätös merkitsi ratkaisevaa kuoliniskua kirkollisille kouluille. Halila III 1949, s. 88; Kauranne 1966, s. 43.

¹⁹⁰ Halila III 1949, s. 88, 91-92; Isosaari 1973, s. 54.

¹⁹¹ Halila IV 1950, s. 19, 48-49; Kauranne 1966, s. 42-43.

tamisesta alusta alkaen. Samalla kierto- ja pikkukoulut menettivät tehtävänsä.

Alkuopetuksen ohella myös kansakoululaisten *jatko-opetus* kiinnosti tarkastajia. Kansakouluasetus velvoitti opettajan ohjaamaan koulunsa päättäneitä nuoria heidän jatko-opinnoissaan. Opettajat pitivätkin lauantai- ja/tai sunnuntai-iltapäivisin luentokursseja yleissivistävistä aiheista. Nämä "viikonloppukurssit" olivat jatko-opetuksemme alkuna. Toiminta jäi kuitenkin kansakoulun ensimmäisinä vuosikymmeninä kituliaaksi. Osallistuminen kursseille oli vähäistä, eivätkä opettajatkaan innostuneet opettamaan ilmaiseksi haluttomia kurssilaisia oman työnsä ohella.¹⁹² Asia oli kuitenkin tärkeä, ja sitä pyrittiin kehittämään.

Tarkastajat olivat alusta lähtien innokkaasti asiassa mukana. Vt. tarkastaja Th. Schwindt esitti jo vuonna 1886 laajan jatkokurssiohjelman.¹⁹³ Piiritarkastajien esitykset olivat pohjana ylihallituksella, kun se suunnitteli ensimmäisen jatkokurssiohjesäännön vuodelta 1893.¹⁹⁴ Sen mukaan jatkokursseilla tuli opettaa kymmentä jatkokurssiainetta vähintään 150 tuntia lukuvuodessa. Lisäksi koululla oli mahdollisuus opettaa muitakin aineita harkinnan mukaan. Kurssin saattoi toimeenpanna yhtäjaksoisena kuuden viikon päiväopetusjaksona tai yhtenä iltana viikossa läpi vuoden. Kurssien pidosta alettiin maksaa opettajille pientä korvausta.¹⁹⁵

Tarkastajilla oli tärkeä rooli jatkokurssien ohjelman hyväksymisessä, sillä johtokuntien esittämä ohjelma ja lupa-anomus meni ensin tarkastajalle, joka lähetti sen ylihallitukseen lausunnon kera. Ylihallitus tiedotti luvan ja ohjelman hyväksymisestä tarkastajaa, joka välitti tiedon edelleen johtokunnalle.¹⁹⁶

¹⁹² Karttunen, Toivo, J., Iltajatko-opetuksesta 2- ja 3-vuotiseen kansalaiskouluun. Kansakoulu 1866-1966. Keuruu 1966, s. 48-50; Halila II 1949, s. 318-319.

¹⁹³ Halila III 1949, s. 321.

¹⁹⁴ Keskustelut kahdeksannessa yleisessä kansakoulukokouksessa 1890, s. 231; Halila III 1949, s. 257.

¹⁹⁵ Halila II 1949, s. 326; Karttunen 1966, s. 50.

¹⁹⁶ Mäkinen, K.K., Voitaisiinko ja miten jatkokurssien toimeenpano tehdä yksinkertaisemmaksi? VI kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1908, s. 67.

Jatkokurssiopetuksessa tarkastajat olivat voimakkaan individualisuuden ja paikallisen erilaisuuden korostajia. Esimerkiksi vuoden 1894 kokouksessa he eivät kyenneet pääsemään yksimielisyyteen, millä tavoin kurssit olisi tullut järjestää ja minkä sisältöisinä. Päätökseksi tulikin, että kurssit tuli järjestää paikallisten olojen ja tarpeiden mukaan.¹⁹⁷ Myös A.J. Tarjanne, joka oli yksi innokkaimpia jatkokurssien kehittäjiä, esitti 1900-luvun alussa, että jatkokurssien oppiaineiden valinta tulisi tehdä täysin vapaaksi.¹⁹⁸ Mikael Soininen korosti puolestaan jatkokoulutuksen käytännöllisyyttä ja paikallisiin oloihin sopeuttamista. Tälle vakaumukselleen hän sai vahvistusta Saksaan tekemältään opintomatkalta vuonna 1897.¹⁹⁹

1900-luvun alkupuolella vuoteen 1921 jatkokurssiasia oli jatkuvasti esillä ja tarkastajat osoittivat kiinnostusta sitä kohtaan.²⁰⁰ Huolenpito olikin tarpeen, sillä kurssit eivät kiinnostaneet kansakoulun päättäneitä oppilaita. Tämän osoittaa se, että 1890-luvulla kurseja pidettiin vain 26 - 43 vuosittain.²⁰¹ Tarkastajat tekivätkin parannusehdotuksia kurssien järjestämiseen ja ohjelmiin. Asiat, joita tarkastajat korostivat, olivat: kurssiohjelmien keventäminen, paikkakunnallisten seikkojen huomioon ottaminen opetusaineuksessa, opettajien palkkioiden korottaminen ja kursien käytännöllinen luonne täydennettynä yleistä sivistystä kohottavilla aineksilla jne.²⁰²

¹⁹⁷ III kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1894, s. 10.

¹⁹⁸ Halila III 1949, s. 257, 263.

¹⁹⁹ VA, KHA, Ko, Kouluhallituksen virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 2, Mikael Johnssonin matkakertomus vuodelta 1897.

²⁰⁰ Mm. Mikael Soininen julkaisi vuonna 1911 kirjan Kansakoulun jatko-opetuksen uudistus Suomessa, jossa hän saksalaisen työkoulupedagogin G. Kerschensteinerin hengessä pyrki toteuttamaan aikakauden yhteiskunnallista valistusvaatimusta.

²⁰¹ Halila II 1949, s. 326-327.

²⁰² V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904, s. 63-65; Tarjanne, A.J., Mihin toivomuksiin antaa aihetta maalaiskansakoulujen jatko-opetuksen nykyinen järjestely? VII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1912, s. 159-161; Kuudestoista yleinen kansakoulukokous 1914, s. 22; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1920 En 1-8.

Jatkokurssien kehittelyssä tarkastajien ajatuksilla oli painoarvoa, sillä opetusta uudistettiin pääpiirteissään niiden ajatusten mukaan, joita tarkastajat olivat esittäneet. Jatko-opetus vapautettiin pakollisista aineista ja opettajien palkkioita korotettiin 1900-luvun alussa. Tämä lisäsi kiinnostusta kursseihin. Lukuvuonna 1909 - 1910 kurseja pidettiin jo 274 ja lukuvuonna 1917 - 1918 521.²⁰³

Vaikka kansakoulun jatko-opetuksessa olikin ongelmia, siitä oli ennen oppivelvollisuuslakia tullut elimellinen osa kansakoulujen toimintaa. Se oli alkuopetuksen ohella samanlaisen hallinnon ja valvonnan alaisena kuin muukin kansakoulutoiminta. Jatko-opetuksen ongelmat ratkesivat vasta, kun toisen maailmansodan jälkeen siirryttiin 1- tai 2-vuotisiin kansalaiskouluihin.²⁰⁴

Ajatus kansakoulusta oppikoulun *pohjakouluna* tuli esille kansakoulun perustamisen yhteydessä. Ajatus ei ollut meillä sinänsä tuntematon, sillä vuoden 1856 koulujärjestyksen mukaan ala-alkeiskoulut tulivat oppikoulun pohjaksi. Kansakoulun soveltuvuudesta pohjakouluksi ei oltu meillä kuitenkaan yksimielisiä. Esimerkiksi Uno Cygnaeus vakuuttui asiasta vasta ulkomaanmatkansa jälkeen. Hän halusi Sveitsin mallin mukaan luoda demokraattisen koulun, joka lähentäisi eri säätyjen lapsia toisiinsa. Myös tuleva tarkastaja Olai Wallin puolsi voimakkaasti kansakoulua oppikoulun pohjakouluksi vuosina 1861 ja 1863. Tarkastuskomitea ei kuitenkaan hyväksynyt ajatusta eikä myöskään senaatti. Näin kansakoulua ei määrätty oppikoulun pohjakouluksi vuoden 1866 kansakouluasetuksessa eikä vuoden 1872 koulujärjestyksessä.²⁰⁵

Kansakoulun hyväksyminen oppikoulun pohjakouluksi kiinnosti kansakouluväkeä. Valtaosa oli pohjakouluajatuksen kannalla. Myös tarkastajat suhtautuivat asiaan myönteisesti, joskaan he eivät toimineet kovin aktiivisesti asian hyväksi Albin Järvistä lukuun ottamatta. Tämä näkyi mm. siinä, että he eivät käsitelleet asiaa omissa kokouksissaan eivätkä opetta-

²⁰³ Halila III 1949, s. 255-259; Karttunen 1966, s. 50-51.

²⁰⁴ Kallio, Niilo, Suomen koululaitos. Helsinki 1955, s. 13; Karttunen 1966, s. 60.

²⁰⁵ Isosaari 1960, s. 7; Isosaari 1973, s. 33; Ks. Nim. A. Jnen (Järvinen), U. Cygnaeus kansakoululaitoksemme suunnittelijana. Opettajain Lehti 41/1910, s. 448.

jien piirikokouksissa.²⁰⁶ Tästä huolimatta pohjakouluasiasta keskusteltiin Suomessa hyvin vilkkaasti 1870- ja 1880-luvulla. Asiassa ei kuitenkaan saatu aikaan päätöstä, koska senaatti, valtaapitävät eikä edes ylihallitus (yliehallitus ennen vuotta 1898) hyväksyneet ajatusta.²⁰⁷

Tarkastajien kiinnostusta laski edelleen vuoden 1905 ratkaisu, jolla kansakoulu tehtiin tosiasiasa oppikoulun pohjakouluksi. Silloin päätettiin, että yläkansakoulun toisen luokan oppimäärä oli pääsyn ehto oppikoulun ensimmäiselle luokalle. Vaikka tämä määräys ei lopullisesti ratkaissut kysymystä, koska sanotun oppimäärän saattoi suorittaa muuallakin kuin kansakoulussa, se tosiasiasa teki osasta kansakoulukurssia oppikoulun pohjakoulun.²⁰⁸ Pyrkimys saattaa koko kansakoulukurssi vastaavaan asemaan ei saanut edes ylihallituksen kannatusta, koska se olisi vienyt oppilailta liikaa aikaa.²⁰⁹

Kysymys kansakoulusta oppikoulun virallisena pohjakouluna pysyi jatkuvasti pinnan alla ja nousi mm. oppivelvollisuuden säätämisen aikoihin uudelleen esille. Muuta päätöstä kuin edellä esitetty siitä ei kuitenkaan tutkimusaikana saatu, vaan asia siirtyi kaukaiseen tulevaisuuteen.²¹⁰ Silti jo lukuvuonna 1909 - 1910 oppikoulun oppilaista 63,8 % tuli kansakoulusta.²¹¹ Lopullisesti yhtenäiskouluajatuksen toteutti vasta peruskouluuudistus vuodesta 1970 lähtien.²¹²

Pohjakoulukysymystä enemmän tarkastajat tunsivat kiinnostusta *oppivelvollisuuden* säätämiseen. Jo Uno Cygnaeus oli ollut varovasti koulupa-

²⁰⁶ Isosaari 1960, s. 7-8; Niemi, Onni, Pohjakoulukysymys yhteiskunnallisena ongelmana Suomessa. I Autonomian aika. Kokemäki 1969, s. 203; Somerkivi 1979, s. 50; Vrt. Förhandlingar vid fjärde allmänna finska skolläraremötet den 19-22 Juni 1893. Helsingfors 1893, s. 40-47.

²⁰⁷ Isosaari 1973, s. 34-35, 60; VA, Gunnar Sarvan kokoelma, s. 370.

²⁰⁸ Oittinen, R.H., Koulujärjestelmän kehittyminen. Kansakoulu 1866-1966. Keuruu 1966, s. 275; Niemi 1969, s. 188.

²⁰⁹ Somerkivi 1979, s. 51; Isosaari 1973, s. 60.

²¹⁰ Halila IV 1950, s. 25-29; Ensiö, A., Oppikoulujen pohjakoulu-kysymys Suomessa. Turku 1917, s. 44-48.

²¹¹ Isosaari 1973, s. 62.

²¹² Kankainen, Mikko, Suomalaisen peruskoulun eriyttämisratkaisun yhteiskunnallisen taustan ja siirtymävaiheen toteutuksen arviointi. Jyväskylä 1982, s. 55-61.

kon kannalla, sillä hänen ehdotuksensa tähtäsivät koulujen perustamis- ja käyntivelvollisuuteen.²¹³ Koulupakkoajatus ei saanut meillä kuitenkaan yleistä kannatusta, ja niin vuoden 1866 asetus rakentui maaseutukoulujen kohdalla vapaaehtoisuuden varaan.

Vapaaehtoisuus oli suomalaisen kansakoulun iskusana sen alkutaipaleella. Tätä korostivat myös ensimmäiset piiritarkastajat. He tekivät voimakasta propagandatyötä kansakoulun vapaaehtoisesta leviämisen puolesta Suomessa.²¹⁴ 1800-luvun lopulla tarkastajien mieli alkoi kuitenkin muuttua. He olivat K.W. Forsmania lukuun ottamatta vaatimassa yleistä oppivelvollisuutta Suomeen.²¹⁵ Asian puki sanoiksi tarkastaja Onni Rauhamaa vuonna 1905 piirinsä opettajakokouksessa. Hän lausui, että "oppipakko" tulee päivä päivältä yhä polttavammaksi. Siihen on siirryttävä, sillä muuten ei saada koulunkäyntiä säännölliseksi ja kaikkia lapsia kouluun. "Koska Suomen kansa ei vapaaehtoisesti käy koulua läpi kuten ei ole tehnyt muutkaan sivistyskansat, on oppipakko toteutettava."²¹⁶ Tässä näkyivät tarkastajien ulkomailta saamat vaikutteet selvästi. He korostivat kaikki oppivelvollisuuden olemassaoloa ulkomailta ja sen positiivisia vaikutuksia siellä kansan sivistykseen.²¹⁷

Kansakouluntarkastajien vaatimus oli ymmärrettävä, sillä lukuvuonna 1895 - 1896 kouluikäisistä (10 - 16 vuotiaista) lapsista vain 25 % (56 956) kävi kansakoulua loppujen saadessa opetusta kotona tai kirkollisissa lastenkouluissa. Lukuvuonna 1910 - 1911 maaseudun kouluikäisistä lapsista (265 832) vain 51 % (134 162) kävi kansakoulua.²¹⁸

²¹³ Isosaari 1960, s. 8.

²¹⁴ VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1900 Em 1-5.

²¹⁵ Keskustelut kolmannestaatoista yleisessä Suomen kansakoulukokouksessa 1905, s. 212-213.

²¹⁶ Aura 140/19.6.1888 HYK MF 4639, Onko koulupakko oikeutettu ja miten se voidaan toteuttaa (tarkastaja Borgin alustus); VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1904-1908 En 2, Oulun piirin yleiskatsaus 1904-1905.

²¹⁷ VA, KHA, Ko, Kouluhal. virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 1-7, kansakouluntarkastajien matkakertomukset.

²¹⁸ Halila II 1949, s. 60, 131; Halila III 1949, s. 64; Kirkollisissa lastenkouluissa oli oppilaita vuonna 1895 199 870 (47 % 7-16 vuotiaista lapsista). Vuonna 1910 Suomessa oli kierto- ja muita kirkollisia kouluja

Tarkastajien mielialanmuutos oli selvä vuosisadan vaihteessa ja 1900-luvun alussa. Se näkyi voimistuneina yleisen oppivelvollisuuden vaatimuksina. Tarkastajien tukena oli opettajien lähes yksimielinen kanta asian puolesta.²¹⁹ Lisäksi asian takana olivat monet johtavat kulttuuripersoonat, kuten Y.S. Yrjö-Koskinen, Danielson-Kalmari ja Palmen.²²⁰

Tarkastajien mielialanmuutos johtui niistä käytännön kokemuksista, joihin he törmäsivät joka päivä työssään. Kansa ei ymmärtänyt yleisen ja säännöllisen koulunkäynnin merkitystä, eikä tehty propagandatyö tuntunut auttavan riittävästi, vaikka tilanne olikin parantunut koko ajan. Tarkastajat päätyivät opettajien ja ylihallituksen jäsenten kanssa siihen tulokseen, että ainoa tapa saada asia lopullisesti kuntoon oli säätää yleinen oppivelvollisuus. Tämä kansakouluväen lähes yhteinen toive toteutui vasta itsenäisyysajalla. Senaatti vuoteen 1905 (silloin senaatti nimitti asiaa valmistelevan komitean) ja venäläinen hallitusvalta vuoteen 1917 olivat vastustaneet asiaa. Oppivelvollisuusasian saattoi päätökseen aikansa johtava kansansivistysmies Mikael Soininen ollessaan opetusministerinä. Hän oli ollut myös asiaa valmistelleen komitean puheenjohtaja. Jäsenenä komiteaan kuului tarkastaja O. Vuorisalmi ja sihteerinä tarkastaja A.J. Tarjanne.²²¹

Vuoden 1921 oppivelvollisuuslaki aloitti uuden vaiheen kansakoululaitoksemme historiassa, vaikka laki ei edellyttänytään koulupakkoa. Käytännössä laki tuli merkitsemään sitä, että kaikki suomalaiset kävivät läpi koko kansakoulukurssin. Vasta oppivelvollisuuslaki teki kansakoulusta lopullisesti Suomen kansan perusopinahjon. Kansakoululaitos joutui käy-

1 667 ja niissä oppilaita 191 924. Vuonna 1917 vastaavat luvut olivat 1 533 ja 195 322 ja vuonna 1920 1 364 ja 168 864. Kirkollisten koulujen määrä oli kansakoulujen määrää pienempi mutta oppilasluku suurempi aina vuoteen 1920 asti. Verkko, Kaarlo, Suomen pikku- ja kiertokoulujen matrikkeli ynnä pikku- ja kiertokoulujen opettajista tiedonantoja. Helsinki 1909, s. 172-173; Hyvärinen 1913, s. 75; Hyvärinen 1918, s. 66-67; Kurvinen 1963, s. 239, 287-288.

²¹⁹ Keskustelut kolmannessatoista yleisessä kansakoulukokouksessa 1905, s. 92.

²²⁰ Isosaari 1973, s. 40-41; Asiakirjat vp:ltä 1891 V, anomusmietintö n:o 7, s. 13-15.

²²¹ Rauhala 1921, s. 423; VA, KHA, Ko, Senaatin kirjeet ja määräykset 1906 Ea 22, senaatin kirje ylihal:lle 13.11.1906; Autio, Veli-Matti, Ensimmäisen tasavallan kulttuuripolitiikka 1917-1944. Opetusministeriön historia IV. Pieksämäki 1986, s. 45.

mään pitkän kulttuuritaistelun oikeutuksestaan ja voitti sen. Samalla kierto- ja pikkukoulut menettivät tehtävänsä ja syrjäytyivät lopullisesti kansakoulun tieltä. Siirtymävaihe kesti kuitenkin toiseen maailmansotaan asti, erityisesti syrjäseuduilla.²²²

9.3.2.2. Kansakoulutyön tehostaminen

Kansakoulujen tarkastustyön yhteydessä on jo esitetty, kuinka aktiivisia tarkastajat olivat parantamaan koulujen ulkoisia varustuksia (s. 320). Tästä ei sen enempää. Seuraavassa käsitellään niitä kansakoulutyön tehostamiseen liittyneitä asioita, jotka eivät ole aikaisemmin tulleet esille. Kysymykset koskevat kansakoululaitoksen kehittämistä, ei sen toiminnan valvontaa, minkä vuoksi niitä ei ole aikaisemmin käsitelty.

Tarkastajat olivat näissä kehittämiskysymyksissä hyvin aktiivisia. Tämä ilmenee mm. siinä, että he käsitelivät laajasti näitä kysymyksiä jokaisessa tarkastajakokouksessa ja tekivät ahkerasti ylihallitukselle asiaa koskevia parannusehdotuksia. Lisäksi esimerkiksi Aksel Berner oli neuvonantajana useilla 1890-luvun valtiopäivillä ja sai korotettua kansakoululaitokselle myönnettyjä määrärahoja. Tarkastajien mielenkiinto säilyi yhtä suurena koko tutkimusajan. Tässä suhteessa ei ole eroa ensimmäisten ja myöhempien tarkastajien välillä.²²³

Kansakouluntarkastajat kantoivat huolta *koulukalusteiden* yleiskunnosta. He vaativat hoidettavaksi niitä huolella, jotta ne kestäisivät mahdollisimman pitkään. Koska koulujen omaisuuden ja kalusteiden hoito oli epätydyttävällä kannalla, tarkastajat päätyivät esittämään vuoden 1912 kokouksessaan, että johtokunnan tulisi pitää joka kerta opettajan vaihtuessa lähtö- ja tulokatselmus sekä ajantasalla oleva kalusteluettelo.²²⁴ Ylihallitus antoi tätä koskevat määräykset johtokunnille 29.4.1916.²²⁵ Syynä velvoitteen antamiseen olivat ne puutteet, joita koulujen omaisuus-

²²² Halila IV 1950, s. 20.

²²³ Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset III-IX 1894-1920; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1920 En 1-8; Kansakoulun Lehti 6-8/1892, s. 45.

²²⁴ VII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1912, s. 180-183.

²²⁵ VA, KHA, Ko, Kiertokirjeet 1909-1918 Dc 2, ylihal. kiertokirje johtokunnille 29.4.1916.

den hoidossa oli ilmennyt. Korjaantuivatko puutteet ylihallituksen huomautuksen jälkeen, ei ole tutkimusaikana selvitettävissä.

Opetusvälineet olivat tärkeällä sijalla siinä havainto- ja myöhemmin osallistuvassa opetuksessa, johon tarkastajat kouluilla pyrkivät. He vaativat lähes jokaisessa tarkastajakokouksessa ja ylihallitukselle tehdyssä parannusehdotuksessa koulujen opetusvälinevalikoiman laajentamista. Tärkein kehittämis ehdotus tarkastajilla oli se, että tulisi laatia kouluja varten opetusvälineluettelo, jonka mukaan johtokunnat ja kunnat osaisivat ostaa välineitä. He toivoivat, että ylihallitus julkaisisi tällaisen luettelon. Kahdessa tarkastajakokouksessa he jopa asettivat työryhmän valmistelemaan luettelo ja saattoivat työryhmän tuloksen ylihallituksen tietoon.²²⁶ Neljännessä tarkastajakokouksessa vuonna 1899 asetettu työryhmä jopa julkaisi kirjasen nimeltä Kansakoulun opetusvälineet ja koulukalusto (1900). Työryhmä välitti siinä oman näkemyksensä tarpeellisista ja hyvistä opetusvälineistä sekä koulukalusteista.²²⁷

Kuten edellä on todettu, tarkastajat toimivat käytännössä menestyksellisesti koulujen opetusväline- ja kalustotilanteen parantamiseksi.²²⁸ Rakennus-, kalusto- ja opetusvälinekysymyksissä he saivat merkittäviä vaikutteita ulkomaisilta opintomatkoilta. Matkoillaan tarkastajat tekivätkin näistä asioista tarkkoja havaintoja ja sovelsivat tietämystään Suomen oloihin.²²⁹

Läheisesti edellisiin liittyi suomalaisen kansakouluväen ja erityisesti tarkastajien lempiaihe: *koulupuutarhojen* eli kasvitarhojen, jota nimeä näistä myös käytettiin, perustaminen. Ensimmäinen hankkeen puuhamies oli Olai Wallin, joka vuonna 1883 ilmestyneessä Kansakoulun yleisessä kasvatus- ja opetusopissaan korosti koulupuutarhan taloudellista, kasvatuksellista ja eettistä merkitystä. Koulupuutarha "saattaa nuorisoa rakas-

²²⁶ Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset III 1894, s. 8, 31, IV 1899, s. 62-63 ja VI 1908, s. 140-143; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1920 En 1-8.

²²⁷ Kansakoulun opetusvälineet ja koulukalusto. Toimittanut neljännen piiritarkastajakokouksen asettama komitea. Helsinki 1900.

²²⁸ Blomqvist 1920, s. 267-268; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1920 En 1-8, tarkastajien parannusehdotukset.

²²⁹ VA, KHA, Ko, Kouluhallituksen virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 1-7, kansakouluntarkastajien matkakertomukset.

tamaan ja suojelemaan oman maan kasvikunnan tuotteita, jalostuttaa lapsen kauneuden mieltä ja estelee raakamaista hävittämiskiittä".²³⁰

Wallinin esittämät perustelut koulupuutarhojen perustamiselle pysyivät tarkastajien keskuudessa samoina koko tutkimusajan. Tarkastajat tekivät aktiivista propagandaa asian hyväksi tarkastusmatkoillaan ja piirien opettajakokouksissa. Tarkastajakokouksissa he pohtivat syitä, minkä vuoksi kasvitarha-asia ei edennyt kouluissa toivotulla tavalla, vaikka asian hyväksi tehtiin todella paljon valistustyötä. Tärkeimmäksi syyksi nähtiin johtokuntien haluttomuus puutarhojen perustamiseen, koska niistä koitui heille melkoinen lisätyö. Koulupuutarha-asia ei edennytkään tarkastajien toivomalla tavalla. Läheisesti koulupuutarhojen perustamiseen liittyi puutarhaopetuksen aloittaminen kouluissa, millä oli sama kohtalo kuin itse kasvitarhoillakin.²³¹

Wallinin ohella innokkain koulupuutarhamies tarkastajista oli Mikael Soininen. Hän puhui uskollisesti asian puolesta vielä piiritarkastajavuosien jälkeenkkin ja edisti aikanaan voimallisesti puutarhojen perustamista Hämeenlinnan tarkastuspiiriin. Helsingin piirin tarkastaja K.A.O. Relander toimi niin ikään monin tavoin kasvitarhojen puolesta olemalla mm. jäsenenä asiaa pohtineessa komiteassa.²³²

Koulupuutarhojen perustaminen käynnistettiin Suomessa voimallisemmin 1890-luvun lopulla. Muotiasia kysymys oli työkouluuasteen vuosikymmenellä 1910-luvulla, jolloin perustettiin Suomen koulukasvitarhayhdistys (1914). Se johti kasvitarhojen perustamista ja piti luentokursseja. Ahkerin luennoitsija kurseilla oli tarkastaja Rufus Saikku. Samalla vuosikymmenellä asia oli esillä lähes jokaisessa opettajien piirikokouksessa, joissa ylihallituksen puutarhanhoidon neuvoja K. Kalervo esitelmöi ahkeraan.²³³

Toinen tarkastajien lempiaihe oli *koulukeittoloiden* perustaminen. Tarkastajat aloittivat voimakkaan valistustyön keittoloiden puolesta 1900-luvun alkuvuosina. Tarkastajien innostus perustui siihen vakaumukseen,

²³⁰ Wallin 1883, s. 278; Isosaari 1960, s. 7.

²³¹ Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset III-IX 1894-1920; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1920 En 1-8.

²³² Voipio 1944, s. 244; Halila III 1949, s. 119, 237.

²³³ Ylihal. kiertokirjeet piiritarkastajille 25.5.1904 ja 23.2.1912. Kerkkonen 1923, s. 67; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1920 En 1-8, katsaukset piirien opettajakokouksista.

johon vuosisadan vaihteessa oli tultu: lapsi tarvitsee koulussa lämpimän aterian jaksakseen opiskella täysipainoisesti koko päivän. Kun suomalaisen yhteiskunnan varallisuusaste kohosi ja uudet sosiaalipoliittiset toimet tulivat mahdollisiksi, liittivät tarkastajat tähän luetteloon lämpimän kouluruuan järjestämisen kansakoululapsille. Kuntia kehoitettiin keittoloiden perustamiseen ja ylläpitämiseen ja valtiolta toivottiin taloudellista tukea. Tarkastajat olivat koulukeittoloiden voimakkaimpia puolestapuhujia 1900-luvun alun Suomessa. Ja tuloksia syntyi, kuten *Aimo Halila* kansakoulun historiassaan esittää.²³⁴

Läheisesti koulukeittoloiden perustamiseen liittyi koululääkäritoiminnan aloittaminen. Molemmissa tarkastajien ponttimena oli lasten ruumiillisen hoidon parantaminen. Esikuvan kumpaankin asiakysymykseen tarkastajat saivat Saksasta.²³⁵

Eri oppiaineista tarkastajien erityisenä lempilapsena oli *käsityönopetus*. Käsityönopetus ei ollut kansakouluissamme toivotulla tasolla. Ongelmat olivat monet mutta ne keskittyivät lähinnä pätevien opettajien puutteeseen. Näin erityisesti poikien käsitöiden osalta. Tarkastajat pohtivat käsityönopetuksen tehostamista kokouksissaan ja pitivät teemaa ahkerasti esillä piirien opettajakokouksissa. Myös yleisissä kansakoulukokouksissa esimerkiksi Aksel Berner alusti asiasta.²³⁶ Hänen esityksestään asetettiinkin komitea valmistelemaan malleja ja ohjeita käsityönopetusta varten. Komitean mietintö valmistui vuonna 1886.²³⁷ Lisäksi tarkastajat tekivät lähes pyhiinvaellusretken omaisia matkoja vuosisadan vaihteen molemmin

²³⁴ VI kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1908, s. 135; Keskustelut kahdennessatoista yleisessä kansakoulukokouksessa 1902, s. 166-167; Vuorisalmi, O., Koulukeittiön puutteessa työskentelevät maalaiskansakoulut. Opettajain Lehti 9/1915; Opettajain Lehti 14/1916, s. 172; Halila III 1949, s. 124; Moberg, Olga, Koulukeitoista. Opettajain Lehti 22/1906, s. 209; Järvinen, Albin, Mille kannalle olisi pyrittävä koulukeittoasiassa? Viidestoista yleinen kansakoulukokous 1911, s. 235; VII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1912, s. 74-81; Ks. Valorinta, Väinö, Maalaiskansakoulujen oppilajasuntolat ja koulukeittolat. Helsinki 1929.

²³⁵ Mäkinen, K.K., Koululääkäritoimen kehityksestä ja nykyisestä kannasta eri maissa. Kuudestoista yleinen kansakoulukokous 1914. Helsinki 1914, s. 74.

²³⁶ Keskustelut Suomen kuudennessa yleisessä kansakoulukokouksessa 1884, s. 46-49; Keskustelut Suomen seitsemännessä yleisessä kansakoulukokouksessa 1887, s. 55.

²³⁷ VA, Gunnar Sarvan kokoelma, s. 242-243.

puolin Aksel Mikkelsonin veistoseminaariin Tanskaan ja Nääsin käsityöseminaariin Ruotsiin. Vaikka he totesivat ulkomaanmatkoillaan käsityöopetuksen (varsinkin poikien käsitöiden) tason Suomen kansakouluissa paremmaksi kuin muualla²³⁸, silti korjattavaa löytyi. Ainoaksi keinoksi opetuksen yleistymiseen ja paranemiseen nähtiin pätevien opettajien saaminen. Sitä varten tarkastajat toivoivat vuodesta toiseen käsityöopetuskursseja, joita järjestettiin, omiin piireihinsä. Toinen parannusehdotus oli käsityöopettajille maksettujen palkkioiden korottaminen. Palkkiot olivat niin alhaiset, että niillä oli vaikea saada ulkopuolista innostumaan koulun käsityöopetukseen, varsinkin koska siihen eivät läheskään kaikki kyenneet. Tehtävän hoito vaati luontaista taitavuutta yhdistettynä sopivaan luonteeseen. Ulkopuolinen käsityöopettaja oli kasvattaja siinä kuin koulun varsinainenkin opettaja.²³⁹

Piiritarkastajien suhtautumisessa koulujen käsityöopetukseen oli tiettyä ristiriitaisuutta. Toisaalta he joka yhteydessä puhuivat käsityöopetuksen kehittämisestä ja miettivät keinoja sen hyväksi, toisaalta he poistivat esimerkiksi tarkastuksistaan käsityön päivän ohjelmasta ja korvasivat sen jollakin muulla aineella.²⁴⁰ Kysymyksessä oli ilmeisesti käsitöiden huonohko arvostus koulun todellisena oppiaineena ja/tai tarkastajan vaikeus arvioida niiden perusteella opettajan opetustyö. Lisäksi käsityötä opetti usein ulkopuolinen käsityöopettaja.

Käsityöopetuksen ohella myös siveellisyys-, tapakasvatus- ja raitiusopetus olivat lähellä tarkastajien sydäntä. Näitä kysymyksiä he pitivät esillä varsinkin piirien opettajakokouksissa.²⁴¹

IX tarkastajakokouksessa vuonna 1920 tarkastajat päättivät esittää kouluhallitukselle *kokeilu- ja mallikoulujen* perustamista uusien opetus-

²³⁸ VA, KHA, KO, Kouluhallituksen virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877-1940 Eu 1-7, kansakouluntarkastajien matkakertomukset.

²³⁹ Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset III-IX 1894-1920, esim. VI 1908, s. 65, VII 1912, s. 15-23, VIII 1916, s. 150-152 ja IX 1920, s. 114-156; Kansakoulun Lehti 6-8/1892, s. 43; Keskustelut Suomen kuudennessa yleisessä kansakoulukokouksessa 1884, s. 46-49.

²⁴⁰ VA, KHA, KO, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921 Em 1-50; Halila III 1949, s. 230.

²⁴¹ VA, KHA, KO, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1920 En 1-8, piirikokoukset; Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset III-IX 1894-1920.

suunnitelmien ja -menetelmien kokeilua varten. Kouluina toimisivat muutamaiset täydelliset kansakoulut (ala- ja yläkoulu) eri piireissä. Kokeilukoulun opetussuunnitelman ja -menetelmät suunnittelisi piiritarkastaja koulun opettajan ja johtokunnan avustamana. Tarkastajat toivoivat, että kokeilukoulut aloittaisivat toimintansa sen jälkeen, kun 1910-luvulla työskennellyt opetussuunnitelmakomitea saisi työnsä valmiiksi.²⁴² Asia jäi idean asteelle. Tarkastajien alueellisesta aktiviteetista voi mainita Oulun piirin tarkastajan J. Reinin esityksen vuodelta 1889. Hän ehdotti ylihallitukselle, että Oulun läänin kouluja varten saataisiin muuta maata lyhyemmät oppikurssit. Ylihallitus ei nähnyt muutokseen mitään tarvetta.²⁴³

Kansakouluntarkastajat edistivät työssään myös *opettajien oikeudellista ja taloudellista asemaa* sekä koettivat huolehtia opettajien pedagogisen tason ylläpitämisestä. Oikeudellisesti tärkein kysymys oli opettajien virassapysymisoikeus. Väliaikaisesti ja koevuosille valitut opettajat olivat tässä suhteessa heikossa asemassa. Vuoden 1908 kokouksessa tarkastajat paneutuivat opettajien oikeudelliseen asemaan ja totesivat siinä olevan korjattavaa. Nimenomaan väliaikaisten ja koevuosilla olevien opettajien asema oli epävarma. Näihin johtokunnilla oli liikaa rankaisuvaltaa. Mihin-kään ratkaiseviin toimiin kokous ei halunnut kuitenkaan ryhtyä vaan suositti lähinnä näennäisiä parannusehdotuksia.²⁴⁴ Tarkastajat tiedostivat tilanteen, mutta eivät uskaltaneet tai halunneet esittää konkreettisia parannusehdotuksia.

Suurempaa huomiota kuin oikeudelliseen asemaan tarkastajat kiinnittivät opettajien palkkaukseen. Edellä on jo mainittu kuinka tarkastajat huolehtivat siitä, että kunnat maksoivat opettajille kuuluvat luontaisedut täysimääräisinä. Tämän lisäksi tarkastajat ryhtyivät 1900-luvun alkuvuosina toimiin opettajien valtionapupalkan korottamiseksi. Opettajien palkkaus oli suhteellisesti huonontunut inflaation myötä ja oli ensimmäisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen erittäin alhainen. Tarkastajat vaativat 1900-luvun alusta lähtien yhä ponnekkaammin opettajien palkkauksen parantamista, koska kyse oli monen opettajaperheen kohdalla inhimillises-

²⁴² IX kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1920, s. 34.

²⁴³ VA, KHA, Ko, Konseptipöytäkirjat 1889 Cc 5, yllihal. istunnot 14.8. ja 6.9.1889.

²⁴⁴ Nim. J:nen, Opettajan aseman turvattomuus... 1906, s. 87-88; VI kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1908, s. 165-177.

tä hädästä ja myös kansansivistyksen tulevaisuudesta, sillä opettajavirkosten arvostus laski ja pätevien opettajien saanti vaikeutui.²⁴⁵ Opettajien palkkoja kohennettiinkin 1910-luvulla, ja tässä tarkastajien panoksella oli olennainen merkitys, koska he seisoivat yhteisrintamassa opettajien kanssa näiden palkkauksen parantamiseksi. Taistellessaan oman palkkauksensa puolesta tarkastajat eivät pyrkineet tekemään sitä missään vaiheessa opettajien kustannuksella. Tarkastajat vaikuttivat lisäksi siihen, että kunnat alkoivat maksaa 1910-luvulla opettajille kalliinajanlisää.²⁴⁶

Tarkastajat halusivat edistää sitä, että opettajat kykenivät maaseudun yksinäisyydessä säilyttämään pedagogisen tasonsa ja kehittymään ajan vaatimalla tavalla. Parhaimmaksi keinoksi he näkivät *opettajakirjastojen* perustamisen. Tarkastajat toimivatkin innolla tämän asian hyväksi. Ajatuksen esitti ensimmäisenä tarkastaja Oskar Hynen vuonna 1881, ja ensimmäisen opettajien lainakirjaston perusti Olai Wallin Tampereelle vuonna 1890.²⁴⁷ Opettajakirjastojen ideana oli se, että jokainen tarkastuspiiri oli jaettu tiettyihin kirjastopiireihin, joihin kuhunkin oli sijoitettu yksi opettajakirjasto. Täältä opettajat lainasivat itselleen pedagogista kirjallisuutta.²⁴⁸

Opettajakirjastoja perustettiin varsin paljon, mutta niiden käyttö jäi suhteellisen vähäiseksi. Tämän vuoksi tarkastajat miettivät kokouksissaan keinoja käytön lisäämiseksi. Ehdotetut toimenpiteet, joihin kuului kirjastopiirien pienentäminen ja kirjojen kierrätyksen nopeuttaminen, eivät ilmeisesti tehonneet, koska tarkastajakokousten jatkuvana aiheena oli, millä tavoin opettajakirjastojen käyttöä voitaisiin lisätä. Sama aihe toistui opettajien piirikokouksissa. Tulokset tarkastajien vilpittömästä pyrkimyksestä ja toimenpiteistä eivät olleet kovin merkittävät. Opettajat eivät

²⁴⁵ Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset V 1904, s. 12-18 ja VIII 1916, s. 61-67; Salokannel 1968, s. 201; Matti Porkkalan haastattelu.

²⁴⁶ Opettajain Lehti 7/1920, s. 74.

²⁴⁷ Keskustelut Suomen viidennessä julkisessa kansakoulukokouksessa 1881, s. 54; Kerkkonen, K., Olisiko suotava, että opettajakirjastojen kirjat - ainakin useimmat - pantaisiin kiertämään asianomaisten opettajien keskuuteen määrättyssä järjestyksessä. VIII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1916, s. 21; Isosaari 1960, s. 6.

²⁴⁸ Kerkkonen 1916, s. 22; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1920 En 1-8.

ottaneet pedagogisia kirjastoja sillä tavalla omakseen kuin tarkastajat ja koulutoimen johto olivat toivoneet.²⁴⁹

Kirjastojen lisäksi tarkastajat edistivät opettajien pedagogisia harrastuksia tukemalla suunnitelmia, joiden avulla opettajien jatko-opinnot yliopistossa ja opetuksen kuuntelu seminaarissa järjestettiin.²⁵⁰

Tarkastajia kovasti kiinnostanut kysymys oli *johtokuntien tehtävien hoito*. Se ei ollut tarkastajien eikä kouluhallituksenkaan mielestä riittävän tehokasta (ks. s. 90). Tarkastajat käsittelivät johtokuntien tehtävien hoitoa useassa yhteydessä ja esittivät siitä omat parannusehdotuksensa.

Tärkein parannusehdotus oli johtokuntien asettaminen jonkinlaiseen edesvastuuseen tehtävien laiminlyönnistä.²⁵¹ Kansakouluasetukseen ja muihinkaan määräyksiin ei sisältynyt mitään tällaista vastuuvaatimusta. Toinen tarkastajien esitys oli, että vuosikertomuksiin olisi lisätty kohta, johon olisi merkitty tarkastajan esittämät vaatimukset ja johtokuntien niiden johdosta tekemät toimenpiteet.²⁵² Toinen esitys oli, että tarkastajille annettaisiin mahdollisuus evätä koulun valtionavun maksatus, jos johtokunta laiminlöi jatkuvasti tehtäviään. Eräät väläyttivät jopa sakkorangaistuksen käyttöönottoa. Viimeksi mainitut ehdotukset eivät saaneet tarkastajakunnan enemmistön hyväksyntää. Johtokunnat olivat kunnallisia luottamusmieselimiä ja tätä halusivat useimmat tarkastajista kunnioittaa.²⁵³

Muita tarkastajien parannusesityksiä olivat vaatimus siitä, että johtokuntien jäseniksi valittaisiin vain kansansivistystä harrastavia henkilöitä, että johtokuntien jäsenet veloitettaisiin ainakin kerran vuodessa kuuntelemaan opetusta koulussa, että tarkastajat toimeenpanisivat joka

²⁴⁹ Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset III-IX 1894-1920, esim. IV 1899, s. 37-38, VI 1908, s. 40-41 ja VIII 1916, s. 22-25; Haapanen, A., Miten opettajakirjastojen käyttäminen saataisiin yleisemmäksi? Neljästoista yleinen kansakoulukokous 1908, s. 18-22.

²⁵⁰ Ks. esim. Keskustelut kahdennessatoista yleisessä kansakoulukokouksessa 1902, s. 67-81.

²⁵¹ Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset IV 1899, s. 13, VI 1908, s. 144-147 ja IX 1920, s. 268, 280.

²⁵² Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset VIII 1916, s. 181 ja IX 1920, s. 274, 279; Laitakari 1920, s. 115.

²⁵³ Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset VIII 1916, s. 181-182 ja IX 1920, s. 206, 276; Laitakari 1920, s. 277.

viides vuosi tarkastuksen, johon johtokuntien jäsenet etukäteen kutsutaisiin, että tarkastajat pitäisivät kunnan johtokuntien ja opettajien yhteisiä kokouksia ja että jokaiselle koululle saataisiin oma johtokunta.²⁵⁴ Yksikään edellä mainituista parannusehdotuksista ei toteutunut. Myöskään johtokuntien tehtävienhoito ei vuosien myötä juurikaan kohen-
tunut.

Tarkastajien muita kehittämisehdotuksia olivat *kodin ja koulun yhteistyön lähentäminen, lainsäädännön uudistaminen ja koulujen vuosikertomusten ym. asiapapereiden korjaaminen*. Kodin ja koulun yhteistyön lähentäminen oli mieleinen aihe tarkastajille. He puhuivat lämpimästi asian puolesta ja koettivat edistää sitä järjestämällä vanhempien kokouksia ja kehottamalla opettajia vierailemaan oppilaiden kodeissa. Hankkeet olivat kannatettavia mutta ne eivät menestyneet. Vanhempien kokouksista ei tullut pysyvää käytäntöä, ja opettajat vierailivat lasten kodeissa jos vierailivat.²⁵⁵

Koulujen vuosikertomuksia tarkastajat toivoivat yksinkertaistettavan, arkistojen hoitoa parannettavan sekä taloudenhoitoa ja tilinpitoa täsmennettävän.²⁵⁶ 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä tarkastajat esittivät kansakouluasetuksen uudistamista lähinnä opetuksen järjestelyä koskevilta osilta. Mitkään näistäkään esityksistä eivät toteutuneet.²⁵⁷

Piiritarkastajat olivat aktiivisesti mukana kehittämässä maamme kansakouluja. Läheskään kaikki heidän parannusehdotuksistaan eivät toteutuneet välittömästi. Tarkastajien esityksillä oli kuitenkin merkitystä pitkällä aikavälillä. Lisäksi he tekivät normaalin tarkastustyön ohella joka päivä

²⁵⁴ Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset IV 1899, s. 13, VI 1908, s. 144-147, VIII 1916, s. 181-182 ja IX 1920, s. 206-279.

²⁵⁵ Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset VI 1908, s. 22 ja VII 1912, s. 31-34; Kerkkonen, K., Miten voitaisiin saada aikaan ns. vanhempainkokouksia. Neljästoista yleinen kansakoulukokous 1908, s. 105-106; SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1910-1915, s. 17; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1920 En 1-8, tarkastajien parannusesitykset ja piirikokoukset; Halila III 1949, s. 277-278.

²⁵⁶ Kansakoulujen piiritarkastajien kokoukset IV 1899, s. 43-46 ja V 1904, s. 53-54, 97.

²⁵⁷ Aminoff, K.G., Mitä toivomuksia on piiritarkastajakokouksella kansakouluasetuksen uusimiseen nähden? VI kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1908, s. 191-194; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1904-1920 En 2-8, tarkastajien parannusehdotukset.

koulujen kehittämistyötä, jonka tulokset vaikuttivat suoraan koulujen toimintaan. Millaista se oli joka tilanteessa, siitä on mahdoton saada yksiselitteistä käsitystä. Joka tapauksessa se oli merkittävää, merkittävämpää kuin mitä edellä olevista valtakunnallisista kehittämissesityksistä ja niiden läpimenosta voisi päätellä.

9.3.2.3. Opettajien piirikokoukset ja yleiset kansakoulukokoukset

Opettajien piirikokouksia tarkastajien tuli pitää vuoden 1866 kansakouluasetuksen ja vuoden 1885 johtosäännön mukaan vuosittain. Piirikokousten tuli johtosäännön mukaan olla "todellisia vaikuttimia opettajasivistyksessä".²⁵⁸ Aivan joka vuosi tarkastajat eivät kutsuneet piirinsä opettajia kokoukseen. Esimerkiksi niinä vuosina, jolloin pidettiin yleinen kansakoulukokous, kokous jäi yleensä järjestämättä. Myös muulloin lähinnä tarkastajan haluttomuudesta kokous jäi pitämättä. Lukuvuonna 1902 - 1903²⁵⁹ pidettiin 11 kokousta (21 tarkastuspiiriä), lukuvuonna 1905 - 1906 15 (21 piiriä) ja lukuvuonna 1907 - 1908 14 (27 piiriä). Tarkastajien laimeus kokousten pitämiseen johtikin ylihallituksen huomautukseen 20.12.1913. Silloin päivätyllä kiertokirjeellä ylihallitus muistutti tarkastajia siitä, että piirikokous on pidettävä joka vuosi.²⁶⁰ Kehotus auttoi. Kun lukuvuonna 1911 - 1912 kokouksia oli 17 piirissä 27:stä ja lukuvuonna 1912 - 1913 14 piirissä 27:stä, niin lukuvuonna 1914 - 1915 niitä oli jo 25 piirissä 33:sta.²⁶¹

Piirikokousten ohjelmassa oli esitelmiä, alustuksia, keskusteluja, näytetunteja ja mahdollinen oppimateriaali- tms. näyttely. Kokouksen aloitti tavallisesti tarkastajan katsaus piirin koulutoimen tilaan kuluneena vuonna. Siinä hän esitti havaintoja, kehotuksia, huomautuksia ja kiitosta

²⁵⁸ As.kok. 12/1866, § 12, s. 6-7; Johtosääntö kansakouluntarkastajille maalla 1.6.1885. Kerkkonen 1923, s. 175.

²⁵⁹ Piiritarkastajat merkitsivät ensi kerran lukuvuonna 1902-1903 kertomuksiinsa piirikokousten pitämisen. VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1920 En 1-8, ks. kohta piirikokoukset.

²⁶⁰ VA, KHA, Ko, Kiertokirjeet 1909-1918 Dc 2, ylihal. kiertokirje piiritarkastajille 20.12.1913; VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1902-1908 En 1-2, piirikokoukset.

²⁶¹ SVT X Kansanopetus. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1910-1915, s. 337-338.

tarpeen mukaan. Tämän jälkeen seurasi yksi tai kaksi esitelmää, jotka piti joko tarkastaja, joku opettajista tai ulkopuolinen asiantuntija. Esitelmien jälkeen seurasivat keskustelukysymysten lyhyet alustukset. Ne pitivät tavallisesti opettajat, joskus tarkastaja. Kysymyksistä keskusteltiin aina vilkkaasti. Muuta ohjelmaa oli yksi tai kaksi opettajien pitämää näytetuntia, joita ei tosin ollut joka kokouksessa. Ohjelman lomassa opettajat tutustuivat oppikirja-, vihko- tai käsityönäyttelyyn.²⁶²

Kokouksissa käsitellyt asiat olivat ajankohtaisia kouluelämän kysymyksiä. Eniten oli esillä kasvatus- ja opetusoppi sekä eri oppiaineiden opettaminen. Opettajille selvitettiin kasvatus- ja opetusopin yleisiä periaatteita ja ajankohtaisia virtauksia. Esimerkiksi työkouluuute oli näkyvästi esillä 1910-luvulla. Myös eri oppiaineiden opetus, erityisesti uskonnon, äidinkielen ja kirjoituksen sekä käsitöiden opetus oli esillä hyvin monessa kokouksessa. Muita jatkuvasti esillä olleita asioita olivat alku- ja jatko-opetus, opettajien asemaan liittyvät kysymykset, kodin ja koulun yhteistyön tiivistäminen sekä koulurakennukset. Siveellisyys-, siisteys- ja raittiuskasvatus olivat korostetusti esillä 1900-luvun puolella, samoin koulu-puutarhat. Oppivelvollisuusasia oli esillä ajoittain. Kirjasto-, koulukeittola- ja koululääkäriasia olivat korostetusti esillä 1910-luvulla. Muita varsin usein käsiteltyjä aiheita olivat arvosanojen ja päästötodistusten antamiseen liittyneet kysymykset, koulunkäynnin edistäminen, vähävaraisten oppilaiden tukeminen ja kansakouluasetuksen uudistaminen. Sen sijaan johtokuntiin liittynyt problematiikka oli yllättävän vähän esillä kokouksissa.²⁶³

Kokoukset olivat monella tavalla hyödyllisiä opettajille ja tarkastajille. Opettajat saivat uutta tietoa opetuksesta ja kasvatuksesta. Samalla he saivat tavata kollegojaan. Tarkastajat saattoivat esittää näkemyksensä yhteisesti piirin tilasta opettajille. Näin oli helpompi antaa tarvittavat huomautuksetkin, jos tarkastaja ei halunnut lausua niitä yksittäisille opettajille, jotta hän ei olisi pahoittanut heidän mieltään. Samalla tarkastaja saattoi informoida eri asioista yhdellä kertaa useimpia piirin opetta-

²⁶² VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1920 En 1-8, piirikokoukset; OMA, Opk, Piirikokousten pöytäkirjat 1886-1920 Ca 1.

²⁶³ VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1920 En 1-8, piirikokoukset; OMA, Opk, Piirikokousten pöytäkirjat 1886-1920 Ca 1.

jia. Lisäksi tarkastaja toimi opettajien kouluttajana esitelmin ja alustuksin. Tätä tarkastajat tekivätkin kiitettävästi.²⁶⁴

Tarkastajille kokouksilla ei ollut merkitystä vain informaatiomielessä. He saattoivat tavata niissä yhdellä kertaa huomattavan osan piirinsä opettajista, keskustella heidän kanssaan ja kuulla heidän murheitaan tai toivomuksiaan. Hieman yllättävää on se, että ainakaan kokousten pöytäkirjoihin kirjatuiissa keskusteluissa opettajat eivät juurikaan esittäneet aloitteita tarkastajille. Tekivätkö he niitä vapaamuotoisessa keskustelussa tarkastajan kanssa, on vaikea sanoa. Informaatio kulki kokouksissa lähinnä tarkastajilta opettajille ja opettajilta toisille opettajille; ei niinkään opettajilta tarkastajille. Mistä tämä johtui, siihen on vaikea vastata. Luultavasti se johtui tarkastajien suuresta kunnioituksesta ja heidän hallitsevasta asemastaan kokouksissa, mikä ehkäisi vapaan mielipiteenmaisun tarkastajiin päin. Asia näkyy opettajien esitysten vähäisyytenä ja siinäkin, että kansakoulujen tarkastamisasiaa ei käsitelty lainkaan kokouksissa.²⁶⁵

Piirikokousten järjestämisessä oli omat ongelmansa. Esitelmöitsijöille ja pöytäkirjan pitäjille ei voitu maksaa minkäänlaista palkkiota eikä opettajille matkakulujen korvausta. Lisäksi kokousten muoto oli 1900-luvulle asti hieman jäsentymätön. Näistä syistä esitelmöitsijöiden hankinnassa oli ajoittain vaikeuksia ja osanotto jäi vähäiseksi.²⁶⁶

Tarkastajat pyrkivät kehittämään kokouksia. Erityisesti vuoden 1916 tarkastajakokouksessa asia oli painokkaasti esillä. Tarkastajat esittivät kehittämistoimenpiteinä kolme asiaa. Ylihallituksen edustaja tulisi saada mukaan mahdollisimman moneen kokoukseen. Piirikokousten ohjelma ja mahdolliset keskustelukysymysten ponnet tulisi hyvissä ajoin ennen kokousta painettuna lähettää opettajille. Piirikokousten kulujen korvaamiseksi olisi myönnettävä riittävä määräraha jokaista piiriä kohti. Vuodesta

²⁶⁴ VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1920 En 1-8, piirikokoukset.

²⁶⁵ VA, KHA, Ko, Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897-1920 En 1-8, piirikokoukset.

²⁶⁶ Biskop, A.L., Miten voitaisiin piirikokoukset saada tarkotustaan vastaavammiksi? VIII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1916, s. 164-169; Saikku, Rufus, Miten voitaisiin piirikokoukset saada tarkotustaan vastaavammiksi? VIII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1916, s. 174-176; Halila III 1949, s. 354.

1902 lähtien piiritarkastajat saivat valtion varoista korvauksen sanoma-lehti-ilmoituksesta, ohjelman painattamisesta ja huoneiston vuokratuluisista. Nyt tarkastajat esittivät näiden lisäksi, että esitelmöitsijöille ja pöytäkirjan pitäjälle maksettaisiin palkkio, että jokaiselle opettajalle lähetettäisiin pöytäkirjan tiivistelmä ja että valtio myöntäisi matka-avustusta ainakin kaukaa kokoukseen tuleville opettajille.²⁶⁷ Esitykset eivät toteutuneet, mutta muutoin piirikokousten taso lähinnä kokemuksen myötä koheni 1910-luvulla.

Monet tarkastajat ottivat ahkerasti osaa myös opettajayhdistysten kokouksiin.

Opettajien piirikokousten ohella yleiset kansakoulukokoukset (vuodesta 1869) olivat tärkeitä kansakouluväen tapaamisia. Jo paikallistarkastajat osallistuivat näihin kokouksiin. Heidän osallistumisensa ja merkityksensä jäi kuitenkin hyvin vähäiseksi. Kolmanteen yleiseen kansakoulukokoukseen vuonna 1875 osallistui seitsemän paikallistarkastajaa. Heistä kolme (Berner, Floman ja Leinberg) oli myöhempiä piiritarkastajia. Kokouksen keskusteluihin ottivat aktiivisesti osaa vain Berner ja Floman, jotka puolustivat kokouksessa cygnaeuslaista kansakouluideaa mm. suhteessa kiertokouluihin.²⁶⁸ Seuraaviin kansakoulukokouksiin paikallistarkastajat osallistuivat laimeasti. Vuoden 1878 kokouksessa oli läsnä vain yksi paikallistarkastaja, vuoden 1881 kokouksessa kaksi ja vuoden 1884 kokouksessa viisi. He ottivat osaa vain kristinopin opetusta ja kiertokoulua koskeviin keskustelukysymyksiin. Tämä oli ymmärrettävää, koska pääosa heistä oli pappeja.²⁶⁹

Piiritarkastajilla oli kokouksissa sen sijaan alusta lähtien hyvin keskeinen rooli. Tarkastaja A.G. Hovilainen valittiin vuoden 1887 kokouksen sihteeriksi, tarkastaja J. Reini nimettiin kokouksen valiokuntaan valmistelemaan erästä keskustelukysymystä, tarkastaja O.Fr. Borg alusti erään keskustelukysymyksen. Keskusteluihin kaikki tarkastajat ottivat innokkaasti osaa. He puolustivat kansakoulun omaa alkuopetusta (pienien las-

²⁶⁷ VIII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1916, s. 177-179.

²⁶⁸ Keskustelut kolmannessa julkisessa Suomen kansakoulukokouksessa 1875. Jyväskylä 1875, s. 11, 32, 41.

²⁶⁹ Ks. Keskustelut Suomen neljännessä, viidennessä ja kuudennessa julkisessa kansakoulukokouksessa 1878-1884. Jyväskylä 1878, Helsinki 1882, Sortavala 1884.

ten koulua) kiertokoulua vastaan ja opettajien oikeusturvan parantamista. He vaativat mekaanisen ulkoluvun lopettamista, käsitöiden opetuksen parantamista jne. Kaikki asioita, joissa näki hyvin kuinka ensimmäiset piiritarkastajat olivat sisäistäneet cygnaeuslaisen kansakoulujatituksen.²⁷⁰

Sama aktiviteetti jatkui myöhemmissäkin kokouksissa. Tarkastajat alustivat huomattavan osan keskustelukysymyksistä, he olivat kysymyksiä valmistelevien valiokuntien jäseniä ja useimmiten puheenjohtajia, he ottivat aktiivisesti osaa keskusteluihin. Tarkastajien mielenkiinto kohdistui sellaisiin kysymyksiin kuin alku- ja jatko-opetuksen parantaminen, opettajien aseman turvaaminen, koulukuri ja opetuksen järjestely neliosastoisessa koulussa. Eri oppiaineiden opetuksesta tarkastajia kiinnosti lähinnä laskennon, käsitöiden, äidinkielen ja kotiseutuopetus. 1910-luvulla päähuomio kohdistui työkouluaatteen propagoimiseen, oppivelvollisuuden edistämiseen, oppilaskirjastojen kehittämiseen ja koulukeittoloiden perustamiseen.²⁷¹

Tarkastajat esiintyivät kokouksissa selvästi asiantuntijoina. Heidän mielipiteitään kuunneltiin ja niihin yhdyttiin. Minkäänlaista vastakkainasettelua opettajien ja tarkastajien välillä ei kokouksissa ainakaan keskustelupöytäkirjojen perusteella voi havaita. Tarkastajat osallistuivat opettajien mukana kansakoululaitoksen kehittämiseen.

²⁷⁰ Keskustelut seitsemännessä yleisessä kansakoulukokouksessa 1887, s. 11-17, 55-60, 91-92.

²⁷¹ Keskustelut Suomen yleisissä kansakoulukokouksissa VIII 1890 - XVII 1919.

YHTEENVETO

Kansakoulujen tarkastustoiminta suunniteltiin samassa yhteydessä kuin koululaitos muutenkin. Vuonna 1866 annettiin kansakouluasetus, joka sisälsi määräykset myös koulujen valvonnasta. Kansakoululaitosta tuli asetuksen mukaan johtamaan kansakoulutoimen ylihallitus. Koulujen lähi-valvonnasta huolehtivat alueelliset kansakouluntarkastajat. Koulujen asioita hoitivat johtokunnat, joilla oli myös velvollisuus pitää kouluja silmällä.

Kansakouluasetuksen tarkastusta koskevat säädökset perustuivat pääosin Uno Cygnaeuksen ehdotuksiin. Cygnaeus oli perehtynyt huolella kansanopetukseen Suomessa, muissa Pohjoismaissa, Keski-Euroopassa, Venäjällä ja Amerikan Yhdysvalloissa. Hän tunsikin hyvin myös oppikoulujen valvonnan ja kirkollisen tarkastusinstituution. Jo ennen Cygnaeuksen julkista esiintymistä Suomessa oli keskusteltu oppikoulujen tarkastuksen muuttamisesta. Monet arvovaltaiset henkilöt, joukossa myös johtavia kirkonmiehiä, olivat vaatineet oppikoulujen valvonnan siirtämistä tuomio-kapituleilta koulun omille hallintoelimille. Sama perusajatus oli lausuttu julki myös ensimmäisissä kansakouluhahmotelmissa. Kansakoulun osalta uudet ajatukset puki konkreettisiksi suunnitelmiksi Uno Cygnaeus, joka muovasi oman tarkastusnäkemyksensä koti- ja ulkomaisista vaikutteista. Erityisesti Sveitsistä ja Saksasta saadut esikuvat olivat ratkaisevia.

Merkittävin eroavuus Uno Cygnaeuksen suunnitelmissa ja kansakouluasetuksen säädöksissä koski kaupunkien asemaa. Kaupungit muodostivat omat tarkastuspiirinsä ja saivat valita itse tarkastajansa. Maalaiskunnille tarkastajat nimesi kouluylhallitus. Kaupunkien maalaiskuntia suurempi itsehallinto näkyi myös kansakoulujen tarkastustoimessa. Kaupunkien erikoisasema hajottikin tarkastushallintoa, josta ei tullut niin selkeää kokonaisuutta kuin Uno Cygnaeus oli tarkoittanut. Tosin muihin maihin verrattuna suomalainen tarkastusjärjestelmä oli selkeä ja yksinkertainen.

Kansakoulujen hallinnon ja valvonnan erottaminen kirkollisista instituutioista oli merkittävä ratkaisu. Asia ei ollut helppo, minkä vuoksi siitä keskusteltiin vuosikymmeniä ennen kuin oltiin kypsiä ratkaisuun. Kysymys liittyi laajempaan hengellisten ja maallisten tehtävien erottamiseen. Yhteiskunnan nopea kehittyminen 1800-luvun puolivälissä lisäsi maallisten tehtävien määrää. Kirkollisetkin piirit alkoivat myöntää, että oli luontevaa siirtää yhteiskunnalliset asiat kirkolta maallisten hallintoelinten hoi-

dettavaksi. Kirkon tulisi keskittyä vain hengellisiin kysymyksiin. Kouluasioiden irrottaminen oli silti tuskallista, koska koulutyön nähtiin olevan lähellä hengellistä työtä. Professori, sittemmin arkkipiispa Frans Ludvig Schauman ajoi kuitenkin uudistuksen maltillisesti lävitse. Se sinetöitiin vuoden 1869 kirkkolaissa. Täysin kirkon ja koulun siteet eivät katkenneet, sillä papistolle jäi koulujen uskonnonopetuksen valvonta. Tällä ratkaisulla haluttiin tietoisesti säilyttää koulun ja kirkon yhdysside.

Kansakouluasetuksen määräykset maalaiskansakoulujen tarkastuksesta eivät toteutuneet sellaisinaan eivätkä välittömästi. Kansakoulutoimen ylihallitusta ei koskaan asetettu. Koska myös oppikoululaitos tarvitsi keskusviraston, päätettiin voimavarat keskittää ja muodostaa eri koulu-
muodoille yhteinen koulutoimen ylihallitus. Asetus uudesta keskusvirastosta, joka toimi senaatin kirkollistoimituskunnan alaisuudessa, annettiin vuonna 1869. Koulutoimen ylihallitus aloitti toimintansa vuonna 1870.

Myöskään alueellisia kansakouluntarkastajia ei heti palkattu. Määräraha tarkastajien matka- ja päivärahakuluihin oli olemassa vuodesta 1871 lähtien, mutta ylihallitus ei halunnut sitä käyttää. Kansakoulujen ylitarkastaja ehti valvoa koulut keskusvirastotöidensä ohella. Toinen syy oli se, että Uno Cygnaeus ei halunnut palkata sivutoimisia tarkastajia vaan pyrki päätoimisten aluetarkastajien asettamiseen. Uno Cygnaeus oli korostanut alusta lähtien asiantuntevan tarkastuksen merkitystä kansakoululaitoksen menestymiselle. Cygnaeus tiesi, että sivutoimisiksi tarkastajiksi oli saatavissa lähinnä vain pappeja ja tilanomistajia. Heidän pedagogista tietämystään hän ei pitänyt kuitenkaan riittävänä. Cygnaeus koettikin tehdä kaikkensa, jotta pappeja ja tilanomistajia ei valittaisi kansakoulujen lähivalvojiksi. Cygnaeuksen näkemykseen mukautuen koulutoimen ylihallitus tekikin erilaisia aloitteita päätoimisista kansakouluntarkastajista. Senaatti ei tähän suostunut vaan pakotti keskusviraston nimeämään ylitarkastajan avuksi sivutoimisia kansakoulujen paikallistarkastajia. Vuonna 1874 valittiin 25 tarkastajaa. Tosin kolme ensimmäistä paikallistarkastajaa oli aloittanut työnsä jo vuosina 1871 ja 1872.

Päävastuu kansakoulujen valvonnassa jäi kansakouluntarkastajille. Kansakoulujen ylitarkastaja ei vuoden 1874 jälkeen juuri kansakouluissa vierailnut. Sitä ennen Uno Cygnaeus tarkasti aktiivisesti kouluja, koska hän oli kolme yhden pitäjän paikallistarkastajaa lukuun ottamatta ainoa kansakoulutyön valvoja. Vuoden 1874 jälkeen kansakoulujen ylitarkastajan oli keskityttävä lisääntyvien kansakouluasioiden hoitoon keskusvirastossa.

Seminaarit tosin pysyivät koko tutkimusajanjakson ylitarkastajan erityisen huolenpidon kohteina. Myöskään keskusviraston muu tarkastajahenkilöstö ei ehtinyt kouluja merkittävästi tutkia. Asioiden hoito sekä kansakoululaitoksen johtaminen ja kehittäminen vei pääosan työajasta, vaikka keskusvirastossa olikin vuonna 1921 seitsemän tarkastajan asemassa olevaa henkilöä. Sen verran ylihallituksen tarkastajat kouluja vuosittain kuitenkin tutkivat, että he säilyttivät kontaktin koulujen jokapäiväiseen työhön. Lisäksi käsittelemiensä papereiden avulla keskusvirastolla oli mahdollisuus yleisesti valvoa koulujen toimintaa.

Johtokunnille oli kansakouluasetuksessa säädetty velvollisuus valvoa koulujen toimintaa. Näin ei käytännössä tapahtunut vaan johtokuntien rooli jäi koulujen asioita hoitavaksi. Johtokuntien panos kansakouluasioiden hoidossa ja kansakoululaitoksen kehittämisessä jäi vaatimattomammaksi kuin oli tarkoitettu. Tämä oli ainakin opettajille ja tarkastajille pettymys. Myöskään papiston uskonnonopetuksen valvonnasta ei tullut kovin merkittävää lisää koulujen toiminnan kontrolliin.

Sivutoimiset kansakoulujen paikallistarkastajat valvoivat kansakouluja vuoteen 1885 asti. Tehtävässä toimi kaikkiaan 89 henkilöä. Pääosa heistä oli pappeja. Paikallistarkastajat eivät kyenneet pääsääntöisesti opetuksen pätevään arviointiin. Myös opetuksen kehittäminen jäi vähäiseksi. Syynä oli pedagogisen tietämyksen puute. Kansakoulujen leviämistä ja juurtumista maalaisväestön keskuuteen he kykenivät kuitenkin edistämään. Kun arvovaltaiset ja paikalliset olot hyvin tuntevat papit nimettiin kansakoulujen lähivalvojiksi, heidät sidottiin edistämään tätä koulumuotoa kierto-koulujen rinnalla. Tällä oli suuri merkitys siinä pitkässä kulttuurikamppailussa, jonka kansakoulu joutui käymään oikeutuksestaan ja jonka se lopulta voitti. Lisäksi paikallistarkastajien ansiosta koulujen valvonta tuli säännölliseksi. Jokainen koulu tuli tarkastettua vähintään kerran vuodessa.

Uno Cygnaeus ei nähnyt paikallistarkastajien toiminnassa mitään hyvää. Hän jatkoikin kamppailua päätoimisten, pedagogisesti koulutettujen tarkastajien puolesta. Vuonna 1885 tällaiset tarkastajat saattoivat aloittaa työnsä. Pappistarkastajien syrjäyttäminen aiheutti kriisin kirkon ja kansakoulun välillä. Papisto koki syrjäyttämisen epäluottamuslauseena ja pelkäsi kansakoulun vieraantuvan kristillisestä kirkosta. Ajan materialistiset ja vapaamieliset virtaukset, joilla ei ollut tosin tarkastajakysymyksen ratkaisun kanssa mitään tekemistä, lisäsivät papiston huolta. Kirkolliset

viranomaiset keskittyivät kiertokoulujen kehittämiseen. Heidän toiminnallaan oli hetkellistä menestystä. Kansakouluja kiertokoulut eivät kyenneet kuitenkaan enää syrjäyttämään. Vähitellen myös kirkon ja kansakoulun välinen juopa umpeutui, vaikka lukukinkereille osallistumisesta olikin kiistaa koko tutkimusajan.

Kansakoulujen piiritarkastajien pätevyys ehdot määriteltiin vuonna 1884 epämääräisesti. Näin nimittävälle viranomaiselle, senaatille, jäi vapaat kädet valita halutessaan mieleisiään henkilöitä tehtävään. Tarkastajien virkoja ei myöskään vakinaistettu, jotta he olivat helposti erotettavissa.

Vaikka tarkastajia koskevat säädökset jättivät mahdollisuuden poliittiselle vallankäytölle, tarkastajien toimista ei tullut poliittisen valtataistelun areenaa. Senaatti nimitti tarkastajiksi pääosin ylihallituksen ehdottamat henkilöt. He saivat keskittyä rauhassa koulujen valvontaan ja kehittämiseen. Poikkeuksen muodosti kreikkalaiskatolisten koulujen tarkastus sortokausien aikana. Venäläinen hallitusvalta puuttui silloin voimallisesti tarkastajien valintaan ja heidän toimintaansa. Tarkastajat itse välttivät sotkemasta valtio- ja puoluepolitiikkaa työhönsä tavalla, joka olisi herättänyt vastareaktioita. Tässä he onnistuivat kreikkalaiskatolista aluetta ja kansalaissodan aikaa lukuun ottamatta. Jälkimmäisissä tapauksissa tarkastajat joutuivat poliittisiin pyörteisiin negatiivisin seurauksin.

Kansakoulujen piiritarkastajina toimivat pääosin oppikoulupohjaisen akateemisen koulutuksen saaneet henkilöt. Tämä oli selvä linjavalinta. Koulutoimen ylihallitus ja senaatti halusivat saada tarkastajiksi korkean teoreettisen koulutuksen saaneita henkilöitä, vaikka heidän maalaiskansakoulujen ja maalaisolojen tuntemuksensa olikin usein vähäinen. Tavoitteena oli, että tarkastajat olivat saaneet syvällisemmän ja laaja-alaisemman koulutuksen kuin opettajat, joiden työtä heidän tuli arvioida ja parantaa. Tämä linja vahvistettiin vuonna 1909, jolloin tarkastajien kelpoisuusehdoiksi säädettiin filosofian kandidaatin tutkintoa vastaavat opinnot. Tämä koski myös kansakoulunopettajia, joita alettiin 1910-luvulla valita aikaisempaa enemmän tarkastajan virkoihin.

Tarkastajien toimia ei haluttu vakinaistaa, koska valtaapitävät halusivat saada ensin kokemusta uudesta järjestelystä. Kokemus oli valtaosaltaan myönteistä. Niinpä tarkastajien lukumäärää lisättiinkin rinnan koulujen määrän kasvaessa. Vuonna 1921 piiritarkastajia oli toimessa 33. Silti virat vakinaistettiin vasta vuonna 1909. Tarkastajat saivat nyt kauan

havittelemansa samat taloudelliset ja juridiset edut kuin oli muilla valtion virkamiehillä.

Kansakoulujen piiritarkastajina toimivat aikansa johtavat kansakoulupoliitikot. Toimen hyvä palkkaus ja korkea virka-asema houkutteli tehtävään päteviä miehiä. Tarkastajat viihtyivät toimeensa myös yllättävän pitkään, vaikka työ olikin raskas runsaiden kirjallisten töiden ja jatkuvan matkustamisen vuoksi. Kaikkiaan piiritarkastajana ehti toimia vuosina 1885 - 1921 70 henkilöä.

Tarkastajanviran korkea status ei säilynyt loppuun asti. Palkkauksen huononeminen, tarkastajien lukumäärän lisääntyminen ja yhteiskunnan yleinen kansanvaltaistuminen madalsivat tarkastajien virka-asemaa, eivätkä tarkastajat kyenneet sitä ponnisteluista huolimatta enää 1900-luvulla kohottamaan.

Kansakoulujen piiritarkastajien tärkein tehtävä oli opettajien opetuksen arviointi ja parantaminen. Tähän tarkastajien pedagoginen koulutus antoi hyvät mahdollisuudet. Jokaisen opettajan opetustyö tuli arvioitua vuosittain. Ohjaustyö jäi arvioinnin varjoon, vaikka tarkastajat pyrkivät jokaisessa tarkastustilanteessa korjaamaan opettajan opetustyön puutteita ja välittämään kasvatusopillisia näkemyksiään. Monet tarkastajat olivatkin pedagogiikan kehittämisen eturintamassa. Tarkastusten ja opettajakokousten avulla heillä oli hyvät mahdollisuudet välittää uusia kasvatus- ja opetusopillisia virtauksia opettajien keskuuteen.

Opetuksen tasoa tarkastajat eivät kyenneet mullistavasti parantamaan. Siihen kouluvierailut olivat liian harvalukuiset. Näkyvämpiä tuloksia tarkastajat saivat koulujen ulkoisen varustetason kohentamisessa. Opetusvälineissä, koulukalusteissa ja koulurakennuksissa oli tutkimusaikana paljon parannettavaa, minkä vuoksi tarkastajat joutuivat kiinnittämään niiden kuntoon saattamiseen runsaasti huomiota. He saivatkin suurta kohennusta aikaan.

Yhtä merkittävä oli tarkastajien panos kansakoululaitoksen laajentamisessa. He työskentelivät aktiivisesti uusien kansakoulujen puolesta. Muutenkin kansakoululaitoksen kehittämisessä tarkastajilla oli merkittävä panos.

Tarkastajien työ ei ollut vain koulujen toiminnan arviointia ja kehittämistä. Siinä oli laaja hallinnollisten tehtävien osuus. Koska lähes kaikki kouluja ja opettajia koskevat asiat kiersivät tarkastajien kautta, heidän työpöydälleen kasautui erilaisten hallinnollisten asioiden kirjo. Näiden

hoitoon pedagogisesti koulutetut tarkastajat olivat huonosti varustautuneet. Tarkastajat pääosin välittivät papereita koulujen/kuntien ja ylihallituksen välillä: itsenäistä päätösvaltaa heillä oli vähän. Tarkastajat koettivat vähentää hallintotehtäviä ja lisätä päätösvaltaansa onnistumatta siinä. He olivat ei vain lähivalvojia vaan myös alueidensa koulujohtajia, tosin pienin valtaoikeuksin. Tehtävän hallinnollinen luonne korostui tultaessa vuoteen 1921.

Kansakoulujen tarkastus oli olennainen osa koulujen toimintaa alusta alkaen. Valtiovalta halusi kontrolloida tukemansa koulun työtä. Kontrolli oli laillisuus- ja tarkoituksenmukaisuusvalvontaa. Tarkastustyön hoitaneet henkilöt eivät tyytyneet kuitenkaan vain pitämään kouluja silmällä. Heillä oli voimakas kehittämisenäkökulma kuten Uno Cygnaeus oli tarkoittanut. Tarkastustyön kokonaisvaikutus olikin näin huomattavan laaja. Se ulottui opetuksen arvioinnista sen parantamiseen, koulujen ulkoisten varustusten kohentamiseen ja koko kansakoululaitoksen organisaation kehittämiseen. Lisäksi tarkastusinstituutio oli keskeisesti hoitamassa koulujen hallinnollisia asioita.

LIITE 1

Kansakoulujen, opettajien ja oppilaiden määrä vuosina 1865 - 1921¹

Lukuvuosi	Kouluja	Opettajia	Oppilaita
1865 - 66	20	21	..
1870 - 71	108	113	..
1875 - 76	285	294	11 421
1880 - 81	457	464	17 731
1885 - 86	667	683	24 305
1890 - 91	880	912	35 187
1895 - 96	1273	1396	56 956
1900 - 01	1873	2179	82 614
1905 - 06	2400	2831	100 406
1910 - 11	2903	3740	135 162
1915 - 16	3305	4432	152 643
1920 - 21	3771	5299	191 109

Lukuvuonna 1920 - 1921 mainittujen yläkansakoulujen lisäksi toimi 682 alakansakoulua. Niissä oli 781 opettajaa ja 24 619 oppilasta. Muodollisesti alakansakoululaitos sai Suomessa alkunsa vasta oppivelvollisuuslain myötä, joskin tällaisia kouluja alkoi syntyä jo 1910-luvun lopulla.

¹ VA, KHA, Jkha, Kouluhallituksen kansakoululaitosta koskevat tilastolliset yhteenvedot 1872 - 1884 Hb 1; SVT X Kansanopetus. Tilastolliset yleiskatsaukset Suomen kansakoulutoimeen lukuvuosina 1875/76-1920/21; VA, KHA, Ko, Kansakouluntarkastajien lukukausi-ilmoitukset 1886-1921 Eo 1-10; Halila II 1949, s. 60, 333-334; Aalto 1976, s. 612.

LIITE 2

Ylihallituksen tarkastajien tarkastusmatkat vuosina 1899 - 1921

Sortavalan piiri 14.-31.10.1899 ylihallituksen kansakouluntarkastaja Y.K. Yrjö-Koskinen.

Mikkelin piiri 16.2.-6.3.1900 ylihallituksen kansakouluntarkastaja Y.K. Yrjö-Koskinen.

Porin piiri 26.10.-13.11.1900 ylihallituksen kansakouluntarkastaja Y.K. Yrjö-Koskinen.

Porvoon piiri 9.-20.5.1901 ylihallituksen kansakouluntarkastaja Y.K. Yrjö-Koskinen.

Rauman piiri 25.9.-15.10.1901 ylihallituksen kansakouluntarkastaja Aleksanteri Haapanen.

Kaskisten piiri 5.-15.11.1903 ja 13.-23.3.1904 ylihallituksen kansakouluntarkastaja Aleksanteri Haapanen.

Jyväskylän piiri 12.-30.3.1904 ylitirehtöörin apulainen Werner Tawaststjerna.

Joensuun piiri 14.-28.3.1905 ylihallituksen kansakouluntarkastaja Hjalmar Basilier.

Kuopion piiri 12.-18.2. ja 6.-8.3.1906 ylitirehtöörin apulainen Werner Tawaststjerna.

Oulun piiri 17.3.-12.4.1906 ylihallituksen lisäjäsen, piiritarkastaja A.J. Törnqvist (Tarjanne).

Lahden piiri marraskuun lopulla ja joulukuun alussa 1906 sekä samoihin aikoihin 1907 ylitirehtöörin apulainen Werner Tawaststjerna.

Rauman piiri 6.-18.5.1907 ylihallituksen kansakouluntarkastaja Hjalmar Basilier.

Kreikkälaiskatolinen piiri 27.11.-20.12.1907 ylihallituksen kansakouluntarkastaja Hjalmar Basilier.

Sortavalan piiri 25.4.-15.5.1908 ylihallituksen kansakouluntarkastaja A.J. Tarjanne.

Alavuden piiri 23.10.-4.11.1908 sekä 3.-16.3.1909 ylihallituksen kansakouluntarkastaja A.J. Tarjanne.

Viipurin piiri 13.-28.1. ja 10.10.-2.11.1909 ylihallituksen kansakouluntarkastaja Hjalmar Basilier.

Kajaanin piiri 27.3.-4.4.1910 yllhallituksen kansakouluntarkastaja A.J. Tarjanne.

Lohjan piiri 27.4.-14.5. sekä 22.-27.10.1910 yllhallituksen kansakouluntarkastaja Aleksanteri Haapanen.

Kannuksen piiri 12.3.-2.4.1911 yllhallituksen kansakouluntarkastaja A.J. Tarjanne.

Savonlinnan piiri 22.11.-14.12.1911 piiritarkastaja K.G. Aminoff.

Kotkan piiri 22.1.-10.2.1913 piiritarkastaja K.G. Aminoff.

Joensuun piiri 18.2.-6.3.1913 ylltirehtöörin apulainen K.A. Franssila.

Turun piiri 7.-27.4.1913 yllhallituksen kansakouluntarkastaja Hjalmar Basilier.

Forssan piiri 2.-29.11.1913 piiritarkastaja K.G. Aminoff.

Antrean piiri 4.-12.11.1913 yllhallituksen kansakouluntarkastaja Hjalmar Basilier.

Joensuun piiri 2.-21.5.1914 piiritarkastaja Albin Järvinen.

Alavuden piiri 11.-31.3.1915 piiritarkastaja Kaarlo Kerkkonen.

Lapin piiri 2.3.-4.4.1915 ylltirehtöörin apulainen K.A. Franssila.

Oulun piiri 26.3.-17.4.1915 yllhallituksen kansakouluntarkastaja Onni Rauhamaa.

Uudenkaupungin piirin tarkastajan arkisto 5.-6.5.1915 yllhallituksen kansakouluntarkastaja A.J. Tarjanne.

Antrean piirin tarkastajan arkisto 10.-11.10.1915 yllhallituksen kansakouluntarkastaja A.J. Tarjanne.

Lapuan piiri 8.2.-1.3.1916 yllhallituksen kansakouluntarkastaja Onni Rauhamaa.

Käkisalmen piiri 9.5.-24.5.1916 yllhallituksen kansakouluntarkastaja Onni Rauhamaa.

Viipurin piiri 7.-8.11.1916 piiritarkastaja Albin Järvinen.

Kuopion piiri 17.1.-2.2.1918 yllhallituksen kansakouluntarkastaja Onni Rauhamaa.

Lähde: VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885-1921, yllhallituksen tarkastajien tarkastuskertomukset.

LIITE 3

Kansakouluntarkastajat ja heidän tarkastusalueensa vuonna 1874

UUDENMAAN LÄÄNI

Lääninrovasti Joh. Granholm, Orimattila

- Anjala, Elimäki, Iitti, Nastola ja Orimattila
- 5 kuntaa, joissa 12 koulua ja 12 opettajaa

Kirkkoherra Yrjö William Relander, Myrskylä

- Artjärvi, Askola, Liljendal, Myrskylä, Pernaja, Porneesi ja Ruotsin Pyhtää
- 7 kuntaa, joissa 12 koulua ja 12 opettajaa

Kirkkoherra Fredrik Wilhelm Fredriksson, Sipoo

- Espoo, Helsingin mlk, Sipoo ja Östersundom
- 4 kuntaa, joissa 7 koulua ja 7 opettajaa

Seminaarin johtaja Anders Wilhelm Floman, Tammisaari

- Inkoo, Karjaa, Kirkkonummi, Pohja ja Siuntio
- 5 kuntaa, joissa 7 koulua ja 7 opettajaa

Jumaluusopin kandidaatti Theodor Strandberg, Vihti

- Karjalohja, Kisko, Lohja, Nummi, Nurmijärvi, Pusula, Pyhäjärvi, Sammatti ja Vihti
- 9 kuntaa, joissa 12 koulua ja 13 opettajaa

TURUN JA PORIN LÄÄNI

Kirkkoherra Johan Jakob Lybeck, Uskela

- Halikko, Kemiö, Perniö, Uskela ja Västanfjärd
- 5 kuntaa, joissa 9 koulua ja 9 opettajaa

Kansakouluntarkastaja Aksel Berner, Pori

- Hinnerjoki, Huittinen, Hämeenkyrö, Karkku, Kokemäki, Laitila, Myllymäki, Punkalaidun, Suoniemi, Tyrvää ja Uusikirkko
- 11 kuntaa, joissa 14 koulua ja 14 opettajaa

Rovasti Lars Gustaw Törnwall, Sund

- Saltvik ja Sund
- 2 kuntaa, joissa 2 koulua ja 2 opettajaa

HÄMEEN LÄÄNI

Kirkkoherra August Edward Granfelt, Tammela

- Akaa, Hausjärvi, Janakkala, Jokioinen, Kalvola, Loppi, Tammela, Urjala ja Vanaja
- 9 kuntaa, joissa 14 koulua ja 14 opettajaa

Kirkkoherra Gustaf Leonhard af Enehjelm, Hattula

- Hattula, Kangasala, Lempäälä, Orivesi, Pirkkala, Ruovesi, Sääksmäki, Teisko, Tottijärvi ja Tyrvöntö
- 10 kuntaa, joissa 13 koulua ja 13 opettajaa

Kappalainen Kaarle Wilen, Lammi

- Hauho, Hollola, Jämsä, Koski, Kärkölä, Luopioinen, Lammi, Padasjoki ja Tuulos
- 9 kuntaa, joissa 14 koulua ja 14 opettajaa

VIIPURIN LÄÄNI

Kirkkoherra Niilo Gustaw Arppe, Taipalsaari

- Kymi, Luumäki, Sippola, Valkeala, Vehkalahti ja Virolahti
- 6 kuntaa, joissa 10 koulua ja 11 opettajaa

Kirkkoherra Johan Hertz, Kivennapa

- Johannes, Jääski, Kirvu, Kivennapa, Koivisto, Räisälä, Uusikirkko ja Viipurin mlk
- 8 kuntaa, joissa 12 koulua ja 12 opettajaa

Kappalainen Aleksander Lyra, Jaakkima

- Hiitola, Impilahti, Kurkijoki ja Ruskeala
- 4 kuntaa, joissa 7 koulua ja 7 opettajaa

MIKKELIN LÄÄNI

Tilanomistaja Nils Grotenfelt, Joroinen

- Heinävesi, Joroinen, Juva, Leppävirta, Pieksämäki ja Rantasalmi
- 6 kuntaa, joissa 17 koulua ja 17 opettajaa

Tilanomistaja Johan Gustaw Hoffren, Mikkelin mlk

- Hartola, Hirvensalmi, Joutsa, Kangasniemi, Leivonmäki, Mikkelin mlk, Mäntyharju, Ristiina ja Sysmä
- 9 kuntaa, joissa 19 koulua ja 19 opettajaa

KUOPION LÄÄNI

Kirkkoherra Bernhard Sarlin, Tuusniemi

- Juva, Karttula, Kuopion mlk, Leppävirta ja Nilsinä
- 5 kuntaa, joissa 9 koulua ja 9 opettajaa

Kirkkoherra Klaus Erik Järnefelt, Kontiolahti

- Kitee, Kontiolahti, Kuusjärvi, Liperi, Pielinen ja Tohmajärvi
- 6 kuntaa, joissa 11 koulua ja 11 opettajaa

VAASAN LÄÄNI

Seminaarin johtaja Kaarle Gabriel Leinberg, Jyväskylä

- Kivijärvi, Konginkangas, Laukaa, Pylkönmäki, Saarijärvi ja Viitasaari
- 6 kuntaa, joissa 8 koulua ja 8 opettajaa

Kirkkoherra Frans Henrik Bergroth, Keuruu

- Alavus, Keuruu, Multia ja Ähtäri
- 4 kuntaa, joissa 5 koulua ja 5 opettajaa

Kappalainen Frans Hällfors, Kauhajoki

- Ilmajoki, Isokyrö, Jurva, Laihia ja Seinäjoki
- 5 kuntaa, joissa 4 koulua ja 4 opettajaa

Kirkkoherra Edward Fredrik Reinius, Alahärmä

- Alahärmä, Kauhava, Lappajärvi, Lapua ja Vimpeli
- 5 kuntaa, joissa 4 koulua ja 4 opettajaa

Kirkkoherra Kaarle Edward Stenbäck, Uusikaarlepeyy

- Kokkolan mlk, Kruunupyy, Lohtaja, Munsala, Vöyri ja Ylikannus
- 6 kuntaa, joissa 6 koulua ja 6 opettajaa

OULUN LÄÄNI

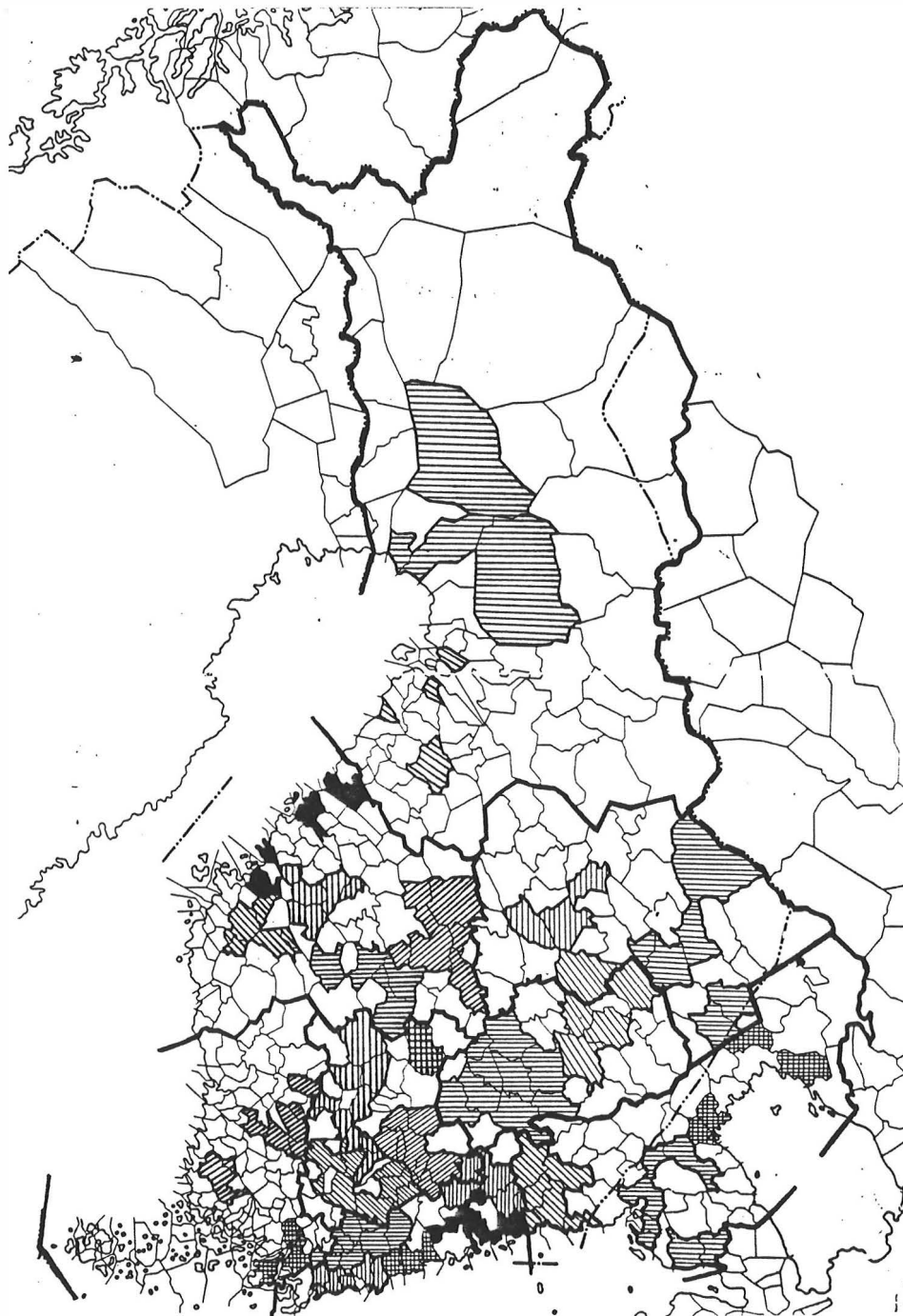
Kirkkoherra Edward Borg, Saloinen

- Haapavesi, Liminka, Oulun mlk ja Saloinen
- 4 kuntaa, joissa 4 koulua ja 4 opettajaa

Kirkkoherra Johan Fredrik Thauvon, Puolanka

- Kemi, Pudasjärvi, Rovaniemi ja Simo
- 4 kuntaa, joissa 6 koulua ja 6 opettajaa

LIITE 4

Kansakouluntarkastajien tarkastusalueet vuonna 1874

LIITE 5

Kansakouluntarkastajat ja heidän tarkastusalueensa vuonna 1876

UUDENMAAN LÄÄNI

Kirkkoherra K.G. Wiwolin, Ruotsin Pyhtää

- Artjärvi, Askola, Lapinjärvi, Liljendal, Myrskylä, Pornainen, Pukkila ja Ruotsin Pyhtää
- 8 kuntaa, joissa 13 koulua

Rovasti O.J. Hofdahl, Pernaja

- Pernaja
- 1 kunta, jossa 4 koulua

Kappalainen M.Fr. Kotilainen, Elimäki

- Anjala, Elimäki, Iitti, Nastola ja Orimattila
- 5 kuntaa, joissa 14 koulua

Kirkkoherra Fr.W. Fredriksson, Sipoo

- Espoo, Helsingin mlk, Sipoo, Tuusula ja Östersundom
- 5 kuntaa, joissa 9 koulua

Seminaarin johtaja A.W. Floman, Tammisaari

- Degerby, Inkoo, Karjaa, Kirkkonummi, Lohja, Pohja ja Siuntio
- 7 kuntaa, joissa 13 koulua

Kirkkoherra Th. Strandberg, Vihti

- Karjalohja, Nummi, Nurmijärvi, Pusula, Pyhäjärvi, Sammatti ja Vihti
- 7 kuntaa, joissa 11 koulua

TURUN JA PORIN LÄÄNI

Kappalainen P.A. Wasz, Uskela

- Dragsfjärd, Halikko, Kemiö, Kisko, Koski, Perniö, Uskela ja Västanfjärd
- 8 kuntaa, joissa 13 koulua

Kassanhoitaja P.W. Gallen, Tyrvää

- Huittinen, Karkku, Kokemäki, Punkalaidun, Suoniemi ja Tyrvää
- 6 kuntaa, joissa 9 koulua

Kirkkoherra E.G.J. Roschier, Lappi

- Laitila, Loimaa, Mynämäki ja Uusikirkko
- 4 kuntaa, joissa 6 koulua

Maisteri K.G. Ollonqvist, Ahlainen

- Hämeenkyrö, Kankaanpää, Merikarvia, Noormarkku, Pomarkku ja Viljakkala
- 6 kuntaa, joissa 4 koulua

Kirkkoherra O.M. Roslin, Sund

- Jomala, Saltvik ja Sund
- 3 kuntaa, joissa 3 koulua

HÄMEEN LÄÄNI

Kirkkoherra E.J.W. Boisman, Hämeenlinna

- Akaa, Hausjärvi, Janakkala, Jokioinen, Kalvola, Loppi, Tammela, Urjala ja Vanaja
- 9 kuntaa, joissa 14 koulua

Kirkkoherra G.L. af Enehjelm, Hattula

- Hattula, Hämeenlinnan mlk, Kangasala, Lempäälä, Orivesi, Pirkkala, Pälkäne, Ruovesi, Sääksmäki, Teisko, Tottijärvi ja Tyrvöntö
- 12 kuntaa, joissa 16 koulua

Kappalainen K. Wilen, Lammi

- Hauho, Hollola, Jämsä, Koski, Kärkölä, Lammi, Luopioinen, Padasjoki ja Tuulos
- 9 kuntaa, joissa 14 koulua

VIIPURIN LÄÄNI

Kirkkoherra B.K. Sarlin, Valkeala

- Kymi, Luumäki, Sippola, Valkeala, Vehkalahti ja Virolahti
- 6 kuntaa, joissa 11 koulua

Kirkkoherra U. Sieberg, Kirvu

- Antrea, Jääski, Kirvu ja Räisälä
- 4 kuntaa, joissa 6 koulua

Kirkkoherra J. Hertz, Kivennapa

- Heinjoki, Johannes, Kivennapa, Koivisto, Muola, Uusikirkko ja Viipurin mlk
- 7 kuntaa, joissa 11 koulua

Maanviljelyneuvoja I. Berner, Valkjärvi

- Rautu ja Sakkola
- 2 kuntaa, joissa 3 koulua

Kappalainen A.W. Lyra, Jaakkima

- Hiitola, Impilahti, Kurkijoki, Ruokolahti ja Ruskeala
- 5 kuntaa, joissa 6 koulua

MIKKELIN LÄÄNI

Tilanomistaja N. Grotenfelt, Joroinen

- Joroinen, Juva, Pieksämäki, Rantasalmi ja Sulkava
- 5 kuntaa, joissa 13 koulua

Tilanomistaja J.G. Hoffren, Mikkelin mlk

- Hartola, Hirvensalmi, Joutsa, Kangasniemi, Leivonmäki, Mikkelin mlk, Mäntyharju, Puumala, Ristiina ja Sysmä
- 10 kuntaa, joissa 21 koulua

KUOPION LÄÄNI

Tohtori A.E. Nylander, Kuopio

- Karttula, Kuopion mlk ja Nilsinä
- 3 kuntaa, joissa 6 koulua

Kappalainen A.G. Westerlund, Leppävirta

- Heinävesi, Leppävirta, Rautalampi ja Tuusniemi
- 4 kuntaa, joissa 9 koulua

Kappalainen A. Hahl, Maaninka

- Pielavesi ja Vesanto
- 2 kuntaa, joissa 3 koulua

Kirkkoherra K.E. Järnefelt, Kontiolahti

- Ilomantsi, Kitee, Kontiolahti, Kuusjärvi, Liperi, Pielisjärvi ja Tohmajärvi
- 7 kuntaa, joissa 15 koulua

VAASAN LÄÄNI

Seminaarin johtaja K.G. Leinberg, Jyväskylä

- Karstula, Kivijärvi, Laukaa, Konginkangas, Saarijärvi ja Viitasaari
- 6 kuntaa, joissa 8 koulua

Kirkkoherra F.H. Bergroth, Keuruu

- Alavus, Keuruu, Multia, Petäjävesi ja Ähtäri
- 5 kuntaa, joissa 5 koulua

Kappalainen Fr.H. Hällfors, Kauhajoki

- Ilmajoki, Isokyrö, Jalasjärvi, Jurva, Laihia, Mustasaari, Seinäjoki ja Vähäkyrö
- 8 kuntaa, joissa 10 koulua

Kirkkoherra E.Fr. Reinius, Alahärmä

- Alahärmä, Kauhava, Lappajärvi ja Lapua
- 4 kuntaa, joissa 4 koulua

Kirkkoherra K.E. Stenbäck, Uusikaarlepyy

- Himanka, Kokkolan mlk, Kruunupyy, Lohtaja, Munsala, Pietarsaari, Vöyri ja Ylikannus
- 8 kuntaa, joissa 11 koulua

OULUN LÄÄNI

Kirkkoherra E. Borg, Saloinen

- Haapavesi, Liminka, Muhos, Oulun mlk ja Saloinen
- 5 kuntaa, joissa 6 koulua

Kirkkoherra J.Fr. Thauvon, Ii

- Alatornio, Haukipudas, Ii, Kemi, Kuusamo, Pudasjärvi, Rovaniemi, Simo ja Tervola
- 9 kuntaa, joissa 12 koulua

LIITE 6

Kansakouluntarkastajat ja heidän tarkastusalueensa vuonna 1880

UUDENMAAN LÄÄNI

Kappalainen A.A. Fleege, Snappertuna

- Degerby, Inkoo, Kirkkonummi, Siuntio ja Snappertuna
- 5 kuntaa, joissa 8 koulua

Virka avoinna

- Karjaa, Lohja ja Pohja
- 3 kuntaa, joissa 7 koulua

Kirkkoherra B.J. Anthoni, Karjalohja

- Karjalohja, Nummi, Nurmijärvi, Pusula, Pyhäjärvi, Sammatti ja Vihti
- 7 kuntaa, joissa 11 koulua

Kirkkoherra Fr.W. Fredriksson, Sipoo

- Espoo, Helsingin mlk, Porvoon mlk, Sipoo, Tuusula ja Östersundom
- 6 kuntaa, joissa 13 koulua

Kappalainen C.Fr. Blomqvist, Ruotsin Pyhtää

- Artjärvi, Askola, Lapinjärvi, Liljendal, Myrskylä, Pornainen, Pukkila ja Ruotsin Pyhtää
- 8 kuntaa, joissa 15 koulua

Rovasti O.J. Hofdahl, Pernaja

- Pernaja
- 1 kunta, jossa 7 koulua

Kappalainen M.Fr. Kotilainen, Elimäki

- Anjala, Elimäki, Iitti, Nastola ja Orimattila
- 5 kuntaa, joissa 16 koulua

TURUN JA PORIN LÄÄNI

Kirkkoherra Fr.J. Torckell, Sund

- Eckerö, Hammarland, Jomala, Lumparland, Saltvik ja Sund
- 6 kuntaa, joissa 6 koulua

Kirkkoherra E.G.J. Roschier, Lappi

- Eura, Eurajoki, Kiukainen, Laitila, Mynämäki ja Uusikirkko
- 6 kuntaa, joissa 8 koulua

Kirkkoherra C.J. Ahlman, Pöytyä

- Piikkiö ja Pöytyä
- 2 kuntaa, joissa 3 koulua

Kappalainen K.H. Ekblom, Kemiö

- Dragsfjärd, Kemiö, Parainen ja Västanfjärd
- 4 kuntaa, joissa 7 koulua

Kappalainen P.A. Wasz, Uskela

- Halikko, Kisko, Koski, Perniö ja Uskela
- 5 kuntaa, joissa 10 koulua

Maisteri K.G. Ollonqvist, Ahlainen

- Hämeenkyrö, Ikaalinen, Kankaanpää, Lavia, Merikarvia, Mouhijärvi, Noormarkku, Parkano, Pomarkku, Siikainen ja Viljakkala
- 11 kuntaa, joissa 10 koulua

Kappalainen Fr.Fr. Colerus, Kiikka

- Harjavalta, Huittinen, Karkku, Kiikka, Kokemäki, Nakkila, Punkalaidun, Suoniemi ja Tyrvää
- 9 kuntaa, joissa 13 koulua

Kirkkoherra E.T. Lagus, Alastaro

- Alastaro, Loimaa, Metsämaa ja Vampula
- 4 kuntaa, joissa 6 koulua

HÄMEEN LÄÄNI

Rovasti J.A. Colerus, Kangasala

- Kangasala, Längelmäki, Orivesi, Pälkäne, Ruovesi, Sahalahti ja Teisko
- 7 kuntaa, joissa 9 koulua

Kirkkoherra H. Malin, Pirkkala

- Lempäälä, Pirkkala, Tottijärvi ja Vesilahti
- 4 kuntaa, joissa 5 koulua

Rovasti G. Dahlberg, Sääksmäki

- Akaa, Kalvola, Kylmäkoski, Sääksmäki ja Urjala
- 5 kuntaa, joissa 8 koulua

Virka avoinna

- Hattula, Hausjärvi, Hämeenlinnan mlk, Janakkala, Jokioinen, Loppi, Tammela, Tyrvääntö ja Vanaja
- 9 kuntaa, joissa 17 koulua

Kappalainen K. Wilen, Lammi

- Hauho, Hollola, Jämsä, Koski, Kärkölä, Lammi, Luopioinen, Padasjoki ja Tuuloinen
- 9 kuntaa, joissa 15 koulua

Sotarovasti E.V. Petterson, Asikkala

- Asikkala ja Mikkelin läänistä Hartola, Joutsa, Kangasniemi, Leivonmäki ja Sysmä
- 6 kuntaa, joissa 12 koulua

VIIPURIN LÄÄNI

Kirkkoherra J. Hertz, Kivennapa

- Heinjoki, Johannes, Kivennapa, Kuolemajärvi, Koivisto, Muolaa, Pyhäjärvi, Rautu, Sakkola, Uusikirkko, Valkjärvi ja Viipurin mlk
- 12 kuntaa, joissa 23 koulua

Kirkkoherra A.O. Törnudd, Virolahti

- Kymi, Lappee, Luumäki, Sippola, Valkeala, Vehkalahti ja Virolahti
- 7 kuntaa, joissa 14 koulua

Kirkkoherra A.E. Olsoni, Kurkijoki

- Hiitola, Kaukola, Kurkijoki ja Ruokolahti
- 4 kuntaa, joissa 5 koulua

Kirkkoherra U. Sieberg, Kirvu

- Antrea, Jääski, Kirvu ja Räisälä
- 4 kuntaa, joissa 9 koulua

Tohtori H. Backman, Impilahti

- Impilahti, Jaakkima, Parikkala, Ruskeala ja Uukuniemi
- 5 kuntaa, joissa 11 koulua

MIKKELIN LÄÄNI

Tilanomistaja N. Grotenfelt, Joroinen

- Joroinen, Juva, Kerimäki, Pieksämäki, Rantasalmi ja Sulkava
- 6 kuntaa, joissa 15 koulua

Tilanomistaja J.G. Hoffren, Anttola

- Hirvensalmi, Mikkelin mlk, Mäntyharju, Puumala ja Ristiina
- 5 kuntaa, joissa 13 koulua

Kirkkoherra G.O.Th. Nordström, Kerimäki

- Kangaslampi
- 1 kunta, jossa ei yhtään koulua

KUOPION LÄÄNI

Kirkkoherra K.E. Järnefelt, Kontiolahti

- Ilomantsi, Kaavi, Kiihtelysvaara, Kitee, Kontiolahti, Kuusjärvi, Liperi, Pielisjärvi, Polvijärvi ja Tohmajärvi
- 10 kuntaa, joissa 20 koulua

Kappalainen A. Mehtonen, Pielavesi

- Iisalmen kauppala, Iisalmen mlk, Kiuruvesi ja Pielavesi
- 4 kuntaa, joissa 6 koulua

Piirilääkäri A.E. Nylander, Kuopio

- Karttula, Kuopion mlk, Nilsistä ja Tuusniemi
- 4 kuntaa, joissa 9 koulua

Kappalainen A.G. Westerlund, Leppävirta

- Heinävesi, Leppävirta, Rautalampi ja Vesanto
- 4 kuntaa, joissa 9 koulua

VAASAN LÄÄNI

Virka avoinna

- Ilmajoki, Isokyrö, Jalasjärvi, Jurva, Laihia, Lapväärti, Mustasaari, Närpiö, Seinäjoki, Vähäkyrö ja Ylistaro
- 11 kuntaa, joissa 22 koulua

Kirkkoherra K.E. Karsten, Koivulahti

- Koivulahti ja Pirttikylä
- 2 kuntaa, joissa 4 koulua

Kirkkoherra K.A. Mellberg, Teerijärvi

- Alaveteli, Halsua, Himanka, Kaustinen, Kokkolan mlk, Kruunupyy, Kälviä, Luoto, Lohtaja, Munsala, Oravainen, Pietarsaari, Toholampi, Veteli, Vöyri ja Ylikannus
- 16 kuntaa, joissa 21 koulua

Kirkkoherra G.A. Rydman, Vimpeli

- Alahärmä, Jepua, Kauhava, Lappajärvi, Lapua ja Vimpeli
- 6 kuntaa, joissa 10 koulua

Rovasti Fr.H. Bergroth, Keuruu

- Alavus, Keuruu, Multia ja Petäjavesi
- 4 kuntaa, joissa 6 koulua

Kirkkoherra O.A. Stenroth, Laukaa

- Karstula, Kinnula, Kivijärvi, Konginkangas, Laukaa, Pihtipudas, Pylkönmäki, Saarijärvi ja Viitasaari
- 9 kuntaa, joissa 11 koulua

OULUN LÄÄNI

Rovasti E.W. Borg, Saloinen

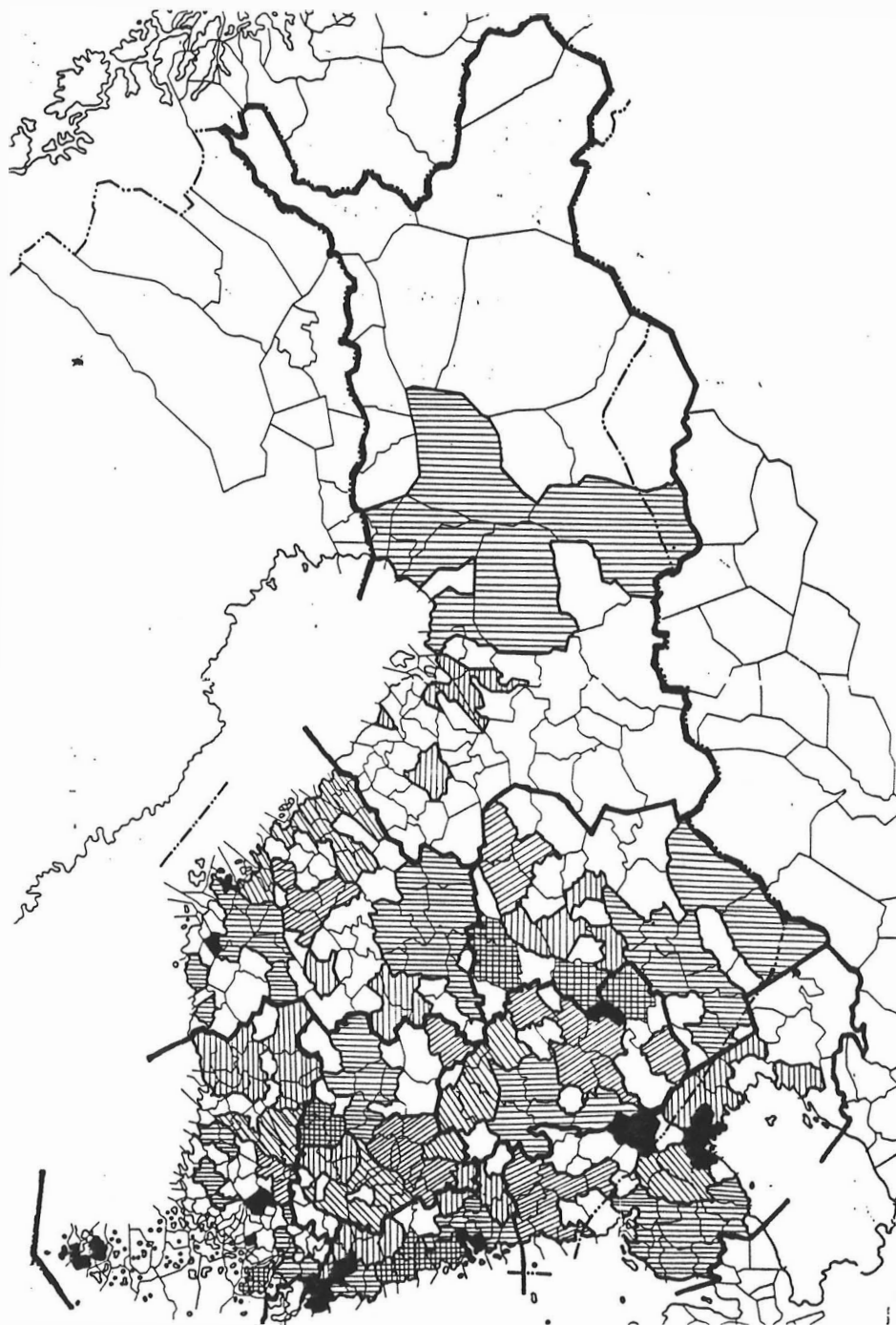
- Haapavesi, Liminka, Muhos, Oulun mlk, Saloinen ja Tyrnävä
- 6 kuntaa, joissa 7 koulua

Kirkkoherra J.Fr. Thauvon, Ii

- Alatornio, Haukipudas, Ii, Kemi, Kuusamo, Pudasjärvi, Rovaniemi, Simo ja Tervola
- 9 kuntaa, joissa 12 koulua

Lähde: Lönnbeck, Gustaf, Suomen kansakoulujen matrikkeli kevätlukukautena 1880. Helsinki 1880, s. X-XIV; Tidskrift utg... 1877-1883; VA, KHA, Jkha, Kansakoulujen ylitarkastajan kirjekonseptit 1869-1884 Db 1; VA, KHA, Jkha, Kansakouluntarkastajilta saapuneet kirjeet 1874-1880 Ed 1; VA, KHA, Jkha, Maaseudun kansakouluntarkastajien kertomukset ja tilastolliset yhteenvedot 1872-1884 Ha 2.

LIITE 7

Kansakouluntarkastajien tarkastusalueet vuonna 1880

LIITE 8

Kansakouluntarkastajat ja heidän tarkastusalueensa vuonna 1884

UUDENMAAN LÄÄNI

Kappalainen A.A. Fleege, Snappertuna

- Degerby, Inkoo, Kirkkonummi, Siuntio ja Snappertuna
- 5 kuntaa, joissa 9 koulua ja 10 opettajaa

Kirkkoherra B.J. Anthoni, Karjalohja

- Karjalohja, Nummi, Nurmijärvi, Pusula, Pyhäjärvi, Sammatti ja Vihti
- 7 kuntaa, joissa 11 koulua ja 14 opettajaa

Seminaarin lehtori J.E. Korsström, Tammisaari

- Bromarv, Karjaa, Lohja, Pohja, Tammisaaren mlk ja Tenhola
- 6 kuntaa, joissa 9 koulua ja 11 opettajaa

Kappalainen K.E. Calonius, Sipoo

- Artjärvi, Askola, Lapinjärvi, Liljendal, Myrskylä, Pornainen, Pukkila ja Ruotsin Pyhtää
- 8 kuntaa, joissa 18 koulua ja 18 opettajaa

Kirkkoherra Fr.W. Fredriksson, Sipoo

- Espoo, Helsingin mlk, Porvoon mlk, Sipoo, Tuusula ja Östersundom
- 6 kuntaa, joissa 17 koulua ja 18 opettajaa

Lääninrovasti G.O.Th. Nordström, Porvoo

- Pernaja
- 1 kunta, jossa 7 koulua ja 7 opettajaa

Kappalainen M.Fr. Kotilainen, Elimäki

- Anjala, Elimäki, Iitti, Nastola ja Orimattila
- 5 kuntaa, joissa 20 koulua ja 23 opettajaa

TURUN JA PORIN LÄÄNI

Kirkkoherra K.E.F. Bergroth, Hammarland

- Eckerö, Finström, Föglö, Hammarland, Jomala, Lumparland, Saltvik, Sund ja Vårdö
- 9 kuntaa, joissa 10 koulua ja 12 opettajaa

Kirkkoherra E.G.J. Roschier, Lappi

- Eurajoki, Köyliö, Kiukainen, Laitila, Luvia, Mietoinen, Mynämäki, Uusikirkko ja Vehmaa
- 9 kuntaa, joissa 11 koulua ja 12 opettajaa

Kirkkoherra G.J. Ahlman, Pöytyä

- Eura, Kakskerta, Karinainen, Lieto, Maaria, Masku, Marttila, Nousiainen, Paimio, Piikkiö, Pöytyä, Raisio ja Rimito
- 13 kuntaa, joissa 16 koulua ja 19 opettajaa

Kappalainen K.H. Ekblom, Kemiö

- Dragsfjärd, Kemiö, Parainen ja Västanfjärd
- 4 kuntaa, joissa 8 koulua ja 8 opettajaa

Maisteri K.G. Ollonqvist, Ahlainen

- Ahlainen, Lappi, Merikarvia, Noormarkku, Pomarkku, Siikainen ja Ulvila
- 7 kuntaa, joissa 8 koulua ja 11 opettajaa

Kappalainen Fr.Fr. Colerus, Kiikka

- Harjavalta, Huittinen, Karkku, Kauvatsa, Kiikka, Kokemäki, Nakkila, Punkalaidun, Suoniemi ja Tyrvää
- 10 kuntaa, joissa 14 koulua ja 15 opettajaa

Kirkkoherra E.T. Lagus, Alastaro

- Alastaro, Loimaa, Metsämaa, Säskylä ja Vampula
- 5 kuntaa, joissa 9 koulua ja 10 opettajaa

Kappalainen P.A. Wasz, Uskela

- Halikko, Kiikala, Kisko, Koski, Perniö, Pertteli, Somero ja Uskela
- 8 kuntaa, joissa 16 koulua ja 17 opettajaa

Maisteri J.R. Forsman, Hämeenkyrö

- Hämeenkyrö, Ikaalinen, Kankaanpää, Lavia, Mouhijärvi, Parkano ja Viljakkala
- 7 kuntaa, joissa 11 koulua ja 13 opettajaa

HÄMEEN LÄÄNI

Rovasti J.A. Colerus, Kangasala

- Kangasala, Kuru, Längelmäki, Orivesi, Pälkäne, Ruovesi, Sahalahti ja Teisko
- 8 kuntaa, joissa 13 koulua ja 13 opettajaa

Kirkkoherra H. Malin, Pirkkala

- Lempäälä, Pirkkala, Tottijärvi ja Vesilahti
- 4 kuntaa, joissa 5 koulua ja 5 opettajaa

Rovasti G. Dahlberg, Sääksmäki

- Akaa, Kalvola, Kylmäkoski, Sääksmäki ja Urjala
- 5 kuntaa, joissa 9 koulua ja 9 opettajaa

Sotarovasti E.V. Petterson, Asikkala

- Asikkala, Hartola, Heinola, Joutsa, Kangasniemi, Leivonmäki ja Sysmä
- 7 kuntaa, joissa 15 koulua ja 15 opettajaa

Kirkkoherra G.E. Richter, Tuuloinen

- Hauho, Hollola, Koski, Kärkölä, Lammi, Luopioinen, Padasjoki ja Tuuloinen
- 8 kuntaa, joissa 16 koulua ja 17 opettajaa

Kappalainen E. Seppäläinen, Renko

- Hattula, Hausjärvi, Humpilla, Hämeenlinnan mlk, Janakkala, Jokioinen, Loppi, Renko, Tammela, Tyrvääntö ja Vanaja
- 11 kuntaa, joissa 23 koulua ja 23 opettajaa

Kirkkoherra J. Sahlman, Korpilahti

- Jämsä, Korpilahti ja Kuhmoinen
- 3 kuntaa, joissa 8 koulua ja 8 opettajaa

VIIPURIN LÄÄNI

Kirkkoherra U. Sieberg, Kirvu

- Antrea, Jääski, Kirvu ja Räisälä
- 4 kuntaa, joissa 9 koulua ja 9 opettajaa

Kirkkoherra A.E. Olsoni, Kurkijoki

- Hiitola, Kaukola, Kurkijoki ja Ruokolahti
- 4 kuntaa, joissa 6 koulua ja 6 opettajaa

Piirilääkäri H. Backman, Impilahti

- Impilahti
- 1 kunta, jossa 3 koulua ja 3 opettajaa

Kirkkoherra A.G. Wallen, Uukuniemi

- Jaakkima, Parikkala, Ruskeala, Sortavala ja Uukuniemi
- 5 kuntaa, joissa 13 koulua ja 14 opettajaa

Kirkkoherra K.A. Streng, Heinjoki

- Heinjoki, Koivisto, Kuolemanjärvi, Muolaa ja Uusikirkko
- 5 kuntaa, joissa 8 koulua ja 9 opettajaa

Kansakouluntarkastaja O. Hynen, Viipuri

- Björkö, Johannes ja Viipurin mlk
- 3 kuntaa, joissa 12 koulua ja 13 opettajaa

Kirkkoherra K. Wilen, Rautu

- Kivennapa, Pyhäjärvi, Rautu, Sakkola ja Valkjärvi
- 5 kuntaa, joissa 11 koulua ja 13 opettajaa

Kappalainen F.J. Masalin, Kymi

- Karhula, Kymi, Lappee, Luumäki, Pyhtää, Sippola, Säkkijärvi, Savitai-
pale, Valkeala, Vehkalahti ja Virolahti
- 11 kuntaa, joissa 20 koulua ja 22 opettajaa

MIKKELIN LÄÄNI

Tilanomistaja N. Grotenfelt, Joroinen

- Haukivuori, Joroinen, Juva ja Pieksämäki
- 4 kuntaa, joissa 9 koulua ja 9 opettajaa

Tilanomistaja J.G. Hoffren, Anttola

- Anttola, Hirvensalmi, Mikkelin mlk, Mäntyharju, Puumala ja Ristiina
- 6 kuntaa, joissa 17 koulua ja 17 opettajaa

KUOPION LÄÄNI

Kirkkoherra K.E. Järnefelt, Kontiolahti

- Juuka, Kaavi, Kontiolahti, Kuusjärvi, Liperi, Nurmes, Pielisjärvi ja
Polvijärvi
- 8 kuntaa, joissa 19 koulua ja 20 opettajaa

Kappalainen A.G. Westerlund, Joroinen

- Enonkoski, Heinävesi, Kangaslampi, Kerimäki, Leppävirta, Rantasalmi,
Rautalampi, Savonranta, Sulkava ja Vesanto
- 10 kuntaa, joissa 23 koulua ja 25 opettajaa

Piirilääkäri A.E. Nylander, Kuopio

- Karttula, Kuopion mlk, Nilsinä ja Tuusniemi
- 4 kuntaa, joissa 14 koulua ja 16 opettajaa

Ruukinomistaja N.E. Arppe, Tohmajärvi

- Eno, Ilomantsi, Kesälahti, Kiihtelysvaara, Kitee, Pälkjärvi, Taipale ja Tohmajärvi
- 8 kuntaa, joissa 11 koulua ja 13 opettajaa

Kappalainen K.A. Schroderus, Lapinlahti

- Keitele, Lapinlahti, Maaninka ja Pielavesi
- 4 kuntaa, joissa 7 koulua ja 9 opettajaa

Kappalainen W. Malmberg, Kiuruvesi

- Iisalmen kauppala, Iisalmen mlk ja Kiuruvesi
- 3 kuntaa, joissa 5 koulua ja 5 opettajaa

VAASAN LÄÄNI

Kirkkoherra K.E. Karsten, Koivulahti

- Koivulahti, Maalahti ja Mustasaari
- 3 kuntaa, joissa 8 koulua ja 8 opettajaa

Kirkkoherra G.A. Rydman, Vimpeli

- Alahärmä, Alajärvi, Jepua, Kauhava, Kuortane, Lappajärvi, Lapua, Vimpeli ja Ylihärmä
- 9 kuntaa, joissa 14 koulua ja 17 opettajaa

Kappalainen J.J. Westerlund, Vähäkyrö

- Ilmajoki, Isokyrö, Jurva, Jalasjärvi, Kauhajoki, Kurikka, Laihia, Seinäjoki, Vähäkyrö ja Ylistaro
- 10 kuntaa, joissa 19 koulua ja 21 opettajaa

Kirkkoherra J. Ingman, Karijoki

- Karijoki, Lapväärti, Närpiö, Siipyy ja Teuva
- 5 kuntaa, joissa 8 koulua ja 8 opettajaa

Kappalainen M. Sandström, Pietarsaari

- Alaveteli, Kokkolan mlk, Kruunupyy, Luoto, Munsala, Oravainen, Pietarsaari, Teerijärvi, Uudenkaarlepyyn mlk, Vöyri ja Ähtävä
- 11 kuntaa, joissa 19 koulua ja 22 opettajaa

Kappalainen W. Wegelius, Lohtaja

- Halsua, Himanka, Kaustinen, Kälviä, Lohtaja, Toholampi, Veteli ja Ylikannus
- 8 kuntaa, joissa 9 koulua ja 12 opettajaa

Kappalainen J. Bergroth, Pihlajavesi

- Alavus, Keuruu, Multia, Petäjävesi, Virrat ja Ähtäri
- 6 kuntaa, joissa 7 koulua ja 8 opettajaa

Kirkkoherra O.A. Stenroth, Laukaa

- Hankasalmi, Karstula, Kinnula, Kivijärvi, Konginkangas, Laukaa, Pih-
tipudas, Pylkönmäki, Saarijärvi ja Viitasaari
- 10 kuntaa, joissa 14 koulua ja 15 opettajaa

OULUN LÄÄNI

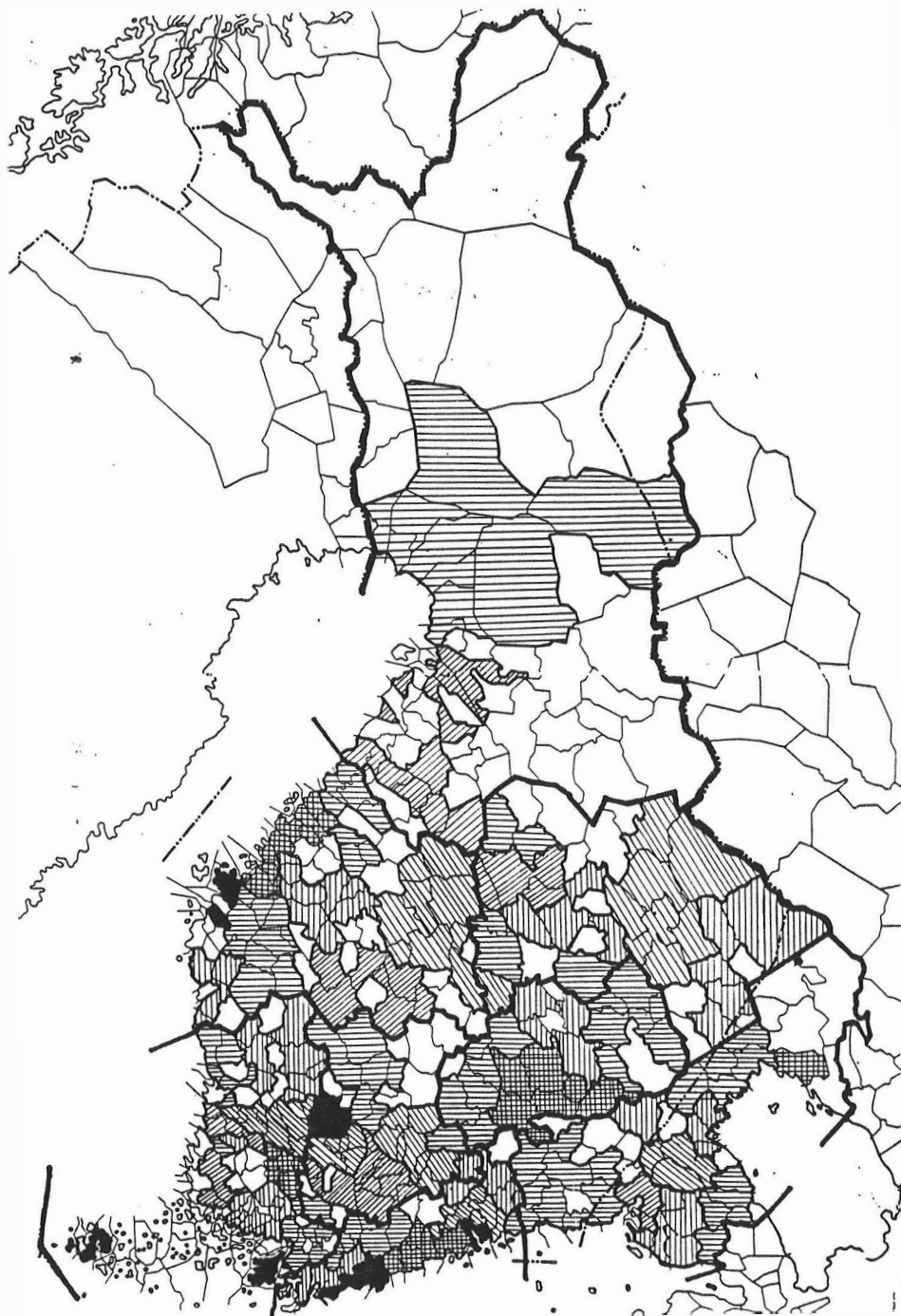
Kirkkoherra J.Fr. Thauvon, Puolanka

- Alatornio, Haukipudas, Ii, Kemi, Kuivaniemi, Kuusamo, Pudasjärvi,
Rovaniemi, Simo ja Tervola
- 10 kuntaa, joissa 14 koulua ja 14 opettajaa

Kirkkoherra G.A. Snellman, Muhos

- Alavieska, Haapajärvi, Haapavesi, Kalajoki, Kempele, Liminka, Muhos,
Nivala, Oulun mlk, Oulunsalo, Pyhäjärvi, Rantsila, Saloinen, Siikajoki,
Tyrnävä ja Ylivieska
- 16 kuntaa, joissa 20 koulua ja 20 opettajaa

Lähde: VA, KHA, Jkha, Kansakoulujen ylitarkastajan kirjekonseptit 1869-1884 Db 1; VA, KHA, Jkha, Kansakouluntarkastajilta saapuneet kirjeet 1874-1880 Ed 1; VA, KHA, Jkha, Eri viranomaisilta ja yksityisiltä saapuneet kirjeet 1870-1884 Ed 4; VA, KHA, Jkha, Maaseudun kansakouluntarkastajien kertomukset ja tilastolliset yhteenvedot 1872-1884 Ha:2; Tidskrift utg.. 1877-1883.

Kansakouluntarkastajien tarkastusalueet vuonna 1884

LIITE 10

Kansakouluntarkastajina vuosina 1871 - 1885 toimineet henkilöt

UUDENMAAN LÄÄNI

Kirkkoherra E.W. Stadius, Karjaa, 1872-74
 Lääninrovasti Joh. Granholm, Orimattila, 1874-76
 Kirkkoherra Yrjö William Relander, Myrskylä, 1874-76
 Kirkkoherra Fredrik Wilhelm Fredriksson, Sipoo, 1874-85
 Seminaarin johtaja Anders Wilhelm Floman, Tammisaari, 1874-79
 Jumaluusopin kandidaatti Theodor Strandberg, Vihti, 1874-79
 Kirkkoherra Karl Gustaf Wiwolin, Ruotsin Pyhtää, 1876-78
 Rovasti Otto J. Hofdahl, Pernaja, 1875-80
 Kappalainen Mats Fredrik Kotilainen, Elimäki, 1876-85
 Kappalainen Axel August Fleege, Snappertuna, 1879-85
 Kirkkoherra Berndt Johan Anthoni, Karjalohja, 1879-85
 Kappalainen Carl Fredrik Blomqvist, Ruotsin Pyhtää, 1878-81
 Seminaarin lehtori J.E. Korsström, Tammisaari, 1881-85
 Kappalainen K.E. Calenius, Sipoo, 1883-85
 Lääninrovasti Gustaf Oskar Theodor Nordström, Porvoo, 1883-85

TURUN JA PORIN LÄÄNI

Kirkkoherra Johan Jakob Lybeck, Uskela, 1874-75
 Kansakouluntarkastaja Aksel Berner, Pori, 1874-76
 Rovasti Lars Gustaw Törnwall, Sund, 1874-76
 Kappalainen Petter Adolf Wasz, Uskela, 1875-85
 Kassanhoitaja P.W. Gallen, Tyrvää, 1876-85
 Kirkkoherra Erik Gustaf Julius Roschier, Lappi, 1875-85
 Maisteri K.G. Ollonqvist, Ahlainen, 1876-85
 Kirkkoherra O.M. Roslin, Sund, Jomala, 1876-77
 Kirkkoherra Pekka Krank, Huittinen, 1877-79
 Kirkkoherra Frans Joachim Torckell, Sund, 1879-82
 Kirkkoherra Gustaf Julius Ahlman, Pöytyä, 1879-85
 Kappalainen Karl Henrik Ekblom, Kemiö, 1879-85
 Kappalainen Frans Frithiof Colerus, Kiikka, 1879-85
 Kirkkoherra Eliel Tiodolf Lagus, Alastaro, 1878-85

Kirkkoherra K.E.F. Bergroth, Hammarland, 1882-85
 Maisteri Johan Rudolf Forsman, Hämeenkyrö, 1882-85

HÄMEEN LÄÄNI

Kirkkoherra August Edward Granfelt, Tammela, 1874-75
 Kirkkoherra Gustaf Leonhard af Enehjelm, Hattula, 1874-79
 Kappalainen Kaarle Wilen, Lammi, 1874-82
 Kappalainen W. Forsman, Hämeenlinna, 1875-76
 Kirkkoherra E.J.W. Boisman, Hämeenlinna, 1876-80
 Sotarovasti Erik Viktor Petterson, Asikkala, 1878-85
 Rovasti Johan Adolf Colerus, Kangasala, 1879-85
 Kirkkoherra Henrik Malin, Pirkkala, 1879-85
 Rovasti Gustaf Dahlberg, Sääksmäki, 1879-85
 Kirkkoherra Joh. Sahlman, Korpilahti, 1881-85
 Kirkkoherra G.E. Richter, Tuuloinen, 1882-85
 Kappalainen Johan Ilmanen, Loppi, 1883-84
 Kappalainen E. Seppäläinen, Renko, 1884-85

VIIPURIN LÄÄNI

Apulaispappi Ferdinand Johan Masalin, Virolahti, 1871-74
 Kymi, 1883-85
 Kirkkoherra Niilo Gustaw Arppe, Taipalsaari, 1874-76
 Kirkkoherra Johan Hertz, Kivennapa, 1874-80
 Kappalainen Aleksander W. Lyra, Jaakkima, 1874-79
 Kirkkoherra B.K. Sarlin, Valkeala, 1876-79
 Maanviljelyneuvoja Iwar Berner, Valkjärvi, 1876-79
 Kirkkoherra Ulrik Sieberg, Kirvu, 1876-85
 Kirkkoherra Anders Oskar Törnudd, Virolahti, 1879-83
 Kirkkoherra Adolf Emerik Olsoni, Kurkijoki, 1879-85
 Tohtori Herman Backman, Impilahti, 1879-85
 Kirkkoherra Aleksander Gustaf Wallen, Uukuniemi, 1881-85
 Kirkkoherra Karl Adolf Streng, Heinjoki, 1881-85
 Kansakouluntarkastaja Oskar Hynen, Viipuri, 1882-85
 Kirkkoherra K. Wilen, Rautu, 1882-85

MIKKELIN LÄÄNI

Tilanomistaja Nils Grotenfelt, Joroinen, 1874-85

Tilanomistaja Johan Gustaw Hoffren, Mikkelin mlk, Anttola, 1874-85

Kirkkoherra Gustaf Oskar Theodor Nordström, Kerimäki, 1879-82

KUOPION LÄÄNI

Kirkkoherra Klaus Erik Järnefelt, Kontiolahti, 1874-85

Kirkkoherra Bernhard Sarlin, Tuusniemi, 1874-76

Kappalainen Anders Gustaf Westerlund, Joroinen, Leppävirta, 1876-85

Piirilääkäri Anders Edvard Nylander, Kuopio, 1876-85

Kappalainen A.Fr. Hahl, Maaninka, 1876-77

Kappalainen Adolf Mehtonen, Pielavesi, 1878-82

Ruukinomistaja N.E. Arppe, Tohmajärvi, 1881-85

Kappalainen K.A. Schroderus, Lapinlahti, 1882-85

Kappalainen Wilhelm Malmberg, Kiuruvesi, 1882-85

VAASAN LÄÄNI

Seminaarin johtaja Kaarle Gabriel Leinberg, Jyväskylä, 1874-77

Kirkkoherra Frans Henrik Bergroth, Keuruu, 1874-82

Kirkkoherra Edward Fredrik Reinius, Alahärmä, 1874-78

Kirkkoherra Kaarle Edward Stenbäck, Uusikaarlepyy, 1874-78

Kappalainen Frans H. Hällfors, Kauhajoki, 1874-80

Kirkkoherra Otto A. Stenroth, Laukaa, 1877-85

Kirkkoherra Karl August Mellberg, Teerijärvi, 1878-82

Kirkkoherra Gustaf Adolf Rydman, Vimpeli, 1878-85

Kirkkoherra Klas Edvin Karsten, Koivulahti, 1879-85

Kirkkoherra Salomon Hirvinen, Ylistaro, 1881-82

Kappalainen W. Wegelius, Lohtaja, 1881-85

Kirkkoherra Jonathan Ingman, Karijoki, 1881-85

Kappalainen K.S.F. Bergroth, Keuruu, 1882-83

Kappalainen M. Sandström, Pietarsaari, 1882-85

Kappalainen Johan Jakob Westerlund, Vähäkyrö, 1882-85

Kappalainen Julius Bergroth, Pihlajavesi, 1883-85

OULUN LÄÄNI

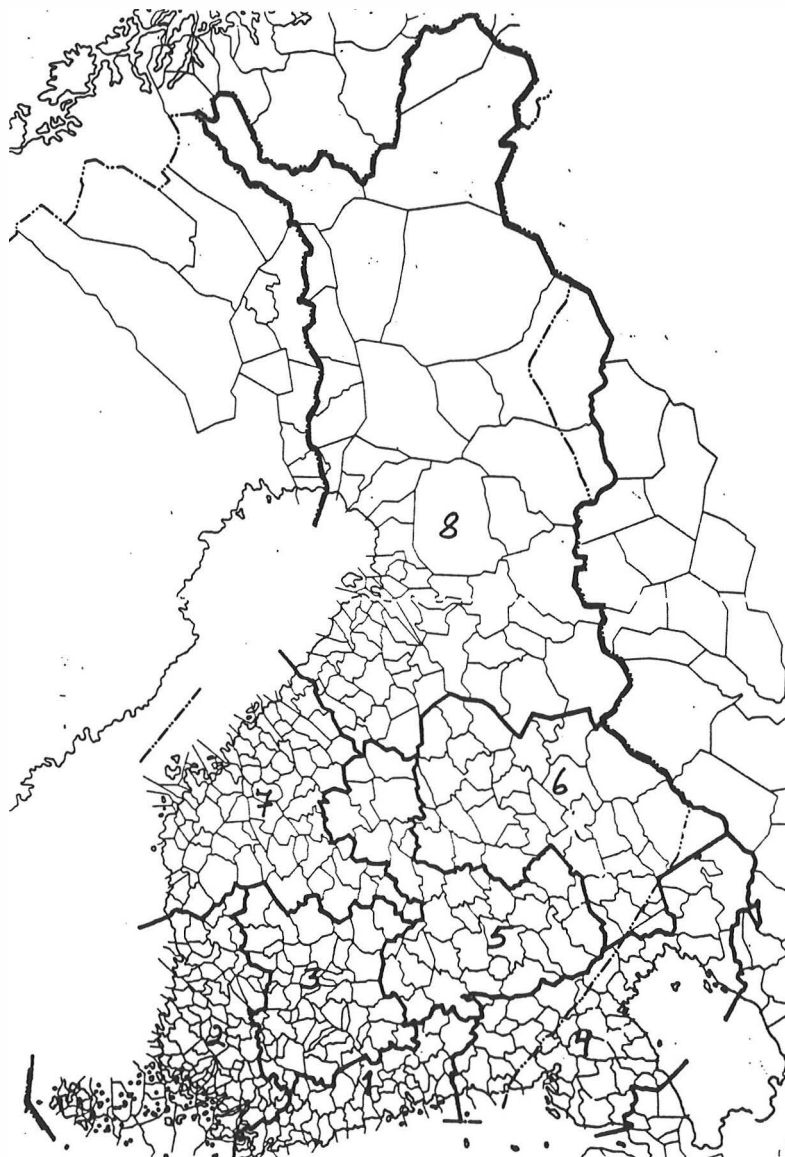
Kirkkoherra Edward Borg, Saloinen, 1871-82

Kirkkoherra Johan Fredrik Thauvon, Puolanka, Ii, 1874-85

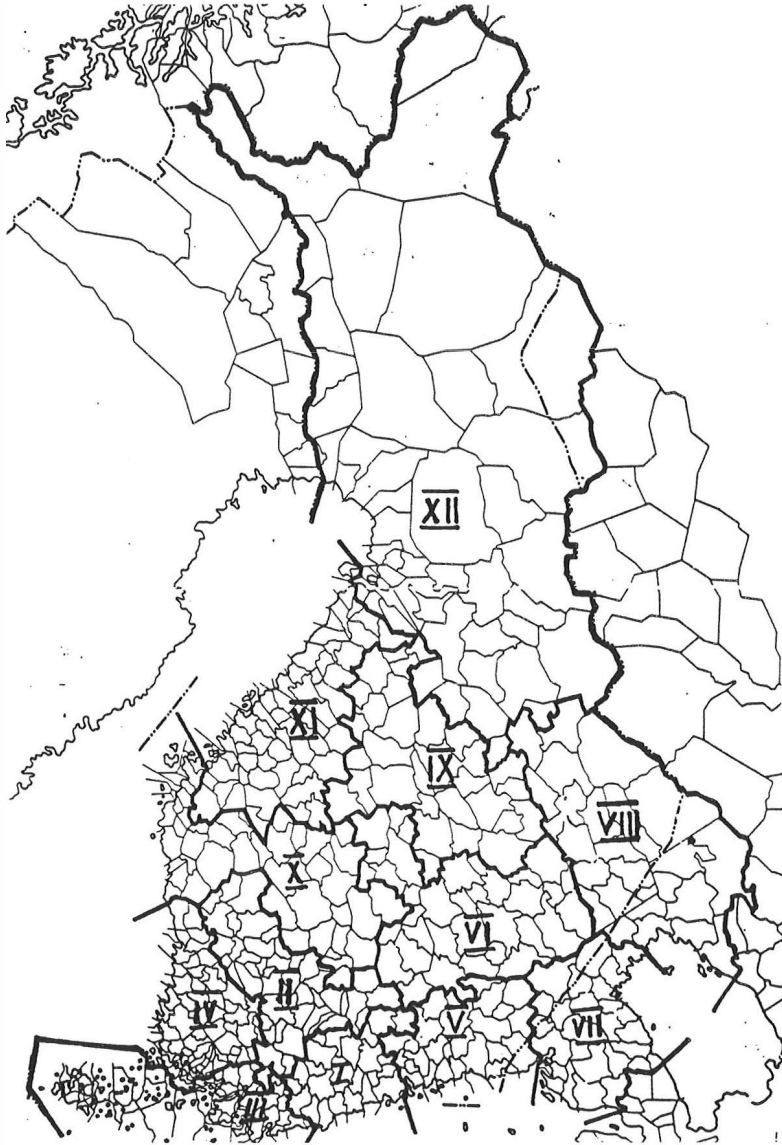
Kirkkoherra G.A. Snellman, Muhos, 1882-85

Lähde: Kansakoulu 4/1875, s. 46-47, 5/1875, s. 58, 11/1876, s. 91, 15/1876, s. 123-124 ja 5/1877, s. 39; Tidskrift utg... 3/1874, s. 207-208, 3/1876, s. 228-229, 4/1876, s. 304-305 ja vuodet 1877-1883; Halila II 1949, s. 463; Lönnbeck 1880, s. X-XIV; VA, KHA, Jkha, Kansakoulujen ylitarkastajan kirjekonseptit 1869-1884 Db 1; VA, KHA, Jkha, Kansakouluntarkastajilta saapuneet kirjeet 1874-1880 Ed 1; VA, KHA, Jkha, Eri viranomaisilta ja yksityisiltä saapuneet kirjeet 1870-1884 Ed 4; VA, KHA, Jkha, Maaseudun kansakouluntarkastajien kertomukset ja tilastolliset yhteenvedot 1872-1884 Ha:2.

LIITE 11

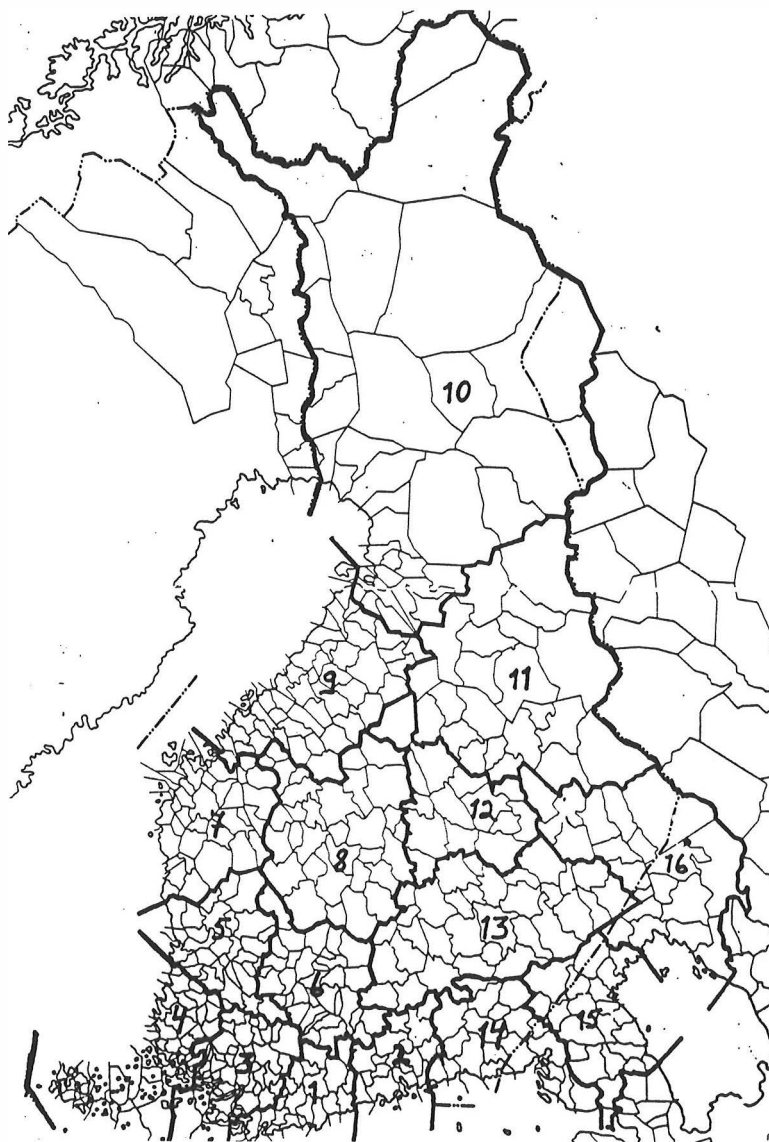
Kansakouluntarkastajien tarkastusalueet vuonna 1885

Lähde: VA, KHA, Ko, Diarioimattomia kirjeasiakirjoja 1885-1919 Ef 1;
VA, KHA, Ko, Ylitark. ja kouluhal. olevan kansakouluntark. kirje-
konseptit 1885-1891 Db 1, ylihal. kirje kansakouluntarkastajille
18.9.1885.

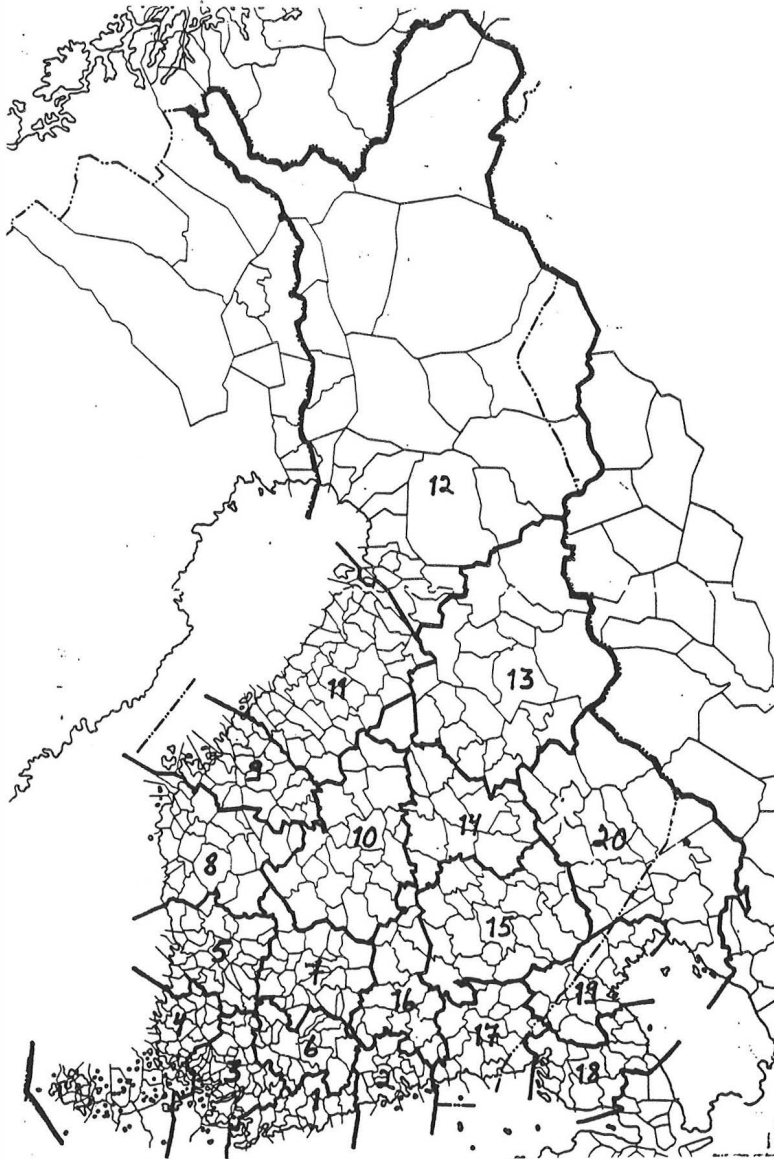
Kansakouluntarkastajien tarkastusalueet vuonna 1893

Lähde: Suomen valtiokalenteri vuodelle 1894.

LIITE 13

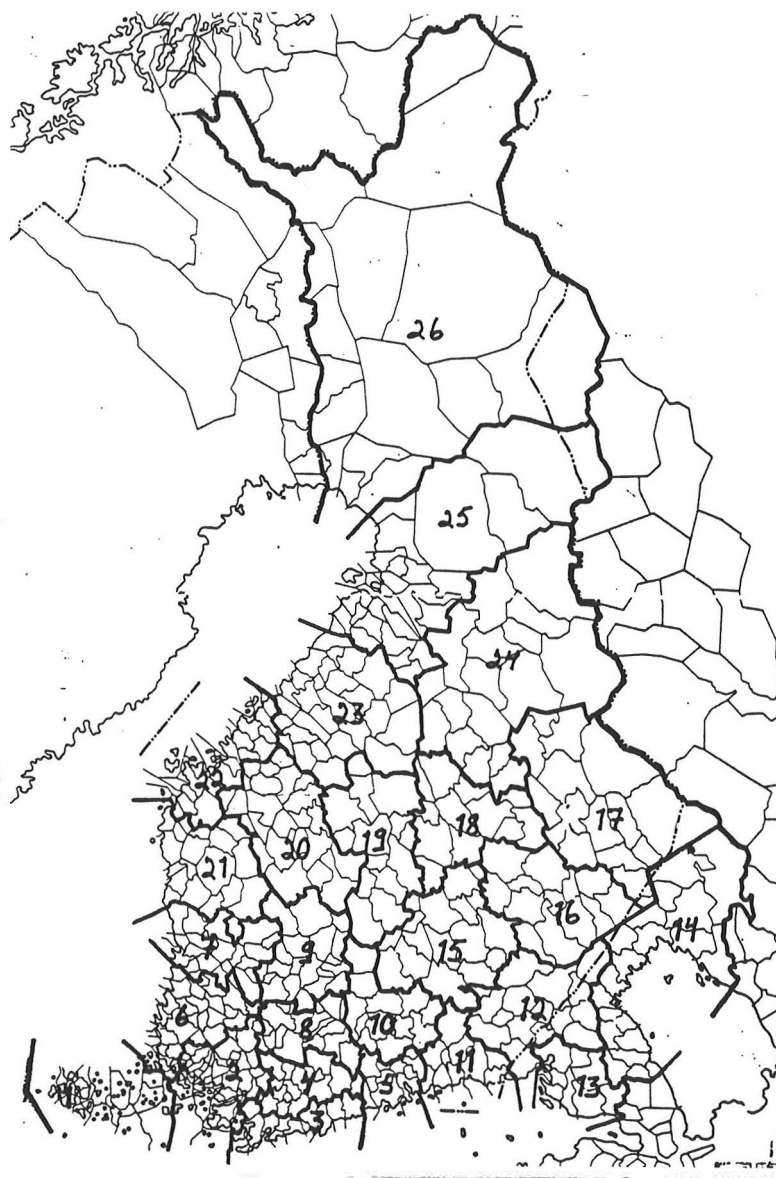
Kansakouluntarkastajien tarkastusalueet vuonna 1898

Lähde: Suomen valtiokalenteri vuodelle 1899.

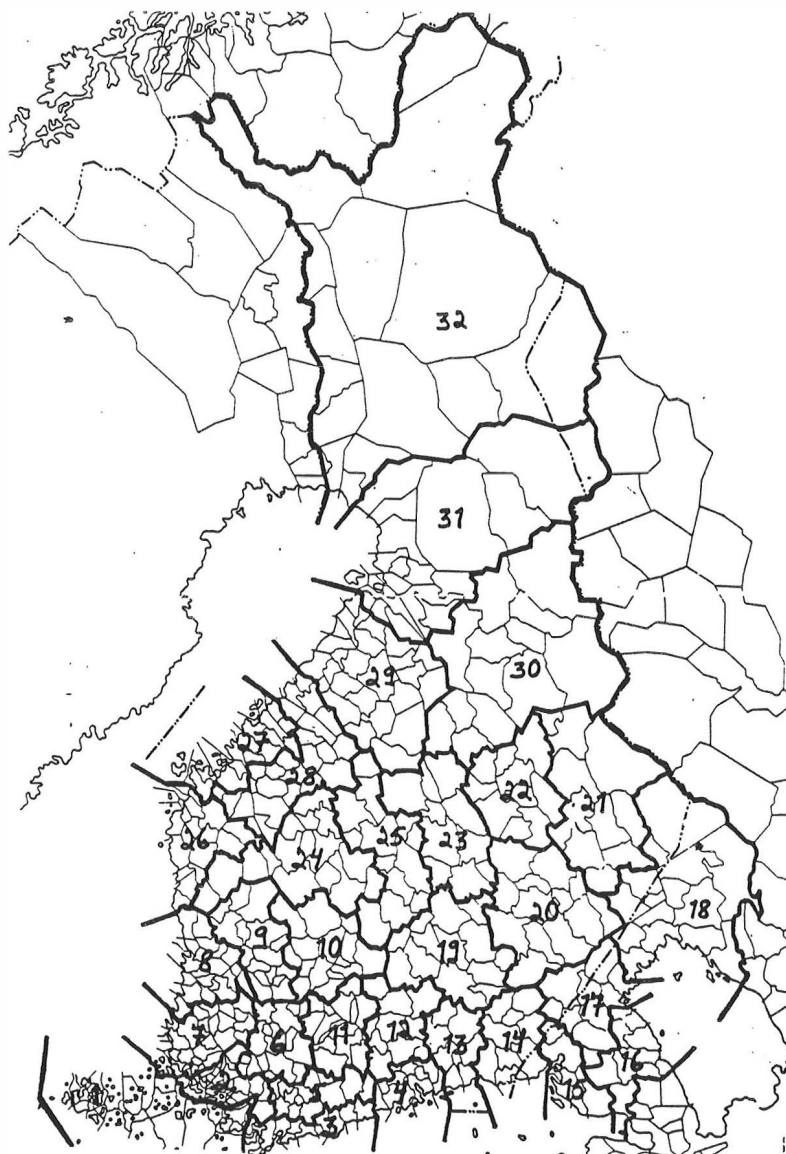
Kansakouluntarkastajien tarkastusalueet vuonna 1902

Lähde: Suomen valtiokalenteri vuodelle 1903.

LIITE 15

Kansakouluntarkastajien tarkastusalueet vuonna 1906

Lähde: Suomen valtiokalenteri vuodelle 1907.

Kansakouluntarkastajien tarkastusalueet vuonna 1913.

Lähde: Suomen valtiokalenteri vuodelle 1914.

LIITE 17 Tarkastusten määrä piireittäin 1885 - 1893

Piiri	1885 - 86			1886 - 87			1887 - 88			1888 - 89			1889 - 90			1890 - 91			1891 - 92			1892 - 93		
	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K
Uudenmaan läänin piiri	103	107	100	100	111	101	75	95	104	118	136	112	101	108	121	127	144	128	108	136	133	81	109	151
Turun ja Porin läänin piiri	112	116	102	104	94	106	108	99	109	119	112	118	111	113	125	113	114	130	127	130	141	131	121	150
Hämeen läänin piiri	91	102	90	72	93	96	65	82	101	90	102	109	88	94	111	92	97	114	88	95	126	79	87	131
Viipurin läänin piiri	119	105	85	76	98	..	92	111	94	37	35	119	67	73	123	76	81	137	84	85	153	88	89	165
Mikkelin läänin piiri	58	78	75	73	94	73	85	108	74	78	102	76	39	52	81	76	106	90	67	96	99	67	93	107
Kuopion läänin piiri	119	122	75	96	82	..	96	90	..	110	95	77	99	91	83	116	104	94	119	109	101	126	113	107
Vaasan läänin piiri	99	104	95	123	120	96	138	156	105	154	189	110	143	187	116	153	187	121	172	168	..	178	185	141
Oulun läänin piiri	83	80	45	105	92	51	103	107	56	114	115	64	99	91	65	125	106	66	135	100	73	117	105	77

Tp = tarkastuspäiviä

Tk = tarkastettuja kouluja

K = kouluja piirissä

Lähde: VA, KIIA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1885 - 1893 Em 1-2; Koulujen lukumäärän osalta ks. s. 264 viite 2.

LIITE 18

Tarkastusten määrä piireittäin 1893 - 1897

Piiri	1893 - 94			1894 - 95			1895 - 96			1896 - 97		
	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K
I tarkastuspiiri	86	91	109	109	114	120	92	103	132	109	137	145
II tarkastuspiiri	89	89	81	88	91	92	101	109	108	102	130	109
III tarkastuspiiri	89	88	82	86	86	83	88	87	89	102	102	93
IV tarkastuspiiri	109	107	91	116	117	99	121	119	110	112	112	115
V tarkastuspiiri	100	102	98	102	104	95	99	105	114	112	123	120
VI tarkastuspiiri	44	67	93	89	122	96	116	142	111	117	149	123
VII tarkastuspiiri	70	70	95	77	77	97	94	91	101	114	114	106
VIII tarkastuspiiri	68	70	79	90	88	84	62	37	90	20	18	95
IX tarkastuspiiri	128	119	91	128	121	103	131	130	116	129	173	128
X tarkastuspiiri	148	187	100	162	223	104	141	222	118	155	236	117
XI tarkastuspiiri	126	126	89	98	104	95	124	125	114	128	128	115
XII tarkastuspiiri	113	102	53	117	109	61	119	108	70	112	114	82

Tp = tarkastuspäiviä
 Tk = tarkastettuja kouluja
 K = kouluja piirissä

Lähde: VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1893 - 1897
 Em 3-4; Koulujen lukumäärän osalta ks. s. 264 viite 2.

LIITE 19

Tarkastusten määrä piireittäin 1898 - 1902

Piiri	1898 - 99 ¹			1899 - 00			1900 - 01			1901 - 02		
	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K
Helsingin piiri	92	119	124	112	112	131	106	135	141	103	138	145
Porvoon piiri	98	103	108	..	..	114	82	94	128	53	58	132
Turun piiri	106	109	113	70	78	119	99	108	134	104	104	143
Rauman piiri	15	31	90	..	..	91	67	80	103	87	99	107
Porin piiri	130	137	92	143	140	102	127	127	108	128	128	112
Hämeenlinnan piiri	117	130	119	120	121	122	129	140	130	135	141	136
Vaasan piiri	152	266 ²	132	202	325 ²	137	135	173	144	135	173	147
Jyväskylän piiri	135	137	111	124	125	120	149	122	130	133	135	132
Raahen piiri	90	97	101	65	71	110	58	61	118	79	90	120
Oulun piiri	84	83	73	..	..	80	78	72	84	91	91	86
Kajaanin piiri	82	82	81	136	134	83	75	74	90	107	110	94
Kuopion piiri	101	101	84	124	119	96	..	..	103	..	..	105
Mikkelin piiri	76	92	105	166	179	115	..	..	126	97	97	130
Viipurin piiri	38	40	124	57	57	130	..	..	138	58	64	149
Käkisalmen piiri	..	..	84	78	78	86	82	82	96	99	98	101
Sortavalan piiri	42	39	74	59	61	84	..	..	100	63	71	108

Tp = tarkastuspäiviä
 Tk = tarkastettuja kouluja
 K = kouluja piirissä

¹ Lukuvuosi 1897 - 98 on jouduttu jättämään tilastosta pois, koska uusi piirijako astui voimaan 1.1.1898.

² Pelkkiä uloslaskettujen tutkintoja 90, joista 3 samana päivänä.

Lähde: VA, KHA, Ko, Kansakouluntarkastajien tarkastuskertomukset 1898 - 1902 Em 4-7; Koulujen lukumäärän osalta ks. s. 264 viite 2.

LIITE 20

Tarkastusten määrä piireittäin 1902 - 1906

Piiri	1902 - 03			1903 - 04			1904 - 05			1905 - 06		
	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K.
Helsingin piiri	81	105	113	95	116	117	94	119	120	98	107	129
Porvoon piiri	74	81	101	73	77	103	89	95	105	121	129	114
Turun piiri	124	125	125	113	113	131	108	109	135	120	121	151
Rauman piiri	62	79	89	77	87	94	72	90	101	68	77	106
Porin piiri	138	139	108	129	130	114	140	140	127	135	135	142
Hämeenlinnan piiri	115	120	102	100	115	110	117	130	111	130	139	122
Tampereen piiri	89	98	100	91	109	108	119	121	114	109	112	121
Kaskisten piiri	118	154	104	101	128	108	118	140	112	101	126	119
Uudenkaarlepyyn piiri	..	..	101	58	84	101	45	61	104	79	88	115
Jyväskylän piiri	138	139	117	130	132	126	133	136	133	107	113	144
Raahen piiri	55	56	114	85	86	115	98	98	122	120	120	134
Oulun piiri	78	76	84	101	101	84	87	83	87	77	75	93
Kajaanin piiri	79	80	88	91	91	90	81	85	95	74	74	102
Kuopion piiri	121	122	111	107	102	114	96	99	124	95	95	122
Mikkelin piiri	120	121	107	108	111	112	113	115	117	110	110	121
Heinolan piiri	..	..	90	50	48	89	94	92	97	..	..	104
Lappeenrannan piiri	112	114	102	106	107	108	123	123	111	113	113	113
Viipurin piiri	125	130	100	119	131	114	106	113	120	72	73	123
Sortavalan piiri	96	96	91	77	79	97	80	81	98	77	77	106
Joensuun piiri	38	47	94	23	28	77	58	65	80	25	25	92
Kreikkalaiskat. koulujen tarkastaja	32	32	23	23	23	25	38	38	26	17	17	27

Tp = tarkastuspäiviä
Tk = tarkastettuja kouluja
K = kouluja piirissä

Lähde: VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1902 - 1906
Em 8-16; Koulujen lukumäärän osalta ks. s. 264 viite 2.

LIITE 21 Tarkastusten määrä piireittäin 1906 - 1913

Piiri	1906 - 07			1907 - 08			1908 - 09			1909 - 10			1910 - 11			1911 - 12			1912 - 13		
	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K
Ahvenanmaan piiri	78	75	75	93	94	82	95	96	86	99	98	89	96	96	91	102	101	93	88	88	94
Turun piiri	97	97	99	100	100	101	102	102	107	94	94	113	103	103	126	95	98	125	112	112	126
Helsingin piiri	104	104	105	100	115	110	102	107	110	114	118	111	117	122	113	116	123	117	127	148	128
Lohjan piiri	..	..	101	..	..	106	..	..	108	..	..	110	85	87	115	115	118	118	104	104	121
Porvoon piiri	88	88	95	80	81	95	119	120	100	117	117	104	111	111	106	120	120	110	117	117	113
Rauman piiri	83	85	100	89	103	106	86	106	112	88	103	116	104	115	121	103	118	125	112	117	129
Porin piiri	124	123	98	119	119	102	124	122	108	128	128	111	123	123	115	114	114	119	123	123	121
Hämeenlinnan piiri	105	103	99	119	117	105	116	117	105	110	111	111	123	124	113	102	102	117	124	122	122
Tampereen piiri	86	88	99	100	107	104	99	100	113	138	140	118	124	126	121	134	141	126	92	92	129
Lahden piiri	56	56	100	108	107	104	58	60	111	90	90	115	77	77	117	115	113	122	112	112	120
Kotkan piiri	95	95	100	110	111	107	102	104	109	104	106	112	122	124	115	72	73	118	74	75	123
Lappeenrannan piiri	81	81	99	101	102	108	98	98	116	80	81	120	136	137	130	120	121	139	125	126	144
Viipurin piiri	92	91	98	99	103	107	128	133	114	142	148	127	140	148	130	124	130	134	142	142	135
Sortavalan piiri	59	54	90	57	63	107	67	73	115	64	75	120	75	79	126	64	69	129	142	138	133

jatkuu

Piiri	1906 - 07			1907 - 08			1908 - 09			1909 - 10			1910 - 11			1911 - 12			1912 - 13		
	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K
Mikkelin piiri	96	96	97	99	100	106	103	105	110	109	110	115	117	117	121	120	121	123	93	93	118
Savonlinnan piiri	85	85	92	86	86	96	99	101	96	102	102	97	101	102	98	87	88	100	94	95	101
Joensuun piiri	39	40	89	73	58	98	101	114	107	53	58	117	61	63	121	39	44	124	84	101	128
Kuopion piiri	113	109	104	99	99	108	112	110	114	109	104	115	103	101	118	151	151	120	144	135	120
Jyväskylän piiri	92	92	97	89	89	104	91	92	106	103	103	111	103	103	115	96	100	110	129	126	113
Alavuden piiri	102	105	91	105	102	98	107	121	110	124	140	121	112	119	128	112	128	130	130	137	131
Kaskisten piiri	93	138	96	90	100	99	97	115	102	100	112	108	101	148	111	90	114	114	99	164	114
Vaasan piiri	66	82	97	72	74	99	52	54	100	70	96	104	99	106	106	64	83	110	70	87	115
Kannuksen piiri	81	81	84	81	87	87	69	82	96	71	99	98	80	81	101	67	72	104	110	111	105
Kajaanin piiri	86	86	91	89	98	98	98	98	102	80	90	104	108	110	110	96	96	111	103	110	117
Oulun piiri	71	68	84	83	82	86	88	87	92	79	81	96	80	80	100	98	98	102	113	101	106
Lapin piiri	50	51	51	52	52	51	52	52	54	61	62	57	72	72	60	68	71	65	56	56	66
Kreikkalaiskatolisten koulujen tarkastaja	21	21	27	24	23	30	37	37	34	32	31	38	36	36	39	64	66	42	37	34	42

Tp = tarkastuspäiviä
Tk = tarkastettuja kouluja
K = kouluja piirissä

Lähde: VA, KHA, Ko, Kansakouluntarkastajien tarkastuskertomukset 1906 - 1913 Em 17-30; Koulujen lukumäärän osalta ks. s. 264 viite 2.

Piiri	1913 - 14			1914 - 15			1915 - 16			1916 - 17			1917 - 18			1918 - 19			1919 - 20			1920 - 21		
	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K
Ahvenanmaan piiri	90	90	96	32	32	97	82	84	97	77	77	97	28	29	97	77	83	97	58	69	98	70	70	98
Turun piiri	102	102	98	104	104	101	104	104	101	105	105	104	67	67	105	75	75	105	92	92	108	78	78	107
Helsingin piiri	106	106	114	80	83	118	117	117	120	106	107	125	78	78	126	63	63	123	45	46	127	56	56	131
Porvoon piiri	116	117	108	122	118	108	110	111	107	93	94	108	51	52	108	113	118	107	118	155	110	111	117	112
Lohjan piiri	114	106	99	102	104	103	112	114	103	116	106	105	25	24	110	115	115	117	67	76	117	104	104	123
Forssan piiri	101	101	106	110	108	110	118	119	110	109	109	111	59	61	111	129	128	112	134	137	114	96	97	115
Uudenkaupungin piiri	98	99	104	96	96	104	107	107	108	91	96	109	26	26	112	87	94	113	80	80	118	73	73	119
Porin piiri	128	127	101	173	174	105	122	124	107	123	126	109	136	138	112	137	147	113	131	145	116	118	118	118
Ikualisten piiri	98	98	94	87	84	103	109	109	103	106	106	110	90	90	112	114	115	114	114	118	113	99	99	115
Tampereen piiri	111	110	105	106	112	114	114	118	117	103	107	119	48	48	123	97	104	124	101	104	128	80	80	131
Hämeenlinnan piiri	118	118	107	109	107	107	140	144	109	116	116	110	73	73	111	118	119	111	118	121	109	..	80	111
Lahden piiri	24	24	96	90	92	102	39	39	102	51	51	103	35	36	104	86	88	104	54	52	105	80	81	106
Kotkan piiri	108	105	100	77	80	102	91	89	106	82	78	110	43	43	112	106	108	113	104	120	116	110	113	119
Lappeenrannan piiri	131	133	108	112	114	110	125	127	111	141	131	114	53	53	116	105	108	117	119	119	118	57	57	121
Viipurin piiri	113	112	91	113	113	91	97	97	92	99	100	94	70	71	97	87	87	98	95	93	102	87	87	105
Käkisalmen piiri	69	69	102	63	64	103	73	73	103	59	60	104	27	29	104	66	64	108	77	82	111	51	51	113
Antrean piiri	91	91	104	106	108	104	114	114	108	88	88	110	51	51	114	109	109	115	95	98	116	91	91	117

jatkuu

Piiri	1913 - 14			1914 - 15			1915 - 16			1916 - 17			1917 - 18			1918 - 19			1919 - 20			1920 - 21		
	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K	Tp	Tk	K
Sortavalan piiri	97	97	92	114	110	96	121	123	97	105	98	98	16	16	104	80	81	106	109	109	113	71	71	118
Mikkelin piiri	86	85	100	110	110	101	142	142	102	113	113	107	59	57	108	106	105	110	98	99	113	79	79	118
Savonlinnan piiri	79	79	102	81	81	105	107	107	106	89	90	110	29	29	120	121	121	121	103	105	115	76	76	122
Joensuun piiri	71	73	103	81	84	107	21	21	110	56	56	111	37	37	111	108	107	113	84	84	117	51	52	122
Kuopion piiri	119	116	101	122	119	103	117	119	104	103	101	111	57	57	111	99	100	113	109	111	114	52	51	119
Rautalammin piiri	104	103	100	121	121	101	113	112	103	121	105	104	99	99	104	108	110	110	129	129	115	104	104	123
Jyväskylän piiri	120	120	97	107	107	103	112	112	107	112	112	106	106	106	113	117	117	115	124	124	115	91	91	127
Alavuden piiri	119	115	99	107	106	106	111	111	108	114	114	111	117	116	116	128	129	122	119	125	132	125	126	141
Kaskisten piiri	104	178	103	95	102	105	101	161	107	97	109	110	85	176	113	82	86	114	64	87	115	112	170	117
Vaasan piiri	73	72	103	56	64	103	74	74	105	55	63	108	37	37	108	64	74	108	32	43	110	54	54	114
Lapuan piiri	112	109	104	124	124	105	110	110	106	112	113	112	74	74	118	82	83	126	70	69	136	57	57	144
Raahen piiri	80	76	97	112	108	97	107	108	97	98	98	100	89	89	105	89	90	109	70	72	117	81	81	125
Kajaanin piiri	80	78	81	90	91	87	70	70	90	47	50	93	77	78	97	61	61	100	67	66	101	60	60	108
Oulun piiri	109	108	81	123	106	81	115	113	82	86	87	85	83	82	89	73	74	87	112	111	91	110	109	97
Lapin piiri	81	74	64	52	51	68	65	62	70	64	56	72	44	38	75	54	46	77	64	59	79	49	45	83
Kreikkalaiskato- listen koulujen tarkastaja	23	23	46	24	24	46	38	38	49	8	8	55	5	5	56	39	51	52	57	50	56	49	49	59

Tp = tarkastuspäiviä Tk = tarkastettuja kouluja K = kouluja piirissä

Lähde: VA, KHA, Ko, Kansakouluntark. tarkastuskertomukset 1913 - 1921 Em 31-50; Koulujen lukumäärän osalta ks. s. 264 viite 2.

LÄHTEET

ALKUPERÄISLÄHTEET

1. Arkistolähteet

VALTIONARKISTO (VA), Helsinki

Senaatin kirkollistoimituskunnan arkisto (SKA)

Mietinnöt 1866 - 1875 De 58 - 67

Mietintö 15.2.1866 De 58

Mietintö 28.3.1873 De 65

Mietintö 27.5.1875 De 67

Sekalaisia kouluja koskevia asiakirjoja 1842 - 1888 Ec 4

1868 toimitettua koulujen tarkastusta koskevia asiakirjoja

Senaatin talousosasto

Kirjediaari 37/368 1862 Komiten för granskning af förslagen rörande folkskoleväsendet i Finland. Underdånigt Förslag till Nådig Förordning angående Folkskoleväsendets organisation i Storfurstendömet Finland.

Kirjediaari 83/351 1865 Koulukomitean mietintö 6.11.1865

Pöytäkirjat 1873 - 1912 MF Sen

Kouluhallituksen arkisto (KHA)

Kansakoulujen ylitarkastaja (Ky)

Kirjekonseptit 1861 - 1869 Da 1

Kirjekopioiden jäljennöksiä 1866 - 1869 Da 3

Saapuneet kirjeet 1861 - 1869 Ec 1

Senaatilta saapuneet kirjeet 1861 - 1870 Ea 1

Jakamaton kouluhallitus (Jkha)

Anomusasiain diaari 1884 Ab 13

Diarioimattomia kirjeasiakirjoja 1879 - 1884 Ee 2

Eri viranomaisilta ja yksityisiltä saapuneet kirjeet 1870 - 1884 Ed 4

Kansakoulujen ohjesäännöt 1879 - 1880 Eo 1

Kansakoulujen ylitarkastajan kirjekonseptit 1869 - 1884 Db 1

Kansakouluntarkastajilta saapuneet kirjeet 1874 - 1884 Ed 1-2

Kansakoulun johtokunnilta saapuneet kirjeet 1870 - 1884 Ed 3

Kiertokirjeet 1872 - 1892 Dc 2

Kirjediaarit 1876 - 1882 Aa 7-14

Konseptipöytäkirjat 1870 - 1884 Ca 1-14

Kouluhallituksen kansakoululaitosta koskevat tilastolliset yhteenvedot 1872 - 1884 Hb 1

Kouluhallituksen kertomukset maan alkeisoppilaitosten tilasta ja toiminnasta 1876 - 1890 Ei 1

Koulujen tarkastuskertomukset 1870 - 1884 Eh 1-2

Maalaiskansakoulujen vuosikertomukset 1876 - 1877 Ei 11

Maaseudun kansakouluntarkastajien kertomukset ja tilastolliset yhteenvedot 1872 - 1884 Ha 2

Senaatin kirjeet ja määräykset 1870 - 1884 Ea 1-14

Kansanopetusosasto (Ko)

Diarioimattomia kirjeasiakirjoja 1885 - 1919 Ef 1

Kansakouluntarkastajien lukukausi-ilmoitukset 1886 - 1921 Eo 1-10

Kansakouluntarkastajien tarkastuskertomukset 1885 - 1921 Em 1-50

Kansakouluntarkastajilta, johtokunnilta ym. saapuneet kirjeet 1885 - 1891 Ee 1

Kertomukset koululaitoksen toiminnasta 1865 - 1886 Di 1

Kiertokirjeet 1893 - 1918 Dc 1-2

Kirjediaarit 1886 - 1921 Aa 2-39

Kirjekonseptit 1889 - 1912 Da 5-64

Konseptipöytäkirjat 1885 - 1901 Cc 1-17

Kouluhallituksen virkamiesten ja opettajien matkakertomukset 1877 - 1940 Eu 1-7

Kouluhallituksen virkamiesten tarkastuskertomukset 1919 - 1920 El 3

Koululaitosta koskevat tilastot 1884 - 1894 Hb 4-6

Piiritarkastajien yleiskatsaukset 1897 - 1920 En 1-8

Päätökset 1898 - 1921 Dd 1-5

Pöytäkirjat 1902 - 1921 Ca 1-35

Senaatin kirjeet ja määräykset 1885 - 1907 Ea 1-23

Ylitarkastajan ja kouluhallituksessa olevan kansakouluntarkastajan kirjekonseptit 1885 - 1891 Db 1

Oppikouluosasto (Oo)

Koulujen tarkastuskertomukset 1885 - 1921 Eh 1-16

Suomen kouluneuvosto (Sk)

Diarioidut asiakirjat 1918 Ea 1

Diarioimattomat asiakirjat 1918 Eb 1

Kirjetositteet 1918 D 1

Luetteloja kouluneuvostolle saapuneista ja sen lähettämistä asiakirjoista 1918 B 1

Suomen kouluneuvoston kansakoulujaoston kokousten pöytäkirjat 1918 C 1

Tilitoimisto (To)

Memoriaali 1885 - 1890 Gc 1

Raportit 1901 - 1919 Gf 1-5

Vaasan kouluhallitus (VKH)

Kiertokirjeet 1918 Db 1

Kirjeasiakirjat 1918 Ea 1

Kirjediaari 1918 Aa 1

Kirjekonseptit 1918 Da 1

Postikirja 1918 Ab 1

Tuomiokapitulien kouluarkisto (TKA)

Eri koulujen vuositutkintoasiakirjat 1843 - 1870

Luettelon esipuhe

Gunnar Sarvan kokoelma

Sarva, Gunnar, Kouluhallituksen historia I 1870 - 1902.
Käsikirjoitus. Kansio III.

Uno Cygnaeuksen yksityisarkisto

602: 15-16 Uno Cygnaeuksen kirjeistö

Valtiorikosoikeus (VRO)

Aktit 52/772 Fb 330, 113/631 Fb 652, 139/482 Fb 747

Valtiorikosylioikeus (VRYO)

Akti 27626 Fa 590

OULUN MAAKUNTA-ARKISTO (OMA), Oulu

Oulun piirin kansakouluntarkastaja (Opk)

Kirjekonseptit 1887 - 1899 Da 1

Konseptikirja 1909 - 1912 Da 3

Kuulustelupöytäkirjat 1890 - 1920 Cb 1

Muiden valtion viranomaisten kirjeet ja päätökset 1894 -
1920 Eb 2

Muut kuntien ja koulujen viranomaisten kirjeet 1886 -
1900 Cc 15:1

Piirikokousten pöytäkirjat 1886 - 1920 Ca 1

TURUN MAAKUNTA-ARKISTO (TMA), Turku

Rauman piirin kansakouluntarkastaja (Rpk)

Johtokuntien kirjeet 1898 - 1910 Ea 2:1-2

Kirjekonseptit 1898 - 1903 Da 1-2

Koulurakennuksia koskevat kirjeet 1912 - 1928 Ec 1

Opettajan vaaleja koskevat kirjeet 1901 - 1910 Eb 2

HELSINGIN YLIOPISTON KIRJASTO (HYK)

Viipurin läänin kansansivistysseuran arkisto. Järjestämätön Coll 258

Arkkipiispa Sergein määräyskirje Sadovnikoville 4.2.1910

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURAN ARKISTO (SKS), Helsinki

Iivo Härkösen käsikirjoituskokoelma. Karjalan kouluoloja ym. koskevia muistiinpanoja.

A. Sadovnikovin kirje Härköselle 2.12.1909

A.J. Tarjanteen tarkastuskertomus 25.2.-11.3.1923

YLIVIESKAN KAUPUNGIN ARKISTO (YKA)

Ylivieskan kirkonkylän koulu III 13:5

Johtokunnan pöytäkirjat 1879 - 1890 Ca 1

SOLVEIG LÖNNBECKIN KOTIARKISTO, Helsinki

Gustav Lönnbeckin Anteckningar 1872 - 1888 (päiväkirja)

2. Lähdejulkaisut

Suomen asetuskokoelma 1858 - 1926

Suomen valtiokalenteri vuosille 1871 - 1922

Komiteanmietinnöt

1863:1 Mietteitä ja ehdotuksia Suomen kansakoulutoimesta. Helsinki 1864.

1899 Oppikirjakomitean mietintö. Raahe 1899.

14/1925 Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma. Helsinki 1925.

2/1946 Kansakoulukomitean mietintö. Helsinki 1946.

Kansakouluasiain Tietokirja. Toimittanut K.G. Aminoff. Helsinki 1914.

Kerkkonen, Kaarlo, Kansakoulu-käsikirja lisäyksineen. Porvoo 1923.

Hinkkanen, A., Uusi kansakoululainsäädäntö. Helsinki 1959.

Suomen ortodoksinen arkkipiispakunta. Kokoelma voimassaolevia säännöksiä Suomen ortodoksisesta arkkipiispakunnasta. Toimittanut N. Valmo. Helsinki 1935.

3. Tilastot

Suomen tilastollinen vuosikirja (STV)

Elinkustannusindeksi 1920, 1933

Suomen virallinen tilasto (SVT) X Kansanopetus

Alamainen kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä luku-
vuosina 1865 - 1886

Alamainen kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä luku-
vuosina 1886 - 1905

Alamainen kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä luku-
vuosina 1905 - 1910

Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina
1910 - 1915

27. Tilastollinen yleiskatsaus Suomen kansakoulutoimeen lukuvuonna
1897 - 1898

32. Tilastollinen yleiskatsaus Suomen kansakoulutoimeen lukuvuonna
1901 - 1902

Tilastolliset katsaukset Suomen oppikoulujen tilaan ja vaikutukseen
1885 - 1921

Tilastolliset yleiskatsaukset Suomen kansakoulutoimeen lukuvuosina
1875/76 - 1920/21

4. Valtiopäiväasiakirjat

Asiakirjat valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1872

Asiakirjat valtiopäiviltä Helsingissä vuosina 1877 - 1878

Asiakirjat valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1882

Asiakirjat valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1891

Handlingar tillkomna vid Landtdagen i Helsingfors år 1888. Helsingfors 1889.

Borgareståndets protokoll vid landtdagen i Helsingfors år 1877 - 1878 I. Helsingfors 1899.

Borgareståndets protokoll vid Landtdagen i Helsingfors år 1882 III. Helsingfors 1909.

Presteståndets protokoll vid landtdagen i Helsingfors år 1877 - 1878 III-IV. Helsingfors 1897-1898.

Presteståndets protokoll vid Landtdagen i Helsingfors år 1882 III. Helsingfors 1905.

Suomen pappissäädyn pöytäkirjat valtiopäiviltä 1888 II. Helsinki 1889.

Suomen pappissäädyn pöytäkirjat valtiopäiviltä 1891 II. Helsinki 1892.

Protokoll förddt hos Finlands Ridderskap och Adel vid Landtdagen år 1877 - 1878 III. Helsingfors 1877-1879.

Protokoll förda hos Finlands Ridderskap och Adel vid Landtdagen år 1882 III. Helsingfors 1883.

Suomen talonpoikaissäädyn pöytäkirjat valtiopäivillä 1877 - 1878 II. Helsinki 1901.

Suomen talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1882 II. Helsinki 1901.

5. Päinetut kertomukset

Ecklesiastik expeditionens i Kejsrerliga Senaten för Finland berättelse 1870 - 1887. Helsingfors 1888.

Keisarillisen Suomen senaatin kirkollisasiain-toimituskunnan kertomus 1888 - 1890. Helsinki 1891.

Keisarillisen Suomen senaatin kirkollisasiain-toimituskunnan kertomus 1891 - 1893. Helsinki 1894.

Keisarillisen Suomen senaatin kirkollisasiain-toimituskunnan kertomus 1894 - 1896. Helsinki 1897.

Ecklesiastikexpeditionens i Kejsrerliga Senaten för Finland berättelse 1900 - 1904. Helsingfors 1905.

Ecklesiastikexpeditionens i Kejsrerliga Senaten för Finland berättelse 1905. Helsingfors 1907.

Ecklesiastikexpeditionens i Kejsrerliga Senaten för Finland berättelse 1908. Helsingfors 1910.

Ecklesiastikexpeditionens i Kejsrerliga Senaten för Finland berättelse 1909 - 1910. Helsingfors 1912.

Kertomus kansakoulutoimen tilasta Suomessa lukuvuonna 1871 - 1872. Helsinki 1874.

Koulu-ylihallituksen alamainen kertomus kansakoulujen tilasta maassa lukuvuonna 1873 - 1874. Jyväskylä 1875.

Förhandlingar vid fjärde allmänna finska skolläremötet den 19-22 Juni 1893. Helsingfors 1893.

6. Painetut kokouspöytäkirjat

Kolmannen piiritarkastajakokouksen pöytäkirja 1894. Helsinki 1895.

Neljannen piiritarkastaja-kokouksen pöytäkirja 1899. Helsinki 1900.

Viidennen piiritarkastaja-kokouksen pöytäkirja 1904. Helsinki 1906.

Kuudennen piiritarkastaja-kokouksen pöytäkirja 1908. Helsinki 1909.

Seitsemannen piiritarkastaja-kokouksen pöytäkirja 1912. Helsinki 1912.

Kahdeksannen piiritarkastaja-kokouksen pöytäkirja 1916. Helsinki 1916.

Pöytäkirja yhdeksänneestä kansakoulujen piiritarkastajain kokouksesta 1920. Helsinki 1920.

Pöytäkirja kymmenennessä kansakoulujen piiritarkastajain kokouksesta 1922. Helsinki 1922.

Pöytäkirja yhdenneistöista kansakoulujen piiritarkastajain kokouksesta 1926. Helsinki 1926.

Kolmastoista maalaiskansakoulujen tarkastajain kokous 1931. Helsinki 1931.

Neljästoista maalaiskansakoulujen tarkastajain kokous 1933. Helsinki 1933.

Kuudestoista maalaiskansakoulujen tarkastajain kokous 1937. Helsinki 1937.

Seitsemästoista kansakouluntarkastajien kokous 1939. Helsinki 1939.

Keskustelut kolmannessa julkisessa Suomen kansakoulukokouksessa 1875. Jyväskylä 1875.

Keskustelut Suomen neljännessä julkisessa kansakoulukokouksessa 1878. Jyväskylä 1878.

Keskustelut Suomen viidennessä julkisessa kansakoulukokouksessa 1881. Helsinki 1882.

Keskustelut Suomen kuudennessa yleisessä kansakoulukokouksessa 1884. Sortavala 1884.

Keskustelut Suomen seitsemännessä yleisessä kansakoulukokouksessa 1887. Helsinki 1887.

Keskustelut kahdeksannessa yleisessä kansakoulukokouksessa 1890. Helsinki 1890.

Keskustelut kymmenennessä yleisessä Suomen kansakoulukokouksessa 1896. Helsinki 1896.

Keskustelut kahdennessatoista yleisessä kansakoulukokouksessa 1902. Helsinki 1902.

Keskustelut kolmannessatoista yleisessä Suomen kansakoulukokouksessa 1905. Helsinki 1905.

Neljästoista yleinen Suomen kansakoulukokous 1908. Helsinki 1909.

Viidestoista yleinen kansakoulukokous 1911. Helsinki 1911.

Kuudestoista yleinen kansakoulukokous 1914. Helsinki 1914.

Seitsemästoista yleinen kansakoulukokous 1919. Helsinki 1919.

Suomen toisen kirkollis-kokouksen pöytäkirjat 1886. Hämeenlinna 1888.

Suomen kolmannen kirkollis-kokouksen pöytäkirjat 1893. Turku 1893.

Suomen neljännen kirkollis-kokouksen pöytäkirjat 1898. Turku 1899.

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon viidennen yleisen kirkollis-kokouksen pöytäkirjat 1903. Vaasa ja Turku 1904.

Suomen Evankelis-Luterilaisen kirkon kuudennen Yleisen Kirkolliskokouksen Pöytäkirjat 1908. Turku 1909.

Suomen Evankelis-Luterilaisen kirkon seitsemännen Yleisen Kirkolliskokouksen Pöytäkirjat 1913. Turku 1913.

Suomen Evankelis-Luterilaisen kirkon kahdeksannen Yleisen Kirkolliskokouksen Pöytäkirjat 1918. Turku 1918.

Piispainkokousten istunnoissa 1891 - 1930 käsitellyt asiat ja niissä tehdyt päätökset. Laatinut E. Haahtela. Turku 1931.

Piispainkokousten pöytäkirjat ajalta 17.5.1891 - 5.2.1909. Koonnut ja julkaissut E. Haahtela. Turku 1936.

Pöytäkirjat pidetyt siinä Suomen neljän säädyn valiokunnassa, joka Keisarillisen Majesteetin armollisen ilmoitus-säännön mukaan maaliskuun 29 (huhtikuun 10) päivältä 1861 yhtyi Helsingissä, tammikuun 20 - maaliskuun 6 päivinä 1862. Helsinki 1862.

JULKAISEMATTOMAT TUTKIMUKSET

- Ansala, Marja-Leena, Kansa- ja peruskoulujen tarkastuskertomusten reliabiliteetti Lapin läänissä. Pro gradu -tutkielma. Turku 1975.
- Helle, Väinö, Suomen kansakoulun synty. Piirteitä kansanopetuksen siirtymisestä kirkolta valtiolle. Käsikirjoitus n. 1940. Sakari Helteen hallussa Oulussa.
- Jussila, Juhani, Työkasvatuksen tavoitteet Suomen kansakoululaitoksen järjestämistä koskevissa suunnitelmissa vuosina 1856 - 1866. Pro gradu -tutkielma. Helsinki 1964.
- Kaikkonen, Hilja, Lukukinkerit nykyisen kansankasvatuksen välineenä. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä 1955.
- Karhuvaara, Sinikka, Koulu kasvattajana. Pro gradu -tutkielma. Helsinki 1954.
- Kilpi, Elli, E., Olai Wallin. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä 1952.
- Klemetti, Ilppo, E., Suomen kansakoulujen tarkastus ennen piiritarkastajantoimien perustamista. Pro gradu -tutkielma. Helsinki 1957.
- Maukonen, Pauli, Kansakoulunjohtokunnan asema ja tehtävät Suomen kansakoululaitoksessa sekä näiden tehtävien käytännöllinen toteuttaminen erään maalaiskansakoulun johtokunnan toiminnan valossa. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä 1961.
- Norkama, Tuure, Uno Cygnaeuksen opettajaihanne ja nykyaika. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä 1953.

- Soile, Antti, Kasvatus- ja opetusoppi Jyväskylän yliopiston toiminnan alkamiseen asti. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä 1983.
- Sotka, Ilkka, Uno Cygnaeuksen ja Mikael Soinisen pedagoginen sukulaisuus. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä 1973.
- Tuunainen, Suoma, Kansakoulun kevätjuhla. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä 1962.
- Töntsi, Raimo, Kansanopetus ja koulutoimen kehitys Raja-Karjalassa autonomian ajalla 1809 - 1917. Lisensiaatti-tutkimuksen käsikirjoitus.
- Töntsi, Raimo, Koululaitos Raja-Karjalassa Salmin kihlakunnassa toisella sortokaudella. Laudatur-tutkielma. Jyväskylä 1982.
- Vuori, Jorma, Tutkimus kansakouluntarkastajien suorittamien opetustehokkuuden arviointien käyttökelpoisuudesta. Pro gradu -tutkielma. Tampere 1965.
- Vierula, Pertti, Mikael Soininen ja herbartilaisuus. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä 1972.

KIRJALLISUUS

- Aalto, Teemu, Kansakunta kerää voimia 1855 - 1890. Kansakunnan historia 4. Porvoo 1976.
- Alanen, Aulis, J., Ilmajoki vuoden 1809 jälkeen. Vaasa 1953.
- Aquilonius, Klas, Det svenska folkundervisningsväsendet 1809 - 1860. Svenska folkskolans historia II. Toimittanut Viktor Fredriksson. Stockholm 1942.
- Aurola, Eelis, Venäjän koululaitos ja Uno Cygnaeus. Yleispiirteitä Venäjän uuden ajan koulutoimen kehityksestä ja tämän ilmeisestä vaikutuksesta Suomen kansakoulun perusideoihin. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia n:o 6 1969.
- Autio, Veli-Matti, Ensimmäisen tasavallan kulttuuripolitiikka 1917 - 1944. Opetusministeriön historia IV. Pieksämäki 1986.
- Barth, Paul, Geschichte der Erziehung. Leipzig 1920.
- Bexell, Joh:s, Den tyska folkskolan. Lund 1916.
- Björklund, Joh., Suomen papisto 1800-luvulla. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 42. Helsinki 1939.

- Blomstedt, Yrjö, Uno Cygnaeuksen työkasvatus-aatteen muistoksi. Jyväskylä 1910.
- Boström, H.J., Sankarien muisto. Suomen Sukututkimusseuran julkaisuja V. Helsinki 1927.
- Bruce, N.O., Det svenska folkundervisningsväsendet 1900 - 1920. Svenska folkskolans historia IV. Toimittanut Viktor Fredriksson. Stockholm 1940.
- Böök, Emil, Från en studieresa. Tidskrift utgifven af Pedagogiska Föreningen i Finland XXIX 1892.
- Castren, Zachris, Koululaitos ja vapaa kansansivistystyö. Suomen Kulttuurihistoria IV. Jyväskylä 1936.
- Cavonius, G., Folkskollärarnas föregångare i Finland. Helsingfors 1943.
- Colliander, Immanuel, Kertomus Savonlinnan hiippakunnan vaiheista ja tilasta vuosina 1902 - 1907. Pappainkokouksen pöytäkirja Savonlinnassa 3.-6.9.1907. Savonlinna 1907.
- Colliander, O.I., Suomen kirkon paimenmuisto I. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia VIII. Helsinki 1910.
- Comenius, J.A., Selections from his Works. Prague 1964.
- Cygnaeus, Uno, Förslag rörande Folkskoleväsendet i Finland. Helsingfors 1861.
- Das Volksschulwesen im Preussischen Staate. I. Berlin 1886.
- Dewey, John, Koulu ja yhteiskunta. Helsinki 1957.
- Ensiö, A., Oppikoulujen pohjakoulukysymys Suomessa. Turku 1917.
- Erkkilä, Otto, Maalaiskansakoulujen tarkastustoimen tehostamisesta. Kasvatus ja koulu 1920.
- Eskola, Antti, Sosiologian tutkimusmenetelmät II. Porvoo 1968.
- Foerster, Fr.W., Kasvatus ja itsekasvatus. Helsinki 1921.
- Foerster, Fr.W., Koulu ja luonteenkasvatus. Porvoo 1909.
- Forsman, K.W., Lyhyt opastus maakansakoulun opetuksessa ja hoidossa. Vaasa 1903.
- Froese, Leonhard, Deutsche Schulgesetzgebung. Kleine pädagogische texte. Hefte 19. Berlin 1965.

- Fränti, S., Maalaiskansakoulujen johtokunnat. Hämeenlinna 1909.
- Fröbel, Grundsätze, Zweck und inneres Leben der allgemeinen deutschen Erziehungsanstalt in Keilhau. Ges. Schriften I. Lange 1942.
- Furuhjelm, E., Ur Finlands kulturhistoria under 1840 - 1870 talen 1. 1902. Helsingin yliopiston kirjasto (HYK) B 1765.
- Grue-Sörensen, K., Kasvatuksen historia II. Porvoo 1961.
- Gästrin, Jan, A.K. Ottelin. Suomen kasvatusopillisen yhdistyksen aikakauskirja LXXIV 1937.
- Haavio, Martti, Mikael Soinisen pedagoginen elämäntyö. Mikael Soinisen muistojulkaisu. Jyväskylän kasvatusopillisen korkeakoulun julkaisuja XXII. Jyväskylä 1960.
- Hagfors, K.J., Vår folkskoleinspektion. Tidskrift för folkskolan och folkhögskolan 1895.
- Halila, Aimo, Jyväskylän seminaarin historia. Porvoo 1963.
- Halila, Aimo, Kansakoulunopettajat alkukoulunopettajien valmistajina 1880-luvulla. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 68-69 1978 - 1979. Loimaa 1979.
- Halila, Aimo, Kansanopetus ennen kansakoululaitosta. Oma Maa 2. Porvoo 1958.
- Halila, Aimo, Suomen kansakoululaitoksen historia I - IV. Turku 1949, 1950.
- Halila, Aimo, Suomen kansakouluväen ulkomaisista opintomatkista 1880- ja 1890-luvulla. Koulu ja kulttuuri. "Koulu ja menneisyys XXIII". Suomen kouluhistoriallisen seuran julkaisuja 1985. Porvoo 1985.
- Halila, Aimo, Suomen oppikoulujen tarkastustoimen ongelmia ennen vuoden 1843 koulujärjestystä. Historiallinen arkisto 70. Forssa 1975.
- Halila, Aimo, Suomen oppikoulujen tarkastustoimen ongelmia 1843 - 1856. Aate ja yhteiskunta. Mikko Juvalle omistettuja tutkielmia. Keuruu 1978.
- Halila, Aimo, Suomen oppikoulujen tarkastustoimi v:n 1856 koulujärjestyksen mukaan. Turun historiallinen arkisto 34. Turku 1980.
- Halila, Aimo, Suomen oppikoulujen vuositutkintojen ja tarkastusten muodoista 1800-luvulla ennen kouluylihallituksen perustamista. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 105. Nova et vetera. Joensuu 1978.

- Halila, Aimo, Suomen vanhin kansakoulunopettajisto. Yhteiskuntahistoriallinen tutkielma. Helsinki 1949.
- Hanho, J.T., Suomen oppikoululaitoksen historia I. Ruotsin vallan aika. Porvoo 1947.
- Hanho, J.T., Suomen oppikoululaitoksen historia II 1809 - 1872. Porvoo 1955.
- Heikel, Ivar, A., Helsingin yliopisto 1640 - 1940. Helsinki 1940.
- Heikkilä, Markku, Kielitaistelusta sortovuosiin 1869 - 1917. Opetusministeriön historia III. Helsinki 1985.
- Heporauta, F.A., Suomen kansakoululaitoksen historia. Helsinki 1945.
- Heppe, H., Geschichte des deutschen Volksschulwesens III. Gotha 1858.
- Hilden, Konrad, Uno Cygnaeus Suomen kansakoulutoimen järjestäjänä. Raabe 1899.
- Hirsjärvi, Tarmo, Tammelan kansanopetuksen vaiheet I - II. Forssa 1921.
- Hollo, Juhon, Snellmanin ja Cygnaeuksen pedagogisista periaatteista erityisesti kansakoulukysymyksessä. Tidsskrift utgifven af Pedagogiska Föreningen i Finland XLVIII 1911.
- Hunziker, O., Das Schweizerische Schulwesen. Berlin 1893.
- Hyvärinen, Eero, Kertomus Suomen evankelisluterilaisen kirkon tilasta vuosilta 1908 - 1912. Kuopio 1913.
- Hyvärinen, Eero, Kertomus Suomen evankelis-luterilaisen kirkon tilasta vuosilta 1913 - 1917. Oulu 1918.
- Hyötyniemi, J.E., Kansanopetus ennen kansakoululaitosta. Suomen kulttuurihistoria III. Jyväskylä 1935.
- Hämäläinen, Antti, Mistä Uno Cygnaeus sai kansakoululaitosta koskevat aatteensa? I. Kasvatusopillinen aikakauskirja 1957 XCIV 3-4.
- Härkönen, Mirja, Kouluylihallituksen ensimmäisen päällikön Casimir von Kothernin koulupolitiikka. Helsinki 1982.
- Iisalo, Taimo, Suomen koulujen uskonnonopetus 1843 - 1883. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 78. Uusikaupunki 1968.

- Isosaari, Jussi, Jyväskylän seminaarin kasvatus- ja opetusopin opetus vuosina 1865 - 1901. Jyväskylän kasvatustopillisen korkeakoulun julkaisuja XXV. Pieksämäki 1961.
- Isosaari, Jussi, Olai Wallin kansakouluntarkastajana. Kasvatustopillinen aikakauskirja 1960 XCVII 1.
- Isosaari, Jussi, Seminaareissa tapahtuneen opettajainvalmistuksen kehittyminen 1900-luvulla. Kasvatus ja koulu 1964.
- Isosaari, Jussi, Suomen koululaitoksen rakenne ja kehitys. Keuruu 1973.
- James, William, Sielutiede ja kasvatus. Porvoo 1913.
- Janakkala ennen ja nyt. Janakkala-seuran julkaisuja IX 1960.
- Johan Amos Comenius. Prague 1958.
- Johnsson, Mikael, Opetusoppi I. Helsinki 1901.
- Junttila, Frans, Opas neliosastaisen kansakoulun opettajille. Rauma 1908.
- Juva, Mikko, Rajuilman alla. Suomalaisen kahdeksankymmenluvun synty. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 57. Porvoo 1956.
- Juva, Mikko, Suomen sivistyneistö uskonnollisen vapaamielisyyden murroksessa 1848 - 1869. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 51. Forssa 1950.
- Juva, Mikko, Valtiokirkosta kansankirkoksi. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 61. Porvoo 1960.
- Järvinen, Albin, Suomen kansakoulun isä. Helsinki 1934.
- Jääskinen, Arvo, Kansanopetuksen vaiheita. Laatokan Karjalan nousun vuosikymmenet. Laatokan Karjalan henkisen ja taloudellisen kehityksen vaiheita 1880 - 1940. Toimittanut Yrjö-Pekka Mäkinen. Pieksämäki 1956.
- Kajava, Kalevi, Läntisen Euroopan kouluolot. Porvoo 1960.
- Kajava, Kalevi, Mikael Soininen kansakoulunopettajain yliopistolisten jatkokurssien johtajana. Jyväskylän kasvatustopillisen korkeakoulun julkaisuja XXII. Jyväskylä 1960.
- Kallio, Niilo, Suomen koululaitos. Helsinki 1955.
- Kankainen, Mikko, Suomalaisen peruskoulun eriyttämisratkaisun yhteiskunnallisen taustan ja siirtymävaiheen toteutuksen arviointi. Jyväskylä 1982.

Kansakoulun opetusvälineet ja koulukalusto. Toimittanut neljännen piiritarkastajakokouksen asettama komitea. Helsinki 1900.

Karttunen, M.O., Kansakouluntarkastajat ja heidän seuraajansa. Suomen koulutoimen piirihallinnon tarkastajamatrikkeli 1861 - 1980. Turku 1983.

Karttunen, M.O., Kouluhallituksen virkamiehet 1869 - 1969. Kouluhallitus - Skolstyrelsen 1869 - 1969. Toimittaneet Urho Somerkivi, Gösta Cavonius ja M.O. Karttunen. Vantaa 1979.

Karttunen, M.O., Kouluhallitus ja vapaa sivistystyö. Kouluhallitus - Skolstyrelsen 1869 - 1969. Toimittaneet Urho Somerkivi, Gösta Cavonius ja M.O. Karttunen. Vantaa 1979.

Karttunen, M.O., Suomen kansanopisto 1889 - 1979. Forssa 1979.

Karttunen, M.O., Vähänkyrön koulut 1858 - 1958. Vaasa 1958.

Karttunen, Toivo, Iltajätke-opetuksesta 2- ja 3-vuotiseen kansalaiskouluun. Kansakoulu 1866 - 1966. Keuruu 1966.

Kasvatus. Aakkosellinen tietokirja. Toimittanut Paavo Virkkunen. Helsinki 1932.

Kaukovalta, K.V., Hämeen läänin historia II. Hämeenlinna 1931.

Kauranne, Jouko, Alakansakoulumme vaiheita. Kansakoulu 1866 - 1966. Keuruu 1966.

Kerkkonen, K., Kansakoululaitoksemme ulkonainen kehitys. Suomen kansakoulu 1866 - 1916. Helsinki 1916.

Kerkkonen, K., Kirkollinen kansanopetuksemme ennen kansakouluasetuksen ilmestymistä. Kasvatus ja koulu 1915 - 1916.

Kerschensteiner, Georg, Begriff der Arbeitsschule. Leipzig 1930.

Koivisto, J., Elimäen varhaisempi kirkollinen opetus ja Mustialan koulun 70-vuotisvaiheet 1864 - 1934. Kouvo 1935.

Komensky (Comenius), J.A., Analytische Didaktik und andere pädagogische Schriften. Berlin 1959.

Koskimies, Juhon, R., Piirteitä Kuopion hiippakunnan seurakuntien vaiheista ynnä Katsaus kristillisen kirkon ja jumaluusopillisen tieteen tilaan vv 1907 - 1912. Oulu 1912.

- Koskimies, Rafael, Y.S. Yrjö-Koskisen elämä III. Taipuako vai taittua 1882 - 1903. Keuruu 1974.
- Koskinen, Yrjö, Kansallisia ja yhteiskunnallisia kirjoituksia III. Helsinki 1916.
- Koukkunen, Heikki, Kansakoulujen uskonnonopetus koulukysymyksen kokonaisratkaisun osana viime vuosisadalla. Aamun koitto 34-35/1967.
- Krusius-Ahrenberg, Lolo, Kenraalikuvernööri kreivi Berg. Historiallinen aikakauskirja 33 1935.
- Krusius-Ahrenberg, Lolo, Vuoden 1869 valtiopäiväjärjestys. Suomen kansanedustuslaitoksen historia II. Helsinki 1981.
- Kuosmanen, Risto, Johann Heinrich Pestalozzi II-III. Porvoo 1939.
- Kurvinen, Onni, Suomen kirkolliset lastenkoulut kansakoululaitoksen synnyn jälkeen. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 48-51 1958 - 1961. Forssa 1963.
- Körni, Vilho, Nuori Olai Wallin ja hänen kansansivistysohjelmansa. Kasvatus ja koulu 1953.
- Lahdes, Erkki, Ahlmanin pitäjänkoulut. Kansakoulun edeltäjät Tampereen ympäristössä. Tampere 1958.
- Lahdes, Erkki, Didaktiikan kehityslinjoja. Kansakoulu 1866 - 1966. Keuruu 1966.
- Lahdes, Erkki, Kansakoulumme opetusmenetelmien kehitystä tällä vuosisadalla. Kasvatus ja koulu 1964.
- Lahdes, Erkki, Uuden koulun vaikutus Suomen kansakouluun. Keuruu 1961.
- Laitakari, A.V., Opetussuunnitelman malli maalaiskansakouluja varten ja ohjeita havaintovälineiden käyttämiseen. Helsinki 1916.
- Landquist, John, Pedagogikens historia. Lund 1941.
- Laurila, J., Someron kansanopetuksen vaiheet. Forssa 1932.
- Lehmusto, Heikki, Kappale suomalaista sivistyshistoriaa. Suomalaisen Kansakoulun Ystävät 1889 - 1929. Helsinki 1930.
- Lehmusto, Heikki, Kasvatusopin historia. Kuopio 1951.
- Lehmusto, Heikki, Snellman kasvatusopillisena ajattelijana. Jyväskylä 1926.
- Leinberg, K.G., Folkskoleförhållanden i Sverige och Norrige. Iakttagelser under en resa 1873. Helsingfors 1874.

- Leinberg, K.G., Puhe Jyväskylän seminaarin 25-vuotisessa juhlassa kesäkuun 16 p. 1888. Tidskrift utgifven af Pedagogiska Föreningen i Finland XXV 1888.
- Lempiäinen, Pentti, Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 73. Joensuu 1967.
- Liakka, Niilo, Jyväskylän seminaarin ensimmäisen opettajakunnan valmistumisesta toimintaansa. Lisäpiirteitä Uno Cygnaeuksen elämäntyöhön ja henkilökuvaan. Eripainos Kasvatus ja koulu -aikakauskirjasta 1936.
- Liakka, N., Kaarlo Rudolf Forsman. Kansallinen elämäkerrasto II. Porvoo 1929.
- Liakka, Niilo, Kansanopetustoimen kehityksestä Ilmajoella. Vaasa 1910.
- Liakka, Niilo, Kansansivistystyöstä Etelä-Pohjanmaalla. Talonpoika V. Porvoo 1928.
- Liakka, Niilo, Suomen kansanopistojen, työväenopistojen ja kansalaisopistojen alkuvaiheet. Kasvatus ja koulu 1943.
- Lilja, Salomon, Vanha koulu. Suomen kansakoulu 1866 - 1916. Helsinki 1916.
- Ljunberg, E., Kansanopetus ja kansakoulut Suomessa. Helsinki 1887.
- Luttinen, Raimo, Läskunnighet och undervisning i Finland före folkskolväsendet. Ur nordiska kulturhistoria. Läskunnighet och folkbildning före folkskoleväsendet. XVIII nordiska historikermötet Jyväskylä 1981. Mötesrapport III. Studia historica Jyväskyläensia 22, 3. Jyväskylä 1981.
- Lönbeck, Gustaf, F., Folkskoleidens utveckling i Finland från nittonde århundradets början till 1866. Helsingfors 1887.
- Lönbeck, G., Mietteitä kansakouluasioissa. Helsinki 1889.
- Lönbeck, Gustaf, F., Suomen kansakoulu ja Uno Cygnaeus. Tammissaari 1890.
- Lönbeck, Gustaf, Suomen kansakoulujen matrikkeli kevätlukukaute-na 1880. Helsinki 1880.
- Lönbeck, Gustaf, F., Uno Cygnaeus, "Suomen kansakoulun isä". Helsinki 1910.
- Mantere, Oskari, Työkoulu tulevaisuuden koulu. Helsinki 1914.

- Melartin, K.R., Yrjö Koskinen Yrjö-Koskinen. Tidskrift utgifven af Pedagogiska Föreningen i Finland LIV 1917.
- Melin, Vuokko, Alkuopetus Suomen maaseudulla ennen oppivelvollisuuslakia 1866 - 1921. I Alkuopetus 1866 - 1906. Turku 1977.
- Meltti, Väinö, Vapaa kansansivistystyö ja työväenopistot. Helsinki 1946.
- Merikoski, K., Taistelua Karjalasta. Helsinki 1939.
- Meurman, A., Om finska folkskolans organisation. Åbo 1857.
- Mäkinen, Kaarlo, K., Kansakoulun opetustoiminnan kehitystä. Suomen kansakoulu 1866 - 1916. Helsinki 1916.
- Mäntylä, R.A., Maamme kansakoulujen kreikkalaiskatolisten oppilaiden uskonnonopetuksen järjestely 1880-luvulla. Historiallinen aikakauskirja 1951. Helsinki 1951.
- Natorp, Paul, Johann Heinrich Pestalozzi. Porvoo 1926.
- Niemi, Onni, Pohjakoulukysymys yhteiskunnallisena ongelmana Suomessa. I Autonomian aika. Kokemäki 1969.
- Nim. F.H., Folkskoleväsendet i Sachsen. Tidskrift utgifven af Pedagogiska Föreningen i Finland 1873.
- Nim. F.L.S. (Schauman), Om folkskolefrågan i vårt land. Tidskrift för finska kyrkan 6/1858.
- Nim. O.M-e (Mantere), Mikael Soininen. Tidskrift utgifven af Pedagogiska Föreningen i Finland LXI 1924.
- Nurmi, Veli, Cygnaeuksen kansakoululaitosehdotusten alkuperä. Kasvatus ja koulu 1/1963.
- Nurmi, Veli, Ensimmäinen herbart-zilleriläinen koulu. Kasvatus ja koulu 1963.
- Nurmi, Veli, Kasvatuksen traditio. Juva 1984.
- Nurmi, Veli, Maamme koulutusjärjestelmä eilen, tänään, huomenna. Juva 1983.
- Nurmi, Veli, Maamme seminaarien varsinaisen opettajakoulutuksen synty ja kehittyminen viime vuosisadalla. I. Jyväskylä 1964.
- Nurmi, Veli, Opettajan koulutuksen tähänastinen kehitys. Juva 1979.
- Nurmi, Veli, Uno Cygnaeus. Suomalainen koulumies ja kasvattaja. Helsinki 1988.

- Oittinen, R.H., Koulujärjestelmän kehittyminen. Kansakoulu 1866 - 1966. Keuruu 1966.
- Osmonsalo, Erkki, K., Kreikkalaiskatolinen kirkko Suomessa 1800-luvulla. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 31-32. Helsinki 1945.
- Ottelin, A.K., Kasvatusopin historian oppikirja. Helsinki 1910.
- Ottelin, A.K., Kasvatusopin pääpiirteet II. Opetusoppi. Helsinki 1931.
- Ottelin, A.K., När herbartismen var ung. Suomen kasvatusopillisen yhdistyksen aikakauskirja LXIV 1927.
- Palmen, E.G., Suomen kansakoulun synty. Valvoja 1888.
- Parvio, Martti, Isaacus Rothovius Turun piispa. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 60. Forssa 1959.
- Paulsen, Friedrich, Saksan kasvatusolojen historiallinen kehitys. Turku 1918.
- Peltonen, Matti, Johdatusta opetustaitoon. Helsinki 1969.
- Pesonen, M., Uskonnonopetuksen asemasta. Nykyajan uskonnollisia ja kirkkollisia kysymyksiä II. Jyväskylä 1906.
- Petersen, Peter, Friedrich Fröbel. Deutschlands grösster Erzieher. Gotha 1942.
- Piilonen, Juhani, Vallankumous kunnallishallinnossa. Helsinki 1982.
- Pirinen, Kauko, Schaumanin kirkkolain synty. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 132. Helsinki 1985.
- Pirinen, Kauko, Tunnustuksellisen uskonnonopetuksen puolesta. Tarhurit. Suomen Ortodoksisten Opettajain Liiton 30-vuotisjuhlakirja. Joensuu 1981.
- Päivänsalo, Paavo, Suomen kasvatusopillisen tutkimuksen historia. Kasvatustieteellinen kirjasto n:o 6. Hyvinkää 1954.
- Pöggeler, Franz, Die Pädagogik Friedrich Wilhelm Foersterns. Eine systematische Darstellung. Freiburg im Breisgau 1957.
- Raitio, K., Jyväskylän seminaarin 50-vuotinen toiminta. Jyväskylä 1913.
- Raitio, K., Varhaisempi kansanopetus. Suomen kansakoulu 1866 - 1916. Helsinki 1916.

- Rapila, Alpo, K., Etelä-Pohjanmaan kansakoulujen tarkastus talvel-
la 1872. Koulu ja menneisyys XXII. Helsinki 1984.
- Rauhala, K.W., Keisarillinen Suomen senaatti 1809 - 1909. II
1859 - 1909. Helsinki 1921.
- Rauhamaa, Onni, Teon periaatteen soveltamisesta kansakoulun
opetukseen. Helsinki 1911.
- Rein, Th., Juhana Vilhelm Snellman II. Helsinki 1928.
- Relander, Oskari, Tietoja ja muistelmia Kymölän eli Siitosen kansa-
koulusta. Suomen kansakoulu 1866 - 1916. Helsin-
ki 1916.
- Rosendal, M., Suomen herännäisyyden historia XIX:llä vuosisa-
dalla IV. Oulu 1915.
- Rosenqvist, G.O., Suomen kirkon murrosaikoja. Porvoo 1952.
- Rosenqvist, V.T., Frans Ludvig Schauman. Skrifter utgivna af
Svenska Litteratursällskapet i Finland CCVI 1928.
- Rosenqvist, V.T., Gabriel Mauritz Waenerberg. Helsingfors 1911.
- Rosenqvist, V.T., Skolans skiljande från kyrkan. Suomen kirkkohis-
toriallisen seuran vuosikirja VI 1916. Jyväskylä
1917.
- Rudenschöld, T., Johdatus kansakoulun järjestämiseen. Kuopio
1859.
- Ruge, Herman, Pohjoismaiden koulujärjestelmät. Keuruu 1961.
- Ruuth, Martti, 1850- ja 1860-lukujen merkityksestä Suomen
kirkkohistoriassa. Suomen kirkkohistoriallisen
seuran vuosikirja 22 1932. Helsinki 1934.
- Ruutu, Martti, Koulumme muotoutumiskaudelta sata vuotta sit-
ten. Kasvatusopillinen aikakauskirja 1963.
- Sainio, Matti, A., Lähteitä Suomen kansakoulun esihistoriaan. Koulu
ja menneisyys XVI. Helsinki 1964.
- Sakari, Aimo, Keuruun satavuotias kansakoulu. Pieksämäki 1969.
- Salenius, J.M., Karjalan ja Savon ensimmäisiä koulumestareita.
Kuopio 1899.
- Salmela, Alfred, Kansakouluhallinnon kehityksestä viime vuosi-
kymmeninä. Suomen kasvatusopillisen yhdistyksen
aikakauskirja LXXIII 1936.
- Salmela, Alfred, Kansakoulukysymyksiä. Vapaita kirjoitelmia kai-
kille kansakoulun ystäville. Helsinki 1931.

- Salmela, Alfred, Kansakoulun hallintoa. Porvoo 1933.
- Salmela, Alfred, Suomen Karjalan koululaitos. Porvoo 1932.
- Salo, Aukusti, Pikkulasten kasvatus Uno Cygnaeuksen kansansivistysjärjestelmässä. Hämeenlinna 1939.
- Salokannel, Akseli, Elettyä elämää. Hämeenlinna 1968.
- Salokannel, Akseli, Uno Cygnaeus ja nykyaikainen kansanopetuksen uudistus. Kasvatusopillisia tutkimuksia 8. Jyväskylä 1918.
- Salomaa, J.E., Snellmanin ajatuksia opetuksesta ja koululaitoksesta. Kasvatus ja koulu 1944.
- Saxen, Ralf, Oppikoulujen opettajien matkastipendit. Suomen kasvatusopillisen yhdistyksen aikakauskirja LXIV 1927.
- Schulze, Günter, Friedrich Adolph Wilhelm Diesterweg. Lebensbilder grosser Pädagogen. Berlin 1961.
- Schybergson, C.M., Uno Cygnaeus och krisen i folkskolefrågan. Skolhistoriskt arkiv V. Ekenäs 1959.
- Seppä, U.U., Oppilaiden itsehallinta Suomen oppikouluissa. Helsinki 1937.
- Sipola, Arvi, Kansakouluasetuksemme synty. Kasvatus ja koulu. Toinen vuosikerta vv. 1915 - 1916. Helsinki 1916.
- Sipola, Arvi, Ruotsin kansanopetuksen vaiheita alkaen vuodesta 1862. Kasvatus ja koulu 1943.
- Soininen, Mikael, Kansakoulun jatko-opetuksen uudistus Suomessa. Helsinki 1911.
- Soininen, Mikael, Opetusoppi II. Helsinki 1911.
- Somerkivi, Urho, Bell-Lancasterin vuoro-opetusjärjestelmä Suomessa. Helsinki 1952.
- Somerkivi, Urho, Kouluhallitus ja koulutoimen kehittyminen sata-vuotiskautena 1869 - 1969. Kouluhallitus - Skolstyrelsen 1869 - 1969. Toimittaneet Urho Somerkivi, Gösta Cavonius ja M.O. Karttunen. Vantaa 1979.
- Stenius, Martti, Zachris Joachim Cleven suhde Suomen kansa- ja oppikoulujen uudistukseen hänen professorikauteen 1862 - 1882. Kasvatusopillinen kirjasto n:o 2. Vammala 1938.

- Stormbom, Jarl, Herbartin kasvatusteesit ja hänen kasvatusopillinen peruskäsitteistönsä. Kasvatus. Suomen kasvatustieteellinen aikakauskirja 6/1984.
- Suomen elämäkerrasto. Toimittanut ja kirjoittanut Ilmari Heikinheimo. Porvoo 1955.
- Sörensen, Anna, Det svenska folkundervisningsväsendet 1860 - 1900. Svenska folkskolans historia III. Toimittanut Viktor Fredriksson. Stockholm 1942.
- Takolander, Alfons, Erik Gabriel Melartin, hans liv och verksamhet. Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 21-22. Ekenäs 1926, 1927.
- Tamminen, Kalevi, Kansakoulun uskonnonopetus vuosisadan vaihteen murroksessa. Maamme kansakoulujen uskonnonopetuksen asema, tavoitteet ja opetus suunnitelmat vuosina 1898 - 1912. Porvoo 1967.
- Tarjanne, A.J., Kansakouluasetuksen synty. Suomen kansakoulu 1866 - 1916. Helsinki 1916.
- Tiensuu, Kyllikki, Edvard Bergenheim. Toiminta koulumiehenä ja arkkipiispana vuoteen 1863. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 133. Helsinki 1985.
- Tiihonen, Seppo - Tiihonen, Paula, Suomen hallintohistoria. Helsinki 1983.
- Tirkkonen, Eeva, Musiikinopetuksesta Suomessa vuosina 1866 - 1925. Koulu ja menneisyys XVI. Helsinki 1964.
- Tuominen, Uuno, Säätyedustuslaitos 1880-luvun alusta vuoteen 1906. Suomen kansanedustuslaitoksen historia III. Helsinki 1964.
- Tuomola, Uuno, Kansakouluntarkastajaan kohdistuvista rooli-odotuksista. Pieksämäki 1969.
- Uno Cygnaeuksen Kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä. Helsinki 1910.
- Vaara, Väinö, Valkealan ensimmäisen poika- ja tyttökoulun alkuvaiheet. Suomen kansakoulu 1866 - 1916. Helsinki 1916.
- Wallin, Olai, Kansakoulun yleinen kasvatus- ja opetusoppi. Jyväskylä 1883.
- Valorinta, V., Kansakoulu - työkoulu. Helsinki 1935.
- Valorinta, Väinö, Maalaiskansakoulujen oppilasasuntolat ja koulukeittolat. Helsinki 1929.
- Valorinta, Väinö, Tyypillinen piirustus. Porvoo 1917.

- Valorinta, Väinö, Uuden koulun merkkejä. Porvoo 1913.
- Valtionarkiston yleisluettelo III. Helsinki 1971.
- Vasunta, Pentti, Maalaiskansakoulujen tarkastuksen historia Cygnaeuksen ja paikallistarkastajien aikana vv. 1866 - 1884. Koulu ja menneisyys XVI. Helsinki 1964.
- Vaulo, K.V., Uusi henki koulukurissa. Kansakoulun työmaalta I. Helsinki 1914.
- Verkko, Kaarlo, Suomen pikku- ja kiertokoulujen matrikkeli ynnä pikku- ja kiertokoulujen opettajista tiedonantoja. Helsinki 1909.
- Vesterinen, Leeni, Kansansivistys. Viro ja virolaiset. Toimittanut Gunnar Sarva. Porvoo 1919.
- Wichmann, V.K.E., Suomen kasvatuksen ja opetuksen historia. Helsinki 1903.
- Viitanen, O., Turun kansanopetuksen historia. Turku 1947.
- Vikman, K.O., Suomen kansan lukutaidon synty ja kehitys Ruotsin vallan aikana. Helsinki 1910.
- Virkkunen, Paavo, Agathon Meurman. Henkilö ja elämäntyö II 1855 - 1880. Helsinki 1938.
- Voipio, Aarni, Mikael Soinisen elämä. Helsinki 1944.
- Vuorela, Tapani, Taantumuksesta uudistuksiin 1825 - 1868. Opetusministeriön historia II. Pieksämäki 1980.
- Vuorinen, Olli, Pikku kohtauksia I. Uno Cygnaeuksen muisto. Porvoo 1910.
- Vuoristo, Armas, Papiston suhde kansakoulukysymykseen 1800-luvun alusta kansakoulun perustamiseen. Koulu ja menneisyys. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 1958 - 1959 XI. Helsinki 1959.
- Väinölä, Tauno, Satavuotias koulu. Virolahden kunnan kansakoululaitoksen vaiheita 1857 - 1957. Helsinki 1957.
- Österbladh, Kaarlo, Pappissäätö Suomen valtiopäivillä 1809 - 1906. I 1809 - 1885. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 34. Turku 1933.

ALUSTUKSET TARKASTAJA- JA KANSAKOULUKOKOUKSISSA

- Aminoff, K.G., Kun piiritarkastajien virkatehtävät,... alkavat käydä ylivoimaisiksi, ..., mitkä toimenpiteet tämän asiantilan auttamiseksi katsotaan tarkoituksenmukaisimmiksi? VII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1912.
- Aminoff, K.G., Miten olisivat kansakoulujen tarkastukset järjestettävät, jotta ne paremmin vastaisivat tarkoitustaan? V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904.
- Aminoff, K.G., Mitä olisi tehtävä, jotta piiritarkastajat paremmin voisivat tai ennättäisivät positiivisesti vaikuttaa piiriensä kouluolojen hyväksi? V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904.
- Aminoff, K.G., Mitä toivomuksia on piiritarkastajakokouksella kansakouluasetuksen uusimiseen nähden? VI kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1908.
- Biskop, A.L., Miten voitaisiin piirikokoukset saada tarkotustaan vastaavammiksi? VIII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1916.
- Blomqvist, Hugo, Inspektörens auktoritet och rätt. IX kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1920.
- Borenius, Akseli, Mitä kansliakirjoja on pidettävä välttämättöminä tarkastuspiirien hoitoa varten, ja mihin tapaan ne ovat toimitettavat? V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904.
- Erkkilä, Otto, Miten saataisiin kuvastojen käyttö opetuksessa yleisemmäksi? XVI yleinen kansakoulukokous 1914.
- Haapanen, A., Miten opettajakirjastojen käyttäminen saataisiin yleisemmäksi? XIV yleinen kansakoulukokous 1908.
- Holma, I., Miten menetellen tarkastajat parhaiten voisivat vaikuttaa siihen, että eri aineiden opetus kansakoulussa saataisiin metodisia vaatimuksia vastaavaksi? VIII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1916.
- Järvinen, Albin, Eikö olisi tarverahoja määrättävä hallintoa ja puhtaaksikirjoitusta varten piiritarkastajille? V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904.
- Järvinen, Albin, Mille kannalle olisi pyrittävä koulukeittoasiassa? XV yleinen kansakoulukokous 1911.

- Järvinen, Albin, Miten olisi suurempaa yhdenmukaisuutta saatava aikaan eri tarkastajain työtavassa ja vaatimuksissa? V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904.
- Järvinen, Albin, Piiritarkastajain palkkausolot. IX kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1920.
- Järvinen, Albin, Piiritarkastajain virka-asema ja tehtävät. IX kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1920.
- Jääskinen, Arvo, Kansakouluntarkastajan osuus koulurakennusten suunnittelussa. XXIV kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1951.
- Kallio, V., Kansakouluntarkastajan tehtävät koulujen talouden valvonnassa. XXVII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1958.
- Kerkkonen, K., Olisiko suotava, että opettajakirjastojen kirjat - ainakin useimmat - pantaisiin kiertämään asianomaisten opettajien keskuuteen määrätystä järjestyksessä? VIII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1916.
- Kerkkonen, K., Miten voitaisiin saada aikaan ns. vanhempainkokouksia? XIV yleinen kansakoulukokous 1908.
- Kunelius, K., Eikö olisi kansakoulujen tarkastukselle eduksi, että tarkastajat tutustuisivat toistensa tarkastustapoihin ja tuloksiin? V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904.
- Laurila, J., Miten oppilaita parhaiten autetaan kotiseututiedollisten huomioiden teossa? VIII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1916.
- Laurila, Jaakko, Mitä yleisiä näkökohtia olisi pidettävä silmällä opettajain toimintaa arvosteltaessa? IX kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1920.
- Levon, Kaarlo, Miten voitaisiin läksyjen valmistus saada tyydyttävämmälle kannalle? V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904.
- Mäkinen, K.K., Koululääkäritoimen kehityksestä ja nykyisestä kannasta eri maissa. XVI yleinen kansakoulukokous 1914.
- Mäkinen, K.K., Mitä kokemuksia on kansakoulun jatko-opetuksessa saatu eri oppiaineissa käytettävästä opetusmenettelystä? XVI yleinen kansakoulukokous 1914.

- Mäkinen, K.K., Nykyään jo kansakouluissamme olevien havaintovälineiden pedagoginen käytäntö. XV yleinen kansakoulukokous 1911.
- Mäkinen, K.K., Voitaisiinko ja miten jatkokurssien toimeenpano tehdä yksinkertaisemmaksi? VI kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1908.
- Ottelin, A.K., Skulle ej arbetet vinna genom minskad centralisering? VI kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1908.
- Reini, Juho, Eikö olisi edullista ottaa vuorolukujärjestelmä moniosastoisissa kansakouluissa yleensä käytäntöön? V kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1904.
- Reini, Juho, Lukemisen opetuksesta. III kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1894.
- Ruohonen, K.E., Piiritarkastajien tärkeimmät tehtävät ja niiden suorittamismahdollisuudet. VII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1912.
- Räsänen, A., Opettajien oikeudellisen aseman turvaamisesta. XIV yleinen kansakoulukokous 1908.
- Saarni, N., Miten kertaukset olisi tarkotustaan vastaavimmin järjestettävä? VIII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1916.
- Saikku, Rufus, Miten voitaisiin piirikokoukset saada tarkotustaan vastaavammiksi? VIII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1916.
- Salmela, Alfred, Kaupungin kansakouluntarkastajan tehtävät uuden järjestysmuotoasetuksen mukaan. Ensimmäinen kaupunkikansakoulujen tarkastajain kokous 1932.
- Salmela, Alfred, Tarkastajien suorittama kouluhallinta. XIV kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1933.
- Sipola, Arvi, Lapsentajuisuus opetuksessa. XVII yleinen kansakoulukokous 1919.
- Sipola, Arvi, Miten tarkastuspiirien järjestely nykyään olisi suoritettava? IX kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1920.
- Suhonen, Em., Uusien tarkastajavirkain perustamistavasta, tarkastajien pätevyysehdoista ja viranhoidon järjestelystä. X kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1922.

- Tarjanne, A.J., Mihin toivomuksiin antaa aihetta maalaiskansakoulujen jatko-opetuksen nykyinen järjestely? VII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1912.
- Valorinta, Väinö, Piirustuksesta muun opetuksen apuneuvona. XVI yleinen kansakoulukokous 1914.
- Vuorisalmi, O., Miten voitaisiin maalaiskansakoulujen ulkonaisissa varustuksissa ja opetusvälineissä esiintyviä haitallisimpia puutteellisuuksia saada tarvittaessa nopeaan poistetuksi? VI kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1908.
- Vuorisalmi, O., Mitä tätä nykyä olisi tehtävä alkuopetuksen parantamiseksi? VIII kansakoulujen piiritarkastajien kokous 1916.

ARTIKKELIT JA KIRJOITUKSET LEHDISSÄ

- Helsingin yliopiston kirjasto (HYK), Sanomalehtikokoelma, Mikrofilmi (MF)
- Jyväskylän yliopiston kirjasto (JYK), Sanomalehtikokoelma, Mikrofilmi (MF)
- Cygnaeus, Uno, Några ord om småbarnsskolor och deras af behöfvat påkallade förbättring. Litteraturblad 4/1859.
- Forsman, K.W., Keskitsevä ja vuoro-opetus sekä kansakoulun lukujärjestys. Kansakoulun Lehti XVI/1898.
- Forsman, K.W., Oppikirjakomitean ehdotuksista. Kansakoulun Lehti 1900.
- Forsman, K.W., Vielä neljän osaston opettamisesta. Kansakoulun Lehti XV/1897.
- Holma, Ilkka, Työkoulukäsite. Työkoulu 1917.
- Hynen, Oskar, Muistoja nykyisen kansakoulujen tarkastusjärjestelmän syntyajoilta. Kansakoulun Lehti 1906.
- Johnsson, Mikael, Tarkastusmatkoilta III. Kansakoulun Lehti 1898.
- Järvi, K.A., Historian opetustapa kansakoulussa. Työkoulu 1916.
- Järvinen, Albin, Opettaja ja tarkastaja. Opettajain Lehti 1/1931.

- Järvinen, Albin, Sananen kansakoulujemme tarkastajain viroista. Kansakoulun Lehti 10-11/1900.
- Järvinen, Albin, Tarkastajatoimen kehitys viimeisenä kymmenenä vuotena. Opettajain Lehti 51-52/1915.
- Jääskinen, Arvo, Kunta ja kansakouluntarkastaja. Opettajain Lehti 3/1957.
- Kallio, Niilo, Kouluhallituksen historiaa pääjohtajien toimintakausien valossa. Opettajain Lehti 48/1959.
- Laitakari, A.V., Kansakouluopetuksemme uudistuksesta opetussuunnitelmakomitean suunnitelmien mukaan. Työkoulu 1916 ja 1917.
- Laitakari, A.V., Koulujen tarkastuksissa tehtyjen vaatimusten täytäntöönpanon valvonnasta. Opettajain Lehti 11/1920.
- Laitakari, A.V., Laskennon alkeiden opetuksesta toiminnan periaatteen mukaan. Työkoulu 1916.
- Laitinen, Aatu, "Kinkerihaitoista". Uusi Suometar 39/2.4.1879 HYK MF 123.
- Laurila, Jaakko, Oppilaiden toiminnassa pitämisestä yksiopettajaisessa kansakoulussa. Työkoulu 1916.
- Laurila, J., Vaatisiko uskonnonopetus uudistuksia kouluissamme ja mihin suuntaan tulisi noiden uudistusten mennä? Kansakoulun Lehti 21-22/1911.
- Laurila, Jaakko, Vanhan murtuessa. Työkoulu 1915.
- Leinberg, K.G., Kansakoululaitoksemme puolivuosisataismuisto 24.3.1856 - 24.3.1906. Kansakoulun Lehti 4-6/1906.
- Lähde, Vihtori, Kansakouluntarkastajain kompetensivaatimukset. Kansakoulun Lehti 1908.
- Lähde, Vihtori, Onko alempi kansanopetuslaitoksemme (pikku- eli kiertokoulut) oleva kirkollinen vaiko kunnallinen? Kansakoulun Lehti 4-6/1906.
- Meriläinen, P., Tarkastajan ajatuksia. Opettajain Lehti 51/1938.
- Meurman, A., Kansakoululaitoksemme puolivuosisataismuisto 24.3.1856 - 24.3.1906. Kansakoulun Lehti 4-6/1906.
- Moberg, Olga, Koulukeitoista. Opettajain Lehti 22/1906.
- Mäkinen, K.K. - Tarjanne, A.J., Tarkastajain virkakelpoisuudesta. Opettajain Lehti 36/1906 ja 40/1906.

- Niininen, V.A., "Sen sitä, tuon tätä". Opettajain Lehti 25/1945.
- Nim. A.J. (Albin Järvinen), Kansakoulun johtokunta ja opettaja. Kansakoulun Lehti 14/1893.
- Nim. A.J. (Albin Järvinen), Muruja. Kansakoulun Lehti 15-16/1900.
- Nim. A.J:nen (Albin Järvinen), Alempi kansanopetus maaseudulla. Opettajain Lehti 32/1906.
- Nim. A.Jnen (Albin Järvinen), U. Cygnaeus kansakoululaitoksemme suunnittelijana. Opettajain Lehti 41/1910.
- Nim. A.J:nen (Albin Järvinen), Välitunnit kansakoulussa. Kansakoulun Lehti 20/1903.
- Nim. A.M., Papit ja kansakoulun-opettajat. Uusi Suometar 61/23.5.1879 HYK MF 123.
- Nim. A.S. (Arvi Sipola), Ahlmanin koulusta kansakouluun. Opettajain Lehti 1945.
- Nim. B.P., Koulujen nyt loppuva tarkastus. Uusi Suometar 189/15.8.1884 HYK MF 129.
- Nim. Br.A. (Bernar Aksel), Mitä kansakoulumme etupäässä tarvitsevat? Kansakoulun Lehti 6/1886, 10/1888 ja 2/1890.
- Nim. Em.S. (Em. Suhonen), "Kansanopetuksen valvonta". Opettajain Lehti 2/1924.
- Nim. -en, Kansakoulu ja sen tarkastuksen vaikutukset. Vaasan Lehti 19/7.3.1888 HYK MF 14277.
- Nim. Haastattaja, Herra Svetlovskin puheilla. Opettajain Lehti 15/1912.
- Nim. H-ki, E.V., Salakähmäisyys pois opettajavirkoja täytettäissä. Opettajain Lehti 2/1916.
- Nim. I-o H-n, Tarkastaja A. Sadovnikov. Opettajain Lehti 22/1911.
- Nim. J.L. (Jaakko Laurila), Kansakoulujen tarkastajat huomion esineinä. Opettajain Lehti 25/1918.
- Nim. J:nen, Albin (Järvinen Albin), Opettajan aseman turvattomuus. Opettajain Lehti 9/1906.
- Nim. J:nen, A. (Järvinen Albin), Piirteitä kansakoulun opetustoiminnan kehityksestä. Opettajain Lehti 19/1916.
- Nim. Johtokunnan jäsen, Kansakoulun alalta. Kaiku 118/6.10.1888 HYK MF 9001.

- Nim. Joku, Kansakoulujen tarkastuksesta maalla. Uusi Suometar 76/25.6.1880 HYK MF 124.
- Nim. J. V-A., Kreikanuskoisen kansakouluntarkastajan virka. Opettajain Lehti 1906.
- Nim. Kansan ystävä, Maalais-kansakoulujen olleesta ja tulevasta tarkastuksesta sananen. Uusi Suometar 150/1.7.1884 HYK MF 129.
- Nim. Kansankynttilä, Tarkastuksista. Kansakoulun Lehti 24/1929.
- Nim. K.K.M. (Kaarlo K. Mäkinen), Metoodiopillista kokeilua. Opettajain Lehti 3/1920.
- Nim. K.K.M. (Kaarlo K. Mäkinen), Oppilasten itsehallinto ja maalaiskansakoulut. Opettajain Lehti 3/1912.
- Nim. K.K.M. (Kaarlo K. Mäkinen), Piirustuksen käyttö opetuksessa. Opettajain Lehti 31/1918.
- Nim. K.W. (Kaarlo Werkko), Lukukinkerein synnyttämistä epäkohdista kansakouluillemme. Uusi Suometar 32/17.3.1879 HYK MF 123.
- Nim. K.W. (Kaarlo Werkko), "Yksi tie kaksi asiaa". Uusi Suometar 40/4.4.1879 HYK MF 123.
- Nim. Kärsinyt, Vähän opettajan asemasta. Opettajain Lehti 1906.
- Nim. L-o, Papin "metodi". Uusi Suometar 39/2.4.1879 HYK MF 123.
- Nim. Lohi, "Uskonto kansakoulussa". Uusi Suometar 57/14.5.1879 HYK MF 123.
- Nim. Lohi, Vielä sananen pappien ja kansakoulun-opettajien väleistä. Uusi Suometar 72/18.6.1879 HYK MF 123.
- Nim. Maankulkija, Tarkastusmatkoilta. Opettajain Lehti 20/1927.
- Nim. -m P-n, Laulusta ja vuositutkinnoista kansakouluissamme. Kansakoulu 23/1881.
- Nim. O.A.K., Enempi yksimielisyyttä. Opettajain Lehti 12/1908.
- Nim. O-n, Kansakouluntarkastajain toiminta enemmän kasvatukselliseksi työksi. Opettajain Lehti 1911.
- Nim. O-n, Miten kansakouluntarkastajat voisivat paraiten toimia kansakoulun kasvatustyön edistämiseksi. Opettajain Lehti 15 ja 16/1918.

- Nim. O-n, Tarkastajain työn järjestely. Opettajain Lehti 11/1922.
- Nim. Opettaja, Onko seuraavat kansakouluntarkastajan menettelyt luvallisia? Uusi Suometar 31/7.2.1890 HYK MF 140.
- Nim. Opettaja, Vielä kansakoulu-tarkastuksesta. Vaasan Lehti 29/11.4.1888 HYK MF 14277.
- Nim. O.S. & O.L., Kaarlo K. Mäkinen. Uudistuva Kasvatus- ja Opetustyö 1/1929.
- Nim. O.W., Kansakoulujen tarkastuksesta maalla. Keski-Suomi 8/29.1.1881 HYK MF 12012.
- Nim. P., Uskonnonopetus Raja-Karjalan kansakouluissa. Opettajain Lehti 47/1912 ja 52/1912.
- Nim. Raa (Rauhamaa Onni), Kulkeeko lapsen kehitys "kädestä päähän"? Työkoulu 1915.
- Nim. Raa (Rauhamaa Onni), Lukemisen opetus ja teon periaate. Työkoulu 1917.
- Nim. Raa (Rauhamaa Onni), Muuan laajakantoinen opetusperiaate. Työkoulu 1915.
- Nim. Raa (Rauhamaa Onni), Vanha ja uusi koulu. Työkoulu 1915.
- Nim. Raa (Rauhamaa Onni), Vuorokurssitko alkuperäinen suomalainen keksintö? Opettajain Lehti 40/1918.
- Nim. R:nen, Mietteitä maaseutujen kansakoulujen tarkastuksesta ja tulevista tarkastajista. Uusi Suometar 143/23.6.1882 HYK MF 126.
- Nim. S.A. (Sipola Arvi), Syrjäkulmille entistä pienempiä koulutaloja. Opettajain Lehti 51-52/1915.
- Nim. Seminaarissa leivottu opettaja, Lukukinkerein muka synnyttämät epäkohdat. Uusi Suometar 42/9.4.1879 HYK MF 123.
- Nim. S. O-ne, Kaksi tärkeätä Uno Cygnaeuksen ehdotusta toteuttamatta. Opettajain Lehti 41/1906.
- Nim. S.V. (Sormunen Väinö), Uskonnonopetuksen tarkastus kansakouluissa. Opettajain Lehti 42/1908.
- Nim. Tarkastaja, Opettajista ja tarkastajista muutamia näkökohtia. Opettajain Lehti 27/1906.
- Nim. Tarkastaja, Vielä tarkastajan virkakelpoisuudesta. Opettajain Lehti 36/1906.

- Nim. t...n, Onko hyväksyttävää, että tarkastaja sekaantuu opettajan valitsemiseen. Opettajain Lehti 35/1912.
- Nim. Tuomas, Kansakoulujen tarkastus pikkukaupungeissa. Opettajain Lehti 35/1910.
- Nim. Vapaa, "Aika laulaa lauluun". Opettajain Lehti 52/1907.
- Nim. V.J., Kansakoulujen tarkastus pikkukaupungeissa. Opettajain Lehti 36/1910.
- Nim. V.P. (V. Pettersson), Uskonto kansakoulussa. Uusi Suometar 50/28.4.1879 ja 74/23.6.1879 HYK MF 123.
- Nim. Yksi joukosta, Kaupunkilaiskansakoulujen tarkastajat. Opettajain Lehti 5/1909.
- Ojanperä, Vihtori, Tarkastusmatkalla. Opettajain Lehti 9/1925.
- Oksanen, A., Opettajan opetussävy ja -muoto tärkeä opetus- ja kasvatusnäkökulmasta. Kansakoulun Lehti 9/1888.
- Pekkola, J., Kansakouluntarkastajan toimi kansanvaltaisemmaksi. Opettajain Lehti 45/1922.
- Rauhamaa, O., Uno Cygnaeus. Opettajain Lehti 41/1906.
- Salo, Aukusti, Opetuksesta luonnossa. Työkoulu 1915.
- Salokannel, Akseli, Onko kansakoulun historian opetus rajoitettava isänmaan historiaan? Kansakoulun Lehti 1918.
- Seppä, Jussi, Havainnon tekoa tammikuulla. Työkoulu 1917.
- Sipola, Arvi, Vanhin kansanopetus Tampereen tarkastuspiirin alueella. Opettajain Lehti 1945.
- Snellman, J.W., Grunderna för ett förslag till folkskolans i Finland ordnande. Litteraturblad 10/1856.
- Snellman, J.W., Skollärmötena och skolstyrelsen. Litteraturblad 5/1860.
- Tarjanne, A.J., Kansakouluntarkastajat vapautetaan allekirjoittamasta kansakoulun päästötodistuksia. Kansakoulun Lehti 1/1931.
- af Ursin, N.R., Uuden ajan koulu. Työkoulu 1915.
- Walorinta, Väinö, Onko herbartilainen määritelmä kasvatuksen tarkoituksesta edelleen paikkansa pitävä? Kansakoulun Lehti 1920.
- Vaulo, K.V., Oppilaat aktiiviseksi. Työkoulu 1916.

- Vaulo, K.V., Teonperiaatetta uskonnonopetuksessa. Työkoulu 1916.
- Vaulo, K.V., Teoriasta toimeen. Työkoulu 1915.
- Vuorisalmi, O., Koulukeittiön puutteessa työskentelevät maalaiskansakoulut. Opettajain Lehti 9/1915.
- Ylä-Sahra, Otto, Lehtisiä kuuntelupäiväkirjastani. Opettajain Lehti 12/1925.
- Yrjö-Koskinen, Y.K., Lehtiä tarkastuspäiväkirjastani. Kansakoulun Lehti 1900.
- Yrjö-Koskinen, Y.K., Neliosastoinen, yhden opettajan hoitama kansakoulu. Kansakoulun Lehti XV/1897.

LEHDET

Aura 140/19.6.1888 HYK MF 4639

Borgåbladet 86/25.10.1884 HYK MF 8558

Helsingin Sanomat 54/1963

Hufvudstadsbladet 154/10.6.1911 HYK MF 562

Kansakoulu 1875 - 1881

Kansakoulun Lehti 1883 - 1930

Kasvatus ja koulu 1920

Keski-Suomi 8/29.1.1881 HYK MF 12012

Maamme 62/24.5.1890 HYK MF 18242

Nya Pressen 3/4.1.1895 JYK MF 309

Opettajain Lehti 1906 - 1966

Päivälehti 39/17.2.1890 JYK MF 382 ja 303/29.12.1894 JYK MF 390

Rauman Lehti 29/19.7.1884 HYK MF 17622

Sanomia Turusta 43/23.10.1874 HYK MF 7867 ja 5/8.1.1886 HYK MF 7890

Savonlinna 3/22.4.1876 HYK MF 13338

Skol-Tidning 2/1848

Tidskrift utgifven af Pedagogiska Föreningen i Finland 1870 - 1883

Työkoulu 1915 - 1917

Uusi Suometar 129/30.10.1876 HYK MF 121, 116/29.9.1879 HYK MF 123, 239/17.10.1881 HYK MF 125, 31/7.2.1890 HYK MF 140, 189/16.8.1894 JYK MF 2983, 291/13.12.1894 JYK MF 2983, 302/28.12.1894 JYK MF 2983, 157/24.8.1918 JYK MF 3069

Vaasan Lehti 20/19.3.1882 HYK MF 14274, 19/7.3.1888 HYK MF 14277, 29/11.4.1888 HYK MF 14277

Wiborg 14/20.2.1857, 17/3.3.1857, 20/13.3.1857, 24/27.3.1857, 25/31.3.1857

Wiborgs Tidning 135/18.11.1873 HYK MF 9820

Viipurin Sanomat 38/14.2.1889 HYK MF 2833

Åbo Tidning 168/24.6.1886 HYK MF 3565

HAASTATTELUT

Haastatellut entiset kansakouluntarkastajat

Aro, Kosti	s. 5.11.1918,	kouluneuvos,	1984
Blomqvist, Valter,	s. 5.5.1911,	kouluneuvos,	1984
Karttunen, M.O.,	s. 28.6.1904,	kouluneuvos, 1980, 1982, 1984 ja 1985	
Kokkonen, Lauri,	s. 9.8.1918,	kouluneuvos,	1984
Koivula, Ahti,	s. 23.1.1916,	kouluneuvos,	1982
Korpijärvi, Esko,	s. 10.5.1919,	kouluneuvos,	1984
Lämsä, Erkki,	s. 2.4.1911,	ent. osastopäällikkö,	1984
Mäkinen, Toivo,	s. 12.2.1907,	ent. kansakouluntark.,	1984
Tammisto, Lauri,	s. 17.3.1923,	koulutoimentark.,	1984
Tuomola, Uuno,	s. 5.12.1914,	kouluneuvos,	1982
Vesterinen, Lauri,	s. 23.3.1912,	ent. osastopäällikkö,	1984
Viikari, Osmo,	s. 26.4.1918,	kouluneuvos,	1984

Haastatellut entiset kansakoulunopettajat

Aaltonen, Pauli,	s. 23.3.1918,	1984
Ahola, Eeva,	s. 2.8.1908,	1984
Elovaara, Anna,	s. 24.2.1903,	1984
Haapakoski, Jaakko,	s. 12.7.1906,	1978
Haapamäki, Martti,	s. 27.3.1910,	1984
Haapaniemi, Liisa,	s. 12.1.1919,	1984
Harju, Taimi,	s. 26.6.1914,	1978
Holopainen, Maila,	s. 31.12.1919,	1984
Hämäläinen, Lauri,	s. 20.7.1903,	1984
Järvi, Kerttu,	s. 7.6.1904,	1984
Kaarivaara, Kalle,	s. 5.1.1921,	1984
Kallas, Anni,	s. 1.6.1912,	1984
Katajamäki, Lauha,	s. 11.3.1912,	1984
Komulainen, Ilmari,	s. 4.4.1921,	1984
Korhonen, Juho,	s. 27.7.1901,	1984
Koskela, Taimi,	s. 19.6.1899,	1984
Kuoppo, Bertta,	s. 6.5.1917,	1984
Laavola, Lyyli,	s. 10.7.1913,	1984
Laivo, Toivo,	s. 5.10.1915,	1984
Lehtonen, Inkeri,	s. 1.5.1905,	1984
Lilja, Väinö,	s. 23.10.1920,	1984
Malmivuori, Aulis,	s. 3.8.1911,	1984
Manner, Maija,	s. 26.10.1914,	1984
Metso, Lempi,	s. 19.7.1912,	1984
Niiles, Niilo,	s. 9.2.1902,	1984
Nivanen, Linda,	s. 2.10.1903,	1984

Nivarpää, Erkki,	s. 17.6.1896,	1984
Nummela, Elvi,	s. 30.11.1900,	1984
Parikka, Ellen,	s. 1.8.1905,	1984
Patamaa, Aino,	s. 8.9.1908,	1984
Patronen, Vilho,	s. 31.8.1919,	1984
Perkkiö, Maria,	s. 4.5.1905,	1984
Perälä, Sauli,	s. 29.10.1908,	1984
Pitkämäki, Taimi,	s. 7.9.1904,	1984
Porkkala, Matti,	s. 25.1.1895,	1984
Pölönen, Työne,	s. 6.7.1920,	1984
Ristimäki, Martta,	s. 4.1.1907,	1984
Rytkönen, Ragnar,	s. 9.11.1901,	1984
Ryösä, Arvo,	s. 26.5.1921,	1984
Saario, Kustaa,	s. 1.8.1903,	1984
Santala, Anja,	s. 20.4.1918,	1984
Sario, Aaro,	s. 22.10.1921,	1984
Sarvilinna, Helvi,	s. 24.9.1901,	1984
Seppälä, Eero,	s. 18.11.1922,	1984
Sinko, Laura,	s. 28.12.1910,	1984
Sipilä, Laila,	s. 28.10.1907,	1984
Suominen, Tauno,	s. 7.7.1917,	1984
Tahvanainen, Oiva,	s. 10.9.1915,	1984
Talasco, Aino,	s. 1.6.1897,	1984
Teerijoki, Niilo,	s. 5.9.1902,	1984
Toivola, Alpo,	s. 29.1.1917,	1984
Turjansalo, Alpo,	s. 16.7.1912,	1984
Vaarala, Pauli,	s. 4.5.1913,	1984
Varila, Erkki,	s. 18.8.1921,	1984

Viljanen, Oiva,	s. 10.3.1921,	1984
Vuori, Kaarlo,	s. 16.9.1891,	1984
Väisänen, Antti,	s. 3.7.1919,	1984
Ylä-Jussila, Aune,	s. 25.8.1915,	1984
Ängeslevä, Liisa,	s. 16.3.1903,	1978
Äyräs, Soila,	s. 3.7.1922,	1984

SUMMARY

Aaro Harju:

The inspection of the rural elementary schools during 1861 - 1921

The inspection system of elementary schools was planned in connection with the rest of the educational system. The elementary school statute was issued in 1866 including regulations concerning the supervision of schools. According to the statute, the National Board of Education became the head of the elementary school system. The immediate control of schools was handled by the district government inspectors. School affairs were run by the boards which were also responsible for the supervision of schools.

The regulations concerning the supervision of the elementary school system were mainly based on the proposals of Uno Cygnaeus. Cygnaeus was well acquainted with popular education in Finland, other Northern Countries, Central Europe, Russia and the United States of America. He was also familiar with the supervision of secondary schools as well as the inspection institute of the Church. Even before Cygnaeus' appearance in public there had been discussion about changing the inspection system of secondary schools. Several powerful persons, among them leading clergymen, had demanded that the inspection of secondary schools should be transferred from the cathedral chapters to the school's own administrative organs. The same basic idea had also been stated in the first elementary school outlines. As far as the elementary school was concerned the new ideas became concrete in the plans of Uno Cygnaeus who formed his own inspection ideas on the basis of domestic and foreign influences. Specially decisive were the models from Switzerland and Germany.

The most significant difference between the ideas of Uno Cygnaeus and the regulations of the elementary school statute was the status of cities. Cities formed inspection districts of their own and were allowed to elect their own inspectors while the provincial inspectors were nominated by the Board of Education. The fact that cities had larger self-government than the provinces appeared also in the inspection posts. The privileged position of cities dispersed the administration of the inspection system which hence, never really formed as a clear whole as

Uno Cygnaeus had planned. However, compared to other countries the Finnish system was clear and simple.

The separation of the elementary school's administration and supervision from the Church's institutions was an important solution. It was not an easy decision and hence the discussions went on for decades before the time was right for a decision. The question was part of a broader separation between religious and secular affairs. The rapid development of society in the middle of the 19th century increased the number of secular affairs. Even the ecclesiastical circles started to admit that it would be natural to transfer social affairs from the Church to the secular administrative organs and that the Church should concentrate only on spiritual questions. Still, the separation of school affairs was difficult because in people's minds the school affairs and the spiritual questions were very close to each other. However, professor, later archbishop Frans Ludvig Schauman pushed the reform calmly through. It was sealed in 1869's church law. The ties between the Church and school were not completely cut off because the clergy still supervised the teaching of religion at schools. This decision was made consciously in order to retain the ties between school and Church.

The regulations about the inspection of provincial elementary schools were not carried out as such nor immediately. The Board of Elementary schools was never appointed. Also, because the secondary school system needed a central administrative board, one decided to concentrate resources and form the National Board of Education which was common for the different school systems. The statute about the new central administrative board which operated under the senate's church commission was issued in 1869. The Board of Education started its functioning in 1870.

Also, the local school inspectors were not hired immediately. An appropriation for the travel and daily allowance expenses of inspectors existed from 1871, but the Board of Education did not want to use it. The chief inspector had time to inspect the schools in addition to his work at the central administrative board. Another reason for this was that Uno Cygnaeus did not want to hire part-time inspectors but aimed at the induction of full-time local inspectors. From the very beginning Uno Cygnaeus had underlined the importance of a competent inspection system for the success of the elementary school system. Cygnaeus knew that mainly priests and landowners were available for inspectors. How-

ever, he found their pedagogical knowledge insufficient. So, Cygnaeus tried to do his best to prevent the election of priests and landowners for the local inspectors of elementary schools. In the spirit of Cygnaeus the Board of Education did take different initiatives towards full-time inspectors. The senate did not agree with these initiatives but forced the Board of Education to nominate part-time local elementary school inspectors who would give the chief inspector assistance. In 1874 25 inspectors were elected. However, the first three local inspectors had already started their work in 1871 and 1872.

The main responsibility for school inspection was left to the elementary school inspectors. After 1874 the chief inspector hardly ever visited the elementary schools. Before that Uno Cygnaeus was very active in inspecting the schools because he was the only supervisor of the elementary school work exclusive of the three local inspectors of one parish. After 1874 the chief inspector had to concentrate himself on the increasing amount of school affairs at the central administrative board. Still, the chief inspector paid special attention to the teacher training college during the whole period of this study. The rest of the inspecting personnel at the central administrative board had little time to control the schools. The school affairs as well as the leading and developing of the elementary school system took a good deal of their working time, though in 1921 there were seven inspectors at the central administrative board. However, the yearly inspection of every school was enough for the inspectors to maintain their contact with the daily work of the school. Additionally, by means of the papers they dealt with they could generally supervise school affairs.

According to the elementary school statute, the school boards had an obligation to supervise the functioning of the schools. However, in practice these boards only took care of the school matters. The boards share in school affairs and the developing of the elementary school system remained more modest than it was meant to be. This was a disappointment at least for the teachers and inspectors. The control of religion teaching by the clergy contributed rather little to the supervision of the functioning schools.

The local part-time inspectors, who supervised the elementary schools till 1885, were 89 in all and most of them were priests. The majority of the local inspectors were not able to give a competent evaluation of teaching because they lacked pedagogical knowledge. In addi-

tion the development of teaching was insufficient. They were, however, able to contribute to the spreading and rooting of the elementary school among the country population. When the powerful priests, who were well acquainted with the local conditions, were nominated as the local inspectors they were also bound to promote this school system beside the ambulatory school. This was an extremely important fact in the long cultural struggle that the elementary school had to fight for its rights and which it finally won. In addition, due to the local inspectors the control of schools became regular. Every school was inspected at least once a year.

Uno Cygnaeus did not see anything positive in the local inspectors. So he continued to fight for the full-time inspectors with pedagogical education. In 1885 these kinds of inspectors were able to start their work. The clergy took its displacement as a vote of noconfidence and feared that the elementary schools would become estranged from the Christian church. The materialistic and liberal ideas of the times increased the clergy's anxiety although these ideas had nothing to do with the solution of the inspector question. So, the Church authorities concentrated on the developing of ambulatory schools with temporary success. However, the ambulatory schools were no longer able to replace the elementary schools. Also the gap between the school and the church expired gradually although there was a constant struggle about the participation in the parish catechismal meetings during the whole time of this study.

The competency requirements of inspectors were defined very indefinitely in 1884. So, the nominating authority, the senate, had a free hand to choose the persons they liked best. Inspectors' post were neither permanent so they could easily be discharged.

Although the regulations concerning inspectors left a possibility for an exercise of political power the inspector posts did not become an arena for political struggle. The senate nominated mainly persons proposed by the Board of Education to the inspector posts. They could concentrate in peace on the supervising and developing of the school. The inspection of the Greek catholic church was an exception during the periods of oppression. The Russian Government interfered strongly in the election of inspectors and in their work. The inspectors themselves avoided mixing state and party politics in their work in a way that would have raised counter reactions. They succeeded in this except for

the Greek catholic region and during the time of the Civil War. In the later cases the inspectors were caught in political events with negative consequences.

The district inspectors of elementary schools were mainly secondary school graduates with an academic education. This was a clear definition of policy. The National Board of Education and the senate wanted inspectors to be persons with high theoretical education although their knowledge of provincial elementary schools and country conditions were often minor. The aim was that the inspectors got a deeper and broader education than teachers whose work they had to evaluate and improve. This policy was confirmed in 1909 when it was decreed that an inspector had to have taken a degree equal to the Master of Arts. This referred also to the former elementary school teachers who, since the 1910's were elected to the inspector posts more than before.

The people who had the power did not want to make the inspector posts permanent because they wanted to get some experience from the new system first. The experience was mainly positive and thus the number of inspectors was increased simultaneously with the increasing number of schools. In 1921 there was 33 district inspectors. Although the posts did not become permanent until 1909. So finally the inspectors got the same long-felt economical and judicial benefits as the rest of the government officers.

The district inspectors were the leading elementary school politicians of their time. A good salary and high office tempted competent men to this duty. They also stayed surprisingly long in their posts although the work was hard due to much paperwork and continuous travelling. During 1885 - 1921 there were a total of 70 district inspectors.

The high status of the inspectors post did not last to the end. The impairment of salary, the increasing number of inspectors and the common democratizing of society lowered the inspectors' position and despite all efforts they could no longer heighten it in the 20th century.

The most important task of the district inspectors was to evaluate and improve the teaching work of teachers. The pedagogical education created good opportunities for this. Every teacher's work was evaluated yearly. The guidance work was put into shade by the evaluation although the inspectors tried to correct the teacher's teaching and to convey their pedagogical thoughts in each inspection situation. Many inspectors were in the vanguard of developing pedagogics. By means of inspections

and teacher's meetings the district inspectors had good possibilities to convey new pedagogical and didactical ideas among the teachers.

Still, the inspectors could not improve the standard of teaching in a revolutionary way because the school visits were too few in number. More visible changes were achieved in improving the standard of outward equipment. Teaching equipment, school furniture and school buildings needed much improving and hence the inspectors had to pay much attention to the condition of the outward equipment and made many improvements.

Equally important was the inspector's share in the expansion of the elementary school system. They worked actively for new elementary schools. Otherwise too, the inspectors had an important share in the developing of the elementary school system.

The work of inspectors was not only in evaluating and developing the school affairs but also consisted of a great deal of administrative tasks. Because almost all matters concerning the schools and the teachers circulated through inspectors, their tables were filled with all kinds of different administrative matters. But inspectors with pedagogical education were poorly prepared for them. Mainly, the inspectors transmitted papers between schools/municipalities and the National Board of Education and they had very little independent power of decision. The inspectors tried to decrease the number of administrative tasks and increase their power of decision with no success. They were not only local inspectors but also the chief education officers of their districts, although with almost no powers. The administrative nature of the office became emphasized in the beginning of 1921.

The inspection of elementary schools was an essential part of school affairs from the very beginning. The government wanted to control the work of the school it supported. The control was a legality and expediency control. Although the people who took care of the inspection work were not satisfied with the supervision of the schools they had a strong developing view point just like Uno Cygnaeus had. So, the general effect was significantly extensive. It reached from the evaluation of teaching to its improvement, the repair of the outward equipment and the development of the entire organization of the elementary school system.